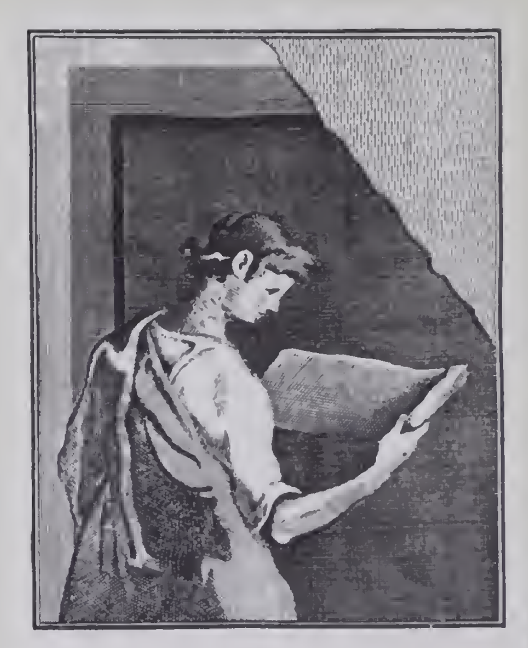

ANNALEN

VAN DEN

OUDHEIDSKUNDIGEN KRING

VAN HET LAND VAN WAAS.

D. 16.

ANNALES

DU

CERCLE ARCHÉOLOGIQUE

DU PAYS DE WAAS.

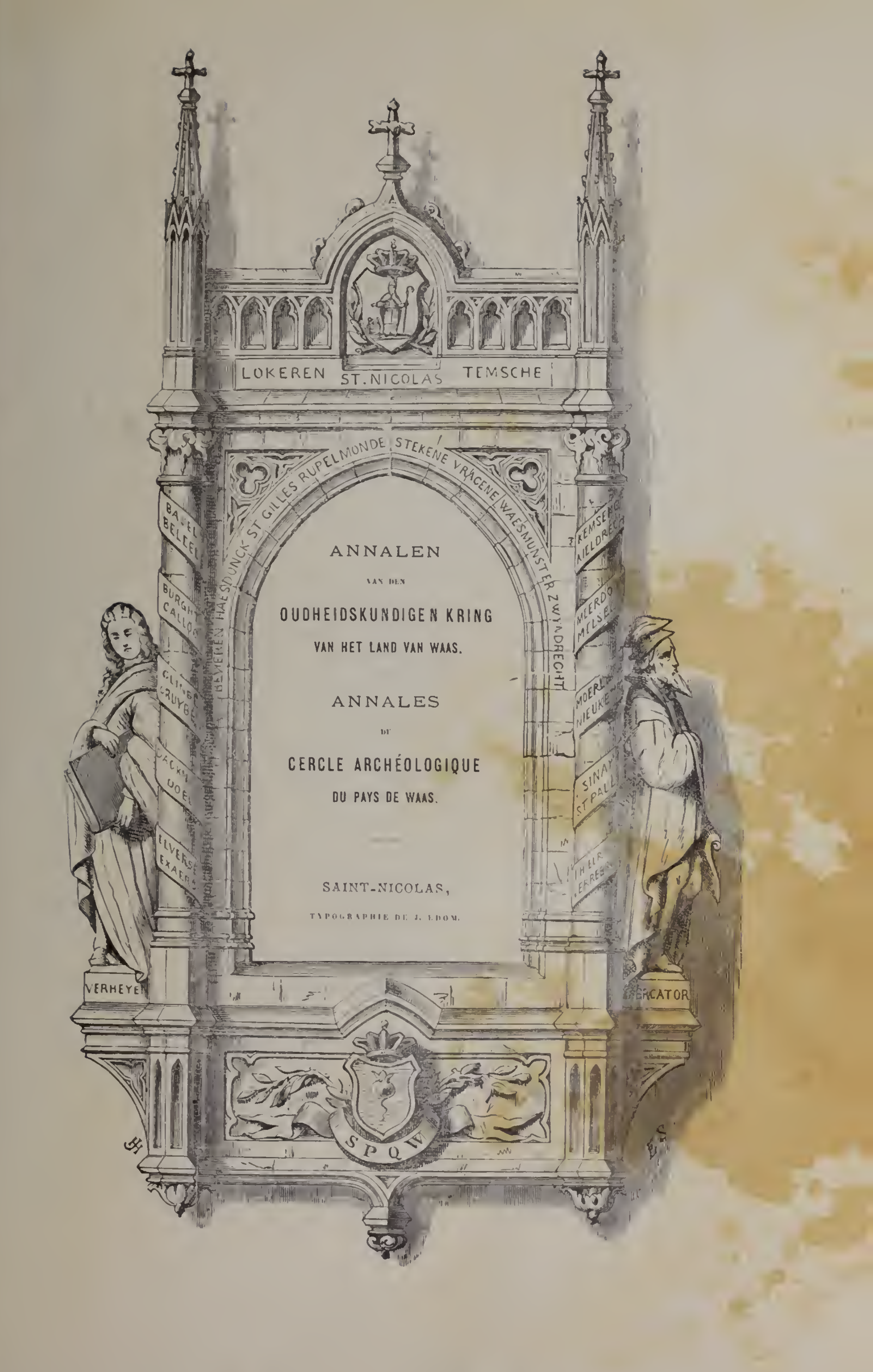
T. 16.

. . . .

In alle zijne uitgaven, is de Kring is geenen deele verantwoordelijk voor de denkwijze door de schrijvers uitgedrukt. *(Art. 51 der Statuten).*

. . . .

Dans toutes ses publications, le Cercle n'est nullement responsable des opinions émises par les auteurs. *(Art. 51 des Statuts).*

LOKEREN ST. NICOLAS TEMSCHE
HAESDONCK ST GILLES RUPELMONDE STEKENE VRACENE WAESMUNSTER ZWYNDRECHT
ANNALEN
VAN DEN
OUDHEIDSKUNDIGEN KRING
VAN HET LAND VAN WAAS.
ANNALES
DU
CERCLE ARCHÉOLOGIQUE
DU PAYS DE WAAS.
SAINT-NICOLAS,
TYPOGRAPHIE DE J. EDOM.
VERHEYEN
ERCATOR
SPQW

Leden van den Oudheidskundigen Kring van het Land van Waas

VOOR HET JAAR 1895-96.

BESTUURENDE COMMISSIE.

MM. A. Vercruysse-Heyndrickx, Ondervoorzitter van den provincialen raad te Sint-Nikolaas, Voorzitter.

J. Verwilghen-Hijde, arrondissementscommissaris te Sint-Nikolaas, Ondervoorzitter.

H. Van Hooff, nijveraar te Lokeren, Ondervoorzitter.

Al. Van Bogaert, leeraar van geschiedenis in het Klein Seminarie te Sint-Nikolaas, Sekretaris.

Jh. Geerts, ingenieur te Sint-Nikolaas, Lid der Commissie.

V. Lamquet, ingenieur te Sint-Nikolaas, Lid der Commissie.

Ed. Prisse-de Limburg-Stirum, ingenieur te Sint-Nikolaas, Lid der Commissie.

J. De Ryck, geneesheer te Sint-Nikolaas, Lid der Commissie.

F. Annaert, Pastoor te Stekene, Lid der Commissie.

EERELID.

M. P.-C. Noppe, gemeentesekretaris te Belcele.

LEDEN.

Z. D. H. Mgr A. Stillemans, Bisschop van Gent.

Z. D. H. Mgr de Prins K. van Arenberg, grondeigenaar te Brussel.

MM. J. Van Raemdonck, geneesheer te Sint-Nikolaas.

Em. Meert, vrederechter te Sint-Nikolaas.

Gr. De Puysselaer-Laenen, boekdrukker te Sint-Nikolaas.

J. de Borchgrave, consul van Servie, grondeigenaar te Gent.

Mevrouw Th. Percy-Heyndrickx, grondeigenaresse te Sint-Nikolaas.

MM. Al. Raemdonck, Pastoor-Deken te Aalst.

St. Verwilghen, volksvertegenwoordiger te Sint-Nikolaas.

Mejufvrouwen Dalschaert, boekdrukkers te Sint-Nikolaas.

MM. A. Blomme, voorzitter bij de rechtbank van eersten aanleg te Dendermonde.

Aug. De Meester, schepen te Sint-Nikolaas.

Baron A. de Maere-Limnander, grondeigenaar te Gent.

Graaf Thierry de Limburg-Stirum de Thiennes, grondeigenaar te Gent.

Aug. Van Landeghem, bijzondere te Sint-Nikolaas.

Ph. De Kepper, volksvertegenwoordiger te Brussel.

Jh. Van Naemen-Maertens, burgemeester en volksvertegenwoordiger te Sint-Nikolaas.

Burggraaf S. Vilain XIIII, senator te Basel.

Th. De Cock, Pastoor Deken te Ninove.

Burggraaf Jul. Le Boucq de Beaudignies, grondeigenaar te Cruybeke.

F. Van Havermaet, beeldhouwer te Sint-Nikolaas.

Em. Geerts, notaris te Sint-Nikolaas.

Th. Libbrecht-Van Naemen, advokaat, voorzitter van den provincialen raad van Oost-Vlaanderen te Gent.

A. Van den Broeck-Vogelvanger, voorzitter der Akademie van schoone Kunsten te Sint-Nikolaas.

E. Stas, burgemeester te Rupelmonde.

Leo Braeckman, bijzondere te Temsche.

Alph. Janssens-De Schryver, volksvertegenwoordiger te Sint-Nikolaas.

Jonker Th. Serraris, advokaat-generaal te 's Hertogenbosch.

P. Verheyen, nijveraar te Steendorp.

A. Goris-Maus, fabrikant te Sint-Nikolaas.

H. Raemdonck, notaris en burgemeester te Sint-Gillis (Waas).

Jul. van Pottelsberghe de la Potterie, grondeigenaar te Brugge.

Graaf Fl. de Bergeyck-de Bergeyck, senator te Beveren (Waas).

C.-A. Van Necke, Pastoor-Deken te Sint-Nikolaas.

P. De Meerleer, Pastoor van O.-L.-V. Kerk te Sint-Nikolaas.

J. Heynderickx-Janssen, gemeenteraadslid te Sint-Nikolaas.

Anatole Reynaert, geneesheer en schepen te Sint-Nikolaas.

Baron E. Prisse, grondeigenaar te Luik.

Emiel Bellemans, notaris en provinciaal raadslid te Sint-Nikolaas.

Th. Verwilghen, Pastoor te Haasdonck.

Eug. van Overloop, grondeigenaar te Brussel.

MM. P. Van Raemdonck, burgemeester te Beveren (Waas).
Th. De Decker, vrederechter te Temsche.
L. Smet-Verdurmen, grondeigenaar te Sint-Nikolaas.
J. Heyndrickx-De Valcke, gemeenteraadslid te Sint-Nikolaas.
H. Seghers, geneesheer te Sinaij.
Fl. Verdurmen-Bocklandt, grondeigenaar te Sint-Nikolaas.
A. Deshayes-Verdbois, wijnhandelaar te Sint-Nikolaas.
J. Lammens, senator te Gent.
Jh. Stoop, grondeigenaar te Sint-Nikolaas.
A. Boëyé, advokaat en gemeenteraadslid te Sint-Nikolaas.
Jh. Lesseliers, provinciaal raadslid te Beveren (Waas).
D. Andries, burgemeester te Temsche.
Ridder Em. de Neve de Roden, grondeigenaar te Waasmunster.
Mevrouw Janssens-Smits, grondeigenaresse te Temsche.
MM. Edm. D'hanens, advokaat en majoor-bevelhebber der Burgerwacht te Sint-Nikolaas.
Jh. Wauters, provinciaal raadslid te Temsche.
Ad. Deckers, geneesheer en burgemeester te Melsele.
Aug. Raemdonck, volksvertegenwoordiger te Lokeren.
N. Bohyn, notaris en burgemeester te Kemseke.
G. Van Winckel, notaris en provinciaal raadslid te Stekene.
A. Roelens, geneesheer te Rupelmonde.
C.-M. Massez, kanunnik, superior in 't Klein Seminarie te Sint-Nikolaas.
Ferd. Buytaert, grondeigenaar te Sint-Nikolaas.
Leo De Ryck, geneesheer te Temsche.
V. Van Haelst, advokaat te Sint-Nikolaas.
A. De Schryver, bestierder der Zusters van het hospitaal te Sint-Nikolaas.
Ridder Am. de Ghellinck d'Elseghem, grondeigenaar te Elseghem.
Gust. Maes, nijveraar te Lokeren.
A. Verwilghen-Van den Broeck, advokaat te Sint-Nikolaas.
V. Keppens, gemeentesekretaris te Sint-Nikolaas.
J. Van Wtberghe, grondeigenaar te Sint-Nikolaas.
Mathys, Pastoor van St. Joseph te Sint-Nikolaas.
Van den Abeele-Vergult, nijveraar te Sint-Nikolaas.
M. De Smedt, geneesheer te Sint-Nikolaas.
Lucien Reychler, nijveraar te Sint-Nikolaas.
Mejufvrouw Lucie Van Naemen, grondeigenaresse te Sint-Nikolaas.
M. Jh. Raemdonck, grondeigenaar te Lokeren.

MM. Prosp. Thuysbaert, burgemeester te Lokeren.
Mertens-Erix, burgemeester te Cruijbeke.
Mertens-Van Goethem, provinciaal raadslid te Cruijbeke.
Ern. Van Haelst, notaris te Zwijndrecht.
De Sutter, notaris te Sinaij.
Graaf de Bergeyck-Moretus, grondeigenaar te Antwerpen.
Burggraaf Georges Vilain XIIII, te Basel.
Michelet, burgemeester te Vracene.
C. De Bock-Bauwens, kandidaat-Notaris te Sint-Nikolaas.
Victor Van den Broeck, te Sint-Nikolaas.
Leo De Brabander, burgemeester te Elversele.
E. De Cleene-Stoop, burgemeester te Nieukerken.
Fl. Meskens, letterkundige te Sint-Nikolaas.
J. Boel, burgemeester te Thielrode.
Het Plaatselijk Bestuur der Stad Lokeren.
Het Plaatselijk Bestuur der gemeente Rupelmonde.
Het Plaatselijk Bestuur der gemeente Steendorp.
Het Plaatselijk Bestuur der gemeente Thielrode.
Het Plaatselijk Bestuur der gemeente Nieukerken.
Het Plaatselijk Bestuur der gemeente Doel.
Het Plaatselijk Bestuur der gemeente Beveren.
Het Plaatselijk Bestuur der gemeente Belcele.
Het Plaatselijk Bestuur der gemeente Temsche.
Het Plaatselijk Bestuur der gemeente Verrebroeck.
Het Plaatselijk Bestuur der gemeente Haasdonck.
Het Plaatselijk Bestuur der gemeente Cruijbeke.
Het Plaatselijk Bestuur der gemeente Vracene.
Het Plaatselijk Bestuur der gemeente Elversele.

Mesdames et Messieurs,

La 36me année d'existence du Cercle archéologique du Pays de Waes a vu s'accomplir enfin l'heureux évènement dont il a été si souvent question dans nos rapports. Le transfert de notre Musée de l'hôtel de ville dans les bâtiments de l'ancien *Ciperagie*, est un fait accompli. Déjà vous avez pu juger notre installation nouvelle. Les salles sont vastes, bien décorées. On y est au large; les objets exposés étant moins entassés sont plus en vue. Notre ancien local était devenu insuffisant; heureux défaut que nous souhaitons au Musée actuel!

Le transfert, Messieurs, permettra de donner plus de relief à nos collections et imprimera à notre Musée un caractère plus populaire et public. Bien des objets, renfermés dans des armoires, des cartons etc. pourront aujourd'hui être exposés et fourniront un élément à la curiosité, à l'admiration et à l'étude de nos concitoyens. Dans cet ordre d'idées, pour vulgariser la science archéologique, et encourager nos concitoyens à enrichir notre Musée, nous nous occupons d'étiqueter tous les objets exposés, détaillant leur nature, leur origine et y inscrivant les noms des donateurs. Nous accomplissons ainsi une double tâche : instruire en amusant, et rendre hommage à nos généreux donateurs.

D'accord avec l'administration communale, notre commission administrative a décidé de laisser le Musée ouvert tous les jours de la kermesse de 10 heures à midi et tous les dimanches et jours de fêtes aux mêmes heures depuis Pâques jusqu'à la Toussaint. C'est encore là, Messieurs, une mesure populaire de propagande pour la science et les arts dont le public, j'espère, nous tiendra compte par sa collaboration.

Nous espérons, Messieurs, que l'aménagement de nos collections aura toute votre approbation. Nous nous sommes fait avant tout un

scrupuleux devoir de respecter l'excellente classification que nous devons à notre savant ami le Dr Van Raemdonck, tout en présentant les objets avec une artistique harmonie et en leur donnant l'espace et la lumière. Cela ne s'est point fait sans peine; nous croyons y avoir réussi.

Volontiers, Messieurs, nous eussions célébré avec solennité cet évènement si important pour notre société et pour la ville de Saint-Nicolas. Il n'a point dépendu de nous qu'il en fut ainsi. Résignons-nous et rendons hommage à l'administration communale qui n'a point hésité pour les frais d'appropriation de l'immeuble. Nous espérons qu'elle continuera à nous aider dans l'accomplissement de notre œuvre.

Que vous dirai-je de la situation générale de notre société? Elle est excellente; et vous entendrez dans quelques instants le rapport détaillé de notre Secrétaire.

Le nombre de nos membres a augmenté; une démarche au moment opportun, combinée avec une juste appréciation du but, des tendances, et des moyens de notre société ont emporté l'adhésion de bien des hésitants. Félicitons-nous surtout de celle de nombreuses administrations communales du Pays de Waes. Leurs concours est des plus précieux. Qu'elles se souviennent que nous ne sommes pas un cercle particulariste, local, mais bien le Cercle archéologique du Pays de Waes. Ce sont les communes de notre contrée qui nous ont fourni les éléments les plus abondants de notre activité; c'est sur elles que nous fondons notre meilleur espoir.

Nos finances, Messieurs, n'ont pas trop été entamées par un déménagement toujours couteux; nous clôturons malgré tout avec un boni; il est vrai, que depuis une couple d'années, nous avions fait des économies en vue de l'éventualité actuelle.

Pour résumer la situation de notre société, le passé, le présent et l'avenir, je ne puis mieux faire, Messieurs, que de vous donner lecture d'une lettre que j'ai adressée à Mr le Ministre de l'Intérieur et de l'Instruction publique. Celui-ci, par circulaire du 10 Janvier, me priait de lui faire connaitre les titres que notre société croyait avoir pour continuer à obtenir le subside antérieur. — Je lui écrivis dans ces termes :

Monsieur le Ministre,

Par votre circulaire du 10 Janvier (No 11036) vous nous demandez de vouloir faire valoir les titres que nous croyons avoir à la continuation du subside qui a été accordé jusqu'à ce jour au Cercle archéologique du Pays de Waes.

Pour répondre à cette demande, Monsieur le Ministre, nous pourrions nous borner de vous en rapporter à nos publications dont il vous a été envoyé régulièrement un exemplaire.

Nous éditons en ce moment la 4me livraison du tome XV de nos *Annales* dont chaque tome se compose de 400 à 500 pages. Il faut y ajouter nos *Archives des familles Waesiennes* et le grand nombre de nos *Publications extraordinaires* qui sont également parvenues à votre Département.

Rien de ce qui intéresse l'histoire du Pays de Waes n'a été omis : l'histoire politique et religieuse, les anciennes magistratures, les fiefs au Pays de Waes, les vieilles chroniques etc... les monuments anciens : châteaux, abbayes, églises etc. ont fait l'objet des études de notre Cercle.

Le souvenir et l'histoire des hommes illustres de notre contrée ont été successivement évoqués; et c'est grâce aux travaux si remarquables et si justement estimés d'un de nos membres les plus distingués, Monsieur le Docteur Van Raemdonck, que la nationalité Belge et Waesienne, du grand géographe Mercator ne peut plus être contestée aujourd'hui.

Notre Musée peut soutenir la comparaison avec les Musées archéologiques les plus remarquables du Pays. Alimenté par les dons de tous nos concitoyens, servant de dépôt aux administrations publiques et aux sociétés particulières pour les objets qu'ils veulent soustraire à l'outrage du temps, il résume toute la préhistoire et l'histoire du Pays de Waes : Collection complète de silex ouvrés, débris fossiles de l'ancienne faune de la Belgique etc.

Monnaies celtiques, romaines et autres, toutes trouvailles faites au Pays de Waes et méthodiquement classées.

Notre bibliothèque, déjà considérable, s'alimente sans cesse par les échanges que nous faisons de nos Annales avec les publications de 59 sociétés savantes Belges et Étrangères.

Nous formons ainsi une bibliothèque communale, si nécessaire dans une ville de formation récente, qui ne possédait aucune institution de cette nature.

Car, veuillez remarquer, Monsieur le Ministre, que d'après les statuts de notre société, en cas d'exstinction du Cercle archéologique, musée collections, bibliothèques etc. appartiennent de fait et de plein droit à la ville de Saint-Nicolas.

Toutes les richesses que par les dons volontaires, et nos recherches nous sommes parvenus à rassembler font retour à une administration publique et échappent ainsi à l'oubli ou à la destruction.

Permettez-nous, Monsieur le Ministre, de vous rappeler que d'après vos désirs, nous envoyons nos Annales gratuitement à toutes les sociétés Waesiennes qui ont une bibliothèque publique etc. et à toutes les sociétés qui nous sont désignées par votre Département, et dont nous vous ajoutons la nomenclature.

Nous croyons, Monsieur le Ministre, avoir établi suffisamment que nous avons droit à toute votre sollicitude et que nous pouvons espérer de votre administration la continuation du subside qui nous à été accordé jusqu'à ce jour.

Notre société étant établie en dehors des grands centres de population, n'a pas les ressources que donnent les grandes villes. Elle ne se soutient que par les sympathies de nos principaux concitoyens et le concours des administrations publiques. Nos moyens sont donc restreints; et c'est grâce à la parcimonie qui préside à nos dépenses et au désintéressement de ceux qui s'occupent de notre Direction, que nous parvenons à équilibrer notre budget.

En ce moment même nous transférons notre Musée, dont les collections vont toujours se développant, dans un nouveau local mieux approprié, que l'administration communale a bien voulu mettre à notre disposition. Ce transfert nous entraine à des dépenses extraordinaires, mais il dotera la ville de Saint-Nicolas d'un monument qu'elle sera fière de faire visiter aux étrangers.

Agréez, Monsieur le Ministre....

LE PRÉSIDENT,
ARTHUR VERCRUYSSE.

Je n'ai rien à ajouter, Messieurs, à cette lettre qui résume notre situation.

Il ne me reste qu'à faire un appel à votre bonne volonté. Notre Musée est vaste et peut héberger encore de nombreux objets. A vous, Messieurs, de l'enrichir par vos dons. Dégagez vos armoires, débarassez vos greniers de tous ces objets sans nom, disparates, encombrants, inutiles : vieux livres, vieilles cartes poussiéreuses, boiseries effritées, poteries éventrées, ferrailles rouillées; que sais-je encore! — Toutes ces choses si méprisées et mises au rancart, ne les jetez pas, donnez les nous; vos Dames vous en sauront gré et nous aussi.

J'ai dit.

ARTHUR VERCRUYSSE.

P. S. Nous avons aussi à procéder au remplacement de Mr l'avocat Van Haelst. Ses nombreuses occupations ne lui permettent pas de remplir avec toute l'assiduité et le zèle qu'il voudrait les fonctions dont vous l'avez investi. Nous remercions Mr Van Haelst, de son concours, et de sa bonne volonté. Nous vous proposons de le remplacer par Mr De Bock-Bauwens; Mr De Bock est un homme d'études dont nous avons déjà pu apprécier l'intelligente activité. Ce sera un heureux choix dont nous pourrons nous féliciter.

A. V.

VERSLAG.

1895—1896.

RAPPORT.

VERSLAG

OVER DEN TOESTAND VAN DEN OUDHEIDSKUNDIGEN KRING VAN HET LAND VAN WAAS, GEDURENDE HET JAAR 1895-1896.

Mijnheeren,

De woorden van Mr den Voorzitter doen genoeg den algemeenen toestand van onzen Kring kennen; en het is niet noodig, dunkt ons, daar nog iets bij te voegen.

Nochtans, vooraleer de verschillige punten van het verslag te lezen, vraag ik de toelating, uit den naam der leden Mr den Voorzitter te bedanken, over al de moeite die hij zich gegeven heeft, om het Museum naar het Ciperagie over te brengen, en bijzonderlijk, om onze verzamelingen in het nieuw lokaal behoorlijk te plaatsen.

Mr de Voorzitter, gelijk Mr Van Hooff, in onze laatste vergadering, u daarover bedankte uit den naam van het Bestier, zoo breng ik u op dezen oogenblik den innigen dank van alle de leden. Uwe taak was lastig, M. de Voorzitter. Dat de noodige kennissen u geenszins ontbreken om die taak te vervullen, dat wisten wij sedert lang; maar dat gij zooveel geduld hadt, als gij er dezen zomer getoond hebt, dat wisten wij niet, en wij hebben u meer dan eens bewonderd, als wij u ginder aan 't werk vonden. Hertelijken dank!

§ 2. TOELAGEN.

De Staat, de Provincie en de Stad hebben ons dees jaar, gelijk vroeger, hunne toelagen gegeven.

§ 3. BESTIERLIJKE ZAKEN.

Verleden jaar wierden de HH. Van Hooff, Geerts, Lamquet en De Ryck herkozen. Mr Vincent Van Haelst wierd dan ook, tot ieders voldoening, in de plaats van wijlen Mr Van Naemen, lid van het Bestier

RAPPORT

SUR LA SITUATION ET LES TRAVAUX DU CERCLE ARCHÉOLOGIQUE DU PAYS DE WAES, PENDANT L'ANNÉE 1895-96.

Messieurs,

L'allocution de Mr le Président nous dispense de parler de la situation générale du Cercle.

Cependant, avant de donner lecture des points particuliers de ce rapport, nous désirons adresser nos plus vifs remerciements à Mr le Président, qui a dirigé, avec tant de zèle, le transfert du Musée dans le nouveau local.

Mr le Président, dans la dernière réunion de la Commission, Mr Van Hooff vous remercia au nom de l'Administration du Cercle; c'est au nom de tous les membres de la Société, que nous avons en ce moment l'honneur de rendre un hommage bien sincère à votre généreux dévouement. Votre tâche était bien difficile; et nous ne pourrions louer assez le bon goût dont vous avez fait preuve, et l'immense patience, que vous avez montrée en cette circonstance.

§ 2. SUBSIDES.

Le Gouvernement, la Province et la Ville, nous ont par continuation accordé leur subside annuel.

§ 3. AFFAIRES ADMINISTRATIVES.

Dans la dernière séance solennelle, les membres sortants MM. Van Hooff, Geerts, Lamquet et De Ryck furent réélus. Mr l'Avocat Van Haelst fut également élu membre de la Commission, en remplacement

genoemd. Het spijt ons dat zijne menigvuldige bezigheden Mr Van Haelst beletten zich met de zaken van den Kring te blijven bezig houden; maar van een anderen kant hebben wij het genoegen de heeren leden mede te deelen dat Mr Clemens De Bock-Bauwens, Kandidaat-Notaris, bereid is het ambt van Schatbewaarder te aanveerden.

Dees jaar eindigt het mandaat der Heeren Vercruysse, Verwilghen-Hijde en Van Bogaert.

Moeten in 1897 herkozen worden :

MM. Annaert, Prisse en de plaatsvervanger van Mr Van Haelst.

De leden wier mandaat in 1898 uit is, zijn :

MM. Van Hooff, Geerts, Lamquet et De Ryck.

§ 4. UITGEGEVEN DRUKWERKEN.

Wij voltrekken dit jaar het 15de deel onzer Annalen. In de 3de aflevering staan : 1° het verslag van verleden jaar; 2° de aanspraak van Mr Verwilghen in de laatste algemeene vergadering, en de openingsrede die Mr de Voorzitter voor dezelfde omstandigheid gereed had gemaakt; 3° de voordracht van Mr Van Hooff, getiteld « Le mobilier des 15e et 16e siècles »; 4° « La refonte de la grosse cloche de l'église de Tamise, en 1675 » door Mr Fernand Donnet; 5° une lettre de Servais de Steelandt, bailli du Pays de Waes, au comte Ch. de Mansfelt » medegedeeld door denzelfden Heer Donnet, Bibliothecaris der Belgische Akademie van Oudheidskunde; 6° « De oude muurschilderingen der hoofdkerk der Stad Sint-Nikolaas » door Mr Jh. Geerts, en 7° het vervolg van Register A der Waassche handvesten van het Staatsarchief te Gent.

De 4de aflevering, die heel in 't kort aan de leden zal gezonden worden, behelst de voortzetting van Register A.

§ 5. VERWISSELINGEN.

Wij hebben dit jaar aanveerd onze Annalen met die der « Société d'art et d'histoire » van Luik te verwisselen.

De genootschappen waar de Kring zijne Annalen mêe verwisselt zijn de volgende :

1° Het Zeeuwsch Genootschap der wetenschappen. Middelburg (Holland).

2° l'Institut royal grand ducal de Luxembourg (sect. historique), Luxembourg.

de feu Mr Van Naemen. MM. les membres apprendront avec regret que ses multiples occupations empêchent Mr Van Haelst d'exercer plus longtemps les fonctions de Trésorier du Cercle et de Conservateur du Musée. Nous avons l'honneur de proposer à vos suffrages la candidature de Mr Clément De Bock-Bauwens, qui consentira volontiers à recueiller la succession de Mr Van Haelst.

Dans la présente séance nous aurons à pourvoir à la réélection de MM. Vercruysse, Verwilghen-Hijde et Van Bogaert.

Les membres dont le mandat expire en 1897, sont :

MM. Annaert, Prisse et le remplaçant de Mr Van Haelst.

Seront soumis à réélection en 1898 :

MM. Van Hooff, Geerts, Lamquet et De Ryck.

§ 4. PUBLICATIONS.

Nous terminons cette année le tome XV des Annales. Le 3me livraison comprend : 1° le rapport sur la situation du Cercle, pendant l'exercice 1894-1895; 2° l'allocution de Mr Verwilghen dans la dernière assemblée générale, ainsique le discours d'ouverture, préparé par Mr le Président pour la même circonstance; 3° la conférence de Mr Van Hooff, intitulée « Le mobilier des 15e et 16e siècles »; 4° « La refonte de la grosse cloche de l'église de Tamise, en 1675 » par Mr Fernand Donnet; 5° une lettre de Servais de Steelandt, bailli du Pays de Waes, au comte Ch. De Mansfelt, communiquée au Cercle par le même Mr Donnet, Bibliothécaire de l'Académie royale d'archéologie; 6° « De oude muurschilderingen der hoofdkerk der stad Sint-Nikolaas » par Mr l'Ingénieur Geerts; 7° la suite du registre A des archives Wasiennes.

La 4me livraison, qui sera incessamment distribuée aux membres, comprendra la continuation du registre A.

§ 5. ÉCHANGES.

Nous avons accepté l'échange de nos Annales avec celles de la « Société d'art et d'histoire » de Liège.

Les Sociétés avec lesquelles le Cercle échange ses publications sont les suivantes :

1° Het Zeeuwsch Genootschap der wetenschappen,
Middelburg (Hollande).

2° l'Institut royal grand ducal de Luxembourg (section historique),
Luxembourg.

3° Le Anzeiger für Kunde der deutschen Vorzeit, Organ der germanischen Museums, à Nuremberg (Beieren).

4° Le Kunstlerverein für Bremische Geschichte und Altherthümer, Bremen (Pruisen).

5° Zeitschrift des Harzverein für Geschichte und Altherthumskunde, Wernigerode (Pruisen).

6° Le Comité Flamand de France, Dunkerque (Frankrijk).

7° La Société des antiquaires de Picardie, Amiens (Frankrijk).

8° l'Indicateur de l'archéologue, Paris.

9° l'Archiviste départemental du Nord, Lille.

10° Cercle Hutois des sciences et des beaux-arts, Huy.

11° Le Cercle archéologique d'Enghien, Enghien.

12° La Société d'histoire et d'archéologie de Thuringe « Verein für Thuringische Geschichte und Alterthumskunde », Iena (Duitschland).

13° Cercle archéologique de Charleroi, Charleroi.

14° La Société d'archéologie de Bruxelles, Bruxelles.

15° Le Cercle archéologique de Nivelles, Nivelles.

16° Smithsonian institution Bureau of international Exchanges, Washington D. C. U. S. Amerika.

17° l'Académie royale des belles lettres, d'histoire et des antiquités, Stockholm (Zweden).

18° De Maatschappij « Nederlandsche Leeuw, » 's Gravenhage (Holland).

19° Het algemeen Nederlandsch Familieblad, Oosterwyck (Noord-Braband).

20° La Commission royale d'art et d'archéologie, Bruxelles.

21° l'Académie royale de Belgique, Bruxelles.

22° La Commission royale d'histoire, Bruxelles.

3° Le Anzeiger für Kunde der deutschen Vorzeit, Organ der germanischen Museums, Nurenberg (Bavière).

4° Le Kunstlerverein für Bremische Geschichte und Altherthümer, Bremen (Prusse).

5° Zeitschrift des Harzverein für Geschichte und Altherthumskunde, Wernigerode (Prusse).

6° Le comité Flamand de France, Dunkerque (France).

7° La société des antiquaires de Picardie, Amiens (France).

8° l'Indicateur de l'archéologue, Paris.

9° l'Archiviste départemental du Nord, Lille.

10° Cercle Hutois des sciences et des beaux-arts, Huy.

11° Le Cercle Archéologique d'Enghien, Enghien.

12° La Société d'histoire et d'archéologie de Thuringe « Verein für Thuringische Geschichte und Alterthumskunde, Iena (Allemagne).

13° Le Cercle Archéologique de Charleroi, Charleroi.

14° La Société d'Archéologie de Bruxelles, Bruxelles.

15° Le Cercle Archéologique de Nivelles, Nivelles.

16° Smithsonian institution. Bureau of international Exchanges, Washington D. C. U. S. America.

17° l'Académie royale des belles-lettres, d'histoire et des antiquités, Stockholm (Suède).

18° De Maatschappij « Nederlandsche Leeuw », 's Gravenhage (Holland).

19° Het algemeen Nederlandsch Familieblad, Oosterwyck (Brab. Septentrional).

20° La Commission royale d'art et d'archéologie, Bruxelles.

21° l'Académie royale de Belgique, Bruxelles.

22° La Commission royale d'histoire, Bruxelles.

23° Le messager des sciences historiques,
Gand.

24° La Société royale des beaux-arts et de la littérature,
Gand.

25° Le Cercle archéologique de la ville et de l'ancien pays de Termonde, Termonde.

26° Le Comité de rédaction des « Analectes pour servir à l'histoire ecclésiastique de Belgique », Louvain.

27° l'Institut archéologique Liégois,
Liège.

28° Le Cercle archéologique de Mons,
Mons.

29° La Société scientifique et littéraire du Limbourg,
Tongres.

30° La Société d'émulation pour l'étude de l'histoire et des antiquités de la Flandre, Bruges.

31° La Société archéologique de Namur,
Namur.

32° l'Académie de Belgique,
Anvers.

33° La Société historique et archéologique dans le duche de Luxembourg, Maestricht (Hollande).

34° Het Friesch Genootschap van Geschied-, Oudheid- en Taalkunde,
Leeuwarden (Holland).

35° Het Historisch Genootschap aan de bibliotheek der Universiteit,
Utrecht (Holland).

36° De Vlaamsche koninklijke Akademie,
Gent.

37° Cercle historique et archéologique de Gand,
Gand.

38° Het Tijdschrift « Taxandria »,
Bergen-op-Zoom.

39° La Société d'art et d'histoire du Diocèse de Liège,
Liège.

§ 6. VOORNAME GIFTEN.

1° 8 bronzen en zilveren medaliën behaald in de Akademiën van St Nicolaas en Antwerpen. Gift van M[r] Fr. Van Havermaet, Beeldhouwer te Sint-Nikolaas.

23° Le messager des sciences historiques,
Gand.

24° La Société royale des beaux-arts et de la littérature,
Gand.

25° Le Cercle Archéologique de la ville de l'ancien pays de Termonde. Termonde.

26° Le Comité de rédaction des « Analectes pour servir à l'histoire ecclésiastique de Belgique », Louvain.

27° l'Institut archéologique Liégois,
Liège.

28° Le Cercle archéologique de Mons,
Mons.

29° La Société scientifique et littéraire du Limbourg,
Tongres.

30° La Société d'émulation pour l'étude de l'histoire et des antiquités de la Flandre, Bruges.

31° La Société archéologique de Namur,
Namur.

32° l'Académie de Belgique,
Anvers.

33° La Société historique et archéologique dans le duché de Luxembourg, Maestricht (Hollande).

34° Het Friesch Genootschap van Geschied-, Oudheid- en Taalkunde,
Leeuwarden (Holland).

35° Het Historisch Genootschap aan de bibliotheek der Universiteit,
Utrecht (Holland).

36° De Vlaamsche koninklijke Akademie,
Gent.

37° Cercle historique et archéologique de Gand,
Gand.

38° Het Tijdschrift « Taxandria »,
Bergen-op-Zoom.

39° Société d'art et d'histoire du Diocèse de Liège,
Liège.

§ 6. PRINCIPAUX DONS.

1° 8 médailles en vermeil et en argent, remportées aux Académies de Saint-Nicolas et d'Anvers. Don de Mr Fr. Van Havermaet, Sculpteur à Saint-Nicolas.

2° Eene bronzen medalie. Gift van Mr Aug. Van Landeghem.

3° 12 bronzen en zilveren medaliën, waaronder 10 behaald in de Akademie van Sint-Nikolaas. Gift van Mr Jos. Van den Bosch.

4° Eene bronzen medalie. Gift van den Turnkring te Sint-Nikolaas.

5° Observations sur la Révolution Belgique. 1791. Gift van Mr Willemsen, Griffier.

6° Medalie van de Maatschappij van Kruidkunde te Sint-Nikolaas. Gift van Mr J. Van Wtberghe.

7° Recueil généalogique de familles originaires des Pays-Bas ou y établies. 1775. Gifte van Mr den Notaris Bellemans.

8° Zes zilveren eermetalen. Gift van Mr Camille De Bruyne-Heyndrickx, te Sint-Nikolaas.

9° De 4 partijen van den zang uitgevoerd op de inhuldiging van het standbeeld van Mercator. Giften der Heeren E. Heirman, J. en A. Van Raemdonck en G. De Puysselaer.

10° Gedenkpenning van het vlaggefeest van den Symphonischen Kring. Gift van den Kring.

11° Gedenkpenning der inwijding van het Gildenhuis. Gift van het Gildenhuis.

12° Requête des Francs-Polders du Pays de Waes, adressée à l'empereur Napoléon I, tendant à ce que l'imposition pour l'entretien des Polders devienne générale. Gift van Mr Th. De Decker, Vrederechter te Temsche.

13° Marbers uit Italie. Gift van Mr Victor Van den Broeck.

14° Een looden hecht van een mes of van eenen dolk, eene vrouw verbeeldende, en gevonden in Vracenepolder op eene diepte van 1 m. 50. Gift van Mr Michelet, Burgemeester te Vracene.

15° Medalie van Ste Helena van Pieter Rothier. Gift van zijne dochter.

16° Décret de destitution des membres de l'Administration municipale du canton de Haesdonck, du 7 Nivôse an VI de la République française signé De Kever. Don de Mr Buytaert.

17° Slot en ijzeren toebehoorten eener kas der 17de eeuw. Gift van Mr A. De Tender te Sint-Nikolaas.

18° Kanonbal uitgegraven te Kemseke (wijk de Tromp), op het oud fort Sint-Jan. Gift van Mr L. Smet-Verdurmen.

19° 7 toestellen voor het wegen van gouden en zilveren muntstukken, gemaakt door J.-A. Heyndrickx van Sint-Nikolaas. Giften van de familie Percy-Heyndrickx, Mr den Notaris Bellemans, Mr De Meester, Schepene, Mej. Ch. Seghers, Mr Keppens, Secretaris, Mr De Puysselaer-Laenen, Mr De Ryck, te Melsele.

2° Médaille en bronze. Don de Mr A. Van Landeghem.

3° 12 médailles en vermeil et en bronze, dont 10 remportées à l'Académie de Saint-Nicolas. Don de Mr Jos. Van den Bosch, de Saint-Nicolas.

4° Médaille en bronze. Don du Turnkring, à Saint-Nicolas.

5° Observations sur la Révolution Belgique 1791. Don de Mr Willemsen, Greffier à Saint-Nicolas.

6° Médaille de la Société de Botanique à Saint-Nicolas. Don de Mr Jules Van Wtberghe.

7° Recueil généalogique de familles originaires des Pays-Bas ou y établies 1775. Don de Mr le Notaire Bellemans.

8° 6 médailles en argent. Don de Mr Cam. De Bruyne-Heyndrickx, à Saint-Nicolas.

9° Les 4 parties du chant de la cantate exécutée lors de l'inauguration de la statue de Mercator. Dons de MM. E. Heirman, J. et A. Van Raemdonck et G. De Puysselaer.

10° Médaille commémorative de la fête d'inauguration du drapeau du Cercle Symphonique. Don du Cercle.

11° Médaille commémorative de la fête d'inauguration du Gildenhuis. Don du Gildenhuis.

12° Requête des Francs Polders du Pays de Waes adressée à l'empereur Napoléon I, tendant à ce que l'imposition pour l'entretien des Polders devienne générale. Don de Mr Th. De Decker, Juge de paix à Tamise.

13° Plusieurs spécimens de marbres d'Italie. Don de Mr Victor Van den Broeck.

14° Manche en plomb de couteau ou de poignard, trouvé à 1 m. 50 dans le polder de Vracene, et représentant une figure de femme. Don de Mr Michelet, Bourgmestre de Vracene.

15° Médaille de Ste Hélène de Pierre Rothier, de Saint-Nicolas. Don de Mademoiselle sa fille.

16° Décret de destitution des membres de l'Administration municipale du canton de Haesdonck, du 7 Nivôse an VI de la République Française. Signé De Kever. Don de Mr Buytaert.

17° Serrure et ferrailles provenant d'une armoire du 17e siècle. Don de Mr A. De Tender, Ébéniste à Saint-Nicolas.

18° Boulet de canon déterré à Kemseke (hameau de Tromp) sur l'emplacement de l'ancien fort St Jean. Don de Mr Smet-Verdurmen.

19° 5 boîtes servant au pesage de monnaies d'or et d'argent, faites par J.-A. Heynderickx de Saint-Nicolas, Étalonneur du Pays de Waes

20° Teekeningen verbeeldende den strafstaak der voormalige Heerlijkheid van Sombeke. Gift van Mr Bernard Verdurmen te Sombeke.

21° Algemeene kerkelijke historie door Hazart in 4 bd. in f° met platen. Gift van E. H. Pastoor De Meerleer.

22° Geldkas 18e eeuw. Gift van Mej. Lucia Van Naemen.

23° Gedenkenis van het feest gevierd den 25en Mei, 1896, ter gelegenheid der plaatsing van het Mariabeeld op den toren van O. L. V. kerk. Verzameling gemaakt door Mr Florimond Meskens.

24° Verzameling van lichtteekeningen van den toren en van de monumenten der primaire kerk van Sint-Nikolaas, tijdens de herstelling der kerk in Mei, 1895. Gift van Mr Armand Behaeghel te Sint-Nikolaas.

25° Verzameling van grafsteenen van Belcele en Kieldrecht. Gift van Mr Gerard.

26° Documenten op den graveerder De Ghendt, van Sint-Nikolaas, verzameld door Mr Felix Van Naemen. Gift van Mej. Lucia Van Naemen.

27° 2 oude zegels der gemeente Haesdonck. Gift van Mr Jh. Verwilghen.

28° Assignaten der Fransche republiek. Gift van denzelfde.

29° Eene koperen vuurtang. Gift van Mr Florim. Van Raemdonck.

30° Vleugel van de eiken ingangdeur der Primaire kerk van Sint-Nikolaas, in 1896. Gift van Mr Snaps, Ondernemer te Sint-Nikolaas.

§ 7. AANKOOPEN.

De bijzonderste voorwerpen die de Kring dees jaar gekocht heeft zijn de volgende :

1° 3 zilveren medaliën gewonnen in schietingen van 1836 tot 1842, gekocht van de St Sebastiaan-Societeit te Lokeren.

2° Eene vork, twee roosters, eene hangketen en eenen brandel.

3° Een spinwiel en een stoel (18de eeuw).

au 18e siècle. Dons de la famille Percy-Heyndrickx, de Mr le Notaire Bellemans, de Mr De Meester, Échevin, de Mlle Charlotte Seghers, de Mr Keppens, Secrétaire communal, de Mr De Puysselaer-Laenen et de Mr De Ryck, à Melsele.

20° Dessins représentant la potence de la seigneurie de Sombeke. Don de Mr Bernard Verdurmen, à Sombeke.

21° Algemeene kerkelijke geschiedenis door Hazart, 4 vol. avec gravures. Don de Mr le Curé De Meerleer.

22° Coffre-fort 18e siècle. Don de Mlle Lucie Van Naemen.

23° Souvenir de fête célébrée à Saint-Nicolas, le 25 Mai, 1896, à l'occasion de l'inauguration de la statue de la Ste Vierge sur la tour de l'église N. D. Collection de Mr Florim. Meskens.

24° Collection de photographies de la tour et des monuments de l'église primaire de Saint-Nicolas, lors de la restauration de cette église en Mai 1895. Don de Mr Armand Behaeghel, à Saint-Nicolas.

25° Collection de pierres tombales de Belcele et de Kieldrecht. Don de Mr Gerard.

26° Documents sur le Graveur De Ghendt, de Saint-Nicolas. Don de Mlle Lucie Van Naemen.

27° Deux anciens sceaux de la commune de Haesdonck. Don de Mr Jh. Verwilghen.

28° Assignats de la République Française. Don du même.

29° Tenailles en cuivre. Don de Mr Florimond Van Raemdonck.

30° Battant en bois de chêne sculpté de la porte d'entrée de l'église primaire de Saint-Nicolas en 1896. Don de Mr Snaps, Entrepreneur à Saint-Nicolas.

§ 7. ACHATS.

1° Cinq médailles en argent reçues à des concours de tir à l'arc de 1836 à 1842, et achetées par le Cercle à la liquidation de la Société « St Sébastien » à Lokeren.

2° Une fourche, deux grils, une crémaillère et un chenet.

3° Un rouet et un chaise, type des Flandres fin du 18e siècle.

§ 8. GELDMIDDELEN.

Ontvangsten.

Overschot der voorgaande rekening	fr.	843,39
Jaargeld van 116 leden	»	1160,00
Verkoop van muntstukken	»	98,30
Totaal	fr.	2101,69

Uitgaven.

Jaarwedde van den bode	fr.	63,00
Drukkosten der Annalen	»	384,08
Aankoopen	»	171,30
Bureelkosten, policie enz.	»	164,71
Verandering van lokaal	»	850,57
Totaal	fr.	1633,66

Herhaling.

Ontvangsten . .	fr.	2101,69
Uitgaven	»	1633,66
Boni. .	fr.	468,03

Sint-Nikolaas, den 25 Juni, 1896.

DE SECRETARIS,
AL. VAN BOGAERT.

DE VOORZITTER,
ARTHUR VERCRUYSSE.

§ 8. FINANCES.

Recettes.

Boni de l'exercice 1894—1895		fr.	843,39
Rétribution de 116 membres		»	1160,00
Vente de monnaies		»	98,30
	Total	fr.	2101,69

Dépenses.

Gages du concierge		fr.	63,00
Impression des Annales		»	384,08
Achats		»	171,30
Frais de bureau, police etc.		»	164,71
Transfert des collections etc.		»	850,57
	Total	fr.	1633,66

Récapitulation.

Recettes . .	fr.	2101,69
Dépenses . .	»	1633,66
Boni . .	fr.	468,03

Saint-Nicolas, le 25 Juin, 1896.

LE SECRÉTAIRE,
AL. VAN BOGAERT.

LE PRÉSIDENT,
ARTHUR VERCRUYSSE.

1332
van Landeghem

1332
Snouck

1333
Baert

1335
Maes

1336
van der Vynckt

1336
de Turnhout

1337
de Hertoghe

1337
de Villers Perwin

1337
van Moere

1337
van Bossche

1337
Roelants

1337
Exaerde

1337
Pels van Bysterveld

1337
van Poortere

1337
van Velpe

1337
Berinx ou Beringhen

1337
van Hamme

1337
Roels

1337
Cruininghe

1337
Berckman

L'ÉPITAPHIER WASIEN.

(SUITE).

La publication de l'Épitaphier Wasien commencée en 1874 par Monsieur le Chevalier de Schoutheete de Tervarent a été continuée par Monsieur Félix Van Naemen en 1879.

M. Van Naemen a mené à bonne fin la tâche ardue qu'il s'était imposée; il a relevé les inscriptions funéraires de la plupart des communes du Pays de Waes : Melsele, Cruybeke, Calloo, Beveren, Zwyndrecht, Burcht, Belcele, Puyvelde, Sinay, Petit-Sinay, Lokeren, Exaerde, Dacknam, Kieldrecht, Doel, Haesdonck, Meerdonck, Saint-Nicolas, Elversele, Waesmunster et Sombeke.

Celles des treize premières communes ont été publiées dans les Annales du Cercle. Les autres suivront dans nos publications ultérieures.

Nous donnons d'abord celles de l'Église Primaire de Saint-Nicolas.

Saint-Nicolas.

N° 1332.

Église primaire.

A droite du maître-autel, dalle blanche aux armes de VAN LANDEGHEM et de SNOUCK, encastrée dans le mur.

D. O. M.
M'her JAN VAN LANDEGHEM, ridder,
in syn leven hooftschepenen van den
lande van Waes, gestorven den 18 X^{ber} 1745,

ende
vrouwe Catharina Judoca SNOUCK,
syne geselnede, gestorven den 26 Xbre
1764, heere ende vrouwe van den Hauwe,
van den Essche etc. beyde hier vooren
begraeven : hebben gefondeert in dese
parochiale kercke een eeuwighe
daghelyckschе gelesene misse met den
de profundis, tot laeffenisse van hunne
zielen ende naercommers, te celebreren
aen den autaer van Sinte Nicolaes,
de sondaeghen, heylighedaghen ende andere
met obligatie van misse te hooren ten
elf uren ende de wercken daghen ten
negen uren, alles volgens de conditien
daer van synde ter greffie deser prochie
geenregistreert.
1759.

N° 1333.

Dalle blanche encastrée dans le mur, faisant pendant à la précédente, surmontée des armes de la famille BAERT.

D. O. M.
Ter eeuwiger gedachtenisse
dat
Joffrauwe Maria Judoca BAERT,
volgens den uitersten wille van haeren
overleden broeder d'heer ende Meester Michael
Frans BAERT, licentiaet in beyde de rechten, begraven
onder syn vaders serck in het midden voor de
communie-banck van den hoogen autaer, voor eeuwig
heeft gefondeert eene dagelyksche gelesen
misse aen den voorseyden autaer tot laevenisse
van hunne en hunners vriendens zielen, 't sondaegs
en 's heylig-daegs ten half negen en op de wercken
dagen ten seven uren, met het lesen der Psalmen
Miserere en de Profundis naer ieder misse
geannexeert aen de pastorye, 't octroy verleent
binnen Weenen den 14 Xber 1760, geenregistreert
ter greffie deser prochie.

Oock dat
by separate gifte, alle jaren eenwig op twelf
naer een volgende sondagen te beginnen met
den eersten sondag van X^ber, naer de voorseyde
misse moet uyt-gedeelt worden een sack rogge
in brood aen den aermen.
Voorder sullen
de armen van 't arm-huys alle eerste vrydagen van ider
maent moeten hooren de voorschreven misse ter
intentie van de fondateurs.
R. I. P.
Anno 1762.

N° 1334.

Devant l'autel de St Nicolas. Dalle blanche surmontée d'une tête de mort sur des os en sautoir. Faux, pelle et flambeau.

D. O. M.
Sepulture
van
Sr Petrus BAERT, f^s Petri,
schepenen ende arm^ter
deser prochie, oudt
76 jaren, sterft
den 25 July 1759,
ende van
J^w Anna Maria AELBRECHT,
f^a Jans, syne huysvrauwe,
oudt 72 jaren, sterft
den 12 July 1748.

Dat sy in vrede rusten.

Hodie mihi, cras tibi.

N° 1335.

Même situation. Dalle blanche aux armes de la famille MAES.

D. O. M.
Ter gedachtenisse van
Joēs Frans MAES, f^s Jans,
oud 67 jaeren, sterft den 11
October 1790.

JOANNE CATH. VAN GOETHEM
1ª JAN-BAPT. syne huysvr.
oudt 55 jaeren, sterft den 2.
Septemb : 1759. Hunnen zoon JOES
MAES, oudt omtrent 20 jaere
sterft 10 X^{ber} 1778......

. . . .

. . . .

N° 1336.

Même situation. Dalle en marbre blanc aux armes des défunts.

Monumentum
prænobilis Domini EMMANUELIS
MARIÆ JOANNIS VAN DER VYNCKT,
archiscabini Wasiæ et præn :
et clarissimæ ejus uxoris
JOANNÆ ALEXANDRINÆ
JOSEPHÆ DE TURNHOUT,
filiæ perillustris Domini
JOANNIS, equitis,
toparchæ
de Paddeschoot, d'Arcle etc.,
et perillustris Dominæ
JOANNÆ CLARÆ ALBERTINÆ
PYCKE D'IDEGHEM,
quæ primipara cum prole sua
e vivis erepta est
hæc 22 decembris 1778.
R. I. P.

N° 1337.

Dalle en marbre blanc, aux armes des défunts, contournée de seize quartiers de noblesse.

L'inscription est tirée des notes manuscrites de M^r van den Bogaerde, ancien commissaire du district de St Nicolas. (Manuscrit de Castro).

D. O. M.

Hic jacet prænobilis vir Dominus
Carolus Philippus de HERTOGHE,
toparcha de Paddeschoot, Puyvelde etc.
ac primarius Wasiæ, archisenator,
Caroli toparchæ de Belleghem
et Paddeschoot atque supremi etiam
ejusdem dictionis arschiscabini
filius, et nobilis piaque
matrona Isabella de VILLERS,
Gerardi toparchæ de Villers
Perwin filia, ejus conjux
obiit ille 7ª Novembris, illa
27ª Septembris anno 1659.

R. I. P.

Monumentum
familiæ
Hertoghiorum
de
Paddeschoot.

Quartiers (à gauche) :
de HERTOGHE
van MOERE
van BOSSCHE
EXAERDE
ROELANTS
PELS van BYSTERVELD
van POORTERE
BOCHOVEN

Quartiers (à droite) :
de VILERS
van VELPE
BERINCKX
van HAMME
ROELS
GOOSSINS
CRUININGHE
BERCKMAN

N° 1338.

Près de l'autel de la Ste Vierge, grande dalle blanche rappelant le souvenir des Curés Doyens de la ville de St Nicolas.

D. O. M.
Memoriæ D. D. admodum D. D. huius parochiæ pastorum
BENEDICTI DE SCHOESITTER defuncti 11a 9bris 1756 ætatis 59 annor.
JOANNIS-BAPT. DE BRUYNE, defuncti 19a Xbris 1765 ætatis 42 annor.
EMMANUEL DE TOLLENAERE, defuncti 6a Xbris 1807, ætat. 76 annor.
JOANNIS-BAPT. MAES, S. T. L. qui decanus dists Wasiæ obiit 5
Julii 1822 ætat. 75 anr THEODORI HEMELAER ejusdm dists decani
defuncti 11ma Febrii 1842, ætatis 67 annorum. PETRI BRAEM
ejusdm distrs decani defti 14 Janrii 1856, ætat. 55 annor.
R. I. P.

N° 1339.

Même situation. Pierre tumulaire en marbre blanc, ornée du blason du défunt.

Monumentum
van Jr JOANNIS BAPTISTA GISLENUS
VERSMESSEN F Jr JOANNIS BAPTISTA,
en vrouwe MARIA CATHARINA
JOSEPHA COOMAN,
ende van syne geselnede vrouwe
MARIA THERESIA JOSEPHA VAN
GOETHEM, fa Jr ALEXANDRI JOANNIS
EMMANUELIS en vrouwe AMELBERGA
THERESIA ANNE, overl. den 16 Janrii
1777, in den onderdom van 25 jaren,
item van Jr ANTONIUS JOĒS BAPT. GISLENUS
VERSMESSEN, desselfs eenigen sone, overl.
den 6 Juny 1857 oud 60 jaren, ende
syne geselnede vrouwe CAROLINA
CONSTANTIA DE MUNCK, overleden te
Beveren den 16 September 1855, in den
onderdom van 49 jaeren.
R. I. P.

1339
Versmessen
1346
Zaman
1346
van der Beke
1353
van der Elst
1353
van Schaverbeke
1380
Latteur
1392
Hauwe
1392
Steelant
1392
van den Eeden
1392
Pottelsberghe
1392
Varenbergh
1392
de Neve
1393
Belcele
1394
Exaerde-Yman
1396
de Villers
1397
Sanchez de Castro
1398
van Coppenolle
1399
de Castro
1400
de Castro
1401
de Neri

N° 1340.

Dalle en marbre blanc aux armes du défunt.

D. O. M.
Sepultura
libera
familiæ
VAN DER SARE.
R. I. P.

N° 1341.

Dalle blanche.

Sepulture
van
PETRUS DOMINIC : VAN GOETHEM
f. JAN BAPT. oud 58 jaren, sterft
den 14 Meert 1780
en AGATHA PHILIPPINA MAES f[a]
JAN BAPT. syne huysv[w] oud jaren
sterft den
en hunne kinderen : JOANNES FR[s]
oud jaren, sterft den
ISABELLA T[a] oud jaren, sterft
den
MARIA F. D. oud 3 jaren, sterft
den 19 January 1767,
JOANNA C. oud jaren, sterft
den
CAROLINA J. A. oud jaren
sterft den
R. I. P.

N° 1342.

Dalle en marbre blanc dans le chœur du St Nom.

D. O. M.
Sepulture
van
d'heer FRANCOIS VAN ESBEKE,

f^s Joannis en Joanna MAES,
in syn leven bailliu
der heerlyckheide van
Paddeschoot, Varenbeke etc.
oudt 76 jaren, sterft
den 25 X^ber 1773.
R. I. P.

N° 1343.

Nef centrale. Inscription à la mémoire des curés de l'Oratoire.

Memoria R. R. adm. D. G. D. Andreæ van
den SANDE S. L. qui obiit VII Junii 1671.
D. Jacobus van der MEULEN, qui obiit
19 Aprilis 1676. D. Henricus SARTON,
qui obiit 9 Septembris 1678.
Hujus ecclesiæ pastorum ex congrega-
tione Oratorii Assumptorum qui
veri in pastoribus patres : ad dilectionem
gregis sui Petrum, ad sollicitudinem
Paulum, ad eleemosinas Nicolaum,
imitati sunt. Hæc parochia ut bene
sit, vovete successores imitatione
pares obdormientibus requiem evigila-
turis, à summo pastore coronam
immarcessibilem.
Requiescant in pace.

N° 1344.

Nef centrale. Pierre bleue incrustée de marbre blanc. Au sommet le blason fruste du défunt.

D. O. M.
Monumentum
D. P. BAERT, f. Jacobi, ætatis
80 annorum, obiit 2 Aprilis 1761,
et D. Mariæ OSTE, f. Petri,
conju obiit 30 Martii 1724,
et D. P. OSTE, f. Jacobi,
obiit 31 Julii 1729,

et consultissimi D^ni^
Michaelis Francisci
BAERT,
f. Petri, juris utriusque
licentiati : obiit 22 April.
1761,
ende
Jo^r^ Marie Judoca BAERT
sterft dochter den 8
Jan^ri^ 1778, oud 65 jaeren.
R. I. P.

N° 1545.

Nef centrale. Pierre bleue avec encadrement de marbre blanc. Lettres en relief incrustées.
Monogramme du Christ.

D. O. M.
Sepulture
van
Sieur Joannes PENNEMAN f.
Jacobi, Burger van den Bever-
sche in St Nicolaes, hooftman
van gezworen twynders, jubilaris
van het edel Rhetorica en van
het Hoogw. Sacrament, overle-
den den 2 April 1755 oud 88 jaren,
en van
Jo^r^ Agatha Dorothea de MARE
f^a^ Jans, syne huysv^r^, overleden
12 Augusti 1753, oud 75 jaren :
ende hunne kinderen :
Sieur Jacobus Emmanuel, overl.
den 7 Augusti 1760, oud 52 jaren
en
Jo^r^ Isabella de SWERT f^a^ Joannis
syne huysv^r^ overleden 12 April
1764, oud 52 jaren.
R. I. P.

N° 1346.

Nef centrale. Dalle bleue encadrée de marbre blanc. Double écusson casqué porté par deux chérubins.

Sepulture
Jonck. Hr Pieter ZAMAN,
comis van desen lande,
sterft den 12 Meert 1737,
ende vrouwe Anthonette
Jakeline van der BEKE,
syne huysvrouwe
overleden den 16 Mey
1727, ende hun lieden
descendenten.
R. I. P.

N° 1347.

Nef centrale. Pierre bleue encadrée de marbre blanc. Ecusson fruste.

D. O. M.
Hic requiescit a laboribus suis
prœnobilis Dominus Joannes
Petrus ZAMAN, toparcha
de ten Berghen et Solacker,
unus ex archi-schabinis
Wasiæ, qui obiit
duodecima Aprilis 1728.
R. I. P.

N° 1348.

Nef centrale. Dalle disparue. Inscription reproduite d'après le manuscrit de Gérard, conservé à la bibliothèque de La Haye.

D. O. M.
Ac piæ memoriæ A. R. D. Joannis
van NIEULANDE, orat. J. pastoris
hujus parochiæ qui gregi suo
et omnibus charus et verus pastor,
cura duxit, charitati juvit, opera
luxit, variis legatis factis; pieta-
tem posteris testamen reliquit;

obiit XV Martii : pro ILLo DIC
aVe MarIa VIator et fratris R. P.
MICHIELS orat. presb^{o} ad lœvam
sepulti XIX Julii 1695.
R. I. P.

N° 1349.

Nef centrale. Pierre bleue, encastrée de marbre blanc.
Double écusson aux armes des défunts.

D. O. M.
Sepultura libera
nob. D^{ni} Joannis
van LANDEGHEM et D^{æ}
Catharinæ Judocæ
SNOUCK,
suorumq : descendentium.
R. I. P.

N° 1350.

Nef centrale. Grande dalle bleue avec encadrement de marbre blanc. Ecusson aux armes de VERSMESSEN placé en travers de la pierre.

D. O. M.
Monumentum
D^{ni} Judoci VERSMESSEN
et
D^{næ} Mariæ van GOETHEM
conjugum
obiit primus 6 9^{bris} 1730,
alia vero 31 Januari 1716,
et D^{næ} Ma^{æ} Jo^{æ} Co^{æ} VERSMESSEN
viduæ P^{æ} No^{i} D^{ni}
Jo. Fr. Ca^{li} RAMONT,
arschischa^{ni} Wasiæ,
obiit 7 7^{bris} 1752.
R. I. P.

N° 1351.

Nef centrale. Dalle portant en relief le portrait de JEAN YSEBRANT et celui de sa femme.

Hier licht begraven M'her
JAN YSEBRANT f. GEERAERDS
de welcke fundeerde Ste Barbara
negen messen ter eere Godts
ende ter lavenesse van synder
siele, die starft int jaer
MCCCCXCVI, den XIIII dagh van Nov^r.

N° 1352.

Nef centrale. Dalle fruste.

Hier ligt begraven
eersamen JAN VAN HAVERE,
f^s Joos, in sijn leven hooftman
der gulde van St Nicolaes in Ste Sebastiaen
en schepenen derselve prochie, ond 90 jaren,
sterft den 4 November 1621.

N° 1353.

Nef centrale. Dalle bleue aux armes des défunts.

Sepulture
van d'heer JACOBUS VAN DER ELST
hooftschepenen van den lande
van Waes, die overleet den 2
September 1645 ende van
Joff. MARIE VAN SCHAVERBEKE,
syne huysvrouwe
die overleet den 2 September 1651.
Ende van haerlieder kinderen :
CATHARINA VAN DER ELST
. . . .
. . . .
. . . .

N° 1354.

Nef centrale. Pierre bleue surmontée d'un calice.

D. O. M.
Hic requiescit
Rev^s Adm. Dominus
Benedictus de SCHOESITTER,
qui dum viveret in hujus
parochiæ 13 annis pastor
fuit vigilantissimus
obiit 11 Novembris 1756,
ætatis 59.

N° 1355.

Nef centrale, sous la tour. Pierre bleue encadrée de marbre blanc. Au sommet un cartouche fruste porté par deux chérubins.

D. O. M.
Sepulture
van
Francisca VERCAUTEREN,
f^a Petri, geestel. dochter
oudt 94 jaren,
moeder van 't Ziekhuis,
door haer in deze
prochie opgericht,
sterft 13 April 1757.
R. I. P.

N° 1356.

Nef centrale, sous la tour.
Dalle bleue contournée de marbre blanc : lettres en cuivre incrustées. Au sommet un cartouche fruste.

D. O. M.
Sepulture
van
Petrus Anthone BOËYE f^s
Jacobi, sterft den 20 X^ber
1807 oud 69 jaren en 10
maenden, ende

Petronella Josepha DE
CAUWER f^a Nicolai syne
huysv^w sterft den 20 July
1814, oud 75 jaren en
hunne kinderen.
R. I. P.

N° 1357.

Devant la chaire de vérité, dalle bleue encastrée de marbre blanc. Au sommet un écusson fruste entouré d'une guirlande de fleurs.

D. O. M.
Sepulture
van
Sr Adriaen WUYTACK ....
..... Anna Catharina .....
VERBERCKMOES, oud 80 jaren,
overleden den 26 Augusty 1737,
ende syne suster ......
geestelyke dochter, oud ..
jaren, overleden
en van Sr Jan Gillis WUYTACK
oud jaren, overleden
in houwelyck met Joanna
Catharina BAUWENS, f^a PETERS,
oud jaren, overleden
ende Daniel WUYTACK f^s
PETERS, overleden 10 X^ber
1781, oud 48 jaren.

N° 1358.

Nef centrale. Pierre bleue encadrée de marbre blanc. Au sommet un cartouche fruste, au bas une tête de mort sur des os en sautoir.

D. O. M.
Sepulture
van Andries van MIEGHEM, f.
Gillis, gewesen schepenen
ende arm. deser prochie,
oud 82 jaren, sterft den
8 January 1769,

ende ANNA VAN MOERE
f. JUDOCI, syne huysvrouw,
oudt .1 jaren, sterft den
23 January 1763,
ende ....
JUDOCA MARIE VAN MIEGHEM,
...... dochter, oud
jaren sterft den
..... VAN MIEGHEM
..... dochter oud ..
jaren, sterft den ..... 1732.
R. I. P.

N° 1359.

Dalle bleue aux armes de ZAMAN (Près du jubé).

D. O. M.
Sepulture van
d'heer PIETER ZAMAN,
fs Ge, jongman, die out
synde 77 jaren ende
naer vele weldaeden
aen dese kercke
gedaen hebbende
is dezer werelt
overleden den 21
Decemb̄ A° 1679.
Bidt voor de ziele.

N° 1360.

Nef centrale. Dalle bleue surmontée d'un cartouche blanc, encadrée de même.

D. O. M.
Sepulture
van
S. JOOS DE VLEESCHOUWER,
fs SERVAIS, in syn leven
schepenen deser prochie,
sterft den 7 Xber
1732, oudt 85 jaeren,

ende
Jouf^r^ Catharina AERTSEN,
syn huysvrouwe,
sterft den 23 8^ber^ 1716
oud 32 jaer.
R. I. P.

N° 1361.

Devant le jubé. Pierre bleue encadrée de marbre blanc. Écusson fruste.

D. O. M.
Sepulture
van
Olivier CARDO, f^s^ Frans,
sterft den
ende
Anna Clara WITSCHANT,
f^a^ Jan, syne huysv^r^ gebort
van WAVRE, sterft den

ende hunl kinderen.
R. I. P.

N° 1362.

Près de l'autel de Sainte Barbe

Rustplaetse
van den .....
Jan DE CAUWER,
f^s^ Jan, out ....
overleden den 16 September
..... 1685 ......
ende van syn .....
huysvrouw
Anna WILLEMS
f^a^ Guilielmus, overleden
den 4 October 1704
out synde 77 jaeren.
Requiescant in pace.

N° 1563.

Dalle bleue encastrée de marbre blanc, placée devant la chapelle du St Sepulcre. Au sommet le blason du défunt.

D. O. M.
Hic jacet illmus Dnus
Jacobus Servatius
SNOUCK.
toparcha in Essche
et Hauw
obiit 20 April 1725.
ætatis 46.
R. I. P.

N° 1564.

Devant les fonds baptismaux, pierre bleue surmontée d'un cartouche blanc.

Hic jacet in pulverem .....
R. D. Judocus Guilielmus VYDT.
f. Matthei ex Joanna van POUCKE.
ætatis 69 annorum, obiit
27 Aprilis anno 1797.
Requiescat in pace.
Hier ligt begraven den eerw. heer
Judocus Guilielmus VYDT,
f. Matthei, ex Joanna van POUCKE,
oudt 69 jaeren, priester.
overleden den 27 April 1797.
Bid voor de ziele.

N° 1565.

Sous la chaire de vérité, petite dalle blanche, surmontée d'un monogramme aux lettres D. B.

Sepulture
van
Daniel BRUGHMAN,
f. Joris, in syn leven armmeester
deser prochie, audt 80 jaren,
overleden den 21 7bre 1712.

ende syne huysvrouwe
ANNA DE BOECKBINDER,
I. PHILIP, oudt 79 jaeren
sterft den 30 Juni 171 .
ende hunlieden kinderen
MARIE, geestelycke dochter
oud 62 jaeren ....
den ....
. . . .
. . . .

N° 1366.

Dalle bleue placée autrefois devant l'autel de la Ste Vierge. Au sommet les armes des defunts.

D. O. M.
Sepulture
van
D'H. ANTH. SNOUCK,
heere van den Heyhouck
obiit 22 Novemb. 1708
ende
Jouf. AMELB. VAN GOETHEM
syne geselnede
vrouwe VAN DEN HAUWE,
obiit 22 7bris 17..
ætatis suæ 70.
R. I. P.

N° 1367.

Dalle bleue aux armes de la famille d'EXAERDE autrefois devant l'autel de St Sébastien.

Hier licht ....
PAULUS VAN EXAERDE
F^s^ FRANCOIS .....
den XIIII .....
Anno
Bidt voor de
ziele.

Credo quod redemptor meus vivit et de terra
surecturus sum, et in carne mea videbo
deum salvatorem meum quem visurus
sum ego ipse et oculi mei conspecturi
sunt et non alius.

Job. 19.

N° 1368.

Reproduit d'après le manuscrit de P. J. Heindrickx.
Grande pierre aux armes de BAERT. Nef centrale.

D. O. M.
Sepulture
van
Jouff. JOANNA C. I.
wed. van d'heer CAUWENBERG
in syn leven pensionaris
binnen Mechelen,
sterft den .....

N° 1369.

Du manuscrit de P. J. Heindrickx.
Nef centrale.

D. O. M.
Sepulture
van den seer eerw. Heer
JOĒS. BAPTA AERTSENS,
fs DANIEL, in syn leven
Pastor in Vinderhaute,
overleden den 3 Maert
1729, oud 62 jaren.
R. I. P.

N° 1370.

Manuscrit de P. J. Heindrickx.
Nef centrale.

D. O. M.
Sepulture
van Sr Nicolaes PUYENBROECK
fs Judocus, in syn leven kerck
meester en schepenen
deser prochie, oud 87
jaren, sterft den 7 Juny
1768.
R. I. P.

N° 1371.

Manuscrit de P. J. Heindrickx. Nef centrale.
Dalle bleue incrustée de marbre blanc. Au sommet le blason du défunt.

Sepulture
van Sr Pieter van de POELE
fs Pieter, sterft 3 Junius 1701
ende

N° 1372.

Pierre en marbre blanc, surmontée d'une croisette.
Manuscrit de P. J. Heynderickx.

D. O. M.
Sepulture
van de eerbare Jollr
Antonette de KEYSER, fa
Joan. gebortigh van
Keuylenborgh, sterft in
.... in den ouderdom
van 6. jaren den 1 Au-
gusti 1... en Joffr Anna
de KEYSER, fa Joan...
. . . .

N° 1373.

Manuscrit de P. J. Heindrickx. Chœur de la Ste Vierge.
Dalle aux armes des défunts.

Sepulture
van de eersame Jouffrouwe
Josyne SNOUCK f^a Pieters,
wed. wylent Servaes
van GOETHEM, overleden
den 17 January anno 1679 :
ende van d'heer Andreas
van GOETHEM, haerlieder
sone, alferis in 't regiment
van den prins de Berges.

N° 1374.

Manuscrit de P. J. Heindrickx.
Petite pierre quadrangulaire.

Sepulture
van den eerweerden
Heer Petrus DE MARE,
priester van het oratorie
oud 56 en 31 jaren
priester, overleden den
23 7bre 1738.
R. I. P.

N° 1375.

Manuscrit de P. J. Heindrickx.
Petite dalle quadrangulaire, contournée de marbre blanc.

D. O. M.
Sepulture
van den eerweerden heer
Petrus MARIMAN,
8 jaren priester, oud
34 jaren, overleden
13 Februarii
1743.
R. I. P.

N° 1376.

Manuscrit de P. J. Heindrickx. Autel de St Sébastien.
Dalle bleue surmontée des blasons de VAN SCHAVERBEKE et WIELANT.

D. O. M.
Monumentum
D^æ^ MARGARETÆ WIELANDT,
viduæ D^ni^ JOANNIS
VAN SCHAVERBEKE, obiit pridie
kal. Juni :
MDCLXV.

N° 1377.

Manuscrit de P. J. Heindrickx. Autel de St Sébastien.
Dalle bleue aux armes de SNOUCK.

Sepulture
van S^r^ JAN SNOUCK, f^s^ SERVAES,
armmeester en schepenen deser
parochie, oud jaren, sterft
den
ende van Sr SERVAES SNOUCK
f^s^ SERVAES, armmeester ende
schepenen deser parochie, oudt
jaren, overleden den

N° 1378.

Manuscrit de P. J. Heindrickx.
Devant l'autel de St Sébastien.

Sepulture
van Sr MARCUS ZEGERS, f^s^ PETRI
oudt 73 jaren, sterft 20 Junii
1759, en syne huysvrouwe
AMELBERGA VAN GOETHEM, f^a^
JUDOCI, oud jaren,
sterft

N° 1379.

Manuscrit de P. J. Heindrickx.
Choeur de St Sébastien.

D. O. M.
Sepulture
van Sr AUGUSTINUS ÆGIDIUS
MARIMAN, f^s JUDOCI, in syn leven
arm-meester en schepenen
deser prochie, oud 60 jaren,
overlyd den 4 November
1773.
Ende
J^w MARIE JOANNA VAN POUCKE,
f^a JUDOCI, syne huysvrouwe
oud 41 jaren, sterft den 6
Maerte 1766.

N° 1380.

Manuscrit de P. J. Heindrickx.
Dalle aux armes DE LATTEUR.

Sepulture van
den eersamen Sr IGNATIUS DE
LATTEUR, f^s d'heer JAN, over
leden den 4 Maert 1710.

N° 1381.

Manuscrit de P. J. Heindrickx.

Grafplaetse
van PIETER DE GRAVE, f^s PIETER
armmeester en schepenen deser
prochie, 's graveman van den
leenhove deser lande, and
. . . .
. . . . ,

N° 1382.

Manuscrit de P. J. Heindrickx.
Petite dalle quadrangulaire en marbre blanc.

D. O. M.
Sepulture
van Sr NICOLAES DE
VLEESCHOUWER, f^{s} SERVAES,
in syn leven kerkm^{r} deser prochie
oud 70 jaren, sterft den 13 X^{ber} 17..
Ende MARIA VEREECKEN f^{a} M.... syne
huysvrouwe, oud 60 jaren, sterft
den 31 October 1704.
En ISABELLA DE VLEESCHOUWER
haerlieder dochter, oud
81 jaren, sterft den
12 Januarii
1768.
R. I. P.

N° 1383.

Manuscrit F. J. de Castro. P. 126.
Sur une ancienne verrière disparue.

BONEM	Judici justo forti et patienti ejusque verbo	VAN DER GRACHT
.....	increato in carnato,	.....
DE HERTOGHE	magni concilii angelo, qui constitutus est a deo	VAN DER BEKE
D'HESE	Judex vivorum et mortuorum, ut qui ingredi-	DE JONGHE
VAN DER GRACHT	untur lumen videant gratiæ et veritatis hoc suæ	VAN DER SARE
VAN DEN KERCKHOVE	in deum fidei constantis et solidæ	RAMONT
VAN DER DONCK	monumentum in fragile posuit, regi suo	.....
.....	semper subditus	.....

S. P. Q. W.
MDCLVII.

N° 1584.

Manuscrit de Gérard à La Haye.

Sepulture
van JAN RAMONT, fs Joos,
Heere van Empelhove ende
hooftschepene in 't land van Waes :
Ende EUGENIA FRANCISCA MELIS
fa .... syne huysvrouwe
die sterft den 6 September 1681,
ende hy sterft den 23 April 1688.

N° 1585.

Manuscrit de Gérard.

Sepulture
van JAN ZAMAN

. . . .

ELISABETH WIELANT, syne huys-
vrouwe, ende hare kinderen :
JACOBUS FRANCOIS,
MARIA
THERESIA

N° 1586.

Manuscrit de Gérard.

Hier licht begraven
JAN SCHAUTEET fs JANS,
ende MAGDALENA ZEGHERS,
fa ANTHONI, overleden
den 16 Augustus 1676.

N° 1387.

Manuscrit de Gérard.

Hier licht begraven
Paschier COLE, fs Jans,
aermmeester tot Ste Claes,
die sterft den 7 Meye 1641,
ende Amelberghe VAN MULLEM
fa Niclaes, syne huysvrouwe
die sterft den 1 Meye 1675;
Ende Jan MAERTENS, advocaet
in den rade van Vlaenderen,
overleden den 26 September 1691;
Ende Maria COLE, syne
huysvrouwe ....
. . . .

N° 1388.

Manuscrit de Gérard.

Sepulture
van
Judocus BRACKE fs Judoci,
obiit 27 Maii 1687.
R. I. P.

N° 1389.

Manuscrit de Gérard.

Hier licht begraven
Francois DE RYCKE, fs
Theodori, die sterft
den 7 Junii 1676.
Bidt voor de siele.

N° 1390.

Manuscrit de Gérard.

Sepulture
van ADRIAEN BAERE, baillui
van de heerlyckheyt van Paddeschoot,
die sterft den 2 Augusti 1670,
ende AMELBERGA ZAMAN,
syne huysvrouwe, die sterft
den 14 April 1681.

N° 1391.

Manuscrit de Gérard.

Sepulture
van JOORIS ZAMAN,
. . . .
. . . .
ende CORNELIA VAN HORENBEKE
syne huysvrouwe .....
. . . .
. . . .
R. I. P.

N° 1392.

Dans la chapelle de St Sébastien, sur un blason d'obit portant au centre les armes de la famille D'EXAERDE et contourné des quartiers de :
EXAERDE, HAUWE, STEELANT, VAN DEN EEDEN, VAN MOERE, POTTELBERGHE, VARENBERGHE et DE NEVE VOORDE.

Hier voor licht begraven Jo[r] FRANCOIS VAN
EXAERDE, f[s] Jo[r] PAUWELS, den welcken over-
leet den XV Meert int jaer XV[c]LXXX.
Bidt voor de ziele.

N° 1393.

Dans la chapelle de St Sébastien, sous un blason d'obit aux armes de la famille d'EXAERDE, contourné de quatre quartiers :
d'EXAERDE, de HERTOGHE, van MOERE et BELCELE.

Jonckvrou Amelberghe f^a^ Jo^r^ Pieter van
EXAERDE licht hier voor begraven,
en overleet jong dochter den XI. Oc-
tober XV^c^XCVI, in de oude van LXIIII
jaer en heeft ghefondeert een
eeuwich jaerghetyde t'saterdachs
naer S. Nikolaes met distributie van
aelmoessens. Bidt voor de Ziele.

N° 1394.

Dans la chapelle de St Sébastien, sous un blason d'obit aux armes d'EXAERDE et YMAN, contourné de quatre quartiers :
EXAERDE, de HERTOGHE, van MOERE et BELCELE.

Jo^e^ Joanna f^a^ Jo^r^ Pieter van EXAERDE
W^e^ van Jan YMAN, in synen tydt gref-
fier en outfanger der stede en
vrijede van Eeclo, licht begraven
onder dese sepulture van Jo^r^ Jaspaert
van EXAERDE haren grootvader, over-
leet in haer LXX jaeren den XXI No-
vember in scrickel jaer ons Heere
een dust zes houdert. R. I. P.

N° 1395.

Autrefois dans le chœur de l'église on voyait le blason d'obit de Charles-Philippe de HERTOGHE, écuier, seigneur de Paddeschoot et Puyvelde, haut-échevin du Pays de Waas, époux de Isabelle de VILLERS, Dame de Groeninghe, Stackenborgh et Lubbeke.

Obiit

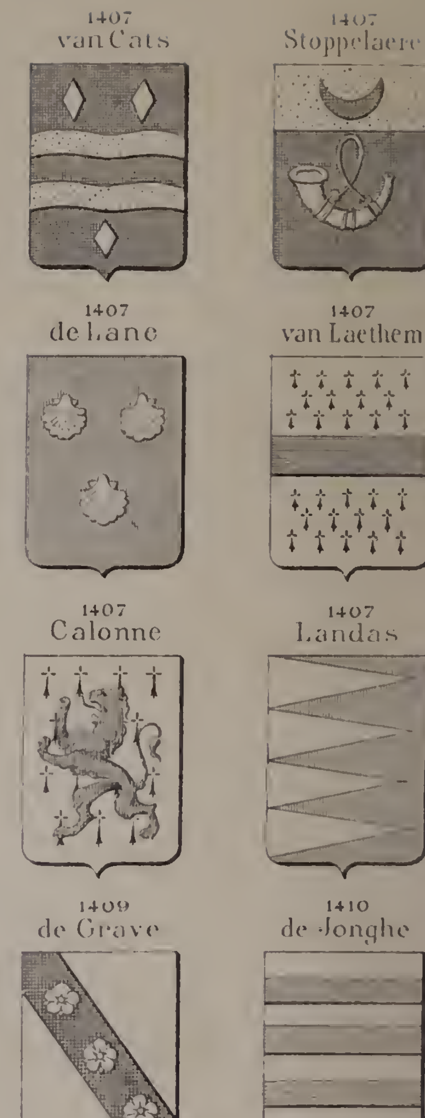
7 9^bris^

1659.

N° 1396.

A côté du précédent blason d'obit, celui de Isabelle de VILLERS, Dame de Groeninghe, Stackenborgh et Lubbeke, épouse de Charles Philippe de HERTOGHE, seigneur de Paddeschoot et Puyvelde, haut-échevin de Waas.

1402
Ramont
1407
Donaes
1407
van den Heede
1407
de Ryckere
1407
Quarebbe
1407
Haccart
1407
Petit
1408
Damas

1407
van Cats
1407
Stoppelaere
1407
de Lane
1407
van Laethem
1407
Calonne
1407
Landas
1409
de Grave
1410
de Jonghe

1411
de Boonem

N° 1397.

A côté du précédent blason d'obit, celui de François Christophe SANCHEZ de CASTRO, haut-échevin, époux de Isabelle Albertine de HERTOGHE, Dame de Puyvelde.

N° 1398.

A côté du précédent blason d'obit celui de Dame Anne Jacqueline van COPPENOLLE épouse de François Joseph SANCHEZ de CASTRO, seigneur de Puyvelde, cornette aux cuirassiers espagnols, haut-échevin du Pays de Waas.

N° 1399.

A côté du précédent obit, celui de Thérèse Claire de CASTRO, religieuse, fille de Jacques et de Antoinette Claire de HERTOGHE, décédée en 1726.

Entouré de 16 quartiers.

N° 1400.

Près de la même sépulture de la famille de HERTOGHE, le blason d'obit de François Joseph de CASTRO, haut-échevin, époux de Marie Cathérine Philippine Antoinette de NEVE, décédé à St Nicolas le 6 Avril 1766.

N° 1401.

Au-dessus de la statue de St Philippe de NERI, blason d'obit de Dame Marie van GOETHEM, décédée le 31 Janvier 1716, épouse de Jacques VERSMESSEN

N° 1402.

Dans le chœur de St Nicolas, blason d'obit de Francois Charles RAMONT, haut-échevin de Waas, mort le 7 Septembre 1752, époux de Joanne Caroline VERSMESSEN.

N° 1403.

Dans le chœur de St Nicolas, blason d'obit de Jean van LANDEGHEM, époux de Cathérine Josine SNOUCK, décédé le 18 Décembre 1743.

N° 1404.

A côté du précédent blason d'obit, celui de Cathérine Josine SNOUCK, épouse de Jean van LANDEGHEM, decédée le 26 Décembre 1761.

N° 1405.

Ancien cimetière, autour de l'église.

Calvaire derrière le chœur. Beau monument en pierre bleue, avec entablement de marbre blanc, adossé au mur extérieur.

Au sommet un ostensoir avec l'hostie rayonnante et deux chérubins en prière.

Au dessus de l'épitaphe les armoiries (déjà données) des défunts.

D. O. M.
Hier liggen begraven
M'Her Jacob Jan van LANDEGHEM, eques auratus, heere
van den Houwe, Dourmont, gezegd Waesdam ende
Heyhoeck etc. overl. 29 Xber 1784.
M'Her Anthon Charel Joseph van LANDEGHEM, eques
auratus, Heere van den Essche, Lengenhaghe, van den
Houwe, Dourmont gezegd Waesdam, Heyhoeck etc.
overleden 2en Maerte 1791.
Sonen van M'her Jan van LANDEGHEM equites
aurati ex Catharina SNOUCK begraven in de kerk
onder hunne vry sepulture voor S. Rochus nevens
den autaer van den H. Nicolaes.
Bidt voor de Zielen.

N° 1406.

A l'extérieur de l'église, côté nord.

Monument en pierre de taille orné d'un médaillon portant les armes des défunts.

D. O. M.
Begraef-plaets
van de zeer edele Mevrouwe
Isabella Cornelia Gillis HUIVEL
overleden den 18 January 1786
Douairière van den zeer edelen Heer
Jacobus Ferdinandus van der SARE
voortyds hooghailliu der lande van Waes
die overleden den 27 Meye 1745, begraeven
is in het graf zyner voorvaderen
voor den autaer van onze lieve vrouwe.

N° 1407.

Devant le monument funéraire qui précède, on trouve une pierre blanche couchée et fort usée, entourée de seize quartiers.
Au sommet le blason casqué de VAN DER SARE, en dessous, celui de DAMAS.

VAN DER SARE		DE LANE
	Sepultura libera	
DE GRAVE		DE NEVE
	nob^i et generosi Do^i	
V. D. HEEDE		VAN LAETHEM
	GUILLIELMI VAN DER SARE	
DONAES		QUAREBBE
	et noba^e Do^e ANTON^E	
DAMAS		HACCART
	Damas, posterorumq^e	
VAN CATS		CALONNE
	suorum	
STOPPELAERE		LANDAS
DE RYCKERE		PETIT
	Requiescant in pace.	

N° 1408.

A gauche du portail. Pierre bleue encastrée dans le mur.

Ter gedachtenisse
van d'Heer ANDREAS PIERSSENS
F^s NICOLAES, die hier voren
begraven ligt, overl. 11 8^ber 1786
oud 71 jaren
ende van
Jouf. JUDOCA MARIE PIERSSENS
f^a JOSEPH syne huysv. die in dese
prochie kercke begraven is, overl.
13 X^ber 1761, oud 31 jaren
ende hun-lieden 5 kinderen.
R. I. P.

N° 1409.

A droite du portail. Pierre bleue encastrée dans le mur.

D. O. M.
et piis manibus
Godefridi Josephi HULIN, med. lic.
f. Joannis Francisci et Mariæ Josephæ ROGNEAU
et
Catherinæ Josephæ de GRAVE
f.æ Petri et Catharinæ VOLCKERICK
conjugum
quorum ille obiit XVII Aprilis MDCCLXXXVII
hæc XIII Julii MDCCCIX
de in
filiæ unicæ Berlindis Sophiæ
vita functæ XXIV Martii MDCCCII
nec non III filiorum
Ludovici Joannis defuncti XXX Julii MDCCLXXXI
Antonii Gustavi, mortui XV X.bris MDCCLXXXI
Augusti Aurelii qui obiit II Julii MDCCCXV
V liberi superstites
Petrus Godefridus, medilic : obiit II Martii MDCCCXXXXIII
Ægidius Carolus Gandæ, obiit 18 July 1851
Joannes Baptista obiit 19 X.bris MDCCCXXXI
Eugenius Josephus med. lic. obiit Gandæ 17 Junii 1852
Nicolaus Maria
Pietatis ergo
lapidem posuerunt anno MDCCCXXIV.
R. I. P.

N° 1410.

Dans l'église du petit séminaire à St Nicolas, on trouve les épitaphes suivantes :

Devant le maître autel, grande pierre bleue portant au sommet le blason fruste de de JONGHE.

Monumentum
nobilis Domini Balduini
de JONGHE
toparcha de Walbourg,
Buereu, Duwaerde etc.,

archiscabini Wasiæ
et suorum
huius conventus
et
ecclesiæ fundatorum
R. I. P.

N° 1411.

Devant l'autel de la Sainte Vierge, pierre bleue, recouvrant le caveau de Messire FERDINAND PHILIPPE DE BONEEM, grand bailliu du Pays de Waas, avec cette inscription :

Ostium
monumenti
familiæ
Baronis
DE BONEEM.

N° 1412.

Devant l'autel de St Francois, se trouve le tombeau de la famille RAMONT-VERSMESSEN. Il ne porte aucune inscription.

N° 1413.

Devant l'autel de St François.

D. O. M.
Hier ligt begraven
den Eerw. Pater
CAROLUS GHELLYNCK
missionaris
der stad Hulst
omtrent 10 jaeren
overl. den 12 X^bris 1767
oud 66 jaren
gelyd door de
catholyke inwoonders
der selve stad.

Doel.

N° 1414.

Pierre blanche rivée au mur dans le portail de l'église.

Gedenksteen
van de herbouwing dezer kerk,
onder de regeering der hieronder
genoemde kerkmeesters
in 1851 en 1852.

L. DE MEULENAERE, pastor,
P. J. DEBEEK, onderpastor,
J. C. CAMERMAN, burgemeester,
P. J. VERBERCKMOES,
F. E. MICHIELSENS,
J. A. PANIS,
J. B. VAN CRAENENBROECK,
G. J. DE CLEENE.

N° 1415.

Dans l'église près de l'autel de la Ste Vierge, monument en marbre noir surmonté d'une croix voilée et d'un calice.

D. O. M.
et piæ memoriæ J. J. MOORTGAT,
nati in Lebbeke, an. Dni MDCCCI,
per III fere lustra Doulœ
pastoris vigilantissimi,

templi Dei exornatoris zelosissimi
scholæq. dom. œdificatoris,
diro cholera-morbo
XXX Junii MDCCCXLVIIII,
e vivis sublati,
monumentum hoc in perennem
gratitudinis tesseram
mœstæ oves posuere.
R. I. P.

N° 1416.

A côté de l'autel de St Corneille, monument en marbre blanc, sculpté par N. A. et F. Goemans d'Anvers en 1870.

Sur la tombe un guerrier mourant, pressant sur sa poitrine les règles constitutives du séminaire et un chapelet.

Au sommet sur les bras de la croix, on lit :

Moed, volharding, sterkte, standvastigheid.

Plus bas :

Wij vertrekken niet morgen maar van daag,
Liever soldaat als schismatiek.
Al stonden er legers tegenover mij, mijn hart
zal niet vreezen.
Ps. 26. 3.

Gedachtenis van den Heer
PETRUS J^s ANT^s CAMERMAN,
zoon van den heer ENGELBERT^s en van Juffr. JOANNA BARBARA VAN OVERLOOP
geboren te Doel den 6 Mei 1792, seminarist te Gent,
om zijne trouw aan de kerk vervoerd en ingelijfd bij het leger te Wezel,
in November 1813,
lijdt alle vervolgingen en ontberingen ter verdediging der kerkelijke tucht,
sterft aldaar den 10 X^ber 1813.

N° 1417.

Cimetière autour de l'église.
Calvaire représentant le Christ en croix.
Sur le socle :

Ter nagedachtenis
van den Heer J. H. STERCKX geb^r
te Tervueren, doktoor der quarantaine,
ridder van het order Leopold geertiteld
met deszelfs herinneringskruis en met
de medalie van St Helena,
overl. te Doel den 3 X^{ber} 1865;
en van
zijne echtgenoote Mevrouw
CAROLINE WEERENS, geboren in den
Haag
overleden den

N° 1418.

Dalle bleue, à droite du calvaire.
Monogramme du Christ.

D. O. M.
Sepulture van de eerbare
ANNA CATHARINA RUYS, f^a DAVID,
ende haerl. moeder,
JOSEPHA MARIE DULLAERT,
beyde begraeven in den Doel,
overleden den 18 Januarius 1761,
oudt 59 jaeren.
Bidt voor de zielen.

N° 1419.

Dalle bleue à gauche du calvaire.

Hier leet begraeven de
eerbare JUDOCA VAN DER
GOUWEN, weduwe van
JACQUES HAEUW, sterft
den 25 Augustus A. 1677.
Bidt voor de siele.

N° 1420.

Grande dalle bleue.
Dans le pourtour de la pierre cette inscription :

Eeuwige memorie van JUDOCUS DE THEYE,
in syne teydt is geweest kerk M :
ende .... van het broederschap
van den H. Cornelius in dese prochie.

D. O. M.
Sepulture
van den eersamen JUDOCUS DE THEYE, fs JAN,
stierf den 25 Juli 1771, oud 65
jaer, gebortig van Melsele,
ende syne huysvrouwe
HELENA VAN INNEVELT, fa HENRs,
stierf den 12 Augty 1791, oud 79 jaeren,
met hunne naercomelingen :
JUDOCUS JOANNES DE THEYE
stierf den
Ende syne huysvrouwe,
JOANNA CATHARINA GILLIS,
stierf den 16 Juni 1772, oud 22 jaeren,
ende JOSEPHUS SPAENHOVEN,
stierf den
ende syne huysvrouwe
JOANNA ELISABETH DE THEYE,
stierf den
ende MARIA MAGDALENA GILLIS fa JAN
stierf den 20 Mey 1784, oud 25 jaer,
ende MARIA CATHARINA DE THEYE
die stierf tot Kieldrecht den
18 Meert 1764, oud 28 jaer.
R. I. P.

N° 1421.

Dalle bleue encadrée de marbre blanc.

D. O. M.
Sepulture
van PEETER DE ROEY,

in syn leven borchemeester
van Kieldrecht ende de
Doel ende dyckgraef van
desen polder, sterft den 14
Meye 1708, en
Jofvr Elisabete VAN ACKERE,
syn huysvr, sterft den 2 Nov
1695.
Met hunne kinderen.
Bidt voor de zielen.

N° 1422.

Monogramme du Christ. Les clous de la passion.

Sepulture
van d'heer Gillis Nicolaes DE LEEUW
gebortig van Beveren, fs Jan en Cata
VAN ESBEKE, in zyn leven Stad-hr en
meyer van Kieldrecht in den Doel,
dyckgraef ende boekhouder van den zelven
polder, dyckgraef van de polders
van Cruybeke, Baesel ende Rupelmonde, hooftman
van het gilde van St Sebastiaen,
alhier overleden den 12 7ber 1768,
oud 82 jaren, in zyn eerste huwl met Jouffr. Cecilia
Fra DE LEEUW, fa Boudewyn, overleet
tot Beveren den 12 July 1737,
met welke hy heeft gewonnen 14 kindr, alle
overleden, alsmede hunne descendenten.
Ende syne tweede huysvr.
Jouffr. Maria Theresia VAN KESSEL,
gebortig in de borcht tot Antwerpen,
fa Francs Jacobi ex Anna Maria VAN
HOORENBEKE, overl. den 4 9ber 1790,
oud 72 jaer, met welke hy heeft
gewonnen 14 kindr, waervan nog in leven zyn :
Thr
in huwelyk met P. A. NOENS,
Isaba Clara
in huwelyk met F. J. ROUAERT,

Lud. Egid^s
in huwelyk met Kath. COENRAET,
Corn^s Em^s
Christ^s Nor^s
in huwelyk met Cath. IMPENS.
Bidt voor de zielen.

N° 1423.

Grande dalle incrustée de lettres blanches.
Au sommet un calice.

D. O. M.
La tombe de Charle
FRANÇOIS, curé du Doel,
qui de son vivant a fait ce monument
pour y reposer
en mourant.
Hic jacet inter oves
Carolus. Re
et nomine Gallus,
quique gregem,
pavit triginta
et pluribus annis
obiit hac 18 9^bris 1760.
Christophorique mei
recubant
hic ossa parentis
obiit 25 Octobris 1727.
R. I. P.

N° 1424.

D. O. M.
Sepulture.
Hier leyt begraeven den
eersamen Hendrick FILET,
in syn leven M. Smidt
in den Doel,
stierf den 18 8bre 1759;
ende de eerbare Maria
.....GHEN, oudt zynde om

trent 62 jaren, stierf
den ....
ende van JAN HENDERICUS FILET,
ende HENRICUS haerlieder sone
sterft den 16 7bre 1761, oud 50
jaeren ende MARIE CATHARINA
DE BRUYNE fa ADRIAEN, syn huysvr.
stierf den 20 Meert 17.9, oud
67 jaeren.
R. I. P.

N° 1425.

Monogramme du Christ.

D. O. M.
Hier light begraeven
den eersamen
PETRUS HUGENS,
sterft den
out synde
ende eerbaere
JOANNA ELISABETH SNELS,
syne huysvrouwe,
sterft den 6 Augusti 1769,
out synde 53 jaeren.
Bidt voor de siele.

N° 1426.

Petite dalle couverte et à moitié détruite.
Monogramme du Christ.

Sepulture
van den eersamen
ADRIAEN ENGHELS, sterft
den XI Juny 1698. Godt
wilt de siele gena-
dich wese. Ende
de eerbare GEERTS
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .

N° 1427.

Monument en pierre de taille adossé au transept de l'église.
Croix couronnée d'immortelles, sous une large draperie.
Clepsydre ailé, contourné d'un serpent qui se mord la queue, symbole de l'eternité.

D. O. M.
Ter gedachtenis
van den eerzamen Pieter CAMERMAN fs Engelbertus ex
Petronella JANSSENS, ov. den 7 Mey 1771 in den ouderdom van 60 jaeren,
ende van zyne eerste vrouwe
Anna Catharina PIETERS, overleden den 26 October 1746,
alsmede van syne tweede vrouwe Maria Catharina VAN DEN BRANDE,
fa Petrus, ex Elisabeth VAN INNEVELT, overleden den 12 Februarius 1813,
oud 90 jaeren en 9 dagen; en van hunne kinderen, Engelbertus
overleden den 24 Januarius 1837, oud 79 jaeren,
en zyne huisvrouw Joanna Barbara VAN OVERLOOP,
overleden den 13 October 1814, oud 51 jaeren,
Jacobus, jongman, overleden 26 February 1797, oud 42 jaeren,
Helena, overleden den
Adriana Judoca, overleden den 19 Juli 1782, en haer kind Maria Catharina
MERTENS, overleden den 16 Mei 1813.
Elisabeth Adriana, overleden den 10 November 1842, oud 81 jaren,
en haren echtgenoot Petrus Joannes GILLIS,
sterft den 12 Januarius 1826, oud 66 jaren,
Fondateurs van dry eenwigdurende jaergetyden met uitdeeling van
dry zakken brood aen de armen van Doel, bezet op dry gemeten lands,
tot lalenisse der zielen van Petrus en Jacobus CAMERMAN
en van Maria Catharina VAN DEN BRANDE.
Bidt voor de zielen.

(Sur une plaque inférieure).

En van Jufvrouwe Joanna Maria CAMERMAN, geb. te Doel
den 6 November 1787, overleden te ......
weduwe van Alfonsus VAN HOVE, overleden te Calloo den 9 Januari 1829,
Jufv. Anna Catharina CAMERMAN, geb. te Doel, den 29 Xber 1788,
aldaer overl. den 23 October 1857,
Jufv. Maria Theresia CAMERMAN, geb. te Doel den 26 Meert 1790,
overl. te Doel den 3 November 1873,

D'H^r^ PETRUS JOANNES ANTONIUS CAMERMAN, geb. te Doel den 6 Mei 1792,
student in de Godsgeleerdheid,
overleden te Wesel (Pruissen) den 10 December 1813,
Jufv. ELISABETH JACOBA CAMERMAN, geb. te Doel den 19 November 1793,
overl. te St Amandsberg den 9 Juny 1875,
echtgenoote van d'heer THEODORE HERCKENRATH, over. te St Amandsberg
den 5 November 1868,
D'H^r^ JOANNES CORNELIUS CAMERMAN, ridder van het eerelegioen,
burgemeester der gemeente Doel en dykgraef van Doelpolders,
geb. te Doel den 8 Juny 1795, overl. te Doel den 2 Augustus 1872,
weduwenaer van Jufv. MARIA JOANNA ADRIANA GOOSSENS, overl. te Doel
den 3 Januari 1832; en in tweede huwelyk Jufv. FELICITAS FREDERICA JOOS,
overleden te Doel, den 26 December 1839,
Jufv. JUDOCA CAMERMAN, gebor. te Doel den 4 Octob. 1797, beggyn,
overl. te Gent den 25 Meert 1860,
D'H^r^ JACOBUS FERDINANDUS CAMERMAN geb. te Doel den 24 Octob. 1799,
aldaer overl. den 24 November 1855,
Jufv. ISABELLA THERESIA CAMERMAN geb. te Deel den 7 December 1800,
D'H^r^ FERDINANDUS JUDOCUS CAMERMAN, geb. te Doel den 18 Augusti 1805,
overl. te Calloo den 10 Mei 1863,
echtgenoot van Jufv. SOPHIA COLE, overleden te den
Jufv. AMELIA SCHOLASTICA CAMERMAN, geb. te Doel den 12 Februari 1806,
overl. te
echtgenoote van D'H^r^ FREDERICUS BENEDICTUS JOANNES DE MEESTER,
overl. te Belcele den 3 Meert 1874,
alle kinderen van voornoemde Heer
ENGELBERTUS CAMERMAN en Jufvrouw JOANNA BARBARA VAN OVERLOOP,
die deze grafzuil uit erkentenis hersteld hebben.

N° 1428.

Monument adossé au chœur de l'église.

Ter gedachtenis
van d'heer PAULUS FRANCISCUS JACOPS,
geboren te Doel den 12 Januari 1811,
sterft aldaer den 9ste April 1846;
zyne huisvrouw ADRIANA FRANÇOISE JANSSENS,
geboren te Doel den 10^den^ Meert 1815,
sterft te Doel den 14 Juni 1874.

Hunne kinderen :

PAULUS FRANCISCUS JACOPS, geboren te Doel den 26ste 8bre 1834, sterft te Doel den 21sten Januari 1869,

MARIA CECILIA JOSEPHA JACOPS, geboren te Doel, den 30ste 9bre 1834, sterft te Doel den 26sten Augustus 1871.

R. I. P.

En van JOANNES JOSEPHUS VAN OVERLOOP, geboren te Kieldrecht den 8 Juni 1825, gehuwd met voornoemde ADRIANA FRANCISCA JANSSENS, overleden te Doel den 14 Meert 1848, en van hun kind SOPHIA MARIA LUDOVICA geboren te Doel den 6 April 1848

. . . .

R. I. P.

N° 1429.

Même situation.
Sur le chapiteau du monument.

Stichters van eeuwigdurende jaergetyden in de kerk te Doel met brood aen de arme.

— — —

Rust-plaetse
van EGIDIUS FRANS VERSTRAETEN, zoon van PAULUS en MARIA RAES, overleden den 14 Mey 1808, oud 68 jaren, en zyne huysvrouwe ELISABETH GILLIS, dochter van JOANS en MARIA MAGDNA JANSSENS, overl. den 14 Augusty 1804 oud 70 jaren.

Hunne kinderen :

ALDEGONDE JOANNA VERSTRAETEN, overl. 9 February 1826,

PAULUS FRANS VERSTRAETEN, overl. 3 Meert 1833,

ANNA CATHARINA VERSTRAETEN, eerst getrouwt geweest met JAN BAPTA CAMERMAN, overl. 4 February 1793, oud 36 jaeren, in haer 2de huwelyk met JAN BAPTA VAN WAUWE, overl. den 12 July 1812, oud 44 jaeren,

MARIA MAGDALENA VERSTRAETEN, overleden den 3 February 1815, oud 46 jaeren, getrouwd

geweest met Corn. JACOBS, die alsnu
ertrouwd is met Joanna Petronella GILLIS,
Jan Frans VERSTRAETEN, overleden
den 28 Mey 1818, oud 46 jaeren, getrouwd
geweest met Maria Theresia JASPERS, overleden
den 3 November 1840.
Voornoemde Anna Catharina VERSTRAETEN
is te Doel overleden den 3 Meert 1841.
Bid voor de zielen.

N° 1430.

Sur une petite pierre encastrée dans le mur.

Grafplaets
van d'heer
P. J. JACOPS.

N° 1431.

Petite pierre à côté de la précédente.

Grafplaets
van d'heer
C. L. VAN HAELST.

N° 1432.

Dalle rivée au mur de l'église.

Ter gedachtenis
van den heer Carolus Ludovicus VAN HAELST,
schepenen dezer gemeente en voorzitter
van den kerkenraad, geboren te Verrebroeck
den 24 Xber 1791, aldaer overleden den 19 Xber 1845 :
van wylent zyne huisvrouwe Joffw
Anna Catharina VAN WAUWE, geboren te Doel
den 25 April 1805, overleden te Verrebroeck
den 18 February 1833 :

En van hunne kinderen :
MARIA CECILIA VAN HAELST, geboren te Doel
den 21 9ber 1826, alhier overleden den 24 Juni 1876,
THEODORUS FIDELIS MARIA VAN HAELST
geboren te Verrebroeck den 10 Febry 1833.
R. I. P.

N° 1433.

Monument en pierre de taille adossé au transept de l'église.
Au sommet la croix drapée sous un suaire.
Au bas, une tête de mort sur des os en sautoir et sur une banderole ces mots :
Memento mori.

1859.
Uit erkentenis
hersteld
door hunnen zoon en
broeder
L. J. GOOSSENS
burgemeester-notaris te Calloo.

Rustplaetze
van PETRUS MARTINUS GOOSSENS, zoon van JUDOCUS en
ISABELLA CANT, gebortig van Beveren, in zyn leven
grellier van Kieldrecht ende Doel, daernaer Rentmr
van zyne Hoogheid den hertog van Arenberg, hoofdman
van de ridderlyke gilde van St Sebastiaen onder Doel,
sterft den 30 November 1830, oud 72 jaeren, en zyne
huysvrouwe Joufvw MARIA CATHARINA GILLIS
dochter van PETRUS en van MARIA CATHARINA VERSTRAETEN,
overleden in den Doel den 26 Mei 1818, oud 50 jaren,
en van hunne kinders, ISABELLA COLETA GOOSSENS, overleden
den 16 October 1802, oud 14 jaeren, van PETRUS JOSEPHUS
GOOSSENS, overleden in den Doel den 24 September
1815, oud 21 jaeren : tot lavenisse der zielen van
iederen overleden zal jaerlyks gebeuren eene
zingende misse met den de profundis op elke sterfdag ende
met uitdeylinge in idere eene zak rogge geconverteerd
in brood, in de kerke van den Doel, eeuwig en altyd
duerende ter plaetze alwaer zy zullen overlyden,

en der zielen van hunne voordere elf overleden kinders en van hunne twee nog in leven kinders, MARIA JOANNA ADRIANA GOOSSENS, overleden den 3 Jaunarius 1832, oud 32 jaeren en LUDOVICUS GUSTAVUS GOOSSENS, overleden .....

B. V. D. Z.

N° 1434.

Dalle encastrée dans le mur de clôture du cimetière.

D. O. M.
Rustplaets van den heer
CONSTANTINUS DE BACKER,
geboren te Melle,
onderpastoor te Calloo 8 jaeren,
Pastoor te Doel 12 jaeren,
sterft aldaer
den 28 September 1834, oud 49 jaeren :
Stichter eener eeuwigdurende fondatie
van 2 gezongene missen 's jaers,
in de kerk te Doel,
met uitdeeling van eenen zak rogge brood
aen de armen by ider, tot lafenis zyner ziel,
bezet op een gemet hofland
gelegen alhier, nevens den buitenhof der pastory.
R. I. P.

N° 1435.

Sepulture
van J. B. VAN SITTAERT f[s] GOVARDUS ex
CATHARINA JANSSENS, jongman overleden den
12 Mei 1813, oud 71 jaeren,
alsmede van
J. C. MERTENS, f[s] JOANNES ANTONIUS ex de bovenschrevenne ANNA CATHARINA JANSSENS, in zyn
leven schepenen, deken van de confrerie
den Heiligen Cornelius en
dykgraef van dezen polder den Doel,
overleden den 8 September 1838
oud 81 jaeren,

en zyne huisvrouwe JUDOCA SPAENHOVEN,
fª JOANNES HENRICUS ex MARIA ANNA STROOBANT,
overleden den 18 February 1845, oud 82 jaeren.
Fondateurs van 2 jaergetyden met uytdeelinge
van twee zakken brood aen den armen,
en hunlieden kinderen
J. BAPTᴬ, JOANNA MARIA en ANNA CATHᴬ MERTENS.
Bidt voor de Zielen.

N° 1456.

Dalle sans emplacement fixe, provenant du pavement de l'ancienne église et déposées dans le cimetière.

Hier licht begraeven D'Hr
JACOBUS VERGAUWEN in syn
leven stadthouder ende
meyer deser heerlyckheyt
Midtsbaden, greffier van
landen vryheden en de
Casteele van Chaftingen,
sterft den 15 October
A° 1681,
out synde ontrent 88 jaren,
En de Joffer ANNE MARIE DE LEEUW
sterft den 28 Juny 1715 in den
onderdom van ontrent 60
jaren, die huysvr. was van D'Hr
JAN, sone van den voornt
VERGOUWEN.
Bidt voor de sielen.

N° 1457.

Hier licht begraven den
eersame MICHIEL MICHIELSEN
DE ROY, schepenen van den
lande en vryhede van
Chaftingen, sterft den
. . . .

en de eerbaere ELISABETH
GYSENS, syne huysvrouwe,
sterft den
ende den eersaemen JAN
MICHIELSEN DE ROY, synen
sone, out synde 18 jaeren,
jonchman, sterft den 28
December A. 1677.
Bidt voor de sielen.

N° 1438.

Hier licht begraeven den
eersame ANDREAS DE VINALMONT,
griffier van Kieldrecht ende
Den Doel, alsmede ende
Heerlyckheit ende Vryhede
van Chaftingen, sterft out
synde 72 jaeren, den 13
November 1679,
En den eersamen GASPAR
DE VINALMONT, synen sone,
sterft den 5 September 1679,
En de eerbare MARIA
TIMMERMANS, syne huysvrou
sterft den
Bidt voor de sielen.

N° 1439.

Hier licht begraeven den
eersamen HEYNDRICK GASEN,
sterft den 14 April 1677,
en de eerbare CATHARINA
DE BRUYN, syne huysvrouwe,
sterft den 24 Meert 1695.
Bidt voor de siele.

N° 1440.

D. O. M.
Hier licht begraven
den eersamen
JACOBUS VAN KRAENENBROECK,
in syn leven
kerck en armeester
deser parochie Den Doel,
sterft den 8 Julii 1773
oud 44 jaeren,
ende de eersame
ANNA CATHARINA JUDOCA RAC,
syne huysvrouwe,
sterft den 9 7ber 1782,
oud 40 jaeren,
begraven tot Kieldrecht.
R. I. P.

N° 1441.

D. O. M.
Sepulture
van den
eersamen JAN BAPTISTA VAN
SITTAERT, f. PETRI, in syn leven
armmeester alhier, sterft den
29 April 1777, oud 76 jaeren,
ende de eersame ANNA
WILLEMENS syne eerste huysv.
sterft den 29 8bre 1719,
ende de eersame MARIE DE VISSER,
syne tweede huysv. sterft den
26 Augusty 1772, met hunlieden
kinderen.
B. V. D. Z.

N° 1442.

D. O. M.
Hier licht begraven
den eersamen
Cornelis STROOBANT
in syn leven schepen geweest
van Kieldrecht en Den Doel,
mede stichter ende deken
van de confrerie
van den heyligen Cornelis,
oudt 59 jaren,
stirf 17 October 1765,
ende syne huysvrouw
Anna Catharina FILET,
stirf den 21 April 1770,
oud 50 jaer, mede fondateurs
der eeuwige donderdagsche misse voor
het Hoogweerdig S. T. alhier met
hunnen schoonsone J. A. SPAENHOVEN
dykgraef van desen polder en M. A.
STROOBANT, hunne dochter in huwelyk
met den voorn. Dykgraef.
R. I. P.

N° 1443.

Hier licht begraeven den
eersaemen Jan DE BOCK,
schepen alsmede kerckmeester
van den Doel; sterft den
15 September A° ....
ende Eersame Elisabeth
COOLS, syne huysvrouwe,
sterft den ....
Bidt voor de sielen.

N° 1444.

Hier licht begraven den
eersame ANDRIES POTTEL-
BERCH, schepenen van Kiel-
drecht ende Den Doel,
sterft den 27 December
A° 1681, out synde 42 jaren.
Bidt voor de siele.

N° 1445.

Hier licht begraven den
eersame GILLIS VERMEIREN,
overleedt den 6 November
A° 1676,
ende de eerbare JOANNA
VAN INNEVELT, syne huys-
vrouwe, stirf den ....
Bidt voor de sielen.

N° 1446.

D. O. M.
Grafplaetse
van den Eerw. Hr PHILIPPUS
SLOOR, gewesen Prost van
Meerdonck, 16 jaren pastor,
alhier 15 jaren, naer door
synen grooten iver alhier
vermaeckt ende verciert
te hebb. het Huys des Heer,
sterft 5 Meert 1779, out 65
jaer, gefondeert hebbende 1 eeuw:
jaergetyde van 2 gesongen
missen met 2 priesters met
uytdeylinge van eenen sack
roggen brood naer 1 der misse.
R. I. P.

N° 1447.

Hier licht begraven den
eersame JAN VAN INNEVELT,
borgem^r^ van den landen
ende Vryhede van Chaf-
tingen alsmede van
Kildrecht en den Doel,
dyckgraef van polder
van 't leuys Ect^r^ stierf
oudt synde 53 jaeren
op den 19 Meert A° 1677,
en deerbare ELISABETH DE
BRUYN, syne huysvrouwe,
stierf den
Hier licht begraeven den eersaemen
HENDRICK VAN INNEVELT,
overleden den 13 November 1737.
Hier licht begraeven ELISABETH
VAN INNEVELT F^a^ CURITIA oudt
60 jaren, sterft den 21 Jan. 1758.
Bidt voor de sielen.

N° 1448.

Sepulture
van den eersamen MARTINUS DE BRU,
schepene deser prochie, dyckgraef
van 't leuys en hooftman van S^te^
Sebastiaens gulde alhier, sterft den
21 Meert 1708, out synde 64 jaeren,
ende
de eerbaere JOANNA GASENS, syne huysvr:
sterft den 10 Maerte A° 1689, out
synde 37 jaeren.
Bidt voor de sielen.

N° 1449.

D. O. M.
Sepulture
van
Sr PIETER VAN CRAENENBROECK,
fs JOANNES, in syn leven
hooftman geweest van de
keysereycke gulde van Ste
Sebastiaen ende schepenen
deser prochie, sterft den
11 Janri 1794, oud 61 jaren,
ende Jow JOANNA ALDEGONDE
VERSTRAETEN, fa JOANNES, syne
huysvr : sterft den 2 Augustus
1774, oud 26 jaren, ende
hunne kinderen.
R. I. P.

N° 1450.

D'après les notes manuscrites de Mr van den Bogaerde, les deux inscriptions suivante se trouvaient autrefois dans le cimetière de Doel.

Hier ligt begraven
den vogel sonder Pluymen,
die dese weireld moest ruymen
niet door schincken,
maer door drincken.
God wilt syn siel gedincken.
R. I. P.

N° 1451.

Hier ligt begraven
JOANNES LEPEL
die van de klok leefde
en stierf van den clepel.
R. I. P.

Meerdonck.

N° 1452.

A côté du calvaire, pierre commémorative de la fondation de l'église.

Primum hunc cap. posuit R^do^ D^ni^
J. D. REYNS, pastor, III nonas Junii
MDCCCXXXIX. Consule D° P. BRAEM.
Archit° J. de Somme-Servais.

N° 1453.

A l'extérieur de l'église, côté nord, dalle bleue.

Sepulture
van
Sr Lucas Petrus HENDERICKX
ende
Jof. Marie Catharina REYNS, syne
huysv : gevers deser Been-huys.
Hy sterft den 9 April 1808 oud 63 jaeren;
Zy sterft den 1 July 1819 oud 80 jaeren.
Hunne kinderen :
Sr Ferdinandus HENDERICKX, overl. 10 Mey
1844, oud 71 jaer; Jof. Judoca thuwel :
met Sr Jan Bap. VERBEKE, overleden

te St Gillis 15 Mey 1853; Jof. THERESIA
thuw. met Sr JOANS AUGs SMET
op de Clinge.
Jof. JOANNA DOROTHEA thuw. met
d'Heer oud nots VAN DE PUTTE;
Sr GILLIS, overleden 14 Nov. 1843;
nog andere 6 kinderen
syn jong overleden 1816.
B. V. D. Z.

N° 1454.

Dalle bleue encastrée dans le mur de l'église.

D. O. M.
Ter gedachtenis
van den
Zeer Eerwaarden Heer
JOHANNES DOMINICUS REYNS,
geboren te Kemseke 19 9ber 1792,
Pastor deser Parochie 3 Augst 1833,
alhier overleden 22 April 1870.

Ik heb het huis des Heeren opgebouwd.
3 boek der koning: k. 5.
Ik weende over de bedrukte en had medelyden met de arme.
Job. kap. 30.

Dat zyne ziel ruste in vrede: Amen.
R. I. P.

N° 1455.

Dalle blanche encastrée dans le mur de l'église.

Geloofd zy Jesus Christus. Amen.
Ter eeuwige gedachtenis
van

Ger^{dus} D'HANE
alhier geb. 18 VII^{ber} 1775
overl^{n} 16 X^{ber} 1813
1^{n}

Pet^{s} Aug. van ROYEN
geb^{n} te St Gillis W. 2 Juni 1782
alhier overl^{n} 31 Maart 1839
2^{n}

echtgenoot van
Joan Jac^{ba} D'HOOGHE
alhier geb^{n} 1sten Aug^{tus} 1785,
overl^{n} 29 Mei 1868,
en van hunne kinderen :

Franc^{cus} D'HANE
geb^{n} 29 Juli 1811
overl^{n} 28 Juni 1878

Cecilia D'HANE
geb^{n} 12 X^{ber} 1812
overl^{n} 20 Feb^{r} 1828

Marie J^{pha} van ROYEN
geb^{n} 2 IX^{bris} 1820
overl^{n} den 4 X^{ber} 1886
. . . .
Carol^{s} Lud^{cus}
geb^{n} 12 Juli 1823
overl^{n} 15 Juli 1823
. . . .
Carol^{s} Lud^{cus}
geb^{n} 2 VII^{ber} 1825
overl^{n} 28 Mei 1857

Dat zy in vrede rusten.

N° 1456.

Dalle bleue encastrée dans le mur de l'eglise.

D. O. M.
Rustplaetse
van den Heer
Theodorus van HOVE, jongman,
zoon van Mattheus en van Maria
Philippina van HOVE,

geboren te Meerdonck den 12 Junius
1766. In zyn leven gesworen van
Nieuw-Kieldrecht en Verrebroeck Polder,
sterft den 24 Meert 1840. En van zyne
zuster Jufvr PETRONELLA VAN HOVE,
jonge dogter, geb. den 8 Aug. 1763,
sterft den 13 9ber 1844. Beide
byzondere weldoeners van dese kerk.

Heer ik heb den luister van uw huis bemind,
en de plaets van de woning uwer glorie.
Psalm. XX. k. VIII.

Dat zy rusten in vrede.

N° 1437.

Dalle bleue encastrée dans le mur de l'église.

D. O. M.
Sepulture.
Hier verwacht zyne verryssenisse
EGIDIUS JACOBUS GEERTS,
zoon van JACOBUS
en van
PETRONILLA VAN DUYSE,

geboren te Meerdonck 11 Meert	1756,
Priester gewyd 20 Meert	1790,
Onderpastor van Lokeren	1790,
Pastor van Stoppeldyk 25 Mey	1803,
van Groenendyk 27 July	1819,
van Grimbergen 9 Augusty	1825,
Bedankt zyne Pastory in	1836,
sterft in zyne geboorteplaets 3 October	1843.

Bid voor zyne ziele.
R. I. P.

N° 1458.

Dalle bleue dans le mur de l'église.

D. O. M.
Rustplaets
van zaliger d'Heer
Gillis Jacobus de ROECK,
zoon van Josephus en van Regina Bibiana
GEERTS,
jongman,
geboren te Meerdonck den 8 April 1786,
lid van de gemeenteraed van Vracene Meerdonck,
den 1 January 1827, eerste Borgemeester
der gemeente Meerdonck den 1 January
1846, lid van het genootschap van den H.
Vincentius a Paulo, een der voorname
stichters van het te bouwen Hospitael
te Meerdonck,
alhier overleden den 19 November 1859.

zyne broeders en halve zusters :
1° D'Heer Benjamin de ROECK geb. den 28 Juny 1787,
overleden te Stekene den 6 November 1870.
2° Juffw Petrs Francа D'HOOGHE, geb. den 4 Janry 1775,
overleden te Zwyndrecht den 4 Janry 1865.
3° Juffw Jos Jacs D'HOOGHE, geb. den 1 Augt 1783,
overleden te Meerdonck 29 Mey 1868.
De beide laetste dochters van Francies en Rega
Bibiana GEERTS.
4° Bernardus de ROECK, geb. te Meerdonck en overleden te Stekene, oud 55 jaren.
R. I. P.

ONZE BEIAARD.

Het voormalig bestaan van den Sint-Nikolaaschen beiaard, is bij velen onzer stadsgenooten, tot dus verre, een onopgelost vraagpunt gebleven, en zijne verdwijning wordt, heden nog, door eene dwaalreden uitgelegd. Dat de toren onzer Sint-Nikolaaskerk voorheen met een klokkenspel verrijkt was, is eene daadzaak door de ontegensprekelijkste handvesten vastgesteld. Dat de Geuzen van Hulst ons klokkenspel zouden geroofd en het op hunnen toren geplaatst hebben, om dáár soms nog het oude deuntje van Sint-Nikolaas te spelen en alzoo schertsend ons te tergen, is eene legende welke tot de volkssagen of volksverdichtsels behoort. Onze beiaard, eilaas, is eene meer tragische dood gestorven : na 57 jaren onze vooronders, dagelijks bij uur- en half-uurslag en op kermis en feest, blijmoedig gestemd te hebben, is hij, tot groot spijt van hen en van ons, bij rampgeval al spelend verbrand. Dit alles is zonneklaar bewezen door de archieven van kerk en stad, en door de getuigenissen van gelijktijdige genootschappen en kronijken waarvan wij, tot staving van onze gezegden, er eenige zullen opsommen. De oorkonden welke wij benuttigd hebben, rangschikken zich in drie groepen : de eerste groep handelt over het bestaan van onzen beiaard, de tweede over zijn muziekspel, en de derde over zijn droevig einde.

Oorkonden over het bestaan van den beiaard.

Frans Vijt, zoon van Pieter Vijt en van Amelberga Wittock, geboren te Sint-Nikolaas den 23 December 1626 en aldaar den 26 Maart 1693 overleden, was kerkmeester alhier van 1657 tot 1659. Gedurende zijne dienstjaren heeft hij de handvesten der parochiale kerk en deszelfs

slapers doorsnuffelt, notitiën en eenen inventaris der kerkmeubelen opgemaakt en verscheide handschriften nagelaten onder dewelke het volgende : *Declaratie vande aude gedinckenissen ende notitiën beuonden bij Franchois Vyt in diuersche aude slaepers ende registers soo vande Kercke ende Armen deser prochie van St. Niclaes.* In gemeld handschrift leest men : « Anno 1628 is gemaeckt by den voornoemden Merten Droeshaut[1] het speelwerck opden thoren te weten de trommel ofte tonne, de noten, tuymelaers, hamers, draet, met tgene datter toebehoort tot het draeyende werck, gecost hebbende ende by de kercke betaelt totte somme van twee duysent een hondert negenenveertich guldens en negenthien stuyvers ». Verders leest men in Vyt's handschrift nog : « Anno 1632 ende 1633 syn van wegen de kercke gecocht twelf clocxkens omme op den beyaert te spelen wegende 1464 ponden tot 15 stuyvers tpont compt 1098 ouer oncosten tot 16 guldens 11 stuyvers is te saemen elf hondert vyftien guldens ende ses stuyvers, dan ten jaere 1649 is een der voorseyde clocxkens vercocht aen den heer pastoor ende schepenen der prochie van Kemseke wegende 256 ponden tot 12 stuyvers tpont bedraeght 141 guldens 12 stuyvers ende is een ander inde plaetse gecocht wegende 166 panden tot 12 stuyvers tpont bedraeght 99 guldens 12 stuyvers ouersulcx den last geminderd tot 42 guldens soo blyft noch totte somme van thien hondert dryensueutich guldens ende ses stuyvers ».

Deze twee aanhalingen uit Vyt's « Aude gedinckenissen ende notitiën », worden door de kerkrekeningen bekrachtigd en volledigd; getuigen hiervan de volgende uittreksels : « Betaelt aen Merten Droeshaut ouer het eerste payement van het maecken van een tonne[2] om den veurslach[3] mede te spelen XVIpd XIII sc. gr. » *(Rek. 1628, fol. XXIIII).* — « Betaelt aen den zelven ouer het maecken van het speelwerck ofte tonne van het voorslach ofte horologie de zomme van XVIpd XIII sc. IIII gr. » *(Zelfde Rek. fol. XXVI).* — « Betaelt aen den voornoemden Droeshaut ouer het derde payement van het maecken van het voorslach de somme van XVIpd XIII sc. IIII gr. » *(Rek. 1629, fol. XVIII).* — « Betaelt aen den zelven ouer het vierde payement van

---

1. Deze Merten Droeshaut tot Aalst, onderhield jaarlijks het torenuurwerk te Sint-Nikolaas, en maakte er, in 1617, een nieuw uurwerk vermeerderd met de halfuur.

2. De tonne of tamboer van een beiaard is de draaiende cilinder waarop de speel- of muzieknoten door uitstekende puntjes gemerkt zijn.

3. Veur- of voorslag of voorspel : zóó wordt hier genoemd het aria van den beiaard dat het uurslag voorafgaat.

het maecken van het zelve voorslach de somme van XVI^pd XIII sc. IIII gr. » *(Zelfde Rek. zelfde fol.)* — « Betaelt aen Merten Droeshant ouer het V^e payement van het maecken van het voorslach XVI^pd XIII sc. IIII gr. » *(Rek. 1630, fol. XXIII verso)*. — « Betaelt aen den zelven ouer het VIe paeyement van het maecken van het voorslach XVI^pd XIII sc. IIII gr. » *(Zelfde Rek. zelfde fol.)* — « Betaelt aen den zelven op minderinge van het XIIe paeyement van het maecken van het voorslach VIII^pd VI sc. VIII gr. » *(Zelfde Rek. zelfde folio)*. — « Betaelt aen de weduwe Frans de Cauwere ouer den wyn gheschoncken aen Meester Merten Droeshant doen *(toen?)* de voorslach gemaeckt was present heer Jan Ketels ende heer Niclaes Maes [1] IX sc. III gr. » *(Zelfde Rek. fol. XXIIII)*. — « Betaelt aen de knechten van Meester Merten Droeshant voor een drinckpenninck doen *(toen?)* de voorslach volmaeckt was VIII sc. gr. » *(Zelfde Rek. fol. XXIIII verso)*. — « Betaelt van het voorslach te haelen tot Aelst met dry wagens II^pd X sc. gr. » *(Zelfde Rek. fol. XXV)*. — « Betaelt aen Jan van Havere ouer tgene by hem verschoten voor bruggelt ende anderssins int haelen van de zelve voorslach VIII sc. II gr. VI den. » *(Zelfde Rek. zelfde fol. verso)*. — « Betaelt aen Jan vander Aa smet voor dry clepels voor de voorslach ende noch vyf clockens ghehangen volgens de specificatie XXX sc. gr. » *(Zelfde Rek. en fol.)* — « Betaelt aen Merten Droeshant voor speelnoten ende anderssins volghens zyne specificatie ende quictancie XV^pd XIII sc. IIII gr. » *(Zelfde Rek. fol. XXVI)*. — « Betaelt aen mynheere den deken ouer tsogneren de tafelcosten van meester Merten den horologiemakere int stellen vant speelwerck ofte voorslach mitsgaeders de montcosten van synen meesterknecht. Item voor Mr Geeraert de Clercq clockgietere int accorderen de klanken van de clocken by quictancie de somme van III^pd X sc. gr. » *(Zelfde Rek. fol. XXVIII recto en verso)*. — « Betaelt aen Merten Droeshant ouer het VIIe, VIIIe ende IXe paeyementen van het maecken van de voorslach L^pd gr. » *(Rek. 1631, fol. XXVI verso)*. — « Betaelt aen meester Merten Droeshant ouer het X^e, XIe ende XIIe paeyement van het maecken van het voorslach L^pd gr. » *(Rek. 1632, fol. XXIII verso)*. — « Betaelt aen meester Merten Droeshant ouer het XIIIe, XIIIIe, XVe ende XVIe paeyement van het maecken van het speelwerck oft voorslach LXVI^pd XIII sc. IIII gr. » *(Rek. 1633, fol. XXII)*. — « Betaelt aen mynheere den deken ouer seker clocken gegoten by meester Geeraert de Clerck tot Mechelen bouen tgene betaelt inde

1. Jan Ketels orgelist en Nicolaes Maes kapelaan.

voorgaende rekeninge XXXVII^{pd} VI sc. VIII gr. » *(Zelfde Rek. zelfde fol.)* — « Betaelt aen meester Merten Droeshaut ouer de volle betaelinge van het speelwerck en voorslach bedraeghende int gheheele de somme van L^{pd} gr. » *(Rek. 1634, fol. XXI).* — De rekening van 1635 eindigt met het volgende slot : « Aldus gherekent ghesloten ende ghelicquideert onder alle behoorlycke protestatiën naer style date voorschreuen. Ende alsoo Myn Eerw: Heere den deken van de kercke goet quamp een somme van *t'neghentich ponden vyff schellingen neghen grooten,* ouer de volle betaelinge van de cloxkens dienende tot het voorspel van het horologie, by syn Eerw: becosticht, heeft de selue syne Eerw: de voornoemde IIII^{XX}X^{pd} V sc. IX gr. de kercke quyt ghescholden ende gheschonken, met conditie expresse dat de selue *(kercke)* hem jaerlyck sal toeleggen by forme van alimentatie eene somme van vyff ponden grooten vlaemsch syn leeffdaghe gheduerende te beginnen met t'beginsel vanden jaere XVI^{C} sessen dertich en zoo voorts tot den dach van syn overlyden met welcken dach de zelue terstont zal commen te cesseren, met welcke conditie de zelue gifte ende quytschel by de auditeurs ouer danckelyk wt den naem van de kercke is gheaccepteert. Tooreonden... Ita attestor Bernardus Hotsenius pastor S^{ti} Nicolai et decanus Waesiæ ». Hebben nog onderteekent : « Joos vander Elst, J. vander Elst, J. Saman, P. Saman, Jan Maes, Adriaen Baert, Cornelis de Cock, Jan de Bruyne, J. Cauwere, P. Vercruyeen, P. Authemis », en nog twee andere wiens handteeken niet t'onteijferen is. *(Rek. 1635, fol. XXXIII verso).*

Item ontfaen als *(alias ?)* te ontfangen van den heer pastoor ende schepenen der prochie van Kemseke de somme van dryentwintich ponden twelf schellingen grooten ouer den coop *(vercoop?)* van een clocxken wegende twee hondert sessendertich pont ten aduenant van twee schellyngen gr. tpont comt alhier deselve XXIII^{pd} XII sc. gr. *(Rek. 1649, fol. XXXI).* — « Betaelt aen Jacques van Laerebeke sestien ponden twelf schellyngen gr. ouer den coop ende leueringe een clocxken ten advenant van twee sc. gr. tpont wegende een hondert sessensestich ponden comt deselve XVI^{pd} XII sc. gr. ». *(Zelfde Rek. fol. XXXIX verso).* — « Item betaelt aen Gillis den voerman ouer de vracht van tselue van Gendt tot hier te bringen IIII sc. gr. ». *(Zelfde Rek. zelfde fol.)* De volgende kerkrekeningen outbreken of maken van onzen beiaard geen gewag meer.

Eindelijk, Vyt's « Aude gedinckenissen ende notitiën » worden nog bekrachtigd en volledigd door de kronyk van Frans Jozef de Castro y Toledo welke luidt als volgt : « In dit jaer (1628) wierd door

Mr Marten Droeschaut gemaeckt de trommel van het klockspel op den thoren van St. Nicolaes hetwelke heeft gekost met het draeywerck en datter toebehoort sonder de clocken, fl. 2149-19 stuyvers, die by de kerck betaelt syn, welcken beyaert ten jaere 1632 en 1633 noch wierd vermeerdert met 12 klockens [1].

De « Aude gedinckenissen ende notitiën » van kerkmeester Vyt, de oorspronkelijke kerkrekeningen, en Castro's eigenhandige kronijk, getuigen dus, ten overvloede, van het voormalig bestaan van den Sint-Nikolaaschen beiaard : immers, zij maken ons bekend met den naam, de woon, en het dagelijks beroep van den artist die den beiaard vervaardigde, met het getal, het gewicht en den aankoop der klokken, met de grondstoffe, de samenstelling en de grootte van den trommel of tonne, met de jaartallen van den aanvang (1628) en van de voltrekking (1630) van het draaiende werk, met deszelfs bekostiging, en de wijze van betaling, met den naam van den voerman, en de onkosten van de vracht van Aalst naar Sint-Nikolaas, met het banket dat aan meester Droeshaut, aan zijnen opperknecht en aan meester Geeraard De Clercq klokgieter te Mechelen bij de plaatsing van onzen beiaard gegeven werd, kortom met al de omstandigheden welke, van het begin tot het einde, de oprichtingswerken van een klokkenspel vergezellen : dit alles nagezien en ingezien, ware het niet eene uitzinnigheid aan het bestaan van onzen vorigen beiaard te twijfelen?

Oorkonden over het spelen van den beiaard.

Geldelijke tusschenkomst van wege het Parochiaal Bestuur of van wege het Hoofdcollegie van het Land van Waas tot stichting van den Sint-Nikolaaschen beiaard, is ons nergens gebleken, waaruit wij besluiten dat de geheele bekostiging — welke, trommel en klokken te samen, volgens kerkmeester Vyt tot over de 3265 guldens courant beliep — door de kerk alléén zal betaald zijn, denkelijk toch wel met eenige bijzondere giften die, wanneer het den luister van Kerk of Godsdienst geldt, hier nooit ontbroken hebben. Vreemd aan deelneming

1. De opgave van het getal onzer beiaardklokken is bij alle schrijvers niet dezelfde : de kronijkschrijver Frans-Joseph de Castro, sprekende van het jaar 1690, brengt dit getal op 26 beiaardklokken ; de heeren schrijvers der *Geschiedenis van de gemeenten der provincie Oost-Vlaenderen St Nikolaas, 2de deel, bl.* 333, zeggen dat onze beiaard van 1610 uit 19 klokken was samengesteld, en dat de beiaard van Marten Drosschaert zes en twintig klokken bevatte. — Ook gesteund op de archieven, wij brengen het slechts op 20.

in de kosten, zijn gemelde Besturen ook vreemd gebleven aan den keuze van den beiaardspeler en aan de verordeningen over het gebruik en het spel van den beiaard : hunne Resolutieboeken bevatten er inderdaad geen spoor van, en, hoogstwaarschijnlijk, zal de kerk zich het recht voorbehouden hebben den beiaardspeler te noemen en het reglement voor te schrijven betrekkelijk het klokkenspel. Dit reglement is te niet of in den ongereede gevallen; maar wij vermeenen ons niet te bedriegen met de volgende punten voor te dragen als deel gemaakt hebbende van de destijds genomene schikkingen :

Art. I. Bij elke uur en elke halve uur, zal de beiaard zich van zelfs aan het spelen zetten door eene daartoe werktuigkundige samenstelling van het horlogiewerk.

Art. II. De plichten van klokluyer en horlogiesteller zullen voortaan met die van beiaardspeler in denzelfden kerkbediende gepaard gaan.

Art. III. De benoeming van den beiaardspeler is aan den kerkraad overgelaten. De titularis alléén zal het recht hebben het klokkenspel te bespelen.

Art. IV. De beiaardspeler zal ter eere Gods, zonder voor zijn spel afzonderlijke jaarwedde te mogen eisschen, te Paaschdag, Sinxendag, Kerstdag, Allerheiligendag, Kerkwijding, Ommegank, enz.... de feest of de plechtigheid van den dag door een bijzonder spel op den beiaard aankondigen.

Art. V. Hij zal, naar zijn believen en voor welkdanige vergelding hij het goedvindt, zijne kunst ten dienste mogen stellen van het Hoofdcollegie van het Land van Waas, van Meyer en Schepenen der Parochie, van Genootschappen, van Confreriën, van Bruiloften, van Jubelfeesten, Inhuldigingen enz..... Dit alles nochtans onder voorbehouding dat die spelen den dienst der kerk niet hinderen.

Worden deze vijf punten door ons slechts als loutere gissingen voorgedragen, zij stemmen echter met de gekende feiten en handvesten volkomen overeen, en bekomen hierdoor eene betrekkelijke waarde van echtheid.

Van de handvesten rakende het spelen van onzen beiaard, zijn er ons slechts enkele stuks overgebleven; wij hebben ze ontmoet bij onze Rederijk-kamer de Goudbloem, en bij onze Handbooggilde van Sint-Sebastiaan, welkers archieven, dank aan hunne Besturen, ons met de meeste welwillendheid wierden toevertrouwd. Onder een groot aantal losse geschrevene bladen van verschilligen aard en verschillige jaren, bijgelegd in eenen perkamenten foliant dragende voor opschrift : *Register van Rekeninghen van de Rethorica-Kamer tot St Nicolaes*

begonst A° 1759, vonden wij een voor ons hoogstbelangrijk stuk gedagteekend van 31 Maart 1649, namelijk de origineele of oorspronkelijke overeenkomst van Meyer en Schepenen van Sint-Nikolaas met den beiaardspeler, meester Lodewijk Gleize, voor het aanleeren zijner kunst aan Servaas De Wevere. Destijds was Meyer Jan de Cauwer, en waren Schepenen Joris Saman, Adriaen Baert, en Laurentius Auwenaert, de gemeente-ontvanger was Jan Bonne. Lodewijk de Gleize was een artist waarover alle inlichtingen ons ontbreken : noch kerk- noch prochierekeningen maken van hem gewag. Servaas De Wevere, zoon van Jaspaard en van Catharina Vereecken, was hier kerkzanger en genoot voor zijnen jaarlijkschen dienst dertig schellingen grooten; zijne broeders Jan en Frans waren zangers en muziekanten, de eerste bespeelde de schalmij en de tweede den Bas (of Fagot). Jaspaard De Wever, vader, was buiten-bode van het Gemeente-Bestuur en werd, in die kwaliteit, soms gelast met den militairen brievendienst naar Gent, of wel met, bij nachte, de krijgsoversten naar de naburige dorpen te vergezellen om er, door een onverwacht bezoek, de gekantonneerde troepen te controleeren en hun nieuwe boodschappen te dragen. Ziehier nu de bedoelde overeenkomst :

« Hedent dezen XXXI^{en} martii 1649 syn Meyer ende Schepenen van Ste Nicolaes verraccordeert met Mr Louys de Gleize dat hy sal leeren speelen op de clocken Servaes de Weuere, ende sal laeten woonen in syn huys mits Jaspart de Weuere syn vaedere hem daer sal leneren een bedde met matras ende chargie sonder verobligeert te syne den seluen het te gheuen, dit voor den tijt van drye maenden innegaende den 1^{en} April 1649 waervooren den seluen meestere sal profiteren vyftich guldens eens, die sullen betaelt worden twee pont groote terstont, ende twee pont binnen de maent, ende tresterende naer het expireren vande voorseyde drye maenden, ende sal den seluen De Weuere voorts ghehanden te wesen den seluen Mr Louys te assisteren int luyden vande clocken stellen orlogie als alderssins daer inne hy hem sal employeren, ditte met expresse conditie dat de selue De Weuere naer dat hy het selue clockspelen sal gheleert hebben niemant vermoghen voorder te leeren alwaert aen syn eyghen broeder doch wel aen syne eyghen kinderen ten waere naer de doot van den voorseyden Mr Louys soo hy te desen is verclaerent. In oorconden hebben desen gheteekent te daeghe ende jaere alsvooren. (Geteekend) Louis de Gleize ».

Onderaan de bladzijde leest men de twee volgende aanteekeningen betrekkelijk het verschot der vijftig guldens gedaan door den meyer De Cauwer :

« Ditt worth verschoten ende sal my by de prochie
worden gerestitueert ende de sone van Jaspart
sal valideren by parochie ».
« Ten selue daege is by my betaelt aen Meester Louis
als meyer . . . . IIpd gr.
den XXI meye noch by my betaelt IIIpd »

Op de keerzijde van het blad staat de ordonnantie der Schepenen van 26 Julij 1649 gegeven aan den gemeente-ontvanger Jan Bonne tot wedergave aan meyer De Cauwer van de door hem verschotene gelden. Deze ordonnantie luidt als volgt :

« Schepenen ordonneren Jan Bonne te restitueren aen den meyer Cauwere de somme van acht ponden zes schellingen acht grooten by hem betaelt ende ghedepenseert aen Mr Loys de Wenere fs Jaspars, dwleck aen den selven Servaes sal ghecort worden op de gage hem gheconfereert by meyer schepenen ende ghegoede den XIIII February 1649 ende sal hem valideren in rekeninghe mits dese is quictancie XXVI february 1649.

VIIIpd VI sc. VIII gr.	J. Saman
ghelicqnedeert	1649
Is my gerestitueert by	Adriaen Baert
Bonne	1649
Cauwer	Laurens Auwenaert
1649	1649

Zooals wij het reeds gezegd hebben, noch kerk- noch parochie-rekeningen maken van den beiaardspeler de Gleize gewag; dien naam ontmoet men ook niet in de registers van onzen Burgerlijken stand : de Gleize en zijn handteeken komen enkel voor in de overeenkomst van 31 Maart 1649 welke wij zooeven hebben medegedeeld, en waardoor hij voor meijer en schepenen van Sint-Nikolaas zich verbind aan Servaes De Wever het beiaardspelen aan te leeren : uit dit alles vermeenen wij dat « Meester Louys de Gleize » een vreemdeling was — mogelijk een Aalstenaar — die, sedert het oprichten van een beiaard te Sint-Nikolaas, zich alhier zal gevestigd hebben met de hoop er een heerlijk bestaan te vinden. Wat er ook van zij, Lodewijk de Gleize is de eerste Sint-Nikolaasche beiaardspeler welke wij hebben kunnen opsporen.

Het tijdstip waarop de Gleize zich te Sint Nikolaas is komen vestigen en wanneer hij er zijne drievondige bediening van kloklnier, horlogie-steller en beiaardspeler begonnen heeft, is niet gekend. Zijn verblijf alhier moet nog al van duur geweest zijn, daar hij, negentien jaren

na de oprichting van onzen beiaard, Servaas De Wever als leerling ten zijnen huize aanneemt om hem het beiaarden te leeren. Deze aanneming als leerling mag aanzien worden als een voorteeken van zijn vertrek uit de parochie, waar misschien de welstand aan zijne verwachting niet voldoende zal beantwoord hebben. Niet onder onze overledenen ingeboekt, zal waarschijnlijk de Gleize in het tweede halfjaar van 1649 de parochie verlaten hebben, en teruggekeerd zijn vanwaar hij gekomen was.

Van de drie broeders De Wever, was Servaas geroepen om als beiaardspeler de Gleize op te volgen. Daar den jongeling de geldmiddelen ontbraken, vond hij bij het parochiaal bestuur de noodige ondersteuning : meijer de Cauwer verschoot voor hem de vijftig guldens leergeld die hij voor zijn onderricht in het beiaardspel aan meester de Gleize betalen moest, en welke hem met gedeelten van zijne jaarwedde als kerkzanger zullen afgekort worden. In de grondregels der muziek vooraf gaandelijk goed ervaren, deed Servaas De Wever in het beiaardleeren spoedigen voortgang, zoodat hij, bij het einde van zijnen leertijd (1 Julij 1649), een volslagen beiaardspeler geworden was, en hij zijnen meester in deze bediening kon vervangen; maar zijne dienstjaren schijnen niet lang geduurd te hebben : zoo wij vermoeden zal hij, drie of vier jaren later op zoek naar meerder welstand, zijne kunst naar andere oorden vervoerd hebben. Gelukkiglijk dat de bediening van beiaardspeler alhier in de familie De Wever blijven kon.

De derde beiaardspeler is ons bekend gemaakt door de handvesten van onze vrije keizerlijke handbooggilde van de HH. Nikolaas en Sebastiaan, in 1526 door keizer Karel ingericht, en wiens deken jaarlijksche rekening doen moest over zijn verloopen dienstjaar in handen van meijer en schepenen der parochie. Eene dezer rekeningen is de eigendom geworden van den Oudheidskundigen Kring van het Land van Waas; zij draagt voor opschrift : « *Rekenynghe bewys ende Reliqua die by desen is doende Guillaume vande Perre afgaende deken van 't Gilde van Myn Heere Ste Sebastiaen binnen de prochie van Ste Nicolaes den XXe January* 1653 ». Wij lezen er : « Betaelt an Franchois de Wevere oner tspelen op den beyaert ende luyen op den eersten dach van de voorseyde maeltyt de somme van IIII schellingen grooten ». Hieruit blijkt, zooals reeds gezegd is : 1° dat de plichten van klokluijer met die van beiaardspeler in denzelfden bediende vereenigd waren; 2° dat de beiaardspeler tegen belooning zijne kunst ten dienste mogt stellen van genootschappen; 3° dat Servaas De Wever

het beiaardspel aan zijnen broeder Frans heeft aangeleerd; en 4° dat Frans zijnen genoemden broeder als beiaarder vervangen heeft. Zooals gezegd is, Frans De Wever speelde den bas in de kerk, en was, even als zijn broeder Servaas, een volslagen muziekant. Hij handhaafde het clavier van onzen beiaard waarschijnlijk tot zijne dood toe welke voorviel den 10 December 1672, in den onderdom van 36 jaren. Onze beiaard stierf niet met hem, andere beiaardspelers zijn hem hier opgevolgd, maar de naam van Frans De Wever is de laatste die ons te wete is gekomen.

Oorkonden over het einde van den beiaard.

De geschiedenis van onzen Sint-Nikolaaschen beiaard staat in verband met eene schrikkelijke gebeurtenis die, in 1690, schier de geheele parochie tot gruis en puin verwoestte. Het was den 25 Mei op Heilige Sacrament's dag, een hevige brand aangestookt door den hast eener brandewijnstokerij en toegeschreven aan de onachtzaamheid van zekeren Jan Rogiers, barste uit, om 10 ure des voormiddag's, in het huis toebehoorende aan Catharina De Vriese weduwe in tweede huwelijk van Jan De Grave, en gelegen aan den ingang der Kalkstraat, voorheen Kerckwyck N° 25 der oude parochiekaart, thans sectie E N° 2004ª van het Cadaster en bewoond door Mr Goetgelnck-Nys. Het vuur bereikte al spoedig de nevenpalende woning van Adriaan Weyn stoeldraaier[1]. Zijn magazijn van biesen schoot in vlam, en, van dan af, de brand, door den wind en de strooien daken begunstigd, kende geene palen meer, en verspreidde zich wijd en zijd met eene schrikkelijke snelheid. Welhaast de kerktoren en het dak der kerk, met een aanzienlijk getal woningen werden de prooi der vlammen : 565 huizen vielen in puin en drie inwoners werden er onder begraven[2], en — zooals de kronijke leert — *onze vrolijke beiaard verging al spelend.*

(1) De woning van Adriaan Weyn was gelegen aan de linker zijde van den ingang der Kalkstraat, Kerckwyck, N° 24 der oude parochiekaart, in het huis tegenwoordig bewoond door broeders en zusters Faché vleeschhouwers, sectie E, N° 2085ª van het Cadaster.

(2) Het jaartal 1696 dat men ziet boven de lijkdeur der hoofdkerk van Sint-Nikolaas, kan doen gelooven dat de geheele kerk in 1690 zou verbrand zijn geweest en in 1696 heropgebouwd, dit ware eene dwaling. Het jaartal 1657 dat voorkomt op den noorder-gevel van den midden henk, onmiddellijk onder de cornis van het overeenkomstig deel van den hoogen autaar, getuigt zonneklaar dat dit deel door den brand is gespaard gebleven. Overigens, de handvesten onzer hoofdkerk bevatten eenen register

Maar, ruilen wij ons verhaal der gebeurtenis niet langer tegen het eenvoudig relaas eener oude kronijk aan den Oudheidskundigen Kring van het Land van Waas door wijlen den heer Van Dam-De Bruyne geschonken, de lezing van dit relaas verraadt de pen van een tijdgenoot welke op de onze den voorkeur verdient. « 1690. Den 25^{en} Meye zijnde den feestdag van het Alderh: Sacrament ten tijde der hoogh-misse emmers ontrent 10 uren is binnen de prochie van St. Nicolaes ontstaen eenen grouwsamen en grooten ruineusen brandt, die sijnen oorspronk genomen heeft in de brandewijn stokerije aen den ast van sekeren Jan Rogier gestaen in de Kerckhofwijck in den beginne der Kalcker-straet scheuns over het cruys weghstatie van Veronica, het vier heeft sig geworpen door den windt in de vlecht-biesen van sekeren Adriaen Weyn sijnen naesten gebuer de welcke hun soodanig verspreijden datse vlogen in den thoren die anno 1669 door den blixem in brandt geraeckt was voor den 4 keer, en nu soo danigh door de vlammen verwoest is geworden *dat den beijaert daer door met sijne clocken en de voordere suijver sijn verwoest*, mitsgaders een groot gedeelte van het daek der kercke oock verbrandt, voorts heeft desen ongeluckigen brandt hem seer haestelijck verspreydt langs alle de canten van het dorp waer door gecauseert is geworden eenen irreparabelen intrest aen de huysen die meest alle gedeckt waren met stroije want de gene die quamen om te helpen blusschen daer den brandt begonst was en aen de kercke en thoren wierden terstont gewaer dat hunne wooninge oock in 't selve perijckel stont soo dat

---

in handschrift getiteld *Chronicon Domûs ab anno* 1692, geschreven door pastoor Jan van Nieulande geboortig van Sint-Pauwels en die ooggetuige was van de herstelling der kerk : op de eerste bladzijde van zijn handschrift zegt van Nieulande dat de kerk door den brand vernield werd, uitgezonderd het inwendige deel dat bevrijd bleef door het welfsel dat er de vlammen van afkeerde *(excepta parte interiore, fornice incendium separante)*. — Die drie inwoners in den brand omgekomen, waren Jacobus Seghers, Theodoor De Vriese, en Catharina De Vriese de eigenaarster van het huis waarin de brand zijnen oorsprong nam. In het register van overlijdens, heeft de pastoor zorg gehad aan hunne akten van overlijdens bij te schrijven : *Combustus in communi parochiæ incendio.* — « Het huis van het geslacht de Castro, in de Nieuwstraat met vijf à zes andere, waren de eenige *(diër straat)* waaraan door de vlam niets was beschadigd ». *(Van den Bogaerde, Het distrikt St. Nikolaas, III deel, bladz.* 52). Het Landhuis moet ook gespaard geweest zijn, daar de gevel der tegenwoordige *Société littèraire* die er een deel van was, het jaartal draagt van 1637. Het bewijs dat de oude Berkenboom ook aan den brand ontsnapte, werd gevonden in 1817 op eenen ouden eiken balk dragende het jaartal der XVe eeuw en ontdekt onder de afbraak der oude gebouwen die den hoek uitmaakten der Kalk- en Peperstraten.

een jegelijck genoegh te behertigen hadde sijnen intrest, want binnen dien dach zijnder verbrandt tot den nomber van 565 huijsen, den voorz. Jan Rogier *(Rosier?)* zijnde een oudt man is oock in sijn huijs verbrandt[1] mitsg^rs^ noch twee andere parochianen, den nieuw-straet heeft seer veel geleden door sijne enge passagie want de gene meijnden te gaen blusschen hunne huijsen conden door de selve strate niet passeren door de hitte en vlammen van den brandt, in de selve strate verbrande seer hevig eenen capitalen oliewindt-meulen ter plaetse alwaer actuelijck eenen anderen is gestelt, in dese tijden anno 1760, competerende Sr Verstraeten, de schade die desen (waerschijnelijck Godts-strafbaren) brandt veroorsaeckt heeft, is onwaerdeerlijck ».[2]

De laatste naklank van onzen beiaard dagteekent van 1778, en komt voor in het handschrift van Pieter-Joseph Heynderick van Sint-Nikolaas getiteld den *Echo van den Lande van Waes IIe Deel*, *bladzyde* 107. Ziehier hoe dit handschrift zich deswege uitdrukt : « Tot ontrent desen tyd (1738) heeft men behouden de trommel der noten van den beijaert op den thoren der parochiekerke van St Nicolaes gespeelt hebbende en aldaer al spelende verbrandt in den jare 1690, sodanig dat de klockspyse aen de selve trommel die gemaekt was van smedt-latten *(gesmede latten)* daeraen geinfecteert en geëcht was waerdoor hetzelve ijzer ongebruyckbaer tot versmeden is geworden, oorsake dat deselve naer soo veel tyt gelegen te hebben in den kelder onder 't parochiehuys voor de deure desselven alsdan maer heeft gegolden en verkocht voor meestbiedende de naeste tot de somme van vyf guldens vlaemsch courant. Men segt dat dese trommel groot was salvo justo 3 houtvoeten ».

---

1. Deze opgave wordt door het register van overlijden gelogenstraft. Over het verdwijnen van dezen Jan Rogier drukt de kronyke van Frans-Joseph de Castro zich uit in dezer voege : « Dit vuer was begonst in de Kalkestraete door de onachtsaemheyt van eenen brandewynstoker met naeme .... Rusier, denwelken de verwaentheyt hadde gehadt terwylen iedereen in de kereke was van synder ast te outsteken, ende daervoor geene sorge dragende, was den brand daer ingeslaegen, hij dit gewaer geworden synde en waerschynelyk niet konnende dempen, namp aenstonts de vlucht, waer 't sedert hy niet meer is gesien geweest ».

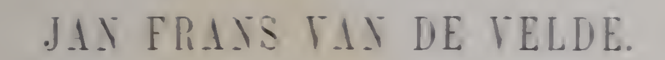
2. 1° Handvesten van St Nikolaas. Resolutieboeck van de Keure beginnende van date desen 20^en^ Juny 1685 tot ende met 1691, Resolutie van 25 Meye 1690. — 2° Erffenis Boeck 1692—1691, N° 22 fol. 6 en fol. 9 verso. — 3° Cartularium N° 225, 221, 256. — Handvesten der kerk van St Nikolaas. — Chronicon Domûs ab anno 1692. — 7° Van den Bogaerde Het distrikt St Nikolaas IIIe Deel bl. 51. — Kronycke van Frans-Joseph de Castro door den Oudheidskundigen Kring van het Land van Waas uitgegeven.

De schrijvers der *Geschiedenis van de gemeenten der provincie Oost-Vlaanderen, zevende reeks*, *St. Nikolaas*, bladzijde 336, spreken van niet min dan van drie beiaarden die, zoo zij meenen, opvolgentlijk op den kerktoren te Sint-Nikolaas zouden opgericht geweest zijn. De eerste dezer beiaarden zou dagteekenen « van het begin der XVIe eeuw », en zijn bestaan zou bewezen zijn door de kerkrekening van 1519-1521, welke — zoo de schrijvers zeggen — eene uitgave behelst aan « Pieter van Oolbeke beyaerder tsente Nyclaus ». Hunne meening echter — wij moeten het bekennen — wordt enkel voorgedragen als eene mogelijkheid of eene gissing waarvan geene zekerheid bestaat. « Dewijl vroeger — voegen zij erbij — men op de klokken beiaarde of sloeg (hetgeen nog gedaan wordt in sommige dorpen van West-Vlaanderen vooral op de groote feestdagen) zou Pieter van Oolbeke wel niet anders kunnen geweest zijn dan een klokkenslager, wiens arbeid minder vermoeiend was dan aan den reep te trekken ». Hoe vleiend dit vroeg bestaan van een beiaard te Sint-Nikolaas voor de eigenliefde onzer stadsgenooten ook zijn moge, wij kunnen het, zelfs als gissing, in geener wijze bijtreden, en ziehier waarom : meer dan eens hebben wij het woord beiaard, beiaarder of beiaarden ontmoet in kerk- of prochierekeningen van gemeenten waar nooit een beiaard, in den zin van klokkenspel, bestaan heeft, hetgeen ons toeschijnt als een afdoende bewijs dat dit woord, eertijds, nog eene andere beteekenis had : immers, in de XVe en XVIe eeuwen beduidde het woord beiaarden, of wel op de klokken muziek spelen, of wel de klokken eentoonig doen klinken, 't zij door hamerslag, 't zij door klepelslag en trekking aan een reep wat men klokluyen noemt : hierin zijn wij het eens met den *Glossaire* van wijlen Edw. Gailliard en denkelijk ook met onze gemelde schrijvers. Om beiaarder van Oolbeke als klokkenspeler te mogen aannemen, zou er, in dezelfde rekening van 1519—1521, nog een andere dan hij als kluiyer moeten genoemd zijn, of wel, zijn naam zou er moeten gepaard gaan met de dubbele benaming van beiaarder en klokluier, waarover ons niets kan te wete komen aangezien de bedoelde rekening niet meer te vinden is. Wij besluiten dus dat onze van Oolbeke, niet een klokspeler, maar een kloklnier of klokslager was, en, diensvolgens, dat zijne enkele benaming van beiaarder geen bewijs kan afleveren dat, reeds van het begin der XVIe eeuw, te Sint-Nikolaas een klokkenspel zou bestaan hebben. De tweede Sint-Nikolaasche beiaard zou volgen uit eenen « inventaris der kerkmeubelen gedagteekend van 1610, welke — volgens gezegde schrijvers — negentien klokken vermeldt waaruit de beiaard van St. Nikolaas,

te dien tijde, was samengesteld ». Hierop zij vooreerst geantwoord dat deze tweede beiaard van 1610 onmogelijk de voortduring van den eersten, van dien van het begin der XVIe eeuw kan geweest zijn, daar deze laatste, gelijk wij zooeven getoond hebben, nooit bestaan heeft : deze tweede beiaard zou dus eene nieuwe en later opgerichte beiaard moeten zijn. Dit zoo zijnde, hoe legge men dan uit dat de kerkenraad te Sint-Nikolaas een zoo belangrijk werk, zooals dit van een beiaard, zou doen uitvoeren hebben, zonder de onkosten ervan in rekening te brengen? Eene kerkuitgave doen van verscheide duizende guldens, en die uitgave in de verplichtende kerkrekening niet aanstippen : is dat aanneemlijk? Zouden geestelijke en wereldlijke overheden zulkdanige rekening door hun handteeken goedkeuren? Voorzeker neen. Overigens, geen woord over oprichting, noch onderhoud noch bespeling van een beiaard is er in de kerkrekeningen, kerkresolutiën of kerknotitiën van dien tijd aangeteekend : moet men hieruit niet besluiten dat er, in 1610 zoo min als in het begin der XVIe eeuw, te Sint-Nikolaas nog geen beiaard of klokkenspel zal bestaan hebben? En ligt hier de vermoeding niet nabij, dat gemelde inventaris van 1610 in het oog heeft, niet de klokskens van een beiaard, maar de klokken der luiders voor den kerkdienst waarvan, bij misschrijven van den copist, het getal 19 zou overgroot zijn? Eindelijk, de derde Sint-Nikolaasche beiaard is de beiaard van Marten Droeshaut, met zijne 20 klokskens, in onze huidige notitie besproken, en wiens vorig bestaan ontegensprekelijk is.

J. V. R.

———————

JAN FRANS VAN DE VELDE.

Phototypie J. Edom.

Eximius J. F. VAN DE VELDE.

THEODOOR DE DECKER,

VREDERECHTER DES KANTONS TEMSCHE,

LID VAN DEN OUDHEIDKUNDIGEN KRING VAN WAAS.

JAN FRANS VAN DE VELDE

DE EXIMIUS VAN BEVEREN.

(1743—1823).

Het leven is de krijgsbanier,
Door goede en kwade dagen,
Gescheurd, gevlekt, ontvallen schier
Kloekmoedig voorwaards dragen.
GUIDO GEZELLE.

SINT-NIKOLAAS,

DRUKKERIJ VAN J. EDOM, LIEVE-VROUW-STRAAT.

1897.

INLEIDING.

Wij durven verhopen dat ons werk vooreerst moge bijdragen tot de verheerlijking van eenen der verdienstelijkste zonen van ons land van Waas. Wanneer, in 1869, Dr J. Van Raemdonck de levensbeschrijving uitgaf van den grooten aardrijkskundige Mercator (De Cremer) van Rupelmonde, (1) bemerkte hij te recht dat wij, Wazenaren, te veel *incuriosi nostrorum* zijn — zooals Tacitus dat noemt — dat wij te gemakkelijk onze voorvaderen vergeten en niet genoeg geneigd zijn ons eenige moeite te getroosten om naar hun leven en hunne werken opzoeking te doen. Het is dan ook ons doel in de galerij onzer beroemde Wazenaren door het werk van Dr Van Raemdonck geopend, de beeltenis bij te hangen van Jan Frans Van de Velde, den *Eximius van Beveren*, zooals hij in onze streken best bekend is gebleven; tevens den wensch uitdrukkende dat eerlang die galerij met menig ander portret moge verrijkt worden. Zoo wachten nog altijd naar eenen schilder onze Leuvensche *primussen* Daniel De Clercq, Jan B. De Smet, Gillis Frans Audenaert, Philip Jozef De Wever en Gillis Frans De Grave (2), onze kronijk- en historieschrijvers Jan De Neve, Jaak Wittock, Willem Van Doornijk, Hendrik Costers, Frans Jozef de Castro, Emmanuel Van der Vynckt, Jan Lieven Roothaes en Daniel Braem enz., onze dichters Frans Colliers, Karel Sturm, Philip Ghys, Albrecht Ignaas D'Hanins, Joanna Catharina Van Goethem, Jozef Van Duyze, Lieven Karel Rens, Pieter Jan Robyn enz.

(1) Gérard Mercator, sa vie et ses œuvres. St Nicolas, 1869.

(2) Een ander onzer primussen, Philip Verheyen, van Verrebroeck, is deftig herdacht geweest in 1862, wanneer hem in zijne geboorteplaats een gedenkteeken wierd opgericht. De Oudheidskundige Kring van Waas gaf alsdan ook zijne levensbeschrijving uit.

onze Godgeleerden De Swert, Heeman en Nieulandt, onze reizigers Theodoor Corneel, Marinus Geubels en Jan Rotthier, onze hooge ambtenaars en staatkundigen Godevaert Braem, Jan Pieter Zaman, Cornelis Spaenhoven, onze beroemde krijger Servaas van Steelant, onze beeldhouwers Egidius, Jan Frans en Alexander Nys, onze graveerder Emmanuël Jan De Gendt, onze schilders Pieter-Benedikt de Maere, Jozef en Pieter Rumold De Cauwer enz. enz.

Wij wierden bovendien bijzonder tot dit werk aangezet doordien wij, als naneef van Van de Velde, zijn erfgenaam gebleven zijn van menig onuitgegeven document, van menige aanteekeningen, brieven en handschriften, zeer geschikt, niet alleen om onzen verdienstvollen oudoom te doen kennen en waardeeren, maar ook van zeker belang voor de geschiedenis van zijnen tijd. De levensbeschrijving maken van Van de Velde zou ons dus gelegenheid geven meer dan een stuk van historische weerde aan het licht te brengen. Wat meer is wij dachten dat onze onderneming aan anderen tot voorbeeld kon strekken. Wij zijn immers overtuigd dat in vele onzer Vlaamsche familiën oude papieren bewaard blijven, waar de bezitters de weerde niet van vermoeden. In menig huisgezin treft men nog een oude koffer, eene oude kast aan, van grootvader herkomstig, en daarin van die oude geelgeworden papieren waar niet meer naar om gezien wordt. En toch, hoe dikwijls is uit die papieren niet menig stuk te rapen, belangrijk, niet alleen voor de familie zelf, maar ook voor de algemeene geschiedenis. Mocht ons voorbeeld aanzetten om die schatten met zorg te verzamelen en die aan de vergetelheid te ontrukken.

De stukken die wij uit Van de Velde's nalatenschap bezitten, vergeleken met de oorkonden van het staatsarchief, van de koninklijke bibliotheek en van menige andere verzameling, hebben ons toegelaten eene volledige levensbeschrijving van den *Eximius van Beveren*, samen te stellen. Ware het ons enkel te doen geweest Van de Velde te doen kennen en hoogachten dan hadden wij wellicht ons werk anders opgevat, en ons bepaald bij eene lofrede, waarin wij beurtelings de verschillige trekken van zijn edel karakter zouden aangehaald hebben, de merkweerdigste voorvallen zijner loopbaan verhaald en de uitstekende diensten door hem aan kerk en vaderland bewezen zouden opgesomd hebben. Maar daarbij mochten wij ons niet bepalen. Ten dienste der geschiedenis moesten wij een en ander mededeelen dat wij in zijne papieren nalatenschap gevonden hebben. Het was ook onze plicht eenigzins uit te weiden over zijne veelvuldige werken en schriften, over zijne boekenkennis enz. En dan, het was noodzakelijk

— en wij deden dit overigens te geerne — eenige historische bijzonderheden mede te deelen over die oude Leuvensche Alma Mater, van wier trouwe verkleefdheid aan onzen godsdienst en onzen landaard, Van de Velde als de verpersoonlijking was, en die, door zoovele geschiedschrijvers ten onrechte miskend en gelaakt, nog niet genoeg gewroken is. Dit alles heeft ons merkelijk doen afwijken van het plan eener lofrede, en daarom zal men ons werk misschien wel van bontheid kunnen beschuldigen. Wij aanveerden die kritiek. Ons inzicht was vooral de nalatenschap van den Eximius aan den dag te brengen, en dit doende den verdienstelijken man meer te doen kennen en hoogachten, want hem kennen en hem hoogachten dat gaat te samen.

Overigens is ons werk bont door het samenbrengen van hoofdstukken die het eene meer den godgeleerden, het andere meer den geschiedschrijvers en nog een ander meer den boekenkenners kunnen aanbelangen, niet te min, hopen wij, zal uit elk dier hoofdstukken Van de Velde's lof genoeg klinken, en uit hunnen samenhang zal zijne beeltenis uitblinken. Hier zal hij voorkomen als de geduldige historienavorscher of als de diepdenkende Godgeleerde, daar als de wijze raadsman of de behendige leider zijner broeders, verder als de taaie Vlaming die kloekmoedig het hoofd weet te bieden aan de hevigste aanvallen op zijnen Godsdienst en zijne vrijheden, en die geduldig vervolging, ballingschap en gevangenis lijdt, liever dan een hairbreed van den rechten weg zijner overtuiging af te wijken.

Onze taak aldus opgevat hebbende, dachten wij praktisch te werk te gaan met bij den aanvang van elk hoofdstuk een deel over te drukken van eene zeer beknopte en weinig bekende eigenhandige levensbeschrijving van Van de Velde. (1) Het overzicht der papieren nalatenschap van onzen Eximius, de uitslag onzer opzoekingen en, waar het pas geeft, eenige geschiedkundige aanteekeningen komen die levensbeschrijving volledigen.

---

(1) Deze eigenhandige levensbeschrijving heeft toebehoord aan Mgr. de Ram, den eersten rector der nieuwe Leuvensche Hoogeschool en wierd na dezes dood eigendom van de Koninklijke Bibliotheek te Brussel. In 1867 wierd zij uitgegeven in de *Analectes pour servir à l'histoire ecclésiastique de Belgique.*

EERSTE HOOFDSTUK.

Van de Velde's eerste levensjaren tot aan zijne benoeming als Koninklijk leeraar der Leuvensche Hoogeschool.

(1743—1778).

JOANNES FRANCISCUS VAN DE VELDE, zoon van Mathias en van Maria Catharina Van Royenacker, wierd geboren den 5 April 1743.

Zijne geboorteplaats was Beveren, eene bekende Vlaamsche heerlijkheid in het gebied van Waes, later van Gent. Na in zijne kinderjaren de Fransche taal te hebben aangeleerd, deed hij zijne humaniora te Herenthals en te Gheel, in de Kempen, alwaar hij in elke klas de kroon behaalde. Te Leuven in het kollegie van « Het Verken » volgde hij de lessen en verdedigde hij zijne theses van wijsbegeerte; hij bekwam er de tweede plaats in de algemeene promotie van 1763. In de maand April van 1764, begon hij zich toe te leggen op de godgeleerdheid, als leerling van het Groot College dier faculteit, onder het geleide van den uitmuntenden meester Jan Van der Auwera.

« JOANNES FRANCISCUS VAN DE VELDE primam lucem aspexit die 5 Aprilis 1743, filius Mathiæ et Mariæ Catharinæ Van Royenacker.

Natalis ei locus Beverna fuit, nobile Flandriæ municipium in tractu Wasiæ deinceps Gandavensi. Pueritiæ annis exactis, ac gallicum idioma edoctus humaniores literas Herendalii ac Gelæ in Campinia, in quavis classe sodalibus palma prærepta, philosophicas vero disciplinas Lovanii in pædagogio Porcensi excepit ac publice defendit, locum secundum in generali Artium promotione anno 1763 adeptus. Mense Aprili 1764, theologiæ operam dedit alumnus Collegii Majoris theologicæ Facultatis, sub regimine eximii viri ac magistri Joannis Van der Auwera.

Krachtens oorlofsbrieven ontving hij, te Antwerpen, van Zijne Doorluchtige Hoogweerdigheid Henricus Van Gameren, telkens met een jaar tusschentijd, de heilige wijdingen; den 18ⁿ Februari 1769, wierd hij tot de weerdigheid van priester verheven.

Hij voltrok in het Groot College zijne zeven jaren theologische studiën, wierd gedurende dien tijd Baccalaureus uitgeroepen, en deed ook vier exaams voor het Licenciaat. Daarna ging hij, in 1771, naar het college van den Hoogen-Heuvel over, waar de hooggeleerde Christianus Franciscus Terswaeck, van Rotterdam, voorzitter was. Hij wierd er den 18ⁿ Februari 1772, Licenciaat in de Godgeleerdheid uitgeroepen . . . .

Hetzelfde jaar 1772, den 21 November, wordt hij *Lector* in het Hollandsch College genoemd door den uitmuntenden heer en meester Jacobus Thomas Josephus Wellens, voorzitter, later bisschop van Antwerpen; en in 1775, den 31 Meert, ondervoorzitter, met recht van opvolgen na de dood, van den eerweerden en geleerden Streithagen, J. U. D. en leeraar *primarius* van Kerkelijk Recht.

Hetzelfde jaar, den 13 Oogst, gaat hij naar het Klein College der Godgeleerden als voorzitter over, in vervanging van den uitmuntenden heer Thomas Lambertus Ghenne, die naar het Atrechtsch College verplaatst was.

Vigore dimissorialium Antverpiæ ab illustrissimo ac reverendissimo domino Henrico Van Gameren, servatis annuis interstitiis, ad sacros ordines promotus, die 18 Februarii 1769 presbyteratus dignitate insignitus fuit.

Expleto in Majori Collegio septem annorum cursu theologico, intra quem baccalaureatus gradum recepit ac quatuor pro licentia disputationes habuit, collegium Alticollense anno 1771 incolere cœpit, præside eximio viro ac magistro Christiano Francisco Terswaeck, Roterodamo. Cum illic versaretur, licentiæ gradu in sacra theologia, die 18 Februari 1772, auctus fuit . . . .

Eodem anno 1772, lector collegii Hollandici die 21 Novembris ab eximio domino ac magistro nostro Jacobo Thoma Josepho Wellens, præside ac postea episcopo Antverpiensi, anno 1775, die 31 Martii, in vicepræsidem cum jure succedendi post mortem amplissimi ac clarissimi viri Streithagen J. U. D. ac canonum antecessoris primarii, assumitur.

Eodem anno transit ad Collegium Minus Theologorum, hujus Collegii præfectura die 13 Octobris auctus, prædecessore eximio domino Thoma Lamberto Ghenne ad Collegium Atrebatense translato.

In 1775, den 8 Oogst, wordt hij Doctor in de Godgeleerdheid uitgeroepen terzelfdertijd als de hooggeleerde Petrus Wuyts, van het Standonck-College, en den 31 derzelfde maand wordt hij, als doctor in de Godgeleerdheid en voorzitter van het Klein College, tot lid aanveerd van den Raad der Hoogeschool.

In 1776, den 9 Juli, wordt hij voorzitter van het Hollandsch College; sedert lang was hij tot dit ambt voorbestemd door de brieven der eerweerde heeren *Provisores* of beschermers van dat College. Hij verving daar Jacobus Thomas Josephus Wellens, om zijne uitstekende verdiensten, tot de weerdigheid van bisschop van Antwerpen verheven. Hij wordt dan ook *Examinator* benoemd om, ter Leuvensche Hoogeschool, de leerlingen te onderzoeken, die, bestemd voor de Bataafsche Missie en het bisdom van 's Hertogenbosch, de heilige wijdingen zouden ontvangen.

Het volgende jaar, den 30 September, wordt hij lid der « Smalle Faculteit » of Raad der *Doctores Regentes* van de H. Godgeleerdheid. Na het overlijden van den uitmuntenden heer J. J. Guyaux, geeft hij gedurende drie jaar voorloopig de lessen van H. Schrift, en wordt eindelijk, den 28 November 1778, door de Keizerin Maria Theresia professor, en Kanunnik van St Pieters te Leuven benoemd.

Anno 1775, die 8 Augusti, creatur sacræ theologiæ doctor, socio eximio viro domino Petro Wuyts, patre domus Joannis Standonck, ac 31 ejusdem mensis admittitur ad consilium Universitatis titulo doctoratus in sacra theologia, et præsidentiæ Minoris Collegii.

Anno 1776, die 9 Julii, præses fit collegii Hollandici, dudum ante ad hanc præfecturam reverendorum dominorum ejusdem collegii provisorum literis designatus, prædecessore Jacobo Thoma Josepho Wellens ob præclara merita ad infulas Antverpienses provecto. Constituitur examinator eorum, qui ex Lovaniensi schola ad sacros ordines essent promovendi pro missione Batava ac diœcesi sylvæducensi.

Sequenti anno, die 30 Septembris, ad strictum sacræ facultatis seu regentum collegium assumitur, ac, cum post mortem eximii domini J. F. Guyaux per triennium vicaria opera sacras literas publice in scholis esset professus, demum die 28 Novembris 1778 professor cæsareo-regius constituitur, et in canonicum primæ fundationis ad S. Petrum Lovanii promovetur. »

Zoo luidt de aanvang van Van de Velde's eigenhandige levensbeschrijving, door ons uit het Latijn vertaald. Merken wij vooreerst aan dat, terwijl alle de bijzonderheden daarin aangehaald zeer nauwkeurig zijn, er eene vergissing in voorkomt over de dagteekening zijner geboorte. Van de Velde schrijft *5 April;* er dient te staan *5 Meert.* Immers de doopakte, in de kerk van Beveren berustende, zegt :

« 1745 — 6 Martii. Baptizavi Joannem Franciscum fil. Matthei Van de Velde, Mariæ Roenacker conj. susc. Mathias Van Hoff Elizabeth Van de Velde nat. heri hora 3ª pom.

Fr. Bernardus Magauran » (1).

De ouders van den Eximius waren treffelijke lieden uit den burgerstand, die, te Beveren, op de merktplaats eenen winkel hielden. Beider geslachtboom vermochten wij uit notas van hun kundigen zoon samen te stellen. Uit oude familiepapieren is op te maken dat een zijner voorouders, ook Mathias genaamd, van Brussel afkomstig, zich in het begin der XVIIe eeuw in Beveren was komen vestigen. Verdere bijzonderheden over de familie Van de Velde missen wij.

In menig tijdperk van zijnen levensloop zullen wij kunnen opmerken hoe Van de Velde aan zijn geboortedorp en vooral aan zijne familie verknocht bleef; hoe graag hij, na gevang en ballingschap, midden zijner magen, in zijn geliefde Beveren rust en vrede kwam zoeken (2).

Over zijne kinderjaren weten wij weinig meer dan wat de eigenhandige levensbeschrijving aanstipt. Alleenlijk vinden wij dat hij zelf aanteekende nopens zijne H. Eerste Communie en H. Vormsel :

« 1747. 4 Septbr. Op eenen maendag, gevormt door Z. Hoogw. den Bisschop van Gend Maximilianus Antonius Van der Noot. Vormpeter is geweest Sr Franc. Ferd. Dullaert, schepen gestorven 16 Jan. 1782 78 jaeren oud, in de kerke begraeven ».

---

(1) Op een afschrift van zijnen geboorteakt, door den Eximius zelf genomen, lezen wij volgende nota :

« Fr. Bernardus Magauran, Iersche minderbroeder uit het klooster van Leuven, capellaen van het fort de Marie, te Beveren resideerende en er gestorven, doopte er van tyd tot tyd, en dees jaer 1743 negenmael, schreef de naemen verkeerdelyk. Dus moet hier gelezen worden Mariæ Catharinæ Van Royenacker en Mathias Van Hove (oom van halven bedde, brouwer te Beveren), Elisabeth Van de Velde, moye van den gedoopte, was getrouwt met Jo. Van Schooten. »

(2) Uit kinderlijke genegenheid deed hij tijdens zijn leeraarschap te Leuven de beeltenissen schilderen van vader en moeder, die heden nog in de familie bewaard worden. Het portret zijner moeder, het best geschilderd, stelt deze voor als eene kloeke Vlaamsche vrouw, in de schilderachtige kleedij van dien tijd : kanten witte muts met breede vlengels, en falie.

« 1756. 12 April, Maendag in de goede weke, eerste communie gedaen onder den zeer eerw. heer Fidelis Amandus De Schamphelere S. T. B. pastor van Beveren, gestorven daegs voor Paeschen 1756 ».

Van zijne eerste jeugd gaf onze Eximius blijken van schranderheid van geest en bijzonderen toeleg voor de studie. Immers, bij den gebruikelijken wedstrijd onder de eerste-communicanten over het aanleeren van den catechismus, bekwam hij den eersten prijs. Zoo lazen wij in eenen zijner brieven, en dat getuigt een op perkament geschilderd printje, waar hij, in sierlijk kindergeschrift, op aangeteekend heeft :

« Op heden den 12 April soo heeft Joannes Franciscus Van de Velde zyne Eerste Communie gedaen, en heeft voor synen prys dees Beeldeken geeregen door den seer eerweerden heer, mynheer J. A. de Schamphelere pastor in Beveren 1756.

J. F. Van de Velde ».

Na, in de dorpschool van Beveren, de Vlaamsche en ook de Fransche taal te hebben aangeleerd en er genoeg vordering te hebben in gemaakt om op veertienjarigen leeftijd den leergang der grammatica te kunnen aanvangen, bezocht hij de kollegiën van Herenthals en Gheel, die te dien tijde zeer vermaard waren (1).

Het kollegie van Herenthals was in 1614 gesticht geweest, door paters Augustijnen (2) ; dat van Gheel (3), later opgericht, telde gewoonlijk een grooter getal leerlingen, maar beide waren om te meest gekend voor een grondig onderwijs der *humaniora*.

Die bloeiende staat van beide leergestichten verhoogt niet weinig de weerde der eerste prijzen, welke Van de Velde er behaalde.

Op achttienjarigen ouderdom kwam hij naar die Leuvensche *Alma Mater*, waar hij een der beroemdste leeraars van worden moest, en wierd als leerling der *Facultas Artium* ingeschreven.

---

(1) Reusens *de J. F. Van de Velde vita et meritis*, p. 7.

(2) « .... religiosi ordinis eremitarum Sti Augustini, superiori anno ibidem admissi, qui ex circumjacentibus locis eo confluentem juventutem in humanioribus litteris erudiunt. » Zoo leest men in een verslag door Malderus, bisschop van Antwerpen, in 1615 aan paus Paulus V gezonden, over den staat van zijn bisdom. Zie dit verslag in *Analectes pour servir à l'hist. ecclés.* etc. T. I, bl. 115.

(3) Van alle gewesten uit Vlaamsch Belgie, en zelfs uit Holland kwamen jongelingen te Gheel hunne studiën voltrekken. De reden hiervan was, dat men bij de Latijnsche klassen eenen *cursus* van *Dialectica*, of voorbereidende *Logica* gevoegd had, welke van 1737 tot 1766, wanneer hij op bevel van Jozef II, werd afgeschaft, gestadig door ongeveer honderd leerlingen werd bijgewoond, terwijl het geheel getal der studenten gemeenlijk beliep tot drie honderd. — P. D. Kuyl pr. Geel vermaard door den eeredienst der H. Dimphna enz. Antw. 1863, bl. 378. — Zie ook Het College van Geel. Geel 1881.

Daar voortaan Van de Velde's leven nauw verbonden blijft met de geschiedenis der Hoogeschool, waar hij beurtelings leerling, leeraar en boekbewaarder was, en waar hij, van trap tot trap, tot de hoogste weerdigheden opklom, mag het wel gevoeglijk zijn hier eenen oogslag te werpen op de inrichting dier Hoogeschool, gedurende het tijdstip, dat hare opschorsing door het Fransche schrikbewind voorafgaat.

Wij ontleenen deze bijzonderheden over de inrichting der oude Alma Mater aan het merkweerdige werk van den heer A. Verhaegen : *Les 50 dernières années de l'ancienne Université de Louvain*, dat wij meermaals in den loop onzer levensbeschrijving zullen aanhalen.

De Hoogeschool telde vijf faculteiten. De eerste was die der Wijsbegeerte, gewoonlijk *Facultas Artium* genaamd; de tweede was die der Godgeleerdheid; de derde, die van Kerkelijk Recht; de vierde, die van Burgerlijk Recht; en de vijfde, die der Geneeskunde.

Ieder dezer faculteiten had over hare leden een bijzonder rechtsgezag : zij mocht ze in hunne bediening opschorsen, gedeeltelijk van hunne jaarwedde berooven of nog andere straffen tegen hen uitspreken; zij koos eenen deken, voorzitter der faculteitsvergadering, die eenige voorrechten genoot. De deken der faculteit bleef gedurende zes maanden in bediening, die echter der *Facultas Artium* maar vier maanden.

De vijf faculteiten stonden onder het gezag van den *Rector Magnificus*, wiens Raad uit de vijf faculteitsdekens was samengesteld. De Rector was mede voorzitter van den grooten academischen Raad, ook genoemd *Senatus academicus*. Die hooge Raad, die minstens zeven maal 's jaars vergaderde, stond den Rector bij in het algemeen bestier der Hoogeschool; het was plicht hem bijeen te roepen wanneer er besluiten van groot belang dienden genomen te worden. Al de doctors der faculteiten van Godgeleerdheid, Rechten en Medecijnen, eenige leeraars en doctors der *Facultas Artium*, de regenten der Pedagogieën en sommige ambtenaren der Hoogeschool maakten deel van dien Raad. 't Was ook die Raad, die vier maal 's jaars tot den keus van den Rector magnificus overging, later echter maar tweemaal 's jaars (1).

Benevens den Rector magnificus, vond men aan het bestier der Hoogeschool den *Cancellarius*, die, volgens voorschriften van Paus Martinus V, wierd aangesteld door het Kapittel van St Pieterskerk.

---

(1) Over de voorrechten, het gezag, den voorrang enz. van den rector magnificus zie : Verhaegen, *Les 50 dernières années* enz. — Id. Journ. hist. et littér. van Kersten. T. I, p. 459. — Id. Vernulaeus. B. I, kap. I.

Het was hij, die *auctoritate apostolica*, in 's Pauzen naam, de academische graden toekende. Na dezen had men den *Bewaarder der Voorrechten*, den *Dictator*, den *Advokaat-Fiscaal*, den *Syndicus*, den *Boekbewaarder* of *Bibliothecaris* en den *Promotor* (1).

Het leeraarskorps was samengesteld uit : 8 leeraars der Godgeleerdheid — 6 van Kerkelijk Recht — 7 van Burgerlijk Recht — 1 van Openbaar Recht — 8 van Geneeskunde — 16 van Wijsbegeerte — 1 van Rekenkunde — 1 van Zedeleer — 1 van Kanselwelsprekendheid — 1 voor de Geschiedenis der Latijnsche taal — 1 van Hebreeuwsch — 1 van Grieksch — 1 van Fransch — 5 voor de Humaniora.

Tot zestien plaatsen van leeraar benoemde de Vorst, onder andere tot vier plaatsen in de Godgeleerdheid. Van daar dat men menigmaal zekere leeraars bestempeld vindt met den naam van *Professor regius* (2). Tot de andere benoemden verscheidene personen of overheden, volgens den wil der stichters; maar meestal, het magistraat van Loven.

De Hoogeschool bezat te dien tijde drie en veertig kollegiën, door bijzonderen gesticht en rijkelijk begiftigd (3).

Het getal leerlingen der Hoogeschool, dat 3000 was in 1521, 8000 in 1570 (4), kan, voor de 50 laatste jaren van haar bestaan, niet met juistheid bepaald worden. Ten gevolge van nieuwgestichte scholen, zooals die van Dowaai, van Leyde enz., was het zeker merkelijk verminderd; ook wel uit hoofde der moeilijkheden, verwekt door de inmenging van het Staatsbestier in de zaken der Hoogeschool. Verhaegen, te werk gaande op eenige cijfers voorkomende in rectorale inschrijvingsboeken, schat het getal voor de helft der XVIIIe eeuw, op 3000. Lameere in zijne beschrijving van Oud en Nieuw Loven zegt dat, bij het opschorsen der Hoogeschool, het cijfer tot 1500 gedaald was.

De *Facultas Artium* begreep het onderwijs der Logica, Metaphysica, Zedeleer, Rekenkunde, Meetkunde, Sterrekunde, Physica, enz. De leergangen waren van twee jaar, en wierden gegeven in de kollegiën genaamd *Castrum*, *Porcus*, *de Lelie*, en *de Valk*. Elk dier kollegiën had een bijzonder bestier, aan wiens hoofd een regent en een subregent stonden.

Jaarlijks hadden er wedstrijden plaats tusschen alle de leerlingen

---

(1) Over deze bedieningen zie Vernulæus. B. 1, kap. 2.

(2) Dit is het geval met Van de Velde, die leeraar was aangesteld door Maria-Theresia en daarom gewoonlijk met den naam van *professor regius* betiteld wordt.

(3) Verhaegen doet te recht aanmerken dat de Belgische begiftigers veel milder zijn geweest dan, bijvoorbeeld, de Engelsche stichters der hoogeschool van Oxford.

(4) Prodrome de l'hist. de la fac. de médec. etc. par Broeckx.

der faculteit, in elk der vier kollegien. De negen eerste van elk kollegie wierden *intrantes* genaamd: zij hielden onder hen, ook nog in elk kollegie, eenen tweeden kampstrijd die hun getal van negen op drie brengen moest. Een laatste kampstrijd had alsdan plaats tusschen de drie eersten der vier kollegien, en de eerste in dezen laatsten strijd wierd met groote plechtigheid *primus* uitgeroepen.

Men weet van hoe groot aanzien die onderscheiding was, tot welke wedijvering tusschen de studenten en tusschen de kollegien zij aanleiding gaf, hoe zij als een ware triomf gevierd wierd zoo in Leuven als in de geboorteplaats van den gelukkigen overwinnaar (1). Niet veel minder wierd de *secundus locus* gewaardeerd.

De faculteit der H. Godgeleerdheid was onderverdeeld in groote en kleine faculteit. De lessen duurden zeven jaar, en leidden tot de graden van *Baccalaureus*, van *Licenciatus* en van *Doctor*. De proeven, die tot het bekomen dier graden te doorstaan vielen, waren uiterst lastig en menigvuldig.

De graad van doctor vooral vergde buitengewone studien, en wierd zeer zelden verleend. De plechtige uitroeping eens doctors gaf gelegenheid tot buitengewone feesten en ceremonien.

Het is de faculteit van Godgeleerdheid, die meest door de beknibbelaars der Hoogeschool is aangevallen geweest. De ongerijmdste beschuldigingen wierden tegen haar uitgebracht. Men heeft durven staande houden dat zij den eersten artikel der « *Déclaration du clergé gallican* » van 1682 had goedgekeurd: zij, die had vastgesteld dat niemand in haren schoot zou worden toegelaten, indien hij niet de verbintenis aanging van altijd de onfaalbaarheid der pauzen te verdedigen (2). Men heeft haar beschuldigd te zijn toegedaan geweest aan het Jansenismus: en toch is het bekend dat zij hevig die leer bestreed, verscheidene malen openlijk hare onderwerping aan de bulle *Unigenitus* uitriep; ja, dat de vijf faculteiten samen beslisten : « dat niemand tot eenigen graad of weerdigheid zou worden toegelaten, indien

(1) Zes maal viel de eer van eenen primus te mogen vieren, aan ons Land van Waes ten deel. Ziehier de namen onzer primussen : Philip Verheyen van Verrebroeck (1648). — Daniel De Clercq van Lokeren (1678). — Jan Baptist De Smet van Lokeren (1694). — Gillis-Frans Autenaert van Lokeren (1711). — Philip-Jozef De Wever van St Nikolaas (1741). — Egidius-Frans De Grave, van St Nikolaas (1751). — Zie over onze primussen en over de feestelijkheden te hunner eere ingericht eene verhandeling van den heer L. Billiet in de Ann. van den Oudh. kring van Waes, boekd. VI, bl. 219.

(2) Zie Rev. Cath. de Louvain 1853-54 bl. 141. — Zie ook 50 dernières années de l'ancienne Univers. van Verhaegen, bl. 90.

hij niet vooreerst zich ootmoedig aan de besluiten van den H. Stoel had onderworpen, en, in het bijzonder, aan de besluiten der bullen *Vineam Domini* en *Unigenitus*, waar de leeringen van Jansenius en Quesnel in gedoemd wierden » (1).

De roemrijke weerstand van de faculteit tegen de hervorming van Jozef II, waarin onze Van de Velde een der bijzonderste, zooniet de bijzonderste rol vervulde, is overigens het klaarste bewijs van de gehechtheid dier faculteit aan de ware leering der Roomsche kerk.

Over dit alles wordt in menig handschrift van Van de Velde gehandeld. Onder andere bezit het archief des bisdoms Gent eene historische verhandeling, in vorm van brief, gedagteekend van 30 Oogst 1811, waarin bewezen wordt dat de Leuvensche Hoogeschool altijd de *Déclaration du clergé de France* van 1682 bevochten heeft.

Onze Eximius die aldus geroepen was, om eens de moedige verdediger zijner geliefde *Alma Mater* te worden, was, zooals wij hooger zegden, op achttienjarigen ouderdom in de *Facultas Artium* getreden. Hij wierd als leerling ingeschreven en nam zijnen intrek in het kollegie genaamd « Het Verken » of *Porcus* (2). Daar legde hij zich toe op de studie der Wijsbegeerte enz., en wel met zooveel vrucht dat hij, wanneer zijn tweede studiejaar geëindigd was, en de examina plaats grepen, de tweede wierd uitgeroepen van de tweede linie. Honderd en vier studenten hadden aan den prijskamp deel genomen. De uitroeping der plaatsen wierd met de gebruikelijke plechtigheid gedaan op 8 October 1763 (3).

Van de Velde besloot zich op de studie der H. Godgeleerdheid toe te leggen en wierd in den loop der maand April 1764 aangenomen

---

(1) Zie Hist. des Archevêques de Malines, van Claessens. B. I. — Journ. hist. et litt. van Kersten. I deel enz.

(2) Dit kollegie gelegen in de Smey-straat wierd gesticht in 1430 door Hendrik de Loné en later vergroot door Henricus de Berghes, bisschop van Kamerijk van wien de faculteit van Wijsbegeerte het kocht in 1516. Het wierd in 1807 afgesmeten en deszelfs grond maakt deel van de wapenplaats, nu genoemd Hoogeschoolplaats. Zie Lameere, Oud en Nieuw Loven, bl. 40.

(3) Mr Reusens in zijn werkje over Van de Velde merkt aan dat het bij misslag is zoo de *catalogus primorum* den datum van 18 November aangeeft als deze der promotie.

In deze promotie van 1763 waarin Van de Velde als *secundus* wierd uitgeroepen, was *primus* de heer Jozef Forgeur van Luik, uit het kollegie « de Lelie », later, gedurende vele jaren, vicaris-generaal van het aartsbisdom Mechelen. Zie Lameere, *Oud en Nieuw Loven*, bl. 177. — Id. *Promotiones generales Philosophiæ et artium* enz. Bruxellis, typis P. Van Gindertaelen.

als theologant in dit Groot Kollegie of H. Geestkollegie, waar wij hem achttien jaren later zullen als Voorzitter weervinden. Aan godsvrucht en studie wierden de zeven jaren van zijn verblijf aldaar toegewijd; het is gedurende dit tijdverloop dat hij de IIII. Orders ontving en zijn Baccalaureaat voorbereidde. Weinige bijzonderheden zijn ons over dit tijdstip bekend. Wij weten enkel, door zijne eigenhandige levensbeschrijving, dat hij op 18 Februari 1769, te Antwerpen, de H. Priesterwijding ontving uit handen van den Hoogeerweerden Henricus Van Gameren (1).

Wij kennen den juisten datum niet van zijne verhelling tot het Baccalaureaat, doch mogen veronderstellen dat ze in 1771 plaats greep.

Zooals wij het reeds hooger zegden, waren voor het bekomen van elk der theologische graden vier zware proeven te doorstaan. Wat er ook eenige beknibbelaars der oude Hoogeschool mogen van zeggen, wij denken, evenals Verhaegen, dat te dien tijde het peil der studiën nog weinig of niet gezakt was (2). Daarvan getuigen talrijke *theses* en onder andere de volgende, door Van de Velde tijdens Baccalaureaat en Licenciaat voorgedragen :

ex Epistola prima B. Pauli ad Corinthios,

de Furto et Rapina, quæ restitutio facienda etc.

Zulke *theses*, alsmede Van de Velde's *theses doctorales* — over den aanvang en samenhang van St Jans Evangelie, over de contracten in het algemeen, het koopcontract en de simonie in het bijzonder, de Biecht en de Aflaten — moet men zeker, zelfs zonder Godgeleerde te zijn, als bewijzen aanzien, als vruchten van zeer ernstige en grondige studiën (3).

Had Van de Velde zich rustig mogen voorbereiden tot de lastige proeven van het Baccalaureaat gedurende zijn verblijf in het H. Geestkollegie, zulks zou niet meer zijn voor zijn Licenciaat, en nog min voor

(1) Men leze over de familie Van Gameren eene belangrijke geslachtkundige nota, door den heer Ridder de Schoutheete de Tervarent, uitgegeven in de Annalen van den Oudheidskundigen Kring van Waes, boekd. 1, bl. 119. Men vindt er betrekkelijk Henricus Van Gameren, onder andere : « Henri-Gabriel Van Gameren naquit à Saventhem, le 28 Mai 1700, fut proclamé *primus* à Louvain en 1719, fut professeur de théologie à Louvain en 1731 et fut promu au siège de l'évêché d'Anvers en 1758. Il mourut en Janvier 1775. »

(2) Zie Verhaegen, 50 dern. années, bl. 1.

(3) Deze en nog andere *theses* zijn terug te vinden in de verzamelingen der Hoogeschool van Leuven. Wij hebben op het einde van ons werk de *theses doctorales* geheel overgedrukt. Men zal bemerken dat zij te dien tijde veel meer uitgebreid wierden gedrukt dan heden het gebruik is.

zijn Doctoraat. De schitterende hoedanigheden van zijnen geest en van zijn hert hadden weldra de aandacht der academische overheden op den jeugdigen baccalaureus getrokken. Zoo zien wij hem, van het een kollegie naar het ander geroepen, belast worden met de belangrijkste bedieningen. En dat hij, midden van alle die veranderingen, van allerlei zorgen en bekommernissen, zijne moeilijke studiën hebbe kunnen doordrijven en met lauweren zien bekronen, dat zegt genoeg, wat schrandere geest, wat taaie werker Van de Velde moet geweest zijn.

Na zijn baccalaureaat, bleef hij gedurende eenige maanden, in het kollegie van den Hoogen-Heuvel (1) gevestigd, om er zijn Licenciaat voor te bereiden, dat hij den 18 Februari 1772 bekwam (2) : kort daarna wierd hij aangesteld als bibliothecaris der Hoogeschool. Dit ambt, dat hij gedurende vijf en twintig jaren bekleedde, en daar hij al de schatten in ten toon spreidde van iever en vlijt, van kennis en geleerdheid, waarmede hij begaafd was, gold als een der bijzonderste eereambten der *Alma Mater*. In een volgend kapittel van ons werk zullen wij breedvoerig handelen over de uitmuntende wijze, waarop onze Eximius het wist te vervullen.

In den loop van hetzelfde jaar 1772, namelijk den 21 November, wierd hij, in het kollegie van S[t] Pulcheria, gewoonlijk genoemd *Hollandsch Kollegie*, als leeraar, of beter gezegd als voorlezer *lector* aangesteld (3), door den voorzitter, eerweerden heer Wellens. Deze betoonde steeds aan onzen Eximius de innigste vriendschap, waarvan wij, in den verderen levensloop van Van de Velde, nog menigen blijk zullen vinden.

Op 24 Meert van het volgende jaar 1773, viel hem eene nieuwe onderscheiding ten deel : het onder-voorzitterschap van het kollegie van

(1) « Het kollegie Alticollense of van den Hoogen-Heuvel opgericht in 1686 door Joannes Neercassel, bisschop van Castorie en Apostolyken Vicaris voor de Vereenigde Provinciën, voor de godgeleerden van zyne missie welke te vooren ook een kollege in de Universiteyt van Keulen had, is nu in gebruyk door het Kommissariaet van distrikt ». Nota van *Lameere*, Oud en Nieuw Loven, blad. 45.

(2) 18 Febr. 1772 is de datum door Van de Velde zelf aangestipt. Wij denken dat het verkeerdelijk is dat elders, en namelijk in Staes « Wekelijks nieuws van Loven » II, 436, de 12 Februari wordt aangehaald.

(3) Het Hollandsch Kollegie of Kollegie van S[t] Pulcheria wierd in 1616 gesticht voor de godgeleerden van de Hollandsche missie. Het was gelegen op de Verkensmerkt, ook genoemd S[t] Antoniusplein. De gebouwen van dit Kollegie zijn nog ten deele terug te vinden in het welgekende gesticht Paridaens. Zie *Lameere*, Oud en Nieuw Loven enz.

Savoyen of *collegium Sabaudicum* (1). Zijn verblijf in dit kollegie was nochtans van korten duur. Immers den 13 October van het zelfde jaar ging hij in hoedanigheid van voorzitter naar het *Klein Kollegie* over (2).

Nauwelijks was Van de Velde in het Klein Kollegie metterwoon gevestigd, of een koninklijk besluit wees hem aan om tijdelijk de lessen te geven van H. Schrift, in vervanging van den heer Guyaux (3), overleden. Aldus had hij maar even den ouderdom van dertig jaren bereikt, toen onze geleerde Wazenaar eenen der bijzonderste leeraarstoelen der oude Alma Mater beklom. Hij gaf zijne eerste les van H. Schrift den 14 November 1774 (4).

De veelvuldige bezigheden en zorgen verbonden aan het voorzitterschap van een kollegie, de bijzondere studie en voorbereiding welke zijn leeraarschap vergden, hadden zeker voor een gewoon man werk genoeg geleverd; Van de Velde dacht er anders over. Midden van al die bezigheden en zorgen, bleef hij zich voortdurend op zijne geliefde studie der H. Godgeleerdheid toeleggen, en zich voorbereiden om de lastige proeven te doorstaan, welke hem den zoo geachten en zoo betrachten titel van doctor in de H. Godgeleerdheid zouden doen toekennen.

Het was op Dinsdag 29, Donderdag 31 Mei en Zaturdag 2 Juni dat de *theses*, en, op 8 Oogst 1775, dat de plechtige uitroeping der Godgeleerde doctors plaats had. Van de Velde en zijn vriend Petrus Wuyts,

---

(1) Het Kollegie van Savoyen, was gelegen in de straat van den zelfden naam. Het wierd opgericht in 1551 door Eustachius Chapuis, geboren in Annecy, raadsheer van Keizer Karel V, overleden te Leuven. Hij liet alle zijne goederen aan die stichting na, tot onderhoud der Savoyaards, die zouden komen hunne studiën doen bij de Hoogeschool. Zie *Lameere* enz.

(2) Zie ook de eigenhandige levensbeschrijving. — Zie ook Wekel. Nieuws van Loven, II, bl. 436.

Het Klein Kollegie der Godgeleerden wierd opgericht in 1560, ten gebruike der studenten, die geene plaats meer vonden in het Kollegie van den H. Geest. Het was nevens het Groot Kollegie gelegen in de Namenschestraat.

(3) Zie over Jean-Joseph Guyaux, Verhaegen, 30 dern. ann. de l'Univ. bl. 95.

(4) *Wekelijks Nieuws uit Loven*, IV, bl. 329, zegt : De Koninklyke Schriftuerlesse in deze Universiteyt, opengevallen by afsterven van den Uytmuntenden Heer *Guyaux* door Haere Majesteyt nog niet begeven zynde, is tot het geven dier inniddel aengestelt geworden den Heere *Van de Velde*, President in het Kleyn College alhier, die daermede een begin heeft gemaekt sedert Maendag 14 dezer.

Zelfde nieuwsblad deelt nog mede, op 19 Juni van het zelfde jaar, dat onze Eximius een prachtig sermoon predikte in de kerk der Eerw. PP. Augustynen, ter gelegenheid van het vierhonderdjarig Jubelfeest.

van Tongerloo, wierden samen als doctor in de H. Godgeleerdheid uitgeroepen.

Op het einde der verleden eeuw wierden de lastige proeven van het doctoraat maar zelden meer doorstaan; de titel van doctor was merkelijk in aanzien gestegen en de promotie was eene gebeurtenis geworden, die aanleiding gaf tot openbare feestelijkheden. Deze bestonden in eenen plechtigen academischen optocht, feestmalen enz., en niet zelden zelfs wierd de feest tot 's avonds laat voortgezet met openbare verlichting der stad en een lustig volksbal. Eene verordening van den Gouverneur Generaal in 1755 had trachten paal en perk te stellen aan de uitgaven, die soms al te kwistig voor die feesten gedaan wierden. Niettemin beliepen rond dit tijdstip de onkosten nog tot ongeveer drie duizend gulden; ten minste, in de andere faculteiten.

De feesten ter eere van doctors in Godgeleerdheid, alhoewel zij tot zooveel uiterlijke pracht geene aanleiding gaven, werden niet min luidruchtig door de studeerende jonkheid gevierd. Bij deze ook ontbraken noch optocht, noch muziek, noch eenige van die wondere ceremoniën, die waarschijnlijk van ouds dagteekenden, en zorgvuldig bewaard bleven.

Zoo waren eenige eigenaardige gebruiken verbonden aan de zoogezegde *Vesperiæ*. In die *Vesperiæ* had namelijk de nieuwe doctor andermaal eene thesis voor te dragen. De *thesis in vesperiis* van Van de Velde was getiteld :

DE SACRA SCRIPTURA

QUÆSTIO THEOLOGICA

QUID SCRIPTURA S.? — QUI EJUS CANON? — QUI TEXTUS? — VERSIONES? CUJUS AUCTORITAS?

. . . .

ponebat pro Vesperiis aulæ suæ doctoralis

JOANNES FRANCISCUS VAN DE VELDE EX BEVEREN

Lovanii in scholis Theologorum 7 Augusti anno 1775.

Maar bij die thesis bleef het niet; de gebruiken wilden dat de nieuwe doctor op zijne *Vesperiæ* de proeve zou te doorstaan hebben van eene bespreking over zijnen persoon, zijne jongelingsjaren enz.

Volgend uittreksel uit *Het Wekelyks Nieuws uyt Loven* geeft er ons eenige bijzonderheden over :

« Loven 13 Augusti 1775.

De uytmuntende Heeren *Wuyts* en *Van de Velde*, voorgaendelyk meermaels gemeld, zyn eyndelyk den Hoog-leeraers-stoel opgeklommen in de Wetenschap der H. Bladers, dat is, zyn Doctors verklaert in de

H. Godheyd op Dynsdag 8 deser. Gelyk de solemniteyten en formaliteyten tot de Doctoraeten in de Regten en Medecynen met uytwendigen luyster gebeuren (voorgaendelyk aengekondigt ter gelegentheyd van het Doctoraet van de Heeren *van Elewyck* ende *Vounck*) soo is 't in tegendeel dat deze gebeuren in diepe oodmoed. De noodinge tot de Doctoraet in de Godheyd is gebeurt op Donderdag te vooren 3 Augusti, de twee nieuwe Doctoors, in Doctorelen Toge, alleen voorgegaen door de vyf Bedels der Universiteyt met hunne staffen, worden agtervolgt van eenige Bacheliers in de Godheyd, en doen alsoo in stilte de noodinge door de stad. Daegs voor het Doctoraet naer middag ten dry uren, word er op de Halle door de nieuw Doctoors met de andere Doctoors getwist-redent over eenen Thesis der H. Bladers, eerst eenen Doctor aen de aenhoorders voorstellende het leven van de nieuw Doctors met grooten lof, waer naer hun levens-loop of kinderlyken tyd spots-gewyze word verdraegd ende verkeert door eenen anderen Doctor, aenmerkensweerdig is het dat de nieuw Doctors ten tyd der formaliteyten van dezen dag, t'elkens geplaetst worden in een verheven kinderstoel, dit is all' van daegs te vooren, 't welk men *Vesperiën* naemt. Ten dage der Doctoraet 's morgens om 9 uren op de Hal, men begint met de Doctors de roode Doctorale Bonet omringt met groene frengien op het hoofd te setten, straks beklimmen sy den Hoogleeraers-stoel, men doet eene redevoering, men twist-redent nog een wyle tyds, waer naer vier Doctors in de Heylige Godheyd by beurt beklimmende twee Predik-stoelen, elk een reden-voering, nae goetdunken uytgalmen, ende hier mede eyndigt de solemniteyt, tusschen elken act hoort men eenig Muzicael-spel. De nieuw Doctors dat voorgegaen van het selve spel, alsook de vyf Bedels, onder geluy der groote klokke en het spelen van den Bayaerd, agtervolgt van de Doctors in de H. Godheyd, Regten, Medecynen, de Heeren van de Universiteyt, Magistraet en andere genoode, als ook van eenige Bacheliers in de H. Godheyd in hun gewoon Bacheliers gewaet, doen in treyn de ronde binnen de kerk van den H. Petrus; De nieuw Doctors doen een offerande aen den anthaer van O. L. V., voorts trekken het kapittel-huys in, alwaer sy maer eerst worden omhangen met de Doctorale Roode Brak, en eyndelinge in de selve treyn trekt men regt ter maeltyd. Alle de solemniteyten zijn verrigt onder bestier van den Uytmuntenden Heere *van der Auwera* Doctor in de H. Godheyd, President van het groot Collegie. »

Eenige dagen na zijne promotie, den 31 Oogst 1775, wierd Van de Velde als lid aangesteld van den grooten academischen Raad, *Concilium*

Universitatis, waarvan wij hooger de samenstelling en de bevoegdheid deden kennen.

Eindelijk het volgende jaar, wierd hij aangesteld als Voorzitter van het Hollandsch kollegie (1) in hetwelk hij vroeger, zooals wij zagen, *lector* geweest was. Dit was eene bediening, die als zeer eervol aanzien wierd, om den bijzonderen last, die er aan verbonden was. Immers de voorzitter van het Hollandsch kollegie had bijzonder te zorgen voor het uitkiezen, onderzoeken en aanwijzen van ieverige priesters voor de Bataafsche Missie, en voor het Apostoliek Vicariaat van 's Hertogenbosch. Ook zien wij dat Van de Velde die zending met iever en vlijt vervulde. Daarvan getuigen eene menigte brieven van kerkvoogden, bisschoppen en kardinalen, zooals Mgrs Zondadari, Brancadoro, Ciamberlani en menige anderen, welke brieven heden nog bewaard worden in de archieven van het bisdom Gent (2).

Die brieven getuigen van Van de Velde's onvermoeibaren iever en doen uitschijnen dat hij er zich op toelegde aan de Nederlandsche bisdommen niet enkel goede en deugdzame priesters te bezorgen, maar ook wel bekwame en geleerde zieleherders. Eene nog al lange briefwisseling met kardinaal Busca, Nuntius voor Nederland, handelt over examens, door Van de Velde nieuw ingericht en door de jonge geestelijken te ondergaan, vooraleer hun de wijdingsbrieven zouden afgeleverd worden. Zoo goed wist onze Eximius die examens in te richten, en met zoo goeden uitslag, dat hij er gedurig de beste gelukwenschen over ontving, en dat, wanneer hij voorzitter wierd van het Groot College, de Nuntius hem herhaaldelijk smeekte toch *examinator* te willen blijven der Nederlandsche jonge geestelijken. Zelfde briefwisseling met den Nuntius e. a., loopende tot in 1790, getuigt dat Van de Velde aan dit verzoek gehoor gaf en dat hij, ondanks de menigvuldige bezigheden, welke hem de hooge ambten der Hooge-

(1) Zie de *Catalogus Primorum*, bl. 122 en ook Wekel. Nieuws uit Loven : Loven 5 Mey 1776. Tot het presidentschap in het Hollands Collegie, opengevallen bij het vertrek van den hoogeerweerdigen Heere Wellens naer syn Bisdom van Antwerpen, heeft men op Woensdag eersten Mey uyt Holland de tyding bekomen dat de seer Eerweerdige Proviseurs van het selve Collegie daertoe hebben benoemt den Uytmuntenden Heere Van de Velde Doctor der H. Godsgeleertheyd deser Universiteyt ende tegenwoordig President van het Kleyn Collegie alhier sedert 14 October 1773.

(2) Zie archieven van het bisdom Gent C. VI A 16 en onder nr C VI A 14 een groot pak brieven der heeren J. C. De May en J. Stafford, proviseurs van het Hollandsch College van 1776 tot 1783 aan Van de Velde geschreven over de zaken der Missie.

school medebrachten, altijd nog tijd wist te vinden om hem met de Nederlandsche jongelingen in te laten.

Geen wonder dan ook, dat, zooals wij het verder nog menigmaal zullen zien, de Eximius altijd in nauwe vriendschapsbetrekkingen bleef met de geestelijkheid van de Noorderlijke Nederlanden.

't Was in October 1778. De groote academische raad had andermaal tot den keus over te gaan van eenen rector magnificus. Men weet dat elke faculteit beurtelings de eer had eenen harer leeraars tot die hooge weerdigheid te zien verheffen. De beurt was aan de faculteit van Godgeleerdheid. Deze telde onder hare leden menigen leeraar of kollegie-overste, in haren dienst vergrijsd en vol ondervinding, die reeds meer dan eens het rectorspurper gedragen had. De keus viel nochtans op den jeugdigen Van de Velde (1). Grooter eerbewijs konden zijne mederaadsleden niet geven aan zijne uitstekende bekwaamheid. Het is immers genoeg geweten : van toen af, onder de regeering van Maria-Theresia, had de Hoogeschool te kampen tegen het aanmatigend Staatsbestier, dat het gemunt had op hare leering, te veel aan die van Roomen gehecht; en op hare uitgebreide voorrechten van vrije Brabantsche gemeente, zoo onafhankelijk tegenover de regeerders.

De jeugdige rector, enkel tijdelijk als leeraar van het H. Schrift aangesteld, wierd in het jaar zelf zijns rectoraats, 1778, op 28 November, bepaaldelijk benoemd bij brevet der keizerin. Naar gebruik van den tijd wierd dit brevet hem overhandigd, geschreven op perkament en bekleed met den grooten keizerlijken zegel (2). Dit perkament is heden in ons bezit en wij deelen er den tekst van mede op het einde van ons werk.

Behalve dit perkament, had Van de Velde nog eenige andere gedenkenissen bewaard van het tijdstip, dat wij tot hier beschreven, en dat hij met reden mocht aanzien als het genoeglijkste van zijnen levensloop. Immers, zooals wij in het volgend hoofdstuk zullen zien, van toen hij nauwlijks zijnen leeraarstoel beklommen had, begonnen voor hem tijden van onrust, vervolging en lijden. Wanneer hij op die dagen van beproeving in zijn studeervertrek, naar een weinig rust kwam zoeken, zal hij wel meermaals zich in overdenkingen verdiept hebben over de wisselvalligheden van 's menschen

---

(1) Zie Wekel. Nieuws van Loven, XI, bl. 133. Wonder genoeg, de Eigenhandige Levensbeschrijving spreekt van dit feit niet.

(2) Een afschrift ervan is te vinden in het Konink. Archief te Brussel, Cons. Pr. 1060.

lot, wanneer hij daar de zorgvuldig bewaarde gedenkenissen van zijne jongelingsjaren zal aanschouwd hebben. Eene reeks van prachtig ingelijste, op wit satijn gedrukte lofdichten hingen daar aan den wand en bezongen, wijdloopig, naar den stijl van dien tijd, het eene zijne benoeming tot voorzitter van het Hollandsch kollegie, twee andere zijn Doctorschap in de Godgeleerdheid (1), een ander nog zijne H. Priesterwijding.

De laatste print, die hem van den schoonsten dag zijns levens sprak, schijnt hij met bijzondere voorliefde bewaard te hebben; zij herinnerde hem aan de innige vreugde bij zijn Eerste H. Misoffer gesmaakt, midden zijner teerbeminde familie, in de kerk van zijn geboortedorp. Wij hebben het gedicht hier vóór ons hangen en kunnen niet nalaten den aanvang ten minste van die 182 verzen over te schrijven :

« Ick sien in u seer claer die overschoone Velden,
Die door hun vrughtbaerheyd hun eyghen lof vermelden,
Want van uw jonckheyd af hebt ge de deught betraght,
Hetgeen in u een veldt vol vrught heeft voortsgebraght.
Uw ouder quamen ook soo schoone landt begieten,
Sy door hun goet vermaen deden de vrughten schieten,
Dewelcke maecken nu in u soo een cieraet,
Dat den poëten lof moet comen veel te laet. »

Dit uittreksel toont den trant aan van het geheele dichtstuk. Men ziet er in, dat onze dichters, op het einde der XVIIIe eeuw, den rederijkersstijl nog niet vergeten waren. Ruim de helft van die 182 verzen is gewijd aan eene langdradige beschrijving van die « overschoone Velden », en de andere helft, aan eene beeldspraak over de woorden, die als *motto* ten hoofde van het gedicht worden aangehaald : « Men ontsteekt geen licht en stelt dat onder een corenvat, maer op eenen candelaer. » (Math. V. ℣ 15).

De dichter — mogelijk de *Factor* der Beversche Rederijkkamer

(1) De lofdichten zijn omschilderd met allerhande versiersels in den smaak van den tijd, bijzonderlijk veelkleurige veldbloemen, als zinspeling op den naam Van de Velde. Bovenaan twee dezer printen prijkt een wapenschild, waarin de wereldbol en eene veldbloem met de spreuk : *omnis gloria quasi flos agri.* Bestond wellicht te dien tijde voor eenige ambtenaars der Hoogeschool, evenals nu nog voor bisschoppen en prelaten, het gebruik van een wapenschild aan te nemen? Wij durven het niet met zekerheid bevestigen. In alle geval, het is enkel op deze twee printen, en nergens anders, dat wij dit wapenschild van Van de Velde vonden.

de Christusooghe (1) — was, zonder het te weten, propheet, wanneer hij dit *motto* aan het hoofd van zijn gedicht schreef. Wij gaan immers zien, in de volgende hoofdstukken van ons werk, hoe Van de Velde geroepen was om, in die tijden door de regeering van Jozef II, den inval der Franschen enz. zoo droef beroerd, de raadsman en geleider zijner broeders te zijn, het licht dat hen op den weg der waarheid zal vóórlichten.

---

(1) De oude rederijkkamer van Beveren, onder kenspreuk « Syt Christus oogen onderdaen » eenigzins vervallen, was in 1745 terug opgericht geweest en kende op het einde der verledene eeuw nog eenige jaren van bloei. (Zie Annalen Oudh. Kring van Waas. V. 329).

TWEEDE HOOFDSTUK.

Van de Velde, leeraar bij de Hoogeschool van Loven. (1778—1798).

Even na de dood van den hooggeleerden Joannes Van der Auwera, voorzitter van het Groot College, vergaderde de Faculteit den 12 Mei 1783, bij de Paters Dominicanen en koos Van de Velde met toejuiching, Voorzitter van gemeld college : iets wat hij hoegenoemd niet verwachtte. En, daar hij moeilijkheid maakte om toe te stemmen, drong de Faculteit uit bijzondere redenen aan, opdat hij die plaats aanveerden zoude. Dit vermeerderde zijn werk en zijnen last.

In den Zomer van 1784, zat hij eene thesis voor, die handelde over de macht der Kerk in het vaststellen van beletsels het huwelijk nietig makende. De leering, in die thesis verdedigd, was deze, die in alle scholen aanveerd is en die later door Pius VI, bijna in dezelfde woorden, geloofspunt verklaard wierd. Nochtans mishaagde de thesis aan het staatsbestier, dat andere grondbeginsels verdedigde.

« Vix e vivis excesserat eximius dominus Joannes Van der Auwera, Majoris Collegii præses, congregata apud patres Dominicanos Sacra Facultas eum ad collegii ejusdem præfecturam, nihil tale cogitantem, per acclamationem die 12 maii 1783 elegit. Et, cum reluctaretur, institit Sacra Facultas, certis mota rationibus, ut vacantem hunc locum occuparet. Accrevit exinde laborum ejus ac molestiarum moles.

Anno 1784, cum in æstate præsedisset thesi theologicæ in qua de Ecclesiæ potestate in statuendis impedimentis matrimonii dirimentibus recepta in scholis omnibus doctrina tradebatur, quamque postea Pius VI iisdem pene verbis dogma fidei esse declaravit, displicuit hæc thesis

Daarom kwam er den Voorzitter van wege het gouvernement verbod van nog te onderwijzen. Deze schreef aan de edele prinsen Landvoogden van Belgie, om zijn gedrag te verdedigen, en wierd, met October, in zijn vorig ambt hersteld. Drie van de jongere professors der Faculteit trokken partij voor het staatsbestier, alsook de beruchte Judocus Le Plat, doctor in beide rechten, professor van Canoniek Recht. Met dezen laatste viel er hem daarenboven nog te strijden aangaande het aanveerden en afkondigen van den 4ⁿ regel van den Index van Trenten.

In het volgende jaar 1785......

Te dien tijde liet Keizer Jozef II, verscheidene bevelen afkondigen, om zijne nieuwe gedachten in te brengen en meer en meer te verspreiden. Onder deze was het gekend bevelschrift van den 16 October 1786, aangaande het stichten van een Seminarie-Generaal te Leuven en een Seminarie-Filiaal te Luxemburg. De drie jonge doctors, waar hooger van gesproken is, wierden met eenige andere theologanten van minderen rang aan het hoofd dier Seminariën geplaatst.

Zoover gingen de zaken, dat de voorrechten der oude Universiteit afgeschaft wierden, dat hare oude inrichting omvergeworpen, en door eene nieuwe vervangen wierd. Het beste en grootste deel der Hoogeschool kon noch mocht daar in toestemmen. Daarop wierden zij voor

gubernio aliis imbuto principiis. Itaque præsidem a suæ lectionis officio suspendit gubernium. Verum oblato serenissimis principibus Belgii gubernatoribus apologetico scripto, in locum pristinum, mense Octobri, restituitur. A partibus gubernii stabant tres e junioribus ipsius Sacræ Facultatis socii necnon famosus Judocus Le Plat, J. U. D. et canonum professor. Quocum insuper super publicatione et receptione regulæ quartæ Indicis Tridentini dimicandum fuit.

Anno sequenti 1785.......

Verum eodem quoque tempore imperator Josephus II edicta varia promulgari mandavit, ut sui ingenii innovationes inveheret ac magis magisque extenderet. In his celebre fuit edictum die 16 Octobris anni 1786 datum, quo seminarium generale Lovanii, filiale vero Luxemburgi, erigi jubentur. Ad quorum regimen iidem illi tres juniores doctores, de quibus supra, aliique minoris ordinis theologi acciti fuerunt. Hæc institutio eo demum excessit, ut, abolitis Universitatis antiquæ privilegiis, ipsaque ejus constitutione eversa, novus rerum ordo inveheretur; in quem, cum sanior ac major academiæ pars consentire neque posset neque vellet, hi ad tribunal rectoris intrusi

de vierschaar van den opgedrongen rector ontboden, en in 1788, tot tien jaar ballingschap veroordeeld. Ondertusschen zoekt ieder eene schuilplaats. Eenigen wijken uit; onze Van de Velde echter vindt in het huis eener allerbraafste dame, te Antwerpen, een verblijf. Binnen de weinige maanden dat hij daar verborgen zat, schreef hij een vlugschrift, waar hij onwederlegbaar in bewees, dat de Universiteit van Leuven op het Brabantsch recht gesteund was, als zijnde eene Brabantsche Gemeente. De titel van het boekje is : *Recherches historiques sur l'érection, constitution, droits et priviléges de l'Université de Louvain.*

Als het vonnis van verbanning in Juli uitgesproken was, begaf hij zich naar de Cistercianer abdij van Alne in 't Luiksche, waar hij door den Z. E. heer Abt Gerardus loffelijk ontvangen en allerbest behandeld wierd. Hij was eerst naar Luik en St Truiden gegaan, waar verscheidene leeraars der Hoogeschool naartoe gevlucht waren, en kwam in de abdij toe den 19 Oogst, op St Bernardus' avond. Hij verbleef daar tot op het einde van 1789. Ondertusschen gaf hij aan de jonge kloosterlingen der abdij lessen van Godgeleerdheid, die hij voor hunnen staat schikte; in den Zomer trok hij, met de toestemming van den abt, naar Parijs. Zoo viel hij, niet zonder levensgevaar, in dien schrikkelijken storm, die Parijs en welhaast heel Frankrijk schokte en 't onderste boven keerde.

citati ad decennalis exilii pœnam anno 1788 condemnantur. Cum hæc tractantur, latebras quærunt. Dum in exteras regiones Universitatis membra confugiunt, Noster Antverpiæ in ædibus matronæ spectatæ virtutis asylum reperit; ubi per menses aliquot latitans libellum conscripsit typis editum, quo invicte demonstratur Lovaniensem academiam jure Brabantino potiri, utpote corpus Brabantinum. Titulus opusculi est : *Recherches historiques sur l'érection, constitution, droits et privilèges de l'Université de Louvain.*

Exilii sententia mense Julii pronuntiata, in monasterium Alnense, ordinis Cisterciensis, patriæ Leodiensis se recepit, a reverendissimo admodum viro ac domino Gerardo, abbate dignissimo, humanitus receptus ac in honore habitus. Post iter Leodium ac S^ti^ Trudonis oppidum, in quod plures ex Universitate confugerant, feliciter susceptum, Alnum appulit 19 Augusti, pridie sancti Bernardi; ibique moratus est ad finem usque anni 1789. Hoc temporis intervallo junioribus cœnobii religiosis, theologiam horum statui accommodatam exposuit, et in æstate de abbatis consensu Parisios profectus est : inciditque non sine vitæ discrimine in horrendam illam tempestatem, qua metropolis illa ac mox Gallia tota concussa ac eversa fuit.

Middelerwijl was de staat van zaken in Belgie veranderd : het Oostenrijksch leger was weggejaagd, de landvoogden zelf en de ministers hadden het op een loopen gezet, en de Staten hadden wederom 's lands bestier in handen. Onder andere wierd de Universiteit van Leuven in haren vorigen staat hersteld, en welhaast zag men de uitwijkelingen uit Holland en het Luiksche weerkomen. De zeer eerweerde Abt Gerardus bracht zijnen beschermling, einde December 1789, te Leuven weer, waar deze verblijven ging in het Groot College, dat onder zijn bestier stond.

Een groot deel van het volgende jaar bracht hij over te Brussel, waar hij met hoogleeraar Vounck, doctor in de medecijnen, en eerw. heer Timmermans, professor van Wijsbegeerte naartoe gezonden was, om de hand trachten te leggen op alles, wat zij daar vinden zouden van hetgeen de Universiteit aanging, en het naar Leuven te doen overbrengen. Hij, hij zou bijzonder de archieven en de boeken der Universiteit opzoeken, en verder andere belangen der Universiteit bevorderen.

't Jaar nadien was er kwestie den zijdevleugel langs den zuidkant, waar refter en keuken waren, alsook het groot gebouw rechtover de poort, in het Groot College te vernieuwen. Met de toelating der Facul-

In Belgio interim res aliam faciem induerant Austriaco milite ejecto; ipsisque principibus Belgii gubernatoribus ac ministris mense Novembri fugam arripientibus, patriæ ordines negotia publica administrare cœperunt, ac inter alia Universitas Lovaniensis pristinum in statum restituta fuit, Lovanium reversis, qui in patriam Leodiensem aut in proximum Batavæ reipublicæ territorum asylum sibi repererant. Reverendissimus admodum abbas Gerardus clientem suum Lovanium, exeunte mense Decembri 1789, reduxit; ubi mox in Collegium Majus, cujus erat præses, se recepit. Sed per magnam anni sequentis partem Bruxellis versatus fuit, illuc ab Universitate cum clarissimo domino Vounck, medicinæ doctore ac professore et venerabili domino Timmermans, philosophiæ professore, ablegatus, ut, quæ Bruxellis deprehenderentur ad Universitatem Lovaniensem spectantia, vindicarent, ac Lovanium deferri curarent. Noster archivorum ac librorum Universitatis recuperandorum, necnon ad alia academiæ negotia expedienda præcipuam curam susceperat.

Anno sequenti de Majoris Collegii ædificiis meridionali, ubi erat refectorium cum officiis, item principali e regione portæ introitus, ex fundamentis reconstruendis tractatum fuit, et Sacræ Facultatis consensu

teit, heeft de Voorzitter dit prachtig en kostelijk gebouw, gelijk het nu nog bestaat, door zijne zorg en milde tusschenkomst op twee jaar voltrokken. Kwaadwilligen wierpen de achtkantige koepel neer, die op het gebouw stond, met daarboven eene koperen spitszuil, waar eene duif, het zinnebeeld van den H. Geest, op zat.

Met den eersten inval der Franschen, die plaats had in November 1792, bleef hij te Leuven in het Groot College en had te dier gelegenheid veel last en veel kost. Tijdens de uitwijking der Franschen, kwam hij voor een goed deel in den onderhoud der noodlijdenden.

Den abt Joannes Pey, Kanunnik der kerk van Parijs, die zijn vriend was, noodigde hij dringend uit om naar Leuven over te steken; en daar men aan het heropbouwen van het Groot College bezig was, wist hij dien man een eerlijk verblijf te verkrijgen in het Atrechts-college. Later ontving hij in het Groot College, zijne Hoogweerdigheid Mgr. Machault, bisschop van Amiens, en was waarlijk gelukkig en vereerd met hem tafel en huis te mogen deelen. Zijne doorluchtige Hoogweerdigheid verbleef in het college, van October 1793 tot aan den volgenden Franschen inval, Juni 1794. Op het einde derzelfde maand stak de voorzitter van het college, uit vrees voor de Franschen, naar Holland over, vervolgens in October ging hij naar Westfalen......

hæc magnifica ac pretiosa molitio Nostri sollicitudine ac liberalitate biennio perfecta fuit eo, quo adhuc visitur statu, ædis primariæ fastigio octolaterali cum imposito pyramide cupra, cui insidebat columba Sancti Spiritus symbolum (vulgo *dôme)* a malevolis destructo.

In prima Gallorum invasione, quæ mense Novembri 1792 accidit, Lovanii in Majori Collegio permansit innumeris ea occasione vexatus molestiis ac sumptibus oneratus. In luctuosa Gallorum emigratione illius temporis symbolum suum contulit in sustentationem eorum, qui egebant. Abbatem Joannem Pey, canonicum ecclesiæ Parisiensis, jampridem sibi amicitia conjunctum, ut Lovanii emigraret, invitavit ac attraxit; cumque Majus Collegium reconstrueretur, præclaro huic viro asylum honorificum in collegio atrebatensi impetravit. Postea venerandum modis omnibus illustrissimum ac reverendissimum Machault, episcopum Ambianensem, in Majori Collegio recepit et suæ mensæ ac habitationis contubernalem lubens merito reddidit. Moratus est in collegio illustris ille antistes a mense Octobri 1793 ad alteram Gallorum invasionem, mense Junio 1794. Eodem mense exeunte, ipse collegii præses sibi a Gallis metuens in Hollandiam primum, dein mense Octobri in Westphaliam se contulit.......

Min of meer met de hoop dat het rustig ging worden in Belgie, verliet hij Bremen, en kwam binnen de octaaf van O. L. Vr. Hemelvaart, 1795, te Leuven weer, waar hij zijne vroegere bezigheden hernam, te weten zijne lessen, de bibliotheek en het bestier van zijn Groot College. Onder het Directoire dat, den 4 November 1795, het bewind in handen kreeg, had hij moeilijkheden en vervolgingen uit te staan, te lang om te melden. In 1797, in Mei, wierd hij in het gevang geworpen, en in December, tot ballingschap naar Caienne veroordeeld. De vervolgers wilden hunne woede op hem bot vieren, omdat zij wel wisten dat hij, op verzoek der Universiteit, het *memoriale* opgesteld had, waarin hij bewees hoe de Hoogeschool van Leuven de republikeinsche instellingen, als strijdig met de leering en de gebruiken van den katholieken Godsdienst, niet kon aanveerden. Om voor zijn behoud te zorgen, verliet hij, in den achternoen van St Andreasfeest 1797, Leuven, en trok naar Bierbeek. Den volgenden nacht kwamen de soldaten het Groot College omzetten, om den Voorzitter aan te houden en hem naar Caienne over te brengen. Deze door eene bijzondere Voorzienigheid aan zijne vervolgers ontsnapt, kwam tusschen veel gevaren, bij 't begin van December, in de Meierij van den Bosch. Daar wierd hij met den hooggeleerden Joannes Baptista Samen, plebaan van St Pieters te Leuven, geherbergd door Joannes

Spe quadam tranquillitatis in Belgio restituendæ Brema relicta infra octavam Assumptionis B. M. V. anno 1795 Lovanium reversus est, ad pristina se convertens officia cum scholæ ac bibliothecæ tum ad regimen Majoris sui Collegii. Sub gubernio directoriali, quod 4 Novembris ejusdem anni 1795 institutum fuit, quantas vexationes ac persecutiones subierit Noster, longum esset enarrare; nam in carcerem anno 1797, mense Majo, conjectus fuit, ac demum mense Decembri in eum lata est in Cajanam insulam deportationis sententia; in eum siquidem persecutorum rabies exerere se proposuerat; non enim ignorabant Universitatis rogatu composuisse eum *memoriale*, quo ostendebatur Universitatem Lovaniensem se reipublicæ institutionibus, quippe quæ catholicæ religionis doctrinæ ac disciplinis adversarentur, non se accommodare posse. Itaque metuens sibi festo S. Andreæ 1797 post meridiem Lovanium reliquit tendens Bierbacum. Nocte sequente Collegium Majus milite cingitur, ut præses apprehenderetur deportandus in Cajanam insulam. Ille persequentium manus singulari Dei beneficio ereptus inter multa pericula Decembris initio in majoratum Buscoducensem pervenit hospitio illic una cum eruditissimo Joanne Baptista

Van Erp S. Th. L. pastoor in Oirschot, en dezelfde maand door den eerw. heer Ant. Van Alphen, Apostolieken Vicaris. Zij maakten er de standregelen, volgens het Concilie van Trenten, voor een Seminarie, dat zij voor het vicariaat van 's Hertogenbosch wilden stichten, nu de theologische leergangen te Leuven opgeschorst waren. J. F. Van de Velde stelde deze standregelen in het latijn op, en ze wierden aanveerd.

De twee vluchtelingen meenden dat zij in veiligheid waren en zie : ten een ure van den nacht tusschen 30 en 31 Januari 1798, kwam er van 's Gravenhage aan het magistraat van 's Hertogenbosch bevel, ze aan te houden, waar men ze ook vinden mocht. Hun *signalement* wierd aan de poorten der stad uitgeplakt. Dezen, gelijk het afgesproken was, kwamen den 31 Januari 's middags van Oirschot te Boxtel toe, aan het huis van Zijne Hoogweerdigheid den Apostolieken Vicaris, om van daar naar Schijndel weer te keeren. Doch, daar er niet te vertoeven viel, wierd er te St Oda-Rhode een wagen te hunner beschikking gesteld, waar ze mee vertrokken. Zij vernachtten in het huis van den eerw. heer pastoor en kwamen den 1 Februari aan de uiterste parochie van de Meierij.

Samen, plebano ad S. Petrum Lovanii, exceptus primum ab eruditissimo Joanne Van Erp S. Th. L. pastore in Oirschot, et eodem mense Decembri a rev. D. Ant. Van Alphen, vicario apostolico. Statuta illic conceperunt seu bases, Tridentini concilii dispositioni conformes, pro erigendo seminario vicariatus Sylvæducensis, studiorum theologicorum cursu Lovanii cessante. Latine redegit J. F. Van de Velde prædicta statuta, quæ placuerunt.

Cum tuto loco se fore crederent bini illi fugitivi, ecce hora prima noctis inter 30 et 31 Januarii 1798 mandatum ex Haga Comitis ad magistratum Sylvæducensem pervenit, ut fugitivos ubicumque repertos apprehenderet. Characteristica illorum descriptio *(signalement)* portis civitatis fuerat affixa. Illi ex condicto 31 Januarii ad meridiem Boxtellam ex Oirschot adveniunt ad ædes reverendissimi vicarii apostolici reversuri in Schyndel. Verum re moram non patiente, hora tertia in Sanctæ Odæ Rode rheda illis subministrata profecti sunt, et, nocte in æde reverendi domini pastoris loci transacta, ad extremam Majoratus parochiam 1 Februarii pervenerunt. »

Laat ons nu eenige punten, door de Eigenhandige Levensbeschrijving aangestipt, nader toelichten.

Den 29 November 1780, volgde Jozef II Maria-Theresia op. Onder Maria-Theresia was alreeds de Hoogeschool duchtig aangevallen geweest door het staatsbestier : zij zag hare rechten en privilegiën inkrimpen, zij verloor ten deele hare vrijheid en onafhankelijkheid, zij wierd meermalen slecht beoordeeld, ja openlijk misacht, tegengewerkt in haar streven naar uitbreiding en ontwikkeling. Maar de werking van het staatsbestier bleef geheim; de banden, die men haar smeedde, noemde men verordeningen haar ten voordeele gemaakt; men schonk haar vergif in een gouden beker : de Coblentz, gevolmachtigde, en de Neny, voorzitter van den geheimen Raad, twee gezworen vijanden der Hoogeschool, kenden vooral de kunst om, in schijn haar aanmoedigend en beschermend, haren ondergang te bewerken. Wat erger was, zij waren erin gelukt onder de Leuvensche leeraars aanhangers te werven, die hen in het geheim van alles wat te Leuven voorviel op de hoogte hielden en die zij wisten te gebruiken om door twist en tweedracht den val der Alma Mater te bespoedigen.

Met de troonbeklimming van Jozef II, wordt de geheime tegenkanting openlijke strijd. De nieuwe Keizer wil vooral van de Universiteit een slaafsch werktuig maken.

Tot dan toe was de Hoogeschool aanzien geweest als onafhankelijk, als eene vrije Brabantsche Gemeente, eigen bestier en eigen gerecht bezittende. Voortaan wordt door het staatsbestier, niettegenstaande herhaalde vertoogen der Staten van Brabant, der bisschoppen en der gemeenten, die onafhankelijkheid miskend en die vrijheid bespot. Tot aanmoediging van het hoogere katholiek onderwijs, door de Pauzen ingericht, hadden onze Vorsten eenige leeraarsplaatsen gesticht. Die plaatsen, welke door den Vorst begeven wierden, zullen Jozef II, het middel verschaffen om bij de Hoogeschool mannen te benoemen, aan hem en aan zijne gedachten slaafflijk verkleefd; van dit recht van benoeming zal hij gebruik maken om, hier eene dier plaatsen belovende, daar van die plaatsen afstellende, eenen invloed op de Hoogeschool uit te oefenen, waarvan deze welhaast de noodlottige gevolgen zal gewaar worden. En nochtans is het troostelijk te bestatigen hoe, niettegenstaande dien kwaden invloed, niettegenstaande het afwijken van menig leeraar, niettegenstaande den hevigsten dwang van het staatbestier, de Hoogeschool nooit afweek van de ware leer der Kerk, tot op haren laatsten dag moedig het hoofd bleef recht houden, en strijden bleef voor hare voorrechten en onafhankelijkheid.

In het leeraarskorps van dien tijd treft men, ja, mannen aan, die, verleid door schoone beloften, zich welwillend als werktuig gebruiken lieten door de vervolgers der Hoogeschool; maar, benevens dezen, schitteren met des te meer glans menige leeraars, en onder hen, in de eerste plaats onze Van de Velde — als toonbeelden van houwe trouw, van onbaatzuchtige verkleefdheid aan hunnen Godsdienst, als koene voorvechters voor de rechten hunner beminde Alma Mater. Tot verscheidene reizen van zijne bedieningen afgesteld, veroordeeld, in ballingschap gezonden, laat hij geene enkele maal den moed zinken, en wanneer rondom hem alles wankelt en in puin valt, dan staat hij daar nog, pal en onberoerd, met die fiere woorden op de lippen : « Si pereundum est, pereamus stantes pro fide nostra » (1)

Van de Velde was dus, op 12 Mei 1783, door de faculteit van Godgeleerdheid, met algemeene stemmen, voorzitter genoemd van het Groot Kollegie der Godgeleerden (2). In zijne ootmoedigheid had hij getracht zijne kollegas te overhalen en hen te doen afzien van hun besluit hem met die hoogstvereerende zending te belasten. Met reden hadden deze hem doen opmerken dat, weigerde hij nu deze plaats, de faculteit binnen kort misschien over deze niet meer zou mogen beschikken. Immers het staatsbestier wilde het recht van begeving der voorzitterschappen inpalmen. (3). Het was dan enkel op dit aandringen zijner medeleeraars dat hij de plaats aanveerdde.

Op 18 Juni 1784, had hij, in zijne nieuwe hoedanigheid, voor te zitten bij de theses van eenen zijner leerlingen. Deze, zekere heer C. J. Legrand van Brugge, had tot onderwerp van zijnen redetwist gekozen de leering der Kerk over de beletsels tot het huwelijk, *de impedimentis matrimonii*. De tekst dezer thesis was letterlijk overgeschreven van deze door den Eximius zelf voorgedragen, den 17 April 1769, tijdens zijne verheffing tot het baccalaureaat (4) en droeg voor opschrift :

---

(1) Zie Van de Velde's : Dissertatio qua ostenditur non esse acquiescendum decreto municipalitatis Lovaniensis.

(2) In 1781 was nog aan Van de Velde de plaats van proviseur aangeboden geweest in het Ierlandsch College; hij weigerde deze plaats, om welke reden weten wij niet. De brief van aanbod berust in het archief des bisdoms Gent.

(3) Zie Analectes pour servir à l'hist. ecclés. de la Belgique, par Reusens, 1867, p. 5.

(4) Zie *Theses sacræ* der Hoogeschool van Leuven, vol. II.

DE IMPEDIMENTIS MATRIMONII Quæstio theologica : Quæ sint? Quotuplicia? Quo jure impediant aut dirimant?

De bijzonderste stelling luidde als volgt :

Ecclesiam potuisse semper ac posse constituere impedimenta matrimonii tam prohibentia quam dirimentia, non auctoritate ab hominibus accepta, sed a Christo, sponso suo immediate tradita; conciliique Tridentini de isto fidei dogmate canones traditione perpetua niti (1)

Men weet, door de geschiedenis, dat een keizerlijk dekreet van 5 December 1781 verbod had gedaan aan alle ingezetenen des keizerrijks voortaan zich nog te wenden tot den Paus, om hem de noodige ontslaging of *dispensatie* voor het aangaan van huwelijk aan te vragen. Dit dekreet bevool dat alle *dispensatie*, welkdanige ook, zou aangevraagd worden aan den bisschop, en dat deze die zou toestaan, zonder eenige tusschenkomst van het Hof van Roomen (2).

In haar onderwijs, was de Godgeleerde Faculteit, overeenstemmend met de zienswijze der bisschoppen, getrouw gebleven aan de leering der Kerk. Zoowel als de bisschoppen zag zij in dit dekreet eene poging, door den Keizer aangewend, om onze provinciën van Roomen af te scheuren, en er eene afzonderlijke kerk van te maken, die noodzakelijkerwijze in dwaalleer vervallen moest.

Het verdedigen der thesis *de impedimentis* was eene openbare belijdenis van de leering der Leuvensche Godgeleerden, en moest natuurlijk den Keizer uitermate belgen. Professor Marant, een der handlangers van den Keizer, waarschijnlijk met het inzicht van verder in zijns meesters gunst door te dringen, en in vervulling van de hem opgelegde taak van bespieder en overdrager zijner kollegas, schreef op 20 Juni eenen brief aan het staatsbestier, die als volgt aanvangt :

« *Je n'aime pas d'être délateur, principalement à charge d'un confrère; néanmoins......* »

De antwoord van den Keizer bleef niet lang achter; in het staatsarchief blijft volgende « Dépêche » bewaard, den rector der Hoogeschool toegezonden :

« Archiv. Royales. Cons. privé. C. 1071.
7 Juillet 1784.

L'Empereur et Roi,

Nous n'avons pu apprendre qu'avec mécontentement qu'il a été

---

(1) Onder de bewijsstukken deelen wij den volledigen text der theses mede.

(2) Zie over dit dekreet en over de houding der Belgische bisschoppen te dier gelegenheid VERHAEGEN : *le Cardinal de Franckenberg*, bladz. 112.

soutenu, le 18 du mois dernier, dans l'école de Théologie, sous la présidence du docteur Van de Velde, sur la matière des empêchements du mariage, une thèse contenant non seulement des inepties et des absurdités déshonorantes pour l'Université, mais aussi l'assertion fausse et téméraire qu'il est de dogme que l'Église tient, de droit divin et sans aucune concession humaine, le pouvoir d'établir des empêchements de mariage et qu'elle s'est, à juste titre réservé à elle seule toute espèce d'autorité de statuer sur le mariage; d'où il s'en suivrait que les propositions contraires, adoptées par tous les théologiens et les canonistes éclairés, comme fondées sur les vrais principes et les faits les plus constants de l'histoire ecclésiastique, ne pourraient être soutenues sans hérésie; et n'entendans point dissimuler des procédés aussi audacieux Nous vous faisons la présente, à la délibération des sérénissimes Gouverneurs généraux des Pays-Bas, pour vous dire que nous avons suspendu comme Nous suspendons, par la présente, jusques à autre disposition, le docteur en théologie Van de Velde de la leçon de l'Écriture Sainte et de tout autre exercice public dans l'Université; que nous commettons provisionnellement, pour donner la dite leçon, le docteur Mazière, en lui attribuant par provision les gages et les émoluments y attachés, voulant au surplus que l'on soutienne d'abord dans l'école de théologie des thèses contraires à celle qui a fait l'objet de notre présente animadversion, et déclarant que la faculté de théologie sera responsable des thèses que l'on se permettrait de soutenir encore en faveur des maximes ultramontaines et contradictoirement aux vrais principes et aux droits de l'autorité des souverains......

Au recteur de l'Université de Louvain (1). »

Men bewondere den toon van dit stuk : de leering der Hoogeschool wordt betiteld : *inepties, absurdités déshonorantes* enz. Om het voorzitten bij die thesis wordt Van de Velde vervallen verklaard van alle ambt bij de Hoogeschool; en, in zijne plaats, noemt de Keizer een dweepzieken handlanger van het staatsbestier Dr De Mazière! Maar, wat de kroon spant, bevel wordt gegeven aan de Faculteit van Godgeleerdheid tegenstrijdige theses op hetzelfde onderwerp te doen verdedigen !

Rector Mayence deelde het Keizerlijke bevel aan onzen Eximius mede, en deze schreef aan de Gouverneurs-Generaal, op 8 Juli en 20 Oogst, een vertoog, waarin hij eerbiedig om zijne herstelling vroeg,

---

(1) De toenmalige rector was Prof. Mayence.

maar tevens krachtdadig zijn gevoelen uitdrukte over de kerkelijke leering in zake van het huwelijk. Dit vertoogschrift is in de staatsarchieven niet meer terug te vinden. Het wierd in druk gegeven in een vluchtschriftje, waarover wij verder zullen handelen, en waaruit wij het hebben doen overdrukken achteraan ons werk (1).

Ten gevolge van Van de Velde's schrijven nam de Raad de volgende beslissing :

« Archiv. R. Cons. Privé C. 1071.

27 Octobre 1784.

Extrait du protocole du Conseil Privé de S. M.

Mr Le Clerc a fait rapport des requêtes ci-jointes du docteur en théologie Van de Velde, par les quelles, en protestant qu'il n'a pas eu l'intention de soutenir ni d'enseigner, comme on l'a conjecturé de sa thèse du 18 Juin dernier, la proposition du docteur Lupus qui porte *que l'Église s'est réservé à juste titre tout pouvoir de statuer sur le mariage*, ni que ceux qui soutiennent avec Lannoy que l'Église ne tient pas immédiatement de Jesus-Christ le pouvoir d'établir des empêchements de mariage, seraient hérétiques, quoique plusieurs theologiens et canonistes célèbres et éclairés dont il rapporte les textes, soient de son sentiment, — dont il ne croit pas pouvoir se départir en conscience, — savoir que l'Église tient ce pouvoir *jure suo*, et que c'est dans ce sens que l'on doit entendre les canons 3 et 4, session 24 du concile de Trente, il supplie Leurs Altesses Royales de daigner le rendre à ses fonctions, en levant l'interdiction décernée à sa charge par dépêche adressée au recteur de l'Université, le 7 Juillet dernier. — Le Conseil observe que, par cette explication, le suppliant ne justifie aucunement la tournure louche et indécente qu'il a donnée à sa thèse; comme cependant il est à présumer qu'il ne se permettra plus de pareils écarts, après la correction qu'il a subie, le Conseil pense qu'il pourrait plaire à Leurs Altesses Royales de lever l'interdiction provisionnelle qui a été portée à sa charge, en lui enjoignant d'être plus circonspect à l'avenir de reprendre et de poursuivre la leçon de l'Écriture Sainte où la laissera le docteur De Mazière qui lui a été substitué, sans se permettre aucune réfutation ni censure de ce que celui-ci peut avoir enseigné, ni aucun propos ou discours public relativement à sa suspension, ni a ce qui y a donné lieu. — Et, comme le recteur de l'Université n'a pas encore rendu compte jusqu'ici de l'exécution de l'ordre qui a été donné à la faculté de

(1) Zie de bewijsstukken.

théologie de soutenir des thèses contraires à celle du docteur Van de Velde dont il s'agit, le Conseil propose de charger le dit recteur de faire incessamment exécuter cet ordre de proposer à cet effet la chose au directeur de l'étroite faculté, successivement selon l'ordre du tableau, et de rendre compte de ceux qui en auront accepté la charge et de ceux qui s'y seront refusés — Le Conseil croit devoir porter en même temps à la connaissance de Leurs Altesses Royales les instances que le docteur De Mazière a faites verbalement au rapporteur, pour qu'en cas de rétablissement du docteur Van de Velde dans sa leçon, le Gouvernement veuille accorder, à lui De Mazière, quelque marque de sa satisfaction, telle par exemple que de l'admettre sur le même pied que les docteurs Marant et Mayence à l'étroite faculté, où il vaque une place par le décès du docteur Vanderauwera et où on lui a déja accordé l'entrée, durant cette provision pour examiner les candidats sur les matières relatives à la leçon qu'il a desservie. — Comme le docteur Mazière mérite en effet quelque faveur, par le zèle avec lequel il s'est prêté, dans cette affaire aux volontés et aux vues du Gouvernement et par la manière sage dont il s'est d'ailleurs toujours conduit, le Conseil estime qu'il pourrait plaire à Leurs Altesses Royales de faire connaître à ceux de l'étroite faculté de théologie à Louvain que, voulant donner une marque de leur satisfaction au docteur De Mazière Elles désirent que ce docteur soit associé dès à présent au Collège de l'étroite faculté, et qu'en conséquence ils leur feront chose agréable de conférer au même docteur la place qui vaque dans la dite étroite faculté par la mort du docteur Vanderauwera. »

De vertoogschriften van Van de Velde waren op 22 Oogst aan den Raad overgemaakt geweest van wege HH. Kon. Hoogheden. Zooals men ziet in boven aangehaalde protocol, deed raadsheer Le Clerc er verslag over en het besluit van den Raad, op Van de Velde's herstelling uitkomende, behelst die ongelooflijke bewoordingen : dat de vertooner geenen genoegzamen uitleg gaf over zijne verdachte en onbetamelijke handelwijze, maar dat de Raad van gevoelen is, leeraar Van de Velde zou, na de tuchtiging die hij komt te ondergaan, zulken misstap niet meer begaan.

Zulke verachtende bewoordingen, ten opzichte van zoo een geleerden en verdienstvollen man als Van de Velde, toonen genoeg, zegt Verhaegen, hoe verre het de zoogezegde hervormers der Hoogeschool gebracht hadden (1).

---

(1) Zie Verhaegen. *Les 50 dern. années de l'Univ.* bl. 237.

Ten gevolge van het wonderbare Verslag van den Raad was onze Eximius in zijne bedieningen hersteld geworden, den 4 November 1784 (1). Daardoor nochtans was deze zaak niet ten einde. Brief op brief werd er door het staatsbestier aan de Faculteit en aan den Rector gezonden, bevelende dat er theses zouden voorgedragen worden om die van Van de Velde tegen te spreken en te weerleggen. De Faculteit nochtans bleef weigeren. Zoo lezen wij onder andere in eenen brief van den leeraar in geneeskunde Van Leempoel (eenen handlanger van het staatsbestier) die ondertusschen was rektor geworden. « J'ai tâché de satisfaire à la dépêche de sa Majesté (par la quelle il lui a plu de m'ordonner de faire soutenir des thèses contraires à celles de Monsieur Van de Velde) et cela depuis le commencement de mon rectorat jusqu'à ce jour (18 Décembre 1784) mais en vain (2). »

Intusschen was er, op 28 September, een nieuw dekreet des Keizers over de huwelijken verschenen. Dit dekreet, veel verder strekkende dan het voorgaande, hield onder andere deze oprecht kettersche stelling in : dat de burgerlijke macht het recht heeft een huwelijk te verbreken, aangegaan volgens de voorschriften der Kerk, indien voor dit huwelijk de voorschriften der burgerlijke wet niet waren nageleefd (3). Dit gaf aan de Hoogeschool gelegenheid tot nieuwe vertoogen en tot eene nieuwe verklaring van hare gehechtheid aan de leering van Roomen. De Keizer, die er nog niet in gelukt was de faculteit te dwingen tot eene wederlegging der theses van Van de Velde, verbolgen over den herhaalden weerstand der Hoogeschool tegen het nieuwe dekreet, zond, den 10 Februari 1785, andermaal een bevel aan rektor Van Leempoel, waarin hij zoo verre ging zelf den tekst aan te wijzen van theses, die over het vraagpunt van het huwelijk moesten voorgedragen worden. Die theses waren de volgende :

I. *Principes, jure nativo, habent potestatem ponendi impedimenta Matrimonii tam dirimentia quam impedientia.*

---

(1) Wij vinden den datum van 4 November in de officieele stukken, in het Staatsarchief te Brussel bewaard : het « *mense Octobri* » der Eigenhandige Levensbeschrijving wijst waarschijnlijk op het Verslag.

(2) Konin. archief. Secret. E et G., P. 392.

(3) Zie *Recueil des Représentations*, n° 2, bladz. 143 en *Lettres d'un chan. pénitencier* etc. bl. 80. Cardinaal Franckenberg schreef meermalen aan Van de Velde over het vraagstuk der huwelijken. Zie archief van het bisdom Gent. In den loop van dit zelfde jaar 1784, had hij hem ook nog geraadpleegd over het opstellen van een reglement ten dienste der kloosterzusters van de afgeschafte orders. Zulks blijkt uit geschriften heden toebehoorende aan de Hoogeschool van Leuven.

II. *Probabile est Ecclesiam eamdem habere potestatem, sed a Principibus mutuatam.*

III. *Sententia Lannoyi potest conciliari cum Concilio Tridentino.*

IV. *Imperatoris edictum circa impedimenta matrimonii est justum et obligatorium.*

In geweten konden de leeraars, aan Roomen getrouw gebleven, zulke leerstelsels niet aanveerden, en nochtans had de Keizer bevel gegeven dat niemand hunner eenigen openbaren redetwist zou mogen voorzitten, tenzij hij in het openbaar die theses zou verdedigd hebben (1).

Van de acht leeraars der Godgeleerdheid waren er vijf, Van de Velde aan het hoofd, die dadelijk verklaarden dat het hun onmogelijk was zulke stellingen aan te nemen. De drij andere, aanhangers van den Keizer, onlangs in de Faculteit benoemd, stelden alles in het werk om hunne collegas te overhalen; dreigingen en beloften, alles wierd beproefd, maar te vergeefs. Bij deze drij sloot zich de rector aan, ook een trawant des Keizers, en die te dien tijde met het Staatsbestier, eene drukke briefwisseling hield over de zaken der Hoogeschool (2). Zijne tusschenkomst bekwam geen beteren uitslag : de vijf leeraars hielden stand. In een verslag — waarschijnlijk opgesteld door Van de Velde, die beter dan iemand met die zaak bekend was — vertoonden zij dat de theses door den Keizer voorgesteld gansch tegenstrijdig waren met de ware leering der Kerk (3).

Dit verslag, door menigvuldige bewijzen gestaafd, deed klaar uitschijnen dat de macht om beletsels aan het huwelijk te stellen aan de Kerk, als Kerk toebehoort, maar niet als haar door den Vorst toegestaan. Ofschoon onbewimpeld in zijne uitdrukkingen, behelsde nochtans dit verslag geen enkel voor den Keizer kwetsende woord; het getuigde integendeel van oprechten eerbied. « Zoolang » zegde het onder andere, « zoolang de Kerk niet als ketters zal gedoemd hebben, dezen die zulke leering over het huwelijk voorhouden, zullen ook wij hen niet met dien naam noemen. » Die laatste woorden deden de drie Keizers-

(1) Zie Verhaegen *Les 50 dernières années* enz. bl. 241, ook *Lettres d'un chanoine pénitencier* enz. bl. 83.

(2) Die briefwisseling is terug te vinden in het Kon. archief Cons. Pr. C. 1071.

(3) Wij bezitten afschrift van eenen brief door Van de Velde gericht aan den secretaris des aartsbisschops. In dien brief meldt onze Eximius dat twee der trouw gebleven leeraars den aartsbisschop zullen komen spreken over het verslag dat zij ingezonden hebben. Overigens menige brieven van den aartsbisschop aan Van de Velde over hetzelfde onderwerp, bewijzen dat de leeraars van Leuven steeds met den aartsbisschop in betrekking waren over geheel hun doen en laten.

gezinde leeraars het gedacht opvatten aan de Regeering het voorstel te doen van, in plaats der eerst voorgestelde theses, andere te bevelen, zeggende zooals het verslag : « zijn geene ketters dezen, die voorhouden dat de Kerk van den Vorst hare macht houdt om beletsels aan het huwelijk te stellen ».

Het was een erbarmlijke uitvlucht. De vastberadenheid van onzen Eximius had gezegepraald. De Keizer moest wijken; de theses welke hij eerst voorstelde trok hij terug, en hij moest er andere voorschrijven, die door allen gerust konden aanveerd worden. In zijnen brief aan de Faculteit tracht hij, wel is waar, zijne nederlaag te verbloemen; hij zegt nog dat de beweringen der Godgeleerden op niets gesteund zijn, « que leurs observations sont aussi minutieuses que recherchées » enz. en zijn nieuw besluit noemt hij « user de quelque indulgence à leur égard »; maar voor alle weldenkende lieden was het klaar dat hij zich had ten onderen moeten geven.

Zichier de Keizerlijke brief :

« (Archiv. R. Cons. Privé C. 1071).

31 Octobre 1785.

L'Empereur et Roi,

Chers et bien amés, sur le compte qui nous a été rendu des motifs et raisons allégués par les docteurs en théologie à Louvain, Ghenne, Herffs, Wuyts, Van de Velde et Van de Winckel, pour être dispensés de présider au soutènement de la thèse approuvée par Nous et attachée sous notre cachet secret à la dépêche que nous avons adressée, le 10 du mois de Février dernier, au Recteur de notre Université de Louvain, ainsi que des observations et arguments opposés par ces docteurs à plusieurs passages de la même thèse Nous vous faisons la présente, pour vous dire que Nous trouvons que les observations des cinq docteurs susmentionnés sont aussi minutieuses que recherchées, qu'elles tiennent bien plus de l'esprit de parti et des vaines subtilités de l'école que de la saine doctrine, et qu'enfin elles ne présentent aucun argument fondé contre la thèse dont il s'agit, qui est appuyée sur les vrais principes, sur le sentiment des théologiens et des canonistes les plus éclairés, et sur les faits les plus constants de l'histoire ecclésiastique ..... Et, quoique d'après cela on ne dût s'attendre de notre part à aucun relachement sur l'exécution de notre décret du 10 Février dernier, et que la délicatesse de conscience annoncée par les cinq docteurs ci-dessus nommés n'ait aucun foudement solide Nous voulons bien cependant encore user de quelque indulgence à leur égard, sans néanmoins Nous départir de l'obligation de soutenir

une thèse contraire à celle du 18 Juin 1784, conformément à ce qui est ordonné par notre décret du 7 Juillet de la même année. C'est par une suite de cette indulgence, que Nous vous permettons et en même temps chargeons collectivement de rediger d'abord une thèse sur les empêchements du mariage, pour être soutenue publiquement dans l'école de la théologie à Louvain, en exécution de nos ordres susdits, en y insérant les deux propositions suivantes, pour faire partie du dit soutènement public, sans modification, altération ou addition quelconque :

Première proposition. — *Falsa est Christiani Lupi sententia dicentis omnem de matrimonio statuendi facultatem jampridem sibi merito Ecclesiam reservasse.*

Seconde proposition. — *Hæreseos notà non sunt conspergendi illi qui tenent a Principe mutuatam Ecclesiæ circa impedimenta matrimonium dirimentia potestatem.*

..... Vous nous ferez parvenir trente exemplaires de la thèse à soutenir en exécution de notre présent décret, dès que cette thèse sera imprimée.

A ceux de l'étroite faculté de théologie, à Louvain. »

De nieuwe theses, waren deze die door de drie Keizersgezinde leeraars waren voorgesteld geweest. Zij konden zeer wel aanveerd worden en wierden het ook. Dit stelde een einde aan dien merkweerdigen twist (1). Onze Eximius bleef zegevieren, maar de Keizer

---

(1) Van de Velde had in zijne bibliotheek eene reeks van 27 boekdeelen allen over de zaak der *impedimenta* handelende. In de boekenlijst vindt men den inhoud van eenige boekwerken, van ambtstukken, vluchtschriften en druksels van allen aard door Van de Velde bijeenverzameld. Daar zij ons een gedacht geven van de belangrijkheid der zaak en ons aantoonen hoeveel er te dien tijde wierd over geschreven en uitgegeven, laten wij hieronder den inhoud van eenige dier verzamelingen van Van de Velde volgen :

3984. Relation fidelle de la dispute élevée entre les docteurs de théologie de Louvain, à l'occasion d'une thèse *de impedimentis matrimonii* avec le mémoire justificatif de M. le docteur Van de Velde etc. Lille 1786, 2 parties in 8°.

3985. 1° Dépêche du gouvernement du 3 Juillet 1784, qui s'informe si la thèse *de impedimentis matrimonii*, soutenue par Ch. Jos. Legrand, de Bruges, sous la présidence de M. Van de Velde, le 18 Juin dernier, a été en effet publiquement défendue. 2° Autre dépêche du même, du 7 Juillet 1784, qui suspend le docteur Van de Velde de ses fonctions pour avoir présidé la prédite thèse. 3° Lettre de M. Causati, nonce apostolique à Bruxelles, du 12 Juin 1784 qui demande à M. Van de Velde un exemplaire de la prédite thèse. 4° Epistola S. fac. theol. Lov. ad facultatem Parisiensem, 13 Julii 1784 de matrimonio. 5° Dépêche du gouvernement du 21 Juillet

zou het hem nooit vergeven : daarvan gaat ons verhaal de klaarste bewijzen opleveren.

De twisten over de *theses de impedimentis* hadden aanleiding gegeven, (zie nota bl. 35) tot het schrijven van menig vlugschrift, voor en

---

1784 qui nomme le docteur de Mazière à remplacer M. Van de Velde pendant sa suspension. 6° Réponse de la faculté de théol. de Paris, du 25 Juillet 1784, à la lettre de celle de Louvain du 13 Juillet dernier. 7° Dépêche du gouvernement, du 4 Nov. 1784, qui relève la suspension de M. Van de Velde. 8° Lettre de doléance de M. G. F. Gerard, secret. de l'acad. de Bruxelles, du 10 Dec. 1784, à M. Van de Velde. 9° Lettre du gouvernement du 30 Déc. 1784 ordonnant aux docteurs Marant et de Mazières de rédiger une thèse contraire à celle de M. Van de Velde et qu'elle soit inscrite sur le registre de la faculté de théologie. 10° Lettre du même, du 10 Février 1785, au recteur de l'université, par laquelle on approuve la thèse rédigée par MM. Marant et de Mazières. 11° Copie authentique de la thèse susmentionnée. 12° Dépêche du gouvernement, du 21 Févr. 1785, au recteur de l'univ. qui lui a enjoint à ce que les docteurs régens de théologie Ghenne, Herffs, Wuyts et Van de Winckel s'expliquent cathégoriquement et par écrit, sans perte de tems, touchant le refus à ne vouloir pas assister lors du soutènement de la thèse en question. 13° Exemplum memorabile quod in causa theseos extradidit M. D. rector Univ. Lov. S. fac. theol. ibidem, seu quinque ejusdem facultatis doctores regentes seniores, contra tres juniores Marant De Mazière et Mayence. 14° Epistola S. Facult. Theol. Lovan. nomine ad facultatem theol. Parisiensem et Duacensem missa 1785; redactor fuit Ex. D. J. Fr. Van de Velde. Epistola ad Parisienses directe missa est ad amp. D. Pey. can. eccl. cath. B. M. V. Parisiis, et ea ad Duacenses ad ex. D. Lienard S. T. D.; adjunctis privatis litteris per J. Fr. Van de Velde conscriptis, quippe eisdem ille pridem amicus notusque erat. 15° Lettres originales de la Faculté de théol. de Douay à celle de Louvain, par J. A. Liénard, du 28 Mai 1785, A. C. Chevalier, du 29 Mai et de M. Pey de la fac. de théol. de Paris du 7 Juin 1785. 16° Dépêche de LL. AA. RR. du 30 Nov. 1785, qui défend aux docteurs de l'Univ. de Louv. : Ghenne, Herffs, Wuyts, Van de Velde et Van de Winckel, à ne présider à aucun acte public. 17° Resolutio S. Fac. theol. Lov. die 12 Jan. 1759; de matrimoniis familias. 18° Notes et fragmens manuscrits de Van de Velde et autres sur l'objet ci-dessus. 19° Un pamphlet intitulé : Wandelinge gedaen door J. F. Van de Velde, ter gelegentheid der troubels hem aengedaen wegens den thesis *de matrimonio*, verzelt van zijne lieve moeder en zuster Theresia, van 24 tot 28 July 1784. 20° Lettres et avis à M. Van de Velde, par J. C. Viron, du 8 Aout 1787; chan. Pey, du 5 Aout 1784; J. Vermeersch, pastor te Nieuwmunster, du 2 Mars 1786; de Felix Brenard, évèque de Bruges, du 3 Juillet 1783; de J. B. Cypers, curé à Beveren, 1784; G. Van Erp du 12 Juillet 1784 avec un mémoire du même; de M. Enoch, curé du Béguinage à Louvain etc. etc.

Onder n° 3988 van den cataloog vind ik nog :

Acta S. facult. theol. Lovan. in causa decreti regii die 30 Dec. 1784, quo thesis exim. D. Marant et De Mazière, de matrimonio rejicitur : 1° Acta S. fac. anno 31 Aug. 1781 ad ult. Febr. 1785 quatenus concernunt negotium theseos *de matrimonio*. 2° Declaratio quinque doctorum regentum super ead. causa, M. D. rectori universi-

tegen de leering van Van de Velde. Een dier vlugschriften mogen wij niet zwijgend voorbijgaan, omdat het, meer dan tegen de leering zelve, tegen den persoon van den Eximius gericht was. Algemeen wordt dit werkje toegeschreven aan professor Le Plat, den hartstochtelijken aanhanger van Keizer Jozef. Het is niet om de weerde zelf van dit werkje dat wij er van spreken, maar wel omdat het een juist gedacht geeft van de wijze, waarop in dien tijd polemiek gevoerd wierd. Het is, zegden wij, tegen Van de Velde *persoonlijk* gericht : dit is het kenmerk van de meeste schriftjes, die alsdan tegen de Godgeleerden van Leuven, aan den H. Stoel getrouw gebleven, uitkwamen. Wij willen er een paar gezegden uit aanhalen, die best den toon weergeven, en er bijzonderlijk den hatelijken kant van doen uitschijnen.

Het werkje draagt voor titel : *Relation fidelle de la dispute élevée entre les docteurs de Théologie de Louvain à l'occasion d'une thèse de impedimentis matrimonii, avec le mémoire justificatif de Mr le docteur Van de Velde, présenté au Gouvernement, et les différentes pièces que cette affaire a occasionnées, ainsique quelques lettres écrites aux différentes époques de la dispute par deux amis dont l'un réside à B..... et l'autre à G.....*

Dit werkje kwam voor in de lijst van Van de Velde's bibliotheek, onder nummer 3.984, en de uitgever dier lijst drukte er bij : « rare à cause que cette relation n'a jamais vu le jour ». Dat men het zelden in eene bibliotheek vinden kan is zeker, maar toch vindt men het. Het wierd op een gering getal exemplaren getrokken, te Rijsel in 1786.

Zooals het de titel meldt, de stukken betreffende de zaak der thesis zijn er al in overgedrukt, aldus : de latijnsche tekst der thesis, het decreet van opschorsing, de « mémoire » van Van de Velde, de

---

tatis extradita 3 Martii 1785. 3° Copia epistolæ nomine eorumdem 5 doctorum ad R. ac exim. D. Van den Brandt, emin. card. archiep. Mechl. secretarium, die 4 Martii 1785. 4° Mémoire présenté au gouvernement par J. Fr. Van de Velde, le 4 Août 1784, et lu ensuite à la faculté au sujet d'une thèse par lui soutenue le 18 Juin 1784 sur les empêchemens du mariage. 5° Dépêche de gouvernement en date du 10 Févr. 1785, en remettant la thèse sur le mariage composée par les docteurs Marant et Mazière, qui avec Mayence, étaient les plus jeunes de la faculté. 6° Ce qui s'est passé à l'assemblée de la faculté du 15 Févr. 1785 au sujet de cette dépêche. 7° Autre dépêche du gouvernement adressée au recteur de l'université le 21 Févr. 1785. 8° Declaratio V doctorum regentium recusantium præsidere thesi propositæ 2 Martii 1785 et 3 seqti M. D. rectori extradita.

Hoe jammer dat door den uitverkoop van Van de Velde's bibliotheek zulke belangrijke verzameling is verloren geraakt !

benoeming van Mr de Mazière en eene verhandeling van Le Plat onder den titel : *Jud. Le Plat in Univ. Lovan. J. U. D. et SS. Canonum professoris VINDICIÆ dissertationis canonicæ de sponsalibus et matrimoniorum impedimentis, adversum Thesim, die 18 Junii 1784 in schola Theologica propugnatam MDCCLXXXIV.* Midden in die stukken staan er brieven, zoogezegd tusschen twee vrienden-theologanten daarover gewisseld, en in die brieven, benevens eenige aanvallen tegen de theses, uitvallen tegen den persoon van Van de Velde. Voor al wie Van de Velde kende en in hem den ootmoedigen geleerde bewonderde, den nederigen leeraar, dien men niet dan met geweld de eereambten der Hoogeschool had doen aanveerden, moesten wel ongerijmd voorkomen beschuldigingen van dwazen hoogmoed en hoeveerdigheid, zooals de *Relation fidelle* er tegen hem inbracht. Gewis hebben zij gedacht — en dat denken wij ook — dat er wel weinig op Van de Velde's persoon en doenwijze te zeggen viel, waar men te zijnen nadeele niets anders aan te halen had dan deze twee zegselkens.

Het eerste zegselken luidt : « Son amour propre sera fortement humilié (over zijne opschorsing), lui qui a une si grande idée de sa dignité doctorale. Il y a quelque tems (les plus petites choses contribuent le plus souvent à faire connaitre les hommes), que son frère utérin, épousant une fille du pays de Waes, et Mr le docteur étant invité à donner la bénédiction nuptiale, le bonnet rouge a dû faire le trajet de 12 à 15 lieues; sans ce bonnet ce n'aurait pas été une bénédiction doctorale, et l'on la voulait telle. Les paysans de l'endroit voyant officier gravement Mr le docteur au bonnet rouge tout ébahis, envièrent le sort de la jeune épouse, demandèrent si Mr le docteur avait encore des frères à marier, et proposèrent leurs tendres filles, pour qu'une bénédiction d'un si grand prix vînt consolider le nœud de leur Hymen sacré. Cette historiette contée ici a fait hausser les épaules à ses amis et a donné matière à rire à ses ennemis. »

Het ander zegselken is in denzelfden aard. Van de Velde door den pauselijken Nuntius naar Mechelen ontboden, verschijnt voor hem in groot doctorskostuum; hij verneemt er dat de Nuntius begeert met hem naar de Waassche polders te gaan om er eenige landen na te zien, op den Doel gelegen, en waarover alsdan twist bestond tusschen den Keizer en de Staten van Vlaanderen. Van de Velde is verplicht voor die polderreis zijne doctorskleederen uit te wisselen tegen een eenvoudiger kleedsel, dat secretaris Van den Brandt van Mechelen hem welwillend leent.

In doctorsgewaad zijnen broeder trouwen, of voor den pauselijken

Nuntius verschijnen, zijn toch wel erge zaken! De lezers van de *Relation fidelle*, zullen wel overtuigd geweest zijn dat iemand, die zulke dingen durft doen, ook wel voor de ergste zaken meest bekwaam zijn!

In het volgende jaar 1786, begon voor goed de openlijke strijd van Keizer Jozef tegen de Hoogeschool. Deze zag zich beurtelings beroofd van de bijzonderste voorrechten en vrijheden, die haar nog overbleven: aan de Faculteiten wordt het recht ontzeid de college-voorzitters te benoemen; de aanstelling der *doctores regentes* der H. Godgeleerdheid wordt aan het Staatsbestier opgedragen; de studiebeurzen derzelfde Faculteit worden ingepalmd ten voordeele van het nieuw gestichte Seminarie-Generaal; de beide Kollegien der Godgeleerden, het Pauskollegie, de Bay-Malderus- en Winkelekollegien worden gesloten; de leeraars Van de Velde, Ghenne en Wuyts worden afgesteld; Keizerlijke decreten schaffen de rectorale kiezing, de rechtbanken der Hoogeschool en den rectoralen raad af, en ontkennen zelfs aan de Hoogeschool het recht van vrijelijk haren secretaris te kiezen.

Herhaalde malen teekenen onze bisschoppen, de Staten van Brabant, Vlaanderen enz., ja, het gansch Belgisch volk, protest aan tegen zulke grove miskenning van oude en heilige rechten en tegen de inrichting van het Seminarie-Generaal; maar de Keizer zet zijne vervolging onverpoosd voort, tot dat, de maat eens vol zijnde, het volk naar de wapens grijpt en de vervolgers over de grenzen drijft.

Het is onze taak niet de geschiedenis te schrijven van het Seminarie-Generaal en van de Brabantsche omwenteling, en wij moeten bij de handeling blijven van onzen Eximius tijdens dit beroerde tijdvak (1).

Raadsheer Le Clerc was, den 28 Meert 1786, naar Leuven gekomen om, op verzoek van het Staatsbestier, een grondig onderzoek te doen nopens den staat van het onderwijs. Op veertien dagen tijd flikte hij een verslag aaneen van niet min als 158 groote bladzijden.

Dit verslag, dat van groote vooringenomenheid tegen de Hoogeschool getuigt, geeft ons eenige aanteekeningen over de leeraars van dien tijd; van menig hunner levert het zelfs als een volledig portret. Zeer partijdig opgevat, zegt het voorzeker alle goed van de handlangers des Keizers en alle kwaad van de verdedigers der Hoogeschool en der leering van Roomen; en nochtans, onder den drang der waarheid, is het meermalen verplicht zelfs van deze laatsten te erkennen dat

(1) Men leze over het Seminarie-Generaal kap. VII van Verhaegen's *Les 50 dernières années de l'Univ. de Louv.*, zie ook zijnen *Cardinaal Franckenberg*.

zij grondige kennissen bezitten en een voortreffelijk onderwijs geven. Zoo zegt het over de Faculteit van Godgeleerdheid : « Ce n'est pas qu'il manque de talens, de science et d'érudition dans cette Faculté; il y a nombre d'excellens sujets qu'il ne s'agit que de diriger pour y assurer le meilleur enseignement possible »..... « Parmi les docteurs actuels, il n'en est guère que trois dont on puisse répondre qu'ils ne sont nullement ultramontains, ce sont les docteurs Marant, De Mazière et Van Leemput »..... « Le docteur Van de Velde, qui possède assez bien et seul peut-être la langue hébraïque, et qui est d'ailleurs très-instruit dans les livres de l'Écriture Sainte, peut être employé à la seconde leçon, qui se borne au Vieux Testament, où il n'aura jamais matière à débiter les maximes ultramontaines dont il s'est fait connaître le partisan zélé ».

Ziedaar hoe onze Eximius bij het Staatsbestier wierd afgeschetst. In eene bijgevoegde nota van het verslag, nota door eenen onbekende opgesteld, lezen wij echter nog eene andere beoordeeling : « Le docteur Van de Velde a un esprit passable, fort peu de jugement, mais une mémoire prodigieuse. Il est fort honnête et poli. Il est un intolérant et un ultramontain outré. Il ne peut être employé ni à la discipline, ni à la bibliothèque » (1).

Ten gevolge van dit verslag deed de Keizer onmiddellijk maatregelen nemen om het onderwijs in de verschillige Faculteiten op eenen gansch nieuwen voet in te richten. Voor de Faculteit van Godgeleerdheid moet echter de hervorming de grondigste zijn en gepaard gaan met de oprichting van het Seminarie-Generaal. Prins de Kaunitz, op 9 Oogst, de bevelen des Keizers aan Graaf de Belgioso, gevolmachtigden minister te Brussel, overmakende, schrijft hem onder andere : « Il faudra écarter le professeur Van de Velde qui a surtout affiché l'ultramontanisme avec une sorte d'opiniâtreté. L'on donnera sa chaire à un autre etc. ».....

Van de Velde wierd niet vooraf van die nieuwe afzetting verwittigd; maar intusschen verscheen, op 16 October, het besluit waarbij het Seminarie-Generaal wierd ingericht, en eenige dagen later ontving de rector bevel alle noodige schikkingen te nemen, om op bekwamen

(1) Eene andere nota voegde er nog bij : « Il s'applique assez bien mais ordinairement à des matières inutiles ou à étudier les auteurs ultramontains sans vouloir seulement regarder les autres ! »

Het verslag van raadsheer Leclerq is bewaard, met de aanhoorige stukken in het Staatsarchief te Brussel, cons. Pr. c. 1059.

tijd de nieuwe leergangen te doen openen. De gebouwen, tot woning bestemd der Seminaristen, konden niet bijtijds gereed zijn. Het Staatsbestier vond niets gemakkelijker dan met éénen pennetrek, het Groot en ook het Klein College der Godgeleerdheid, van welke beide Van de Velde voorzitter was, gesloten te verklaren en ten dienste te stellen van het nieuwe Seminarie. Zoo bevond onze Eximius zich niet alleen van zijn ambt, maar ook van zijne woning beroofd. Wat meer is — zooals wij het verder zullen zien — wierd ter zelfder tijd de plaats van bibliothecaris der Hoogeschool afgeschaft, nog eens ten nadeele van Van de Velde, die in de decreten niet eens bij name genoemd wierd, alsof — zoo spreekt de geschiedschrijver der Hoogeschool — de Keizer over zulke hatelijke doenwijze zelf beschaamd was (1).

Groote opschudding brachten die verschillige besluiten én in Leuven, én in het gansche land, te weeg. Vertoogschriften van allen aard kwamen den Keizer en de landvoogden toe van alle kanten; twee leeraars, bij wijze van afkeuring, weigerden de plaatsen, waartoe zij benoemd wierden, en Van de Velde ging in persoon de Gouverneurs-Generaal te Brussel vinden, om hunne aandacht te vestigen op de misnoegdheid, die overal uitbrak (2).

De Keizer, ten einde de gemoederen eenigzins te bedaren en tijd te winnen, liet afkondigen dat het nieuw ingerichte onderwijs der Godgeleerdheid aan het oordeel en aan het toezicht der bisschoppen zou onderworpen worden.

Onze Eximius, uit zijn College gedreven, had intusschen tijdelijk zijnen intrek genomen in het College van Namen, alwaar hij tot de maand Mei van 1787 verbleef (3).

Het inrichten van het Seminarie-Generaal en de moeilijkheden in zijnen schoot ontstaan door de huichelende handelwijze des Keizers; daarbij menig Keizerlijk bevel, waardoor de heiligste rechten van onze provinciën, de keuren en blijde inkomsten wierden met den voet getreden; dit alles, men weet het, deed de algemeene verontweerdiging des volks in woede losbarsten. Van in het begin van 1787, was de toestand reeds onhoudbaar voor de Oostenrijksche regeering. Wilde zij nog tijdelijk eenen gewapenden opstand vermijden, dan bleef er haar enkel over aan de rechtveerdigste eischen des volks eenigzins toe te geven. Dit geschiedde ook zoo, en de Hoogeschool zag welhaast de

---

(1) Verhaegen, *Les 50 dern. années* enz. bladz. 268.

(2) *Journ. hist. et litt.* de Feller nº 1 Dec. 1786, p. 533.

(3) Handschrift van Bax, in de kon. Bibl. te Brussel, vol. III, bl. 1631.

bijzonderste harer grieven herstellen. Door tusschenkomst der Staten van Brabant, wierd verkregen dat afgeveerdigden dier Staten als bemiddelaars naar Leuven zouden komen, den toestand onderzoeken en trachten de gemoederen te bedaren. Vooraleer nog de afgezanten hunne zending voltrokken hadden, verscheen het bevel, waarbij de afgedankte leeraars terug in hunne plaats wierden hersteld.

Zoo lezen wij in het *Wekelyks Nieuws uyt Loven :* (1) « De gedeputeerde onzer Universiteyt zyn uytnemende wel ontfangen geworden van HH. KK. HH. de welke hun hebben gezonden by den heer Cornet de Grez, die schynt koninglyken Commissaris gestelt te zyn onzer Universiteyt. Ende met kennis van het Gouvernement hebben de Heeren Ghenne, Van de Velde, Van de Winckel, alle dry doctoors der Theologie; mede den heer Saemen, Plebaen van St Peeters op 10 dezer omtrent 9 uren 's morgens herzitting genomen in hunne voorige plaetsen in de Faculteyt der Theologie. Deze gebeurtenis was wederom op het aengenaemste voor alle onze ingezetene zoo Borgers als Studenten, welke omtrent de Halle vergaedert waeren. Mysicael-spel, Klok, Bayard, alle vreugde geroepen waeren gemengelt, wanneer de heeren Gheune en Van de Velde, gaende van de Hal nae de Hoogmisse in St Peeters, door de menigte meer wierden gedraegen als zy konden gaen enz. »

Deze betooging mishaagde ten zeerste aan het Staatsbestier. Te Leuven bleef de opgewondenheid zeer groot. Dagelijks ontstonden er, even als in menige andere steden des lands, bloedige worstelingen tusschen *Vijgen* (partijgangers van den Oostenrijker) en *Patriotten.* Studenten, die zich vrijwillig aangeboden hadden om de burgers te helpen in het handhaven der rust, wierden door de Hoogeschool met geweren gewapend.

Eindelijk, den 28 Juni, wierd een bevelschrift ruchtbaar gemaakt, door de Gouverneurs-Generaal aan de Staten van Brabant gezonden, waarin, onder andere bevelen nopens de Hoogeschool, geschreven stond, dat de Voorzitters der Kollegiën terug in hunne bedieningen zouden hersteld worden en dat de leeraars hunne lessen mochten hernemen op den zelfden voet als vroeger. De bijzonderste schikking van dit bevelschrift was dat de Hoogeschool moest aanzien worden als eene Brabantsche Gemeente; en dat zij als dusdanig inbegrepen was in de verklaring van 30 Mei. Men weet dat onder den drang der

---

(1) 1787 bladz. 455 post-scriptum.

hevigste vertoogen door de Staten voorgebracht, de Aartshertogen, op 30 Mei, eene verklaring hadden afgekondigd waarbij alle decreten strijdig met de Blijde-Inkomste tijdelijk wierden opgeschorst (1).

Hare erkenning als Brabantsche Gemeente was de zegepraal der Hoogeschool. Zelden kwam er in Leuven blijder tijding dan deze van het bevel van 28 Juni. Die gebeurtenis zou de Hoogeschool met grooten luister vieren. Op 2 Juli wierd van wege den rector *ad valvas* aangeplakt dat de voorzitters plechtiglijk naar hunne Kollegiën zouden geleid worden. Daarbij wierden de volgende schikkingen bekend gemaakt.

« La Route,

Par la quelle on marchera solemnelement aujourd'hui le 11 Juillet 1787, pour introduire les Messieurs Présédents dans leurs Collèges respectives,

Qui ont été supprimés depuis peu.

Les Messieurs du Conseil de l'Université s'assembleront en habit Academique avant dix heures du matin dans les Halles : les Messieurs Juristes et Medecinistes y comparoitront dans leurs uniformes, comme ils montent journalièrement la garde et la parade par compagnie : les Messieurs Théologiens s'y rendront avec des Branches de Laurier en mains, pour accompagner la marche deux à deux. Il y aura aussi différentes Compagnies Bourgeoises Patriotiques. A dix heures sonnantes on descendra la rue d'Hèverlé jusqu'au marché; on passera devant la Maison de Ville pour se rendre par la petite rue vis-à-vis la Lampe d'Or dans la rue de la Monnoie, qu'on montera pour aller au Collège du Pape, où Monsieur le Recteur et MM. les Députés ordinaires de l'Université introduiront Mr *Ghenne* dans son ancienne possession; de là on ira au Collège des Vètérans pour y introduire pareillement Mr *Van der Moeren;* on redescend la rue d'Hèverlé, puis la marche continuera vers le grand Collège; pour y introduire Mr *Van de Velde;* de là on ira au petit Collège où on introduira Mr *Van Audenrode;* de là sur la grande place, la rue de Tirlemont pour introduire Mr *Bricoult* au Collège du Bai; ensuite on introduira Mr *Vounck* au Collège de Winkel; puis on revient aux Halles par toute la rue de la Monnoie.

Se vend chez Van der Haert, près de la place (2). »

(1) Hist. de la Révolution Belge de 1790. Th. Juste. I p. p. 124.

(2) Een afdruksel van deze afkondiging is ons welwillend medegedeeld geweest door den eerw. h. Reusens, bibliothecaris der Hoogeschool van Leuven.

Het *Wekelyks Nieuws uyt Loven* had ook de feest aangekondigd aan welke geheel de stad zou deelnemen (1). De herstelling der Voorzitters in hunne Kollegiën was de gelegenheid tot het vieren van de herstelling der Alma Mater in hare oude voorrechten. Zelden mocht er blijder feest gevierd worden. Niemand kon voorzien dat de vreugd van korten duur zou zijn en dat de tusschenkomst van den Keizer welhaast die vreugd in nieuwen rouw zou herscheppen, en een nieuw tijdperk van vervolging openen.

Ziehier eene beschrijving van de feest getrokken uit zelfde *Wekelijks nieuws :*

« Ten gemelden dage van 4 Juli, was alles bereyd om deze plechtigheyd met luyster te vieren. De conscriptie militair-volontair van juristen en borgers was weder te been : Alles in vollen treyn, ende omtrent 10 ueren gaet men de Heeren van de Universiteyt in de Halle vergaderd afhaelen alles stelde sig in dit march-order : de opening gebeurde door een Compagnie Borgers in swarte eenskleeding in geweir, met Musicael-spel, Trommels en Fluyt. Volgden meer als 50 Musikanten van blazende Instrumenten, oft zoogenaemt Turks-musiek. De Heeren Juristen en Medecinisten in onderscheyde Compagnien, aen hun Hoofd hebbende hunnen Kolonel den Heer *de Loen;* sy waeren alle op het rykelykste gekleed, met hun geweir, Vaendel, en Trommels, hun getal was meer als 200, alle geëxerceert, zoo in de manœuvres als marchen even als de beste Militairen. Dan van elk der vyf Borgerlyke Wyken een Detachement uytgeleze Manschap, met hunne Heeren Kapiteinen aen elks Hoofd, met de voordere Officieren, met hunne onderscheyde Vaendels ende Tambours der vyf Wyken, die Borger Compagnien, ook in Geweir, maekten wederom over de 200 Man, insgelyks wel ende hoffelyk geëxerceerd in de Wapens en marchen. Hierop volgde geheel de Universiteyt, aen hun hoofd hebbende den Heere *Rector Magnificus*, achter wie gingen de uytmuntende en zeer Eerweerde Heeren die in hunne verjaegde plaetsen gingen hersteld worden, ieder dragend een Lauwertak; Geheel de Universiteyts-Heeren waeren in grootste plegt-kleeders der Universiteyt. Hierop volgden alle de Heeren van het Magistraet in Corpore voorgegaen van alle de Stads-Boden. Alle de Heeren van de Dekenye voorgegaen van hunne Boden. Daerop wederom eene Compagnie juristen in het Geweir, eyndelyk den trein sloot door meer als 100 Theologanten, die als waeren aengevlogen van alle kanten om hun te begeven in hunne vorige

(1) Zie Wekel. Nieuws, 1787, bladz. 17.

Collegien, ende te zijn onder de discipline van hunne voorige Leeraers en Presidenten. 'T is met dien plegtigen treyn dat men heeft begonst met alle de Leeraers te herstellen in hunne respective Leeraersstoelen op de Universiteyts-Halle. Dan doorkruysende den geheelen tryn alle de besonderste straeten en merkten der stad, zijn de Heeren Presidenten in hunne vernietigde Collegien vergeleden en hersteld geworden, te weten den Heere *Ghenne* in syn Paus-Collegie, het welk alsnu was veranderd in het stervende Seminarie-Generael; den Heer *Van de Velde* in syn groot Collegie; den Heer *Vounck* in syn Winkelii Collegie; den Heer *Bricoult* in sijn Bay-Collegie; den Heer *van Audenrode* in het klyn Collegie; den Heer *Van der Moeren* Pastor van St Michiels in syn bygevoegt Veteraens-Collegie : Deze plegtigheyd eyndigde niet als ten 1 ure naer middag, altyd onder gestaedig luyden der groote klok, spelen van Stads-Bayaerd, geronk van kanons en vivat geroep. Meest alle de Huysen en Straeten waer den Tryn passeerde en waer de Heeren in hunne Collegien wierden hersteld, waeren vereiert met Arken, Zinnebeelden, Jaer-schriften en andere vreugde teekenen. Des avonts omtrent 9 uren, waeren meest alle de Huysen en Collegien, Kloosters en Kerken op het aengenaemste verlicht, de groote klok van St Peeters, en Stads-Bayaerd hielen niet op voor midden-nacht, onder het gestadig geluy van alle de klokken van alle Kerken, Kloosters, Kapellen ende Collegien der stad; Deze Feest eyndigde door een groot Soupé gegeven in de Universiteyts Rectorele Zael het welk schier tot den volgenden dag duerde. »

Edoch, zwarter dagen gingen komen. Men weet dat, in Oogst van dit jaar 1787, het gezantschap, door de Staten naar Weenen gezonden, ontvangen wierd bij den Keizer. In een verhoor van 17 Oogst was er bijzonderlijk spraak van de zaken der Hoogeschool. De Keizer beloofde veel maar hield geen woord. Immers, terwijl het gezantschap nog in Weenen verbleef, ontving graaf de Murray, gouverneur-generaal *ad interim* eenen brief van den Keizer, bevelende dat, voor wat de Hoogeschool en het Seminarie-Generaal betrof, alles zonder vertoef zou worden op den zelfden voet hersteld als vóór 1 April 1787.

Op 25 October, kwam graaf von Trauttmansdorff, als gevolmachtigde minister naar Brussel. Een zijner eerste werken was dit laatste besluit van den Keizer te doen uitvoeren. Als toepassing van dit besluit moest het onderwijs der Godgeleerdheid terug toevertrouwd worden aan de leeraars, die er mede gelast waren vóór 1 April van dit jaar. Enkel wierd toegegeven dat de leeraars, die nu weder

afgesteld wierden — en onder deze was onze Van de Velde — zouden mogen het voorzitterschap behouden hunner Kollegiën en de jaarwedden, die zij tot dan genoten hadden.

Daarop nieuwe vertoogen van de Faculteiten, van de Staten enz., waaruit een lange twist ontstond, meermaals herhaalde en soms elkander tegensprekende besluiten des Bestiers, en van daar noodzakelijk een tijdperk van onzekerheid en twijfel, hoogst schadelijk voor de Hoogeschool. Deze, niettegenstaande het miskennen harer voorrechten, trachtte intusschen toch hare gansche inrichting, haar rechterlijk gezag enz., te behouden. Zoo zien wij onzen Eximius, ofschoon als leeraar afgesteld, deel blijven maken van den grooten Raad der Hoogeschool, aan welks beraadslagingen hij regelmatig deelneemt, en waarin hij meermaals door zijnen schranderen geest een grooten invloed uitoefent. Dit echter zou ook niet blijven duren.

Op 14 Februari 1788, noemde het Staatsbestier eenen nieuwen Commissaris bij de Hoogeschool. Deze, de raadsheer de Le Viellenze kwam 's anderendaags in Leuven en riep den Academischen Raad bijeen. Verzekerd in dien Raad geene meerderheid te vinden voor de voorstellen, waarmede zijn Bestier hem gelastte, begon hij met de heeren Ghenne, Van de Velde, Van de Winckel en Saemen uit den Raad te verwijderen, onder voorwendsel dat deze, sedert December 1786, van alle hunne rechten in de Hoogeschool vervallen waren.

Van de Velde en zijne medeleeraars zonden aan den Raad, bij notariëele akte, een protest tegen hunne uitsluiting en tegen alle welkdanig besluit, dat de Raad, zonder hunne tusschenkomst zou kunnen nemen. (1) Zij gingen ook naar Brussel en boden er aan den Raad van Brabant een vertoogschrift aan over de zaken der Hoogeschool.

de Le Veilleuze nochtans, — al waren uit den Academischen Raad de beste verdedigers van de Hoogeschool verwijderd, al was er een nieuwe rector benoemd, — kon er niet in gelukken zijne plannen door te voeren. Daarom kwam er nogmaals het Staatsbestier rechtstreeks tusschen, en veerdigde het op 25 Februari, niet min dan vijf decreten te gelijk af over de Hoogeschool. Een dezer besluiten bedroeg de uitsluiting

---

(1) Een vlugschriftje alsdan verschenen onder den titel : *Supplément á la rélation détaillée de ce qui s'est passé à Louvain etc. depuis le* 28 *Décembre* 1787 *jusqu'au* 19 *Mars* 1788 behelst een stuk dies betrekkelijk, in 't Fransch en 't Vlaamsch gedrukt : *Advies over de dépêche van* 15 *Februari* 1788, *ingeschreven in de acten door den secretaris, tegen den danck van de Universiteyt, item over het uytschrabben der Note van protestatie* (van Van de Velde). Het *advies* is van 17 Febr. 1788 en is onderteekend H. J. Goffin, H. C. Van der Noot, J. J. J. Morès en J. D. 'T Kint.

van Van de Velde, Ghenne enz., uit alle bedieningen en alle bestierlijke raden der Hoogeschool.

De ware Rector der Hoogeschool, deze die door den Grooten Raad was gekozen, de heer Clavers, was middelerwijl in Brussel gevangen genomen. De Rector, door het Staatsbestier aangesteld, Van Leempoel, (bij wien eenige rechtsgeleerden der josephistische partij, uit den Raad van Mechelen, gevoegd waren, om eene soort van Academischen Raad samen te stellen, strijdig met alle voorrechten der Hoogeschool), zond op 12, 13 en 14 Meert 1787, aan rector Clavers, aan Van de Velde en aan de andere getrouw gebleven leeraars, dagvaardingen, om voor de rectorale Rechtbank te verschijnen en deze te hooren uitspraak doen over hunnen tegenstand. Zelfs wierd tegen hen een bevel van aanhouding afgeleverd.

Wetende door het voorbeeld van rector Clavers, die reeds in de gevangenis te Brussel was opgehouden geweest, wat lot hen te wachten stond, verkozen de leeraars het land te verlaten en gingen zich in St Truiden vestigen. In die stad verbleef alsdan de Kardinaal Zondadari, vroeger apostolieke Nuntius in Brussel en die door Keizer Jozef, zeer brutaal was weg gezonden geworden (1).

Van de Velde ging met zijne medeleeraars niet mede naar St Truiden; hij verbleef in Leuven tot in de Paaschweek van dit jaar; achtervolgens, eerst in Mechelen, later in Antwerpen en ging zich eindelijk in de abdy van Aulne vestigen; dit blijkt uit het handschrift van Bax (2) en dit lezen wij overigens in volgende nota door onzen Eximius op een exemplaar geschreven zijner *Recherches historiques* (3).

---

(1) Te St Truiden gaven de uitgeweken leeraars een vluchtschrift uit, heden zeer zeldzaam, getiteld : Requête des membres exilés de l'Université de Louvain. 1788. Wij hebben er een exemplaar van gevonden in de bibliotheek der Hoogeschool te Leuven.

(2) Zie het handschrift van Bax in de Konink. Bibliotheek (Historia Universitatis Lov.) boekd. III, bl. 4631.

(3) Zie over de *Recherches historiques* onze nota in de lijst van Van de Velde's werken.

Ziehier den korten inhoud van dit werk :

1e Lettre. — Fondation de l'Université par Jean IV duc de Brabant et le Pape Martin V. — Louvain est désigné comme siège de l'Université — pourquoi — Conclusion : l'Université est Brabançonne.

2e Lettre. — Ouverture des leçons — jurisdiction et privilèges reconnus au recteur — pièces justificatives.

3e Lettre. — Les lettres d'érection de l'Université ont été expédiées dans la forme Brabançonne — histoire de l'Université de 1415 à 1420 — id. de 1420 à 1422 — id. de 1422 jusqu'à la mort de Jean IV (1427).

« F. Franc. Van de Velde S. T. D. R. est auteur de ces Recherches sur l'érection etc. de l'Université de Louvain, ouvrage commencé à Malines dans la maison de M. le chanoine de Broux dans la semaine de Pâques, mois de Mars en 1788, et achevé pendant l'été de cette même année dans la maison de Madame la douairière Janssens à Anvers, rue de la Vieille Bourse et puis imprimé dans le temps à St Trond et ailleurs. »

Om welke reden Van de Velde zijne makkers niet naar St Truiden volgde, maar verkoos hier ten lande verdoken te blijven, onder het dreigende gevaar van gevangen genomen en gekerkerd te worden, weten wij niet. Misschien is die reden wel te vinden in het opstellen van zijne *Recherches historiques*, waartoe hij schriften en boeken te doorbladeren had, die hij enkel hier ten lande vinden kon. Overigens die *Recherches historiques*, in vorm van zes brieven, verschenen niet in eens, maar wel in zes malen. Bij hun verschijnen maakten zij veel ophef en wierden druk besproken in de vluchtschriften van dien tijd. Immers, op de beste historische grondslagen gevest, weerlegden zij ten klaarste de strekking van het Staatsbestier, en deden uitschijnen hoe hatelijk dezes handelwijze was. Om de verdediging van de belangen der Hoogeschool te kunnen voortzetten, met de uitgaaf zijner *Recherches* te bespoedigen, zou dus onze Eximius, het gevaar trotsen en op de bres blijven. Hoe groot nochtans en hoe dreigende het gevaar was bewijst volgende voorval, ons bij overlevering bekend gebleven.

Te Antwerpen hield hij zich schuil in het opperste van een huis, in eene soort van torentje. De politie had vermoedens, en bewaakte het huis. Eens beging hij de onvoorzichtigheid van vuur aan te maken : de rook die uit de schouwpijp steeg gaf aan de politie de verzekering dat het torentje — dat anders voor onbewoond doorging — zeker tot schuilplaats diende. Een politiebeamte wierd gezonden om huiszoeking te doen. Maar terwijl de bewoners van het huis ondervraagd wierden,

---

4e Lettre. — Brabançonne par fondation et par ses lettres d'érection, l'Université l'est aussi par sa constitution — preuves tirées de l'histoire, spécialement depuis 1430 jusqu'au règne de Philippe II.

5e Lettre. — L'Université étant Brabançonne de par sa fondation, son érection et sa constitution, il est inutile de rechercher si elle a obtenu des *lettres de Brabantisation*.

6e Lettre (1789). — Réponse à l'objection : l'Université n'est pas désignée nominativement dans les *Joyeuses-Entrées*. — Le concours des États de Brabant était nécessaire pour ériger l'Université. — Ces États ont concouru à cette érection.

kon de Eximius, bijtijds nog, verwittigd worden, de kleederen van eenen zoon des huizes aantrekken, en onbemerkt zijne schuilplaats verlaten (1).

In de maand Augusti nam Van de Velde zijnen intrek in de abdij van Alne, alwaar hij verbleef tot het einde van 't jaar 1789 (2).

De abdij van Alne of Aulne, gelegen in het Henegouwsche, nabij Thuin, stond onder het gewezen bisdom Luik (3). Die abdij van Cistercienzers bezat in Leuven, evenals menig ander kloosterorder van dien tijd, een bij de Hoogeschool aangenomen College (4). De abt van dien tijd, de eerw. Gerardus Gerard, die in dit College zijne studiën deed, was voortdurend in de vriendschappelijkste betrekkingen met de leeraars van Leuven, en in het bijzonder met onzen Eximius, gebleven. Hij was dan gelukkig aan zijnen vriend Van de Velde zijne abdij als schuilplaats te mogen aanbieden. Van de Velde van zijnen kant, besteedde er uit erkentenis, zijn besten tijd aan het onderwijzen der jonge monniken in de Godgeleerdheid. Met het grootste genoegen bleef hij zijn aangenaam verblijf aldaar herdenken, en menigmaal spreekt hij in zijne brieven van zijn *otium Alnense*. Wat hem vooral dien rusttijd moet veraangenaamd hebben, 't is de prachtige bibliotheek, die te dien tijde in de abdij bestond en als eene der rijkste in die dagen bekend was (5). Drukke briefwisselingen met de geleerdste en hoogstgeplaatste kerkvoogden strekten hem ook tot troost en aanmoediging (6).

Intusschen wierden nog menigmaal pogingen aangewend door de Staten en andere overheden, om de herstelling der Hoogeschool en den terugkeer der gebannen leeraars van het Staatsbestier te bekomen (7).

---

(1) Zie ook P. J. Van der Moere S. J. — Overzigt van 1811 tot 1814, bl. CXXXV die hetzelfde verhaal mededeelt.

(2) Zie handschrift van Bax, ook Verhaegen. *Les 50 dern. ann. de l'Univ.* bl. 325.

(3) Zie Guill. Lebrocquy. Histoire de l'abbaye d'Aulne, d'après le manuscrit de Dom Norbert Herset, dernier abbé d'Aulne, etc. Brux. 1862, in-12.

(4) Zie over het Alne-college van Leuven, aldaar gelegen in de Namenschestraat eene nota in de Annuaire de l'Université catholique de Louvain, jaar 1863, bl. 343. Het oude Alne-college, na den inval der Franschen verkocht en in bijzondere woningen herschapen, behoort nu aan de Amerikaansche bisschoppen en dient voor Seminarie der Amerikaansche missiën.

(5) Zie Sanderi Bibliotheca Belgica manuscripta. D. II, p. 234.

(6) Wij bezitten dergelijke brieven van kardinaal Busca enz. en, in het archief des Bisdoms te Gent, zijn brieven terug te vinden van Mgr. Franckenberg en anderen. — Zie onze nota over Van de Velde's betrekkingen met den kardinaal. Brieven van kardinaal Zondadari betuigen dat van dan reeds Van de Velde bezig was met stukken te verzamelen voor zijn *Synodicon Belgicum*.

(7) Journ. histor. et litt. de Feller. 15 Juin 1788, p. 326.

Het Staatsbestier, dat waarschijnlijk in het gedacht verkeerde, ballingschap en ontberingen van allen aard zouden de getrouwe Leuvensche leeraars tot andere gevoelens brengen, verklaarde, den 6 Juni, dat het de vraag der Staten wel wilde toestaan, indien de ballingen de kosten betaalden van het vervolg tegen hen ingespannen, en, terug in Leuven, hen aan de nieuwe decreten en den nieuwen Rector wilden onderwerpen (1). Niet één der leeraars aanveerdde die voorwaarden. « Il nous semble », roept hier de geschiedschrijver der Hoogeschool uit, « que les historiens, qui se sont occupés de la Revolution Belge de 1790 et des évènements qui la précédèrent, ont été trop avares d'éloges pour ces courageux citoyens, dont les noms mériteraient d'être gravés en lettres d'or dans nos annales et devant lesquels, pour notre part, nous nous inclinons avec respect et admiration » (2).

De groote gebeurtenissen van het jaar 1789 zijn genoeg bekend door de algemeene geschiedenis : het manifest van 24 October, waarin het Brabantsche volk Keizer Jozef II, vervallen verklaart van alle rechten, de slag bij Turnhout op 26 October enz. De ondergang der Hoogeschool en de inrichting van het Seminarie-Generaal stonden tusschen de bijzonderste grieven geschreven, welke onze bevolking tegen het Oostenrijksch bewind liet gelden. Die grieven dienden dan ook zoohaast mogelijk weggenimd, eens dat de vrijheid bekomen was. Op het einde der maand December kwamen de gebannen leeraars terug bezit nemen hunner plaatsen en beijverden zij zich om aan hunne oude *Alma Mater* haren vorigen luister terug te schenken (3).

Tusschen allen scheen Van de Velde uit door zijnen iever. Hij verbleef eerst eenigen tijd in Brussel en zorgde voor den terugvoer naar Leuven van de boeken, instrumenten enz., die door het Staatsbestier hadden aangeslagen geweest. In de eerste helft van 1790 kwam hij zich op nieuw in het Groot College vestigen. De gebouwen van dit college deels door ouderdom, deels door de veranderingen welke men er had aan toegebracht, ten dienste van het Seminarie-Generaal, moesten noodzakelijk eenige herstellingen ondergaan (4). Van de Velde

---

(1) *Journal* etc. van Gerard (1788), bl. 61-62.

(2) Verhaegen. *Les 50 dern. années* enz. bl. 331.

(3) In 1790 wierden de leeraars van Leuven geraadpleegd over de herstelling der afgeschafte kloosterorders. Een vluchtschrift onder den titel van *Consultation de MM. les docteurs de Louvain sur le rétablissement des monastères supprimés*, verscheen te Brussel bij *Lemaire, imprimeur-libraire, rue de l'Impératrice*, deels in 't latijn, deels in 't fransch opgesteld.

(4) Eene gebeurtenis, waarvan de Eigenhandige Levensbeschrijving, noch het werkje

ging dadelijk aan het werk. In den zomer van 1790 deed hij den rechter vleugel, langs den zuidkant, teenemaal herbouwen en daarna het gedeelte rechtover den grooten ingang (1). Deze gebouwen bestaan heden nog zooals zij door Van de Velde wierden opgericht; een achtkantige koepel, die boven het bijzonderste gebouw was aangelegd, is echter verdwenen. Die koepel droeg op haar toppunt een kegelvormig kroonstuk, waarop, in eene koperen plaat gesneden, volgend opschrift te lezen was :

JOANNES FRANCISCUS VAN DE VELDE
Theologus Lovaniensis
et
Collegii hujus abhinc IX an. præses
quod
Regnante Josepho II Imp.
Bis suæ sede pulsus
sed
Dei ope in pristinum locum
Bis restitutus fuerit
Æneam hanc pyramidem
Memoriæ et gratitudinis ergo
Spiritui S. Consolatori
Ære suo erigi fecit
Anno Dom. MDCCXCII
mense Augusto.

Dit opschrift wordt thans bewaard in het stadsmuseum van Leuven.

In de maand Meert (2) wierd Van de Velde, van wege de Hooge-

---

van Reusens gewag maken vonden wij aangestipt in register 36 der Universiteit, bewaard in het Koninklijk Archief te Brussel : Van de Velde wierd op 31 Mei 1790 vice-rector der Hoogeschool gekozen.

(1) Het Groot College was in 1432 gesticht geweest door Ludovicus De Rycke ten dienste der studenten in Godgeleerdheid. In 1720 was het merkelijk vergroot geweest door aanvoeging van eene schoone kapel en andere gebouwen. In 1804 diende het voor stadscollege en thans is het op nieuw ten gebruike der Godgeleerden van de nieuwe Leuvensche Hoogeschool. — Zie Lameere, Oud en Nieuw Loven, bl. 44.

(2) Het rekwest van Van de Velde bewaard in het Kon. Archief te Brussel (Pap. de l'anc. Univers. de Louv. reg. 36) vangt aldus aan :

Le soussigné, commissaire de l'Université de Louvain, représente avec un très-profond respect, qu'en conformité de l'apostille du 11 Févr. 1790, couchée sur la requête présentée à V. H. P. il s'est transporté, le 25 Février dernier, au ci-devant Trésor-Royal, à l'effet d'y examiner les constitutions et obligations appartenant aux

school gelast, zich tot de Staten van Brabant te wenden, om den terugkeer te bekomen der obligatiën en rentebrieven der Hoogeschool, waarop het Oostenrijksch bestier de hand had gelegd. Dank aan zijne wijze bemiddeling, dank aan zijnen iever en vlijt, gelukte de Hoogeschool erin terug in bezit te geraken van meestal hare vroegere inkomsten. Onze Eximius was dus niet enkel een hooggeleerd professor, een diepdenkend Godgeleerde; bijzondere begaafdheden kenmerkten hem als bestierder, als zaakhandelaar. Deze en menig soortgelijke omstandigheid zijns levens kan het getuigen, benevens zijne notas, aanteekeningen, rekeningen enz., betreffende zijn bestier der bibliotheek, van het H. Geestcollege enz. (1).

Weinig tijds nadien wierd hem eene nog veel belangrijker zending toevertrouwd. De zegepraal der Patriotten en het rijk der Vereenigde-Provinciën was van korten duur geweest. Op 2 December wierden de laatste overblijfsels van het Belgisch leger verslagen. In de eerste onderhandelingen over den vrede, in den Haag gehouden, was er wel besloten, dat de Hoogeschool van Leuven op den zelfden voet van voorheen zou blijven voortbestaan; maar op eene voorwaarde, die oprecht vernederend was voor haar : de voorschriften, die aan de Belgische studenten verboden van elders dan in Leuven hunne graden te nemen, waren opgeschorst (2), Van de Velde wierd op 17 December, met den heer Van Gobbelschroy naar den Haag gezonden, om te bewerken dat gemelde voorwaarde uit het vredestractaat zou geschrabt worden. In den Haag sloten zij zich aan bij den heer Van Leempoel, die er reeds de eerste onderhandelingen had bijgewoond. De pogingen aangewend door de drie leeraars gelukten niet dadelijk, doch het is blijkbaar dat hun aandringen veel invloed had, op de later genomen beslissingen (4).

---

fonds de l'Université, lesquelles y avaient été déposées en suite des ordres de la Chambre des Comptes et du ci-devant Conseil Royal, expédiées respectivement le 14 et le 18 Juillet de l'an 1789.....

J. F. Van de Velde.

(1) Lees ook in de Annuaire de l'Univ. de Louv. jaar 1841, bl. 203 een merkweerdig verslag van Van de Velde over de tienden van Schijndel, toebehoorende aan de Faculteit der Godgeleerdheid.

Eximii Domini J. F. Van de Velde relatio de incorporatione personatus de Schyndel. Dit verslag wierd opgemaakt in 1786.

(2) Hist. du Royaume des Pays-Bas. Gerlache. I. p. 420.

(3) Zie Verhaegen. *Les 50 dern. ann. de l'Univers. de Louv.* bl. 405 en volg.

(4) Een brief van cardinaal Zondadari, bewaard in het archief des bisdoms te Gent,

Intusschentijd waren de Franschen, aangeleid door Dumouriez, in Leuven gevallen (1). De Hoogeschool, nauwelijks hersteld, had nieuwe vervolging te lijden, brandschattingen van allen aard en overweldiging harer lokalen. Wij lezen in zijne Eigenhandige Levensbeschrijving dat Van de Velde te dien tijde aan vele voortvluchtige Franschen in Leuven eene schuilplaats verleende. Om ze beter aan de opzoekingen te onttrekken, had hij hen als leerlingen van het Groot College doen opschrijven (2). De vermaarde *abbé Pey* (3) Kanunnik van O. L. Vrouw te Parijs, had hij uitgenoodigd om bij hem te komen verblijven en later ook genoot Mgr *Machault* (4) bisschop van Amiens, zijne gastvrijheid.

Niet zonder belang voor de geschiedenis der Hoogeschool en der stad Leuven, zijn volgende bijzonderheden, welke ik overschrijf uit brieven door Van de Velde, den 27 Januari en 5 Februari, geschreven aan zijnen half-broeder J. C. Verstraeten, geneesheer te Bergen-op-Zoom. Die brieven zijn de eerste *Jan Peeters* en de tweede *J. Fr. Van Royenacker* onderteekend, omdat hun schrijver waarschijnlijk, in die beroerde tijden, het postverkeer niet verre betrouwde. Zij bieden ons andermaal een bewijs van Van de Velde's verknochtheid aan zijne familie, met wier leden hij steeds eene drukke briefwisseling hield.

---

wenscht Van de Velde geluk over zijne zending, en tevens over het heropenen der lessen « *dans cette Faculté de Théologie toujours orthodoxe de Louvain* » waarover de cardinaal den grootsten lof spreekt.

(1) Op 20 November.

(2) « Inter annum 1792 et 1794 profugos e Gallia sacerdotes plurimos hospitio recepit et inter alumnos collegii majoris Theologorum Lovanii adscripsit. » — Handschrift van Bax in de Kon. Bibl.

(3) Over kan. Pey geven wij verder eene nota. Men zal bemerken dat hij later eenigen tijd in de familie Van de Velde, te Beveren, verbleef.

(4) Louis Charles de Machault, zoon van den gekenden *garde des sceaux* van Lodewijk XVI, J. B. de Machault d'Arnouville, was geboren te Parijs den 29 December 1737; hij wierd vicaris-generaal en later hulpbisschop te Amiens; in 1774 wierd hij bisschop gewijd. Hij was alom gekend voor zijne vrijgevigheid en allerhande deugden. Hij liet eene vermaarde verzameling na van herderlijke brieven. In 1789 was hij afgeveerdigd bij de staten-generaal, maar was welhaast verplicht Frankrijk te ontvluchten. Wanneer, door het inrukken der Fransche legers, ook de stad Leuven geene veilige schuilplaats meer was, toog hij op reis door Holland en Duitschland. Zoo zullen wij verder zien dat hij andermaal Van de Velde op reis ontmoette. Hij verbleef vooral te Paderborn in Westfalen. Hij gaf in 1803 zijn ontslag, en stierf te Parijs, in 1820, alwaar hij sedert twee jaren kanunnik was van St Denis. — Zie over Mgr. Machault eene levensbeschrijving in den Dictionnaire Historique van F. X. de Feller, boekd. VII, bl. 13.

« Gisteren zyn de representanten van deeze stad, uyt naem van de Fransche natie, door borger Chepy gecasseert; en provisoire commissarissen aengestelt; van welken nogtans maer 8 willen dienen; het grootste deel, waeronder den president van 't Hollandscollegie, hebben bedankt; zoodat wy nog niet weeten wat er verders zal geschieden. Men wilt het decreet van 15 Xber ten uytvoer brengen : en het tegenstreven van de vorige representanten, op dat het wegens de gewoonlijke poort- en lepel-lasten, niet zoude ingevoert worden, tot dat er beraemt zoude zyn, op nieuwe of andere belastingen, is het voorwendsel waerom zij gecasseert zyn. Er loopt een gerucht al oft men eerstdags met suppressie van collegien en godtshuizen zoude voortsvaeren. Het groot collegie, het kleyn en Paus-collegie worden genoemt, als moesten ze dynsdag dit lot ondergaen. Men verzaemelt hier een ontzaglyke quantiteyt van hoey ('t welk in de Halle en op het Begghynhof word ingetast) item van graen en meel, welke laeste stoffe in het groot collegie zal ingevoert worden, 10 meulens maelen dag en nagt in 't gerief van de Fransche armée, die uyt deeze stad alleen gespyst word. Het Belgisch regiment, dat hier geeantonneert is geweest, zal naer Parys moeten vertrekken. Immers is zoo de spraek. Ik zal zorgen voor de boeken om welken den Heer canoninck mij geschreven heeft (1). Niet tegenstaende al dit oorlogs-gewoel hebben wy onzen gewoonlyken traud van bezigheden nog niet eenen dag gestaekt. De stad is hier redelyk gerust, en niemand word op straet nog elders gestoort. In de kerken is ook meer eerbiedigheid. Saeterdag als de cassatie is geschiet, hebben zy ter dier gelegentheyd het kanon doen ronken; en verders eenen houten arend, die ze in de abtdye Ste Geertruyd gevonden hadden, langs de straeten naer de merkt gesleurt, en aen den staek van vryheyd opgehangen.....

Zondag 27 van 't jaer. Jan Peeters. »

« ..... Men spreekt sterk van Maestricht te beleegeren. De Fransche hebben ziekte onder 't volk en peerden. De zegels zullen, zoo 't schynt, afgedaen worden, maer de kassen geruymt.....

5 Febr. 1793. J. Fr. Van Royenaecker (2). »

Dat gebeurtenissen, zooals het overweldigen der kollegiën, geen voordeel aan de studiën deden is gemakkelijk aan te nemen; en

---

(1) De heer kan. Pey, bijzondere vriend van Van de Velde, verbleef te dien tijde bij J. C. Verstraeten.

(2) Van Royenacker was de naam van Van de Velde's moeder.

nochtans de leergangen worden niet onderbroken, de leeraars blijven moedig op hunnen post; wij hebben, schrijft Van de Velde, nog niet één dag onze bezigheden gestaakt.

Maar was het zoo nog tot in de twee eerste maanden van 1793, de toestand veranderde weldra: de brandschattingen der Franschen bedreigden de Hoogeschool in haar bestaan, en het gewoel, veroorzaakt door het verblijf en den gedurigen omloop van krijgsvolk in de stad, verplichtte haar weldra de lessen op te schorsen.

Het was dan ook met innige voldoening dat, dit maal ten minste, de terugkeer der Oostenrijkers begroet wierd. Die eerste overheersching der Franschen, ofschoon zij maar vijf maanden geduurd had, had diepe wonden geslagen en was de Hoogeschool duur te staan gekomen.

Op 22 Meert hadden de Franschen Leuven verlaten, en op 30 Meert is onze Eximius al aan het werk om alles terug in orde te brengen. De vraag deed zich voor, welke houding het Staatsbestier zou nemen ten opzichte der Hoogeschool. In den Academischen Raad deed Van de Velde uitschijnen dat, wilde men gunstige voorwaarden bekomen, men zonder dralen diende aan het werk te gaan. Immers nooit was de toestand voordeeliger.

Het Staatsbestier was verplicht geweest, om de kosten van den oorlog te dekken, eenen oproep te doen tot de Universiteit. Deze, die zeer gewillig belangrijke sommen aan het Staatsbestier in leening gaf, mocht met alle recht op dezes welwillendheid rekenen. Nochtans diende er met de grootste omzichtigheid gehandeld, in den omgang met mannen, als hevige bestrijders der Hoogeschool van onds bekend.

Van de Velde, die reeds meermalen, en laatst nog tijdens zijne zending naar den Haag, de beste blijken gegeven had van een scherp doorzicht, van oprechte menschenkennis en van bijzonder plichtgevoel, wierd nevens de heeren Nelis, Lints en Van Damme met de onderhandelingen gelast. Van die onderhandelingen, te lang om alhier te worden opgenomen, heeft onze Eximius ons een belangrijk verhaal nagelaten (1). Uit dit verhaal blijkt dat door toedoen harer gezanten de conferentie, te Brussel gehouden den 7 Juni 1793, den besten uitslag voor de Hoogeschool opleverde. Uit die conferentie volgde ook dat de Keizer op 24 Juni eene verklaring afkondigde waarbij hij plechtiglijk aan de Hoogeschool den titel toekende van vrije Brabantsche Gemeente. (2) Het doel van Van de Velde's jarenlang streven was bereikt!

(1) Zie de twee verslagen van Van de Velde bij de Bewijsstukken.

(2) Zie die verklaring in den Annuaire de l'Univers. de Louv. jaar 1839, bl. 257.

Samen met de heeren Nelis en Lints, wierd onze Eximius nog een andermaal in ditzelfde jaar, naar Brussel gezonden, om met de afgeveerdigden van den Raad en van de Staten van Brabant te onderhandelen, over de houding welke de Hoogeschool diende aan te nemen ten opzichte der ingedrongen leeraars, en over de rekening welke deze nopens hun geldelijk bestier aan de Hoogeschool te geven hadden (1).

De zorgen aldus besteed aan de goede herinrichting der Universiteit waren nogmaals vruchteloos. Weldra, 15 Juli van het jaar 1794, vielen de Franschen terug in Leuven. Verschillige leeraars, en onder hen onze Van de Velde, moesten de vlucht kiezen, om aan de woede der overweldigers te ontsnappen. Van de Velde gelukte erin, op Duitschen en Hollandschen bodem, zich schuil te houden tot de Oogstmaand van het volgende jaar; velen zijner collega's in hechtenis genomen, wierden eenigen tijd te Peronne als gijzelaars opgehouden, tot dat de Hoogeschool de aanzienlijke somme van een millioen gulden, als rijksbelasting, aan de Fransche commissarissen zou hebben uitbetaald.

Intusschen had, niettegenstaande alle deze tegenkantingen, de Hoogeschool hare lessen terug geopend. Van de Velde haastte zich naar Leuven weder te keeren (2) en zich aan het hoofd te plaatsen der moedige leeraars, die weldra tegen het Fransche omwentelingsbestier een veel heviger strijd zullen te voeren hebben dan weleer tegen de Oostenrijksche Regeering.

Ditzelfde jaar al, begonnen de Fransche overweldigers met uit de bibliotheek vijf duizend boekwerken weg te voeren. De tienden ter

---

(1) Het Kon. Archief te Brussel bewaart volgende stukken nopens deze onderhandelingen (Cons. Pr. C. 1057) :

Extrait des actes de l'Université de Louvain du 2 Septembre 1793.

Instructions à donner aux députés de l'Université qui devront se rendre à Bruxelles, pour assister à la conférence indiquée chez S. E. le ministre plénipotentiaire.

Résultat de la Jointe tenue chez S. E. le ministre plénipotentiaire, le 5 Septembre 1793.

Lettre de l'Université de Louvain à S. A. R. le Gouverneur-Général des Pays-Bas, 11 Octobre 1793.

Deze stukken zijn overgedrukt in Verhaegen's *Les 50 dern. ann. de l'Univ.* bl. 548 en volg.

(2) Men heeft bemerkt dat zijne Eigenhandige Levensbeschrijving gewag maakt van een kortstondig verblijf van V. D. V. in Osnabruck en in Bremen. Over dit verblijf hebben wij geene bijzonderheden kunnen vinden.

ontvangst der Hoogeschool wierden aangeslagen. Voor wat in het bijzonder de tienden der Faculteit van Godgeleerdheid betreft, reeds had het Centraalbestier van het departement der Dyle aan de Faculteit verbod gedaan die tienden te heffen, wanneer een nieuw besluit van dit bestier, op 18 April 1796, op nieuw haar de tienden toekende. Wel wonderlijk schijnt het hoe dit voordeel kan toegestaan zijn aan de Godgeleerde Faculteit, wanneer het aan de andere Faculteiten geweigerd bleef. Dit was het werk van Van de Velde. In een vertoogschrift van 16 December 1795, aan het departement der Dijle gericht, deed hij uitschijnen dat de tienden van Bierbeeck aan het openbaar onderwijs behoorden; dat zij het eenige inkomen der leeraars van de Godgeleerdheid uitmaakten; en dat die tienden overigens rijksbelastingen te dragen hadden. Dit stuk, waarin de aanmatigingen van het departementeel bestier wonderwel door onzen Eximius wederlegd wierden, deed zelfs dit bestier ertoe besluiten aan burger Robyns, ontvanger der domeinen, bevel te geven om de tienden door hem reeds ontvangen aan de Faculteit terug te bestellen (1).

De betrekkelijke rust, die de Universiteit genoot gedurende de eerste maanden van de Fransche overheersching, liep op haar einde. Het bleek weldra dat de Hoogeschool zou opgeschorst worden. Het bestier vond haar te veel « réactionnaire ». Een besluit, den 2 November 1796 aan « die der Hoogeschool » medegedeeld, en hun opleggende de *decadis* te vieren, op de « zoogezegde » Zondagen de lessen voort te zetten, alsook de republikeinsche tijdrekening te aanveerden, had van wege de Academische Raden en ook van wege de studenten een hevig verzet uitgelokt (2). Zoo ook was het reeds vergaan met een besluit, dat in 1795, de leden der Hoogeschool wilde dwingen om de inhuldiging bij te wonen van den *Temple de la Raison*, opgericht in de voormalige Jesuietenkerk (3).

Aan het protest door de Hoogeschool ingediend over het vieren der decadis en de opschorsing der Zondagrust nam Van de Velde voornamelijk deel. Het was hem klaar en duidelijk dat het Fransche Bestier de Hoogeschool niet met éénen pennentrek wilde dooden, maar voornemens was haar het leven onmogelijk te maken. Dit blijkt wonder-

---

(1) Het vertoogschrift van Van de Velde, de briefwisseling enz. betreffende de ontvangst der tienden van Bierbeeck zijn terug te vinden in het Kon. Archief te Brussel. *Anc. pap. de Ram.* n° 35.

(2) Zie Van de Velde's Synopsis monumentorum deel III, bl. 1119. — Zie ook Annuaire de l'Université de Louvain, jaar 1842, bl. 192.

(3) Synopsis monumentorum, deel III, bl. 1116 en Ann. de l'Univers. 1841, bl. 175.

wel uit eene merkweerdige verhandeling van onzen Eximius, getiteld : *Dissertatio qua ostenditur non esse acquiescendum decreto municipalitatis Lovaniensis.* Dit stuk bewijst vooreerst dat de decreten over het vieren van den *decadi* van geene toepassing kunnen zijn op de Hoogeschool, en het sluit met deze schoone woorden die, zooals de geschiedschrijver der Hoogeschool zeer wel zegt, als het openbaar testament der *Alma Mater* mogen aanzien worden :

« Is er hoop de Hoogeschool te redden met aan de decreten te gehoorzamen? Dat zal niemand aannemen. Duurt en groeit de ellende voort in ons vaderland, dan moeten wij ofwel vergaan, ofwel de hand leenen aan al de schanddaden, die op onzen eersten misstap zullen volgen. En, eens over de palen van de ware grondbeginselen, waar zal 't ons mogelijk zijn te blijven staan, langs den weg der schuldige toegevendheid, waarop wij, al bevende, den eersten voet zullen gezet hebben? Tot welke eerloosheden zullen wij niet medegesleept worden?

Moeten wij vergaan, het zij dan, pal en onberoerd rechtstaande ter verdediging van ons geloof en van onze oude, eerlijke christene zeden! Er sta dan geschreven op het glorierijke graf onzer Hoogeschool dat zij, onder de slagen harer vijanden, de vijanden ook van het geloof, niet in lafheid boog, maar gebroken nederstortte » (1).

Bij het uitdrukken dier gevoelens was onze Eximius de tolk van alle zijne kollegas, en tevens was hij profeet. De dag was nabij, waarop de Hoogeschool verbrijzeld ging neervallen, liever dan onder de dwangbevelen van het omwentelingsbestier te buigen.

Op 16 Frimaire jaar V (6 Dec. 1796) wierd op Belgie de wet van 7 Vendemiaire jaar IV (29 Sept. 1795) toegepast, waarbij aan onze priesters, op straf van niet meer Misse te mogen lezen, bevolen wierd, den eed van getrouwheid aan de Republiek af te leggen. De wet van

---

(1) « Cæterum an ex hac conniventia servandam incolumem Universitatem speremus? Nemo tam credulus. Si perseverent et progrediantur patriæ calamitates, aut pereundum erit, aut quibusvis iniquitatibus, primam hanc prævaricationem secuturis, turpiter obsecundandum. Et, ubi sanorum semel principiorum limites transgressi, in hac perversâ connivendi viâ pedem trementes tulimus, ubi hærebimus, et in quæ dedecora deferemur?

Si itaque pereundum est, pereamus stantes pro sanctâ fide nostrâ, pro moribus antiquis, probis, christianis! Hæc posthuma etiam gloria Universitatis tumulum ornet, non suâ ignaviâ, sed suorum fideique hostium ictibus ruptam non flexam concidisse. »

De geheele inhoud van dit schrift is te lezen in Ann. de l'Univ. de Louv. 1842, bl. 205. — Van de Velde schreef nog een ander werk over hetzelfde onderwerp, onder den titel : *Avisamentum in materia fidei et morum, Magn. D. Rectori ac Universitati Lovaniensi exhibitum*, een handschrift van 76 bladz. in fol.

19 Fructidor jaar V kwam bovendien den eed van haat aan het koningdom en getrouwheid aan de Grondwet van 't jaar III eischen. Ofschoon ballingschap naar Caïenne hen dreigde, weigerden de Godgeleerden van Leuven dien eed af te leggen; zij openden kalm en gerust de leergangen van 1797, de laatste onzer *Alma Mater*.

Van de Velde, onvermoeibaar, waar het de verdediging van onzen H. Godsdienst gold, had opnieuw de pen gescherpt. Onder den titel van : *Avis à un curé du diocèse de Tournay, relatif à la lettre circulaire émanée du Vicariat du dit diocèse, le 15 Mai 1797*, (1), gaf hij eene merkweerdige verhandeling in het licht over de redenen om welke de katholieke priesters den eed van haat aan het koningdom niet mochten aanveerden. Ook zien wij hem te dien tijde over hetzelfde onderwerp in drukke briefwisseling met den kardinaal Franckenberg (2).

Van de Velde's « Avis à un curé enz. » een werkje van 65 bladzijden, mag aangehaald worden als een meesterstuk van grondige redeneering, van geleerdheid en van kundige wederlegging. Om die reden, en ook wel om den machtigen invloed, dien het destijds uitoefende, verdient het wel dat wij er eenigen tijd bij stilhouden, en dat wij er den inhoud in eenige woorden van doen kennen.

Wij hebben voor ons de tweede uitgaaf liggen, die kort op de eerste volgde en waarbij de schrijver een tweede deel gevoegd had, getiteld : *Observations communiquées à l'Imprimeur pendant l'impression de l'avis en réponse à un curé du Diocèse de Tournay, auquel elles servent de suite*. In die uitgaaf komt vooreerst de omzendbrief voor, door de vicarissen-generaal van Doornijk, aan de priesters van dit bisdom gezonden, den 15 Mei 1797, in welken brief de priesters aangezet worden om de *déclaration* door de wet vereischt af te leggen. Daarna begint de verhandeling van onzen Eximius, waarin de volgende bijzondere deelen vóórkomen :

« Il importe de distinguer entre *conseil* et *précepte :* la circulaire n'impose aucun précepte, elle ne comporte qu'un simple conseil. — Analyse detaillée de la circulaire. — Extrait d'une réclamation envoyée par les ministres du culte du canton de Wavre. — La loi du 7 Vendémiaire diffère profondément de celle du 11 Prairial. — C'est à tort que, pour vous rassurer, les vicaires-généraux invoquent le proëme de la loi de Vendémiaire; ce proëme ne dit rien. — Exemples tirés de l'histoire

---

(1) Dit werkje wierd gedrukt te Leuven bij Michel, in 1797.

(2) Menige brief van den kardinaal aan Van de Velde is terug te vinden in het archief des bisdoms te Gent.

de France, rapports de l'Église et de l'État dans ce pays. — Considérations sur la prétendue *liberté des cultes*. — Plusieurs dispositions de la loi de Vendémiaire règlent non seulement l'exercice extérieur du culte, mais touchent à des points de doctrine, de morale etc. — Réfutation de la réponse faite le 16 Floréal par le Ministre de la police générale à l'administration centrale du département de la Dyle. La maxime : Rendez à César ce qui est à César et à Dieu ce qui est à Dieu — opinion des Pères de l'Église — opinion des archévêques et évêques de Malines, de Cambrai, de Rheims, de Rouen, de Boulogne, d'Amiens, de Ruremonde, de la faculté théologique de Louvain etc. »

In het bijgevoegd deel komt bovendien vóór :

« Réponse à un imprimé intitulé : *Nos raisons pour*. — Aux maximes relatives à l'obéissance dûe au pouvoir civil, il importe d'opposer celles qui règlent l'obéissance que nous devons à Dieu. — La formule imposée par la déclaration ne permet pas de restriction mentale. — Le mot *loi* dont se sert cette formule doit être entendu dans son sens le plus généralement reçu. — La note insinue faussement que le Pape approuve la déclaration; des nouvelles récentes reçues de Rome disent le contraire. — Depuis la publication de la première partie de cet ouvrage plusieurs évêques et théologiens se sont encore prononcés contre la déclaration ».

Wij zegden hooger dat het verschijnen van dit werkje eenen machtigen invloed uitoefende op Van de Velde's tijdgenooten. Het is immers gekend dat, terwijl in sommige streken onzes lands de geestelijken zonder aarzelen kloekmoedig den hun afgevraagden eed weigerden, in andere streken, en voornamelijk in het Doornijksche — ten gevolge van het voorbeeld door de vicarissen-generaal van dit bisdom gegeven — menigeen wankelde of besluiteloos bleef. Het schrift van den geleerden theologant van Leuven was best geschikt om hen gerust te stellen, en hen aan te moedigen, vastberaden, niettegenstaande de dreigende vervolging, hunnen plicht te doen en den eed te weigeren.

Het handschrift van Bax (1) meldt ons dat, in den loop der maand Mei van dit jaar, Van de Velde gevangen wierd genomen, maar korten tijd nadien terug in vrijheid wierd gesteld, mits het storten eener waarborgsom. Wij hebben alle reden om te denken dat Bax mist, wanneer hij de maand Mei aanduidt, en dat dit voorval plaats greep, in de maand Juni, kort na het verschijnen van zijnen *Avis à un curé* (2).

---

(1) Bax, deel II, bl. 463.

(2) In de bibliotheek der eerw. pp. Bollandisten te Brussel berust een handschrift

De laatste dagen der Hoogeschool waren aangebroken. Ziehier hoe onze Eximius ervan verhaalt in zijnen *Synopsis Monumentorum.*

« 't Jaar 1797, den 25 October, geeft het centraal bestier van het departement der Dyle een besluit uit waarbij het afschaft, uitroeit en als met den voet treedt de oude, en gedurende zoovele eeuwen door gansch Europa beroemde, Hoogeschool van Leuven. Aan de leeraars wordt verbod gedaan hunne lessen te geven, aan de ontvangers der faculteiten wordt rekening gevraagd van hun bestier en wordt alle verdere inmenging in dit bestier verboden. Op alle de oorkonden, bibliotheken en in 't algemeen op alle verzamelingen der Hoogeschool worden de zegels geplaatst. Bevel wordt gegeven aan de Voorzitters en anderen der Universiteit die in dezer gebouwen gevestigd zijn, hunne woon te verlaten binnen de tien dagen, op straf van er door de gewapende macht te worden uitgedreven. De leeraars worden beroofd van alle ambten, voorrechten en jaarwedden, zonder dat hun de minste vergoeding wordt toegekend. Tegen den *rector magnificus* (Jan Jozef Havelange) (1) in October naar Brussel en daarna naar Frankrijk overgebracht, alsook tegen de meesten der leeraars-priesters wordt de straf der ballingschap uitgesproken; waaraan enkele maar door de vlucht kunnen ontsnappen..... En de reden waarop die handelwijze gegrond wordt luidt enkel : *que l'Université de Louvain, par sa forme et la nature des sciences qui y sont enseignées, ne suivait pas le mode d'instruction publique, conforme aux principes républicains.* Wat door die *principes républicains* diende verstaan te worden is gemakkelijk te begrijpen. Vol afschuw voor die inrichten der goddeloosheid, die zij op geener wijze kon aanveerden, stierf de Leuvensche Hoogeschool een roemvol einde, *certans bonum certamen fidei confessa bonam confessionem coram multis testibus.* (I Tim. VI. 12) (2). »

Een brief van Van de Velde, den 29 October geschreven aan zijnen

---

van pater Remi De Buck getiteld : *Déclaration du 7 vendémiaire an IV, serment de haine.* Dit handschrift geeft vele bijzonderheden over het schrijven en uitgeven van Van de Velde's *Avis à un curé.* Ik lees er onder andere dat de Eximius verzocht wierd op 28 Juli 1797 deel te nemen aan eene belangrijke vergadering van geestelijken, die eene *formule de déclaration* zouden beramen en die aan de *Conseil des Cinq Cents* voorstellen. Zelfde verzameling der Bollandisten begrijpt ook menige brieven en nota's van Van de Velde over den eed.

(1) Rector Havelange wierd op 25 April 1798 ingescheept op de *Decade* naar Cayenne, alwaar hij aankwam den 6 Juni. Den 5 September van 't zelfde jaar stierf hij er martelaar. — Zie *Het Martelaarsboek,* door J. B. Van Bavegem. Gent 1875.

(2) Zie Synopsis monumentorum (deel III, bl. 1122).

half-broeder, Martinus Verstraeten, te Beveren, geeft ons nog volgende bijzonderheden over het afschaffen der kollegiën enz.

« Alles is, Godt lof, wel afgeloopen. Gisteren ontrent half-vier neren zyn de commissarissen Vantier en La Serna, verzelt van twee municipaelen en gevolgt van Smet, en andere bediende, in het groot collegie gekomen : my naer de registers en documenten gevraegt, die ik zeyde van over dry jaeren in Denemarken gevlugt te zyn, gelyk ik op myn terugkomst aen de municipaliteyt gedeclareert hadde : verders dat ik geen administrateur was, maer dat den heer Bax rentmeester en procurator was van 't collegie en fundatie. Zij hebben zonder d'heer Bax te roepen, het verbael gemaekt en doen teekenen. Dan hebben zy de kapelle van alle kanten verzegelt, benevens de bibliotheek van 't collegie en nog een kaemer, waer ik zeyde zich te bevinden de orgel, die zy uytgebroken zaegen : maer welke door d'heer Van Peteghem wierd gereclameert. Dit alles heeft ontrent een groot half uer geduert, wanneer zy twee bewaerders in het collegie gestelt hebben; zyn vertrokken, zeggende dat de municipaliteyt binnen 2 daegen inventaris zoude komen neemen van de effecten van 't collegie : dat de collegien niet gesupprimeert en waeren, en dat het gene zy deden niet anders dan maetregelen waeren, ter bewaeringe van de goederen en inkomen; *des mesures conservatoires*, alles is stil en met beleeftheyd afgedaen. Diergelyke visieten zyn ook geschiet in 't Pans-Collegie, Standonck enz. en zullen in alle de andere voorts gezet worden. Het nieuw collegie misschien uytgenomen, alwaer tot nu toe de gewoonlyke school-oefeningen gepleegt worden. Geheel de stadt is ondertusschen in de grootste consternatie : ieder ziet zynen ondergang voor oogen. Het schynt nu zeker, dat Mynheer Havelange opgeligt is, om reden van de bezetene te Scherpen-heuvel, in wiens gesteltenisse hy het deel genomen heeft, dat ieder bekent is. Hy sit op Treurenberg te Brussel, alwaer ieder hem spreken mag. Zy dreygen hem te deporteeren. Gisteren saeterdag is hier ontrent elf neren aengebrogt de voornoemde bezetene, met twee Heeren uyt het Oratorie van Scherpen-heuvel, waeronder Mynheer Vliegen. De voiture was verzelt van een zeer sterk escorte, en is op de merkt eenigen tyd blyven staen. De bezetene is op het stadhuys voor de municipaliteyt gebrogt, en waerschynlyk als eene uytzinnige aengezien, want zy is des agternoens by de swarte zusters gestelt. De 2 heeren uyt het Oratorie zyn op de poort in bewaernisse genomen, en zyn, zoo men zegt, heden naer Brussel vervoert (1). Men

---

(1) Over de zaak der bezetene van Scherpenheuvel leze men *La guerre des Paysans*

heeft hier gisteren avond en deeze morgent niet gedaen als huyden over de vrede..... »

Vergeten wij niet aan te merken dat rond denzelfden tijd nog eene verhandeling van Van de Velde het licht zag, namentlijk zijne *Motifs de conscience qui empêchent les ministres du culte catholique à faire la déclaration exigée par la loi du 7 Vendémiaire an IV*. De levensbeschrijver van Antonius van Gils schrijft aan deze dit werk toe. Ziehier hoe hij zich uitdrukt : (1)

« Van Gils nam andermaal de pen op... Zijn geschrift voert tot titel : *Motifs de conscience, qui empêchent les ministres du culte catholique de faire la déclaration exigée par la loi du 7 Vendémiaire an IV : je reconnais que l'universalité des citoyens françois est le souverains, et je promets soumission et obeissance aux lois de la république, 1797.* Het beleefde eene twéede uitgave en werd in 't Hollandsch verkort en vertolkt onder den titel : *Ontwerp van een antwoord van eenen priester van Loven, aen den commissaris van de uitvoerende Magt, die de reden vroeg, waerom die der Faculteit der Theologie weigerden de declaratie te doen.* »

En in nota voegt de schrijver er bij :

« Op het gezag *aller* levensbeschrijvers van Van Gils, beschouw ik hem als den auteur der Fransche brochure. Opmerkelijk is echter dat Prof. Reusens in de *Annuaire de l'Université catholique de Louvain 1865 p. 339* een geschrift met gelijkluidenden titel en van 't zelfde jaar aan Dr J. Fr. Van de Velde toeschrijft. Vergist zich Reusens of is Van Gils slechts de vertolker? Daar ik beide brochuren niet kan vergelijken, kan ik het ook niet beslissen ».

Reusens vergist zich niet, wij zullen het weldra bewijzen : Van de Velde is de schrijver der *Motifs de conscience*. Wat de « Hollandsche vertolking » betreft, niets bewijst ons of Van Gils of Van de Velde die verveerdigde. Maar zoo vast wierd onze Eximius te dien tijde van elk voor den schrijver van het oorspronkelijke werk gehouden dat, wanneer, op 22 November; de *Directoire exécutif* hem tot verbanning naar Caïenne veroordeelde, eene der beweegredenen van het besluit juist was dat Van de Velde meergenoemd werk geschreven had. Wij deelen hieronder het besluit van den *Directoire* in zijn geheel mede :

---

par Aug. Orts, bl. 77, nota 1, alwaar zeer duidelijk bewezen wordt dat wat aan rector Havelange daarover ten laste gelegd wierd teenemaal ongegrond was, maar tot voorwendsel wierd aangehaald om hem te kunnen veroordeelen en alzoo de Alma Mater van haar hoofd te berooven.

(1) Antonius Van Gils en de kerkelijke gebeurtenissen van zijnen tijd, bl. 57.

« Paris, le 2 frimaire an VI (22 nov. 1797) (1).

Le *Directoire exécutif.* Apres avoir entendu le rapport du ministre de la Police générale et vu une lettre de son commissaire près l'Administration centrale du departement de la Dyle, en date du 16 brumaire an VI;

Considérant que le nommé *Van de Velde*, ex-président du Grand Collège de Louvain, docteur en theologie et chanoine de St Pierre, est déjà sous un mandat d'arrêt, comme prévenu de contravention aux lois de la République; qu'il est l'auteur d'un pamphlet intitulé : *Motifs de conscience qui empèchent les ministres du culte catholique à faire la déclaration exigée par la loi du 7 vendémiaire an IV;* qu'il est reconnu comme un ennemi acharné du gouvernement français, et que par son influence il dirige et maintient les autres ministres du culte dans la desobéissance aux lois,

Arrête en vertu de l'art. 24 de la loi du 19 fructidor dernier :

Art. 1. Le nommé Van de Velde, ex-président du Grand Collège de Louvain, docteur en théologie et chanoine de St Pierre, sera déporté.

Art. 2. Le ministre de la Police Générale est chargé de l'exécution du présent arrêté qui ne sera point imprimé.

Pour expédition conforme
Le président du Directoire exécutif
Réveillère-Lepeaux. »

Zooals menigeen zijner collegas, wierd dus Van de Velde tot verbanning naar Caienne veroordeeld, doch, gelukkiger dan menig ander, kon hij juist bijtijds nog Leuven verlaten, en de wijk nemen naar Holland en Duitschland zooals hij het zelf omstandig in zijne Eigene Levensbeschrijving verhaalt.

Van de Velde aldus zijn vaderland verlaten hebbende, dat de Fransche dwingelandij ten prooi gevallen was, ondernam door Noord-Nederland en Duitschland eene menigte reizen. Van die reizen en van de belangrijke werken door hem tijdens zijne uitwijking ondernomen, zullen wij spreken in andere deelen van ons werk. Vooraleer nochtans dit kapittel te sluiten dienen wij de aandacht te roepen op het eerste deel van Van de Velde's reis, namelijk op zijn verblijf in de Meiery van 's Hertogenbosch.

Twee bijzondere vrienden en ambtgenooten van den Eximius, die

(1) Dit decreet wordt ook medegedeeld in *Analectes concernant l'histoire ecclésiastique de la Belgique*, 1863, bl. 289.

vroeger zijne leerlingen waren, de eerweerde heeren Van Gils en Moser, twee Nederlanders, hadden rond denzelfden tijd als hun oud-leeraar, Leuven verlaten om naar hun vaderland te vluchten. Van de Velde vond ze weder te Vorst, bij den heer Aertgeerst (1), ook een vriend uit Leuven. Uit dit genoeglijk samentreffen ontstond een plan, waarvan ten grooten deele de eer aan onzen Van de Velde toekomt, en waarbij het Seminarie voor 's Hertogenbosch ontworpen wierd. (2)

De bisdommen en vicariaten van Noord-Nederland hadden alsdan geene eigene seminariën, maar zonden de jongelingen, die hen voor den priesterstaat wilden bereiden, naar Leuven. Die jongelingen verbleven meestal in een der drie kollegiën, die bijzonder ten dienste der Noord-Nederlanders waren opgericht, te weten : het College van 's Hertogenbosch of van St Willibrords, het Hollandsch College, ook Ste Pulcheria-College genoemd, en het College van den Hoogen-Heuvel of van Utrecht (3). Zoo waren ook Van Gils en Moser in aanraking gekomen met Van de Velde, van 1776 tot 1783 voorzitter van het Hollandsch College. Onder zijne leiding hadden zij hunne theologieke studiën voortgezet, en, als later Moser voorzitter geworden was van het St Willebrords-College, en Van Gils, leeraar in de Theologische Faculteit, bleven zij steeds drij onafscheidbare vrienden.

Wanneer zij nu, alle drij voortvluchtig uit hun geliefde Leuven, elkander eerst ontmoetten en, later, eenige dagen samen bij den zeer eerw. Vicaris Van Alphen, verbleven, zullen zij wellicht tranen

---

(1) In de lijst van Van de Velde's werken zal men aangeteekend vinden *Vesperiæ in actu licentiæ erud. D. Aertgeerst ex Vorst.*

(2) Over het Seminarie van St Michiels - Gestel, over Van Gils en Moser zie Allard, *Antonius Van Gils enz.* 's Hertogenbosch. G. Mosmans. 1875; — over Moser, Jaarboek 1842 der Leuvensche Hoogeschool (bladz. 132).

Anthonius (zoo schreef hij altijd zelf zijnen naam, uit eerbied voor diens etymologie) *Van Gils:* geboren te Tilburg 1758. — Primus aan de voorm. Univers. van Loven 1779. — Priester gewijd te Antwerpen 1783. — Licentiaat in de H. Godgeleerdheid 1785. — Rector in het Paus-College 1780-85. — Rector in het Oratorium en in S[t] Geertrui-abdij 1783. — Assistent te Eindhoven 1786. — Voorzitter van het Malderus-College 1790. — Koninklijke leeraar in de H. Godgeleerdheid en kanunnik van S[t] Pieter 1790. — Aanveerd tot het doctoraat 1794. — Missionaris in Frankrijk 1794. — Rector Magnificus 1794. — Voorzitter van St Anna-college 1796. — Voorzitter en leeraar in het Seminarie van 's Bosch geopend te Herlaer 1799. — Verbannen en in gevangenis te Mechelen en te Dijon 1812 tot 1814. — Overleden te Herlaer 1834.

Zie ook *Meyerijsche Memorieboek.*

(3) Zie, over die Kollegiën en over deszelfs voorzitters, belangrijke aanteekeningen in het Jaarboek der Hoogeschool van Leuven voor 't jaar 1875.

gestort hebben over hunne oude *Alma Mater*, door de Franschen in puinen gelegd. Doch dat zij die tranen alras gedroogd hebben, om manmoedig aan het werk te gaan en, voor zooveel mogelijk, eene nieuwe Godgeleerde Faculteit in de plaats der gevallene te stellen, dat getuigen ons, benevens de Eigenhandige Levensbeschrijving van Van de Velde, menige aanteekeningen van Van Gils en Moser.

De standregelen van het Seminarie voor 's Hertogenbosch, wierden op 17 Januari bepaald vastgesteld te Oirschot, alwaar Van Gils den Eximius was komen terug vinden. Dadelijk zou men de hand leggen aan die inrichting, die in hun gedacht meer de herinrichting der Leuvensche Faculteit dan wel een enkel bisschoppelijk Seminarie moest zijn. De eerste stappen waren gedaan om dit plan te verwezenlijken, en Van de Velde had er moed op terug den leeraarstoel te beklimmen, wanneer op eens, in den nacht tusschen 30 en 31 Januari, uit 's Gravenhage bevel kwam den voortvluchtigen leeraar, die zich in de Meiery veilig waande, aan te houden.

Terwijl Van de Velde zijne ballingreis naar Duitschland voortzette, wierd het plan, onder zijne leiding opgevat, door Van Gils en Moser uitgevoerd. Gedurende zijn ballingschap, en later in Beveren, bleef onze Eximius met de moedige Nederlanders in briefwisseling, meermalen ontving hij hen in zijne woonst te Beveren, waar zij als te huis waren; hij moedigde hen aan en ondersteunde hen, wanneer later rampspoed hen kwam treffen, en vooral wanneer zij, op hunne beurt, als ballingen uit hun vaderland wierden gedreven.

DERDE HOOFDSTUK.

Van de Velde, bibliothecaris der Hoogeschool.

1772. Hem wierd den 2 Februari het bestier van de bibliotheek der Hoogeschool toevertrouwd, en hij spaarde geene moeite om de boekenkamer, die sedert drie jaar gesloten stond, in Mei van hetzelfde jaar te heropenen. Gedurende vijf en twintig jaar oefende hij het ambt van bibliothecaris met zooveel zorg als nauwkenrigheid uit, vergrootte de bibliotheek met een ongelooflijk getal boeken, meestendeels gekocht in de bibliotheken der societeit Jesu, die toen afgeschaft was, en veranderde met veel verbetering den gang van het bestier der bibliotheek.

1789. Een groot deel van het volgende jaar bracht hij over te Brussel, waar hij met hoogleeraar Vounck, doctor in de medecijnen, en eerw. heer Timmermans, professor van wijsbegeerte naartoe gezonden was, om alles wat zij daar vinden zouden, van hetgeen de Universiteit aanging, op te eischen en het naar Leuven te doen over-

« 1772. Eique 2 Februarii præcedenti bibliothecæ academicæ administratio commissa fuit; deditque operam, ut aula bibliothecæ, postquam triennio occlusa fuisset, mense maio ejusdem anni publico usui pateret. Hoc vero munus per viginti quinque annos sedulo ac fideliter gessit, aucta eo intervallo bibliotheca incredibili voluminum numero, maxime ex musæis suppressæ societatis Jesu divenditis; novusque etiam ac melior administrationis ordo ejus industria invectus fuit. »

« 1789. Per magnam anni sequentis partem Bruxellis versatus fuit, illuc ab Universitate cum clarissimo domino Vounck, medicinæ doctore ac professore et venerabili domino Timmermans, philosophiæ professore, ablegatus, ut quæ Bruxellis deprehenderentur ad Universitatem

brengen. Hij had bijzonder op hem genomen van de archieven en de boeken der Universiteit op te zoeken en verder nog eene en andere Academische zaak te behertigen.

1795. Terwijl hij in Duitschland verbleef, wierd de bibliotheek der Universiteit door de Franschen geplunderd, en een ongelooflijk getal boeken en handschriften naar Parijs overgevoerd.

Lovaniensem spectantia, vindicarent, ac Lovanium deferri curarent. Noster archivorum ac librorum Universitatis recuperandorum, nec non ad alia academica negotia expedienda praecipuam curam susceperat. »

« 1795. Dum in Germania ageret, academica bibliotheca a Gallis spoliata fuit incredibili copia voluminum ac manuscriptorum Parisios translata. »

Eenige bladzijden van ons werk dienen in het bijzonder te handelen over Van de Velde's bestier der bibliotheek. De geschiedenis van zijn professoraat deed zijne uitmuntende hoedanigheden als leeraar, zijne onwankelbare gehechtheid aan zijn geloof en aan de zuivere leering der Kerk, zijnen moed en zijn wijs beleid in het verdedigen van de rechten der Hoogeschool uitschijnen; als bibliothecaris zullen wij in hem den uitstekenden boekenkenner en wijzen bestierder leeren achten. Wat meer is, het edel figuur van onzen Eximius heeft men, het zij uit kwaden wil, het zij tengevolge van onwetendheid, willen bevlekken : als bibliothecaris heeft men beschuldigingen tegen hem ingebracht, die wij noodzakelijk moeten wederleggen.

Namur (1) in zijne geschiedenis der Belgische bibliotheken en *Verhaegen*, in zijne geschiedenis der Hoogeschool, halen aan in welke omstandigheden Van de Velde's benoeming als bibliothecaris plaats greep. Priester de Nelis, te dien tijde een handlanger van het Staatsbestier, had weten eene plaats van kanunnik te bekomen in de kathedraal van Doornijk (2). Dit niettegenstaande had hij niet willen afzien van de plaatsen, welke hij in de Leuvensche Hoogeschool bekleedde. Dit duurde zoo drie jaren en het is goed te begrijpen dat de bibliotheek, die hem toevertrouwd was, daardoor veel te lijden had. De Academische Raad vond zich verplicht klacht in te dienen. Met reden deed hij opmerken dat een bibliothecaris, die meer elders als in

---

(1) Namur. — Histoire des bibliothèques publiques de Belgique. T. II. Histoire de la bibliothèque publique de Louvain.

(2) Hij wierd er als kanunnik aangesteld den 22 Juli 1765.

Leuven verbleef, onmogelijk voor de boekverzameling zorg kon dragen; dat deze verwaarloosd was; dat er geene nieuwe boeken meer wierden aangekocht en dat de studenten weinig of niet meer de bibliotheek bezochten. Het blijkt uit eenen brief van graaf de Neny, van 24 October 1768, dat de Hoogeschool zelf door twee afgeveerdigden, een vertoogschrift diesaangaande aan den gevolmachtigden minister deed aanbieden (1). Op aandringen van zijnen vriend en beschermer, graaf de Neny, gaf de Nelis zijn ontslag den 26 November 1768 (2).

Het liep echter aan tot 28 Juli 1769 eer de nieuwe bibliothecaris Paquot benoemd wierd. Om zijn schandig gedrag, wierd deze, in Juni 1771, in het gevang der Hoogeschool opgesloten en voor de Rechtbank gedaagd, doch, korten tijd nadien, door tusschenkomst des Staatsbestiers in vrijheid gesteld, op voorwaarde dat hij onmiddellijk Leuven zou verlaten. Bij brief van 15 December 1771, verzocht graaf de Neny de Hoogeschool eenen nieuwen bibliothecaris te kiezen. De keus viel op Van de Velde, die ofschoon nog jong, bijzonderen aanleg voor de boekenkennis had en die, alsdan nog niet overlast van werk, zijne beste zorgen aan de bibliotheek gestadig kon wijden. De keus der Hoogeschool wierd, op 30 Januari 1772, door het Staatsbestier bekrachtigd (3), en de jonge bibliothecaris trad in bediening den 2 Februari.

Namur schrijft van Van de Velde : « Laborieux, adonné à la lecture et à la bibliographie, n'étant pas dans le cas d'être distrait par aucune autre fonction, l'Université le crut d'autant plus propre à se livrer entièrement aux devoirs d'un bibliothécaire, que l'arrangement et la direction de la bibliothèque exigeaient pour tirer de cet établissement toute l'utilité que le public avait droit d'en attendre (4) ».

En inderdaad er was werk in overvloed. De bibliotheek bezat tot bij de benoeming van Paquot, niet eens eenen volledigen catalоog. Paquot had er eenen aangelegd, maar had zijn werk onderbroken; en zoo groot was de wanorde, waarin de boeken lagen, dat het den studenten onmogelijk was uit de bibliotheek der Hoogeschool eenig

(1) Lectures relatives à l'histoire des sciences etc. par Goethals D. III, bl. 245.

(2) In het konink. archief te Brussel, Cons. Pr. c. 1071 zijn daarover brieven van de Nelis terug te vinden, en onder andere een brief van 26 Nov. 1768 aldus aanvangende : « Je remets à Votre Excellence, puisqu'Elle le désire, ma charge de Bibliothécaire. »

(3) Kon. archief te Brussel. Cons. Pr. c. 1715.

(4) *Namur*, T. II, bl. 70.

nut te trekken. Van de Velde ging met zooveel iever aan het werk, dat hij, op 18 Mei, dus na iets meer dan drie maanden, de bibliotheek terug kon openen. Die korte tijd was hem genoeg geweest om den cataloog, door Paquot ontworpen, af te werken en een reglement over het gebruik der boeken op te stellen (1).

Eens dat alles wat in orde gebracht was, kon hij dan ook weldra zorgen om de boekverzameling hem toevertrouwd, met nieuwe werken te verrijken. Het mag zonder eenig overdrijven gezegd worden, dat de bibliotheek, die tot dan nog weinig nut aan de Hoogeschool had kunnen opleveren hare voorbeeldige inrichting en haar luisterrijken bloei aan Van de Velde's bestier te danken had.

Reeds in 1776 wierd de bibliotheek zoo druk bezocht, dat onze Eximius den nood voelde aan de Hoogeschool de aanstelling te vragen van twee hulp-bibliothecarissen. De heeren Van Leempoel en Van Gils, de eerste leeraar, en de tweede *lector* bij het Hollandsch College, wierden tot die plaatsen benoemd, en Van de Velde gaf een reglement of *programma* uit, het werk der hulp-bibliothecarissen regelende.

In 1778 bleken de zalen, bestemd voor de bibliotheek, niet groot genoeg meer, om er de boeken behoorlijk in te kunnen rangschikken. Van de Velde deed een plan verveerdigen voor de vergrooting van het gebouw der *Halle* langs den kant der Oude Merkt. Tevens stelde hij het ontwerp op voor eene leening van 50,000 gulden door de bibliotheek aan te gaan. Plan en leening wierden door het Staatsbestier goedgekeurd, den 28 Januari van dit jaar 1778, doch met de werken wierd geenen aanvang genomen en van de leening wierd afgezien. Om wat reden zulks geschiedde hebben wij niet kunnen te weet komen.

Ter loops dienen wij aan te merken dat, even in dienst getreden, de bibliothecaris Van de Velde begonnen had in een boek alles aan te teekenen, wat het bestier der bibliotheek betrof: akten, reglementen, besluiten van den Academischen Raad enz. Dit boek is getiteld: *Liber actorum bibliothecæ academicæ Lovanii a secunda februarii 1771.* Laatst in bezit van Mgr. de Ram, den eersten rector magnificus der nieuwe Leuvensche Hoogeschool, wierd het door den heer Namur gebruikt tot het verveerdigen zijner *Histoire de la Bibliothèque publique de Louvain*, en behoort het thans aan het koninklijk archief te Brussel.

Die *liber actorum* (2) behelst, voor ditzelfde jaar 1778, belangrijke

---

(1) *Namur*, T. II, bl. 71; het reglement is in het werk van Namur overgedrukt.

(2) Bladz. 3.

bijzonderheden over den aankoop van een groot getal boeken, door Van de Velde gedaan, bij de veiling, die het Staatsbestier had ingericht, van de bibliotheken der afgeschafte Jesuitenkloosters. Zoo vinden wij dat er boeken wierden aangekocht der kloosters van Namen, Kortrijk, Gent, Aelst, Doornik, Brugge, Mechelen, Brussel en Leuven (1). Tevens zien wij dat onze Eximius erin gelukt was bij het Staatsbestier, op den prijs van dien aankoop, vermindering van een derde te bekomen.

In 1781 deed hij herhaaldelijk nieuwe pogingen om Leuvens boekenschat nog meer te verrijken. Op 21 Juni bracht Keizer Jozef II een plechtig bezoek aan de Hoogeschool. Van de Velde maakte er gebruik van om den Keizer de bibliotheek te doen bezichtigen. Nooit prins of vorst had zulkdanig bezoek aan de Alma Mater gebracht zonder, te dier gelegenheid, haar eenigen blijk van genegenheid te schenken, het zij het bekrachtigen of uitbreiden van een of ander harer voorrechten, het zij eene of andere vorstelijke gift. Jozef II nochtans, die anders, in zijne woorden ten minste, voor een aanmoediger van kunsten en wetenschappen doorging, scheen heel en gansch die voorbeelden zijner voorzaten vergeten te hebben : hij verliet de Hoogeschool, zegt Van de Velde, *nullo Lovanii munificentiæ regiæ relicto vestigio* (2). De Keizer had het nochtans zeer wel kunnen doen : eene gunstige gelegenheid bood zich aan. Juist kwam de groote bibliotheek van het paleis te Brussel te koop. Van de Velde, die ze gaan zien was, had 591 boekwerken aangeteekend, die, in dubbel, in dien verkoop gingen voorkomen, en die aan de bibliotheek van Leuven ontbraken. Hoe gemakkelijk had de keizer die dubbels, al of gedeeltelijk, aan de Hoogeschool kunnen schenken! 't Is waar dat Van de Velde, die op 26 Juli, in het paleis te Brussel, in gehoor wierd ontvangen bij den Keizer, aan dezen zelf nog eens de voornoemde lijst der dubbels had aangeboden, en dat de Keizer hem antwoordde : « Votre affaire est arrangée, adressez-vous au Gouvernement ; » maar, niettegenstaande die keizerlijke belofte, bekwam de Hoogeschool niets, en de gevraagde dubbels wierden verkocht.

Vragen, ditzelfde jaar gedaan, om aan verminderden prijs boeken

---

(1) Van de Velde had in 1778 door het Staatsbestier aangesteld geweest om het toezicht te nemen over de schikking der Jesuiten-bibliotheken, bestemd om verkocht te worden. Zijne aanstelling, bij brief van minister prins de Stahremberg, is bewaard in het archief des bisdoms Gent.

(2) Van de Velde. Synopsis monumentorum. T. II, p. 473.

te koopen uit de bibliotheken der afgeschafte kloosters van St Marten, van Bethleem en van de Celestienen van Heverle, bekwamen geen beteren uitslag (1).

Wij zagen hooger hoe, in 1784, Van de Velde in zijne bedieningen wierd opgeschorst, ter gelegenheid der theses *de impedimentis matrimonii*; de *liber actorum bibliothecæ* teekent aan hoe hij alsdan, Leuven verlaten hebbende, het bestier der bibliotheek in handen liet van dezer *custodes* of hulp-bibliothecarissen (2).

Betrekkelijk het jaar 1785 geeft de *Liber actorum* een volledig verslag over den geldelijken toestand van de bibliotheek: wij lezen daarin dat alsdan onze Eximius voor de bibliotheek in persoonlijk verschot was, voor de somme van gl. 3,333-6-2 (3). Niet zonder belang is de aanmerking van Namur (4). « Depuis 1785 la Bibliothèque s'était accrue rapidement, sous l'administration de Van de Velde: outre l'accroissement de près de 12000 volumes provenus des bibliothèques de Jésuites, elle a été augmentée de plus de 4575 nouveaux articles, consistant pour la pluspart en plus d'un volume. Ce qui formait avec les livres préexistants un ensemble de près de 50,000 volumes ».

In 1786 bestatigt andermaal de *Liber actorum* dat Van de Velde, in zijne bedieningen opgeschorst zijnde, tijdelijk het bestier der bibliotheek heeft moeten verlaten. Wij mogen zelfs veronderstellen dat bij die gelegenheid de bibliotheek eenigen tijd moest gesloten blijven, want ditmaal wordt er geene melding gemaakt van eenen interim, door de hulp-bibliothecarissen bediend, er wordt enkel aangeteekend dat de sleutels zijn ter hand gesteld aan leeraar Van Leempoel.

Namur, die anders uitbundingen lof spreekt over den bibliothecaris Van de Velde, beschuldigt hem nochtans van partijdigheid ten

(1) Nog een ander feit bewijst dat, terwijl Van de Velde door alle middelen de bibliotheek zocht te verrijken, het Staatsbestier zijne pogingen maar altijd tegenwerkte: Onze Eximius maakte meermaals, doch te vergeefs aanspraak op een voorrecht dat aan de Hoogeschool uitdrukkelijk was toegestaan, namelijk het recht van een exemplaar te ontvangen van alle drukwerk in de Nederlanden *cum privilegio* verschijnende. Dit blijkt uit eene nota, van de hand van de Nélis, bewaard in de archieven des bisdoms Gent.

(2) De *Liber actorum* spreekt aldus: « Sed sæva tempestas quæ paulo post in me ingruit, omnia hæc consilia, boni publici studio suscepta, interturbavit et propemodum evertit. Sex hebdomadibus ea de re ab oppido Lovaniensi, adversariorum furori cedens, absens, Bruxellis et alibi me continui. Interim bibliotheca per custodes ejusdem administrata; fuit. »

(3) Zie dit verslag in Namur, bl. 87.

(4) T. II. Bl. 72, nota.

voordeele zijner Faculteit van Godgeleerdheid, en beweert dat hij, alle zijne zorgen wijdende aan het vermeerderen van het theologische gedeelte der bibliotheek, de andere deelen teenemaal zou verwaarloosd hebben (1). Dit gezegde van Namur is gemakkelijk om wederleggen. Hadde Van de Velde dit willen doen, hij en hadde het niet gekunnen. Immers het bestier der bibliotheek stond onder het toezicht van eenen Raad, samengesteld uit eenen afgeveerdigde van elke Faculteit; en het was vooral over den aankoop der boeken dat die Raad zijn toezicht had uit te oefenen. Uitsluitelijk godgeleerde boeken aankoopen hadde van wege de raadsleden uit de andere Faculteiten bemerkingen en verzet uitgelokt. Wat meer is wij kunnen een voorbeeld aanhalen, aantoonende dat Van de Velde zoowel voor de andere als voor zijne Faculteit wist te zorgen. Wij teekenden hooger aan de voetstappen door Van de Velde aangewend, om van het Staatsbestier boeken te verkrijgen uit de te verkoopen bibliotheek van 't paleis van Brussel. Welnu, de aanvraag van Van de Velde duidde aan, benevens 25 theologische werken, 19 werken over rechtsgeleerdheid, 79 over kunsten en wetenschappen, 82 over fraaie letteren en 185 over geschiedenis. Ziehier, overigens, eene nota van den heer Emile Neve in eene studie over de Leuvensche bibliotheek, verschenen in de jaarboeken der Hoogeschool (2). « On trouve encore aujourd'hui, dans les acquisitions de cette époque, un très-grand nombre d'ouvrages, très-précieux et très-importants, appartenant au droit, aux sciences mathématiques et naturelles, à la philologie et surtout à l'histoire et à l'histoire littéraire. Ces deux dernières branches ont été pour lui (Van de Velde) l'objet d'une sollicitude particulière, et dans une collection restée jusqu'ici désignée sans le nom général de Politique, on trouve une quantité d'ouvrages précieux, de mémoires, de pièces et de recueils de chaque époque, qui ont été recueillis par Van de Velde ».

Uit dit alles blijkt genoeg dat de bewering van Namur, als zou Van de Velde de andere Faculteiten, ten voordeele van deze der Godgeleerdheid, benadeeld hebben teenemaal ongegrond is. Indien onder zijn bestier de boekverzameling van Godgeleerdheid meer dan de

---

(1) Dergelijke beschuldiging komt ook voor in een stuk berustende in de rijks-archieven te Brussel Cons. Pr. c. 1060. Dit stuk is getiteld : *Quelques réflexions sur les offices de l'Université* (1793-94). « De bibliotheek » zegt een naamlooze aanklager, « bevat te veel theologische werken, en niet genoeg historische, zoodat er de Geschiedenis de Godgeleerdheid niet genoeg kan te recht wijzen! »

(2) Annuaire de l'Université Catholique de Louvain 1850, bl. 238. État de la Bibliothèque de l'Université de Louvain en 1786. — Mémoire du Bibliothécaire Van de Velde.

andere in getal aangroeide — het verschil was nochtans niet merkelijk — dan komt dit hieruit voort, dat de meeste aankoopen gedaan wierden tijdens de verkoopingen der kloosterbibliotheken, waarin natuurlijk, de werken over Godgeleerdheid in overgroote meerderheid voorkwamen. Dit had de heer Namur moeten weten en niet zoo lichtzinnig onzen Eximius beschuldigen.

Maar Namur gaat nog veel verder; hij schrijft in zijn werk, (1) overigens vol blijken van ernstige studie, eene ongegronde en rijmlooze beschuldiging over, die, in 1790, tegen Van de Velde wierd uitgebracht, namelijk, dat Van de Velde boeken zou *gestolen* hebben, die vroeger aan de Jesuiten behoord hadden en geplaatst waren in de oude Jesuitenkerk van Brussel. Dit zou geschied zijn tijdens het teruggvoeren naar Leuven der boeken van de Hoogeschool, die in 1788 naar Brussel waren overgebracht. Het hadde nochtans genoeg geweest voor den heer Namur eenige stukken na te zien in het Rijksarchief te Brussel, (2) om hem van die beschuldiging te doen afzien.

In zijn verdienstvol werk over de Hoogeschool geeft Art. Verhaegen eene nota over dit feit, zoo juist en zoo volledig, dat wij er ons bij willen bepalen die hier over te nemen, met ze enkel door nog een paar toelichtingen te versterken.

Ziehier, zegt Verhaegen, waarvan er sprake is in die beschuldiging, die zoo onbezonnen door Namur wordt overgenomen uit geschriften van Gérard (3). Doctor Van de Velde had, op zijn verzoek, van de Staten van Brabant toelating verkregen om alle de boeken in te pakken en terug te nemen, die in de oude *Lorreynenkerk* te Brussel berustten: die boeken kwamen alle van Leuven (4). Bovendien gaven de Staten hem mondelings oorlof om de oude boekwerken van de Jesuitenkollegiën mede te nemen. Men gaf hem terzelfder tijd de sleutels van de Jesuitenkerk, waarin de boeken berustten, die in de openbare veilingen

(1) *Hist. des Bibl. publ. de la Belgique.* T. I. (Hist. de la bibl. publ. de Bruxelles, bl. 120 en volg.

(2) Konink. archief, pap. de l'anc. Univ. de Louv. reg. 36.

(3) Gérard. *Journal de ce qui s'est passé dans les provinces des Pays-Bas dits Autrichiens, pendant l'année* 1789 — een handschrift der Kon. Bibl. te Brussel.

(4) Het Rijksarchief te Brussel (Cons. Privé c. 1071) bevat eenen omstandigen lijst der boeken aan de Hoogeschool toebehoorende en naar Brussel overgebracht. Die lijst — een handschrift van niet min dan 277 bladzijden is het werk van Van de Velde. De boeken lagen te Brussel in eene onbeschrijfelijke wanorde. Van de Velde deed er zijn beklag over in den academischen Raad in de vergaderingen van 20 en 31 Juli 1790. Zie register 36 van den academischen Raad in het Staatsarchief.

niet aan den man kwamen. Met medehulp der heeren Timmermans, Vonnck en Van Doren, begon hij de boeken in te pakken en te verzenden. Gerard, dit bemerkende, schreef den 17 Meert 1790, aan de Academie waarvan hij lid was, eenen brief, waarin hij herinnerde dat de Keizerin Maria-Theresia aan de bibliotheek van Brussel de handschriften en een exemplaar van alle de boekwerken had afgestaan, die in de aangeslagen bibliotheken der afgeschafte Jesuitenkloosters zouden bevonden worden. De Academie trok haar die zaak weinig aan, omdat het haar toescheen dat het tamelijk laat was om dit besluit van Maria-Theresia in te roepen. Zij wilde nochtans de zaak doen onderzoeken en gelastte ermede de heeren Gerard, Chevalier en Mann. Wanneer Gerard — zoo spreekt Namur — in de Jesuitenkerk kwam om de boeken voorloopig te rangschikken, bemerkte hij dadelijk dat er een groot aantal van verdwenen waren en dat in hunne plaats, om de holten te vullen, en *alle spoor van de diefte te doen verdwijnen*, boeken van kleine waarde waren ingezet, welke Gerard vroeger, bij gebrek aan plaats, op den vloer der kapel had laten liggen. En Gerard voegt er bij : *Cette petite ruse théologique, de remplir les cases qui avaient été vidées, pour empêcher qu'on ne put reconnaître le nombre des livres enlevés, ne me donna pas une grande idée de la candeur du docteur en théologie, en qui j'avais reconnu jusqu'alors autant de candeur que de probité, et les réponses qu'il me donna et aux deux autres académiciens prouvèrent que notre ci-devant duc Joseph II n'a pas eu tort d'ôter l'enseignement de la théologie à un docteur qui a de tels principes que le docteur Van de Velde; les ci-devant Jésuites n'en ont jamais eu de pareils.*

Wij schrijven zegt Verhaegen, die belachelijke beschuldiging van bedrog en van diefte over, genoeg wetende dat Van de Velde's nagedachtenis, zoo geacht en zoo vlekkeloos, verre boven zulkdanige aantijgingen verheven is.

Ziehier de echte waarheid, wat vooreerst het bedrog betreft : Van de Velde had, uit eerbied voor de boeken, die over den vloer verspreid lagen, en om hunne bewaring te verzekeren, dezelfde in de lokarissen geplaatst die openvielen. En voorwat de diefte aangaat : zoo weinig bekommerde hij zich over de aantijgingen van Gerard, zoo weinig had hij over die zoogezegde dieften zich te schamen, dat hij zeer gerust voortging met boeken van weerde in te pakken en te verzenden. Op 15 April zond de Academie een vertoogschrift aan de Staten van Brabant, waarin zij erkent dat doctor Van de Velde, daarover ondervraagd, verklaard heeft van de Staten bemachtigd te zijn om de boeken

in bezit te nemen en zelfs daartoe den sleutel der Jesuitenkerk ontvangen te hebben. In 't zelfde geschrift vraagt zij dat de boeken, reeds naar Leuven overgebracht, terug zonden gegeven worden aan de Brusselsche bibliotheek. Op zijne beurt schreef Van de Velde, den 27 April, aan de Staten, protest aanteekenende tegen de aanmatigingen der Academie, verklarende dat hij geenzins als dief handelde maar wel uit kracht eener regelmatige aanstelling, en verzoekt de Staten andermaal de gifte te bekrachtigen die zij aan de Hoogeschool deden. Terzelfder tijd schreef hij eenen schoonen brief aan graaf de Limminghe (1). Gerard ging nochtans voort met den Eximius te beschuldigen en wel namelijk in een verslag van 14 Mei (2), waarin hij zoo verre gaat hem *un homme en délire* te noemen; doch de Staten lieten de Hoogeschool in vreedzaam bezit der verzonden boeken (3).

Wij hebben (bl. 39) verhaald hoe in 1786 raadsheer Le Clerc, van wege het Staatsbestier, de Hoogeschool van Leuven kwam bezoeken en er het verslag over maakte, waarvan wij een uittreksel, slaande op Van de Velde, mededeelden. Te dier gelegenheid wierd onze Eximius verzocht een verslag aan te bieden over den toestand der bibliotheek. Dit stuk is alleszins merkweerdig omdat het ons de begrippen weergeeft, welke Van de Velde over boekenkennis had : wij kunnen niet beter onzen Eximius als boekenkenner aan den lezer voorstellen, dan met er hier de bijzonderste deelen van over te schrijven. Ziehier vooreerst den brief waarmede het verslag aan den heer Le Clerc wierd overgemaakt :

« Monsieur,

J'ai l'honneur de vous envoier le mémoire contenant *l'État actuel et l'administration de la Bibliothèque académique de Louvain*, que vous paroissiez désirer, lorsque j'ai eu la satisfaction de vous entretenir sur cet objet, pendant votre dernier séjour dans notre ville.

Ce mémoire vous parviendra, Monsieur, beaucoup plus tard que je le croiais d'abord. Quelques recherches que j'ai été obligé de faire,

---

(1) In boekdeel 20594 der Handschriften van de Koninklijke Bibliotheek te Brussel zijn afschriften ingebonden van den *Mémoire* door Van de Velde aan de Staten van Brabant toegestuurd, alsook van zijnen brief aan graaf de Limminghe.

(2) « Dans ce rapport, publié par Namur » — zegt Verhaegen — « le fond, le style et l'orthographe se valent ».

(3) Eene nota van Van de Velde (Rijksarchief reg. 36) stelt vast dat de Hoogeschool, aan kosten van terugvoer naar Leuven der boeken en andere voorwerpen, haar door Jozef II ontnomen, tot 5311 g. 5 st. 3 d. te betalen had.

relativement à cette matière et surtout le défaut de bons copistes ont amené un retardement, qui est allé au delà de mon attente; et que je vous prie très-humblement de me vouloir pardonner.

Outre les extraits des registres et du catalogue de notre Bibliothèque que vous m'avez chargé de faire, j'ai trouvé à propos de joindre au texte de mon Mémoire quelques notes historiques. Si elles paroissent trop étendues, on peut les laisser là sans faire tort à la pièce; elles éclaircissent cependant le texte et ne déplairont peut être pas aux savans d'Allemagne, où c'est assez l'usage de faire parade d'une érudition qui ailleurs paroitroit superflue et quelquefois pédantesque.

Au surplus je prends la liberté, Monsieur, de vous recommander cet établissement : il est digne de votre protection, et il a besoin d'ailleurs d'un puissant secours pour parvenir à sa perfection.

J'ai l'honneur d'être avec profond respect.....

15 Avril 1786 ».

Ziehier nu de bijzonderste deelen van het verslag :

. . . .

« III. (1) 1° La bibliothèque étant destinée pour l'usage public, dont les études et les goûts sont si variés et si différens, il est évident que dans le choix des ouvrages l'on ne peut pas se borner à une classe particulière de livres, ni même à ce qui est simplement nécessaire ou excellent dans chaque classe de la bibliographie. On s'étend donc selon que l'occasion s'en présente dans toutes les classes sans exception, et même à tous les livres dignes d'être conservés dans un dépôt universel des sciences et des arts.

2° Cependant, pour ne pas surcharger inutilement ce dépôt, on s'attache uniquement aux éditions originales et à celles qui font époque. »

---

(1) Nummers I en II geven eene historische nota over den oorsprong, de opvolgentlijke vergrootingen der bibliotheek en over de samenstelling van haar bestier.

Het verslag van Van de Velde is uitgegeven geweest door Namur in zijne geschiedenis der Leuvensche bibliotheek doch niet geheel en gansch. Het was aan dien schrijver medegedeeld geweest door eerw. h. kan. de Ram. Hetzelfde is vollediger opgenomen geweest in de Annuaire de l'Univ. Cath. de Louv. jaar 1850, met eene inleiding, en met aanteekeningen van den heer Em. Nève, alsdan bibliothecaris der nieuwe Hoogeschool.

Bij de uitgaaf van den « mémoire » van Van de Velde, zegt Namur, die, zooals wij zagen, niet alleen streng, maar bijwijlen onrechtveerdig in zijne beoordeelingen is : « *cette pièce suffira pour prouver que le sieur Van de Velde avait des connaissances très étendues en bibliographie, pour l'époque où il vivait* ».

(Hier geeft Van de Velde uitleg over wat volgens hem, door *édition originale* te verstaan is).

« 3° D'après ces principes on rejette absolument les éditions qui ne sont que de simples copies ou des réimpressions.

4° Quant à l'exécution ultérieure des règles susmentionnées on achète de préférence les livres qui sont imprimés déjà depuis plusieurs années, ou hors du pays et dont les fonds sont épuisés chez les libraires.

La raison en est évidente. Les livres anciens sont plus rares que les modernes et ils le deviendront encore davantage. Il convient donc de ne pas laisser échapper l'occasion de les acquérir.... Ce sont enfin des monumens de l'état et de la progression des connaissances humaines, ainsique des évènemens arrivés dans les siècles qui nous ont devancés....

5° Il y a cependant des productions nouvelles en faveur desquelles il faut faire une exception. Un étudiant, par exemple, sera mal satisfait, s'il ne trouve pas les principaux auteurs de la science qu'il cultive. Un curieux ne sera pas plus content, s'il ne rencontre pas les ouvrages modernes qui font du bruit dans le monde littéraire....

Après l'acquisition des livres, le premier devoir d'un bibliothécaire, c'est de les enregistrer.

Tous les livres, nouvellement acquis par achat, sont enregistrés selon l'ordre et le temps de l'acquisition; et cela dans un registre uniquement à ce destiné. Chaque volume ainsi acquis est marqué comme faisant partie de la bibliothèque publique de Louvain (de cette manière : Biblioth. Lovan. 1786 n° 4575) et il est de plus marqué d'un chiffre qui se répète à la marge du registre, à côté de l'article enregistré auquel il appartient. Par ce moien en ouvrant le volume, on peut aisément recourir au registre, et y découvrir au numéro indiqué, du premier coup d'œil, le temps, le lieu et le prix de l'achat de chaque ouvrage en particulier.

Ce registre sert encore de base et de moien de vérification aux comptes qu'on fait des livres achetés : comptes rendus régulièrement chaque année aux surintendans de la Bibliothèque. En liant ainsi les comptes au registre, ceux-ci deviennent plus courts et plus clairs, et ne sont nullement sujets à l'erreur d'introduire deux fois la somme de l'achat ou de l'acquisition d'un même ouvrage.

Comme tous les livres ne parviennent pas à la Bibliothèque par voie d'achat, on tient encore deux autres registres, indépendamment de celui dont on vient de parler. Dans l'un sont annotés les ouvrages

donnés à la Bibliothèque en présent, en y ajoutant le nom et les qualités du donateur. Dans l'autre sont marqués les ouvrages imprimés avec privilège dans ce pays. L'imprimeur est obligé en ce cas de remettre à la Bibliothèque de l'Université un exemplaire proprement relié, en vertu de son octroi même qui n'est jamais accordé qu'avec cette charge, suivant une résolution que sa Majesté a daigné en prendre vers l'an 1760..........

Pour faciliter après cela l'usage et la communication des richesses littéraires, ce seroit peu de les avoir acquises avec beaucoup de soin, si l'on ne se mettoit en devoir de les ranger dans un ordre, qui puisse non seulement les faire retrouver sans embarras, mais qui soit encore propre en même temps à faciliter les recherches et le travail de ceux qui désirent de s'instruire en s'occupant d'une partie quelconque des connaissances humaines ».

Hier haalt schrijver de gedachten aan van Gabriël Naudé (*avis pour dresser une bibliothèque*) en van Jan Lomeier (*de bibliothecis liber singularis, Ultrajecti 1680*) daarna vervolgt hij :

« Il est connu que l'ordre le plus universellement adopté parmi ceux qui se sont fait une occupation d'arranger des livres, c'est l'ordre alphabétique. Il est certainement d'un grand secours et c'est celui qu'anciennement on observait toujours dans la rédaction des catalogues.

Cependant cet ordre, quoique très-utile et même nécessaire est insuffisant par lui-même; on aime de voir ensemble, dans un seul chapitre et dans la même armoire, tous les livres qui regardent la même matière. Il est d'ailleurs plus facile d'observer par ce moien ce qui manque dans chaque genre pour rendre la Bibliothèque complète; comme aussi de reconnaître s'il n'y a pas de livres qui se déplacent ou s'égarent.

Il ne suffit pas au reste que les auteurs qui ont travaillé sur une même matière soient tous rassemblés, soit dans un même chapitre, soit dans une même armoire, comme nous venons de dire. Mais ces matières elles mêmes demandent nécessairement entre elles un ordre ou plan méthodique qui soit le plus approchant du système ou de l'ensemble des connaissances humaines : ordre, qui se présente d'abord à l'esprit et qui rapporte de suite les livres de chaque Faculté.

Il est clair qu'un tel arrangement suppose une division des sciences, qui procède d'abord par *classes*, et dont ensuite chaque classe contient les *subdivisions* que la nature des objets qui y sont traités ne manque jamais de faire naitre à un esprit attentif, et que cette même nature a fixées quant au nombre et déterminées quant à l'expression.

Plus cet ordre sera naturel et simple, et plus il sera utile et commode. Au moien d'un tel plan exècuté dans ses justes distributions, on peut placer et retrouver sans peine les diffèrens ouvrages des auteurs de tout genre et de toute langue. Un tel ordre ou plan mèthodique est ce qu'on appelle le *système bibliographique* ».

Vervolgens onderzoekt de schrijver de plans en voorschriften van Gabriël Naudé, Jean de Cordes, Rantzovius, pater Garnier, Martin, De Bure enz. Het is, zegt hij, het plan van De Bure, dat door hem wierd aangenomen, maar merkelijk uitgebreid « le grand nombre d'ouvrages qui doivent entrer dans notre plan, nous a obligè à ce dètail; et des rèflexions sèrieuses et suivies nous ont dirigè dans le choix des subdivisions, afin de nous renfermer prècisèment dans celles, qui rèsultent de la nature des classes mêmes ».

« On remarquera sans doute » vervolgt hij « que quoique nous n'eussions pas dans le moment les livres destinés à remplir le vuide, qui a été laissé en plusieurs endroits du catalogue, nous n'avons pas omis pour cela les titres des subdivisions. Ces titres sont une indication de ce qui manque encore, et servent de direction au Bibliothècaire pour l'acquisition des nouveaux ouvrages.

Voici ce que nous observons par rapport à chaque classe et subdivision en particulier. En rangeant ou dècrivant ces livres, nous conservons partout l'ordre chronologique des ècrivains, qui traitent une même matière, sans distinction de la langue, dont ils se sont servi, ni de la forme qu'il leur a plu de donner à leurs productions; moins encore du format dans lequel leurs livres ont été imprimès. Qu'importe-t-il en effet, en quelle langue, ou sous quelle forme la connaissance d'un objet est communiquèe? Quand on excepte les ouvrages de pur agrèment, c'est le vrai, plus que le beau, qu'on cherche dans les auteurs.

Dans chaque division nous mettons à la tête les traitès gènèraux et les grands recueils qui y ont rapport. C'est la mèthode la plus naturelle et la plus suivie. Ainsi les Polyglottes ou Bibles en plusieurs langues marchent à la tête, dans chaque classe de la St Écriture : les collections des conciles gènèraux vont avant les conciles particuliers, et ainsi du reste.

Quant aux livres, dont il y a des traductions, nous rangeons en premier lieu ceux qui contiennent le texte seul, viennent ensuite ceux qui ont la version jointe au texte, et puis ceux qui ne renferment que la seule version. Quand le même texte a rencontrè diffèrens traducteurs nous arrangeons leurs traductions selon l'ordre des temps, surtout

quand cette traduction est dans une même langue; puisqu'ordinairement ceux qui travaillent aux versions profitent des lumières des premiers traducteurs.

A l'égard des livres qui ne contiennent que des notes sur un auteur, sans en avoir le texte, il est naturel de les placer immédiatement après l'auteur même, ou dans sa place, si on ne l'a point.

On est assez d'accord sur ce que nous venons de dire jusqu'ici, touchant l'ordre, qu'il convient de donner aux livres d'une Bibliothèque, mais peut être ne le sera-t-on pas de même sur ce qui suit. On aura sans doute observé, que les titres des ouvrages sont souvent changés dans notre catalogue, et presque toujours augmentés. Nous avons suivi en ce point l'exemple des savants académiciens, qui ont mis en ordre et publié, il y a 40 ans, le catalogue de la bibliothèque du Roi de France ».

De schrijver ontwikkelt nog eenigszins dit stelsel en voegt er onder andere bij :

« On pourra remarquer ultérieurement dans notre catalogue que lorsqu'il est question de recueils, on ne s'est pas contenté d'en donner le titre général, mais qu'on donne encore séparément selon l'ordre que la nature des matières le demande, l'intitulation de chaque traité particulier, qui s'y trouve agrégé, dès qu'il est écrit de manière à faire corps à part. »

Tot bewijs wordt als voorbeeld aangehaald de *bibliotheca juris canonici* van *Vaellus en Justellus*, en de denkwijze van *N. Baillet.*

« Il est vrai que par cette méthode chaque classe présente dans le catalogue un plus grand nombre de titres, qu'il n'y a de livres ou de volumes dans les caisses qui y répondent : mais cet inconvénient est bien récompensé par l'utilité, qui en revient.

Quand différens traités n'ont d'autre connexité, que d'être unis par la reliure et de se trouver ensemble sous une même couverture; nous les séparons régulièrement, pour en faire autant de volumes à part qu'il s'y rencontre de traités; par exemple......

— Outre le catalogue distribué dans ses classes et qui présente un système suivi et lié des connoissances humaines, il est encore nécessaire, comme nous l'avons dit plus haut, d'en avoir un selon l'ordre alphabétique des auteurs.

Voici les règles, que nous croions les plus convenables pour l'exécution de ce catalogue :

1° On dresse une table alphabétique de tous les auteurs que chaque classe renferme : sous le nom de chaque auteur, on donne la liste de

ses ouvrages appartenant à la même classe et l'on renvoie aux numéros sous lesquels ces ouvrages sont placés dans le catalogue des matières ou systématique.

2° On refond ensuite toutes ces tables particulières dans une table générale au moien de laquelle il est aisé de voir quelle est la totalité des ouvrages de chaque auteur qui existent dans la collection ou dans la bibliothèque. Cette table sert encore d'inventaire pour faire la vérification des livres, et pour savoir à quel nombre montent les auteurs, dont on possède les productions.

3° Ce catalogue n'étant proprement qu'un inventaire, il convient que les titres des livres y soient plus abrégés que dans le catalogue par ordre des matières. Les noms des auteurs sous lesquels ils sont les plus connus, doivent y paroitre visiblement ou en grands caractères frappant d'abord l'œil du liseur. La méthode de M. De Bure peut servir de modèle, en y ajoutant toutefois, ce que ce bibliographe a négligé, l'année et le lieu de l'impression, par rapport à chaque ouvrage, avec le format du volume. Ces additions, qui n'occupent pas beaucoup de place dans l'index alphabétique, dispensent souvent de la nécessité de recourir au catalogue raisonné des matières.

On pourroit ajouter à ces deux catalogues encore quelques autres listes ou notices, telles qu'une liste particulière des livres imprimés au XVe siècle, ou exécutés par quelques artistes célèbres etc......

— Quoique dans la rédaction du catalogue nous n'aions aucun égard au format, dans lequel chaque volume est imprimé, il paroit néanmoins nécessaire d'observer cette différence dans l'emplacement des livres. »

Schrijver hekelt de zienswijze, over dit punt, van *Lambecius* en besluit :

« Il suffit que les ouvrages de la même classe ou catégorie soient réunis dans une même caisse, et rangés selon l'ordre du catalogue, autant que la différence du format des volumes in-folio, 4° et 8° peut le permettre.

Nous ne parlons point ici, ni de la situation d'une bibliothèque, ni de sa décoration. Nous finissons en observant, que comme il y a toujours des augmentations à faire dans chaque classe, nous laissons régulièrement du vuide dans chaque caisse, qu'on remplit en attendant par des ouvrages périodiques ou autres, pour les en retirer à mesure que les suites se complettent. »

Hier eindigt het merkwaardig verslag van den Eximius. Eene reeks van 5 notas eraan verbonden behelzen :

1e nota. — Eene korte geschiedenis der Leuvensche bibliotheek met eene bemerking over vreemde bibliotheken.

2e nota. — Uittreksels van de verschillige catalogen om er de bewerking van door voorbeelden aan te toonen.

3e nota. — Bemerkingen over de catalogen der bijzonderste bibliotheken van Europa.

4e nota. — Verhandeling over de bijzonderste werken, die over het rangschikken van boeken, het verveerdigen van boekenlijsten enz. spreken.

5e nota. — Bemerkingen over het rangschikken enz. der namen van schrijvers.

Het opschorsen der Hoogeschool, onder de dwingelandij der Fransche overheersching, kwam ook aan Van de Velde's bestier der bibliotheek een einde stellen. Wij zagen (bl. 61) in eenen brief van den Eximins, van 29 October 1797, hoe op alle de bezittingen der Hoogeschool en harer Kollegiën de zegels geplaatst wierden. Dit lot onderging ook de bibliotheek. De heer de La Serna verwierf het recht er de boeken uit te kiezen, die best geschikt waren om de bibliotheek van Brussel te vermeerderen. Hij besteedde tien dagen aan zijne keus en deed naar Brussel vervoeren 718 nummers van den cataloog, meest allen werken in verscheidene boekdeelen (1).

Van de Velde was van over vele jaren bevriend met de La Serna-Santander, den Bibliothecaris van Brussel, en wisselde dikwijls met hem brieven over boekenkunde. Van de Velde getuigt van hem dat hij altijd te zijnen opzichte uiterst welwillend en beleefd was. Het is overigens genoeg gekend dat het aan de La Serna te danken is, indien menig handschrift en boekwerk van weerde niet voor ons land verloren ging, zooals tijdens den eersten inval der Franschen, in 1795, wanneer de fransche commissarissen niet min dan vijf duizend boekwerken uit de Hoogeschool-bibliotheek naar Parijs voerden (2).

---

(1) Zie *Etat de la bibliothèque académique de Louvain de* 1836 *à* 1849, eene nota van *Em. Nève* in de Jaarboeken der Hoogeschool. (Annuaire 1850) bl. 283.

(2) Zoo lezen wij in *Magasin Encyclopédique de Millin*. Tom. I, p. 284 : « Les citoyens Leblond et Wailly sont de retour de leur mission dans la Belgique : ils ont fait rapport à la commission temporaire des arts. Ils ont tiré de la Bibliothèque de l'Université de Louvain, environ cinq mille volumes. »

VIERDE HOOFDSTUK.

Van de Velde's reizen, vooral in Duitschland (1798—1804), en zijn zoogezegde *Apparatus Melanchtonianus.*

1789. In den Zomer, trok hij, met de toestemming van den abt (van Alne), naar Parijs. Zoo viel hij, niet zonder levensgevaar, in dien schrikkelijken storm, die Parijs en welhaast heel Frankrijk schokte en 't onderste boven keerde.

1794. Op het einde derzelfde maand (Juni), stak de Voorzitter van het College, uit vrees voor de Franschen, naar Holland over, vervolgens, in October, ging hij naar Westfalen, bracht het overige van het jaar te Osnabruck over, en trok in Februari, 1795, naar Bremen. Daar is hij erg ziek geweest, en verder heeft hij daar vooral de Belgische uitwijkelingen hunne biecht gehoord. Daarenboven heeft hij in die stad een deel uit en door gelezen der *Manuscripta Goldastina*, die in de openbare bibliotheek van Bremen bewaard worden. Het boek bevat oorspronkelijke en eigenhandige brieven van merkweerdige mannen.

« 1789. In æstate, de abbatis (alnensis) consensu Parisios profectus est, inciditque non sine vitæ discrimine in horrendam illam tempestatem, qua metropolis illa ac mox Gallia tota concussa ac eversa fuit.

1794. Eodem mense (junio) exeunte, ipse collegii præses sibi a Gallis metuens in Hollandiam primum, dein mense Octobri in Westphaliam se contulit, Osnabrugi reliquo anni tempore, et a mense Februario anni 1795 Brema subsistens; ubi et graviter ægrotavit et emigrantibus Belgis præsertim confessarium se exhibuit. Illic præterea inter manuscripta Goldastina quæ in bibliotheca publica Bremensi adservantur, codicem pervolvit continentem epistolas originales illustrium

Die brieven wierden verzameld door Melchior Haimensfeldius Goldastus, beroemden staatsman en rechtsgeleerde, die te Francfort a/M., in 1635 overleed. De handteekens van die schrijvers waren te Bremen, Juni 1795, door Carolus Meyers, van Antwerpen, met de grootste zorg gegraveerd; hij begon met in andere karakters ieders naam er bij te zetten, alsook het jaar waarin het handteeken gezet was; vervolgens verdeelde hij ze in drij reeksen : die der Godgeleerden, die der rechtsgeleerden en die der taalgeleerden, en deed ze samenbrengen in een boekdeel in 4° van zes bladen.

1798. Op Lichtmis gingen zij van daar (de uiterste parochie der Meiery van den Bosch) over Venloo voort tot aan de Maas, waar zij stilhielden. Den derden staken zij den stroom over, en kwamen te Kevelaer. In het Oratoriehuis, waar zij naartoe gegaan waren, bevonden zij zich in het grootste gevaar van aangehouden te worden. Daarom trokken zij haastig voort, en wierden per wagen tot aan het dorp Marienbaum op den Ryn gebracht. Omtrent tien ure van den avond, veerden zij den stroom over, en bedankten God dat alle gevaar geweken was. Omtrent middernacht kwamen zij te Meir op Pruisisch gebied. Daar namen zij drij dagen rust, en vertrokken dan naar Bochholtz. De hooggeleerde plebaan Samen bleef in dat dorp. Onze

virorum propriis ipsorum manibus abexaratas, quas collegit Melchior Haimensfeldius Goldastus, celeberrimus politicus ac jurisconsultus, qui Francoforti ad Mænum anno 1635 obiit. Auctorum signaturas Bremæ mense junio 1795 accurate calamo prænobilis domini Caroli Meyers, Antverpiensis, exaratas, additis alio charactere singulorum nominibus, item annis, quibus quævis fuit exarata, digessit in classes tres : theologorum, jurisconsultorum ac philologorum, et compingi jussit in unum volumen in 4° pagellorum sex.

1798. Inde (extrema Majoratus Buscoducensis parochia) festo Purificationis per Venlonam iter prosecuti ad Mosam substiterunt; qua die tertia (Februarii) trajecta, Kevelariam venerunt. In domum Oratorii se conferunt non sine propinquo apprehensionis periculo. Itaque ex Oratorio propere exeuntes rheda conducti fuerunt usque in pagum Marienbaum ad ripam Rheni. Hunc fluvium circa decimam noctis transvecti, ac periculis omnibus superatis, Deo gratias exhibuerunt, in locum Meir nuncupatum sub ditione regis Borussiæ circa mediam noctem advenerunt. Cum illic triduo quievissent, profecti sunt in Bocholtz, Mansit in eo oppidulo eruditissimus dominus plebanus Samen. Verum noster in itinere visitans monasterium in Hasfeld prope Wiffeldiam

Van de Velde bezocht de abdij van Hasfeld nabij Wiffeld en ging naar Munster waar hij tot Paschen bleef.

Den 23 Mei, 1798, ging hij van Munster naar Paderborn, groette er Zijne Doorluchtige Hoogweerdigheid Mgr. Machault, bisschop van Amiens, en kwam den 25 Mei, te Cassel, hoofdstad van het landgraafschap Hesse. Hij bezocht er de bibliotheek, eenige andere bijzonderheden van de stad en het omliggende en de abdijen. Den 31 kwam hij te Göttingen, verbleef er tot den 9 Juni, en bezocht er de bibliotheek en andere wetenschappelijke gestichten.

1798. Reis van Cassel langs Göttingen, waar hij tot den 9 Juli bleef; van daar over Eschwege naar Gotha, waar hij goed ontvangen wierd door Zijne Hoogheid den Hertog Ernst II, naar Erfurt, Weimar, Jena, Naumburg, Leipzig en Dresde, waar hij den 28 Juli aankwam. In deze stad bleef hij niet alleen geheel dit jaar, maar zelfs de drij volgende jaren bracht hij er den Winter door; zoodanig bevielen hem de aangenaamheid der stad, de rijkdom der bibliotheek, de menigvuldige museums van schilderijen, oudheden en zeldzaamheden (porcelein), en bovenal de vrijheid van den Katholieken Godsdienst.

1799..... Reis naar Berlijn, Potsdam, Wittenberg, Wörlitz, Dessau, Leipzig. Te Wittemberg, professor Schrack. Wat hij deed te Leipzig.

Monasterium Westphalorum se recepit, ibique ad festa paschalia mansit.

Anno 1798, die 23 Maii, e Monasterio Paderborniam profectus illic reverendissimum ac illustrissimum dominum Machault, episcopum Ambianensem, salutavit, ac 25 Maii Cassellum, landgraviatus Hassiæ metropolim pervenit. Bibliothecam, aliaque urbis ac vicini decora, ac monasteria lustravit. Die 31 Maii Göttingam advenit, atque illic ad 9 Junii moratus bibliothecam aliaque scientiarum hospitia visitavit.

1798. Emigratio Cassello per Mundam Göttingæ, ubi ad 9 Julii mansit : inde per Eschwege Gotham, ubi humaniter exceptus fuit a serenissimo duce Ernesto II, Erfurtum, Weimariam, Ienam, Naumburgum, Lipsiam, ac tandem Dresdam, in quam urbem die 28 Julii pervenit; ibique non solum reliqua anni parte, sed insuper tribus sequentibus annis hiemem transegit, illectus urbis amœnitate, ac bibliotheca locuplete, ac variis musæis picturarum, antiquitatum, raritatum, *(porcelaines)*, usu libero religionis catholicæ etc.

1799..... Iter Berolinum, Potsdam, Wittenbergam, Wörlitz, Dessaviam, Lipsiam, Wittenbergæ professor Schrack. Lipsiæ quid egerit.

1800. Reis naar Breslau langs Gorlitz..... enz. Te Breslau in betrekking met den heer Kanunnik Prouchwille. Hij bezorgt er zich een afschrift van de protocollen des kapittels. Bibliotheek Elisabeth Maria Magdalena. Raadsheer.....

Hij komt langs den Oder naar Francfort, waar hem een der twee bisdommen aangeboden wordt, die de Koning van Pruisen besloten had dáár op te richten voor zijne nieuwe katholieke onderdanen in Polen, weer naar Berlijn — bezoekt dikwijls de bibliotheek, terug langs Leipzig en Meissen.

1801. Langs Breslau naar Magdeburg, van daar langs de Elbe naar Hamburg, waar hij in betrekking komt met den heer bibliothecaris; terug langs..... eindelijk te Dresde.

Reis.....

Ter gelegenheid van het concordaat keert hij weer naar Belgie. Hij komt langs Leipzig, waar hij in betrekking komt met den heer leeraar.....; naar Weimar, waar hij de archieven mag onderzoeken; naar Erfurt, Gotha, waar hij negen dagen bij hertog Ernst II verblijft, naar Paderborn, Munster, Anhalt, Niemegen, 's Hertogenbosch, Turnhout, Lier, Brussel, in September.....

1803. In Augusti, reis naar Dresde. Van Leuven naar Luik, vandaar naar Aken, Keulen, Ments langs den Rijn, Francfort a/M.;

1800. Iter Vratislaviam per Gorlitzium..... etc. Vratislaviæ consuetudo cum domino canonico Prouchwille. Protocolli capituli descriptio ejus cura. Bibliotheca Elizabethana Mariæ Magdalenæ. Consiliarius.....

Venit M. per Oderam Francofurtum, ubi ei una ex duabus cathedris offertur, quas Borussiæ rex illic erigere statuerat pro suis novis catholicis subditis in Polonia. Iterato Berolinum, bibliothecæ frequentatio; reditus per Lipsiam et Missenam....

1801. Iter Vratislaviam, Magdeburgum; inde per Albim Hamburgum, ubi consuetudo cum domino bibliothecario; reditus per.....; demum Dresdam.

Iter.....

Occasione concordati revertitur in Belgium. Iter instituit per Lipsiam, ubi consuetudo cum domino professore.....; Weimariam, ubi in archivum admittitur; Erfurtum, Gotham, ubi transit diebus novem exceptus a duce Ernesto II; Paderbornam, Monasterium, Anhaltum, Neomagum, Sylvamducis, Turnhoutum, Liram, Bruxellas, mense Septembri.....

1803. Mense Augusto iter Dresdam instituit. Lovanio Leodium; inde Aquisgranum, Coloniam, Moguntiam per Rhenum, Francofurtum ad

in betrekking met den heer Willem Frederik Hufnagel, pastoor der gereformeerde kerk aldaar, ... Aschaffenburg, Dresde. Aankomst in November. Karel.....

1804. Terugkeer met Mr Winckhuys en zoon. Wij hebben Dresde verlaten in Augusti, gereisd langs Leipzig, Halle in Saxen..... Voort naar Helmstadt..... Vandaar naar Brunswich en Wolfenbuttel, bezoek der bibliotheek..... Saltzgitter; dan naar Hamburg en Altona, waar ik vijftien dagen verbleven heb. Daarna langs Bremen en Friesland de Zuiderzee over; aankomst te Amsterdam in October; vandaar naar Beveren.

1805. Reis naar Parijs. — Onderzoek aangaande de conciliën.

Mænum; consuetudo cum domino Guilielmo Frederico Hufnagel, pastore ecclesiæ reformatæ ibidem; ..... Aschaffenburgum, Dresdam appulit mense Novembri. Carolo.....

1804. Reditus cum domino Winckhuys et filio. Mense Augusto ex Dresda discessimus, itinere instituto per Lipsiam, Hallas Saxonum..... Tum profecti primum Helmstadium..... Inde Brunswigum et Wolfenbuttel visitans bibliothecam..... Saltzgitter; postea Hamburgum et Altonam; mansi ibi quindecim dies. Postea per Bremam et per Frisiam, trajecto mare Zuyderzee, Amstelodamo mense Octobri, inde Bevernam.

1805. Iter Parisios, perquisitio de conciliis. »

Wij zagen hooger hoe Van de Velde in 1798 Leuven ontvluchtte, waar hem aanhouding en vervoer naar Cayenne dreigden, en hoe hij, na een kortstondig verblijf in de meiery van den Bosch, den Rijn overstak, omdat ook Nederland hem geene veilige schuilplaats meer aanbood. Hij ondernam dan door geheel Duitschland eene reeks omreizen, waarover zijne *autobiographia*, zooals men zal bemerkt hebben, weinige bijzonderheden aanstipt, maar die ons van elders omstandig bekend zijn, en waarover wij een en ander moeten mededeelen.

In een zestal zakboekjes, heden in ons bezit, heeft de Eximius aanteekeningen gelaten over zijne omreis in Duitschland : zoo deed hij ook vroeger, namelijk over een uitstapje naar Duinkerken in 1775, en eene reis door Nederland naar Bremen, in 1795. Deze aanteekeningen zijn zeer verscheiden van vorm; bij deelen zijn zij een volledige reisbeschrijving; bij deelen, enkele verspreide nota's; maar in het algemeen geven zij getrouw zijne reisindrukken weer en getuigen van

een scherpen, opmerkzamen geest, van uitgebreide kennissen, en van oprecht kunstgevoel.

Wat was het inzicht van Van de Velde bij het aanteekenen van die reisindrukken? Mogelijk was hij voornemens ze in bundel te vergaderen en, volgens een alsdan zeer gevolgd gebruik, in vorm van *Mémoires* uit te geven : zij begrijpen immers veel meer bijzonderheden, als het wel noodig was tot het opmaken zijner Eigenhandige Levensbeschrijving. Mogelijk schreef hij die enkel voor zijn eigen genoegen, om later die reizen, in den geest, te kunnen hernemen, of om zijne reisindrukken aan vrienden en magen te kunnen mededeelen.

Wij moeten ons noodzakelijk houden bij het kortbondig aanstippen van zijnen reisweg. Getrouw aan het plan voor ons werk aangenomen, zullen wij de deelen der *autobiographia*, die op zijne reizen slaan, enkel toelichten en aanvullen waar het pas geeft.

Van zijn omreisje van 1775, over St Nikolaas, Gent, Thielt, Dixmuide, Veurne, Duinkerken, Oostende en Brugge, spreekt de Levensbeschrijving niet; maar in een zakboekje vind ik daarover zeer omstandige aanteekeningen, waarvan er menige zijn, die onder geschied- en oudheidkundig oogpunt zeker belang opleveren, en daarom zeer nuttig om uitgeven zouden zijn (1).

Van de reis naar Parijs in 1789, in de *autobiographia* aangeteekend, wordt in de zakboekjes niets gemeld, wat zooveel te meer te betreuren is, dat er nergens elders iets over te vinden is.

Hetzelfde dient ook gezegd van de reis door Nederland naar Bremen in 1794, waarover de zakboekjes niets bevatten tenzij eene lange lijst van Belgische uitwijkelingen te Bremen verblijvende, en eenige nota's over Groningen, Leeuwaerden, Harlingen, Bolsweerd, Edam en Haarlem.

Het is echter maar in 1798, dat Van de Velde zijne omreizen in Duitschland voor goed begon.

Die omreizen worden in de zakboekjes zeer omstandig beschreven en wel onder de volgende deelen :

I. Van Munster naar Paderborn.
II. Van Paderborn naar Cassel.

---

(1) Alzoo over de kerk van St Nikolaas, over bibliotheken van Gent, over den staat van de wegenis in Vlaanderen, over de oudheden van Veurne, over de puinen van de abdij der Duinen, over Duinkerke en diens visschersbooten of *ijslanders* enz.

III. Van Cassel naar Munden.
IV. Van Munden naar Gottingen.
V. Van Gottingen naar Eschwege (1).
VI. Van Eschwege naar Eisenach.
VII. Van Eisenach naar Gotha.
VIII. Van Gotha naar Erfurt.
IX. Van Erfurt naar Weimar.
X. Van Weimar naar Jena (2).
XI. Van Jena naar Naumburg.
XII. Van Naumburg naar Leipzig.

Het zou te verre leiden vele bijzonderheden over die reizen mede te deelen of aanhalingen uit Van de Velde's nota's op te nemen. Nochtans om er een gedacht van te geven, schrijven wij er een bladzijde van over. Ziehier hoe de Eximius zijne eerste ontmoeting met hertog Ernst verhaalt :

« J'ai eu l'honneur de parler deux fois avec son Altesse Sérénissime Mgr le duc règnant Ernest de Saxe-Gotha. Il m'entretint plus d'une heure sur toutes sortes de matières, mais principalement concernant la Bibliographie, dont il est grand connaisseur. Je lui parlai très-franchement, ignorant que c'était son Altesse. Je le pris pour un officier d'un grade supérieur, décoré d'un ordre (il portait un crachat), surintendant de la bibliothèque. Il m'accabla de politesses, au point de me faire donner des livres, et de m'ouvrir les armoires des manuscrits; il eut même la bonté de chercher le petit manuel que j'avais laissé dans un autre appartement, mais je courus après lui. Ce n'est qu'à l'auberge que j'ai su que c'était son Altesse. J'ai donc été le lendemain lui faire mes excuses. Je lui ai remis mon nom avec mes qualités, ce que j'avais refusé la veille, désirant n'être pas connu. Il me fit encore les mêmes politesses, m'engagea à rester encore à Gotha et me permit d'y séjourner aussi longtemps que je voudrais, il m'assura que tout me serait communiqué, il me pressa d'aller voir la Kunst-Kammer etc. »

Merken wij hier aan dat, zooals het reeds blijkt uit bovenstaande aanhaling, Van de Velde in Duitschland, uit voorzichtigheid, zijnen naam en hoedanigheid verzwijgen moest. Brieven alsdan geschreven,

---

(1) Te Eschwegen schreef Van de Velde eene nota over de merkweerdige zoutziederijen die er wierden aangetroffen.

(2) Te Iena woonde hij leergangen der Hoogeschool bij.

zijn gewoonlijk onderteekend : Franciеs, Johan Francies, enz. en geruimen tijd zelfs reisde hij onder den naam van Van Damme (1).

Uit voorzorg ook had hij de burgerkleedij van dien tijd aangenomen en tijdens zijn verblijf in Dresden liet hij door den heer Moons van Antwerpen, het portret schilderen, dat hem in die kleedij voorstelt en dat heden nog in zijne familie bewaard wordt (2).

In Dresden nam Van de Velde om zoo te zeggen zijn hoofdkwartier, hij werkte er vlijtig aan het groote werk waarover wij verder breedvoerig handelen, en nog menig ander, bijzonderlijk over kunst.

In den Winter bleef hij meest in de stad maar des Zomers zette hij zijne omreizen voort naar de bijzonderste Duitsche steden.

In Mei 1799 vertrok hij naar Berlijn, van welke stad hij eene uitgebreide beschrijving opmaakte; hij bezocht ook Wittenberg en Dessau.

In 1800 ging hij naar Bautzen, naar Freyberg en naar Breslau, altijd nauwkeurig zijne reisindrukken aanteekenende (3).

Wij mogen veronderstellen dat hij gelijksoortige aanteekeningen zal gemaakt hebben over zijne verdere reizen; maar de boekjes zijn verloren geraakt. Dit maakt dat wij van zijn verder verblijf in Duitschland niets zouden weten, indien wij er niet een en ander over vonden bij het onderzoek van zijnen zoogenaamden

APPARATUS MELANCHTONIANUS.

In *Oratio de Joannis Francisci Van de Velde vita et meritis* van professor Reusens lezen wij : « Gedurende zijne omreizen in Duitschland ontving hij van zijne vrienden eenige eigenhandige brieven van

---

(1) Zoo bezitten wij eene nota getiteld : hæc est scedula librorum quos ex Bibliotheca electorali Dresdensi sibi sub nomine E. Van Damme legendos accepit J. Van de Velde 1800 et 1801.

(2) Dit portret van Van de Velde is zeer kunstig geschilderd. De Eximius teekende er over aan : Mijn portrait in peirle-koleurkleed, buste, geschildert te Dresden, door Ludovicus Moons, professor der schilder-academie tot Antwerpen zijne geboorteplaets, den 30 April en 3 en 4 Mei 1799, ætatis 56 — solvi ludovicum aureum uti a me petivit.

(3) Men leest onder andere eene kundige beschrijving der zilvermijnen van Freyberg.

Philippus Melanchton, eenen der innigste vrienden van Luther, en met dezen eenen der beroemdste mannen der zoogezegde Hervorming. Hij was voornemens die brieven, met uitleggingen toegelicht, in druk te geven, maar heeft dit werk niet kunnen uitvoeren (1). » Mr Reusens voegt hierbij in nota : « Les copies de ces *lettres* se trouvent aujourd'hui dans la bibliothèque de Mgr. De Ram, recteur de l'Université catholique de Louvain ».

Dit is alles wat, althans tot over eenige jaren nog, bekend was nopens een overgroot werk van Van de Velde; een werk, waaraan hij de lange jaren van zijn verblijf in Duitschland gewijd heeft; een werk dat, hadden de omstandigheden er de uitgaaf niet van belet, voldoende was om zijnen naam in de letterwereld te vereeuwigen.

Wij zullen trachten een gedacht te geven van den inhoud van dit werk en van de wijze, waarop het verveerdigd wierd.

In onze beschrijving van dit lang onbekend gebleven meestergewocht zullen wij vooral volgen eene reeks van artikelen in 1867 verschenen in de Duitsche revue *Serapeum*, onder het handteeken van den heer Scheler « Kabinetsbibliothekar des Königs der Belgier » (2).

Die heer Scheler, een geleerd man, die vele bijdragen vooral van boekenkundigen aard, aan menige revue en wetenschappelijke schriften zond, behoorde tot de protestantsche omgeving van den eersten Koning der Belgen. Overtuigd voorstander der hervormde leer zijnde, is het merkwaardig hem over Van de Velde en diens werk zulken uitbundigen lof te hooren spreken. Wij mogen nochtans niet onopgemerkt laten dat in zijne beoordeeling over den *Apparatus* menigmaal de protestant luider spreekt dan de geleerde.

Met nauwkeurig den inhoud aan te geven van zijnen *Apparatus* zullen wij Van de Velde als geduldigen navorscher, als geleerden verzamelaar leeren kennen. Wij zullen zien, door den inhoud zelf van zijn meesterwerk, hoe hij bijna alle de Duitsche bibliotheken en oorkonden-

---

(1) « In his etiam peregrinationibus suis per Germaniam, ab amicis dono accepit autographas aliquot epistolas Philippi Melanchtonis, Luthero olim amicitia conjunctissimi atque cum ipso pseudo-reformationis antesignani : quas, prout quondam de aliis eruditorum epistolis Bremæ exeriptis facere statuerat, animadversionibus elucidatas prelo vulgare destinavit, quin tamen consilium unquam ad exitum perducere potuerit. »

(2) Eene bijzondere uitgave of « separatabdruck » van die artikelen verscheen in 1867, onder den titel : « Der Apparatus Melanchtonianus Löwener Professors Van de Velde, nebst 37 unedirten Briefen Melanchtons, von Prof. Dr. August Scheler. Van dit werkje van 62 bladz. wierden maar 100 afdrukken gemaakt, te Leipzig bij T. O. Weigel.

kamers bezocht, en met wat zorg hij zelf, van stad tot stad, ging overschrijven wat hem voor zijne verzameling noodig was.

Hij begon die verzameling in de stad Dresden en volledigde die te Breslau (1800 en 1801), Berlijn (in Oogst 1801), Frankfort aan den Oder (Sept. 1801), Meissen (Nov. 1801), Gotha (1802), Jena (Juli 1802), Erfurt (Juli 1802), Weimar (Juli 1802), Leipzig (Juni 1802), Göttingen (Oogst 1802), Hamburg (April of Mei 1802), Cassel (Aug. 1802), Frankfort aan Mein (Aug. en Sept. 1803), Aschaffenburg (Sept. 1803), Schweinfurt Nürnberg (Sept. en Oct. 1803), Altdorf (Sept. 1803), Zwickau (Nov. 1803), Freiberg (16 Nov. 1803), Parijs (Sept. 1805), ook nog in Braunsweig en Bremen; in Weenen, Schwerin en Wittenberg deed hij daarbij eenige afschriften maken.

Het werk, zooals het uit de nalatenschap van Mgr. De Ram naar de Koninklijke Bibliotheek te Brussel overkwam, bestond in eene groote hoeveelheid losse bundels. Prof. Scheler, tijdens het schrijven van zijne notitie voor het *Serapeum*, onderzocht het geheel en gansch en rangschikte de bundels; hij voorzag elk dezer van eenen omslag, waarop hij in korte woorden den inhoud aanduidde. Naderhand wierden de bundels verbonden, zoodat zij nu in de Koninklijke Bibliotheek voorkomen in vorm van acht zware boekdeelen in folio, elk van vijf tot zes honderd bladzijden of meer, vergezeld van een negende boekdeel in 4°, waar de tafels, ook door den Eximius verveerdigd, zijn ingebonden.

Om een goed gedacht te geven van de belangrijkheid des Apparatus gaan wij dus in het kort den inhoud aanstippen, volgens het schrift van Prof. Scheler en onze eigene aanteekeningen in de Koninklijke Bibliotheek genomen en naar de orde, waarin de Eximius in de verschillige Duitsche bibliotheken zijne afschriften ging maken.

Dresden. 37 brieven van Melanchton uit den Codex Zeltneri; — afschriften en uittreksels uit een uiterst zeldzaam boek (hæc editio rarissima, zegt V. d. V.) getiteld *XVI selectiores epistolæ* Van Snegass; — een bijna volledig afschrift van den *Codex chartaceus* van de keurvorstelijke bibliotheek, inhoudende brieven van Melanchton en anderen; — uit den *Codex dresdensis* twee oorspronkelijke brieven van Melanchton en, benevens eenige andere stukken, uittreksels van meer dan twee honderd brieven van Joach. V. Berg, Th. Beza, Esr. Rudinger,

Stigelius, C. Peucerus, Zach. Ursinus, Dan. Fossanus, H. Bullinger, Jos. Simler, Sim. Grynaeus, Chr. Pezelius, en meer anderen; — afschrift eener voorrede door Melanchton geschreven voor een werk over Cicero.

Scheler merkt aan dat meer dan een der brieven door Van de Velde opgenomen onuitgegeven zijn. Ook bemerkt hij de zorg door onzen Eximius aangewend om zijne afschriften en uittreksels zoo nauwkeurig mogelijk te maken. Zoo verre gaat die nauwkeurigheid dat bij het afschrift van eenen Melanchtonschen brief, de zegel zelf die er aangehecht is, door den Eximius wordt nageteekend.

Breslau. De stukken aldaar door Van de Velde verzameld bedragen twee boekdeelen; het eerste van ruim zes honderd, het tweede van ruim zeven honderd bladzijden. Die boekdeelen bevatten vooreerst briefwisselingen enz. van den afgevallen bisschop Dudithius (1581—1585), van Hubertus Languetus (52 brieven), 20 brieven aan Joh. Crato, 3 aan Redingerus, 6 aan Thomas Redingerus, enz. enz. — Verder afschriften uit de Protocollen van het Breslauer kapittel (36 bundels van ieder 12 tot 18 bladzijden); — brieven, meest al onuitgegeven, van Melanchton aan verscheidene vrienden, getrokken uit den *Codex chartaceus;* — 88 brieven meest van Melanchton maar ook van Luther, Gris, Metzler, Mycillus, Eberus, enz. Zeven dezer brieven zijn, volgens aanmerking van Scheler, teenemaal onbekend; — 51 brieven, volledig afgeschreven, of minstens met hunne varianten aangeteekend, uit den brievenboek van Jo. Hessus; — brieven van en aan Ambr. Moibanus; — 85 stukken, waaronder 43 van Melanchton, uit de verzameling van Andreas Sanftleben; — menig stuk uit de brievenverzameling van Joh. Crato, uit de brieven van Thom. Redingerus enz. — 16 brieven uit verzamelingen der St Elisabeths bibliotheek; — 137 brieven van en aan verscheidenen uit den Epistolarum volumen VI ex dono Henelii; — 20 uit den Tom. VIII Epistolarum ad Joh. Cratonem — 116 brieven uit den Epistolarum vol. IX Bibl. Redhingerianæ.

Berlijn. Brieven van Melanchton over de kloosterbeloften; — afschrift van een werkjen van Jo. Æcolampadius getiteld : « Quid de Eucharistia veteres senserint, Dialogus » ; — een aantal brieven van en aan Melanchton.

De vlijt en de zorg, waarmede de Leuvensche professor alles door-

zocht en wat zijn werk betrof uitkoos, zegt hier Scheler, is oprecht wonderbaar.

Franckfort aan den Oder. Uittreksels en afschriften van vijf en twintig boekwerken der bibliotheek. Van de Velde bemerkt aan het slot dezer verzameling : « Libri ex quibus suprascripta, exeunte mense septembri 1801 in ædibus magnifici D. Hansen rectoris Academiæ, Francofordiæ ad Oderam, excerpsi, ex bibliotheca Academica, ab eodem clariss. ac magnifico D. Rectore, qui me in Bibl. induxerat, accepti fuerunt et, opere absoluto, redditi. »

Schwerin. In deze stad nam Van de Velde zelf geene afschriften, maar deed er op zijne kosten (hij betaalde 4 thalers 19 gr. Mecklenburgsch geld) dertien brieven van Melanchton afschrijven.

Meissen. De Eximius nam er afschrift van een werk van Melanchton : *De Gnomica*, geschreven op den onderkant eener uitgave van Hesiodus' *Opera et dies* (1537). Dit boek behoorde alsdan aan den heer J. A. Müller, rector der keurvorstelijke school van Meissen.

Wittemberg leverde aan onzen verzamelaar maar drij brieven van Melanchton, welke hem de heer Joh. Math. Schraeck, professor en bibliothecaris bezorgde.

Gotha. In die stad verzamelde Van de Velde eenen rijken oogst. De vrucht van zijnen arbeid bestaat in een groot boekdeel f° van 534 bladzijden, waarvan de eerste helft afschriften behelst door Van de Velde, in Gotha zelf, gemaakt in 1802, van Melanchtonsche brieven enz. De tweede helft wierd door hem verveerdigd in Dresden, alwaar de hertog van Saxen-Gotha hem goedwillig eene verzameling handschriften uit zijne bibliotheek had gezonden.

In eenen brief van 24 December 1803, had Van de Velde aan den hertog deswege aanvraag gedaan. Die brief laat blijken welke moeite onze Eximius zich gaf tot het verveerdigen van zijnen APPARATUS. Een afschrift ervan is mede ingebonden met de bundels betrekkelijk Gotha. In zijne artikelen in het *Serapeum* heeft Scheler hem, verminkt, over-

gedrukt. Hier staat hij in zijn geheel, uit de handschriften der Koninklijke Bibliotheek door ons overgeschreven :

« 24 Décembre 1803.

Monseigneur,

Le soussigné, professeur dans l'Université de Louvain, se rappelle avec une vraie satisfaction l'accueil gracieux dont votre Altesse Sérénissime a daigné l'honorer, lorsqu'il se trouvait dans votre résidence, il y a environ 18 mois, pour y profiter des ressources immenses que votre Bibliothèque Ducale offre en tout genre aux amateurs des sciences et des arts.

Certes le soussigné n'oubliera jamais la bonté paternelle, l'affabilité ainsique la facilité avec lesquelles, Monseigneur, vous lui fites ouvrir tous vos trésors littéraires, que personne ne connait mieux que votre Altesse Sérénissime elle-même, et que vous communiquez d'une manière qui fait autant d'honneur aux Lettres qu'au Prince même qui s'en est déclaré le protecteur. Combien un littérateur n'est-il pas alors dédommagé de ses peines? Quelle ardeur ne se sent-il pas, lorsqu'il est encouragé de cette sorte?

Aussi, Monseigneur, le soussigné de son côté, s'est attaché à mettre à profit la belle occasion que son séjour à Gotha lui procura. Pendant le peu de jours qu'il y passa, il transcrit plus de cent pièces, soit lettres, soit autres monumens, qui pourront trouver place dans le recueil qu'il forme, depuis quatre ans, des *Lettres* d'un des plus savans écrivains de son tems, le célèbre Mélanchton : quel regret pour lui, voiant qu'il lui restait encore une grande récolte à faire, de n'y pouvoir rester plus longtems? Mais des affaires urgentes le rappelaient dans la Belgique, sa patrie, au sujet desquelles il eut le bonheur de réussir parfaitement.

Il n'y avoit donc pour lui d'autre parti à prendre, que de séjourner une seconde fois à Gotha, ou d'achever d'une autre manière ce qui restait encore à faire. Le premier moien était fort embarrassant dans le plan que le soussigné avoit pris de voiager, soit dans le Nord, soit dans le Sud de l'Allemagne, toujours dans le dessein d'augmenter de plus en plus sa collection. La guerre, qui s'est manifestée dans le Nord, l'aiant déterminé à visiter les bibliothèques les plus considérables dans le Sud, surtout le long du Rhin et du Mein, le soussigné a eu le bonheur de s'enrichir de nouvelles lettres de Mélanchton, au point qui a surpassé son attente. A Francfort il a déterré environ vingt-deux monumens de ce genre, tirés des archives de la ville et

des actes du ministère ecclésiastique. S'étant rendu ensuite à Aschaffenbourg, il présenta à S. A. E. Monseigneur l'archi-chancelier de l'Empire une pétition tendante à obtenir ce que l'archive électorale contenait relativement à ses recherches. Cette pétition fut envoiée à Ratisbonne; et S. A. E. aiant eu la bonté de l'agréer vient d'envoier au professeur Vogt des ordres y relatifs.

Mais c'est à Nuremberg, Monseigneur, que sa récolte a été la plus abondante. La bibliothèque de la République, dans laquelle la collection unique d'écrits Mélanchtoniens de feu Mr Strobel et les manuscrits du célèbre Stolger ont été incorporés, avec la bibliothèque Ebnérienne; les collections particulières du célèbre Danzer et d'autres savans, ont fourni au soussigné de quoi s'occuper près de deux mois, dans cette ville seule. Dans l'intervalle, et retournant de là à Dresde, le soussigné n'a pas négligé de voir les bibliothèques, surtout de l'université d'Altdorff et du collège à Zwickau, d'où plusieurs pièces lui ont été fournies; et il se propose de se rendre au printems prochain, s'il plait à Dieu, dans les villes de Halle, de Braunschweig, Brème et Hambourg : la Providence lui aiant ménagé le loisir, la force et les moiens de pouvoir se livrer à toutes ces courses, certainement très-laborieuses pour son âge et qui le mettent dans des dépenses très-considérables. Mais *jacta est alea.*

Le soussigné, Monseigneur, vous demande pardon d'abuser de votre patience par ces minuties; mais il en croiait le récit n'être pas inutile à persuader V. A. S. qu'un nouveau séjour, quelqu'envie qu'il en ait, outre de nouveaux dépens qu'il occasionneroit, dérangeroit visiblement le plan qu'il s'est prescrit, et qu'il lui fallait songer à un autre moien de remplir la tâche qui lui reste au sujet des manuscrits conservés à Gotha.

Ce moien, Monseigneur, est fort aisé à trouver, mais il dépend uniquement et absolument de votre clémence, que le soussigné invoque avec la confiance que V. A. S. elle-même a daigné lui inspirer.

Permettez, Monseigneur, que le soussigné rappelle à votre souvenir, que lorsqu'il était sur son départ de Gotha, il plut à V. A. S. de lui faire entendre que les manuscrits relatifs à ses recherches, mais qu'à cause de la brièveté du tems, il n'avait pu collationner, pourraient être envoiés à Dresde, où tout l'apparat du soussigné se trouve, lorsqu'il y serait de retour, comme il se le proposait, et comme effectivement il y est retourné depuis 4 semaines.

Ne serait-il donc pas possible, Monseigneur, que cette lueur d'espérance que votre bon cœur fit alors apercevoir au soussigné se réalise

actuellement, et que les manuscrits de votre bibliothèque ducale dont il est joint ici une note, soient envoyés à Dresde? Le soussigné sent lui-même que c'est une affaire d'importance et qu'il faut y mettre de la précaution, surtout à l'égard d'un étranger. Mais quant à ce dernier article, le soussigné prie V. A. S. d'observer, que s'il est étranger dans l'Allemagne, il est établi dans la Belgique et qu'il a le bonheur non seulement d'y être connu de tous les gens les plus respectables, mais d'y jouir d'une réputation de fidélité et d'intégrité qu'il n'aimerait pas de perdre pour tout ce qu'il y a au monde. Au surplus V. A. S. daignera elle-même prescrire les mesures de précaution qu'elle jugera nécessaires, auxquelles le soussigné se soumettra avec plaisir. Soit donc que ces mesures consistent à faire remettre les manuscrits susmentionnés à une personne de confiance à Dresde, de qui je les prendrais l'un après l'autre, soit qu'on trouve convenir de consigner une somme considérable entre les mains de cette même personne à Dresde, ou ailleurs, soit toute autre garantie, le soussigné, en prenant sur lui tous les frais du transport, suivra entièrement en cela les ordres que V. A. S. trouvera bon de prescrire. Il aura d'ailleurs un soin particulier pourqu'il n'arrive aucun dommage au dépôt, qu'on voudra lui confier et dont il sent tout le prix. Sa reconnaissance sera éternelle.

Le soussigné, connaissant l'ardeur éclairée et judicieuse, avec laquelle V. A. S. protège les lettres, et plein de confiance en sa bonté envers lui, ose espérer que cette grâce, dont dépend en partie la perfection de son ouvrage, lui sera gracieusement accordée.

J. Fr. Van de Velde

profess. dans l'Université de Louvain. »

De bede van Van de Velde was goedgunstig aanhoord geweest. Dit liet hem toe zijne verzameling te vermeerderen met zeven nieuwe bundels. Den 10 Mei van 1804 bezorgde Van de Velde de hem medegedeelde handschriften aan de Gotha'sche bibliotheek terug, zoo blijkt uit eene nota, welke hij met de volgende woorden besluit : « Sit memoria clementissimi ac serenissimi Ducis Ernesti, ducis Saxo-Gothani, quem, heu! 21 Aprilis mors acerba nobis abstulit, in benedictione, cujus favore haec mihi munera obtigerant. »

Jena. De Universiteitsbibliotheek dier stad bood aan onzen verzamelaar menig merkwaardig handschrift dat hij wist te benuttigen. Talrijk zijn dan ook de afschriften, nota's enz. aldaar genomen. Zoo doorzocht hij de Codices B. nº 24 en de *LXVI Selectiores epistolae Melanchtonis*

ad Myconium conscriptæ, editæ a Snegassio (Jenæ 1594); ook de Pentas Melanchton'scher Briefe von Niemeyer, waarvan hij uit Weimar een exemplaar had naar Jena doen zenden. — Scheler merkt hier zelf aan, dat meestal de stukken door Van de Velde in Jena overgeschreven, of aangeteekend, bijzonderlijk Luther betreffen.

Erfurt. Uit de bibliotheek van Diaconus Lossius schreef Van de Velde menig stuk af dienstig tot de geschiedenis der Hervorming, en onder andere eenen zeldzamen brief van Melanchton aan den Koning van Denemarken; ook nog de randbemerkingen door Melanchton geschreven op een exemplaar van *Platonis opera omnia (Basel 1534).*

Weimar. Hier vond hij vijftien brieven van Melanchton, waarvan één anders onbekend, en schreef ze af onder volgenden titel :

Exempla epistolarum Phil. Mel. quas ex autographis quæ in archivo Wimarensi adservantur, Wimariæ descripsit Joh. Franc. Van de Velde 11 Julii 1802.

Leipsig. 1°) Uit een handschrift der Bibliotheca Paulina Lipsiensis, genaamd : Epistolæ et alia opuscula Mart. Lutheri et Phil. Melanchtonis a coævo collecta, schreef de Eximius, geheel of gedeeltelijk, 67 stukken af.

2°) Brieven van Melanchton, uit den Codex epistolarum Casp. Peuceri, Melanchtonis, Camerarii et aliorum, Bibliotheeæ Academicæ Lipsiensis; (beneficio Magn. ac clar. viri D. Beck, profess. et biblioth. mihi communicatus, zegt Van de Velde).

3°) Epistolæ Phil. Melanchtonis quinque, quas ex originalibus quæ Lipsiæ in locuplete bibliotheca reverendissimi ac clarissimi DD. prelati Jo. Frid. Bûcher, asservantur in ædibus ejusdem prelati, descripsit Joan. Fr. Van de Velde 26 Junii 1802.

Daarbij zijn gevoegd menige andere brieven en namelijk een brief door Erasmus aan den rector der Erfurtsche Hoogeschool den 31 Juli 1533, uit Leuven geschreven.

4°) Epistola Melanchtonis Joh. Baptistæ Egnatio..... quam descripsit V. d. V. ex vetusta copia.

5°) D. Phil. Mel. ad principem Mauritium.....

6°) Brieven van Melanchton getrokken uit eene uitgave der Poemata G. Sabini.

7°) 121 stukken uit een handschrift der Bibliotheca Paulina waarin vele schriften van Luther, Melanchton enz.

8°) Collectio scriptorum quæ Joach. Camerarius Papeberg aut confecit ipse, aut ab aliis confecta edidit vel illustravit.

9°) Varii libri antiqui ex bibliotheca academica Lipsiensi accepti, a me inspecti ac recensiti.

Göttingen. Met de welwillende medewerking van Professor Reuss, bibliothecaris, schreef Van de Velde in die stad eenen Index alphabeticus personarum ad quas scripsit Mel.; eenen Index epistolarum ad P. Mel. scriptarum; en hij maakte menig afschrift van brieven, nota's enz. van Mel. zoowel uit handschriften als uit gedrukte werken. Eindelijk nam hij ook menig stuk op uit den Codex epistolarum Gottingensis.

Hamburg. Uit die stad zond de bibliothecaris Prof. C. D. Ebeling aan onzen verzamelaar 9 brieven van Melanchton en eenen brief van Camerarius, afgeschreven uit de Litteræ doctorum virorum autographæ.

Ofschoon in de aanteekeningen van onzen Eximius daarover niets verder te vinden is, mogen wij nochtans vermoeden dat hij zelf de Hamburgsche bibliotheek moet bezocht hebben en er opzoekingen moet gedaan hebben. Immers 80 stukken, eigenhandig door Van de Velde afgeschreven uit handschriften dezer bibliotheek, dragen voor opschrift : Index epistolarum P. Mel. et aliorum monumentorum, quæ in Septembri 1804 descripsi (1).

Cassel. Van de Velde bood er aan den regeerenden Landgraaf Willem IX, later keurvorst Willem I, den volgenden brief :

« Monseigneur,

L'Université de Louvain, ayant eu le triste sort, après une existence de près de quatre siècles, d'être supprimée par un arrêt du département de la Dyle, le soussigné qui étoit professeur dans la dite université, se trouvant ainsi déchu de son état, se rendit en Allemagne, il y a environ cinq ans.

Vivant depuis sans emploi et au milieu de protestans, placé presque

---

(1) De Eigenhandige Levensbeschrijving zegt enkel : 1804... postea Hamburgum et Altonam; mansi ibi quindecim dies.

au centre du théâtre, où s'est passée la grande scène du seizième siècle, il se choisit un genre d'occupation que le concours de ces circonstances semblait provoquer; celui de l'Histoire de la Réformation dans l'Allemagne inférieure.

Cette étude le conduisit naturellement à connaître les grands acteurs de cette révolution, parmi lesquels, après le docteur M. Luther, il n'y a personne qui n'assigne le premier rôle au célèbre professeur de Wittemberg, Philippe Mélanchton.

Comme ses écrits, ses Lettres surtout, qui la plupart sont historiques, jettent un grand éclat sur les évènemens de ce tems, le soussigné se procura tout ce qui se trouvait de Lettres de ce grand homme; il les lut toutes et les rangea dans l'ordre de dates. Il s'attacha ensuite a rechercher partout et à copier les lettres que Mélanchton a écrites lui-même, ou que d'autres lui avoient adressées et qui n'ont pas encore été publiées. En quoi il a eu le bonheur de réussir au point qu'il possède déjà plus de 400 lettres, dont il y a au moins un quart, qu'il doit à la faveur de S. A. R. Mgr. le duc règnant de Saxe-Gotha, lequel lui fit ouvrir tous ses trésors en ce genre, avec une magnanimité qu'on ne saurait assez admirer.

Mais après tout ce bonheur, il reste encore, Monseigneur, un très-grand nombre de pareils écrits, cachés dans les coins des bibliothèques ou dans l'obscurité des archives. Le soussigné est persuadé que dans la Hesse et nommément dans la résidence de V. A. S. il se trouve une très-grande quantité de Lettres Mélanchtoniennes, dont aucune n'a vu jusqu'ici le jour.

Mélanchton eut le bonheur d'être connu, pour la première fois, de votre illustre prédécesseur Philippe le Magnanime, à l'occasion d'un voiage que ce savant avait fait dans son pays en 1524, en compagnie de Joachim Camerarius, son intime ami. Le même Landgrave l'appela avec plusieurs autres théologiens au colloque de Marpurg en 1529, et il s'entretint volontiers et souvent avec ce professeur à la fameuse diète d'Augsbourg en 1530. Mélanchton eut encore l'honneur de s'aboucher avec ce prince à Smalcalde et puis à Francfort en 1539, ainsi que dans plusieurs occasions. Mais la correspondance que le Landgrave daigna tenir avec le même Mélanchton était infiniment plus fréquente, à tout moment on en trouve des vestiges dans les lettres déjà imprimées de ce dernier, où Mélanchton parle en six cents endroits du Landgrave Philippe qu'il appelle presque toujours *Macedo* faisant allusion au père d'Alexandre le Grand qui s'appeloit aussi Philippe et qui étoit roi de la Macédoine.

Cependant malgré le grand nombre de lettres que cette correspondance a dû occasionner, il en existe très-peu qui soient imprimées ou même connues. Laurens Beger, caché sous les noms de Daphnæus Arcuarius, publia dans le XVIIe siècle toutes les lettres et monumens qui regardent la bigamie, et ce même événement fait le sujet d'une dissertation que le savant Strobel, pasteur à Wöhrd près de Nuremberg, a fait imprimer il y a 10 à 12 ans. On ne connoit au surplus que 8 autres lettres de Mélanchton au Landgrave, y compris une préface qui est à la tête d'un ouvrage dédié à ce prince. Il résulte, ce semble, évidemment de ce récit qu'il existe d'autres lettres, que le soussigné désire avec empressement de découvrir pour les joindre à celles qu'il possède, afin de rendre son recueil aussi complet que possible.

C'est pourquoi, Monseigneur, le soussigné prend la respectueuse liberté de recourir à la haute protection de V. A. S. la suppliant très-humblement de vouloir en ceci lui tendre une main secourable. La bonté de votre cœur et l'ardeur si digne d'un prince et qui caractérisa particulièrement Philippe le Magnanime, cette ardeur donc à faire fleurir les sciences et les arts, la protection éclairée que vous daignez accorder aux amis des lettres, m'inspirent, Monseigneur, la confiance la plus complète que mes vœux seront pleinement exaucés.

Le soussigné à l'honneur d'être, etc.

Cassel, ce 5 Août 1802.

Jean Francis
professeur de Louvain. »

Heeft bovenstaande verzoek verhoor gevonden bij den Landgraaf? Wij weten het niet; doch denken, neen; want de *Apparatus* bevat uit Cassel niets als eene enkele opgave der briefwisseling, die bestaan heeft tusschen Melanchton en Landgraaf Philips, met aanduiding der boeken en verzamelingen waarin die brieven te vinden zijn.

Frankfort aan den Mein. Uittreksels uit een handschrift der oorkondenkamer: Acta colloquii Wormatiensis enz. — Vele nota's zoo uit gedrukte als uit handschriftelijke werken; — en eene lijst van de brieven Melanchtons quæ exstant Francoforti ad Mænum. Van die brieven zoo het schijnt had Van de Velde afschrift genomen, maar die afschriften komen niet voor in den Apparatus.

Aschaffenburg. Hier nam onze verzamelaar eenige nota's van ver-

scheiden aard over de geschiedenis der Hervorming. Uit Aschaffenburg schreef Van de Velde ook eenen brief aan Z. keurvorstelijke Hoogheid Mgr. den Aarts-kanselier des Rijks te Regensburg waarin wij lezen :

« Sur des assurances positives, qu'un certain nombre de lettres existent dans votre Archive électorale, faisant partie de la correspondance de votre prédécesseur le cardinal-archevêque de Brandebourg, il prend, Monseigneur, la respectueuse liberté de prier Votre Altesse électorale de vouloir lui accorder à ce sujet votre haute protection.

Qu'il est doux, Monseigneur, de se rappeler à cette occasion que ce fut un de vos ancêtres à qui les lettres en Allemagne sont redevables de leur renaissance. Le grand protecteur des savans, et savant lui-même l'illustre Dalberg, évêque de Worms, était au commencement du 16e siècle dans l'Empire ce qu'était, dans les Etats de Florence, le fameux Cosme de Médicis, sur la fin du siècle précédent. Persuadé, Monseigneur, que ce même esprit vous anime, le soussigné a la confiance ta plus complète que sa demande tendant à pouvoir copier tout ce qui se trouve dans l'Archive regardant Mélanchton lui sera gracieusement accordée, et que vous voudrez même étendre cette faveur aux lettres de Mélanchton qui existent en grand nombre dans la bibliothèque publique de Ratisbonne. »

Dit schrijven verwierf aan Van de Velde afschrift van nog negen, weinig bekende, brieven van Melanchton.

Schweinfurt. Afschrift van twee oorspronkelijke brieven.

Nürnberg. De verzameling van afschriften, nota's enz. door Van de Velde in die stad gemaakt, bevat zeventien deelen, omstandig in het werkje van Scheler beschreven. Wij willen hier enkel aanmerken dat die verzameling een der best bewerkte deelen van den Apparatus is en ook een der volledigste. Van de Velde werkte er twee maanden aan. Te Nürnberg was hij in de beste betrekkingen met de heeren Panzer, Dr. Junge en leeraar Rath aan wien hij door den heer Hufnagel van Frankfort was aanbevolen geweest.

Altdorf. Talrijke uittreksels en afschriften uit verscheidene werken en verzamelingen, uit de bibliotheek dier stad, waarin hij zeer vriendelijk door Prof. Nopitsch wierd ingeleid. Te Altdorf ook bezorgde hem Prof. Siebenkees menig merkwaardig stuk.

Zwickau. Aldaar vond hij brieven van Melanchton aan Calvyn en andere geschreven; en verzamelde er menige aanteekening dienstig voor de geschiedenis der Hervorming.

De stukken, in Zwickau opgenomen, zijn door Scheler in 13 deelen verdeeld.

Freiberg. Van de Velde nam er aanteekeningen uit gedrukte werken; maar vond er noch handschriften, noch brieven voor zijn werk dienstig.

Weenen. De Eximius kwam er zelf niet; maar liet er afschriften maken, in de Hofbibliotheek, van 59 brieven van Melanchton en van andere stukken in het geheel ten getalle van 90. De heer Van Bouchaut, inspecteur de la collection des estampes de S. A. R. Mgr. le duc Albert de Saxe, bezorgde voor hem die verzameling.

Parijs. Van de Velde kwam er in 1805. Hij nam er afschriften uit verscheidene werken der « Bibliothèque Nationale » zooals de Testimonium de Langueto — de Epistola Hermanni Wilken, ludimagistri Rigensis ad Mel. — enz.

Uit andere steden nog wist onze verzamelaar zich de stukken aan te schaffen die voor zijn Apparatus onontbeerlijk waren. De tafels voor zijn werk verveerdigd en andere aanteekeningen melden ons dat hij in de volgende steden ook nog afschriften nam of maken deed. Eenige komen in geheel, andere maar gedeeltelijk meer, in zijne verzameling voor.

Taucha. Een brief van Melanchton.

Helmstadt. 50 stukken, waaronder 32 brieven.

Braunschweig. 47 stukken waarvan 21 brieven van Melanchton.

Bremen. 5 brieven van Melanchton.

In zijn groot werk over de Hervormers, bemerkt de vermaarde Bretschneider dat Prof. Nösselt, de uitgever van eenen welbekenden

cataloog der brieven van Melanchton, aan Van de Velde eenen volledigen *Apparatus Melanchtonianus* verkocht had. Bretschneider heeft vooreerst geene kennis gehad van Van de Velde's APPARATUS; immers diens bestaan was bijna onbekend, en 't zijn de artikelen van Scheler in het *Serapeum* die het werk van onzen Eximius in Duitschland eerst hebben kenbaar gemaakt. Wat Bretschneider in dwaling kan gebracht hebben, 't is dat Nösselt met Van de Velde onderhandelde over den verkoop van zeven handschriften. Mogelijk heeft Bretschneider iets diensaangaande gevonden, en er dien verkeerden uitleg van gegeven. In Van de Velde's APPARATUS komt enkel een afschrift voor van den cataloog van Nösselt. Dit afschrift laat toe te bemerken dat, dewijl Nösselt in het gedacht verkeerde *alle* de gedrukte en ongedrukte brieven van Melanchton te hebben aangestipt, onze Eximius in zijnen APPARATUS er nog 96 meer had kunnen opnemen.

Wat meer is, niet alleen had Van de Velde geenen APPARATUS van Nösselt aangekocht, maar zelfs de verkoop van zeven handschriften, waarvan hierboven sprake, wierd nooit verwezenlijkt. Een los bladje, in een der boeken van Van de Velde's APPARATUS bewaard, bevat het ontwerp van eenen wissel, op order van Prof. Nösselt, tot betaling van « 12 Friedrichs d'or » over verkoop van zeven handschriften, en op 't zelfde bladje schreef Van de Velde :

« Le contrat fait avec Mr Nösselt à Halle n'a pas été exécuté de sa part et la lettre de change n'a pas été envoyée. »

Ziedaar eenige bijzonderheden over den inhoud van Van de Velde's APPARATUS MELANCHTONIANUS en over de wijze waarop die verveerdigd wierd.

Welk was nu het inzicht van onzen Eximius bij het verzamelen van die talrijke oorkonden, brieven en documenten van allen aard? Bij dit vraagstuk dienen wij eenige stonden stil te houden; zooveel te meer dat Prof. Scheler, bij wien, zooals wij hooger aanmerkten, de protestant wellicht luider spreekt dan de geschiedkundige, eene veronderstelling voorruitzet, die teenemaal ongegrond is.

Wien kunnen wij over dit vraagstuk beter te rade gaan dan Van de Velde zelf? Zien wij dus vooreerst wat onze geleerde Wazenaar zelf zegt. Op een los blad, in zijn handschrift ingelascht, lees ik volgende nota :

« In Saxonia, ubi Lutheranismus natus fuit crevitque, cum versaretur, ut tempus utiliter tereret, negotium sibi sumpsit Lutheranismi historiam addiscendi. Cum vero animadverteret ab illustri Meldensium Episcopo

Bossueto, quin et ab ipso Seckendorfio (1) in ea historia conscribenda. Phil. Melanchtonis scripta, ejus præsertim epistolas, frequenter adduci, totis cœpit viribus in id incumbere, ut ejus viri epistolas omnes editas atque ineditas conquireret, harumque chronologico ordine digestarum collectionem amplissimam adornaret. Itaque neque sumptibus neque labori pepercit, instituto per magnam Germaniæ partem itinere ut, quæ hactenus latuerant, epistolas in lucem educeret editasque emendaret ».

Deze nota komt in alle deelen overeen met wat de Eximius, den 5 Oogst 1802 aan Landgraaf Willem van Cassel schreef : (2) « Sedert de opschorsing der Hoogeschool in Duitschland verblijvende, » zegt hij, « ben ik er natuurlijk toegebracht geweest, mij met de geschiedenis der Hervorming bezig te houden; en, ingezien den bijzonderen rol door Melanchton in deze vervuld, vooreerst mij eene volledige verzameling der schriften en brieven van dezen geleerde aan te schaffen. »

Ziedaar het hoofdgedacht : « penitius addiscere Lutheranismi historiam », de geschiedenis van 't Lutheranismus doorgronden; en, in ondergeschikte orde, met het oog op die studie, de werken van Melanchton verzamelen. Scheler echter neemt het anders op. Voor hem was het hoofdgedacht : eene volledige verzameling van Melanchtonsche brieven ter uitgaaf voorbereiden; en, daarop steunende, zet hij met genoegen het gedacht vooruit, dat onze Eximius, tijdens zijn verblijf in Duitschland, als in verrukking staande voor het groote figuur van Melanchton, al zijnen tijd, zijne moeite, ja, zijn vermogen zou willen besteden hebben, hij, de Roomsche, ultramontaansche leeraar van Leuven, aan een werk ter eere van Luthers boezemvriend.

Voorzeker moet dit de protestantsche lezers van het *Serapeum* wel streelend zijn voorgekomen. Jammer voor hen, dat de feiten, waarop Scheler zijne stelling gronden wil, teenemaal valsch zijn.

Niet alleen de hooger aangehaalde woorden van Van de Velde zelf spreken Scheler's stelsel tegen en duiden ten klaarste aan wat oprecht zijn inzicht was; maar dat doet de gansche Apparatus. Niet zonder inzicht gaven wij eene outleding van Van de Velde's handschrift. Men overloope die opsomming van documenten door onzen Eximius ver-

---

(1) Vitus Ludwig von Seckendorf, geboren te Hertzogen-Aurach in 1726, privaatraadsheer van den keurvorst van Brandeburg en kanselier der Hoogeschool van Hall schreef, in 't Latijn, eene geschiedenis van het Lutheranismus. 1692. 2 boekd. f°.

(2) Zie dien brief, bladz. 100.

zameld en overgeschreven, en dadelijk zal men overtuigd zijn dat het niet eene eenvoudige uitgave van Melanchtonsche brieven, maar wel eene volledige geschiedenis der Hervorming was, welke onze geleerde voorbereidde. Zeker is het, dat aan de brieven van Melanchton eene bijzondere plaats verleend wordt in de verzameling; maar dat is wel te verklaren door de volgende omstandigheden. Ten tijde van Van de Velde's omreis waren de brieven van Melanchton minder bekend dan die van Luther. Van bij den aanvang zijns werks, te Dresden, had de Eximius het geluk een zeker getal onuitgegeven brieven te vinden van dien Melanchton, waarvan hij zegt : *parmi les grands acteurs de la scène du seizième siècle, il n'y a personne qui ne lui assigne, après le docteur M. Luther, la première place* (1). Geen wonder dan, dat dit hem aangezet hebbe om, terwijl hij documenten over de Hervorming verzamelde, zijne bijzonderste zorgen aan de schriften van Melanchton te wijden. Wat meer is, wij weten genoeg, door de geschiedenis, dat het karakter van Melanchton heel anders was als dat van zijnen vriend Luther; dat, terwijl deze laatste oploopend en hevig van aard was, koppig en hardnekkig in het verdedigen zijner leeringen, Melanchton integendeel zacht en plooibaar van gedacht was; en dat derhalve de geschriften van dezen laatste, meer dan deze van Luther of van andere Hervormers, geschikt waren om tot documenten te dienen van eene geschiedenis des Lutheranismus (2).

Hoe is het mogelijk dat Prof. Scheler niet gezien hebbe dat Van de Velde's verzameling hoegenaamd niet voor eene bloote uitgaaf van Melanchtonsche brieven en werken kon geschikt zijn? Voor ons spreekt het duidelijk, uit zijne gansche verhandeling : hij heeft het niet *willen* zien; of, zag hij het, als geleerde, hij heeft het, als protestant, niet willen bekennen. Voor den protestant was het eene gelukkige vondste : een Leuvensch leeraar, die tot de verheerlijking van Melanchton werkt !

Maar daar blijft het niet bij in Scheler's verhandeling. Van zijn verkeerd gedacht weggaande, bouwt de schrijver een heelen « roman » op de wederwaardigheden van den APPARATUS. Volgens hem, was het

(1) Brief aan landgraaf Wilhem. — Zie bl. 101.

(2) Geleerde schrijvers zetten het gedacht vooruit dat Melanchton, steeds de toenadering van protestanten en katholieken zou gewenscht hebben. Zeker is het dat hij, ofschoon de meeste leeringen van Luther aanklevende, op eenige geloofspunten met Zwingle, op andere met Calvyn aanspande, en op nog meer andere ongeloovig bleef. Men heeft berekend dat hij op het geloofspunt der rechtveerdigmaking tot veertienmaal toe van gedacht heeft veranderd.

genoeg dat Van de Velde terugkeerde in zijn vaderland, en onder den invloed eener Roomsche omgeving, om van gedacht te veranderen; om af te zien van die geestdriftige bewondering voor Melanchton en om aan het volvoeren van zijn groot werk te verzaken; of « indien » zegt Scheler, « Van de Velde zelf er geenen *gewissensscrupel* in vond door zijn werk eenen der groote helden der Hervorming op te hemelen; dan toch zullen anderen het hem tot plicht gemaakt hebben zijne schatten te begraven ». *(sic)* In andere woorden : Van de Velde uit eigen beweging, of onder den dwang zijner Roomsche omgeving, heeft op het licht dat hij ter eere van Melanchton had aangesteken, eenen domper gezet.

Prof. Dr. Scheler vindt oprecht genoegen in zijn gedacht, en doet een waar geweld, om het te bewijzen door eenen samenhang van redenen, die alles behalve ernstig zijn. Zoo haalt hij aan dat, wanneer in 1831-32 de rijke bibliotheek van Van de Velde verkocht wierd, de catalogen geen gewag maakten van den Apparatus; dat in de korte levensbeschrijving van den Eximius, ten hoofde van dezelfde catalogen gedrukt, van dezes verzameling niet gesproken wordt enz. Verder, dat Prof. Reusens, in zijne *oratio de J. Fr. Van de Velde vita et meritis,* er zoo weinig over mededeelt; ofschoon hij die *oratio,* zeker onder toezicht, en misschien wel met medewerking van zijnen meester, rector de Ram, die alsdan in bezit was van den Apparatus, moet geschreven hebben; dat dezelfde Reusens die *oratio* meestendeels steunt op eene eigenhandige levensbeschrijving van Van de Velde, zonder zelfs aan te halen waar die *autobiographie* te vinden is enz.

En eindelijk stelt Scheler de vraag hoe het toch mogelijk is dat de Ram, in bezit van een werk, zoo belangrijk voor de kerkelijke geschiedenis, niet geneigd geweest is om het uit te geven?

Uit dit alles trekt Scheler dan het besluit, dat, of wel Van de Velde moet bevolen hebben zijn werk, hetwelk — volgens Scheler — tot verheerlijking van Melanchton moest dienen, niet uit te geven; ofwel dat de latere bezitters van het handschrift daarvoor zorgden, en er zoo stil mogelijk over gezwegen hebben.

Uit zijne verzamelde stukken had Van de Velde eene omtrent volledige uitgave van Melanchtonsche brieven *kunnen* verveerdigen, dat is waar. Maar, dat Van de Velde dit niet gedaan heeft, daar is al een eerste bewijs dat hij wel iets anders dan een uitgave van Melanchtoniana voor oogen had. Immers Van de Velde heeft altijd — zoo blijkt het uit alle zijne schriften — zijne verzameling als onvolledig aanzien, en meermalen deed hij zijn beklag dat de tijdsomstan-

digheden hem niet toelieten andermaal Duitschland te doorreizen, om zijn werk te voltrekken. En, dat hij waarlijk belet is geweest dit ontwerp ten uitvoer te brengen, dat zal de lezer genoeg kunnen besluiten uit de volgende hoofdstukken van ons werk.

Ware het stelsel van Dr Scheler niet met zooveel ernst vooruitgezet, wij zouden het overbodig achten verder op wederlegging ervan aan te dringen; en wij zouden er ons bij houden enkel deze vraag te stellen : Indien Van de Velde, of diens Roomsche omgeving, van plan was den zoogezegden APPARATUS MELANCHTONIANUS te doen verdwijnen, waarom hem niet verbrand of gescheurd?

Nu echter, om eens voor goed Scheler's bewering van kant te zetten, willen wij een woord zeggen over de geschiedenis van Van de Velde's handschrift; klaar en duidelijk zal eruit blijken dat de Eximius er verre van af was zijn meesterwerk tot vergetelheid te willen doemen.

De laatste jaren zijns levens wijdde hij aan de voltrekking van een ander, sinds lang ontworpen werk, namelijk het SYNODICON BELGICUM. Wanneer hij, terug uit zijn ballingschap, in 1814, zijn geliefde Beveren weer bewonen kwam, was dit laatste werk verder gebracht dan zijn APPARATUS; en met voorliefde hernam hij het, omdat het hem niet alleen meer ter herte lag, als zijnde van rechtstreeksch nut voor de kerkelijke geschiedenis onzer eigene landstreek; maar ook omdat hij het volvoeren kon met veel minder last dan dien APPARATUS, die hem tot eene voor zijne hooge jaren zeer lastige reis door Duitschland zou verplicht hebben. Zelfs zijn SYNODICON kon hij niet geheel en al afwerken. Enkel de historische inleiding ervan, onder den naam van *Synopsis monumentorum collectionis proxime edendæ conciliorum omnium etc.*, vermocht hij te voleindigen en uit te geven. Wanneer nu onze Eximius zijn einde voelde naderen, was hij erg bekommerd om zijne kostelijke handschriften, de vruchten van zoo menige jaren vlijtig werk in verzekerde bewaring te brengen. Zijne vermaarde bibliotheek, had hij menigmaal willen aan den man brengen, maar zonder daarin te gelukken : met schrik voorzag hij dat die kostelijke verzamelingen ten gevolge van openbare veiling, rechts en links na zijne dood zouden verspreid geraken; en met nog grooter schrik voorzag hij dat zijne handschriften hetzelfde lot zouden ondergaan. Daarom schreef hij in een aanhangsel van zijn testament (1) : « Mijne

(1) In bezit van den schrijver.

talrijke verzaemelinge der nederlandsche conciliën, bestaende in meest alle des aengaende gedrukte stukken en verscheyde dierbaere handschriften ook aen mijne presumptive erfgenaemen gecedeert, zal door hen niet verkogt worden maer nae mijn dood in de Bibliotheek van 't Seminarie van 's Hertogenbosch gestelt en bewaert worden, ten gebruyke van geleerde, die genegen zouden zijn gemelde conciliën in 't ligt te geven ».

Welnu, de zoogezegde Apparatus was met de handschriften over de conciliën in ééne groote kas ingepakt, en die kas wierd door Van de Velde's erfgenamen, na zijne dood overgemaakt niet aan het Seminarie van 's Hertogenbosch, maar, volgens eene latere schikking van den erflater, aan het Seminarie van Gent.

Scheler drukt zijne verwondering uit dat Van de Velde's handschriften niet tijdens den verkoop zijner boeken in openbare veiling kwamen. Wij weten nu dat dit te danken is aan eene voorzichtige schikking van zijn testament. Gelukkige schikking, zeggen wij; en inderdaad, hadde de Eximius aldus niet over zijne handschriften beschikt, dan waren niet alleenlijk zijn Apparatus, maar ook zijn Synodicon, misschien voor altijd verloren geweest.

De verdere lotgevallen der handschriften worden ons verhaald in de inleiding tot den *Synodicon Belgicum* uitgegeven door Mgr. De Ram. *Fatebor denique*, zegt hij, *auxilio mihi fuisse Veldenii collectanea, quæ partim dono accepi, partim in ipsius bibliothecæ auctione publica pretio comparavi : utinam viro illo doctissimo datum fuisset perficere quod tenues molimur* (1). En elders zegt hij nog meer omstandig : *Ne ingrati animi labem contraherem, neve me parum memorem beneficiorum præberem, modo superest, ut omnibus hic publice commendetur, quod a me quidem condigne satis significari non potest, singularis benevolentia Rev. Dom. E. M. A. G. Helias d'Huddeghem, SS. Litterarum in Gandavensi Seminario Professoris, ... nisi vir ille dilectissimus de conservandis publicandisque monumentis (a morte Eximii Domini Van de Velde) omnium primus cogitasset sedulo. Huic etenim dominus Joannes Baptista De Rop et domicella Eleonora Verstraeten, ad superos translati avunculi sui hæredes et cognati grate memores, quæ longo annorum studio collecta erant synodalia documenta, laudando prorsus exemplo, liberalissime concredere non dubitarunt* (2). Kanunnik Helias d'Huddeghem vertrouwde dus de handschriften van het Synodicon aan De Ram, en

(1) Synodicon Belgicum Tomus IV. (Episcopatus Gandavensis) X.

(2) Synodicon Belgicum. Tom. I, p. X.

met de Synodalia ook de verzameling over de Hervorming. Hij kon voorzeker de inzichten van den Eximius niet beter naleven, die zijne handschriften « ten gebruyke » had willen stellen « van geleerde die genegen zouden zijn gemelde concilien in 't ligt te geven ». Immers De Ram ging dadelijk aan het uitgeven van het welgekende SYNODICON BELGICUM.

Wat nu echter den zoogezegden APPARATUS MELANCHTONIANUS betreft, die, samen met de andere handschriften, in de handen van De Ram was gekomen, hij bleef onuitgegeven. Waarom? Voorzeker niet, zooals Scheler het veronderstelt, omdat het Van de Velde aldus bevolen had; en, nog min, omdat zijne Roomsche bezitters verlegen waren daardoor tot Melanchtons verheerlijking bij te dragen.

Zie er hier de ware reden van, niet volgens eene enkele gissing van onzentwege, maar volgens het met zekerheid blijkt uit al wat wij hierboven aanhaalden. Beter dan Scheler heeft Mgr. de Ram begrepen wat eigenlijk het handschrift van Van de Velde inhield, namelijk eene verzameling van hoogst belangrijke documenten voor de geschiedenis der Hervorming, maar eene nog *onvolledige* verzameling. Ook verstond hij zeer goed dat er niets beter mede te doen was, dan wat Van de Velde had aangeduid voor de stukken van het SYNODICON; hij wilde ze ter beschikking stellen van geleerden, die er konden gebruik van maken; en zijn inzicht was die te plaatsen in de bibliotheek der Katholieke Hoogeschool waar hij rector van was. Men weet dat, de dood hem verrast hebbende, hij dit plan niet heeft kunnen uitvoeren; dat zijne kostelijke verzameling van oorkonden door ons Staatsbestier wierd aangekocht en, met deze, de handschriften van Van de Velde (1).

Wie zou er willen of kunnen gelooven dat Mgr. de Ram, die Van de Velde's Synodicon uitgaf, zou geweigerd hebben de verzameling over de Hervorming mede te deelen aan geleerden die het werk van onzen Eximius begeerden voort te zetten en uit te geven? *Voortzetten*, zeggen wij; maar het misvormen, er iets heel anders van maken als de schrijver had opgevat, daar hadde hij zich zeker, en met reden tegen verzet.

Dat is het nochtans wat, Prof. Scheler er mede gedaan heeft. Van de verzameling van Van de Velde heeft hij, kost wat kost, eenen

---

(1) In het rijksarchief zijn zeer belangrijke documenten over de oude Leuvensche Hoogeschool en in de Koninklijke Bibliotheek een groot aantal kostelijke handschriften geplaatst die van het fonds De Ram voorkomen.

Apparatus Melanchtonianus willen maken, in den engen zin des woords: jammer genoeg, het bestier der Koninklijke Bibliotheek heeft ze, naar Schelers schikking, onder dien titel doen inbinden.

Hoe het kwam weten wij niet; maar, wanneer Van de Velde's erfgenamen dezes handschriften aan het Seminarie van Gent overmaakten, begrepen zij niet in hunne verzending een nog al aanzienlijk pak handschriften, nu in ons bezit, en dat van zijne verzameling over de Hervormers deel maakt. Het behelst 780 bladzijden in f° en zou aldus in de Koninklijke Bibliotheek een tiende boekdeel kunnen uitmaken van den zoogezegden Apparatus. Wij geven er hieronder den inhoud van, niet alleenlijk om alzoo onze beschrijving van Van de Velde's grootste werk te volledigen; maar, om nog eens te meer, de ongegrondheid van Scheler's stelsel te bewijzen; immers beter nog dan in de andere deelen is hier des schrijvers plan klaar en duidelijk aangewezen: hij dacht aan eene algemeene geschiedenis van de Hervorming en geenszins aan eene uitgaaf van enkele Melanchtoniana.

Bundel I. — Joh. Joach. Müller's Historie von der Evangelischen Stände. — *Protestation* und *Appellation* wieder dem Reichs-Abschied zu Speyer 1529, dann der darauf erfolgten *Legation* in Spanien an Keys. Maj. Karln V wie auch dem zu Augsburg 1530 übergebenen Augsburgische *Confession*, aus Furstl. Sachs. archiv. actis und....... historicis verfasset,... Jena 1705, 4° pp. 1027, absque indice.

Bundel II. — Jo. Martini Schamelii Nurembergum litteratum, in quo viros quos protulit Nurembergum, urbs ad Salam episcopalis etc. breviter recensuit Lipsiæ 1727, n° pp. 128.

— Vita *Mart. Lutheri* breviter exposita a P. Melanchtone, adjuncta est *Petri Mosellani* narratio de disputatione Lipsiensi a° 1519 cum præf. et annotationibus *Christ. Aug. Heumanni*. Gottingæ 1741 4° pp. 44 sine præfat.

— Friedrich Christoph. *Schwincke*, Monumenta Hassiaca, 8° in Biblio. elect. Dresd.

— Orationes clarorum hominum, ad principes, vel in funere de virtutibus eorum habitæ — Coloniæ 1559 — 12°.

— Paulini a S. Josepho Lucensis, cler. reg. scholarum piarum orationes habitæ in archigymnasium Rom. Sapientiæ; (in quo erat professor); ex editione J. Erh. Kappii — Lipsiæ 1728 — 8°.

— M. Jac. Thomasii orationes — Lipsiæ 1683 — 8°.

— Bibliothecæ Pontificiæ Tomus — Lipsiæ 1677 — 4°.

— De jure principum Germaniæ, præcipue Saxoniæ, circa Sacra, auctore J. G. Reinhardo. Halæ Magd. 1717 — 4°.

— *Pasquilli* de Concilio Mantuano judicium — 1537.

— Collectio 13 opusculorum in causa interimistica a *Flacco Illyrico*, Melanchtone etc. editorum.

— Catechismus von den Dienern des Evangeliums in Augsburg beschrieben 1555 — Francf. 1555.

— E. S. *Cypriani* von Kirchlicher Vereinigung der Protestanten, Francf. 1726 — 12°.

— Ecclesiæ Evangelicæ libri symbolici; Christ. Math. *Pfaffius* cancellarius Tubingensis recensuit, cum ejusdem introductione historica et appendice. Tubingæ 1730 — 8° pp. 989 — (in Bibl. Dresd.)

— Christ. *Lehmann* de Pace Religionis acta publica et originalia, Francf. a/M. 1707 — f° pp. 800 — (in Bibl. Dresd.)

— Jo. *Schilteri.* de Pace Religiosa liber singularis 1700.

— Christian. *Schöttgen.* Inventarium diplomaticum historiæ Saxoniæ Superioris, in chronologischer Ordnung — Halle 1747 f° (Bibl. Dresd.)

Bundel III. — Verzeichniss vieler hundert gedruckter Wurtemb. Urkunden, durch Joh. Jac. *Moser.* Stutgart 1755 — 8°.

— D. Heinrich Christian *Senckenberg.* Sammlung von ungedruckten und raren Schriften, zu Erläuterung des Rechts wie auch der Geschichte von Deutschland : Francf. a M. 1745—46 — in 8° mit Vorrede.

Bundel IV. — De colloquio Wormatiensi ad annum 1540 inter Protestantium et Pontificiorum Theologos etc. ex Msc. Ebneriano facto et elaborato per Jo. Paulum *Rœderum.* Norimbergæ 1744 — 4° pp. 170.

— Rodolphi *Hospiniani* Historia Sacramentaria — Genevæ 1681 — fol.

— id. id. Concordia discors, hoc est de origine et progressu formulæ concordiæ Bergensis — Genevæ 1688.

— Concordia concors. De origine et progressu Formulæ concordiæ ecclesiarum confessionis augustanæ etc. etc. Auct. Leon. *Hultero* Witeb. 1614.

Bundel V. — Historia des von den in Evangelischen Ständen a° 1561 zu Naumburg etc. G. P. Hönn Francf. 1704 — 12° pp. 125.

— Sachsen — Coburgische Historie. *G. P. Hönn* Leipz. 1700.

— Jac. Guil. *Feuerlini*, S. T. D. Bibliotheca Symbolica. Norimbergæ 1768 — 8° (Bibl. Dresd.)

— Selecta Juris et Historiarum tum anecdota, tum edita, sed rariora etc. Henr. Christ. *Senckenberg.* Francf. 1734 — 8° (Bibl. Dresd.)

Bundel VI. — D. Simonis Frederici *Hahnii* Collectio monumentorum veterum et recentium ineditorum — Brunswigæ 1724 — 8° pp. 1048—927.

— Codex diplomaticus exhibens anecdota ab anno 881 ad 1300 *de Gudenus* Gœttingæ 1743 — 4° pp. 1000.

— Sylloge variorum diplomatariorum monumentorumque veterum ineditorum adhuc, et res germanicas in primis vero Moguntinas illustrantium. *Ferd. de Gudenus.* Francf. 1728 — 8° pp. 686. (Bibl. Dresd.)

— Codex diplomaticus sive anecdotorum res Moguntinas, Francicas, Trevirenses, Colon. finitimarumque regionum etc. illustrantium *de Gudenus.* Francf. et Lipsiæ 1747 — 4° pp. 1368.

— Codex diplomaticus anecdotorum. Francf. et Lipsiæ 1751 — 4° pp. 1206.

— Codex diplomaticus 1758 pp. 1056.

— Monumenta pietatis et litterarum virorum in republica et litteraria illustrium selecta etc. *Lud. Miegius* et *Nebelius.* Francf. 1702 — 4° (Bibl. Dresd.)

Bundel VII. — *J. C. Harenbergs* Monumenta historica adhuc inedita. Braunschweig 1758 — 8°.

— Codex traditionum Corbeiensium, notis criticis atque historicis etc. illustratus. *Joh. Fred. Falke.* Lipsiæ 1752 — fol. pp. 948.

— Diplomataria veteris Marchiæ Brandeburg. *Ph. Gercken.* Salzwedel 1765 — 8° (Bibl. Dresd.)

— Fragmenta Marchica, oder Sammlung ungedruckter Urkunden und Nachrichten zum Nutzen der Brandeburg. Historie. *Ph. Gercken.* Wolfenbuttel 1755 — 8°

— *Christian Ludw. Scheidt.* Bibliotheca Historica Göttingensis etc. Göttingen 1758 — 4°.

— Raym. *Duellii.* Miscellaneorum etc. ex codd. Mss. 1723.

— Monumentorum ineditorum variisque linguis conscript. historiam et rem litterariam illustrantium fasciculi XII etc. Joach. Fred. *Felleri.* Jenæ 1718.

— Jo. Fred. *Schannat.* Vindemiæ litterariæ. Fuldæ et Lipsiæ 1723. f° (Bibl. Dresd.)

— Jo. Fred. *Schannat.* Sammlung alter Historischer Schriften etc. Francf. 1727 — 4° (Bibl. Dresd.)

— Joh. Chr. *Bekmann.* Historische Beschreibung der Chur-und-Mark Brandeburg — Berlin 1751 f° (Bibl. Dresd.)

Bundel VIII. — J. C. *Beckmann.* Historie des Fürstenthums Anhalt in sieben Theilen verfasset. Zerbst 1710. (Bibl. Dresd.)

— George Gottfried *Küster.* Collectio opusculorum Historiam Marchicam illustrantium etc. Berlin 1731 — 8°.

Bundel IX. — Ph. W. *Gercken.* Ausführliche Stiftshistorie von Brandenburg etc. Braunschweig 1766 — 4°.

— Nicolai *Staphorsts*, pastoris etc. Hamburgische Kirchengeschichte Hamburg 1723 — 4°.

Bundel X. — Jo. Fred. *Schannat.* Historia Episcopatus Wormatiensis. Francf. 1734.

— Jo. Fred. *Schannat.* Historia Fuldensis. Francf. 1729 — fol.

— id. Diœcesis Fuldensis etc. Francf. 1727 — fol.

— *Stiebers.* Mecklemburgische Historie etc. Leipzig 1721 — 8°.

— P. Ign. *Gropp.* Wirtzburgische Chronick etc. Wirtzburg 1748 — fol.

Bundel XI. — Joh. P. *Ludewig.* Geschichtschreiber von dem Bisschoffthum Wirtzburg etc. Francf. 1715 — fol.

— Chr. Otto *Mylius.* Corpus constitutionum Marchicarum etc. Berl. 1737 — fol.

— L. Hieron. *Emser.* Das gantz neue Testament.

— Abschied des Reichstags zu Augsburg MDXXX gehalten (editio origin).

— Mart. *Cromerus.* Polonia etc. Col. Agr. 1589 (editio optima et rara).

Bundel XII. — Das in Schlesien gewaltthätig eingerissene Lutherthum etc. durch. Mich. Jos. *Fibiger.* Breslau 1713 — 4°.

— Mart. *Hankii.* de Silesiis indigenis eruditis etc. Lipsiæ 1707 — 4°.

— Joh. Gasp. *Ebertus.* Leorinum eruditum etc. Wratislaviæ 1714 — 4°.

— Nicol. *Henelius.* Silesiographia renovata. Wratislaviæ 1704 — 4°.

— Fred. *Luce.* Schlesiens curieuse Denckwürdigkeiten etc. Francf. 1689 — 4°.

Bundel XIII. — Ulric *Hutten.....*

— J. Hessus — Theses.

— Opuscula varia.

Bundel XIV. — Thom. Treterus. de Episcopatu et Episcopis Ecclesiæ Varmiensis (Ermeland) Cracoviæ 1685 — fol.

— Stan. *Rescius.* Stanislai Hosii, cardinalis, vita etc. Romæ 1587 — 12°.

— Jo. Mich. *Bruti* opera varia. Berolini 1698 — 8°.

— *Damalivicz.* Vitæ Uladislavensium Episcoporum. Cracoviæ 1642 — 4°.

— P. Franc. *Rzessnicki.* Vitæ Præsulum Poloniæ 1760 — 8°.

— Stan. *Hosius* cardinalis. Opera. Antverpiæ 1566 — fol.

— J. *Eckius.* De Primatu Petri. Parisiis 1521 — fol.

— Missale secundum rubricam Ecclesiæ Brandenburgensis (Bibl. Dresd.)

Bundel XV. — Carl. Benj. *Stieff.* Versuch einer Geschichte von Leben und Glauben Andreas Dudiths etc. Breslau 1756 — 8° (1).

---

(1) Bij zijne nota's over dit werk voegt Van de Velde het grafschrift van Dudith, waaronder hij aanteekent :

« Hoc epitaphium, quod Dudithio uxor sua secunda Elizabetha erexit, quodque in

— *Sammelfy* (Gottfr. Schwaz). Dndith orationes etc. Halæ-Magdeb. 1743 — 4°.

— Vita Regnaldi Poli etc. Venetiis 1563 — 4°.

— Variorum opuscula. (1512 ad 1568).

— Andr. *Olszowski*. Archiepiscopatus Guesnensis etc. 4°

— *Lubienski*. Opera posthuma. Antverp. 1643 — f°.

— Opuscula varia.

Bundel XVI. — Nota van Van de Velde : « Sequentes libros a n° 1 — recensui Vratislaviæ mensibus Junio — Septembris 1800 in Bibliotheca quæ est ad S. Elizabetham ».

— Varia Theologico-Silesiaca — Moibani catechism. cum præf. Melancht. 1546 — it. catech. 1535 Witteb. — Catech. von Strasburg — *Urbani Rhegii* 1535 etc.

— Coronatio Maximiliani II. Francf. 1563.

— Nicol. *Wiegel* de Indulgentiis (Tract. manuscr.).

— In laudem Alberti archiep. Magdeb. *Hutteri* etc. panegyricus. Tubingæ 1515. — In reditum etc. Jo. Frederici ducis Saxoniæ — in nuptias Frederici — Synodus avium 1557 — Encomium Illyrici 1558 — Encomium Antverpiæ 1565 — Gustavi regis apologia 1546.

— Breviarium ecclesiæ Misnensis 1485.

— Notitia codicum manuscript. Biblioth. Elizabethanæ Wratislaviæ 1722 studio Gottlobi *Kranzii*.

— Jac. *Stella* statuta quædam Eccles. Coloniæ et Trajectensis — f°.

Bundel XVII. — « Recensio librorum quos ex Biblioth. ad S. Elizabetham Vratislavii commodato recepi mense julio 1801 ». (nota van Van de Velde).

— Petri *Lotichii* secundi solitariensis poemata etc. Amstel. 1754 — 4°.

— Epistola Ph. Melancht. Petro Lotichio.

— Varia opuscula et orationes Witembergæ habitæ et plura Ph. Melancht. scripta.

— *Maphori* Chronologia, cum Jo. Camerarii variis 1561 — Chronicon monasterii Hirsangiensis 1559.

— *Osiandrus*. Harmonia Evangelica etc. 1537.

— Conciones scriptæ a P. Mel. — Cassandri — Latomi — Bullingeri etc.

— *Bullingeri* scriptum 1563.

— *Varii catechismi* — *Lutheri* colloquia — quædam *Calvini*.

---

lapideo monumento, prope altare majus versus meridiem, parieti affixum conspicitur, in Ecclesia Stæ. Elizabethæ. A. C. Vratislaviæ, ex ipso lapide, descripsi hac 18 Julii 1800. Joh. Franc. Van de Velde. »

— Examen ordinandorum per P. *Melancht.* Varia scripturistica *Zwinglii* etc. — *Sadoleti* adhortatio etc.

— Catechesis variæ Hermanni *de Weda* — Missale Vratislav. 1499.

— Jo. *Brentii* — Casp. *Contarini* opera — *Lutheri* colloquia etc.

Bundel XVIII. — *Petri Martyris Angler.* Epistolæ recensitæ.

Bundel XIX. — *Dudithii* Epistolæ.

Bundel XX. — Opuscula Ambrosii *Moibani* 1541 — 12°.

Bundel XXI. — *Engelhard.* Lucifer Wittenbergensis, das ist Volständiger Lebens-lauf Catharinæ von Bore, des vermeinten Ehe-weibs D. Mart. Lutheri; aus ägten Quellen verfasset. Landsperg 1747 — 8°.

— Liber agendarum Ecclesiæ Vratulav. 1499 — 4°.

— Concilia Hungariæ, studio C. *Peterfy.* 1742 — fol.

— Opuscula varia *Mel. Luth.* etc.

— Breviarium Eccles. Magdeb. 1513 — Missale Misnensis ecclesiæ 1519 — Missale Naumburg. Ecc. 1517.

Bundel XXII. — Adversus Synodi Tridentini continuationem a Pio IIII pont. indictam opposita gravamina, etc. 1565 — 4° et varia J. *Brentii* — M. *Lutheri* et aliorum precipue de bello smalcaldio — M. *Luther.* contra Latomum 1522 etc.

— Constitutiones synodi Vratislav. 1592 — 4° et varia silesiaca — *Erhardts* presbyterologie.

Bundel XXIII. — Varia Lutheri et aliorum opuscula recensita; ex Bibl. Cathedr. Vratislav.

Bundel XXIV. — Varia opuscula in Bibliotheca arcis Furstenstein a me recensita, ubi catalogus Pastorum.

Bundel XXV. — Varia opuscula meæ bibliothecæ recensita.

Men zal bemerkt hebben dat in dit laatste deel van Van de Velde's *Apparatus* vooral gedrukte werken worden aangeteekend. Niettemin blijkt daaruit zeer klaar dat de schrijver wat anders voor oogen had als eene enkele uitgave van *Melanchtoniana* : hij dacht wel degelijk aan eene volledige geschiedenis der Duitsche Hervorming.

VIJFDE HOOFDSTUK.

Van de Velde op de zoogezegde nationale kerkvergadering van Parijs in 1811. Zijn ballingschap.

1811. Op verzoek, of liever op bevel van Zijne hoogweerdigheid den Bisschop van Gent, ging ik met hem naar Parijs, om in het Nationaal Concilie als theologant hem ter zijde te staan. 's Namiddags van Sinxen vertrokken naar Kortrijk, dan langs Ryssel naar Atrecht, Chantilly, kwamen wij op drij dagen te Parijs. Wij stapten af in het *hotel de Groselles, rue de Grenelle, faubourg St Germain*, waar ook de bisschoppen van Namen en van Grenoble waren. Meermaals bezocht ik de bibliotheek van St Sulpitius en de keizerlijke bibliotheek. Ik heb er geschreven...... Met het sluiten van het Concilie, den 12 Juli 1811, te vier uren 's morgens wierd ik door de politie aangehouden en in het gevang van Vincennes geworpen. Denzelfden dag wierden daar ook gebracht de bisschop van Gent, prins de Broglie; de bisschop

« 1811. Rogatus immo compulsus ab eodem Gandensi episcopo, ut secum ad concilium nationale theologi titulo Parisios me conferrem, discessimus ipso die Pentecostis post meridiem Cortracum, dein per Insulas, Atrebatum, Chantilly; Parisios post triduum advenimus. Hospitio usus *l'hotel de Groselles, rue de Grenelle, faubourg St Germain*, quo etiam utebantur episcopi Namurcensis et Gratianopolitanus. Sancti Sulpitii bibliothecam necnon imperialem frequenter invisi. Scripta composui..... Cessante concilio die 12 Julii 1811, mane hora quarta a politiæ satellitibus comprehensus in custodiam arcis Vincennensis detrusus fui, in quam etiam deducti fuerunt eodem die episcopus Gandensis, princeps de Broglie, Tornacensis illustrissimus dominus

van Doornijk, Mgr. Hirn; dezes aartsdiaken en theologant, de eerw. heer Duvivier; de bisschop van Troyes, de vermaarde abbé de Boulogne. Wij wierden van elkaar afgezonderd gehouden tot den 10 November. Dan kregen wij toelating van samen te komen en zelfs van de H. Mis in het gevang op te dragen. Zoo bleven wij te zamen tot in December. Dan wierden wij in ballingschap gevoerd : de bisschop van Gent, te Beaune; die van Doornijk, te Gien; die van Troyes, te Falaise, eerw. heer Duvivier, te Vervins; J. J. Van de Velde, te Rethel, waar ook de kardinalen Mattei en Pignatelli gebannen waren. Ik heb Parijs verlaten den 23 December, te vijf uren 's avonds, en langs Soissons enz. ben ik te Reims aangekomen den 24 op Kerstavond. Ik heb de Mis opgedragen in de hoofdkerk van Reims, waar ik allerbest door den eerw. heer Malherbe, pastoor der kerk ontvangen wierd. Ik heb daar ook de kardinalen Brancadoro en Consalvi gegroet. Ik heb ook de bibliotheek der stad bezocht. Deze stond in de abdij van....... maar moest van daar naar het stadhuis overgebracht worden. Ook het museum van oudheden. Ik heb Reims, Zondag 28 December, te 4 uren 's morgens, per diligentie, verlaten. Omtrent den noen was ik te Rethel. Achter mijn noenmaal ben ik bij den heer onderprefekt en bij den maire gegaan, ik heb hem mijn pasport laten zien, dat de maire onderteekend heeft. 's Maandags heeft de

Hirn, ejusque archidiaconus et theologus reverendus dominus Duvivier, item episcopus Trecensis, celeberrimus abbas de Boulogne. In secreto fuimus usque ad 10 Novembris, quo simul esse permissum nobis fuit, immo et Missam in carcere celebrare. Ita uniti mansimus ad mensem decembrem, quo in exilium acti fuimus : episcopi Gandensis Beaune, — Tornacensis Gien — Trecensis Falaise, — dominus Duvivier, Vervins — J. F. Van de Velde Rethel, in quo oppidulo cardinales Mattei et Pignatelli exules erant. Parisiis in exilium discessi 23 Decembris, hora quinta vespertina, ac per Soissons etc., Remos adveni 24, pridie Natalis Domini. Missam eo festo in cathedrali Remensi celebravi, valde humaniter a reverendo domino Malherbe, pastore primario, exceptus. Salutavi etiam ibidem cardinales Brancadoro et Consalvi. Visitavi etiam bibliothecam civicam. Exstabat illa in monasterio..... transferendam *(sic)* in domum civicam; item monumenta antiquitatum. Discessi Remis, die dominica 28 Decembris, hora quarta matutina, rheda publica vectus. Rethelium perveni circa meridiem. Sumpto prandio accessi dominum subpræfectum ac maierum, quibus ostendi passeportum, quem maierus subsignavit. Die lunæ hospitem mihi procuravit reverendus admodum

zeer eerw. heer Desjardins, pastoor der primaire kerk van St Nicolaas, mij logist bezorgd bij de edele vrouw de Souche, voor eenen gouden louis per maand.

Te Rethel leefde ik gerust : ik wierd er wel behandeld door borgers en overheden, en voor tijdverdrijf las ik boeken die de heer Voorzitter der Rechtbank mij leende. Ik bleef daar tot April 1814.

dominus Desjardins, pastor ecclesiæ primariæ S. Nicolai, apud prænobilem dominam de Souche, ludovico aureo per mensem singulum.

Rethelii tranquille vixi non ingratus civibus aut superioribus, lectione librorum, quæ mihi commodavit spectabilis dominus præses tribunalis. Mansi illuc usque ad mensem Aprilem 1814. »

Buiten hetgene wij in het vorig kapittel aanhaalden nopens de reizen van den Eximius in Duitschland en naar Parijs, is er weinig aan te stippen over de jaren, die verliepen tusschen zijne wederkomst naar Beveren, na het concordaat, en het jaar 1811. De tijd, dien hij in zijn geboortedorp doorbracht, wijdde hij aan studie en godsvrucht. Ieverig werkte hij aan het samenstellen van den *Synodicon Belgicum* waarvan hij het plan had opgevat, maar welken hij, zooals wij in een ander kapittel zullen zien, niet voleindigen kon. Hij wisselde te dien tijde ook meermaals brieven met bisschoppen en andere kerkvoogden, die hem over godgeleerde vraagstukken raadpleegden. Het is niet mogelijk lang uit te weiden over die briefwisselingen, daar ze meestal van zeer vertrouwlijken aard waren. Een geval nochtans willen wij aanhalen, al was het maar als voorbeeld; dan zullen wij verder dit kapittel voorbehouden tot het schetsen van den gewichtigen rol door onzen Eximius, op de zoogezegde kerkvergadering van Parijs, vervuld.

In het jaar 1809 zien wij Van de Velde geroepen om in eene belangrijke betwisting, onder de geestelijkheid van het Bisdom opgerezen, als raadgever, als bemiddelaar op te treden.

Pius VII, te Rome gevangen genomen, en te Savona gekerkerd, sloeg bij bulle van excommunicatie, afgekondigd den 10 Juni 1809, zijnen machtigen vervolger, Keizer Napoleon, in den ban der H. Kerk. Die bulle werd maar eenigen tijd later naar Belgie overgebracht. De juiste inhoud ervan was niet goed gekend; men wist niet eens of Keizer Napoleon er met name in aangewezen stond. Een valsche tekst was zelfs uitgegeven geweest; en zoo wierden de gedachten verdeeld,

namelijk over het vraagpunt « of, nu de Keizer in den ban geslagen lag, de openbare gebeden, voorgeschreven voor het hoofd van den Staat, in de kerken nog mochten gezongen worden ». Intusschen had Mgr. de Broglie bevolen die gebeden te blijven voortdoen; maar een deel der geestelijkheid, kwamen op tegen dit bevel, voornamelijk de parochiën (nu in 't bisdom Brugge) Zonnebeke, Oostrozebeke, Passchendale en Gidts, die zeer aan het Stevenismus waren toegedaan.

Van de Velde wierd over dit punt geraadpleegd (1). Zijn advies luidde dat, om wille van de duisterheid der zaak, en in afwachting dat er verdere en nadere bevelen van den H. Stoel kwamen, het de plicht was van elken priester aan het bevel van den bisschop te gehoorzamen.

Van de Velde moest in zijne geliefde geboorteplaats niet lang rust en vrede genieten. De belangrijke studiën, waarop hij zich met hert en ziel toelegde, zou hij andermaal moeten onderbreken, om, op den reeds gevorderden ouderdom van acht en zestig jaren, zijnen bisschop, Mgr. den prins de Broglie, naar Parijs te vergezellen.

Het ligt buiten onze bevoegdheid over de zoogezegde nationale kerkvergadering van Parijs oordeel te vellen; en, buiten het plan van ons werk, de geschiedenis te schrijven van die beroerde tijden, vol van beproeving maar tevens van troost voor Gods Kerke en haar opperhoofd.

Men weet door de algemeene geschiedenis hoe Napoleon, alsdan tot het toppunt zijner macht en glorie gestegen, ertoe gebracht wierd de kerkvoogden van Frankrijk en Italië tot eene groote vergadering uit te noodigen, om van hen, tegen het gedacht van den Paus, beslissingen te verzoeken, of beter gezegd, af te dwingen, die onvermijdelijk, door het lukken van 's Keizers plannen, eene kerkscheuring moesten te weeg brengen.

---

(1) Uit brieven, die nog in de archieven van het bisdom te Gent bewaard blijven, blijkt het dat Van de Velde ook over hetzelfde vraagpunt geraadpleegd wierd door priesters van andere bisdommen. Niet zonder historisch belang is volgende uittreksel uit eenen brief, onderteekend *Jacques* en aan Van de Velde uit Brussel gezonden den 29 December 1809.

« Tout est tranquil ici, tous nos curés de la ville, d'après une circulaire de Malines, ont repris le *salvum fac* mais les curés des environs en sont bien éloignés, et même ici beaucoup de fidèles commencent à éviter les grandes messes et les saluts. Monsieur Stevens a écrit une lettre très-forte contre le *Te Deum* pour la paix, principalement à cause de l'art. 15 du traité. Il est aussi fort contre le *salvum fac* ».

Het inzicht van den Keizer staat zeer wel uitgedrukt in den omzendbrief aan de bisschoppen gestuurd en aldus opgesteld :

« Mgr. l'archevèque de.....

Mgr. l'évêque de.....

Les églises les plus illustres et les plus populeuses de l'empire sont vacantes. Une des parties contractantes du concordat l'a méconnu. La conduite que l'on a tenue en Allemagne depuis dix ans a presque détruit l'épiscopat dans cette partie de la chrétienté; il n'y a aujourd'hui que huit Évêques; grand nombre de diocèses sont gouvernés par des vicaires apostoliques.

On a troublé les chapitres dans le droit qu'ils ont de pourvoir, pendant la vacance des sièges, à l'administration des diocèses, et l'on a ourdi des manœuvres ténébreuses, tendantes à exciter le désordre et la sédition parmi nos sujets; les chapitres ont rejeté des brefs contraires à leurs droits et aux saints canons (1).

Cependant les années s'écoulent, de nouveaux sièges viennent à vaquer tous les jours; s'il n'y était pourvu promptement, l'épiscopat s'éteindrait en France et en Italie, comme en Allemagne.

Voulant prévenir un état de choses si contraire au bien de la Religion, aux principes de l'Église Gallicane et aux intérêts de l'état, nous avons résolu de réunir, au 9 Juin prochain, dans l'Église de Notre-Dame de Paris, tous les évêques de France et d'Italie (2) en concile national.

Nous désirons donc qu'aussitot que vous aurez reçu la présente, vous ayez à vous mettre en route, afin d'être arrivé en notre bonne ville de Paris dans la première semaine de Juin (3) ».

Concile National, zegt de Keizer; beide woorden waren eene leugen. Mag men wel concilie of kerkvergadering noemen eene vergadering, die niet door de kerkelijke overheid, ja zelfs tegen het gedacht van den Paus, bijeengeroepen wierd? *National?* een groot gedeelte der kerkvoogden van Italië wierd niet uitgenoodigd. Wij noemen ze dan ook, met de beste geschiedschrijvers, de *zoogezegde* nationale kerkvergadering van Parijs.

Mgr. de Broglie, bisschop van Gent, ontving 's Keizers uitnoodiging

---

(1) Al wie een weinig met de kerkelijke geschiedenis van dien tijd bekend is, kan dezen volzin niet anders dan eene grove leugen noemen.

(2) Een enkele bisschop der Pauselijke Staten, door Napoleon geroofd, ontving de uitnoodiging.

(3) Histoire du Pontificat de Pie VII. — Lille 1846.

en maakte zich dadelijk gereed om naar Parijs te reizen. Men weet in welke betrekkingen de Gentsche kerkvoogd tegenover Napoleon stond. Buonaparte had hem tot de weerdigheid van Aalmoezenier van het Hof verheven en had hem doen benoemen eerst tot het bisdom van Plaisance en later tot dat van Gent; doch hij had zich deerlijk bedrogen als hij dacht in zijnen Aalmoezenier een gedwee werktuig te vinden bij het najagen zijner heerschzuchtige droomen. Dit was onlangs nog gebleken uit de krachtvolle woorden met welke Mgr. het eereteeken der *Legion d'Honneur* geweigerd had (1).

Wij kunnen niet beter de gedachten wedergeven van den Gentschen kerkvoogd dan met den brief over te schrijven, dien hij, op 10 Mei 1811, aan den Eximius Van de Velde schreef om hem te verzoeken als raadsman mede ter kerkvergadering te gaan.

« Gand, 10 Mai 1811.

Je n'aurais pas autant tardé à vous remercier, Mon cher Docteur, de vos immenses et si intéressants travaux, qui portent sur des questions difficiles et peu connues une lumière aussi précieuse que vaste et bien distribuée. Mais j'ai été longtemps accablé d'une langueur qui m'ôtait même la faculté d'écrire, et depuis lors surchargé d'affaires plus que jamais. Vous avez acquis par votre dernier travail où la matière est épuisée, par la succession des questions que je vous avais indiquées, de nouveaux titres à ma reconnaissance, et ajouté à l'estime profonde que je faisais déjà de votre étonnante érudition.

Maintenant, *alia eaque maximi momenti res brevi agetur.* Nonseulement le Concile National est décidé, mais les lettres de convocation sont arrivées. J'ai reçu la mienne et le jour est marqué pour le 9 de Juin comme ouverture du Concile. Je partirai donc au plus tard le 25 ou 26 pour Paris. J'ai pensé et tout ce qui pense bien, *nemine dubitante,* de même, que je ne pouvais jetter les yeux que sur vous, pour m'accompagner et m'assister dans une circonstance si importante. Vous qui avez tout lu et ce qui est plus rare, si bien retenu, me rendrez, mais que dis-je, vous rendrez à la religion et à notre patrie, un service sans prix, en me communiquant, en m'indiquant ce qu'il sera sage, utile, péremptoire de dire sur les objets dont le Concile s'occupera. On ne met pas la lumière sous le boisseau : c'est l'Éternelle Vérité qui l'a dit ainsi, et vous ne pouvez, en conscience, ense-

---

(1) Zie Leven van zijne Hoogheid Mauritius Joannes Magdalena de Broglie, prins van het Heilig Roomsch Rijk, XIXe bisschop van Gent. — Gent. Van der Schelden, bladz. 56.

velir les trésors de connaissances qui sont placés dans votre excellente tête, et dans votre excellente mémoire. Je suis absolument obligé de laisser M. Vermeersch ici, pour tenir le gouvernail, pendant mon absence. Mr Maertens fait trop de bien dans le ministère, pour que je prive les fidèles de sa direction et de ses sermons. Voilà les 2 seuls que j'aurais pu choisir, écartés. J'ajoute, et ils le disent eux-mêmes comme moi, que leur connaissance de l'histoire ecclésiastique est bien endessous de la vôtre. Vous avez outre cela une qualité qui est presque un phénomène dans un savant, c'est une amabilité, une gayeté, un usage du monde, bien utile pour traiter avec les hommes, à qui nous aurons affaire. Je n'ai pas besoin de vous dire que comme de droit, je me charge de tout ce qui concerne votre logement, entretien pendant notre séjour à Paris. Je vous emmènerai avec moi dans une bonne et douce voiture, j'aurai soin que vous soyez toujours bien, et même chemin faisant nous ébaucherons des sujets importants, car Jong l'a si bien dit : la discussion fait jaillir l'étincelle de la vérité. Cette époque est déja fameuse, elle le sera encore plus dans l'avenir. Il s'agit de rester fidèle à cette maxime de Tacite : *retinuit quod est difficillimum ex sapientia modum* (1) il s'agit de n'excéder, ni par douceur, ni par rigueur. Si je ne me croyais obligé devant Dieu de vous amener avec moi, je ne le ferais pas, mais je regarde cela comme un devoir, et vos nombreux amis, surtout vos intimes pensent de même. Je ne veux user avec vous, que de l'ascendant de la religion sur une âme qui lui est aussi dévouée que la votre et de cette amitiè que je vous porte ; ainsi je ne vous dirai rien, comme votre supérieur par ma place. Soyez ici le 20 de ce mois, ou au plus tard le 22; emportez peu d'effets, des habits ce qui vous est nécessaire ainsi qu'en linge; quant aux livres, nous allons où en est le plus grand répertoire connu; il ne s'agit que de les y demander, on en extrait sur place, tout ce dont on a besoin.

Vous êtes trop éclairé pour admettre les inquiétudes que se font d'avance des personnes qui feraient mieux d'attendre pour juger. Certes ce n'est pas sans une volonté bien remarquable de la Providence, que notre Grand Empereur convoque les évêques de son empire, pour entendre leurs avis dans les circonstances difficiles de l'Église, et cette idée doit rassurer, car l'isolement des évêques était la plus grande playe de notre Église. J'ajoute, comme un autre point

(1) Vita Agricolæ.

d'appui à l'espérance, que 3 évêques (Tours, Nantes et Trèves) (1) hommes sages, très instruits, et 2 des quels sont grands théologiens, viennent d'être envoyés à Sa Sainteté à Savonne (2), où elle est malgré les faux bruits de sa translation; cette démarche préliminaire me semble d'un augure favorable. Ainsi, *cessante omni negotio,* vous serez chez moi le 20 de ce mois, s'il vous est possible, ou au plustard le 22, et vous y serez reçu en ami de la maison.

Répondez moi promptement, je vous prie, finissez d'ici là s'il vous est possible, le peu de pages, qui vous restent pour achever votre excellente dissertation, et croyez moi comme je suis *totus tuus animo et corde.*

† Maurice Évêque de Gand.

P. S. Si j'étais obligé de partir avant le 25 .... avertirais à temps (3) ».

Wij hebben de antwoord door den Eximius aan dien brief gegeven niet kunnen terug vinden, doch lezen het volgende in eenen brief van den Eximius in 1812 geschreven aan den hertog van Arenberg :

« Mgr. de Broglie, convoqué à Paris pour le Concile que S. M. avait indiqué, m'écrit une lettre très-pressante, par laquelle il me sollicite vivement de vouloir l'accompagner, ne pouvant se passer de son grand-vicaire, ni d'autres de son conseil que sans cela il eut ammenés avec lui. Frappé on ne peut plus d'une sollicitation aussi inattendue qu'on vint me porter à Bruxelles, où j'étais alors, je pris la liberté d'y faire une réponse, non moins énergique, dans laquelle je priai Mgr. l'évêque, par des motifs que mon âge et ma situation justifiaient abondamment, de vouloir me dispenser de ce voiage. Cette lettre n'eut aucun effet. Mgr. l'évêque m'écrit une seconde lettre, plus forte encore que la précédente; insinuant dans l'une comme dans l'autre qu'étant mon supérieur, il pouvait m'y obliger sous obéissance. Il ne se contenta pas encore de cela, mais il me fit remettre cette lettre par un des chanoines envoyé expressément à Beveren pour

---

(1) Op 30 April wierd bij die drie gezanten nog een vierde gevoegd, namelijk Mgr Bonsignori, bisschop van Faënza.

Over dit gezantschap leze men : *Coup d'œil sur l'histoire ecclésiastique dans les premières années du XIXe siècle,* van kan. J. J. De Smet. Gent 1836, bladz. 204 en volg. — Men vindt er ook belangrijke stukken over medegedeeld in *Le Concile National de* 1811 van Mgr Ricard. (Paris. Dentu).

(2) De « *Mémoires du prince de Talleyrand* », uitgegeven door *le duc de Broglie* (Paris 1891) geven eenige bijzonderheden over die zending bl. 88, II d.

(3) Het origineel van dezen brief is in bezit van den schrijver dezes werks.

m'engager. Ma famille aussi, sachant que ma constitution, altérée par tout genre de malheurs avait besoin de tranquillité et de repos, en était très-désolée. Mais que faire? Il fallait ou marcher ou désobéir formellement. Je me suis donc arraché à ma famille et à l'obscurité qui faisait mon bonheur en prolongeant mes jours ».

Ziehier de tweede brief van Mgr. de Broglie, die aan Van de Velde wierd ter hand gesteld door eenen Kanunnik daartoe door Mgr. afgeveerdigd :

« Gand 19 Mai 1811.

Vos inquiétudes et vos alarmes d'un choix tout naturel prouvent, mon cher Docteur, que le véritable mérite est un mauvais juge de sa propre valeur. Vous avouez vous-même que chacun se doit dévouer pour l'Eglise; et quel moment plus impérieux que celui-ci. Croyez vous que si j'avais douté sur mon devoir de comparaître à cet appel, je m'y rendrois; moi, toujours languissant, souvent tout à fait malade, *et tam levis armaturæ miles* quant à l'érudition. Ce que je dois faire, comme évêque, vous devez le faire comme docteur. Vous n'aurez à Paris rien à faire, sinon à indiquer question par question, où il faut chercher de quoi défendre la bonne cause. Qui m'apprendrait cela? La science infuse est perdue depuis Adam. J'aurai, mes collègues auront des furets, qui attraperont les citations, les textes, les preuves dont nous aurons besoin. Ainsi je ne vous demande, ou plutôt la religion ne vous demande que d'ouvrir le vaste répertoire de science ecclésiastique, de droit canonique acquis par de longues lectures et conservé par une mémoire inouie. Je vous ai prié comme ami, et surtout comme celui de la religion qu'il faut les uns et les autres défendre. Ne m'obligez pas à vous parler, (non je puis m'y résoudre vis-à-vis d'un docteur que je vénère) à vous parler en supérieur. Je me croirais coupable devant Dieu en ne vous amenant pas avec moi, nul ne peut vous remplacer, et quand j'agis pour Dieu, je ne puis céder. Après tout, si cette assemblée tournait mal, oh! qu'il serait beau à un Evêque, à un docteur de ce pays, *pro Deo et sanctissimis legibus patiendi*. Mais j'espère une meillieure issue; avec vous j'aurai les lumières dont je manque et Dieu, je l'espère, me donnera le courage de les faire briller *in testimonium gentibus*. Ainsi, point de dilation, venez ici le 24 et nous partirons de suite pour Paris. Vous connaissez mon tendre attachement pour vous.

† Maurice évêque de Gand (1) ».

(1) Deze brief ook hoort toe aan den schrijver dezes werks.

Hoe vereerend waren beide brieven niet voor Van de Velde! *Nul ne peut vous remplacer*, zegt Mgr. En inderdaad de Eximius had alreeds, op verzoek van zijnen bisschop een belangrijk werk geschreven over de punten, welke door het zoogezegde Concilie gingen verhandeld worden. Zooals wij het verder zullen zien, wierd uit dit werk de « Mémoire » geschreven, die, door Mgr. de Broglie in eene der zittingen voorgelezen, deed vaststellen dat het zoogezegde Concilie onbevoegd was om over de kerkelijke aanstelling der bisschoppen een besluit te nemen.

Die brieven duiden ook ten klaarste aan wat alsdan de gevoelens waren van onzen Gentschen Kerkvoogd over den toestand. Zoo zal de lezer bemerkt hebben hoe Mgr. in zijnen eersten brief het gedacht uitdrukt dat het hem als eene schikking der Goddelijke Voorzienigheid voorkomt, zoo de *Grand Empereur* de bisschoppen zijns rijks bijeenroept; dewijl hij anderszins, in zijnen tweeden brief, als op prophetischen toon aanhaalt hoe heerlijk het zou zijn voor een Vlaamschen bisschop en een Vlaamschen godgeleerde vervolging te lijden om het verdedigen van den Godsdienst.

Voor wie Van de Velde kent uit den ganschen samenhang zijner loopbaan, voor wie hem zoo manhaftig ter verdediging van de ware leering der Kerk zag strijden, gevang en ballingschap lijden, zal het klaar en duidelijk voorkomen dat hetgene hem het voorstel van Mgr. deed aannemen, de overtuiging was *pro Deo et sanctissimis legibus* te moeten strijden; veeleer dan (zooals hij het in overdrevene ootmoedigheid schrijft) de gehoorzaamheid aan de bevelen van eenen Kerkvoogd, onder wiens onmiddellijk gezag hij te dien tijde niet stond.

Van de Velde aanveerdde dus de opgedragen taak. Hij zegde vaarwel aan het rustige leven, dat hij in den schoot zijner familie genoot, aan zijne geliefde studiën en ging zich onder de bevelen van den bisschop stellen.

Ziehier hoe hij aan zijne familie zijne aankomst te Gent mededeelt :

« Gent 26 Mey 1811.

Beminde Zuster,

Ik ben, Godt lof, geheel gezond vrydag 's avonds in deeze stad gelukkiglyk aengekomen, en aen het Bisdom afgestapt, waer myn kist en ander bagagie ingenomen is. Z. H. ontfing my zeer vriendlyk, en gaf seffens orders, om my eene kaemer gereed te macken, nevens de zyne, waer ik zeer gemakkelyk en treffelyk geplaetst ben. Onderwegen wierd my gezeyd, dat Z. H. reeds zaeterdags zoude hebben vertrokken en zoo hadde hy ook in zynen brief geschreven. Doch mits de feest

van den doop van den jongen prince is uytgestelt, aen welken hy als aumonier van Z. M. zoude hebben geassisteert, is de afreyze ook uytgestelt, en zal dus maer plaets hebben binnen eenige daegen. Waerschynlyk zal men Zondag naer middag vertrekken en tot Cortryck den nagt passeeren. Z. H. is gisteren nae middag voor eenige daegen naer buyten zig gaen verzetten, om zyne gezondheyd te erstellen. Ik was dien dag ook niet wel, en Z. H. my komende goeden avond zeggen, bevond my gekleed liggende op myn bedde. Verzochte hem nogmaels ootmoedelyk, my te willen ontslagen; maer 't hielp niet. Ik moet marcheeren, en stelle myne hope op Godt, niet twyffelende of hy vraegt dit van my.

. . . .

Ul. moet wegens myne gezondheid niet ongerust zyn. Heden hebbe ik Mheer doctor Wouters geconsulteert, die er geen zwaerigheid in vind. Ik bevinde my, Godt lof, thans zeer wel. Men heeft hier zoo veel attentie voor my dat ik er schier over beschaemd ben. Groete ul. opregtelyk doch met haest.

Ul. dienaer
J. F. Van de Velde. »

Bij brief van 5 Juni 1811 meldt Van de Velde zijne aankomst in Parijs. « De omstandigheden dezer reyze », zoo schrijft hij, « vinden zig in den brief, aan Mijnheer J. B. Versmessen geschreven » (1).

Gedurende zijn verblijf te Parijs zond hij aan zijne familie, tot driemaal, een « relaes », zooals hij dit noemt, of verslag over wat er al merkweerdigs aldaar voorviel, zooals den doop van den Keizerlijken Prins, de opening der kerkvergadering enz. Men zal bemerken dat in die nota's aan zijne familie gezonden, Van de Velde in geene bijzonderheden treedt over de werkzaamheden der commissiën, of bijzondere raden door de bisschoppen gehouden en waarin vooral de groote punten, alsdan aan het orde van den dag, afzonderlijk verhandeld wierden. Het is ons door de geschiedenis bekend dat die vergaderingen, welke meestal ten huize van Kardinaal Fesch plaats grepen, zeer geheim gehouden wierden. Van de Velde wel wetende dat het nieuws welke hij uit Parijs schreef, met gretigheid in Beveren zou

---

(1) Uit andere brieven kunnen wij ook opmaken dat Van de Velde meermaals op dit tijdstip briefwisselde met den heer Versmessen van Beveren, met wien hij bijzonder bevriendschapt was. Jammer dat die brieven zijn verloren geraakt!

De heer J. B. Versmessen was geboren te Beveren zelfde maand en jaar als zijn vriend Van de Velde.

gelezen worden, is dan ook zeer omzichtig. Zoo zal men bemerken, in het « relaes » dat wij verder mededeelen, hoe hij wijdloopige en zeer eigenaardige beschrijvingen geeft van de openbare plechtigheden; maar in weinige of geene bijzonderheden treedt betrekkelijk de geheime bijeenkomsten of « commissiën ». Zoo verre gaat zijne voorzichtigheid dat hij, bij voorbeeld, in eenen brief van 28 Juni 1811 aan zijne familie, schrijft :

« Groet Mheer J. B. Versmessen hertelijk, en zegt hem, dat den oogst nu zig wat beter gaat vertoonen, dan in het beginzel, 't welk aen den vlaemschen akkerman ten deele, moet toegeschreven worden ».

In verbloemde bewoordingen dus, en zonder bijzonderheden te melden, wil hij aanduiden dat de godsdienstzaken eene betere wending aannamen, dan bij het begin van het Concilie. Dank, zegt hij, aan « den vlaemschen akkerman » : hierdoor duidt hij aan welke belangrijke rol de bisschop van Gent te Parijs vervulde.

Die voorzichtigheid blijkt nog uit eenen brief van 8 Juni, waarvan wij eenige uittreksels mededeelen; die brief was gevoegd bij het eerste deel van zijn « relaes ».

« Zende Ul. » schrijft hij, « een verhael of journael van hetgene mij te Parijs is overgekomen. Ul. kan het t'huys aen onze vrienden en discrete persoonen laeten leezen : doch niet laeten uytschrijven nog rond draegen, ik wille er geen gazette van maeken.....

Z. H. naer eene moeylyke reyze, wegens zyne colieken, gedaen te hebben, vind zig, Godt lof, nu veel beter. Hy zal my morgen met hem naer de Thuileries in de misse van Z. M. den Keyzer mede neemen, indien het mogelyk is. Hy begeert ook, dat ik met hem de openinge van het concilie, die zeer plegtig zal zyn, zoude bijwoonen Ik hebbe hem zeer sterk verzogt van my niet mede te neemen. De openinge is op Dynsdag 11 deezer gestelt, en kan misschien nog al verschoven worden. Ik ben, Godt lof, tamelyk wel te pas..... Bevele my hertelyk in uwe gebeden, want in deeze omstandigheyd zeer noodig is. De Bisschop van Doornik, of zyne groote vicarissen hebben publieke gebeden doen geschieden ».

. . . .

Hier volgt nu het « relaes » van Van de Velde over zijn verblijf te Parijs. Wij schrijven het letterlijk over, omdat het eigenaardige en zelfs eenige niet gekende bijzonderheden bevat over de groote gebeurtenissen van dien tijd :

« *Relaes.*

Parys, 8 Juny 1811.

De omstandigheden onzer reyze zijn ul. reeds bekent (1).

Enkelyk moet er bygevoegt worden, dat te Cortryk, alwaer ik vroeg in de kerke van Onze lieve Vrouwe misse hebbe gelezen, zeer kostelyk uytgedost, d'heer Buydens van Brugge Z. H. was komen vinden. Tot Atrecht, de Prefect, die onderstennt zynde door den Marechal de Broglie, vader van Z. H., vervoordert was geweest, quam deswegens Z. H. zyne erkentenisse betuygen en verzogt hem hertelyk, van op zyne terugreyze, tot Atrecht eenige tyd ten zynen huyze te verblyven. Tot Amiens wierd ons gezeyd, dat ingeval de bisschop dier stad anders zig zou gedragen, dan zijn ampt en pligt vereyschte, het kapittel daertegen zoude protesteeren. Op de weg wierd ons verhaelt, dat de ongelukken van haegel-slag en brand, meest op de huyzen en goederen der acquereurs (2) getroffen hadden. Verders vind men in Picardien nog veele teekens van de oude christenheyd. Men vind veele Kruys-beelden, ook nieuwelinx op de weegen opgeregt. Den derden Sinxen-dag wierd er nog geviert, edoch is desniettegenstaende veel verval in de religie.

Wy zyn Woensdag 5 deezer omtrent elf ueren afgestapt aen het hotel van Madame la comtesse de Lameth, tante van Z. H. die aldaer ook logeert, rue de Grenelle nº 27, wij bleeven daer het middagmael neemen; en mits er nog eenen anderen bisschop, te weten van Nancy, logeert, is my weynige stappen van daer een ander logement aengeweezen, te weten het hotel de Brezolles, rue de Grenelle, faubourg St Germain. Het is juyst het hoekhuys van gemelde straet en van de straet St Guillaume. Ul. kan op het plan van Parys gemakkelyk vinden. Het is over de andere kant van de Seine niet zeer verre van de Thuileries. Ik hebbe myne kamer au deuxième; nevens my logeert Z. H. den bisschop van Grenoble, en au premier Z. H. den bisschop van Naemen. Over weinige dagen was den artsbisschop van Mechelen daer ook gelogeert, maer heeft nu zijn hotel in de....... Daer zyn hier reeds verre over de hondert bisschoppen.

---

(1) Wij hebben dien brief niet kunnen terugvinden, noch de nota, waarin die omstandigheden voorkomen. Mogelijk is er hier spraak van eenen brief aan den heer J. B. Versmessen.

(2) Dit feit, dat door menig verhaal van dien tijd bevestigd wordt, moest voorzeker de lezers van Van de Velde's relaes bijzonder treffen. Men weet hoe diep, in Vlaanderen, de « acquereurs » of aankoopers van nationale goederen, of « *zwart goed,* » misprezen wierden.

6 Juny. Donderdag ben ik de veranderingen, die zedert myne laetste reyze nae Parys, geschied zyn gaan zien. Voor het paleys van den Keyzer, regt over het middelpavillon van de Thuileries is eene schoone en kostelyke triomphboog opgeregt naer 't model van dien van Constantinus de groote te Roomen. Een deel der huyzen zyn reeds afgesmeten tot aen den ouden Louvre; naer den noorden zyn er verscheyde nieuwe huyzen gemaekt met arcaden waeronder men kan wandelen. De terrasse in den hof van de Thuileries, ook naer 't noorden, is met een yzer-traliewerk, de gantsche lengde door, afgezet. In 't midden is eene poorte, regt over de nieuwe straet, genaemt Castiglione, die op de plaets Vendôme uytkomt. In 't midden dier plaets verheft zig die schoone colonne, gemaekt al uyt koper of metael, op den vyand bevogten, naer 't model van die van Trajanus te Roomen. De victorien door den Keyzer in Duytschland behaelt zyn er op verbeeld; zy draegt op 't top het stand-beeld van den Keyzer in Roomsch-costume. Regtover de brug de la concorde is eene deftige façade, uyt twelf colonnen bestaende, met den fronton, waerin een basrelief is, den Keyzer, als weth-gever, verbeeldende. Op het voorwerk dat uyt verscheyde trappen bestaet, zyn op de massiven de beelden, in colossale groote van Colbert, L'Hopital, D'Aguessau en Sully, alle zittende. Het zyn de bezonderste weth-gevers en ministers van Vrankryk geweest onder de Koningen Hendrik den 3 en den 4 en onder Louis XIV.

Ten twaelf-ueren hebbe ik op de carousel, eene groote ruyme plaets voor 't paleys, de Keyzerlyke wagt, bestaende uyt dragonders, grenadiers, jaegers en mariniers, of scheepsvolk zien optrekken.

Naemiddag verzogt my Z. H. eene wandelinge in de carosse met hem te doen, langs de Boulevards, tot dat het tyd zoude zyn, om zig by Zyne Eminentie den Cardinael Fesch te begeven, bij wien de conferentien worden gehouden (1). Hy woont niet verre van de Boulevards. Zyn paleys is op den hoek van de straet Mont-tonnerre.

7 Juny. Naermiddag, bezoek gedaen aen den Zeer Eerw. heer Duclos, directeur van het Seminarie van S[t] Sulpice, niet verre van de schoone kerke van den zelfden naem. Ik vond by hem den bisschop van Clermont en Auvergne, met zynen grand vicaire, met wien ik in gesprek ben gekomen. Wy zyn gesaementlyk de bibliotheek gaen zien, die zeer talryk is; hebbe verzogt my eenige boeken te willen leenen, het gene toegestaen is.

---

(1) Er is hier sprake van voorbereidende vergaderingen van bisschoppen, gehouden in de zalen van 't aartsbisdom van Parijs, welke daartoe door den aartsbisschop waren bereid gemaakt. — Zie Coup d'œil enz. van kan. J. J. De Smet, bladz. 217.

8 Juny. 's Morgens bezoek gedaen aen Z. H. den bisschop van Doornik, die my zeer vriendlyk heeft ontfangen. Ik vond by hem Mheer Duvivier, die hy heeft medegenomen. Het is eene oude kennisse van my. Ook hebbe ik by d'heer senateur Lambrechts, comte de l'Empire geweest, en zal er van tyd tot tyd nog bygaen. Ik hebbe my ook gepresenteert by Z. E. den Cardinael Zondadari Artsbisschop van Sienne, doch was niet t'huys, en laeter moeste hy zig by den cardinael Fesch laeten vinden, wegens de conferentie, die tot 5 ueren naemiddag geduert (1).

Mits Z. H. 't huys niet heeft komen eeten, heb ik by den traiteur Clement, in de groote cour van 't palais Roial gaen spyzen, waer wy verscheide mael over 5 jaeren gespyst hebben (2).

Den doop, of liever de ceremonien van den doop zullen morgen in de metropolitaene kerke van O. L. V. half agt 's avonds plaets hebben. De geheele Keyzerlyke familie zal er tegenwoordig zyn.

Men maekt ontzaggelyke toestel voor de feest van morgen. De illuminatie of verligtinge met 100 duyzende lampions zal ontrent een uer wegs beslaegen, van het uyterste van de champs elizees tot aen den Ouden Louvre.

Den hof van de Thuileries zal teenemael verligt zyn. Al over hand ziet men triangels en sterren; menigvuldige arken, girlanden enz. Ook in de stad aen de huyzen van de ministers, de groote dignitarissen van de kroon, de ambassadeurs enz. zal illuminatie zyn. Z. H. den bisschop van Gend is verzogt, om als Aumonier de ceremonien in de kerke by te woonen. Op alle hoeken van de straeten is eene ordonnantie aengeplakt wegens de politie en goede ordning, die by deeze gelegenheid te onderhouden is. Den Cardinael Maury heeft eenen wytloopigen herderlyken brief desaengaende uytgegeven, en in de misse van morgen moet er voor den Keyzerlyken prins gebeden gestort worden, door dien Cardinael gemaekt, en deeze moeten ook alle jaeren op dien dag vernieuwt worden.

9 Juny. Uyt de balcon van het Hotel et rue de Helder, digt by de Boulevards. Het cortege komende omtrent 5 1/2 ueren uyt het paleys van de Thuileries om door verscheyde straeten te eyndigen aen

---

(1) In die voorbereidende vergadering wierd de vorm vastgesteld van het zegel dat op de akten des concilies zou geplaatst worden. Daarna had er eene lange en hevige woordenwisseling plaats over het voorzitterschap.

(2) Van de Velde bedoelt eene reis die hij in 1805 deed in gezelschap van zijne zuster.

de Hoofdkerke van O. L. V. alwaer de ceremonien van den doop, door den Cardinael Fesch, als groot almoesenier van Z. M. den Keyzer, aen den jongen prince moesten bedient worden. Deeze plegtigheyd, by welke de andere almoesseniers, en onder deeze Z. H. van Gend, in bisschoppelyk gewaed, tegenwoordig waeren, duerde tot 9 ueren. De kerk was met tapyten beleyd, en met honderde bougien verligt op de verscheydene lusters en branchen, die de gantse kerke door verdeylt waeren. Rontom was dezelve met tapyten van de Gobelins behangen, nog met de oude waepens van Vrankryk. Aen het groot portael was eene tent, waeronder het doorlugtig gezelschap afstapte.

Het cortege bestont uyt verscheyde corpsen cavallerie, die den aentogt maekten, en het cortege sloten, alle op 't kostelykste gekleed. Het voetvolk maekte eene haege van de Thuileries af tot aen de groote kerk. In 't midden waeren de pragtigste koetsen in zeer groot getal, meest alle met 6 paerden bespannen : waeronder die van de Keyzerinne, waer den jongen prince met zyne nourrice bevond, en die van den Keyzer uytmunteden. Ieder was met 8 peerden bespannen en pronkte met eene keyzerlyke kroone.

De ceremonie in de kerk begon met een *Veni Creator,* wierd gevolgt door een *Te Deum* en den zegen met het H. Sacrement. Hunne Majesteiten hebben zig naer 't stadhuys begeven, en quamen omtrent half twelf nae de Thuileries terug. Ondertusschen was een groot deel van de stad verligt. Uytmuntende was die in den hof der Thuileries, benevens die van het gemeld paleys, item van 't paleys van het wethgevende corps, het hotel der invaliden, en die van den dome van het Pantheon, die men uyt de terrasse der Thuileries zien konde. Ook was er een vuerwerk op de place de la Concorde waervan den *bouquet*, of laeste werkinge zeer schoon was (1).

13 Juny. H. Sacramentsdag, men zag nauwlykx in de stadt, dat het feestdag was. Het overige zal ul. reeds bekent zyn uyt den brief, dien ik aen Mheer Versmessen hebbe geschreven.

16 Juny. Zondag. Opening van het wethgevende corps, waer by ik

(1) Intusschen had, op 10 Juni, de voorloopige vergadering vastgesteld : dat de stukken in het Fransch opgesteld in het Italiaansch zouden vertaald worden ten gebruike der Italiaansche bisschoppen; dat de aangewezen maar nog niet genoemde bisschoppen zouden aan het concilie mogen deelnemen met raadgevende stem; dat de op te lossen vraagstukken eerst zouden onderzocht worden door afzonderlijke commissiën, vooraleer aan de algemeene vergadering te worden voorgedragen. Eindelijk wierd er ook een reglement opgemaakt *de modo vivendi in Concilio*, getrokken uit de decreten van het concilie van Trenten en dit van Embrun.

ben tegenwoordig geweest, zooals ik uytloopig aen Mheer Versmessen hebbe geschreven. Des avonds was er concert en illuminatie in de Thuileries waer ik niet en ben geweest. Doch hebbe de processie in de kerke van St Thomas d'Aquin bygewoont. Zy geschiede met veel pomp. Het was meest vrouwpersoonen, gelyk men ook byna niet anders in de kerken en ziet. Z. H. heeft ze ook bygewoont met eene flambeeuwe.

17 Juny. Maendag. Openinge van 't Nationael Concilie ten 9 ueren 's morgens in de metropolitaene kerke van O. L. V. De vaeders van 't concilie, bestaende uyt 6 Cardinaelen, 9 Artsbisschoppen, 3 genoemde Artsbisschoppen, 77 Bisschoppen te zaemen 92, waerby nog 9 genoemde Bisschoppen zooals in de bygevoegde lyst te zien, waeren van voor 7 ueren in het Artsbisschoppelyk Paleys verzaemelt. Z. H. van Gend bragt my in zyn voitner tot aen de kerk; waer ik plaets hadde op de *Travees* of galeryen, juyst boven den hoogen Autaer. De treyn ging processiegewys uyt het Paleys ront de plaetse Notre Dame, en begaf zig met groote statie in de kerk. Het kapittel nam plaets omtrent den Autaer naer den kant van 't Evangelie. De Bisschoppen naer hunne weerdigheyd en onderdom wierden geplaetst in de gestoelten van de choor van wederkanten, en die er geen plaets vonden, bekleeden de zetels die voor de gestoeltens gezet waeren. De vloer was met tapyten beleyd. In 't midden stont een vierkant autaer, waerop de doorne kroone, met het beeld van onze Zaeligmaeker, en het Evangelieboek op een kussen, naer den autaer tusschen 2 brandende keersen. De Bisschoppen waeren alle in choorkap, met hunne myters. Agter volgde den Cardinael Fesch tusschen de twee Bisschoppen van Nantes en Quimper, sloten den stoet. Het was eene deftige vertooninge..

Zoohaest deeze alle geplaetst waeren begon de plegtige Misse van den H. Geest, in gregoriaensche zang, met de sequentia : *Veni sancte Spiritus.* Naer 't Evangelie beklom de Bisschop van Troyes de Boulogne, den preek-stoel die regt over den artsbisschoppelyken troon zig vind, spraek eene schoone reden uyt. Naer de inleydinge waer hy aenhaelde de vrees, de hoop, de verscheydentheyd van gevoelens, die ieder Bisschop op 't aenzien van zoo eene doorlugtige vergaederinge in zig moest ondervinden; gedenkende aen de ongestuyme tyden, die het concilie voorgegaen waeren en het onweeder 't welk nog boven hunne hoofden hong; naer eene schoone lofpryzinge van de Fransche en Italiaensche kerke, verdeelde hy zyne reden, aentoonende dat de katholyke Religie, door haere grondregels, haeren Godtsdienst en bedieninge, het grootste weldaed is, 't welk Godt het menschom kan

schenken, datze de sterkste steun der kouingen is, en d'eeuige vaste grondsteen van een waer geluk, zelf voor deeze waereld. Hy eyndigde met eene edele en hertroerende sluytreden, over de onbeweeglyke aenkleevinge die de Bisschoppen moeten hebben en ook hebben, voor de kerke van Roomen, de moeder en meestersse aller kerken, en voor het opperhoofd van de H. Kerke (1).

Naer de communie van den Card. Artsbisschop Fesch, en den vredekus gingen alle de Cardinaelen, Artsbisschoppen en Bisschoppen, twee en twee de H. communie knielende uyt de handen van den Cardinael ontvangen, naer welke volgden de genoemde Bisschoppen en andere geestelykheyd, met dit onderscheyd dat men de laeste volgens gewoonlyk gebruyk, doch de eerste, zonder voorgaende *confiteor, ecce agnus Dei* enz. het H. Sacrament toereykte. Men zegt dat by de vergaederingen van de clergé dit ook alzoo het gebruyk was.

Naer de Misse wierd den 83 psalm : *quam dilecta tabernacula* gezongen. Daer wierd voor den Artsbisschoppelyken troon in 't midden van 't koor een bureau gestelt, of langzaeme taefel met tapyt. In 't midden op een verheve zetel, de rug naer den autaer gekeert, zat den Cardin. Fesch als president provisoire van 't concilie; nevens hem de Bisschoppen van Nantes en Quimper; waervan de eerste de decreten heeft afgelezen. Op ieder hoek van de tafel zat nog een Bisschop, en aen eene andere taefel voor de artsbisschoppelyke troon, nog twee Bisschoppen, welke de functie van secretarissen en promoteurs van 't concilie uytoeffenden.

Men begonst met den H. Geest aen te roepen. De choristen intoneerden een gezang : *Exaudi nos Dñe*, daerop zong de celebraut een gebed tot H. Geest. Dan zong men een deel der Litanie van alle Heyligen, waerin men voor zyn heyligheyd den Paus van Roomen, den Keyzer en de Bisschoppen, en drymael voor 't concilie, 't welk den Cardinael, de staf in de hand ondertusschen zegende, Godt aenriep. Hiernaer wierd het Evangelie van den goeden herder gezongen; het welk men besloot met het gezang : *Te Deum*. Alsdan wierd het decreet gelezen meest genomen uyt het concilie van Trenten, aengaende de levens-wyze die geduerende het concilie moest gehouden worden. Den secretaris leesde de naemen af van de Bisschoppen, item de geloofs-belydenisse uyt de decreten van 't meer gemeld concilie

(1) Die redevoering mishaagde zoo zeer aan den keizer dat Mgr van Troyes onmiddelijk verbod ontving zijne rede in druk te geven; en de dagbladen wierd het door de politie streng verboden er verslag over te geven.

van Trenten, door Paus Pius den 4den gemaekt en de Bisschoppen twee en twee kwamen deeze, geknielt voor den Bureau, de regte hand op 't Evangelieboek bezweeren. Ten laetste wierd het decreet afgekondigt en aengenomen, waerby de tweede zitlinge op Zaeterdag 29 Juny word vastgestelt. De cardinael-president gaf den gewoonlyken zegen; men kondigde 100 daegen aflaet voor die in 't concilie hadden tegenwoordig geweest, en de gantze vergaederinge trok af, processie wys, zooals ze gekomen was (1). Heden en gisteren zyn er byzondere en langdurige vergaederingen der Bisschoppen geweest in 't artsbisschoppelyk Paleys.

18 Juny. Geweest by Z. H. Mgneur Fallot de Beaumont (2), voortyds Bisschop van Gend en nu van Plaisance in Italien. Hij ontving my zeer vriendlyk.

Passeerende dien namiddag over de place Vendôme, alwaer zig die schoone kopere colonne bevind, zag ik een theatre of estrade, van ieder kant met een trap, opgeregt. Hierop wierden briefjes uytgedeylt wegens de eetwaeren, die 's anderendaegs te St Cloud gingen werden uytgedeylt. Het was uyt de gemeynste classe van volk, die op briefjes ging. Een jongen liet my zyn briefje zien. Hy konde 's anderdaegs aen eenen van de bureaux of barakken te St Cloud opgeregt, n° 12 een kieken en een brood gaen haelen : op andere plaetsen geschiede ook diergelyke uytdeylinge (3) »

---

(1) De beschrijving van Van de Velde is veel omstandiger en meer uitgebreid als die welke kan. J. J. De Smet in zijn Coup d'œil enz... getrokken heeft uit de eigenhandige notas van Mgr. de Broglie.

(2) Stephanus-Andreas-Franciscus Fallot de Beaumont, geboren te Avignon (Zuid-Frankrijk) den 1 April 1750, bisschop van Vaison in 1782; den 9 April 1802, door den eersten consul Buonaparte tot bisschop van Gent aangeduid, aldus door den Paus eenige dagen daarna benoemd en plechtig ingehuldigd te Gent den 13 Juni. Op 3 Augustus 1807 werd Mgr de Beaumont naar den bisschoppelijken zetel van Plaisance verplaatst. De menigvuldige diensten aan den Godsdienst bewezen gedurende zijn verblijf te Gent, zijne zorg tot het herstellen van al het kwaad in het bisdom te weeg gebracht door de woelige tijden der Fransche Omwenteling staan volledig opgesomd in de nota's verschenen als bijvoegsel aan den almanach van het Bisdom Gent, bladz. 83.

(3) Onder het eerste keizerrijk hadden meermaals zulke openbare uitdeelingen van levensmiddelen plaats, ter gelegenheid van eene of andere openbare feestelijkheid en wel namelijk alle jaren op 15 Oogst, naamdag van keizer Napoleon.

Vierkante afsluitingen, in vorm van kleine sterkten, wierden hier en daar opgericht in de Champs Elysées onder toezicht van eenige gendarmen of soldaten. In elke *forteresse* of sterkte wierd een groot wijnvat gelegd met eene kraan die door de planken heenstak, een weinig boven manshoogte. Van boven de « forteresse » wier-

Van hetgene tusschen 18 en 25 Juni voorviel heeft Van de Velde geen « relaes » — zooals hij dit noemt — geschreven, of wel is het verloren gegaan. Om die leemte aan te vullen voegen wij hiertusschen een kort verhaal, getrokken uit de « Coup d'œil sur l'histoire ecclésiastique » van Kan. J. J. De Smet, door den levensbeschrijver van Mgr. den prins de Broglie (1).

« Wanneer op den 20 Juni de eerste algemeene vergadering gehouden wierd, verscheen er de Keizerlijke minister der Eere-diensten om eene boodschap van Napoleon af te kondigen. Dit stuk, welk wij eene beleediging en beschimping van den Paus moeten noemen, deed diepen indruk op al de gemoederen. Het vernietigde alle hoop van verzoening en bewees dat men van den vertoornden vorst bijna niets te verwachten had.

Men ging nochtans over tot het benoemen eener commissie die in name van het Concilie een adres aan den Keizer zou bereiden. De Bisschop van Gent maakte er deel van. Hij wierd ook lid gekozen der commissie, die over de Keizerlijke boodschap zou verslag doen, en die gevolglijk de zwaarste of beter gezegd, de eenige kwestie van het concilie moest onderzoeken en oplossen, te weten : *Is het concilie bevoegd om eenen middel te zoeken, waardoor men de bullen zou kunnen missen, in geval de Paus deze bleef weigeren ?*

In de eerste commissie stelde Mgr. de Broglie voor in het adres de invrijheidstelling van den Paus te vragen en zich voor 't overige te bepalen bij bewijzen van eerbied, toegenegenheid en getrouwheid, die men den Keizer schuldig is. Deze voorstel wierd niet aanveerd, omdat men vreesde den reeds vertoornden vorst nog meer te verbitteren; een adres wierd gestemd na lange beraadslaging, maar dit ook mishaagde zoo sterk aan Napoleon, dat hij weigerde het uit de handen der Bisschoppen te ontvangen.

De prins de Broglie werkte nog veel meer in de tweede commissie, van welke bijna alles afhing. Hij las er eene lange en beredeneerde « Mémoire » getrokken uit eene uitgebreide geschiedkundige en godgeleerde studie van den Eximius Van de Velde. In dit stuk bewees hij

---

den aan het volk worsten, stukken vleesch, hespen, brooden enz. uitgedeeld. Om reden der misbruiken waartoe zulks aanleiding gaf, zooals drinkpartijen, worstelingen en gevechten, heeft men later van dit gebruik moeten afzien, dat van in de middeleeuwen bestond en, onder de fransche koningen, van overouds bekend was, onder den naam van *largesses*. Z. Magasin pittoresque, jaar 1866, bl. 407.

(1) Die levensbeschrijving, in 1844 te Gent verschenen, wordt toegeschreven aan Mgr. Bracq, bisschop van Gent.

dat de vergadering geenszins bevoegd was om te voorzien in de benoeming tot de openstaande bisschopszetels; hij wederlegde ook de valsche grondstelsels door eenige leden voorgedragen, en te samen met den kloekmoedigen d'Avian (den Aartsbisschop van Bordeaux), werkte hij onophoudelijk om de ware leering te doen zegevieren. Alles gelukte wel, en de vrome Bisschop van Doornijk, Mgr. de Hirn wierd gelast, samen met den Bisschop van Boulogne, het verslag der zitting op te maken (1).

Het verslag wierd in de algemeene vergadering van den 10 Juli voorgelezen, en scheen door eene groote meerderheid te zullen bekrachtigd worden, toen de Kardinaal Fesch, voorzitter van het concilie, beducht voor de gramschap van Napoleon, de zitting in eens opschorste en er eene nieuwe bepaalde voor den 12 Juli. Men weet dat deze vergadering niet gehouden wierd om reden dat de Keizer op eens het concilie ontbond ».

Hernemen wij nu het dagboek van Van de Velde, waarvan menige aanteekening duidelijker zal voorkomen na den korten uitleg hierboven gegeven.

« *23 Juny, Zondag.* Groote feest te St Cloud, waer met duyzende voituren naer toe zyn gereden. Door den grooten toeloop van volk, en het drinken van wyn, waerdoor soldaeten en arm volk zat wierden, zyn er al verscheyde ongelukken geschied. Ik ben er niet geweest, te meer omdat ik reeds over 6 jaeren diergelyke feest hadde gezien. In tegendeel hebbe ik de processie van 't Hoogweerdig, 't welk overal te Parys ter gelegentheyd van de octave rond gedragen word, binnen of ontrent de kerken, in St Germain des Près bygewoont. Zy was zeer pragtig. Nae middag ben ik 't Musee Napoleon 't welk sedert 6 jaeren vergroot en verbetert is, gaen bezigtigen.

24 Juny. Feest van den H. Joannes Baptiste, naemdag van Z. H. den Bisschop van Ruremonde. Wy zyn hem deswegens gaen compliment maeken, de heeren vicaris van den Bosch, den archidiaken van Doornik Duvivier en ik; en hebben by hem het middagmael genomen. Terwylen wy aen taefel zaeten, kwam Z. E. den Cardinael Spina een bezoek afleggen by Z. Hoogw. maer vertrok zoo aenstonts.

25 Juny, hebbe ik met d'heer vicaris en den eerw. heer Pastor van St Jacques te Parys by eene dame gespyst. Onder deze parochie

(1) Men leze dit verslag in de *pièces justificatives* op het einde van kan. De Smet zijnen Coup d'œil.

bevinden zig nog vele Jansenisten, den abbé S. Cyran (1) is in die parochiekerke begraven.

26 *Woensdag,* hebbe de brieven van Beveren ontfangen, hebbe by Mynheer Senateur Lambrechts het middagmael genomen, om vyf ueren. Z. H. den Bisschop van Kameryk met zynen grand vicaire, dry ledemaeten van 't wethgevende corps en den heer bibliothecaris van Praet, waeren er ook aen taefel. Met dezen laetsten ben ik tegen avond eene wandelinge gaen doen.

Zedert de openinge van 't concilie is er geene openbaere zittinge meer geweest. De gene die gestelt was op Zaeterdag 29 deezer, is verschoven op Maendag 15 July om reden dat men nog niet gereed en was. Waeruyt men besluyt dat het concilie nog al eenigen tyd zal blyven dueren. Ondertusschen vallen er dikwyls algemeyne vergaderingen der Bisschoppen voor, die alle gehonden worden in het artsbisschoppelyk paleys, en dikwyls, van 10 ueren 's morgens tot 5 ueren namiddag dueren. Zondag zal het concilie zig by den Keyzer begeven en hem eene adresse presenteeren, welke waerschynlyk in de nieuwsblaederen zal gestelt worden. Dit zal in het paleys de Thuileries plaets hebben, welke uer weet men nog niet, vermits het wethgevende corps ook alsdan aen den Keyzer zal gepresenteert worden, en dat er bovendien nog een zwaere revue op de carousel voor 't paleys zal gehouden worden. Den prins-primaet is ook in 't concilie aengenomen als Bisschop, en heeft, zooals de andere, den eed gedaen. Z. H. onzen waerde Bisschop is van de commissie geweest voor 't opstellen van 't adresse zy waeren elf in getal. Godt geeve hen ligt en sterkte. Tot nu toe, behalven de commissarissen van den Keyzer, word er niemand in de vergaederingen aengenomen, dan die te minste genoemde Bisschop zy.

29 Juny. Feest van de HH. Apostelen Petrus en Paulus. Groote dienst in de hoofdkerk, waerin de Bisschoppen tegenwoordig waeren. Dezelve dag aenspraek van Z. E. den ministre de l'intérieur aen 't weth-gevende lichaem, welke in de gazetten zig vind. De passage wegens Roomen, heeft aen vele, zelfs onder de ledemaeten van dit lichaem mishaegt; de heer Montesquiou in zyn antwoord, heeft de zelve voorby gegaen, 't welk eene stilzwygende misbilling was. De gewoonlyke toejuyginge was om die reden ook veel flauwer.

30 Juny Zondag. Het bisschoppelyk lichaem, zooals gezeyd was, is

(1) Verger de Haurane, abt van S[t] Cyran de vermaarde verspreider, in Parijs, der leering van Jansenius, overleden in 1643.

aen Z. M. niet gepresenteert geweest. Ontrent 50 Bisschoppen zyn in de Misse des Keyzers tegenwoordig geweest. De algemeyne revue die van 's morgens aengezeyd was, is eerst 5 ueren namiddag begonst. Er waeren eenige duyzende troupen. Men kon aen de carousel niet komen; alle de ingangen waeren bezet. Ik heb den train van artillerie op de Terrasse van den hof der Thuileries zien defileeren. Een groote regen viel kort daerna. D'adresse die aen Z. M. moest gepresenteert worden, en tot welkers redactie eene commissie van 7 Bisschoppen benoemt was, waeronder Z. H. van Gend, heeft ook geen plaets gehad : om welke reden zegt men niet. Ook is er geen mandement, waervan veel is gesproken geweest, uytgegeven.

1 July 's morgens by Z. H. van Doornik den onbyd genomen. Hy is ook benevens dien van Gend van eene tweede commissie, die zig wegens de zwaere questie over de instellinge der Bisschoppen moest bezighouden. Zy hebben beide zig daerin wel en deftig getoont. Zy bestond uyt de Cardinaelen Spina en Caselli, uyt de Artsbisschoppen van Tours, Trier en Bordeaux, uyt de Bisschoppen van Gend, Doornik, Troyes, Ivrée, Comacchio (uyt het capucienen order) en .... te zamen 11 persoonen, gepresideert door Z. E. den Cardinael Fesch, in wiens hotel, rue Mont-Blanc (en niet Mont-Tonnerre) de vergaederingen gehouden zyn. Deeze hebben geduert van 21 Juny tot 5 July; op welke laetste dag het besluyt is genomen van 8 tegen 3, dat het concilie niet bevoegt of competent en is, om eene andere wyze van Bisschoppen in te stellen dan die, welke nu aengenomen is, als eene algemeyne regeltogt van de kerke, te kunnen bestemmen, zonder tusschen-komst van het hoofd van de kerk. Men en twyfelt niet of byna alle de andere Bisschoppen zyn van 't zelfde gevoelen. En 't en kan ook niet anders zyn.

Zaeterdag 6 July hebben de Cardinael Fesch en den Artsbisschop van Tours deswegens te St Cloud verslag gedaen aen Z. M. den Keyzer. Deeze naer eene onderhandelinge, die 3 ueren heeft geduert, heeft Z. M. toegestaen, dat de Bisschoppen hunne wettige instellinge door Zyne Heyligheyd, zooals te voren, zouden bekomen, volgens dat Z. Heyl. reeds hadde doen verstaen aen de dry naer Savona gezondene Bisschoppen; en dat men eene nieuwe deputatie naer Savona zoude zenden, van wegens 't concilie, om hem daerover te bedanken. Deeze tydinge die ik 's avonts reeds wieste door den genoemden Bisschop van Namen, dieze uyt den mond zelf van den Artsbisschop van Tours verstaen hadde, hebbe ik seffens aen Z. H. van Gend, item aen den Bisschop van Grenoble, die nevens myne kaemer logeert, medegedeelt.

Zy heeft by vele groote blydschap verwekt, doch andere, weetende dat Z. Heil. niets by geschrifte of by onderteekeninge hadde toegestaen, vonden agterdenken in dien voorslag : weswegens men met er tyd meer ligt zal hebben. Het is dan nog zeer noodig, van Godt door vierige gebeden te voet te vallen, opdat alles tot zyn eer en tot verheffinge zyner kerke mag uytgewerkt worden.

7 July Zondag. Deede Z. H. van Naemen, die ook in 't hôtel de Brezolles logeert, my door zyn knegt roepen, om die tydinge te verstaen. Hy is zeer geleert en weldenkend. Naer middag is het wederom vergaederinge geweest by den Cardinael Fesch, over den voorslag van Z. M. den Keyzer, gelyk alsook heden 8 July. Wat er verhandelt is, zal de tyd leeren ».

In eenen brief van 8 Julij, aan zijne zuster, met welken brief hij het laatste blad van zijn « relaes » opstuurde, schrijft Van de Velde nog :

..... « Gelieft het relaes ook aen den eerw. heer pastor te laeten leezen, hem verzoekende de geloovige tot het gebed en goede werken, meer en meer aen te moedigen : 't zyn onze beste waepens en hulpmiddelen. Zegt aen den heer Versmessen dat de oogst wel stond, maer dat er een haegel-buye is tusschen gekomen, die men hoopt te zullen voorby gaen. Ook al is 't dat er goede wynen van Tours, Trier en Nantes komen, nogtans niet altyd de beste beraedslaegingen..... »

Hier eindigen de aanteekeningen van den Eximius over het zoogezegde Concilie van 1811. Een decreet van den Keizer kwam den 10 Juli de vergadering in eens opschorsen, en wierd des anderendaags aan al de Bisschoppen kond gemaakt.

Hoe diep is het niet te betreuren dat de verdere nota's, door Van de Velde tijdens het concilie genomen, of verloren zijn geraakt, of met zijne andere papieren wierden aangeslagen en vernietigd tijdens zijne aanhouding. Hoogst waarschijnlijk zouden die zeer belangrijke, en voor de geschiedenis van dit tijdstip zeer kostelijke inlichtingen gegeven hebben (1).

---

(1) De schrijver van dit werk bezit een los bladje, dat tot die nota's moet behoord hebben en dat waarschijnlijk, in eenen boek of tusschen andere papieren gegleden, aan het verlies ontsnapt is. Het bevat de volgende eigenaardige bijzonderheid :

Narravit mihi.... Goin, sub cubiculo suo habitam fuisse congregationem Eporum constitutionalium, ad præparandas materias in pseudo-concilio tractandas, 50 circiter

Hoogst waarschijnlijk hadden wij alsdan met alle zijne bijzonderheden, een voorval kunnen aanhalen, dat ons nu enkel bij overlevering bekend is. Ziehier hoe P. J. Van der Moere S. J. in zijn *Overzigt der kerkelijke geschiedenis van 1811 tot 1814*, het verhaalt, zijn verhaal steunende, zoo hij zegt, op de echte getuigenis van iemand die het met zijne eigene ooren gehoord heeft.

« De bijzonderste oorzaak van den grooten invloed door den Bisschop van Gent in het Concilie uitgeoefend was de diepe geleerdheid van zijnen theologant Van de Velde, die op zekere manier de wapens smeedde waarmede de Bisschop te velde trok en in het Concilie zijne tegenstrevers aanrandde en versloeg. Deze konden wel raden van waar hun de slag kwam, en zij vergisten zich er niet in. Eens een persoon die in den staat eene zeer hooge plaats ingenomen had, hoorende met wat redeneerkracht de Broglie de Keizerlijke plannen wederlegde en omverwierp, verbleekte van spijt en knersetande van gramschap, zijne oogen gloeiden in zijn hoofd, en hij riep eindelijk uit : *Ce n'est pas vous qui parlez, mais c'est ce chien de flamand que vous avez derrière vous !* « (Het is gij niet die spreekt, maar 't is die hond van eenen vlaming dien gij achter u hebt) ».

Ter bevestiging van dit voorval kunnen wij aanhalen dat, volgens eene familieoverlevering, de Eximius, deze gebeurtenis zeer luimig wist te verhalen, de gebaren en den toon van den spreker nabootsende. Overigens gebeurde het hem meermalen in zijne brieven aan bijzondere vrienden dien *chien de flamand* bij zijnen naam te voegen, als eenen titel van adeldom hem van wege den franschen Keizer toegekend.

Zooals wij het hooger aanhaalden, had Van de Velde reeds voorop een belangrijk werk geschreven over de zaken, die door de kerkvergadering te verhandelen waren, en Mgr. de Broglie had uit dit werk den *Mémoire* getrokken door hem voorgelezen in de commissie. Te Parijs zelf werkte de Eximius onverpoosd voort. Zooals het zijne Eigenhandige Levensbeschrijving aanstipt schreef hij gedurende zijn verblijf te Parijs niet min dan vier verhandelingen :

I. *De natura et vi necessitatis in qua gallicana ecclesia dicebatur gravari, quæ esset sufficiens causa, ut institutio episcoporum, neglecto Pontifice, ab archiepiscopis daretur.*

II. *Historia conventus Bituricensis, sub finem sæculi decimi quinti.*

---

numero. Erant tres factiones, una archiep. Parisiis Jo. Bapt. Royer altera Petri Nicolai Mayreux parochi ad S. Sulpit. tertia...... Interhos contentiones adeo efferbuerunt, ut in apertum bellum eruperint, pugnisque inter se et sedibus dimicarent.

III. *Dissertatiuncula de illo dicto : Ecclesia est in statu, non vero status in Ecclesia.*

IV. *Cui sit potestas catechismum præscribendi.*

Die verhandelingen had hij overgemaakt aan zijnen bisschop, en wanneer de politie van Napoleon de hand kwam leggen op de papieren van dien kerkvoogd, nam zij die verhandelingen in beslag. Zij zijn nooit noch aan Mgr. de Broglie, noch aan Van de Velde terug gegeven geweest.

Men weet dat Napoleon bevolen hebbende dat er geen proces-verbaal der concilie-zittingen zou verschijnen en dat men de meeste stukken dies betrekkelijk zou vernietigen, het zeer moeilijk geworden was voor geschiedschrijvers over het Parijsch concilie te spreken. Nochtans heeft Kan. J. J. De Smet er breedvoerig kunnen over handelen in zijn *Coup d'œil historique* (1) dank aan het dagboek van Mgr. de Broglie, dat deze had kunnen vrijwaren van den aanslag, en dank aan geschriften van Van de Velde door Kan. De Smet verzameld.

Keizer Napoleon, die tegen zijne verwachting van de vergaderde kerkvaders geene besluiten had kunnen bekomen, die te zijnen voordeele het geschil met den H. Vader zouden oplossen, had dan in eens de werking van het Concilie opgeschorst. Daarbij moest het niet blijven; dit was niet genoeg om zijne woede te koelen. De Bisschoppen van Gent, die van Troyes (dezelfde die bij de plechtige opening zoo welsprekend over het kerkelijk gezag des Pauzen gehandeld had), de Bisschop van Doornijk, diens theologant M. Duvivier, en onze wakkere Van de Velde, hadden benevens een klein getal andere, meer dan iemand, Napoleon's plannen gedwarsboomd. Zij moesten hunnen tegenstand ook het eerst uitboeten.

Den 11 Juli was het Concilie opgeschorst, en denzelfden dag, wanneer de drie kerkvoogden reeds te bed waren, wierden zij met hunne Raadsheeren, op Keizerlijk bevel, aangehouden en aanstonds naar de staatsgevangenis van Vincennes geleid (2).

Het slot van Vincennes, een oud koninklijk versterkt kasteel, op eene mijl ten Westen van Parijs, diende alsdan tot gevangenis voor poli-

---

(1) Het is uit de verzameling van Kan. De Smet dat wij de *Mémoire sur l'incompétence* getrokken hebben dien wij onder de bijlagen van ons werk mededeelen. Die *mémoire*, het werk van onzen Van de Velde, deed een einde stellen aan dit concilie van Parijs, dat anders geroepen scheen om eene kerkscheuring te weeg te brengen.

(2) Zie Leven van Mgr. de Broglie.

tieke veroordeelden. Over het verblijf van Van de Velde in die sterkte zijn ons eenige bijzonderheden bekend door overlevering. Het dagboek van onzen Eximius herbegint maar van op den 17 December, dag waarop hij zijne gevangenis verlaten mocht.

Zóó weten wij dat hij, de eerste van allen, in hechtenis genomen wierd door drie politiebedienden waarvan de overste voor hem zeer beleefd (1), maar de andere veel minder beleefd waren, zoodanig dat hij door hen zeer ruw behandeld wierd, terwijl men hem van het *hôtel de Brezolles*, zijn verblijf in Parijs, naar Vincennes overbracht.

De kamer of cel, die hij te bewonen kreeg, was een van de hoogst gelegen van het slot; honderd vijf en twintig trappen had hij op te klimmen. De kamer was gemeubeld met eene tafel, een stoel en eene slaapbank of *lit de camp*, en was zeer eng en hoog van verdiep. Eene kleine venster met ijzeren staven liet er zeer weinig licht in van boven tegen het gewelf; die venster kon hij niet bereiken dan met zijnen stoel boven op de tafel te plaatsen. De gevangenen wierden geheim gehouden — *au secret*, zooals men dit noemde — zij wisten de eene van den anderen niet : en de gevangenbewaarders hadden last hen niet aan te spreken. Van de Velde had weldra nochtans eenen middel gevonden om te wete te geraken of eenige zijner vrienden te zelfder tijd als hij waren aangehouden geweest en in Vincennes gekerkerd. Dagelijks mocht hij alleen, onder streng toezicht eenigen tijd op het platte dak des torens wandelen; eens gelukte het hem met een stuk schalie de voorletters van zijnen naam op het lood van het torendak te schrijven. Wanneer hij des anderendaags zijne wandeling mocht hernemen, las hij nevens zijnen naam de namen van zijnen Bisschop, van zijnen vriend Duvivier, van Mgr. Hirn enz.

Hoe traagzaam moesten voor onzen gevangene de uren en dagen verloopen in die enge, slecht verlichte cel, zonder eenige uitspanning, zonder eenige bezigheid, en waar hij zelfs beroofd bleef van het genoegen, dat Mgr. de Broglie zich had weten te verschaffen met eenen middel te ontdekken om te schrijven! Mgr. de Broglie die eene beter verlichte cel bewoonde, had een stuk lood kunnen afbreken van het vensterraam en schreef er mede op eenige stukken papier die tot het inpakken van eetwaren gediend hadden. Men bewaart nog letterkundige aanteekeningen op fabels van Lafontaine door den Gentschen Bisschop, uit tijdverdrijf aldus geschreven.

Die strenge gevangenschap duurde omtrent vier maanden. Zij had de

(1) Over dien politiebediende spreekt Van de Velde in zijn dagboek (zie verder).

gezondheid van den Eximius even als die zijner gevanggenooten erg gehinderd. Meermalen moest hij het bezoek ontvangen van den heer Renaud, geneesheer van het slot, en in verscheidene smeekschriften, later aan den heer minister van Politie gestuurd, doet hij gelden wat hij al gedurende die strenge gevangenschap geleden had.

Na vier maanden aldus *au secret* te zijn gehouden geweest, wierd er eene merkelijke verzachting aan hunnen toestand gebracht. Er wierden den gevangenen betere kamers gegeven, verscheidene uren daags mochten zij samen komen, het wierd hun toegelaten boeken en schrijfgerief te hebben enz. Die verbetering is mogelijk te danken aan Mgr. de Boulogne, Bisschop van Troyes, die er in gelukt zijnde zich pen en papier aan te schaffen, eenen brief schreef aan den minister van Politie. Zijn schrijven schijnt eenigen invloed uitgeoefend te hebben, vermits korten tijd nadien, op 9 November, het bevel aankwam te Vincennes, de gevangenen te laten samenkomen.

Van dien dag, tot op 17 December, genoten zij meer vrijheid. De bedienden der staatsgevangenis behandelden hen met groote toegevendheid. Van de Velde bijzonderlijk was in zijnen schik met zekeren Jozef, eenen der bedienden, Vlaming zooals hij, die hem veel dienst bewees, en met wien hij meermalen een gesprek kon voeren in de moedertaal.

Eindelijk op 17 December kwam er bevel hem in vrijheid te stellen. Van dien dag vinden wij nieuwe aanteekeningen van den Eximius, en schrijven die hier vertaald over (1).

« *December 1811. 17 Dinsdag.* Rond 6 ure 's avonds is de heer Large, bevelhebber van het burgslot, aan M. Duvivier en aan mij eenen brief komen lezen, genaamteekend door den heer hertog *de Rovigo*, minister van Politie. Die brief, gedagteekend van heden, meldt ons dat wij op vrije voeten gesteld worden.

Wij mochten van stonden af het slot verlaten. Misschien wel hadden wij voorzichtig gehandeld met dit te doen. Men zegde ons later dat zulke bevelen dikwijls onmiddellijk herroepen worden. Maar ingezien het reeds laat op den dag was, besloten wij van maar des anderen-

(1) Intusschentijd hadden, alhier te lande, vreemde geruchten in omloop geweest. Er wierd zelfs verteld dat de Eximius op bevel van den keizer was ter dood gebracht. Zoo lees ik in eenen brief van eerw. h. Van Erp, land-deken en pastoor te Oirschot (Meierij van den Bosch) : « Ik en alle uwe vrienden zijn zeer, wegens UE. ongerust geweest, om de verschillende en onzekere tijdingen die wij hoorden onder andere dat UE. in het bosch van Vincennes doodgeschoten waart...... »

daags te vertrekken. Daarbij wij moesten nog met den kosthouder, en met de gevangbewaarders afrekenen en andere zaken regelen.

18 Woensday. Wij hebben 's morgends alles geregeld, aan de bedienden Desine, Lerouge en Millian gaven wij eenen drinkpenning en eenige overblijvende provisiën en voorwerpen. Idem aan den knaap, Jozef, geboortig uit Rouse (Vlaanderen).

De heer bevelhebber had een klein rijtuig uit Vincennes doen komen. De bedienden brachten er ons reisgoed op en geleidden ons tot aan de poort. Wij namen afscheid van den heer bevelhebber en van den slotbewaarder, M. Fauconier, hen bedankende voor hunne goede zorgen. Die heeren kwamen met ons tot buiten de omheining en bewezen ons veel beleefdheid. Wij namen plaats in het rijtuig om 9 ure juist en waren aldus eindelijk in volle vrijheid.

Langs de « barrière du Trône » rijdende wees ons de koetsier de plaats, waar, onder het schrikbewind, de « guillotine » stond. 't Is links bij den ingang tot het plein. Benevens die plaats is een put, de « Pissart » genoemd, waar het bloed der slachtoffers in afliep. Hij wees ons ook het huis, waar zekere heer de Polignac, in ongenade gevallen bij den Keizer, opgesloten leeft. Er zijn nu hovingen aangelegd ter plaats waar eertijds het schavot was opgericht.

Wij kwamen om 10 ure in Parijs, hotel de Brezolles, rue de Grenelle. Ik had dezelfde kamer die ik er vroeger bewoonde. Sedertdien hadden, eerst de generaal Oconnor, en later Mr Vermeersch, vicaris-generaal van Gent er opgewoond.

Om 11 uren gingen wij naar de bureelen der algemeene politie, rue des SS. Pères. Wij ontvingen er de papieren terug die men ons, tijdens ons aanhouding ontnomen had, behalve deze, waarover wij hadden ondervraagd geweest. Men deed er ons ontvangstbewijs van teekenen en men verzond ons naar de « Préfecture de Police » om er ons reispas te ontvangen.

Het was ons gedacht, zoowel van Mr Duvivier als van mij, dat ingezien de vriendelijke wijze waarop wij onthaald wierden, wij dadelijk in volle vrijheid zouden gesteld zijn. Nochtans in de Prefecture ontvingen wij een reispas, wel is waar in den gewonen trant opgesteld, maar met een voorbehoud, dat op mijn pas als volgt was uitgedrukt : « délivré conformément décision de son Excellence le Ministre de la Police générale du 17 de ce mois, tenu à son arrivée de se présenter à l'autorité locale. Fait à Paris, le 18 Décembre 1811 ». Mijne bestemmingsplaats was *Rethel*, département des Ardennes, die van Mr Duvivier was *Vervins*, département de l'Aisne. De bureeloverste zegde

ons dat wij daarover mochten reclamen indienen, maar dat wij daar niet lang dienden mede te wachten. Wij zegden zeer verwonderd te zijn dat men ons niet naar onze haardsteden liet wederkeeren. Hij antwoordde ons dat Rethel en Vervins op den weg lagen om naar huis te gaan. — Wij hadden elk 2 frank te betalen voor het reispas.

Om 12 1/2 verlieten wij de Préfecture en begaven ons naar het huis van den heer *Renaud*, quai d'Alençon. Die heer was geneesheer voor het slot van Vincennes en had ons veel dienst bewezen. Wij gingen om hem daarover te bedanken; en ook, om hem te raadplegen over een smeekschrift, dat wij wilden zenden aan den heer minister, met wien hij bevriend is, hem verzoekende dit te willen ondersteunen. Daar hij niet te huis was keerden wij er 's avonds terug. Hij ontving ons zeer vriendelijk maar deed ons verstaan dat hij liever in die zaken niet tusschen kwam; dat hij zelfs liever had dat wij hem niet meer kwamen vinden. De politie zal zeker al weten, zegde hij, dat gij bij mij geweest zijt. Hij ried ons ook aan geen bezoek te brengen aan geestelijke personen.

In den namiddag had ik de eer ontvangen te worden door den heer senator, graaf *Lambrechts* (1), rue du Cherche-Midi. Ik was er wel ontvangen. De graaf zegde mij dat de heer graaf *du Bois* hem van mij en ook van Mgr. den Bisschop van Gent gesproken had, in de « cercle des Thuileries ».

Graaf du Bois, die Staatsraadsheer is, was vroeger prefekt van politie. Het is Mr Lambrechts die, minister van justicie zijnde, hem die plaats bezorgd had. Hij had korten tijd te voren, samen met graaf Corvello, een Gennees, naar Vincennes gezonden geweest om het gevang te bezoeken.

19 December. Bezoek gebracht aan Mr De Bevière voor de zaken mijner familie. Van daar ging ik naar de Keizerlijke bibliotheek om

---

(1) Over C.-J. de Lambrechts waarvan meermalen spraak is in de nota's van Van de Velde leze men eene levensbeschrijving in het werk : *Vie de quelques Belges* par Félix Van Hulst. Liége, 1841 (pp. 81 et suiv.) — De schrijver van dit werk durft de Lambrechts noemen : « un homme invariable dans ses principes » en nochtans, na in de Hoogeschool van Leuven een hevige voorstander geweest te zijn der gedachten van Keizer Jozef, wierd hij beurtelings : na den inval der Franschen, *commissaire du département central de la Dyle*; onder de Conventie, minister van rechtswezen; onder het Keizerrijk, *senateur et comte de l'empire*; bij den terugkeer der Bourbons, medeopsteller der nieuwe Grondwet; en wanneer hij overleed in 1823 was hij nog *membre de la Chambre des Députés!* — Zie verder Verhaegen, 50 *dern. ann. de l'Univ.* bl. 257.

er Mr Van Praet, bewaarder der drukwerken te spreken. Hij wenschte mij geluk over mijne verlossing en zegde mij dat hij grootelijks deel had genomen aan mijne ongelukken. Ik vond bij hem, en later ook in het hôtel de Brezolles, brieven mijner familie die, zeer bekommerd over mijn lot, overal om inlichtingen geschreven had. Ik was oprecht getroffen over die bezorgheid mijner magen.

Mr Van Praet stelde mij ook ter hand mijne *notice systèmatique et bibliographique des Conciles*, welke ik in de Bibliotheek had laten liggen tijdens mijne gevangneming. Mr Van Praet prees zeer dit werk. 't Is jammer dat ik, nog niet in vrijheid zijnde, de andere bibliotheken van Parijs niet bezoeken kon, namelijk de *bibliothèque de Mazarin* en die van het *Arsenal*, tot welke Mr Van Praet mij toegang zou verleend hebben. In de keizerlijke bibliotheek zelve had ik overigens nog de handschriften te onderzoeken van de *bibliothèque de Florence* en andere, met betrek op de kerkvergaderingen.

Ik ging daarna, voor zaken, bij MM. Fourton, Ravel et Cie baukiers; daarna, in rijtuig omdat ik zeer vermoeid was, naar het hotel de Brezolles en eindelijk naar het politiebureel, rue des SS. Pères, om aan Mr des Marets te melden dat ik maar Maandag, 23 dezer, naar Rethel zou kunnen vertrekken. Men verzond mij naar de *Préfecture de Police*. Daar sprak ik met den heer Boucheseiche en vernam er dat het onnoodig was die verklaring aan de politie te doen aangezien er geen dag bepaald was om Parijs te verlaten. Het was Mr Duvivier die mij daarover had ongerust gemaakt.

's Zelfden dag, rond 2 ure ontmoette ik, rue de Grenelle, Mr Van Alphen, die van bij Mgr. den Bisschop van Ruremonde kwam, dewelke dezen dag naar Belgie wederkeerde. Mr Van Alphen zegde ons dat Mgr. zijn ontslag had genomen van twee distrikten onder het Bisdom van Ruremonde maar onder het beheer der Staten-Generaal van Nederland. Hij had dit ontslag ingediend bij Zijne Heiligheid den Paus en op voorwaarde dat het door Hem aanveerd wierde.

Bij mevrouw de gravin Lameth vond ik mijnen koffer terug, dien men daar, na mijne aanhouding, uit het hotel de Brezolles had overgebracht. De sleutel was er niet van weder te vinden. François, de knecht van Mgr. van Gent, met zijnen meester naar Beaune vertrokken, had hem medegenomen alsook eenige kleine voorwerpen mij toebehoorende. Ik vond ook bij mevrouw Lameth eenige mijner boeken, samen met boeken van Mgr. van Gent.

20 December. Mijnheer J. H. Duvivier, de deelgenoot mijner ongelukken, is heden om 5 uren met de postkoets van Lyon vertrokken

naar Vervins, de plaats van zijn ballingschap. Ik heb hem vergezeld tot aan de *messagerie*, rue N. D. des Victoires, alwaar ik terzelvertijd mijne plaats besprak in de koets van Sedan, voor de reis naar Rethel.

21 December, Zaturdag. Ofschoon ik erg leed aan hoofdpijn, heb ik een ontwerp opgesteld van smeekschrift om aan den heer minister van politie gezonden te worden. Ik heb het medegedeeld aan den heer Senator graaf Lambrechts en heb het te zijnen huize afgeschreven. Hij ried mij aan mijne pogingen van tijd tot tijd te hernieuwen. Dit smeekschrift, waarin ik toelating verzocht om in vrijheid gesteld te worden en terug in mijne familie te mogen wederkeeren, heb ik rond elf ure naar het hotel des ministers gedragen, quai Voltaire.

Van daar ging ik andermaal naar de Bibliotheek; onderweg ontmoette ik twee beambten der politie waaronder Mr Honnein, algemeenen toezichter der gevangenhuizen, dezelfde die mij had aangehouden. Zij spraken mij zeer beleefd aan en gaven mij voor raad van bij mijne aankomst te Rethel met de plaatselijke overheden te onderhandelen en van deze te bekomen dat zij voor mij de toelating zouden vragen om naar Beveren weder te keeren.

Ik heb ook nog een bezoek gebracht aan den heer De Bevière, en hem gesproken over mijn ontwerp van aan Z. M. den Keizer een verzoekschrift rechtstreeks te doen toekomen. Hij deed mij inzien dat dit zeer moeilijk, zoo niet onmogelijk, zijn zou. Ik heb dan ook van dit ontwerp afgezien.

In de bibliotheek ben ik gaan afscheid nemen van den heer bibliothecaris Van Praet. Hij verzocht mij met hem te willen in briefwisseling blijven over letterkundige zaken.

Mevrouw Murat, rue St Guillaume no 12, had mij verzocht haar te komen bezoeken. Ik bleef er eene halve uur. Zij had, Vrijdag, 13 dezer, nog gesproken met Mgr. haren broeder (den Bisschop van Gent) die alsdan door Charenton was getrokken, op reis naar Beaune en Bourgogne, plaats van zijn ballingschap. Hij was vergezeld van eenen politieagent, zijnen hofmeester Mr Seulin en zijnen knecht François. Mevrouw Murat had maar een kort onderhoud met haren broeder gehad. Zij vroeg mij omstandige inlichtingen over ons verblijf te Vincennes. Zij drong er zoodanig op aan des anderdaags bij haar te komen noenmalen, dat het mij onmogelijk was te weigeren.

22 December, Zondag. Ik ging dan noenmalen bij Mevr. Murat. Ik was er alleen. Mevr. had eenen brief ontvangen van haren broeder, meldende dat hij Woensdag 18 December, in Beaune was toegekomen. Zij had ook eenen brief in mededeeling ontvangen, waarin sprake was

van de aanstaande ontbinding van het College van Roeselare door Mgr. opgericht en dat veel beloofde.

Ik ben hooger vergeten aan te teekenen dat ik den 19 dezer eenen brief schreef aan den heer J. B. Versmessen, voorzitter van het kanton Beveren hem mijne invrijheidstelling uit Vincennes meldende en hem verzoekende dit nieuws aan mijne familie te willen mededeelen.

23 Maandag. Zooals de vorige dagen misse gelezen in *N. D. aux Bois.* Aangekocht *La déclaration du clergé de France.* Paris 1811 in 8°. Ook gevraagd naar *les Annales de la Religion :* De volledige verzameling moest 200 fr. kosten, maar de laatste afleveringen waren niet om krijgen : de politie had ze aangeslagen.

Ik ben gaan plaats nemen in de postkoets van Sedan. Deze was geheel volzet : wij waren met negen man. Wij vertrokken om vijf uren van den avond. Ziehier den weg :

Van Parijs naar Bourget 1 1/2 — Mesmil Amelot 2 — Dammartin 1 — Nanteuil le Hardouin 1 1/2 — enz. — Te Soissons, bisschoppelijke stad, begint de Romeinsche heirbaan die over Fimes (Finis) komt.

Te Fimes hebben wij genoenmaald. Aldaar ook wierd mijn toestand bekend gemaakt aan mijne reisgenooten, door Mr Bouvier, die naar Rethel op weg was om er de plaats van opzichter der grondbelastingen te gaan waarnemen. Deze had mij leeren kennen door Mr de Comberousse, eenen vriend van Mr Lambrechts. Zijne gezegden vestigden op mijnen persoon de aandacht van gansch het gezelschap; allen namen deel in mijn ongeluk. Onder andere zeker Mr Carbonnet de Marais, oudbankier die nabij Reims een prachtig kasteel bewoont en die mij uitnoodigde om bij hem eenige dagen te komen verblijven. Hij wilde mij zelfs doen plaats nemen in zijn rijtuig dat hem kwam afhalen. Ik dankte hem, want ik moest voorts naar Reims en daarbij mijne gezondheid liet zeer te wenschen vooral in dit seizoen. In den nacht is het beginnen sneeuwen. Mr Assy-Prevoteau, adjunkt van Reims bood mij ook zijne vriendschap. Door dezes tusschenkomst bekwam ik, om reden van onpasselijkheid, in Reims te mogen blijven uitrusten, zonder recht te verliezen op de reeds betaalde reis van Reims naar Rethel. Ik had die rust zeer noodig, hebbende heel den vorigen nacht gereisd en ook den ganschen dag van den 24, zijnde een vastendag.

Wij kwamen in Reims, 's avonds om 8 uren.

25 December 1811. Kerstdag. Ik ben 's morgends bij Mr Malherbe geweest, pastoor van O. L. Vrouwkerk (voorheen de metropolitane kerk). Hem mijne wijbrieven getoond hebbende stond hij mij aanstonds toe de H. Mis te lezen, en ontving mij zeer vriendelijk. Ik heb dan

het genoegen gehad de drij missen van den dag te lezen op den autaar van den H. paus Calixtus, wiens lichaam sedert 895 in die kerk berust. Daarna wierd mij eene plaats aangewezen in het gestoelte om er het officie van den dag bij te wonen.

In dit officie bemerkte ik eenige bijzondere ceremoniën die aan de kerk van Reims eigen zijn. De mis wierd gedaan door den heer pastoor, bijgestaan door drie diakens en drie onder-diakens. Buiten de offerande, de consecratie en de nutting, wordt alles niet op maar nevens den autaar gezongen. Aan de offerande komt elk der drie diakens met eenen kelk, waarin wijn, en gieten van dien wijn in den kelk van den officiant, die er het water bij giet. De drie kelken der diakens worden daarna door de koorknapen naar de Sacristij gedragen. Ik heb later vernomen dat dit gedaan wordt in gedachtenis der offeranden, welke eertijds door de geloovigen aan den autaar gebracht wierden en waarvan een deel aan de priesters, een deel aan de kerk en een deel aan den arme toekwam. Bij de consecratie wordt er gewierookt door twee koorknapen, al rechtstaan, en met eene hand. De pateen wordt door eenen koorknaap vastgehouden en na den Paternoster wordt ze door eenen der diakens aan het volk vertoond. Het hooge altaar staat midden in den beuk, het is niet anders dan eene platte tafel waarop zes kandelaars en een kruisbeeld. Boven den autaar is een hangende tabernakel, zooals in de Grieksche kerken.

Na den middag woonde ik de vespers bij, gezeten in het gestoelte der Kanunnikken. De vespers worden zeer plechtiglijk en in muziek gezongen. Even als bij het officie van 's morgends was er veel volk in de kerk.

Daarna heb ik een bezoek gebracht aan Mgr. Cesar Brancadoro, vroeger nuntius der Nederlanden, alwaar ik met hem de beste betrekkingen had rakende de Bataafsche Missie. Hij is geboren te Fermo, den 18 Oogst 1756 en is Kardinaal-priester sedert 1801. Hij is in ballingschap te Reims even als Kardinaal Hercules Consalvi (1), Kardinaal-

(1) Hercules Consalvi, zie over dien beroemden Kardinaal eene volledige levensbeschrijving in De Feller's, Dictionnaire Historique vol. XI, bl. 175. — De Feller teekent aan dat in 1810 Napoleon den Kardinaal verbande naar Mézières alwaar hij tot in 1813 verbleef. Men zal bemerken dat dit tegengesproken is door den dagboek van Van de Velde, volgens welke de Kardinaal zijne verblijfplaats had in Reims. Zie ook *Mémoires* van Kardinaal Consalvi geschreven gedurende zijn verblijf in Reims, waarover eene nota in *Les Contemporains* N° 102, Sept. 1894. Het handschrift dier « Mémoires » berust heden in de bijzondere bibliotheek van Z. H. Paus Leo XIII.

Een onlangs verschenen werk (1895) *Napoléon et les Cardinaux noirs* van Geoffroy de Grandmaison duidt ook Reims aan als het ballingsoord van Kardinaal Consalvi.

diaken sedert 1800. Die heeren zijn zeer geacht in deze stad om hunne deugden en hunne godvruchtigheid.

Ik kon niet onmiddelijk tot Mgr. toegelaten worden, de knecht zegde mij *i fa la meridiana*. Ik ging er later terug; want ik hield er aan mijne beste wenschen uit te drukken en mijnen eerbied te betuigen aan dien roemrijken man, dien ik de eer genoten had zeer wel te kennen, tijdens zijn verblijf in Belgie. Ik had ook het genoegen tijdens dit bezoek Mgr. den Kardinaal Consalvi te ontmoeten, die dagelijks den avond komt doorbrengen bij zijnen collega, welke niet uitgaat en zelfs de H. Mis in zijne kamer leest.

Z. E. ontving mij zeer vriendelijk en ondervroeg mij met veel belangstelling over zijne oude kennissen in de Nederlanden. Z. E. die onlangs nog was beproefd geweest door het afsterven van zijnen vader, kwam bericht te ontvangen van de dood zijns broeders. Z. E. sprak mij ook van zijnen ouden vriend, *abbé Pey*, overleden in Venetië en wiens handschriften hij door diens neef bekomen had (1).

26 December, Donderdag. Bezoek aan den heer Vingtdeux, neef en onderpastoor van den heer pastoor van Notre-Dame. Hij leende mij de twee boekdeelen van *Metropolis Remensis Historia*, auctore Guill. Marlot 1666 f° « met talrijke handschriftelijke notas, die, zoo hij mij zegde van de hand waren van Mr Carbon, regulieren Kannunik van Reims. 's Namiddags bezoek aan den heer Siret, leeraar en bibliothecaris van het Kollegie van Reims. Hij woont nabij het stadhuis. Dit stadhuis met toren staat op de groote merkt, vroeger genaamd place Louis XV. Midden der plaats stond vroeger het beeld van dien Koning op een rond voetstuk van witten marmer, waarnevens twee bronzen beelden voorstellende den koophandel en Frankrijk. De voetzuil alleen is bewaard gebleven. Mr Siret noodigde mij om met hem de bibliotheek te gaan zien des anderendaags om tien uren. De bibliotheek behoort nu aan de stad en is overgebracht naar het stadhuis. De Hoogeschool van Reims bezat geene bibliotheek.

Van daar ging ik langs de *porte de Mars*, waaromtrent, langs den westkant de Romeinsche oudheden van Reims te zien zijn : het en is

(1) *Pey (Jean)* pastoor in het bisdom van Toulon, later kannunik van O. L. Vrouwkerk in Parijs, verbleef tijdens de Fransche omwenteling in Vlaandren, in Duitschland en in Italië. Hij schreef : « Le Philosophe catéchiste, 1779. — Traité de l'autorité des deux puissances 1781, 3 vol. in-8°. — Dévouement du chrétien à la très-sainte Vierge, Rome 1809 ». — Zie Dictionnaire historique De Feller, deel 8, bl. 287. — In tegenstrijdigheid met deze aanteekening van V. d. V. geeft De Feller als plaats zijns overlijdens Constance aan.

niets bijzonders; op eenen afstand van vijf minuten buiten die poort, is de oude *circus* der Romeinen, *arenæ* genaamd. De wandeling langs dien kant is prachtig. Zij bestaat uit verschillige wandeldreven, met boschjes beplant, die beginnen aan de stadspoort en doorloopen tot aan de rivier *la Vesle (Vidula)*. De stadsgrachten zijn ook geschikt om voor wandeling te dienen.

Bij den ingang der stad ben ik op de vesten geklommen waartegen de *Vesle* aanspoelt.

27 Vrijdag. Met Mr Siret en eenen anderen leeraar van het Kollegie de *bibliothèque de l'abbaye de St Remi* bezocht.

(Volgt eene beschrijving dier bibliotheek met aanteekeningen over den kataloog enz.)

Bezoek aan den heer Assy-Prevoteau. Hij bezorgde mij eenen brief van aanbeveling voor den heer Le Febvre, professor te Rethel.

28 December, Zaturdag. Na een bezoek gebracht te hebben aan den heer pastoor van *Notre Dame*, ben ik de kerk der abdij gaan zien.

(Volgt eene lange beschrijving dier kerk en van het graf van den H. Remigius, alsook eenige historische aanteekeningen over de abdij.

1811. Zondag, 29 December. Vertrokken uit Reims met den postwagen op Sedan, om 4 uren 's morgens, kwam ik aan in Rethel om 12 uren. Zelfden dag ging ik mijn pasport vertoonen aan Mr Noblot, onder-prefekt van Rethel en Mr Landragin, maire. Beiden ontvingen mij zeer beleefd. Daarna bezocht ik den heer pastoor Desjardins, die mij beloofde een treffelijk logement te bezorgen.

30 December, Maandag. Mijne kamer ingericht in het logement mij door den heer pastoor bezorgd bij Mejuffer de Souche, edele dame, 81 jaar oud, woonachtig midden in de stad nabij de Hallen en tegen de parochiekerk ».

De aanteekeningen over het jaar 1812 zijn zeer onvolledig zij bieden weinig belangrijks aan. Het dagboek is voortgezet tot 7 Juli 1812, waarna het op eens is afgebroken. Ik lees erin dat in Rethel Van de Velde in betrekking was met de Kardinalen Mattei (1) en

---

(1) Alexander Mattei, Kardinaal, bisschop van Ostia, geboren in Rome, den 20 Febr. 1744, beneerstigde voor den Paus het traktaat van Tolentino, en wierd in 1809 door Napoleon gebannen naar Rethel. Hij schreef eenige godvruchtige werken en stierf den 20 April 1820.

Men leze over Kardinaal Mattei eene biographische nota in *Napoléon et les cardinaux noirs* van Geoffroy de Grandmaison, bl. 222.

Pignatelli (1), aldaar in ballingschap, dat hij er meermalen ziek te bed bleef enz.

Opmerkelijk is het dat hij in Rethel, volgens order van den minister van politie onder een zoo nauw toezicht geplaatst was, dat hij zelfs in zijne briefwisseling niet vrij was, en genoodzaakt bedektelijk, met behulp van dienstwillige vrienden, de brieven op te sturen die hij aan zijne familie, aan Mgr. den Bisschop van Gent (althans in Beaune) schreef. Wat meer is, eens wierd hij door de overheden verwittigd dat het wel zeer onvoorzichtig voor hem was, vriendschapsbetrekkingen te onderhouden met de gebannen Kardinalen die in Rethel verbleven.

Op 22 Januari, wij weten niet om welke reden, wierd hem een besluit medegedeeld hem bevelende Rethel te verlaten en zich te *Vouziers* (2) te gaan vestigen, om er onder bewaking te blijven. Het was enkel na herhaald schrijven en na het indienen van een getuigschrift des geneesheers, dat onze Eximius toelating bekwam om voorts in Rethel te verblijven.

Om een staalken te geven van de dwingelandij van het Fransche Keizerrijk, schrijf ik volgenden brief over, waarin aan Van de Velde uitdrukkelijk verboden wordt van met zijnen Bisschop in briefwisseling te blijven : (3)

« N° 68.

Cabinet du sous-Prefet.

Beaune, le 12 Février 1813.

Le Sous-Préfet de l'arrondissement de Beaune, à Monsieur Wandevell *(sic)* prêtre en surveillance à Rèthel-Mazarin.

---

(1) Frans Pignatelli — van Napels — Kamerheer van Pius VI (1780). Kardinaal (1794) wierd onder Pius VII prefect der Congregatie der *Disciplina*. Naar Frankrijk vervoerd in 1809, gebannen om niet aan het huwelijksfeest van Napoléon te willen aanwezig zijn, kwam terug naar Roomen in 1814 en stierf er den 4 Oogst 1815. — *Napoléon et les cardin. noirs*, bl. 225.

(2) Vouziers, bourg sur l'Aisne et canton, six lieux plus haut que Rethel. — (Nota van Van de Velde).

(3) Gedurende zijn verblijf te Parijs en te Rethel was Van de Velde ook in drukke briefwisseling met zijne vrienden Van Gils en Mozer van 's Hertogenbosch. Een brief door Van Gils aan Van de Velde naar Parijs gezonden viel aldaar in handen der policie, en Van Gils kreeg van den prefect zijns arrondissements een uitdrukkelijk verbod van nog met gebannen priesters brieven te wisselen. — Z. Levensbeschrijving van Van Gils, bl. 202.

Monsieur,

Je sais que vous continuez à écrire à Mr de Broglie sur un objet qui ne doit plus le concerner, une telle persévérance est déplacée puisqu'elle ne peut avoir aucun résultat, si ce n'est celui de déplaire au Gouvernement, auquel tout François doit soumission et obéissance. Je vous invité en conséquence à cesser tout commerce à cet égard en vous prévenant que votre correspondance ne serait pas reçue et qu'elle serait envoyée à son Excellence le Ministre de la police Générale.

J'ai l'honneur, etc.

(handteeken onleesbaar) » (1).

Het ballingschap van Van de Velde duurde voort tot 24 April 1814. Over zijn verblijf in Rethel zijn ons geene verdere bijzonderheden bekend dan die welke wij hooger aanhaalden, en welke wij gevonden hebben in het hooger beschreven dagboek, alsook in brieven door hem met eenige vrienden alsdan gewisseld, zooals eerw. heer pastoor Cypers van Beveren (2), Mr J. B. Versmessen, den hertog van Aremberg (3) enz., die allen menigvuldige pogingen herhaaldelijk aanwendden

---

(1) Deze brief is ons bewaard gebleven onder eenen omslag waarop Van de Velde heeft aangeteekend : Lettre de Mr Fauye, sous-prefet de l'arrondissement de Beaune, à J. F. V. d. V. du 12 Févr. 1813, sur une lettre envoiée par celui-ci à Mgr. l'évêque de Gand, qui avait été interceptée. La 1re ligne contient une fausseté. Depuis Janvier 1812 je n'avais point eu correspondance quelconque avec Mgr. de Broglie. Je n'ai pas répondu à cette lettre.

(2) Over pastoor Cypers van Beveren, zie onze nota, bladz.

Wij bezitten een printjen aan den gebannen Eximius door zijne familie gezonden ter gelegenheid van zijn naamfeest. Pastoor Cypers, beoefenaar van de Vlaamsche dichtkunst, zooals wij hooger zagen, schreef er op :

VAN DE VELDE, SACRÆ THEOLOGIÆ DOCTORI
CONCEDANTUR TEMPORA TRANQUILLIORA.

In deugd, verstand en staet ging uw patroon u voor
En, dat van God maer komt, gy volgt het zelfde spoor
Hy lydde voor Gods kerk, in ballingschap gedreven;
Gy moest ook voor een tyd het zelfde lot beleéven.
Hy kwam, na wensch, terug, en leefde honderd jaer
Wy wenschen, weerden Oom, volgt hem hier ook in naer!

J. B. C. vóór UE. vrienden.

(3) Wij bezitten verschillige dezer brieven en ook afschriften van brieven door den Eximius aan zijne vrienden geschreven. Uit eene briefwisseling alsdan gehouden met raadsheer De Jonghe, blijkt dat Van de Velde zich in 1812 bezig hield met het opmaken van zijn testament.

om van het Staatsbestier den terugkeer van den Eximius naar zijn geliefde Beveren te bekomen.

Eerst in April 1814, eindigde Van de Velde's ballingschap en mocht hij de terugreis naar zijn geliefde vaderland ondernemen. Ontving hij officieel bericht van zijne invrijheidstelling, of ging hij op reis, zonder zulkdanig bericht af te wachten, gebruik makende van de verwarring alsdan, heel Frankrijk door, maar bijzonderlijk in de Champagne ontstaan, door het inrukken der Vereenigde Mogendheden? Wij weten het niet.

Zooals wij het in volgende hoofdstuk zullen zien, verliet hij Rethel den Woensdag 27 April.

ZESDE HOOFDSTUK.

Van de Velde's laatste jaren (1814—1823).

1814. Dan langs Givet, Dinant en Namen (waar ik de eer had door Z. Hoogw. den Bisschop aan tafel ontvangen te worden) naar Brussel, van daar naar Sint-Nicolaas, en den 5 Mei 1814, kwam ik te Beveren, waar ik met veel blijken van vreugd ontvangen wierd.

Dezelfde maand ben ik naar Leuven gegaan, om mij bezig te houden met het herinrichten der oude Universiteit van Leuven. De collegas van den raad der Universiteit, die nog in goed getal overbleven, hebben mij met den bevoegden heer Van Audenrode afgeveerdigd om die gewichtige zaak, overal waar het noodig zoude zijn, te vervolgen. Den 28 Mei ben ik van Brussel naar Gent gekomen, om Zijne Hoogweerdigheid den Bisschop over zijne terugkomst geluk te wenschen. Ik heb dat 's anderdaags, op Sinxen, gedaan; ik heb dan ook de eer

« 1814. Tunc per Givetum, Dinantum et Namurcum (ubi apud illustrissimum dominum episcopum prandio exceptus fui) Bruxellas, inde sancti Nicolai, et die quinta maii 1814, Bevernam appuli, magna lætitiæ significatione exceptus.

Eodem mense Lovanium me contuli acturus de restauratione antiquæ Universitatis Lovaniensis. Collegæ ex consilio Universitatis superstites non pauci numero me et consultatissimum dominum Van Audenrode deputarunt, ut gravem illam causam, ubi oporteret, Universitatis nomine prosequeremur. Die 28 Maii Bruxellis Gandavum veni illustrissimo domino episcopo de suo reditu gratulaturus. Quod die sequenti, festo Pentecostes, feci, prandio ab illustri illo antistite exceptus,

gehad met Mgr. het noenmaal te nemen, en ben 's anderdaags met hem en den heer vicaris Lesurre naar Brussel weêrgekeerd. Zijne Hoogweerdigheid, welken dienst ook ik in de zaak van het Concilie kan bewezen hebben willende beloonen, bood mij eene prebende van zijne kathedraal aan; en drong aan om mij die eereplaats te doen aanveerden. Daar ik weigerde, om wille dat ik de vaste hoop had naar Leuven weer te keeren, zond de dankbare kerkvoogd mij een plechtig diploma, waardoor hij mij eere-Kannunik en lid van zijnen raad noemde. Voor de zaken van Mgr. en voor die van de Universiteit bezocht ik, op aanraden van den achtbaren heer De Jonghe, den baron Vincent, die alsdan in naam der bondgenooten aan het hoofd van het bestier stond. Deze ontving mij vriendelijk. Hij had mij de hoop gegeven dat de Universiteit zou heringericht worden. Maar toen hij weinige dagen later zijn ontslag gaf, verdween deze hoop. Ondertusschen, hopende tegen alle hoop in, namen de leden der oude Universiteit na rijp overwegen het volgende besluit : zij zonden een smeekschrift opstellen en eene memorie daarbij voegen waarin zij den oorsprong, de inrichting en de verdiensten der Universiteit zouden uiteenzetten, en dat zenden aan dezen die de opvolgers zijn van de eerste stichters der Universiteit, te weten, aan den Paus Pius VII, en aan Frans II, Keizer van Oostenrijk. 't Was Van de Velde die deze schriften opstelde, en die zich gelastte met ze aan die hooggeplaatste

quocum die lunæ una cum domino vicario Lesurre Bruxellas reversus sum. Illustris antistes remunerare desiderans qualecumque officium a me in concilii causa præstitum, obtulit præbendam suæ ecclesiæ cathedralis in titulum; instititque ut acceptarem hunc honorificum locum. Cum recusarem eam ob causam, quod spem firmam concepissem reversurum me Lovanium, gratus præsul diploma misit solemne, quo me canonicum honorarium ac consiliarium designavit. Conveni tum episcopi tum Universitatis causa, suasu amplissimi domini De Jonghe, baronem Vincent qui tum publicis rebus præerat nomine confœderatorum. Is humanissime me excepit, spemque fecerat restaurationis; sed illo aliis regiminis locum post dies cedente, spes illa elanguit. Interim in spem contra spem Universitatis antiquæ membris post maturam deliberationem placuit ut iis personis, quæ fundatoribus Universitatis dignitate successerant, libelli supplices cum adjuncto memoriale, quo Universitatis erectio, constitutio, merita exponerentur, offerrentur, id est summo Pontifici, Pio papæ VII, ac Francisco II, imperatori Austriaco. Redegit ea scripta J. F. Van de Velde, curavitque, ut excellentibus

personen te doen bestellen. Hij schreef eenen aanbevelingsbrief te dien einde, aan den hoogen Heer Metternich, vader van den jongen minister; hij wendde zich ook tot het Keizerlijke hof en tot Kardinaal Consalvi. Eindelijk, in Augusti 1815, wierd hij met andere collegas der Universiteit bij Z. M. Willem van Nassau, aangeduiden Koning, afgeveerdigd, en ging hem te Brussel, in weinige woorden de zaak der Universiteit aanbevelen.

Daar er geene hoop meer overbleef naar Leuven weêr te keeren, bewerkte hij de verzameling der oorkonden betrekkelijk de uitgaaf der Conciliën van Belgie, waar hij lang te voren reeds aan begonnen had. Onder deze menigvuldige papieren koos hij deze oorkonden die aan de metropolitaansche en primaire kerk van Mechelen eigen waren; want met die kerk moest hij het Synodicon Belgicum beginnen, dat hij schikte uit te geven. Hij wilde nochtans de zaak niet beginnen voor dat hij Zijne doorluchtige Hoogweerdigheid prins Franciscus Antonius de Méan, Aartsbisschop van Mechelen, gesproken had. Hij ging hem dus in September 1819, te Mechelen vinden, zegde hem nauwkeurig wat hij voornemens was te doen, en bad hem ootmoedig zijn ontwerp niet alleen niet tegen te werken maar het zelfs onder zijne bescherming te willen nemen. Zijne Hoogweerdigheid deed zulks met de meeste welwillendheid, en beloofde aan het werk zijne bescherming te verleenen. Hij maakte dus eenen prospectus van het werk en

illis personis exhiberentur. Idem etiam literas commendatitias in hunc finem scripsit excellentissimo domino Metternich, patri junioris ministri, ac ad aulam imperatoriam; item ad Cardinalem Consalvi. Tandem ad illustrissimum principem Guilielmum a Nassovia, destinatum regem, mense Augusti 1815, deputatus cum aliis Universitatis collegis, Bruxellis brevi sermone Universitatis causam commendavit.

Cum nulla superesset spes revertendi Lovanium, dudum ante cœptam monumentorum collectionem, quæ ad conciliorum Belgicæ editionem spectabant, in manus sumpsit. In hac cartarum copia selegit ea monumenta, quæ metropolitanæ ac primatiali ecclesiæ Mechliniensi propria erant; nam ab hac ecclesia initium erat faciendum synodici Belgici, quod promulgare instituerat. Noluit tamen rem aggredi, nisi prius convenisset celsissimum ac reverendissimum dominum ac principem Franciscum Antonium de Méan, archiepiscopum Mechliniensem. Hunc ergo mense Septembri 1819 Mechliniæ accessit, eique quid facere intenderet, fideliter exposuit, suppliciter rogans, ut non modo consensum, sed protectionem gerendæ huic rei indulgere dignaretur.

deed hem in November drukken bij Bernardus Poelman te Gent, met den volgenden titel : SUBSCRIPTIO : *Nova et absoluta collectio synodorum archiepiscopatus Mechliniensis*, enz., in 4° bl. 12.

Ook met den volgenden titel : SOUSCRIPTION : *Nova et absoluta collectio* enz., in 8° bl. 4. Hij zorgde er voor dat een exemplaar van den prospectus gansch Belgie door gezonden wierd aan de geleerden, alsook aan Bisschoppen en andere merkweerdige personen. In die omstandigheid had hij waarlijk een geluk; want, buiten zijne verwachting, geraakte er een exemplaar in de handen van Zijne Heiligheid den Paus Pius VII. Zijne Heiligheid liet door eenen prelaat aan den uitgever schrijven, dat hij daar te vreden over was.

Voor dat de verzameling uitgegeven wierd, vond hij goed er eenen *synopsis* van uit te geven (wat ook de grootste schrijvers gedaan hebben). Eindelijk, na dat de drukker uitstel op uitstel gezocht had, wierd de *synopsis* te Gent uitgegeven, in 1822, in den zomer, drie boekdeelen in 8°. De tafel, als slot van het derde deel beloofd, wierd, om wille van de nalatigheid des drukkers, noch weinige dagen nadien, gelijk het beloofd was, noch zelfs weinige maanden nadien uitgegeven. Daarom was het dat de schrijver noch aan de inschrijvers, noch aan andere hoogst achtbare persoonen, exemplaren van den synopsis

Quod illustris ille antistes libenter fecit, ac in tutelam se opus susceptnrum humanissime promisit. Itaque prospectum operis adornavit, mense Novembris typis Bernardi Poelman Gandavi impressum hoc titulo : SUBSCRIPTIO : *Nova et absoluta collectio synodorum archiepiscopatus Mechliniensis etc.* in 4° pag. 12.

Item hoc titulo : SOUSCRIPTION : *Nova et absoluta collectio*; etc. in 8°, pp. 4. Curæ fuit, ut ubivis per Belgium ad eruditos atque etiam ad episcopos aliasque illustres personas prospectus exemplaria deferrentur. Qua in distributione evenit, ut præter exspectationem felicissimo casu ad manus ipsius Romani Pontificis Pii VII exemplar devenerit. Quod gratum sibi fuisse ad editorem per quemdam prælatum scriptis testificari dignatus fuit.

Antequam ipsa collectio ederetur, placuit apparatum (quod etiam melioris notæ editores fecerunt), titulo *Synopseos* præmittere, quæ tandem, moras alias ex aliis nectente typographo, anno 1822 in æstate, 3 vol. in-8°, Gandavi prodiit. Index ad calcem tomi tertii promissus ejusdem typographi socordia non modo intra paucos dies, ut promissum fuerat, sed nec intra paucos menses, in lucem exiit. Quæ causa fuit, ob quam subscriptoribus operis aliisque respectu

zenden kon. Van in Juli was de « index generalis rerum, locorum ac personarum, et index specialis auctorum, qui in usum adhibiti fuerunt » naar Gent gezonden, zoodanig dat hij van in Augusti kon uitgegeven worden.

Hij stierf..... wierd begraven op het kerkhof der parochiale kerk te Beveren, met een grafschrift dat hij, de dood indachtig, binnen zijn leven doen plaatsen had.

dignis personis auctor *Synopseos* exemplaria mittere non potuit, namque a mense Julio Index generalis rerum, locorum, ac personarum, et index specialis auctorum, qui in usum adhibiti fuerunt, Gandavum missus fuit, ut adeo mense Augusto in publicum emitti potuisset.

Obiit... sepultus in cœmeterio ecclesiæ parochialis in Beveren cum epitaphio, quod memor mortis, vivens sibi poni fecit. »

Een dagboekje van Van de Velde geeft ons volgende bijzonderheden over de terugreis des ballings naar zijn vaderland :

« 1814. *April 27 Woensdag*. Rethel verlaten en vertrokken naar *Mezière*.

28. Die stad bezocht, alwaar nog een Fransch garnisoen was, maar aan Lodewijk XVIII onderworpen. De witte vlag wapperde op de vier hoeken van den toren. Men wilde er geene vreemde legerbenden ontvangen. Ik bracht den namiddag door in de bibliotheek van *Charleville*. Deze stad is van Mezière gescheiden door de Maas, men komt er langs eene schoone laan, door een prachtig ijzeren hek afgesloten. 't Is een lief stadje, vol leven; de straten zijn alle recht en komen uit op een merktplein in welks midden eene groote waterkom, door bronnen gevuld.

30 Zaturdag. Vertrokken van Mezière met de postkoets van 6 uren. Men rijdt voorbij *Rocroy*. De vermaarde veldslag had plaats nevens die stad en wierd gewonnen door den 20jarigen Condé op....... Spaanschen veldheer. Deze is op het slagveld begraven geweest met het grafschrift : *Sta viator, heroem calcas*. De grafsteen bestaat niet meer. Rocroy is eene kleine sterkte, in vorm van ster, met Fransche bezetting zooals Mezière. De weg van Rocroy naar *Fumai*, is in slechten staat. Die streek is bekend om hare schaliegroeven. Verderop

is de weg zeer aangenaam en volgt hij de bochten van de Maas. Tegen den avond kwamen wij te Givet. Deze is de eenige stad waar men naar mijn pasport gevraagd heeft.

1 Mei, Zondag. Misse gelezen in de groote kerk om 6 uren. Om 7 uren vertrokken, kwamen wij eerst over de groote nieuwe steenen brug aldaar over de Maas gebouwd. Het is op deze plaats dat Keizer Napoleon bijna verdronk, ten jare 1811 in de maand November. De schipbrug was losgeraakt. Soldaten der Engelsche vloot, gevangen in de groote kazernen van Givet, bewezen grootelijks dienst aan den Keizer, in deze omstandigheid, en de Keizer om hen te beloonen stelde er 40 op vrije voeten en liet ze naar Engeland wederkeeren.
De weg van *Givet* naar *Dinant* is schoon maar bergachtig. Nabij de stad Dinant zijn schrikwekkende rotsen, men rijdt er tusschen twee rotsen door, en eene groote rots schijnt de kerk te bedreigen. Dinant en ook Bovinnes waren vol soldaten. Het waren Kozakken. Onze koetsier vond best in de stad niet te verblijven, uit oorzaak van die drukte. De weg naar Namen langs de Maas is zeer aangenaam. Wij kwamen in die stad tegen den avond en stapten af in het Hôtel de Flandre. Ik kocht in Namen een stel tafelmessen.

2 Mei, Maandag. Las de H. Mis in de St Jan Baptist kerk. In den voormiddag bracht ik bezoek aan Mgr. den bisschop Charles François Joseph Pisani de la Garde, geboren te Aix, den 4 Meert 1745, gewijd den 8 Februari 1784, vooreerst bisschop van Valence, aangesteld bij bulle van Juni 1804. Hij had de goedheid mij ten noenmale te verzoeken en toonde mij zijn paleis en diens hovingen, waarin fonteinen, grotten, standbeelden enz., en daarna het seminarie, tegenaan het bisschopspaleis gelegen, en de schoone hoofdkerk van St Aubin (1). Er lagen te Namen vele troepen, bijzonderlijk van een vreemd volk : de soldaten hadden rokken tot aan de kniën en puntige mutsen op het hoofd. Namen heeft veel te lijden gehad van de laatste doortochten der legers.

3 Dinsdag. Vertrokken met de postkoets naar Brussel. Onderweg brak het onderwerk der koets, hetgene ons 2 uren ophield, zoodanig

---

(1) Vier dagen na mijn bezoek had er te Namen eene ontploffing plaats van een buskruitmagazijn, tegenaan het Seminarie. (Nota van V. d. V.).

dat wij maar 's avonds om 8 uren in Brussel aankwamen; afgestapt *in de Kroon*.

4 Woensdag. In den voormiddag bezocht ik MM. Lauwereys, den algemeenen secretaris van justicie De Jonghe, Van Audenrode, leeraar van kerkrecht, en Mgr. den bisschop van Roermonde.

Te 11 uren namen wij de postkoets naar St Nicolaas. Wij zagen Duitsche troepen in Lebbeke, (alwaar ik de schoone kerk bezocht) en ook in Dendermonde..... Rond 9 uren kwam ik in St Nicolaas, bij den heer deken Maes. Van daar liet ik te Beveren verzoeken dat men mij 's anderdaags een rijtuig zenden zou.

5 Mei, Donderdag. In den morgend bezocht ik eenige vrienden te St Nicolaas, zooals den heer hoofd-schepene de Munck, Mr Van der Saeren, Ant. Versmessen, Verdickt, Hemelaer enz., deze laatste diende met godvruchtigheid de mis welke ik aan den hoogen autaar opdroeg (1).

's Namiddags wilde de heer deken Maes mij naar Beveren vergezellen samen met mijne nichten Eleonora en Christina Verstraeten die met J. B. De Rop (2) naar St Nicolaas gekomen waren. Dit kwam mijn inzicht dwarsboomen, dat was des avonds, in stilte, met de leden mijner familie, in Beveren aan te komen. Men wilde, tegen mijnen dank, mij met eene plechtige ontvangst vereeren, omdat de bevolking in mijne terugkomst na drie jaren afwezigheid, het teeken zag van 's lands verlossing van de dwinglandij des Franschen bewinds.

Wij vertrokken dus in twee rijtuigen van St Nicolaas. Aan de grens der gemeente gekomen, aan de herberg St Marten, ontmoetten wij de heeren pastoor Cypers (3) en de *adjoints du maire* Lodewyckx en

---

(1) De heer J. B. Hemelaer, broeder van den eerw. h. Hemelaer, te dien tijde onderpastoor van Nieukerken, verder genoemd. J. B. Hemelaer's gedachtenis leeft voort in zegening bij de St Nicolaasche bevolking. Dengdzaam en menschlievend, stond hij aan het hoofd van alle liefdadige werken. Meer dan iemand droeg hij bij tot den bloei der goede werken in zijne stad. Het is grootendeels aan hem te danken dat het bloeiende Klein Seminarie in St Nicolaas kon worden opgericht. Zie over het deel dat hij nam aan het bestier der godshuizen, weezenhuizen enz. de verhandelingen uitgegeven door den heer J. Geerts in de Annalen van den Oudheidskundigen Kring van Waes onder den titel : *Le Berkenboom* en *Orphelins et Orphelines*.

(2) J. B. De Rop echtgenoot van Christina Verstraeten en oud-grootvader van den schrijver dezes werks.

(3) Jan-Baptist Cypers, geboren in Antwerpen den 7 October 1756, Baccalaureus der H. Godgeleerdheid der hoogeschool van Leuven, lector van Godgeleerdheid in

Stafford. Zij wilden mij plaats doen nemen in de *carrosse* van Mr Everaert, *maire* van Beveren, thans afwezig. Ik weigerde zulks, en verzocht op mijne beurt dat men zou de palmtakken afnemen, waarmede de koppen der peerden versierd waren.

Bij het inkomen van het dorp stond de heer pastoor aan het hoofd der geestelijkheid. Bij deze ontmoette ik MM. Wouters, kanunnik van Antwerpen en diens broeder, vroeger secretaris van den bisschop van Gent, alsook eerw. h. Hotton, allen toen te Beveren gevestigd. Waren ook in den stoet de heer pastoor de Coppenolle van Vracene, Mijnheer Hemelaer onderpastoor van Nienkerken (1), en Mr De Smet, superior van het Klein-Seminarie van St Nicolaas. De heer pastoor en andere verwelkomden mij. Bij de geestelijkheid, in wit koorgewaad, hadden de medebroeders der Gilden van St Marten en van Rhethorika zich vervoegd, met hunne standaards. Tusschen eene groote volksmenigte trad die stoet ter kerke. De klokken luidden. Aan den ingang der kerk vond ik Jan Frans De Rop, mijn doopkind, op de armen gedragen zijner minne en met een palmtak in de kleine hand. Ik nam het palmtakje aan en gaf het aan zijn zusje, Maria Francisca, die daar ook stond. Het was daar dat ik voor de eerste maal mijn klein-neef en doopkind zien en omhelzen mocht. Die ontmoeting deed mij de tranen in de oogen komen.

Vervolgens zong men het *Te Deum* en het donderdagsch lof. Dezen avond waren het stadhuis en eenige huizen van bijzonderen verlicht (2) ».

---

het Vigliicollege, leeraar van Syntaxis in 1785 in het college der H. Drievuldigheid, lid van den raad der faculteit van Wijsbegeerte, leeraar van poësis, hoogleeraar van Grieksche taal in het Drij-Tongencollege. In Mei 1791 wierd hij pastoor benoemd van Beveren (Waes). In en rond Beveren verborgen gedurende het Fransche schrikbewind, bleef hij moedig zijn herderlijk ambt in het geheim vervullen. Hij heeft in een handschrift, in de kerk van Beveren bewaard, een verhaal nagelaten der gebeurtenissen van dien akeligen tijd. — Hij heeft als Vlaamsche dichter uitgemunt, vooral in gelegenheidsgedichten, zoo, onder andere, heeft men van hem een Vlaamsch gedicht op de eerste H. Mis van den vermaarden Pieter-Theodoor Verhaegen. — Zie over J. B. Cypers eene nota van den heer Edw. Van Even in de *Verslagen der Koninklijke Vlaamsche Academie*, Mei en Juni 1890, bl. 150. — Van de Velde heeft altijd in de vriendelijkste betrekkingen en veeltijds in drukke briefwisseling met hem geweest.

(1) Eerw. h. Theodoor Hemelaer later deken van St Nicolaas, alwaar hij in geur van heiligheid overleed; zijne gedachtenis is in zegening gebleven bij het volk, dat hem voortdurend nog *den heiligen deken* noemt, en waar zijn graf door zieken druk bezocht wordt.

(2) Le récit de cette réception a été inscrit dans le *Journal de la Belgique*, 11 Mai

Wij hebben het verhaal van den Eximius in zijn geheel willen weergeven, omdat het zoowel den man kenschetst. Zijn moedig gedrag op het concilie van Parijs, zijne gevangenschap, zijn ballingschap, hadden de bewondering en de deelneming zijner dorpgenooten opgewekt. Met de innigste vreugde vernamen zij zijne wederkomst, en dadelijk besloten zij die, zoowel zij maar konden, te vieren. En Van de Velde in zijne ootmoedigheid, ziet alleenlijk niet dat het te zijner eere is dat de betooging wordt ingericht. « Zij vieren, zegt hij, omdat het vaderland verlost is van de Fransche dwinglandij ». Hoe eenvoudig lief ook, het tafereel van dien grijsaard die, tot tranen bewogen, bij den ingang der kerk zijn klein doopkind omhelst?

Daar is nu onze Eximius terug op zijn geliefd Beveren. In den schoot zijner beminde familie gaat hij eene welverdiende rust kunnen genieten. Gevang en ballingschap hebben hem afgemat en zijne gezondheid in gevaar gebracht. Rust genieten? Neen, dat kan hij niet! Hij is en blijft de onvermoeibare hoogleeraar, de hartstochtelijke studieliefhebber, dien wij in hem altijd erkenden. Nauwelijks is hij te huis, of zijn eerste gedacht is : Nu dat Belgie onafhankelijk is geworden, dat het van de Fransche dwingelandij verlost is, zal nu onze geliefde Alma Mater niet terug opstaan, zal nu onze beminde Hoogeschool niet uit hare puinen oprijzen?

Op 3 Mei was de Eximius plechtiglijk door zijne dorpgenooten ontvangen geweest, en op den 18 derzelfde maand vinden wij hem reeds in Leuven, bij zijne oude collegas der Hoogeschool, om met hen te onderhandelen en middelen te beramen tot herinrichting der Alma Mater. In de aanteekeningen van Van de Velde vinden wij, hier en daar, bijzonderheden meestal weinig bekend, over de pogingen die

---

1814 nº 99. — Nota van V. d. V. Ziehier wat wij daarover in den *Journal de Belgique* gevonden hebben :

« Beveren 6 Mai. — Hier on a reçu ici solennellement Mr J. Fr. Van de Velde, le doyen des professeurs de théologie et président du grand-collège dans l'Université de Louvain. Ce respectable ecclésiastique vient de Rhetel (département des Ardennes) où il avait été exilé sous la tyrannie de Buonaparte, après avoir langui dans les prisons de Vincennes avec S. Em. Maurice de Broglie, évêque de Gand, depuis le 14 Juillet 1811, pour avoir dignement soutenu les droits de l'Eglise au concile national de Paris. Cette cérémonie, qui a été cloturée par un *Te Deum*, avait attiré un concours considérable de monde ».

destijds wierden aangewend bij het staatsbestier en elders, ten voordeele van Leuvens Hoogeschool.

Het jaarboek der Hoogeschool van Leuven voor 1838 heeft eenige belangrijke stukken in het licht gegeven betrekkelijk die pogingen. Vele van die stukken, meest alle zelfs, zijn van de hand van onzen onvermoeibaren Eximius. Zie er hier de opgave van :

I. « Déclaration en date du 27 Mai 1814, par la quelle les membres de l'Université autorisent MM. Van de Velde et Van Andenrode à faire toutes les démarches nécessaires pour le rétablissement de l'Université ».

Eene copie van dit stuk is terug te vinden in de aanteekeningen van Van de Velde, die wij verder in hun geheel mededeelen.

II. « Requête présentée le 6 Juin 1814 par les députés de l'Université à S. E. le baron de Vincent, gouverneur général de la Belgique.

III. Discours prononcé par le Magistrat de la ville de Louvain, en présence de S. A. R. le prince d'Orange, gouverneur des Pays-Bas, le 24 Septembre 1814 au château d'Héverlé.

IV. Discours prononcé par Mr Lamal, doyen et pléban de St Pierre à Louvain, en Présence de S. A. R. le Prince d'Orange, gouverneur des Pays-Bas, le 24 Septembre 1814.

V. Requête présentée en Octobre 1814 par les députés de l'Université à S. M. François II empéreur d'Autriche ».

Dit rekwest was door Van de Velde opgesteld geweest. Hij was te dien tijde in drukke briefwisseling met den eerw. h. Mertens, eenen priester van het bisdom Gent, die alsdan in Weenen verbleef. Op verzoek van onzen Eximius bezorgde Mr Mertens dit rekwest aan het Hof van Weenen. Van de Velde had er eenige stukken bijgevoegd zooals een afschrift van de volmacht door de leeraars der Hoogeschool hem gegeven, een afschrift van den brief aan Z. H. den Paus, waarvan verder sprake, en eene *notice historique* waarvan de inhoud geheel is terug te vinden in Van de Velde's werk : *Observations historiques et critiques sur un écrit ayant pour titre : Exposé des motifs enz.*

In nota's van den Eximius vinden wij ook dat hij aan prins de Metternich en aan zijnen hooggeprezen vriend Kardinaal Consalvi een afschrift zond van bovengemeld rekwest aan den Oostenrijkschen Keizer.

VI. « Litteræ a deputatis Universitatis, mense Octobri, anno 1814 datæ ad S. S. Pium VII Pont. Max. ».

Om vele redenen denken wij dat ook deze brief het persoonlijk werk was van Van de Velde.

VII. « Lettre adressée en Octobre 1814 par le docteur Van de Velde a S. E. le prince de Metternich Winnebourg, ministre d'Etat à Vienne.

VIII. Lettre adressée le 18 Octobre 1814 par le doct. Van de Velde à S. E. le cardinal Consalvi, légat de SS. Pie VII au congrès de Vienne.

IX. Mémoire adressé le 8 Octobre 1814 par les Vicaires généraux du diocèse de Gand aux Hautes Puissances assemblées au congrès de Vienne.

X. Discours prononcé à l'audience de S. M. le Roi des Pays-Bas par la députation de l'Université, le 4 Août 1815 ».

Ofschoon het dagboek van onzen Eximius, dat niet verder strekt dan het jaar 1814, geen gewag maakt van die ontvangst bij Z. M. den Koning der Nederlanden, mogen wij veronderstellen, dat het wel Van de Velde is die, op 4 Oogst 1815, met zijnen medeafgeveerdigde Mr Van Audenrode, door den Koning ontvangen wordende, deze redevoering uitsprak. Wat het bewijst 't is dat in dit *discours* de stijl van Van de Velde terug te vinden is; en overigens blijkt het genoeg uit zijne nota's, die wij verder mededeelen, dat het meestal hij was die met woord en pen aan de herstelling der Hoogeschool wrochtte.

XI. « Requête présentée le 12 Octobre 1815 par les députés de l'Université à Sa Majesté le Roi des Pays-Bas.

XII. Lettre écrite le 13 Octobre 1815 par les députés de l'Université à S. E. le comte de Thiennes, ministre d'Etat de S. M. le Roi des Pays-Bas.

XIII. Lettre écrite, le 20 Octobre 1815, par le Dr Van de Velde au même.

XIV. Lettre de Mr Vermoelen, maire de la ville d'Anvers, adressée au Dr Van de Velde le 11 Décembre 1815 ».

Wij vinden verder dat Van de Velde te dien tijde over het herstel der Hoogeschool in drukke briefwisseling was met de vicarissen-generaal van Mechelen en van Luik, Z. H. den Hertog van Aremberg, Graaf de Merode, Hertog Beaufort, J. J. Raepsaet van Audenaerde, J. A. de Smet van Aalst, Gendebien van Bergen, baron de Secus, en Kanunnik Van der Stichelen van IJperen. Ook in zijne gewone briefwisseling met zijnen bisschop, Mgr. de Broglie, was er meermalen spraak over de Hoogeschool; en, in het dagboek van den Eximius, zullen wij verder zien dat hij met dien kerkvoogd ook mondelings er over handelde. Niet zonder belang is volgende uittreksel uit eenen brief des bisschops :

« 1 Août 1815.

J'ai fait depuis plusieurs années mes preuves du désir que j'ai de voir rétablie l'Université de Louvain. J'espère qu'on n'a pas oublié que je plaidais sa cause à Gand en 1810 devant l'empereur Napoléon, qui la déchirait, quoique moins à Anvers, où personne ne la défendit (1). Il est une preuve plus récente, c'est le mémoire que je viens de donner à l'impression sous ce titre : *Mémoire adressé le 8 Octobre 1814, aux Hautes Puissances, assemblées dans le Congrès de Vienne, par MM. les vicaires généraux du diocèse de Gand, dans l'absence et suivant l'intention expresse de Mgr. le prince de Broglie, évêque de Gand.* — Vous pouvez me nommer et me citer parmi ceux qui désirent sincèrement que votre illustre et savante Université de Louvain soit rétablie en son entier..... Certes je conserverai toujours le souvenir des souffrances, que vous avez endurées en prison pour avoir partagé mes sentimens et mes périls au concile national. Vous en éprouvez encore un affaiblissement de santé, mais le rétablissement de Louvain ranimerait votre jeunesse comme celle de l'aigle, et je souhaite que vous ayez bientôt cette joie ».

Men weet dat het koninklijk besluit van 25 September 1816, waarbij het hooger onderwijs voor Belgie bepaaldelijk wierd ingericht, en dat drij staatshoogescholen stichtte in Leuven, Gent en Luik, alle hoop deed verdwijnen van de oude Alma Mater te zien verrijzen.

Hier volgen nu uittreksels van het dagboek des Eximius van Mei en Juni 1814, waarin nog menige belangrijke aanteekening voorkomt over dit punt :

« *19 Mei (1814).* O. H. Hemelvaart. Heb genoenmaald bij den heer primarius Nelis. Ik vond hem en de overige leeraars der Hoogeschool zeer wel gestemd om de herstelling der Hoogeschool te vragen. Ik heb inlichtingen genomen over den gewezen en tegenwoordigen staat

(1) Hier wordt gezinspeeld op zekere antwoord door keizer Napoleon aan den burgemeester van Antwerpen gegeven. Het voorval wordt aldus verhaald door G. Moser in eenen brief, in 1815, aan Van de Velde geschreven : « men verhaald ook dat over eenigen tijd, de heer Burgemeester van Antwerpen de herstelling der Universiteit gesollicitecrd had; waarop Zijne Majesteit zou gevraagd hebben, of men meende de Universiteit *te* Loven, of *van* Loven; waarop de Burgemeester geantwoord hebbende, dat de wensch van Nederland was, de Universiteit *van* Loven *te* Loven te bekomen, Z. M. zeide : *Tout le monde n'est pas de votre avis.*

der colleges, der overblijvende werktuigen van physica, van scheikunde, heelkunde enz.

Eenigen waren van gedacht van nog een weinig te wachten, vooraleer voetstappen aan te wenden, ten minste tot dat over het lot van Belgie meer bepaaldelijk zou beslist zijn; maar het gedacht der meerderheid was van dadelijk de hand aan het werk te slaan.

26 Mei. Ben gegaan bij den heer de Jonghe, algemeenen secretaris voor rechterlijke en kerkelijke zaken bij het voorloopig bestier van Belgie dat als volgt is samengesteld :

S. E. Mgr. le baron *Vincent*, nommé gouverneur général militaire de la Belgique et du pays de Liège par lettres patentes de S. M. François II emp. d'Autriche, données à Dijon le 29 Mars 1814. Loge au Parc, rue Royale. Sa proclamation aux Belges du 5 Mai 1814, donnée à Bruxelles, où il dit *vos provinces seront désormais séparées de la France* etc. voyez les journaux.

Agens près du gouvernement :

S. E. Mgr. Van der Capellen, pour la Hollande, rue ducale. Mgr. Wakken, conseiller aulique de S. M. l'emp. d'Autriche rue Royale nº .. pour l'Autriche.

Conseil du gouvernement :

Mr le duc de Beaufort, président, près de Wollendries-toren au petit sablon.

Mr le comte de Robiano, ancien conseiller du conseil de Brabant, rue d'Or, près les Jésuites.

Mr de Limpens, ancien conseiller et chancelier du conseil de Brabant, rue de Notre Seigneur, près la rue Haute.

Mr de la Vieilleuse, ancien conseiller privé, et bailli de Tournai, près le Club.

Mr Viron, rue des Dominicains.

Mr de Cohwer, namurois, loge dans l'hôtel de Mr de Beaufort.

Mr de Basse, maire de Tournai, au parc, hôtel de Galles.

Mr de Marnix, hôtel des Pays-Bas.

Mr de Crombrugge, député de Flandre ibid.

Mr Gerick, place Royale nº 1084.

Mr De Verder, rue ducale nº 1051.

Mr Lippens, député de Flandre, hôtel de Flandre (1).

(1) Men zal bemerken met wat zorg de Eximius alle deze adressen had aangeteekend. Het is te veronderstellen dat hij bij menigeen dezer hooge ambtenaren zal voetstappen hebben aangewend. Dit blijkt ook uit de nota's die wij verder mededeelen.

27 Mei. Ik heb met den heer secretaris De Jonghe de volmacht ontworpen die zal gemaakt worden op de namen van J. Fr. Van de Velde en P. J. Van Audenrode en waarvan de inhoud verder volgt.

Mr de Jonghe, door wiens zorgen ik de vermaarde *Déclaration du 24 Juin 1793* verwierf, heeft wel gewild zijne medewerking beloven. De Hoogeschool kan er hem niet genoeg dankbaar voor zijn.

De minute der volmacht is door Mr Van Audenrode naar Leuven overgebracht om er te worden goedgekeurd en geteekend. Zij is van den volgenden inhoud :

« Nous soussignés, membres de l'Université de Louvain, déclarons par cette, autoriser Messieurs Jean François Van de Velde, docteur en Théologie et Pierre François Van Audenrode, professeur en droit canonique, à l'effet de s'adresser conjointement ou séparément à l'autorité qu'il appartient, et faire tous les devoirs requis, pour obtenir la main levée de tout obstacle, qui pourrait empêcher ou retarder le libre exercice de l'enseignement dans la dite Université, ainsi que de sa jurisdiction de sa discipline et surveillance, et tout ce qu'il en dépend, conformément à sa constitution, droits et privilèges.

Fait à Louvain, le 27 Mai, 1814.

Signé, D. J. H. Nelis, juris utriusque doctor et legum antecessor primarius (1).

P. E. Van Billoen, juris utriusque doctor et legum professor ordinarius (2).

G. Van den Dale, advocatus fiscalis Universitatis.

J. P. De Bruyn, profes. juris.

A. J. Van Gobbelschroy, professor pathologiæ.

G. Buesen, anatomiæ ac chirurgiæ professor (3).

P. C. Weber, medicinæ prof. regius.

J. Van den Hende, membrum facultatis artium et prof.

J. B. Liebaert, philosophiæ professor primarius.

---

(1) *Dominique Joseph Hyacinthe de Nelis*, broeder van den gewezen bibliothecaris C.-J. de Nelis, in 1828 overleden. Gaf zeer geprezen lessen van Romeinsch recht. Zijne openingsrede is in druk verschenen.

(2) *Philips Engelbert van Billoen*, doctor in beide rechten geworden in 1793, man van een onderscheiden talent, bleef professor tot aan het opschorsen der Hoogeschool.

(3) *Gerardus Buesen* van Zichen, nabij Maestricht. Na zijne studiejaren te Leuven voleind te hebben, wierd geneesheer te Schijndel, bij 's Hertogenbosch, wierd leeraar te Leuven in 1792, eerst van plantenkunde en in 1794 van heelkunde. Hij stierf in 1811. — Nota, evenals de voorgaande, uit Verhaegen. — 50 dern. ann.

P. Fr. Van Audenrode, jur. can. prof.
J. Fr. Van de Velde, S. T. D. regens.
C. A. Lauwerys, philosophiæ profess. ».
N. Il y a encore quelques autres membres qui n'ont pas signé, étant absens, comme MM. Van Gils et Moser (1).

Volgende aanteekeningen van den Eximius, ofschoon zij niet uitsluitelijk handelen over de herstelling der Hoogeschool, spreken er toch van in 't voorbijgaan; daar er ook sprake is van zijne vriendschapsbetrekkingen met Mgr. de Broglie en van meer andere belangrijke zaken, schrijven wij ze hier over.

« *28 Mei.* Om 1 uur uit Brussel vertrokken naar Gent, in gezelschap van den heer Van Hulthem, oud-rector der Brusselsche Academie.

29 Mei. Ik ben mijne gelukwenschen gaan aanbieden aan Mgr. den prins Maurits de Broglie, bisschop van Gent, ter gelegenheid van zijne gelukkige wederkomst in zijn bisdom, op den verjaardag van zijn vertrek naar Parijs, alwaar hij op 2 Juni 1811, het nationaal concilie was gaan bij wonen, vergezeld van Dr J. Fr. Van de Velde.

Mgr. heeft mij op de vriendelijkste wijze ontvangen, en verzocht mij met hem te noenmalen. De gansche Steendamstraat, waarin het bisschopspaleis staat, was versierd met boomen, arken, pyramiden, kransen, jaarschriften en lichtschermen. Wimpels, waarop de wapenschilden van den Paus en van den bisschop, hongen aan de St Jacobskerk alsook eene groote schildering verbeeldende de HH. Petrus en Paulus. 's Avonds was er verlichting in dit deel der stad.

30 Donderdag. Mgr. is vertrokken naar Brussel met zijnen grootvicaris Mr Le Sure. Mgr. was zoo goed mij plaats te verleenen nevens hem in zijn rijtuig.

Te Aalst stapten wij af bij den heer Deken. De geestelijkheid kwam Mgr. afhalen aan het pastoreel huis om hem te geleiden naar St Martenskerk, alwaar het *Te Deum* gezongen wierd. De gansche stad kwam levendig Mgr. toejuichen.

Mgr. stapte af te Brussel bij den raadsheer Aerts, Vinckstraat. Tegen den avond geleidde ik Mgr. bij den heer secretaris de Jonghe, berg van het Park. Er wierd over zaken gesproken. Mgr. zond mij bij

---

(1) Deze heeren verbleven te 's Hertogen-Bosch. Zie over hen onze nota op bladz. 65.

Z. Ex. Mgr. le gouverneur général de la Belgique, om een verhoor te vragen voor den volgenden dag. Z. Ex. ontving mij vriendelijk en deed mij zitten. Hij stond het verhoor toe voor 's anderdaags van 10 tot 12 uren. Ik nam de gelegenheid waar om Z. Ex. te spreken over de belangen der Hoogeschool.

31 Dinsdag. De volmacht der leeraars van de Hoogeschool, waarvan ik vroeger gesproken heb, en die Mr Van Audenrode mij gisteren terugbestelde, is heden onderteekend geweest door den heer Van Audenrode, den heer professor Lauwerys en mij.

Heb heden gesproken met Mgr. den bisschop van Roermonde, Mr de Jonghe enz. Allen waren van gedacht dat eene aanvraag tot volledige herinrichting der Hoogeschool zonder gevolg zou blijven; dat wij, om te gelukken, onze vraag moesten bepalen bij de herstelling der faculteit van Godgeleerdheid; en dat ik zou de toestemming vragen van den Gouverneur-Generaal om terug bezit te nemen van het Groot-Kollegie, thans bewoond door den heer Kanunnik Van Damme, bestierder van het stads-kollegie van Leuven (1). Ik drong aan op de gansche herstelling, maar de bevoegdste personen, Mgr. de bisschop van Gent medegerekend, bleven van gedacht dat het best was van enkel de heroprichting te vragen van 't onderwijs der Godgeleerdheid; dat het overige nadien gemakkelijk zou volgen. Ik stemde daar dan ook eindelijk in toe. Het wierd mij geraden den heer Van Damme te verwittigen, opdat er van dien kant geen hinderpaal aan ons werk zou gesteld worden. Men twijfelde er niet aan dat die heer zich zou bereid getoond hebben om het kollegie te verlaten, mits men hem den noodigen tijd liet om een ander lokaal voor zijne school te vinden. Het ware onteerend voor hem, zei Mgr. van Gent, moest hij weigeren. Hij weigerde nochtans; leeraar Buisen schreef mij : *D. Van Damme respondit se hic et nunc nec tibi, nec alio provisorie cessurum, ne quidem cohabitationem permissurum in dicto collegio majori.*

2 Juni. Heb een bezoek gebracht aan verscheidene mijner vrienden, die te Brussel wonen. Bij den heer vicaris De Landsheere die ook te Brussel woont, ontmoette ik den vermaarden vicaris van Namen

(1) Sprekende van het Groot-Kollegie van den H. Geest zegt Lameere in zijn *beschrijf van Oud en Nieuw Loven* : Het is behouden en onverkogt, en dient heden tot Stads-Kollegie voor het onderwyzen der eerste wetenschappen. Deze school is daer ingesteld in 1804.

C. Stevens (1), mager en gebogen, maar toch wel gezond. Mgr. was dien dag ter tafel bij den hertog d'Ursel en had er een lang gesprek met Z. E. Mgr. Van der Capellen, gezant voor Holland bij het Belgisch bestier.

4 Juni. Ik ontving twee brieven uit Leuven eenen van Mr Buysen en eenen van Mr Van Billoen. Het ontwerp van rekwest voor de Hoogeschool was er bijgevoegd, maar zonder eenige bemerking erbij. Daar ik mijne collegas van Leuven aanzocht had er hun gedacht over te zeggen vond ik dit eene onvoldoende antwoord. Ik schreef er dadelijk over en deed er mijn beklag over in eenen brief aan Mr Van Billoen.

6 Juni. Genoenmaald bij Mr Gouban, rue d'Isabelle. Ik ontmoette er zijnen broeder Mr Emmanuel Gouban die *député* geweest is te Parijs. De heer graaf de St Genois kwam er ook. Ik verliet het gezelschap om met Mr Van Audenrode bij den heer secretaris de Jonghe te gaan. Er wierd aldaar overeengekomen het rekwest aldus op te stellen :

« A son Excellence
Monseigneur
le Gouverneur-Général de la Belgique.

Monseigneur

Les soussignés, Jean François Van de Velde, docteur régent dans la Faculté de Theologie, et président du Grand collège à Louvain, et

(1) De heer *Cornelius Stevens*, geboren te Wavre in 1747, *lector* in het Kollegie van Atrecht te Leuven, voorzitter van het Klein Kollegie van den H. Geest, wierd in 1784 *synodale examinator* in het bisdom van Namen. Meermaals komt hij voor als raadsman van den Kardinaal Franckenberg, zooals bijvoorbeeld in diens onderzoek over de leering van het seminarie-generaal van Leuven enz. Wanneer, in 1790, de Leuvensche Hoogeschool op haren ouden voet hersteld was, deed Eximius Van de Velde alles wat hij kon om M. Stevens naar Leuven te doen komen en hem den graad van *doctor* te doen aannemen. De heer Stevens weigerde, deels om zijne zwakke gezondheid, deels omdat hij dacht beter te doen zijnen bisschop niet te verlaten. — In 1799 wierd hij vicaris-generaal van Namen. Men weet dat, toen hij als vicaris-generaal het Bisdom bestierde, *sede vacante*, eenige priesters, niettegenstaande de aanmaningen van den heer Stevens zelf, weigerden het concordaat te erkennen en beweerden dat de nieuw genoemde bisschop van Namen niet geldig genoemd zijnde, de heer Stevens hun wettig hoofd bleef; waardoor zij den naam ontvingen van *Stevenisten*. — Men leze over den heer Stevens en over het *Stevenismus*, zoo ten onrechte naar zijnen naam genoemd. *Overzicht der kerkelijke geschiedenis van* 1800 *tot* 1814, van Van der Moere S. J. — Kersten, *Journal historique*, t. IV, p. 269 en 321. *Leven van Z. H. Mgr. de Broglie*, Gent 1844 enz.

Pierre François Van Audenrode, professeur en droit canonique, ont l'honneur d'exposer qu'ils sont autorisés par les membres de l'Université de la dite ville, à l'effet de s'adresser à l'autorité qu'il appartient, et faire tous les devoirs requis, pour obtenir la main-levée de tout obstacle, qui pourrait empêcher ou retarder le libre exercice de l'enseignement dans la dite Université.

Les souseignés ne hazardent rien, Monseigneur, en vous assurant que le vœu général, fondé sur le bien être public, porte au rétablissement parfait de la dite Université.

Ils osent donc prendre leur respectueux recours vers Votre Excellence, la suppliant très-humblement, de daigner accorder son assentiment pour le rétablissement de la dite Université, ce qui pourra s'effectuer sans aucune surcharge pour le trésor public.

Et si contre toute attente, Votre Excellence jugeait, par des raisons particulières, qu'il ne nous appartient pas de pénétrer, que dans ce moment ce rétablissement ne pourrait pas avoir lieu en entier, que du moins Elle daigne l'accorder pour telle partie de l'Université qu'Elle jugera convenir.

C'est la grâce etc.

Bruxelles, le 6 Juin 1814.

Signé J. Fr. Van de Velde S. T. Dr.
P. F. Van Audenrode Prof. ».

6 Juni, Maandag. Ik heb het rekwest aan den heer gouverneur-generaal baron Vincent aangeboden. De vorige dagen had ik ook eenige bezoeken gebracht, onder andere aan Z. E. Mgr. Van de Cappellen, gezant voor Holland. Deze was van gedacht dat, ingezien de uitgestrektheid van Belgie, eene Hoogeschool er zeker noodzakelijk was, en dat die nergens beter kon ingericht worden dan in Leuven. Hij had mij zeer vriendelijk ontvangen en bij het uitgaan verzekerde hij mij andermaal gelukkig te zijn mijne kennis gemaakt te hebben. — Ook aan den heer Wakken, gezant van Z. M. den Keizer van Oostenrijk, aan den heer hertog de Beaufort, die mij beloofde heden nog den heer gouverneur-generaal over de zaken der Hoogeschool te spreken; aan den heer graaf de Robiano en aan alle de leden van het bewind ter uitzondering van de heeren de Marnix en Gerrinck, beiden afwezig.

9 Juni. Heb geschreven aan Mijnheer A. Van Alphen, apostolischen vicaris van 's Hertogenbosch, en heb hem afschrift gezonden van de volmacht en van het rekwest over de Hoogeschool.

11 Juni. Heb eenen brief ontvangen van Mr Van Audenrode met brieven van MM. Van Billioen en Buisen over de zaken der Universiteit.

14 Juni. Geschreven aan Mgr. den bisschop van Gent en hem de volmacht en het rekwest medegedeeld....... »

Verder vind ik geene eigenhandige aanteekeningen meer van den Eximius over zijne pogingen tot herstel der Hoogeschool. Zijn dagboek bevat echter nog het volgende dat ik, als bijdrage tot de geschiedenis van het land van Waas overneem :

« *29 Juni, Woensdag.* Rond vier en half ure reed door Beveren Z. M. Alexander, Keizer van Rusland, reizende van Gent naar Antwerpen. Het stadhuis was versierd en de gansche bevolking was toegestroomd om hem te ontvangen en blijken van erkentenis te geven. Echter kon men tusschen de menigvuldige rijtuigen, welke dien dag even als de voorgaande dagen door het dorp reden, dat van den Keizer niet erkennen; derwijze dat het eenieder spijt deed op dien voor ons zoo eervollen doortocht, dien roemrijken persoon niet te kunnen begroeten met kreten van vreugde en erkentenis. Het is nochtans op te merken dat die doortocht merkelijk verschilde van die van burger Bonaparte, eersten consul van Frankrijk, die wanneer hij, over elf jaar, door Beveren kwam weinig volk zag, want zelfs de gemeente overheden waren in groot getal te huis gebleven ofschoon zij verzocht hadden geweest voor die ontvangst. Men mocht in die omstandigheid bij het volk geen het minste gevoelen van erkentenis voor het verledene noch van hoop voor de toekomst bespeuren. »

Te leur gesteld in zijne edele pogingen tot herstel der *Alma Mater*, besloot Van de Velde enkel aan studie en godsvrucht de jaren toe te wijden, welke de Voorzienigheid hem nog zou schenken.

Van over vele jaren reeds had hij het ontwerp opgevat eener volledige uitgaaf der provinciale kerkvergaderingen van Belgie. Ten koste van vele moeite, opzoekingen en studie had hij er voor een groot deel ten minste, de grondstof van bereid gemaakt. De nationale kerkvergadering, zijne gevangenschap en ballingschap hadden dit werk

onderbroken (1). Met iever ging hij terug aan den arbeid, maar moest weldra ondervinden dat zijn gevorderde onderdom en zijne gezondheid, door gevangenis en ballingschap erg geschokt, hem niet zouden toelaten het ontworpen werk te volmaken. Diensvolgens besloot hij zijne laatste krachten te gebruiken aan het schrijven van eene historische inleiding tot de verzameling der Conciliën, onder den naam van *Synopsis monumentorum collectionis proxime edendæ consiliorum omnium* enz.

Wij willen aan anderen overlaten dit zoo geacht werk te prijzen en houden ons bij het overschrijven van eenige stukken, die over het laatste werk van onzen Eximius eenige inlichtingen geven.

Le spectateur Belge, in zijn nummer van 21 November 1821 (6e reeks, 16e aflevering, bladz. 376) schreef :

« Synopsis monumentorum, etc. — Cet ouvrage qui devait précéder la collection des Conciles provinciaux de l'archévêché de Malines est maintenant complété. Les deux volumes qui viennent de paraitre offrent le même intérêt que celui dont nous avons rendu compte T. XIV. p. 255. Outre les aperçus analytiques qu'ils contiennent sur les monumens appartenant aux dits conciles, ils sont remplis d'un grand nombre de faits historiques, dont il en est plusieurs qui sont peu connus, et d'autres dont la mémoire allait se perdre dans une nouvelle génération. L'état politique et ecclésiastique de la Belgique depuis environ deux siècles et demi y est décrit avec beaucoup d'exactitude. L'indication des matières qui ont fait l'objet des susdites assemblées ecclésiastiques, offre au savant auteur l'occasion de traiter et de fixer plusieurs points de droit et de discipline ecclésiastique d'un grand intérêt. Les trois volumes sont aussi parsemés d'un grand nombre d'observations biographiques sur plusieurs personnages du pays, qui se sont illustrés par leur ministère ou par leurs talents. Ils contiennent encore une foule de notions intéressantes et curieuses sur l'histoire littéraire de la

---

(1) Het blijkt nochtans uit brieven van den Eximius dat hij, zelfs in Rethel, zijn werk niet uit het oog verloor, maar dat hij van zijn verblijf aldaar gebruik maakte om opzoekingen te doen doen in Rheims, wiens metropolitane kerk steeds met onze streken in zoo nauw verband was.

Wat meer is, in het ontwerp van eenen brief door hem uit Rethel in 1811 geschreven, lees ik : *il y a plus de 20 ans* que je me suis appliqué à recueillir tous les monumens qui ont rapport aux conciles tenus dans la Belgique. Avant l'érection des nouveaux Evechés dans les Pays-Bas en 1559, Reims était la métropole des Evechés de Tournai, Arras, Cambrai et Terronane, tous situés dans ce pays......

Belgique. L'ouvrage est le fruit d'une longue vie consumée dans l'étude. L'auteur a dû faire d'immenses recherches pour réunir une aussi grande masse de faits et de notions historiques contenus dans son ouvrage. Il a presque toujours indiqué les sources où il a puisé, ce qui n'est pas la partie la moins instructive ni la moins utile de son travail. En parcourant ces trois volumes, le lecteur acquiert des connaissances aussi étendues qu'utiles sur la Bibliographie du pays, et apprend à connaitre les bonnes sources littéraires. C'est selon nous un des ouvrages les plus intéressans qui depuis longtemps aient paru dans la Belgique. Les aperçus que Mr le Docteur Van de Velde nous a donnés sur les matières traitées dans les conciles provinciaux de l'archévêché de Malines nous font attendre avec impatience les intéressans documents qui sont émanés de ces assemblées ecclésiastiques ».

Reeds in 1821, bij het verschijnen van het tweede deel had *Le spectateur Belge* een artikel medegedeeld, waarin hij den Synopsis ten zeerste aanprees en er den meesten lof van sprak (zie T. XIV der 3e reeks, bl. 92) (1).

Ten einde een gedacht te geven van de uitgebreidheid van dit werk en te doen inzien met welke zorg en met welke orde de schrijver dit werk heeft uitgevoerd, dat heden nog de bewondering afdwingt van al wie zich met kerkelijke geschiedenis bezighoudt, geven wij hier in korte woorden den inhoud der drij boekdeelen, volgens den *monitum* aan het hoofd van elk dier boekdeelen geplaatst :

Ie BOEKDEEL. — Vertoog over het nut der kerkvergaderingen ; — de orde der kerkelijke ambten; — de verdeeling der provinciën, bisdommen enz; — de bisschoppelijke synoden enz.; — de inrichting der nieuwe bisdommen in Belgie en van het aartsbisdom Mechelen; — Belgies staatkundige toestand tijdens die inrichting; — van den inhoud dezer verzameling, enz.

Daarna een overzicht van de oorkonden, die zullen deel maken van de uit te geven verzameling of *Collectio*. Die oorkonden zullen in vijf klassen verdeeld zijn. De eerste klas zal begrijpen alle de provinciale kerkvergaderingen van het aartsbisdom.

In eene voorrede wordt gehandeld over de exemplaren, handschrif-

(1) In het archief des bisdoms te Gent berust een heel pak brieven door de hoogstgeplaatste kerkvoogden aan Van de Velde gericht, waarin zij hem geluk wenschen over het verschijnen van zijnen *Synopsis* en over dit werk nog veel uitbundiger lof spreken dan bovenaangehaald artikel van den *Spectateur*.

telijke en gedrukte, waarvan de schrijver wil gebruik maken; — de uitgaven van de Mechelsche synoden, welke zullen gerangschikt worden naar de wijze, aangenomen voor de uitgaven der Fransche synoden.

Eerste Provinciaal Concilie van Mechelen gehouden in 1570. Wat de bijeenroeping van dit eerste concilie voorafging; — de plicht dier bijeenroeping krachtens het Decreet der kerkvergadering van Trente; — de bekendmaking van dit concilie in Belgie; — de voorbereiding dier synode; — hare eerste handelingen; — de latere handelingen, hare besluiten of decreten met uitgaaf in druk.

Of de bevestiging der synodale handelingen moet aangevraagd worden te Roomen? — De synoden alsdan in de bisdommen gehouden; — de afkondiging, te Leuven te doen, van de Bulle van Pius V tegen Baius.

Tweede Provinciaal Concilie gehouden te Leuven in 1574. Bijeenroeping en plaats; — de staatkundige gebeurtenissen; — akten en dekreten van dit synode, en handschriften ertoe betrekkelijk; — over de geloofsbelijdenis volgens de formuul van Pius IV; — opgave per dag der akten; — de *Moderationes* en *Additiones* aan de nog niet uitgegeven dekreten van het eerste Mechelsche Concilie; — Brieven der Bisschoppen aan *Gregorius XIIII* en aan den landvoogd *Requesens* over het concilie; — de schrijvers, over dit concilie te raadplegen.

Derde Provinciaal Concilie, in 1607 gehouden te Mechelen. De gebeurtenissen die het voorafgingen; — het vraagstuk van de kristene jaartelling en de herziening van den Juliaanschen kalender; — over de uitgaaf van den *Corpus juris Canonici* en van het *Decretum Gratiani*.

Staat- en krijgskundige toestand van Belgie van af 1577, onder Jan van Oostenrijk. — Het bestuur der kerken van de Mechelsche provincie, en in het bijzonder, vooreerst van het bisdom van Mechelen, daarna van de andere bisdommen. — De toestand onder Alexander Farnees, zijne krijgsdaden; — Het beleg van Antwerpen; — Ernestus van Mansfeld; — aartshertog Ernestus, zijn broeder Albrecht. — De volgorde der bisschoppen.

De gebeurtenissen onder Albrecht en Isabella enz.

Provinciaal Concilie van 1607 met diens akten en dekreten; — diens bijeenroeping en voorbereiding; — opgave en bevestiging der dekreten; — akten der vergadering van 25 Juni tot 20 Juli; — akten der algemeene vergaderingen; — id. van het Conclaaf; — vraag om bescherming door de bisschoppen gericht tot de aartshertogen; — bevestiging van het Edikt der aartshertogen te Brussel en te 's Hertogen Bosch enz.

Dit eerste boekdeel, verschenen in 1821, begrijpt 460 bladzijden. Onze Eximius had alsdan den ouderdom van 78 jaren bereikt.

Buiten de nog al lange inleiding, waarvan wij den inhoud hierboven mededeelden, begreep aldus het eerste boekdeel, de Eerste afdeeling van het werk. De vier andere afdeelingen zijn begrepen in het tweede boekdeel, dat als volgt onderverdeeld is.

IIe BOEKDEEL. Tweede afdeeling. De *vergaderingen der Bisschoppen* : hoedanigheid, kracht en nut dier vergaderingen; — historische bemerkingen; — Kap. I. de negen bisschopsvergaderingen, van 1617 tot 1631, onder den aartsbisschop Mathias Hovius; — Kap. II. de vergadering van 1645 onder Jakobus Boonen en die van 1665, onder Andreas Cruesen, beide te Brussel gehouden, met eene voorrede, waarin er gehandeld wordt over de gebeurtenissen van dien tijd (regeering van Philips IV). — Kap. III. Voortzetting der historische bemerkingen. — De vier laatste vergaderingen : die van 1683 onder Alfons de Berghes, die van 1691, van 1693 en de vermaarde vergadering van 1697; deze drie laatste onder Humbertus a Precipiano. — Eindelijk, als bijvoegsel, de akten der Bisschoppen, ten tijde van Keizer Jozef II en eene verhandeling over de Bergen van Bermhertigheid, met betrek op de vergadering van 1617.

De derde afdeeling behelst eene verhandeling over de Eerste en Tweede Synode van Mechelen (1574 en 1609).

In de Vierde afdeeling worden de vergaderingen opgesomd van de *aartspriesters* en van de *dekens;* — verhandelingen over de inrichting, de weerdigheid en de bedieningen der *dekens;* — verhandeling over de *kapittels*. Index der vergaderingen gehouden onder Mathias Hovius, van af 1598 tot 1621; — onder Jakob Boonen in 1622, 1631, 1633, 1652 en 1634; — de vermaarde vergadering van 1663 onder Andreas Cruesen. Eindelijk de vergadering van 1790 onder den kardinaal aartsbisschop Joannes Henricus, en de synode van 1820.

De Vijfde en laatste Afdeeling handelt over de herderlijke brieven der Mechelsche Aartsbisschoppen. — Kap. I bespreekt den invloed, het gebruik enz., der herderlijke bevelbrieven, en de rangschikking, die bij hunne uitgaaf er dient aan gegeven te worden. — Kap. II, geeft een historisch overzicht der bijzonderste gebeurtenissen der XVIIIe eeuw. — Kap. III, korte levensschetsen van de aartsbisschoppen Hum-

bertus, Thomas Philippus, Joannes Henricus (1), en eene nota over de onderhoorige bisdommen van het Mechelsche. — Kap. IV handelt afzonderlijk over de bisdommen Antwerpen, Brugge, Gent, IJperen, Ruremond en het apostolijk Vicariaat van 's Hertogenbosch. — Aan het einde dezer afdeeling komt de *series chronologica* van alle de bisschoppen der Mechelsche provincie.

Eindelijk houdt dit tweede boekdeel nog een opgave, in tijdsorde, van alle de herderlijke brieven door de aartsbisschoppen van Mechelen of de vicarissen-generaal dezes bisdoms uitgegeven.

Dit tweede boekdeel, samen met het eerste bereid, kon niet gelijktijdig met het eerste uitgegeven worden. *Hic tomus secundus*, schrijft Van de Velde, *magna ex parte, hiemali tempore, prelo commissus, variis ex causis, non ea accuratione, quæ desiderari posset, in lucem prodit.* — Het boekdeel houdt 482 bladzijden in.

IIIe BOEKDEEL. Dit deel geeft verschillige chronologische opgaven en tabels. Vooreerst een *Indiculus Chronologicus Episcoporum provinciæ Mechliniensis* in volgende orde : 1° de bisschoppen van Antwerpen. — 2° id. van Brugge (2). — 3° id. van Gent. — 4° id. van IJperen.

---

(1) De levensschets van den Kardinaal Joh. Henr. van Frankenberg aldaar voorkomende verscheen ook in het fransch, in *Le Spectateur Belge*, 6e reeks, 9e aflevering. Wij lezen er : « Nous avons cru ne pas pouvoir mieux commencer cette série biographique que par une histoire abrégée de la vie de S. E. le cardinal de Franckenberg. Nous devons cet article en entier à Mr Van de Velde, ancien docteur de l'Université de Louvain. C'est une traduction de quelques pages (T. II, pp. 467—516) d'un ouvrage rempli d'érudition, que ce savant vient de publier en trois volumes. Ce morceau est lié à une partie très-inportante de notre histoire nationale, et il offre un grand intérêt ».

De heer Arthur Verhaegen in zijn werk *Le Cardinal de Franckenberg* (Soc. St Augustin 1889) haalt meermaals deze levensbeschrijving aan. Het is bij misslag dat hij op bladz. 420 van zijn werk zegt : « L'abbé Defoere publia également en 1822, dans *Le Spectateur Belge*, une notice biographique sur le cardinal de Franckenberg ». Zooals wij zagen, zij is van de hand van Van de Velde.

(2) Bij den naam van Bisschop Antonius Triest, voegt de schrijver eene belangrijke nota over de geboorteplaats van dien bisschop. Die nota stelt vast, volgens onweerlegbare bewijzen dat Antonius Triest te Beveren (Waes) wierd geboren, en behelst menige aanteekening van belang over het verblijf der familie Triest op het kasteel Cortewalle of Cour te Walle, te Beveren.

— 5° id. van Ruremond. — 6° id. van 's Hertogenbosch (1). — Vervolgens eene *Series chronologica Pontificum Romanorum quorum in hac synopsi fit mentio* — en eindelijk *Series chronologica principum et gubernatorum* van Philips II tot Frans II.

Dit laatste boekdeel, verschenen in 1822, en, even als de andere gedrukt bij Bernard Poelman te Gent, is van 595 bladzijden. Het sluit de Synopsis met de volgende schoone woorden, die andermaal getuigen van Van de Velde's verkleefdheid aan onzen H. Godsdienst en van zijne kinderlijke onderwerping aan den H. Stoel :

« Tandem Dei singulari favore, non sine fatigatione hac nostra provecta ætate, metam attigimus operis nostri; quod ut cedat ad majorem Dei gloriam ac utilitatem Ecclesiæ sanctæ Dei vehementer optamus. Ad hos enim primarios fines conatum omnem nostrum et hanc qualemcumque opellam tota animi fiducia retulimus. Cæterum quæ toto opere continentur, judicio ac censuræ Catholicæ Apostolicæ ac Romanæ Ecclesiæ, ejusque in primis visibilis capitis, Romani Pontificis, Jesu Christi in terris Vicarii, reverenter ac submisse subjicimus. — Laus Deo ».

Wij hebben tusschen de papieren van den Eximius het ontwerp gevonden van eenen brief, die licht werpt op de moeilijkheden, welke onze geleerde ontmoette voor de uitgaaf van zijn werk en tevens ons ter kennis brengt, hoe de rust welke hij voor de laatste jaren van zijn leven gedroomd had, nog menigmaal gestoord wierd, door herhaalde aanbieding van plaatsen en bedieningen. Wij lezen er ook in, hoe tot het einde zijns levens hij nog de hoop koesterde, zijne geliefde Hoogeschool te zien verrijzen en hoe hij, in dit vooruitzicht, de eervolste ambten en bedieningen van de hand wees, verkiezende den avond zijns levens enkel aan godsvrucht en studie toe te wijden.

Ziehier het ontwerp : wij kunnen niet vermoeden tot wien die brief mocht gericht zijn.

« M^r

Jeudi 21 de ce mois S. E. Mgr. le gouverneur du Brabant septentrional (avec le quel depuis quelque tems j'entretiens une correspon-

---

(1) Voor het verveerdigen van zijnen *Indiculus chronologicus* der bisschoppen was Van de Velde in drukke briefwisseling met vele priesters en geleerden uit verscheidene bisdommen. Zoo blijkt het uit eenen bundel brieven bewaard in het archief van het bisdom Gent.

dance épistolaire sur des objets de littérature) (1) venant de Gand, a daigné m'honorer d'une visite, courte à la vérité, mais avec promesse de venir me voir avec plus de loisir, l'été prochain. C'est ce qui m'engage à vous écrire. Mr Hultman vous a vu à Bruxelles et m'a informé, Mr, que vous désiriez me placer à Gand pour y surveiller la direction de la Bibliothèque publique. Semblable proposition m'a été faite au mois de Septembre dernier, par le bourgmestre de Louvain, un des cinq curateurs de l'Université. Quoique sensible à cette intention, je n'ai pu cependant répondre à cette offre, à raison de mon âge trop avancé. Si l'ancienne Université eut été rétablie, j'aurais sans difficulté, repris toutes mes fonctions académiques : c'était un devoir de ma part, l'intérêt même du public exigeait ce sacrifice; et notre....... le primaire Nelis, tout déterminé qu'il était de ne plus reprendre ses fonctions, les aurait néanmoins reprises par devoir, au moins pour un temps, afin d'imprimer une impulsion salutaire à l'Université renaissante. Mais dans le cas dont il s'agit, l'acceptation serait volontaire et spontanée de ma part, et le public n'y aurait pas applaudi. Allait-il donc, eut on dit, en retournant de plein gré à Louvain, à cet âge, y retourner pour y léguer son cadavre? Car quoique je me porte assez bien, grâces à Dieu, je considère le moment de ma mort comme peu éloigné! J'ai encore plus de raisons pour ne pas me rendre à Gand. Jamais je n'ai eu d'attrait pour cette ville. Il n'a dépendu que de moi, d'y être chanoine par droit de nomination. A mon retour de la France S. A. Mgr. l'évêque de Gand, considérant que pour l'avoir suivi, malgré moi, au concile de l'an 1811, j'avais souffert la prison et l'exil, m'offrit avec instance un canonicat en titre dans la cathédrale. Alors plein d'espérance de retourner à Louvain je refusais respectueusement une offre aussi généreuse de la part de mon évêque, qu'honorable pour moi. Mgr. peu satisfait, ce semble, de ce refus, voulut me témoigner sa reconnaissance, au moins en me constituant par diplôme chanoine honoraire de son église et membre de son conseil (2). Sollicité mainte fois de me fixer à Gand, j'ai encore

(1) Van de Velde had den heer Gouverneur aan boeken geholpen die zijne bibliotheek moesten volledigen en bleef met hem daarover in briefwisseling. Zoo vind ik in eenen brief van eerw. h. Moser aan Van de Velde gericht.

(2) Zijne benoeming tot eere-kanunnik wierd hem gezonden den 9 September 1814. Een brief van eerw. h. P. J. Bernaert, secretaris des bisdoms, welke brief die benoeming vergezelde is in ons bezit. Bij de bewijsstukken, op het einde van ons werk, voegen wij Van de Velde's aanstelling als eere-kanunnik der cathedraal van Gent, volgens eene kopij aan dit stuk berustende in de archieven der parochiale

trouvé assez de motifs pour ne pas me rendre à ces sollicitations, préférant une existence obscure mais tranquille au sein de ma famille. L'un des principaux était que mon séjour dans la ville épiscopale, où je ne pouvais manquer d'être impliqué dans les affaires du diocèse, m'eut distrait de mes études et privé du fruit des recherches littéraires que j'avais faites pendant et depuis mon émigration. Ce motif, Mr, subsiste encore et s'est même fortifié depuis que j'ai pris la résolution de publier le synodicon Belgicum auquel j'ai commencé à travailler il y a plus de 20 ans. Mon âge ne me permettra pas d'exécuter ce projet, mais il était naturel au moins d'essayer, et de commencer par l'église métropolitaine. Dans ce dessein j'ai pris la confiance de communiquer mon projet à S. A. Mgr. le prince de Méan, archévêque de Malines, dans une audience qu'Elle a eu la bonté de m'accorder au mois de Septembre dernier : cette conférence eut le résultat le plus heureux. L'ouvrage allait paraitre sous ses illustres auspices et Mgr. agréa qu'il lui serait dédié. Le libraire Hanicq eut entrepris l'impression à ses frais et Mr le chanoine van Helmont, très-instruit de l'histoire de l'Église de Malines s'était chargé de surveiller la correction. L'ouvrage devant être annoncé par souscription, on m'engagea à faire le *prospectus*, le quel fut envoié le 4 Novembre à Malines, Mgr. était absent; après son retour le 20 du même mois, la chose a été proposée au consistoire et agréé à toutes voix. On prépara un décret d'invitation, qu'on allait envoier aux 20 doiens ruraux de l'archévêché, avec le prospectus, et Mr Hanicq devoit se rendre a Beveren pour s'entendre avec moi sur le mode et le temps de l'impression.

Deux semaines a peine étaient écoulées, que voilà que je reçois une 2e lettre de Mr van Helmont, datée le 9 Décembre, qu'ayant cru à la réussite complète de l'affaire du prospectus, il m'annonçait avec peine le contraire. L'archévêque venoit de recevoir une lettre dans la quelle « on lui déconseillait entièrement d'accepter la dédicace de l'ouvrage par ce que, ajoutait-on, comme l'érection des évêchés du pays coïncide avec les guerres civiles du 16e siècle et avec l'introduction du Calvinisme, Luthéranisme etc., dans les Pays-Bas, il peut se trouver des décrets des synodes etc., qui s'expriment avec force contre les hérésies, ce qui pourrait être cause que l'impression totale fut enlevée par le gouvernement, et qu'il ne faut pas heurter de front et

kerk van Melsele, ons zeer welwillend door den heer pastoor dier parochie, eerw. heer Cooreman, medegedeeld.

sans nécessité les chefs actuels du gouvernement » (1). En conséquence on a fait tout stater. On observe néanmoins « que Mgr. l'archevêque ne s'oppose pas du tout à l'impression de cet ouvrage, dès qu'il n'y est pas fait mention de lui ».

A la réception de ce message j'avais abandonné entièrement le projet de faire imprimer ma collection des conciles. En effet qui aimerait à se charger de ce pénible soin, au risque de voir enlever l'impression totale par le gouvernement? Mais quelque tems après une troisième lettre m'avertit que Mr Hanicq se chargera de l'impression au cas qu'on lui fournisse les matériaux. Cet artiste, persuadé sans doute du débit de l'ouvrage, semble y mettre de l'intérêt et se propose encore une fois de se rendre à Beveren. J'ai donc repris mon travail, et m'occupe maintenant à mettre tout en ordre. Le prospectus sera imprimé sans qu'il y soit fait mention de Mgr. l'archevêque; moins encore des embarras que je viens de vous rapporter, et au sujet des quels je vous prie, Mr, de ne parler qu'avec réserve. Je ferai précéder l'impression d'un *prodromus*, ou *synopsis contentorum*. On y verra les pièces, la plupart inédites et copiées sur les originaux, les quelles, avec ce qui a déja été imprimé composeront la collection. L'ouvrage avec les préliminaires et les tables sera porté à deux volumes in 4°. Comme les conciles forment une partie distinguée de l'histoire de l'Église, la collection offrira de quoi remplir cet objet quant à la province de Malines.

Je laisse à d'autres d'apprécier les motifs, que contient le message, j'ignore qui en est l'auteur, mais je suis très-assuré, Mr ».......

Hier is die hoogst belangrijke brief onderbroken.

Wij moeten vooraleer deze aanteekeningen over den synopsis te

---

(1) Van de Velde had dit nieuws ook medegedeeld aan zijnen vriend *G. Moser*. Ik vind een brief van dezen laatsten, gedagteekend van 22 Jan. 1819 waarin ik lees : « Ik verheugde mij reeds over het goed succes uwer onderneming en verwagte met verlangen den beloofden Prospectus, wanneer ik plotselings als verslagen was, merkende die spoedige en onverwagte verandering van zaken op zoo korten tijd, en dat wel om zulke bijgebrogte reden, die volstrekt ongegrond is : want werken over diergelijke materien, van zulke wijtloopigheid, en in 't latijn geschreven, worden gansch niet gelezen van die soort van menschen, de welke daardoor gestoort zouden kunnen worden. Wij denken dat er iet anders onder schuilt. Uwen naam, reputatie, qualiteiten en vorige ampten zouden het gehengen vernieuwen van die school, dewelke plaats heeft moeten maken aan de hedendaagsche, regelrecht strijdig met de eerste. Men zou herdenken wat leering, wat meesters men verloren heeft, en wat men in de plaats gekregen heeft. Dit, denken wij, kan wel de voornaamste beweegreden zijn

eindigen, andermaal eene bemerking van den heer Namur (1) aanhalen en wederleggen. Het was Namur niet genoeg de ongegronde beschuldiging te herhalen die door Gerard, in 1799, tegen Van de Velde wierd uitgebracht, en die wij, bladz. 74 en volgende, reeds weerlegden; hij beschuldigt nog den Eximius van boekdeelen achter gehouden te hebben, die hem door de Brusselsche bibliotheek waren medegedeeld geweest, voor het samenstellen van zijn *Synodicon*. Verhaegen (2) doet daarover te recht bemerken dat Namur wel moest weten dat Van de Velde stierf vooraleer de *Synodicon* of zelfs maar dezes voorrede of *Synopsis*, afgewerkt was, en dat daarom Namur aan de rechtveerdigheid te kort doet met deze omstandigheid niet te melden. Bij dit antwoord van Verhaegen kunnen wij voegen dat Van de Velde, van in 1816, reeds schriftelijke schikkingen genomen had om den terugkeer der geleende werken aan hunne eigenaars te verzekeren. Die aanhaling zal de dwaze beschuldigingen van Namur eens voor goed te niet doen. Het geschrift dat wij bedoelen is getiteld : *Verklaeringen boven die van den 25 Januari 1816, gedaen op heden 14 Februari 1816, aen den heer Pastor van Beveren door den Eximias J. Fr. Van de Velde, S. T. D. R.* en bedraagt onder n° 8 : « Zullende nogtans de handschriften, de concilien raekende, dewelke toehooren aen 't Aertsbisdom Mechelen en aen de Bibliotheek van Brussel, aen ieder derzelve worden gerestitueerd ».

In den loop van het jaar 1816, moest onze Eximius voor eenigen tijd zijn werk laten staan. Zijne gezondheid wierd erg gekrenkt door zijne gevangenschap in Vincennes en zijn ballingschap in Rethel. In Januari 1816, bracht hem eene erge ziekte dicht bij het graf. Eenige aanteekeningen op losse bladen geven er ons zeer omstandige bijzonderheden over.

« 1816. *Jan. 16 Dijnsdag.* Ziek geworden van eene valling met kortsen. Medicijns d'heer Verlysen van Beveren, Mr Lyssens van Rupelmonde, Mr professor Leroy van Antwerpen, chirurgijn V. J. Sonder-

---

der dreigementen van het oplichten der geheele editie; en deze reden is niet gemakkelijk te wederleggen; en dus zal geheel uwen arbeid in de andere reden te wederleggen, vreezen wij, vrugteloos wezen. Alleraangenaamst nogtans zal het ons zijn, zoo wij ons in onze meening bedrogen vinden. »

(1) Namur. *Histoires des bibliothèques publiques de Belgique.*

(2) *Histoire des 50 dern. ann. de l'anc. Université de Louvain.*

vorst te Beveren, ziekezuster van St Nicolaes, Anna Maria Peeters van Londerzeel.

Febr. 2 Vrijdag. Naer de vesperen volle Heylige rechten ontvangen, met de groote beregtinge, waer zeer veel volk, en alle de geestelijke tegenwoordig waren.

Meert 25. O. L. V. Boodschap, de H. Communie op myne kaemer ontfangen.

April 12. Goeden Vrijdag, 's morgens voor de eerste reyse naer de kerke geweest.

Id. 14. Op Paeschdag, voor den eersten keer misse in de kerke gelezen.

Verder behelst die nota aanteekening van missen, die de godvruchtige man tot het bekomen zijner genezing, ter eere van O. L. Vrouw deed opdragen, missen van dankbaarheid na zijne herstelling, de kosten der ziekte enz. Met dankbaarheid vernam hij dat in veertien parochiën van het land van Waas en in de vijf parochiekerken van Leuven, in het openbaar, voor zijne genezing gebeden wierd.

Verdere bijzonderheden over de laatste jaren van Van de Velde zijn in dezes dagboek niet meer te vinden. Wij zullen die uit andere bronnen trachten te putten.

In zijn werk *De Jonge Levieten van het Seminarie van Gent* geeft eerw. P. Van der Moere S. J. eenige bijzonderheden over de laatste, de rustigste jaren van het leven van onzen Eximius. Die bijzonderheden, door den schrijver zelf vernomen bij tijdgenooten van Van de Velde, zijn zeer nauwkeurig. Wij schrijven die hier over en zullen die, waar het kan, nog met eenige familieoverleveringen verrijken.

« Die groote man », zegt P. Van de Moere, « die vroeger in de Universiteit van Leuven uitgeschenen had als doctor in de H. Godgeleerdheid en veertien jaren lang als president van het groot Collegie, en die naderhand in het Concilie van Parijs zelfs aan de geleerdsten tot fakkel had gediend, leefde daar (in Beveren) een verborgen leven en toonde, tot in de geringste zaken toe, eene verhevene deugd en eenen werkzamen zieleniever. Niets is stichtender als hetgene nog heden levende, zoo wereldlijke als geestelijke persoonen, die met hem gewoond of omgegaan hebben, verhalen van zijn geregeld, eenvoudig

en godvruchtig leven. Zijnen tijd verdeelde hij tusschen het gebed en de studie. Eene uitgestrekte briefonderhandeling met persoonen van grooten rang, vooral met voorname geestelijken die hem raadpleegden, nam een merkelijk deel van zijnen tijd in. Gelijk eertijds de cardinaal Franckenberg, zoo gingen hem dikwijls te rade Fallot de Beaumont, toen hij bisschop van Gent was, en nog meer zijn opvolger de Broglie. Hij bad veel en had eene bijzondere devotie tot de Moeder Gods. Zijne gewoone wandeling was naar de capelle van O. L. Vrouw van Gaverland, eene Bedevaart op twintig minuten afstand van het dorp Beveren ».

« Die goede priester droeg voor zijne huisgenoten eene groote zorg, en iederen dag na zijn avondmaal legde hij hun het leven uit van den Heiligen wiens feestdag men stond te vieren. Hij was zeer bermhertig voor de armen en ongelukkigen. Als hij naar de kerk ging of er van af kwam, was hij altijd gevolgd van arme menschen die hem almoezen vroegen. Zij wisten zijne wandelplaatsen en de uur waarop hij er zich bevond, en wijl hij niemand ongetroost liet henen gaan, kwam hij dikwijls t'huis met ijdele beurs. Bijzonderlijk was hij genegen om, door het uitdeelen van kleedingstukken, de behoeftigen in staat te stellen om betamelijk tot de Heilige Sacramenten te naderen. Eenige dagen vóór zijne dood, wanneer te Beveren onder het arm volk eene zeer geweldige en besmettelijke ziekte heerschte, ging die bijna tachentigjarige grijsaard van huis tot huis, van hut tot hut, bezoeken alwie er van aangeraakt was; hij gaf hun troost en hulp: en dit deed hij met eene behendige ootmoedigheid, altoos zoekende zooveel hij kon, zijne goede werken te verbergen. Hij had eenen buitengewoonen iever voor de onderrigting in den godsdienst en voor de goede opvoeding der kinderen. Geen kind kwam hij te gemoet, bijzonderlijk geen arm kind, zonder het bij de hand te nemen, het te ondervragen in zijne gebeden en in de christelijke leering, en altijd was eene milde aalmoes de belooning van ieders geleerdheid of goeden wil. Ook wisten de arme ouders hunne kinders hem te gemoet te zenden, om ze aldus deelachtig te maken van zijne opwekkingen en van zijne aalmoesen. Telkens dat hij de gelegenheid vond, vermaande hij de ouders over hunne pligt wegens hunne kinderen; en in zijn testament heeft hij eene jaarlijksche som bestemd, welke dienen moet om de christelijke opvoeding der arme kinderen te bevorderen. Onder meer andere deugden die iedereen in hem gadesloeg en bewonderde, muntte uit eene groote zachtmoedigheid, die maakte dat nooit hem eene klacht ontviel, noch over de vervolgingen die hij geleden had,

noch over de menschen die hem vervolgd hadden. Zijne verduldigheid was niet min wonderbaar, zoodaniglijk dat hij in zijne laatste ziekte, die pijnlijk en langdurig was, noch gekerm noch zucht liet hooren ».

Het was op 9 Januari van 't jaar 1823, dat Van de Velde het tijdelijke met het eeuwige verwisselde, en voor een leven van beproeving en lijden de kroon der gelukzaligheid ging ontvangen.

Zijn stoffelijk overblijfsel wierd ter aarde besteld te Beveren, tegen aan den hoogen koor, ter plaats door hem zelf gekozen, alwaar hij van over lang reeds eenen zerksteen doen plaatsen had met volgende opschrift :

Æternæ Spei
et
Memoriæ
R. D. Joannis Francisci Van de Velde
nati in Beveren V Martii MDCCHIL
s. t. d. r. et prof. coll. maj. præsidis
quo decano
Facultas theologica Lovaniensis
tot sæculis per Europam celeberrima
mense Octob. MDCCHIC extincta fuit
bonorum omnium luctu (1)
ipse vero prospera primum dein adversa
fortuna usus ter patria exul
peragrata magna germaniæ parte
natale tandem solum repetens
in otio litterato consenuit
hic depositus in pace die XI Janu. anno MDCCCXXIII
cum vixisset annos 79 menses 10 dies 4
Lector ei bene precare.

---

(1) Het blijkt uit eene nota van Bax (handschrift der Kon. Bibl. te Brussel) dat in den tekst, eerst opgesteld door Van de Velde, de woorden voorkwamen *Totius Belgicæ luctu*, doch dat het Fransch bestier die woorden, rond 1810, deed uitkappen, en dat Van de Velde die vervangen deed door deze die er nu staan, *bonorum omnium luctu*.

Zelfde nota komt vóór in een handschrift bewaard in de archieven der parochiale kerk van Melsele. Volgens dit handschrift was 't op het bevel van den prefect van het arrondissement der Schelde dat de woorden *Totius Belgicæ luctu* wierden uitgekapt. Het is nog te bemerken aan den zerksteen te Beveren dat die uitkapping werkelijk geschied is. — Overigens, wij bezitten eene copij van het grafschrift, door Van de Velde zelf gemaakt en waarin de eerste tekst (totius Belgicæ luctu) vóórkomt.

De eerw. heer Sinave, pastoor van Zele schreef ook op Van de Velde een grafgedicht. Hij was eertijds ondervoorzitter geweest van het H. Drievuldigheidscollege te Leuven, en bleef bijzonder bevriend met den Eximius (1). Ziehier dit gedicht :

« D. O. M.
Defuncti quondam discipuli
Ejusque speciali amicitia dignati
Piæ Lacrimæ
in funere Reverendi adm ac Eximii Domini
Joannis Francisci Van de Velde
in Universitate Lovaniensi
Sacræ Theologiæ Doctoris Regentis
Ac Collegii Majoris Theologorum Præsidis
etc. etc.
qui obiit IX Januarii MDCCCXXIII
in Beveren Wasiæ, loco natali
R. I. P.
LUX INGENS THEOLOGORUM OCCIDIT.

Abstulit immensum patriæ decus, horrida Belgis
Mors, namque eximiis semper iniqua viris :
Veldius occubuit, Doctor celeberrimus orbi,
Doctrina clarus, Religionis amans,
Fortis in adversis, quamvis fortuna noverca;
Non turbant animum carcer et exilium.
Sanæ doctrinæ vindex acerrimus, audet
Constans, magnanimus, semper et intrepidus,
Antiqua Ecclesiæ Romanæ jura tueri :
Exosus satrapis, ut placeat superis.

P. F. J. S. (2).
P. in Z. »

---

(1) Franciscus Jacobus Sinave, geboortig van IJperen, was 26 Julij 1782 pastoor geworden te Zele. — Zie handschrift Bax.

(2) Wij hebben dit grafschrift van pastoor Sinave gevonden in het meermaals aangehaalde handschrift van Bax. In zelfde handschrift komt nog dit uittreksel vóór van « de Postryder » een Antwerpsch tijdschrift (nº VII 16 January 1823).

« Gend, 14 Januarii 1823. Den 9 deser is te Beveren, by Antwerpen, overleden den heer Van de Velde, Doctor in de Godsgeleerdhyd te Loven, den laetsten deken

Het doodbeeldeken of *santje* van den Eximius droeg den volgenden tekst :

Uwe gebeden worden verzocht voor de ziel van zaliger
den Zeer Eerweerden en Uytmuntenden Heer
Joannes Franciscus
VAN DE VELDE

Geboren te Beveren (Waes) 5 Meert 1745
Gepromoveert den tweeden der eerste Linie te Leuven . . 1765
Priester gewijd te Antwerpen .... 18 February. 1769
Bibiothecarius der Universiteyt van Leuven 2 February . . 1772
Doctor in de heylige Godsgeleerdheyd .... 8 Augusty. . . 1775
Rector Magnificus der zelve Universiteyt 28 February. . . 1778
President van het groot Collegie van den H. Geest 12 Mey. 1785
Opgeschorst om de rechtgeloovige Leeringe 1785
Om de zelve verbannen uyt Nederland. 1788
Met gevaer van vryheyd en leven uyt Leuven gejaegd November. 1797
Wederom vervolgd in de Bat. Republique na Duytsland 1 Febr. 1798
Wedergekeert uyt Duytsland in Beveren 1805
Als Raedsman, door Zyne Hoogh. den prins de *Broglie*, Bisschop van Gent, verzogt by het Nationale Concilie te Parys 1811
Met zynen Bisschop gevangen te Vincennes by Parys 12 July 1811
In ballingschap gezonden te Rethel in Champagne 28 Dec. 1811
Wedergekeert uyt Vrankryk naer den val van Napoleon 6 Mey. 1814
Overleden te Beveren .... 9 January. . . . . 1825.

Aen u is verleend, om Christus, niet alleen in hem te gelooven, maer ook voor hem te lyden. PHIL. I. 29.

Die geleerd zyn geweest, zullen blinken, als den glans des Hemels, en die een menigte andere tot de geleerdheyd hebben onderwezen, als sterren, in de oneyndige eeuwen. DAN. XII. 3.

Op negentienden Meert 1821, had Van de Velde een eigenhandig

van die faculteyt, ouden President van het Groot Collegie van den H. Geest; Boekopzigter van de Universiteyt, in den ouderdom van 80 jaeren, bekend in geheel het koningryk, in Vrankryk en Duytsland, door zyn geleerdheyd en yzere gehengenis waervan er weynige voorbeelden zijn. Het bisdom van Gend verliest in hem eenen grooten man die dikwyls te raeden wierd gegaen door onze Biscoppen en de Vicarissen-Generael. »

testament geschreven, waarvan wij den aanvang hier overschrijven en waaruit wij verder eenige schikkingen zullen aanhalen :

« In den naem van de Alderheiligste Dryvuldigheyd den Vader, den Zoone en den heiligen Geest. Amen.

Ik ondergeteekenden Joannes Franciscus Van de Velde zoone Mathias en Mariæ Catharinæ Van Royenacker beide van Beveren gebortig, Priester, doctor, regent en Professor in de H. Godsgeleerdheyd en president van 't groot Collegie in de oude Universiteyt van Loven, verklaere het geene hier volgt te syn mynen uyttersten wille, erroepende mits deeze alle en eigewelke dispositien of beschikkingen voor daete dezer gemaekt 't zy by forme van Testament, Codicille of andersints causa mortis : cassere die alle en namentlyk het Testament 5 Meert 1817, door my geschreven, willende dat aen de zelve geen kragt zal gegeven worden, 't zy binnen of buyten regt.

Voor eerst God bedankende over myne christelyke geboorte en opvoeding, mitsgaders over alle zyne ontelbare gunsten en weldaden, betuyge ik in het geloof en eenigheyd van zyne heilige katholyke en apostolyke kerke, waer in ik geleeft hebbe, ook te willen sterven; verklaerende opentlyk dat ik nimmer andere gevoelens hebbe gehad, nog aen myne Leerlingen voorgedraegen dan van eenvoudige onderwerpinge aen de gemelde heilige catholyke en apostelyke kerke en aen haer zienelyk opperhoofd den Paus van Roomen, met afkeer en verwerping van alle doolingen, nieuwe en verdagte Leeringen.

Verwagtende de verryssenisse der dooden; en naer dees sterfelyk een eenwig leven, bevele ik myne ziele, by haere afscheydinge, in de handen van Godt; myn lichaem wille ik, dat naer de dood volgens allerondste instellinge en christelyk gebruyck in de kerke gebragt, en verders ter gewyde aerde, aen het Beenderhuys, voor mynen zerk, begraeven worde; met den eersten Lykdienst en uytdeylinge van twee zakken terwen brood.....

Gedenkende met diepe droefheyd, dat ik dikwyls en grootelyks tegen de liefde, die ik Godt en mynen nevenmaesten schuldig was, gezondigt hebbe; vraege ik ootmoedelyk aen Godt vergiffenisse van alle zonden, waermede ik hem met woorden, werken, gedagten en verzuymenisse, vergramt hebbe. Verzoeke ook aen alle die ik in myn leven, hier en elders, bedroeft, vergramt, beleedigt of verergert hebbe, door woorde, werken, of gedagten, my dit om Godts wille gelieven te vergeven.

Geloovende de gemeynschap der heiligen, bevele ik myne ziel als deze voor den rechterstoel van God zal gaen verschynen, aen de

glorieryke altyd maegd en moeder Godts Maria, den h. aertsengel Michaël, mynen Engel bewaerder den heiligen Martinus patroon dezer Parochie, aen de HH. Joannes en Franciscus, die my in den h. Doop tot beschermers en voorbeelden zyn gegeven; en eyndelyk, aen allen Godsvrienden en gelukzalige, door welkers voorspraek en verdiensten ik verlange in myne laeste ure, met den Goddelyken bystand, tegen alle aenvegting en angst, verstroost en versterkt te worden, door onzen heere *Jesum Christum*, in wie en door wie, als onzen eenigen oppersten middelaer, wy alle genade en goed ter zaligheyd te verwagten hebben en bekomen.

Ten laesten niet willende scheyden uyt deze weireld, zonder myne tydelyke goederen beschikt te hebben, noeme ik en de institueere ik enz........ »

Buiten eenige legaten aan kerk en armen, stelt hij vast dat jaarlijks eene zekere somme zal gegeven worden om in prijzen uitgedeeld te worden aan de kinderen die zich tot de Eerste Communie voorbereiden. Hij bekrachtigt de giften door hem aan de kerk vroeger gedaan en bestaande in Christusbeelden, altaarversiersels enz.

Op 16 Juni 1806, had Van de Velde aan de kerk zijner geboorteplaats vereerd, onder andere voorwerpen :

1° een Christus-beeld waarover hij volgende aanteekent. « Een Turkxpalmhouten *crucifix*, tot gebruyk of cieraed der vonte, in 't jaer 1781 door d'Heer Philips Nys, beeldhouwer van Zyne Koningl. Hoog. Prins Karel van Lorreynen, woonende te Temsche, gesneden, met vergulden lijst en beeldhouwerye » (1).

---

(1) Over dit kruisbeeld schrijft A. Siret in zijne beschrijving van het land van Waes (gemeente Beveren).

Men bemerkt in de doopkapel een oprecht meesterstuk, gift aan de kerk gedaan door den Voorzitter Van de Velde. Het is een in houtgesneden kruisbeeld van verwonderlijke teekening, van onderscheid en van wetenschap, met de grootste fijnheid door eenen zeer fieren, zeer geoefenden en zeer zochten beitel gesneden. Dat grenst, als teekening, aan de sierlijkheid van Van Dyck, en als fijne snee, aan den beitel van Duquesnoy. — Onder het kruisbeeld staat het volgende opschrift :

J. Franc. Van de Velde,
Mathiæ et Mariæ Cath. Van Royenacker filius,
in hoc fonte salutaribus undis
anno dom. 1743 die 6 mensis martii
ablutus et mundatus,
salvatoris nostri Jesu-Christi imaginem,

2° een zilveren crucifix, met vergulde straelen, en kruys in zilver bekleedsel, eertijds gediend hebbende voor een processionael kruys.

3° eenen houten Engel een taefel draegende, gemaekt door den beeldhouwer Van Ussel tot Antwerpen (1).

4° vier zangboeken in folio, namentlyk twee antiphonalia, gedrukt te Luyk 1772, processionale enz. enz.

5° eene groote opene kroone met sterren, eene kleyndere geslotene kroon met wereldsbol, en eenen wel uytgewerkten scepter in Lelie-blaederen ».

De voorwaarde gesteld aan de begiftigde kerk was dat deze eenen zerk zou doen plaatsen op het graf van Van de Velde's ouders (2).

Bij zijn testament waarvan wij hooger gewaagden, had de Eximius ook schikkingen genomen voor het jaargetijde, telken jare, rond zijnen

---

sciens quoniam hic est qui baptizat
Tanti beneficii recordatione,
hoc loco
ad perpetuam rei memoriam
extare voluit.
anno æt. suæ sexagesimo quarto.
R. I. P.

Uit eene nota van den Eximius blijkt dat het kruisbeeld door hem betaald wierd 300 gl. 10 st.

(1) Eene verdere nota van Van de Velde stipt aan dat dit voorwerp, heden nog in zijne familie bewaard, door het kerkfabriek niet voor de kerk is kunnen aanveerd worden.

(2) Aan die voorwaarde is voldaan geweest, die zerk is te zien aan den linkerkant van het beenderhuis, hij draagt volgende opschrift :

Ter gedachtenisse
van
Maria Catharina *Van Royenacker,*
sterft 3 April 1788, oud 74 jaeren,
trouwde Mathys *Van de Velde*
die stierf 7 Aug. 1748
en
van vijf hunner kinderen :
Joan : Franc. priester ; Maria Catharina
getrouwt met Jan Marie Verstraeten ;
Theresia ; Carolina en Bernardina.
B. V. D. Z.

Dit opschrift is ook opgenomen geweest in den *Epitaphier Wasien* zie Annalen van den Oudheidskundigen Kring van Waas boekd. 12, bl. 342.

sterfdag, in de parochiekerk van Beveren, te celebreeren en bevolen dat het zou geschieden naar de gebruiken die alsdan in Leuven, voor de ambtenaars der Hoogeschool, gevolgd wierden. Dientengevolge ziet de bevolking van Beveren telken jare in zijne parochiekerk eenen lijkdienst celebreeren, die door de volgende bijzonderheden, hare nieuwsgierigheid opwekt. Op de bare liggen de mantel en de hooge bonnet van doctor in de Godgeleerdheid en vooraan dezelfde bare hangt een op wit satijn gedrukt opschrift, waar in het kort de levensloop van den afgestorvene in verhaald wordt (1).

Wel jammer is het, dat onze bevolking zoo weinig bekend blijft met de geschiedenis onzer roemrijke mannen. Op onzen vaderlandschen bodem geboren, uit hetzelfde volk als wij gesproten, verwierven zij om hunne deugden, wetenschap of kunst eenen roem, die soms andere natiën aan de onze benijden, maar die wij zelf dikwijls het eerst van al vergeten hebben. Toen wij in Van de Velde's geboorteplaats kwamen, om er de overleveringen te verzamelen die, zoo wij dachten, over dien roemrijken dorpsgenoot, maar pas zeventig jaren overleden, zeker nog bewaard wierden, bevonden wij, met innig spijt, dat enkel nog eenige inwoners een of ander van hem wisten te verhalen, dat eenige anderen nog wel zijnen naam kenden, maar dat verreweg het grootste getal niet eens van hunnen Eximius hadden hooren spreken.

Mochten de opzoekingen die wij ons over den levensloop van den Eximius getroost hebben, teweeg brengen dat hij door onze Waassche bevolking en bijzonderlijk door zijne dorpsgenooten meer gekend en diensvolgens meer geacht en bemind wierd; dan zouden wij ons voor de aangewende moeite rijkelijk beloond achten.

---

(1) Zie eenen afdruk van dit opschrift bij onze bewijsstukken.

ZEVENDE HOOFDSTUK.

Lijst van Van de Velde's werken, zijne bibliotheek.

In Juli van het volgende jaar 1785, vierde Brussel met grooten luister het tweede eeuwfeest der vereering van het H. Sacrament van mirakel. Op uitnoodiging van het kapittel der collegiale kerk der HH. Michaël en Gudula, deed hij, den 19 Juli, in voormelde hoofdkerk een sermoen, dat te Leuven, in 4° door de drukkerij der Universiteit uitgegeven is en waar eene tweede uitgaaf in 8° te Luik van verscheen.

1788. Binnen de weinige maanden dat hij daar (te Antwerpen) verborgen zat, schreef hij een vlugschrift, waar hij onwederleggelijk in bewees, dat de Universiteit van Leuven op het Brabantsch recht gesteund was, als zijnde eene Brabantsche inrichting. De titel van het boekje is : *Recherches historiques sur l'érection, constitution, droits et privilèges de l'Université de Louvain.*

« Anno sequenti 1785, mense Julio, Bruxellis magna pompa celebratum fuit jubilæum seculare secundum a restitutis denuo publico cultui sacris hostiis miraculosis. A capitulo insignis ecclesiæ collegiatæ SS. Michaëlis ac Gudulæ invitatus, die 19 Julii in basilica supradicta orationem habuit typis academicis Lovanii in 4° impressam, ac Leodii in 8° recusam.

1788. Ubi (Antverpiæ) per menses aliquot latitans libellum conscripsit typis editum, quo dilucide demonstratur Lovaniensem academiam jure Brabantino potiri, utpote corpus Brabantinum. Titulus opusculi est : *Recherches historiques sur l'érection, constitution, droits et privilèges de l'Université de Louvain.*

1799. Gedurende zijn verblijf te Dresde, deed hij te Leipzig de breve van Zijne Heiligheid Pius VI aan den Kardinaal Aartsbisschop van Mechelen, van 30 Juli, 1798, over den « eed van haat » in 12° bl. 32 met eene kleine voorrede, drukken.

1810. Op verzoek van Zijne Hoogweerdigheid den bisschop van Gent heb ik een schrift opgesteld over de afschaffing der « Pragmatica Sanctio » in Frankrijk voor Leo X en Frans I.

1811. Ik heb het volgende geschreven : 1° Over de natuur en de kracht van de noodzakelijkheid waarin toen, naar men zegde, de Fransche kerk zich bevond, en die als eene voldoende reden gegeven wierd, om de « institutio » der bisschoppen door de Aartsbisschoppen te laten doen, zonder dat de Paus gekend wierd; — 2° Geschiedenis van het « Conventus Bituricensis » op het einde der 15e eeuw, op wiens besluiten de tegenpartij meest steunde; — 3° Kleine verhandeling over het gezegde : de Kerk is in den Staat, en niet de Staat in de Kerk; — 4° Wie heeft de macht eenen catechismus voor te schrijven? Alle die schriften wierden in het hotel van Zijne doorluchtige Hoogweerdigheid den prins bisschop van Gent gevonden, en door de policie in beslag genomen.

1799. Dresdæ moratus typis Lipsiensibus edi curavit, in 12° pp. 32 breve S. D. N. Pii VI ad cardinalem archiepiscopum Mechliniensem de 30 Julii 1798, super juramento odii, præmissa præfatiuncula.

1810. Rogatus ab episcopo Gandensi scriptum redegi concernens Pragmaticæ Sanctionis abrogationem in Gallia pro Leone X et Francisco I.

1811. Scripta composui 1° de natura et vi necessitatis, in qua tunc gallicana ecclesia dicebatur gravari, quæ esset sufficiens causa, ut institutio episcoporum, neglecto Pontifice, ab archiepiscopis daretur; — item 2° historiam conventus Bituricensis sub finem seculi decimi quinti, cujus statutis pars adversa plurimum nitebatur; — 3° dissertatiunculam de illo dicto : Ecclesia est in statu, non vero status in Ecclesia; — 4° cui sit potestas catechismum præscribendi. Hæc omnia scripta in hospitio illustrissimi ac celsissimi episcopi Gandensis reperta a politiæ satellitibus abrepta fuerunt. »

———

Lijst der werken van

den Eximius J. F. VAN DE VELDE.

A. Gedrukte werken.

1° Oratio in illustri basilica Bruxellensi SS. Michaëlis et Gudulæ die XIX Julii MDCCLXXXV anni seculari secundo a restitutis denuo publico cultui sacris Hostiis quæ in eadem basilica adservantur, habita. (1).

Lovanii, typis academicis (1785) 44 bladz. in 4°.

2° Recherches historiques sur l'érection, constitution, droits et privilèges de l'Université de Louvain, relatives à la contestation actuelle. Correspondance épistolaire — 1788 — 6 vlugschriften in 8° samen 304 bladz.

Dit werk verscheen zonder naam van drukker of zonder naam van schrijver en maakte destijds veel ophef. Wij bezitten een exemplaar van die vlugschriften waarop Van de Velde eigenhandig geschreven heeft :

« J. Franç. Van de Velde S. T. Dr. est auteur de ces *Recherches » sur l'érection etc. de l'Université de Louvain*, ouvrage commencé à » Malines dans la maison de Mr le chanoine de Broux dans la semaine » de Paques, mois de Mars en 1788 et achevé pendant l'été de cette » même année dans la maison de Madame la douairière Janssens à » Anvers, rue de la vieille Bourse et puis imprimé dans le temps à » St Trond et ailleurs. — Présent fait à sa nièce Eleonore Verstraeten » à Beveren, place du marché, l'an 1817 » (2).

---

(1) Wij bezitten een exemplaar der uitgaaf in 4° (volgens de autobiographia verscheen er eene uitgaaf in 8° te Luik). Dit exemplaar heeft toebehoord aan den Eximius zelf die menige belangrijke stukken en brieven, betrekkelijk het Jubeljaar van 't H. Sacrament van mirakel, ingelascht heeft, zoo onder andere :

Brief van het kapittel van Brussel Van de Velde uitnoodigende om eene *oratio* te komen houden; kopij van het antwoord des Eximius enz.

Programma's der feestelijkheden alsdan te Brussel gevierd.

Brieven van gelukwenschen over de *oratio* van wegens cardinalen Causati, Borgia abbé de Cornet en meer anderen.

(2) Het handschrift van dit werk hoort toe aan de Koninklijke Bibliotheek te Brussel, en bedraagt 400 bladz. f°. Het is er onder den titel van « Matériaux pour l'histoire de l'Université de Louvain. » Er zijn bemerkingen en nota's bij geschreven die in het gedrukt werk niet voorkomen. Mogelijk stelde de schrijver zich voor er eene tweede vermeerderde uitgave van te bezorgen.

3° Avis à un curé du diocèse de Tournay, relatif à la lettre circulaire émanée du vicariat du dit diocèse, le 13 Mai 1797, (24 floréal, an 5).

Leuven, J. P. Michel 1797, 65 bladz. in 12°.

4° Motifs de conscience qui empêchent les ministres du culte catholique à faire la déclaration exigée par la loi du 7 vendémiaire, an IV. in 12°.

5° Collectio brevium atque instructionum SS. D. N. Pii PP. VI et VII. Juxta exemplar impressum Romæ 1800-1801.

3 boekdeelen in 12°.

Reeds vroeger, gedurende zijn verblijf in Dresden (1799) had Van de Velde in Leipzig afzonderlijk doen drukken : Breve ad cardinalem archiepiscopum Mechliniensem de die 30 Julii 1798 super juramento odii, præmissa præfatiuncula (1). in 12° 32 bladz.

6° Mémoire sur l'incompétence du concile national à changer la discipline générale de l'Église, en vertu de la quelle le Pape seul donne l'institution canonique aux évêques nommés, et pour prouver également l'incompétence du concile à cet égard, même le concordat étant déclaré aboli.

Dit werk, uitgegeven door Kan. De Smet in zijnen *Coup d'œil sur l'histoire ecclésiastique dans les premières années du XIX siècle.* pag. 432 en volg. is een uittreksel van een meer uitgebreid werk van Van de Velde. Deze « Mémoire » werd door Mgr. de Broglie voorgelezen in de algemeene commissie-vergaderingen van het concilie van Parijs in 1811. Het grootere werk is waarschijnlijk dat, waarvan Mgr. de Broglie gewaagt in de brieven, waarbij hij den Eximius uitnoodigde om hem naar Parijs te vergezellen en waarvan hij zegt : « Je n'aurais pas » autant tardé à vous remercier, mon cher Docteur, de vos im» menses et si intéressants travaux qui portent, sur des questions dif» ficiles et peu connues, une lumière aussi précieuse que vaste et bien » distribuée »; en verder « finissez d'ici là, s'il vous est possible, le » peu de pages qui vous restent pour achever votre excellente disser» tation ».

---

(1) De volledige titel van dit werkje is : S. S. D. N. Pii Papæ VI Breve ad cardinalem archiepiscopum Mechliniensem 30 Julii 1798, juxta exemplum ex originali transcriptum, et ipsius Cardinalis archiepiscopi præfati manu propria subsignatum.

Op een exemplaar van dit werkje, in de abdij van Bornhem bewaard, staat van eene onbekende hand aangeteekend : Lipsiæ 1799 per J. Fr. Van de Velde, Theol. Doct. Lov.

De voorrede van Van de Velde beslaat 25 bladzijden.

7° Observations critiques et historiques sur un écrit ayant pour titre : Exposé des motifs qui militent en faveur du rétablissement du siège central de l'instruction publique pour les départements de la Belgique dans la ville de Louvain.

Bruxelles, G. Cuelens 1816, in 8° VII-110 bladz. (1).

8° Synopsis monumentorum collectionis proxime edendæ conciliorum omnium archiepiscopatus Mechliensis, qua, præter horum conciliorum historiam, cum provinciæ, tum maxime archidiœceseos Mechliniensis hierarchicus status ab anno 1559 ad an. 1802, necnon pro re nata etiam politicus, summatim exhibetur. Inseruntur per occasionem observationes circa ecclesiasticam disciplinam et historiam litterariam, cum indicibus pluribus et notis.

Gandavi, typis Bernardi Poelman, 3 boekd. in 8°.

Het eerste deel verschenen in 1821, bevat 464 bladz. het tweede ook van 1821, 485 bladz. en het derde, van 1822, 399 bladz. Ten einde van dit derde deel beloofde de schrijver, binnen eenige dagen, eene tafel uit te geven van de persoons- en plaatsnamen in den synopsis vóórkomende. Die tafel is niet verschenen : in zijne Eigenhandige Levensbeschrijving meldt Van de Velde, dat ten gevolge van de nalatigheid des uitgevers die tafel enkel binnen eenige maanden zal gereed zijn. Van de Velde overleed den 9 January 1823 en de tafel zag nooit het licht (2).

B. Handschriften.

9° Lectio scripturæ et varia de scripturis et veterum patrum testimoniis sumpta argumenta. — in f°.

Zie catalogue des livres de Van de Velde, vol. II n° 15251.

10° Reflectiones ad responsa professorum seminarii generalis Lovanii, dum in examinanda eorum doctrina arch. Mechliniensis illic occuparetur, ejus rogatu in chartam conjectæ.

---

(1) In het archief des bisdoms Gent wordt een handschrift van Van de Velde bewaard, (onvolledig, van bladz. 9 tot 168) het schijnt de nota's te behelzen, voorloopig genomen voor het vervaardigen van deze *observations critiques*.

(2) De Synopsis monumentorum, het belangrijkste der in druk gegeven werken van Van de Velde zijnde, hebben wij er elders meer bijzonderheden over medegedeeld. Zie bladz. 176.

11° Réflexions sur les réponses des professeurs du séminaire général à Louvain, en 1789.

12° Dissertatio adversus J. Bellegarde aliosque Jansenianæ factionis auctores composita in abbatia Alnensi.

13° Dissertatio ubi de bulla *Unigenitus* et S. Facultatis theol. constitutione ac gestis non pauca historice deducuntur.

14° Puncta quædam adstruuntur spectantia necessitatem libertatis episcoporum in tradendo pabulo doctrinæ populo sibi commisso.

Tijdens den verkoop der boeken van Dr Van de Velde waren de bovenstaande handschriften n° 10 tot en met 14 verzameld in éénen omslag. Zij zijn op losse bladen in f° geschreven.

15° Oratio in actu licentiæ erudit. D. Theys ex Opoeteren die 16 Octobris 1792, de librorum censura.

16° Oratio habita in templo R. P. Dominicanorum Lovanii, 7 Martii 1776.

17° Vesperiæ in actu licentiæ erud. D. Aertgeerts ex Vorst die 13 Octobris 1795.

18° Orationes.

Deze nummers 15, 16 en 17, kwamen vóór in de boekenlijst van Van de Velde, b. II n° 15251, samen met de « lectio enz. » hierboven vermeld onder n° 1, allen in f°.

19° Orationes academicæ variæ (1) f° cataloog II n° 12782.

— Oratio habita 8 Oct. 1896 occasione lectionis meæ ordinariæ theologicæ, origo et institutum canonissarum Belgii.

— An canonissæ sint personæ ecclesiasticæ?

— Evangelizo vobis gaudium magnum etc.

— Oratio habita 17 Aug. 1774 ..... in actu licentiæ.

---

(1) Er moet sprake geweest zijn die *orationes academicæ* in druk te geven, immers ik lees in eenen brief van G. Moser van 22 Jan. 1819 :

« Het waar zekerlijk ten hoogsten te wenschen dat uwe *orationes academicæ*, waarin zoovele belangrijke zaken, die men te vergeefs bij eenige Theologanten zoude zoeken, het licht zagen..... Maar, gelijk UEerw. wel zal begrijpen, die moeten opentlijk onder uwen naam verschijnen; want al wierd dezen agtergelaten, het begin van ieder oratie geeft gemeenlijk te kennen, wanneer en bij welke gelegentheid deze geschied is, en dus zou toch geheel het Nederland weten, dat deze door UEerw. gemaakt en geproclameerd zijn. Daar leven nog zooveel menschen die in de zelfde tegenwoordig zijn geweest. Maar zouden uwe vijanden de bijgebragte reden tegen het groot werk (synodicon Belgicum) hier ook niet als een pretext kunnen gebruiken om UEerw. te plagen? Want men moet bekennen dat uwen stiel wegens Merten Luther en zijne *gregales*, weinig overeenstemd met de verdraagsaamheid der verlichte 19e eeuw..... »

— Oratio habita 22 Aug. 1776 in actu doctorali Dni Marant.

— An homines posteriorum saeculorum.....

— De triplici militiae genere.

— De diversitate militiarum.

— Calamitates hominis lapsi.

— De physicae utilitate. alles in f°.

20° Analyse et abrégé de l'ouvrage de M. Winckelman : Histoire de l'art de l'antiquité, traduction de l'allemand par Huber — zie catalog Van de Velde II n° 6944.

Op het eerste blad v° schreef Van de Velde :

« Ces extraits ont été faits et écrits à Dresde, capitale de la Saxe, » par J. F. Van de Velde, docteur et professeur de l'écriture sainte » à Louvain, en 1799, lorsqu'il se trouvait dans cette ville pour éviter » les troubles qui agitaient alors sa patrie. *Ita tarda fluunt tempora.* » Ils contiennent l'analyse et l'abrégé du savant ouvrage de Winckel-» man ».

Dit handschrift, bevattende 338 bladz. in f° en menigvuldige doorteekeningen van platen, behoort aan den Oudheidskundigen Kring van het land van Waes.

21° Notice des modèles faits sur les antiques qui existent à Rome et ailleurs, rassemblés dans les rez-de-chaussée de la galerie à Dresde, et voyage de Dresde à Königstein.

Z. Cataloog Van de Velde II n° 6975.

22° Catalogue systématique des éditions de la Bible tant en langue originale que dans ses différentes versions.

Zie Cataloog II n° 15298. 90 bladz. in f°.

Dit handschrift behoort aan de kon. bibl. te Brussel.

23° Lettre sur les affaires de l'église de Troyes en 1813; composée à la demande de Mr Desjardins, curé de Réthel; ou observations sur la lettre de MM. les prétendus vicaires généraux de Troyes du 10 Nov. 1813.

Z. Cataloog II 15316.

24° Un écrit sur *l'enseignement public*, composé par ordre du prince de Méan, archévêque de Malines, vol. in 4°.

Dit werk wordt aangehaald door Mr Reusens in zijn « de Johannis Francisci Van de Velde vita et meritis » als alsdan toebehoorende aan Mgr. De Ram, rector der Hoogeschool.

25° De nummers 11124—11125 en 11136 van den Cataloog der boeken van Van de Velde melden verzamelingen door hem gemaakt van schriften en brieven van oprecht historisch belang, en met menig-

vuldige aanteekeningen, alles van zijne hand. Wij laten er hier de beschrijving van volgen :

N° 11124. Edit, ordonnance et règlement sur la suppression des couvents en Belgique. Observations et réclamations de l'archévêque de Malines, des évêques et chapitres du pays au gouvernement; satyre contre les moines etc.; — edikt raekende de vernietiging van verscheydene onnoodige cloosters van 17 Maerte 1783. — Représentation de l'archévêque de Malines du 16 Nov. 1781, sur l'édit de tolérance. — Même représentation par le magistrat de Bruxelles aux gouverneurs des Pays-Bas. — Lettre de Mr Enoch à l'archévêque de Malines etc. — Instructions aux curés par le même. — Lettres originales de Mr Enoch sur la suppression des religieuses, et une autre de Mr J. H. Haenen sur le même sujet. — Suppression des couvents, dates, provinces, lieux, commissaires, annotations y relatives. — Copia monumentorum in causa suppressionis monasteriorum Belgii, anno 1783.

Bedenken en antwoorde aan J. Van de Velde, in Duytschland 1801 door eenen prelaet wegens de regulen onder de reguliere te onderhouden. Collection de Satyres sur Joseph II enz.

Onder n° 11125 : Edit, ordonnance et règlement concernant le Séminaire Général de Louvain, avec les réclamations et observations des évêques et des états des provinces, y analogues; — pièces détachées sur le même séminaire. — Poursuite du recteur intrus Mr Claver, régent du Porc, et autres membres de l'Université. Examen et déclaration de l'archévêque de Malines, au sujet de l'enseignement des professeurs de l'Université. — (Déclaration de l'archévêque de Malines sur l'enseignement du séminaire général, avec l'examen doctrinal, les sentiments des professeurs et des livres classiques de cette nouvelle institution du 26 Juin 1789) etc. — Grand nombre de pièces pour et contre Mr le professeur Le Plat etc.

Onder n° 11136 : Réclamation des Belges en matières civiles et mixtes et en matières ecclésiastiques sur le serment de haine à la Royauté, etc.

26° Nota's voor het opmaken eener geschiedenis en beschrijving der stad Hulst en van het Hulster-ambacht, onvolledig. 8 bladz. f°.

27° Beschrijving van Beveren, de drie eerste cahiers, onvoltooid of deels verloren gegaan werk. 24 bl. 4°.

Nota's dienstig voor het opmaken der geschiedenis van Beveren..... 118 bladz. verschillig form.

Deze nota's getuigen van lange studie en veelvuldige opzoekingen over de adellijke geslachten der heerlijkheid van Beveren en over diens

geschiedenis, volledige naamlijsten der pastoors, onderpastoors enz., de stichting van het geestelijk hof, het klooster der Guilelmieten enz. enz. Zij zijn van het grootste nut voor het opmaken eener volledige geschiedenis van Beveren en diens heerlijkheid.

28° Aanteekeningen betrekkelijk de geschiedenis van Rupelmonde.
16 bladz. f°.

29° Uittreksels afschriften enz. uit den « oudt register A. van Jan de Neve, greffier van den lande van Waes anno 1549. 108 bladz. f°.

Dit oudt register A. behoorde eertijds bij de archieven der stad St Nikolaas en was een boekdeel, geheel in perkament, door Jan de Neve, (zoon van Baudewijn, hoogbaljuw van het land van Waes) eigenhandig geschreven. Die Jan de Neve was greffier van het hoofdcollege, van 6 Dec. 1525 tot 1551, achtervolgens Burgemeester van Dendermonde en hoofdschepen van Waes, en overleed in 1568. Het register is verloren gegaan, vermoedelijk in den brand van het stadhuis van St Nikolaas, in 1874. De heer Jozef Geerts vond in het Staatsarchief te Gent, onder nummer 125 der Waasche oorkonden, een register gemerkt : *Register A. Vernieuwing van voorgeboden der keuren van het land van Waes, Beveren, Dendermonde enz.* De vergelijking van dit handschrift met het oude register door Dr Van de Velde ontleed, gaf hem de overtuiging, dat dit laatste een overschrift was der voornaamste artikelen van het boek dat hij voor oogen had. Het Register A n° 125, wordt thans overgedrukt in de Annalen van den Oudheidskundigen Kring van Waas. Zie boekd. 9 bl. 25.

30° Afschriften van Waesche kronijken, en wel namentlijk van : « de notitiën van oud-heden enz. van den heer B. Pierssens van St Nikolaas » — « het handboekje van den eerw. heer Loos, pastoor te Rupelmonde » — « uyt een register der greffie van de parochie van St Nicolaes ». Samen 48 bladz. f°.

De handschriften onder nummers 26 tot en met 30 hierboven, behooren aan den Oudheidskundigen Kring van Waas, aan wien zij door den heer De Decker-Verwilghen geschonken wierden.

31° Catalogus rectorum et decanorum Universitatis Lovaniensis a Febr. 1625—1718, item 1721. 56 bladz. kl. f°.

Dit handschrift, toebehoorende aan de Koninklijke Bibliotheek te Brussel, bevat opzoekingen tot het opmaken van eene volledige lijst der rectors en dekens der oude hoogeschool.

32° Samen met voorgaande handschrift ingebonden : Relatio eorum quæ Lovanii circa declarationem lege Gallica de 7 vendemiaire an IV Reipublicæ præscriptam, gesta fuerunt.

Onafgewerkt..... 74 bladz. kl. f°.

33° Nog in hetzelfde boekdeel bijgebonden eene verhandeling in het latijn, zonder opschrift, beginnende met de woorden : « Cum multi e clero archidiœcesis nostræ summopere exspectant, ac omnibus in voto sit ut etc. » Het stuk handelt insgelijks over den republiekijnschen eed en schijnt of een afschrift te zijn van eenen herderlijken brief van den aartsbisschop, of een ontwerp aan den aartsbisschop te onderwerpen. Men weet immers dat Van de Velde meermaals over dergelijke ontwerpen met Mgr. den cardinaal Frankenberg in briefwisseling was. De archieven van het bisdom Gent bezitten een groot getal brieven door den cardinaal aan Van de Velde geschreven en door dezen in eenen bundel ingebonden.

Laatst gemeld schrift bedraagt 12 bladz. kl. f°.

34° Notitiæ episcopatus Gandavensis. Dit handschrift was bestemd om eene volledige biographische naamlijst te worden van alle de bisschoppen van Gent, de dekens van Gent, de abten van St Baafs, van af de 16^e^ eeuw enz.

Dit werk, dat zeer belangrijke nota's bevat, is zonderling opgevat. De schrijver had een boekdeel laten verveerdigen van 520 bladzijden in f°. Op elk blad staat boven aan gedrukt eene cartouche, of omlijsting, bestemd om het wapenschild te dragen van den persoon, wiens levensbeschrijving op dit blad zal worden geschreven. Verschillige levensbeschrijvingen zijn aldus volledig opgemaakt, andere gedeeltelijk, en meer andere waren nog te maken. Op eenige bladen is het wapenschild in de omlijsting ingeplakt of ingeteekend.

Dit boekdeel behoort toe aan de Koninklijke Bibliotheek te Brussel en berust aldaar onder n^r^ 21260 der handschriften.

35° Catalogus librorum spectantium ad historiam ordinis seu instituti Societatis Jesu, vulgo Jesuitarum, compositus per J. Fr. Van de Velde.

Handschrift n° 18129 der Kon. bibl. 32 bladz. f°.

36° Concordat entre le Pape Pie VII et l'empereur Napoléon, conclu à Fontainebleau le 25 Janvier 1803 et décret de Sa Majesté y relatif du 25 Mars.

Item. Question sur l'autorité de ce Concordat, proposée par Mr Hulot, curé d'Attigny à un des cardinaux exilés en Champagne.

Copié par J. Fr. Van de Velde sur l'original.

Handschrift 18130 der Kon. bibl. 13 bl. f°.

37° De koninklijke bibliotheek bevat ook nog een klein handschrift van den Eximius getiteld :

XXII volumina Msta in f° collecta ut creditur per Viglium.

Op het laatste blad las ik volgende nota :

« Ces 22 volumes in f° sont le premier ouvrage, ou présent, fait à la bibliothèque de Göttingen par Joachimus Heinricus liber baro de Bulau — achevé le dépouillement de ces 22 volumes, pour autant que les pièces regardent les Pays-Bas et surtout les affaires ecclésiastiques d'iceux, à Göttingen, ce 6 Juin 1798. J. Fr. Van de Velde. »

38° Cahier contenant la description des antiques conservés dans la galerie de Dresde.

Dit werk wierd in den verkoop van Van de Velde's bibliotheek, onder n° 6979 verkocht, te samen met eenen duitschen cataloog dezer galery.

39° Notes touchant la galerie et objets remarquables dans la ville de Cassel, onder n° 6984 van den cataloog.

40° Notice des livres d'estampes et des estampes en feuilles qui composent une partie de la riche collection de S. A. R. le prince Albert de Saxe-Teschen, ancien gouverneur général des Pays-Bas Autrichiens; écrite par le doct. J. F. Van de Velde : pendant les années 1798 et 1799, lors de son séjour à Dresde, où ce cabinet avait été transporté par suite de la Révolution Belgique.

Man. in 8 cart. contenant : 1° Antiquités, estampes d'après Raphaël, Dominiquin, Guido, Mengs; vues de Rome, coloriées par Panini, Piranesi etc., vues de Naples, N° 1 à 99. 3 cahiers — 2° Estampes de l'école Italienne 5 cahiers — 3° Idem Anglaise, 2 cahiers — 4° Idem Flamande, 2 cahiers, galerie de Luxembourg — 5° Idem Française, 5 cahiers, galerie de Versailles. En tout 17 cahiers.

41° Nota's getrokken uit de registers der Leuvensche Hoogeschool door J. Fr. Van de Velde, gevoegd bij een handschrift met titel : Epitaphia varia Adriani VI a diversis composita et typis edita — onder n° 8752 van Van de Velde's cataloog.

42° Registrum continens excerpta ex actis SS. Bolandi door Van de Velde op perkament geschreven.

43° Table des lettres de Luther — zie cataloog n° 15264.

44° Index epistolarum omnium doctoris Martini Lutheri ordine chronologico ab anno 1507 usque ad ann. 1546 emortualem, assignatis libris ubi continentur; accurate digestus a Jo. Fr. Van de Velde.

Cataloog n° 15265.

45° Index XXVI tabularum geographiæ antiquæ etc.

Cataloog n° 15266.

46° Descriptio Palestinæ et Ægypti. Cataloog n° 15267.

47° Les directeurs de l'académie royale des sciences à Berlin, et d'autres sociétés savantes de la même ville.

Principales statues de Rome.

Notices diverses. Cataloog n° 15321.

48° Theses Lovanii defensæ apud ordines regulares. in f°.

49° Mémoire justificatif du docteur Van de Velde.

Die « mémoire » door den Eximius aan het Staatsbestuur gezonden in 1786 tijdens de moeilijkheden over de thesis *de impedimentis matrimonii* is overgedrukt geweest in een vluchtschrift (2 deelen in 8°) in Rijsel gedrukt in 1786 en getiteld : Relation fidèle de la dispute élevée entre les docteurs en théologie de Louvain, à l'occasion d'une thèse *de impedimentis matrimonii*. Die *relation fidèle* was het werk van prof. Le Plat. Zij kwam voor in de gedrukte boekenlijst van Van de Velde onder n° 3984 met de aanteekening : Rare à cause que cette relation n'a jamais vu le jour. « Rare » dat zal wel, maar toch verscheen zij in druk. Wij hebben er een exemplaar van wedergevonden in de bibliotheek der abdij van Bornhem (1).

50° Sentimens des théologiens catholiques et luthériens sur le pouvoir d'établir des empêchemens de mariage au sens du Concile de Trente.

Dit handschrift is vermeld onder n° 3986 van den gedrukten catalog. N° 3987 spreekt nog van een ander schrift, zonder titel, op hetzelfde onderwerp. Un paquet de manuscrits in f° de 356 pages, la pluspart par J. Fr. Van de Velde sur les *impedimenta matrimonii*.

51° Notice sur le nouveau Catéchisme Français 1808.

Zie cataloog n° 4448.

52° Vier handschriften in 1811 te Parijs verveerdigd, aangeslagen door de Fransche politie, tusschen de papieren van Mgr. de Broglie :

— De natura et vi necessitatis in qua gallicana ecclesia dicebatur gravari, quæ esset sufficiens causa ut institutio Episcoporum, neglecto Pontifice, ab archiepiscopis daretur.

— Historia conventus Bituricensis, sub finem sæculi decimi quinti.

— Dissertatiuncula de illo dicto : Ecclesia est in statu, non vero status in Ecclesia.

— Cui sit potestas catechismum præscribendi.

Zie de Eigenhandige Levensbeschrijving.

53° Twee verhandelingen over de decreten waarbij aan de Hoogeschool het vieren der *decadi's* en het opschorsen der Zondagrust bevolen wierd :

1° Dissertatio qua ostenditur non esse acquiescendum decreto municipalitatis Lovaniensis.

---

(1) Zie verder over dit werk bladz. 37.

2° Avisamentum in materia fidei et morum, Magn. D. Rectori ac Universitati Lovaniensi exhibitum. 76 bladz. in f°.

54° Notice systématique et bibliographique des Conciles.

Wij zagen in het « relaes » van Van de Velde, dat hij te Parijs aan die *notice* werkte, en dat hij ze, bij zijnen terugkeer uit Vincennes, wedervond. Wat er verder van geworden is weten wij niet : de catalog zijner bibliotheek maakt er geen gewag van.

55° Een handschrift, zonder titel, van 40 bladzijden f° inhoudende aanteekeningen en afschriften genomen te Bremen, in 1795, in de verzameling van oorspronkelijke brieven van beroemde mannen der XVIe eeuw, op het Breemsche stadhuis berustende.

Dit afschrift hoort heden toe aan de Koninklijke Bibliotheek van Brussel, alwaar het is inbegrepen geweest in het handschrift Apparatus Melanchtonianus. 't Is van dit handschrift dat Van de Velde in zijne Eigenhandige Levensbeschrijving zegt :

« Auctorum signaturas Bremæ, mense junio 1795 accurate calamo » prænobilis domini Caroli Meyers Antverpiensis exaratas, additis alio » charactere singulorum nominibus, item annis quibus quævis exarata, » digessit in classes tres theologorum, jurisconsultorum ac philologo- » rum ac compingi jussit in unum volumen in 4° pagellorum sex ».

Wonder is het nochtans dat die verzameling van handteekens heden niet meer bij het handschrift is aangevoegd (1). De inhoud van het handschrift is als volgt aangegeven door prof. Scheler die het, samen met den *Apparatus* heeft onderzocht (2).

« 1° Verzeichniss der Briefsteller in dem gedachten Bande, mit Hinweisung auf die Folio-Zahl, eingetheilt in Theologi, Jurisconsulti, Medici, Philologi.

2° Abschriften, Auszüge oder Inhaltsabgaben von 47 Briefen. Die meisten dieser Briefe sind an Joachim Vadianus, consul Sangallensis oder an Henricus Stephanus gerichtet. »

Met reden mag verondersteld worden dat het verveerdigen van dit handschrift aan Van de Velde het gedacht heeft doen opvatten van zijn groot werk door Prof. Scheler, « Apparatus Melanchtonianus » gedoopt.

56° Liber actorum bibliothecæ Academiæ Lovanii a Secunda Februarii 1771.

---

(1) Scheler, bl. 8 van zijn werk op Van de Velde's *apparatus*, teekent aan, en wij hebben het zelf bestatigd, dat noch in de nalatenschap van Mgr. de Ram, noch in den cataloog van Van de Velde's bibliotheek die verzameling voorkomt.

(2) Zie Scheler, bl. 8.

Handschrift van Van de Velde, de laatste bibliothecaris der Leuvensche Hoogeschool, bevat geheel dezes bestuur der bibliotheek van 2 February 1772, datum zijner in diensttreding, tot 1794.

Dit handschrift heeft toebehoord aan Mgr. de Ram, die het aan Namur mededeelde voor het verveerdigen zijner Histoire de la Bibliothèque Publique de Louvain. Het wierd met meer andere handschriften van den Eximius door het Staatsbestuur, van de erven de Ram gekocht (1).

57° Een handschrift, bewaard in de bibliotheek der Gentsche Hoogeschool en getiteld : Privilegia Universitatis Lovaniensis, houdt aan 't einde eenen brief in, gedagteekend uit Beveren, September 1816, en bij welken de geleerde theologant en boekenkenner *Van de Velde* aan den aartsbisschop van Mechelen zijne denkwijze uitdrukt aangaande de herstelling der aloude Leuvensche Universiteit. Dit opstel, waarin het aanzienlijk belang van een degelijk hooger onderwijs besproken wordt, is een echt historisch document, merkwaardig voor de eerste jaren der regeering van Koning Willem I (2).

58° Bij deze lijst zijner handschriften mogen wij voegen de merkweerdige *catalogues systèmatiques*, voor zijne bibliotheek gemaakt, en waarover wij verder breedvoerig zullen handelen. Die *catalogues systèmatiques* begrijpen zes en dertig boekdeelen in f° die gezamentlijk circa 5,200 bladzijden inhouden.

59° Het koninklijk archief te Brussel bezit nog van Van de Velde's hand, tusschen de papieren voortkomende van Mgr. de Ram :

— Divers points dignes de remarque concernant l'Université de Louvain. — Het is eene soort van ontledende lijst der Hoogeschool-archieven van 1545 tot 1655.

— Inventaire des états et revenus tant de l'Université en corps que de ses différentes entremises, que les facultés de theologie, de droit, de médecine et des arts, ont fourni au gouvernement Autrichien en exécution du décret de Joseph II du 10 Novembre 1784. — Item inventaire des différents états et revenus des collèges de l'Université.

Al wat in dien inventaris de faculteit der Godsgeleerdheid betreft is oorspronkelijk werk van Van de Velde, voor de overige faculteiten, wierd het door hem enkel afgeschreven.

— Actes de la faculté de Théologie sous le décanat de J. Fr. Van de Velde 1784-1797, minutes autographes de Van de Velde.

(1) Zie nota in gemeld werk van Namur, bl. X. De *liber actorum* berust heden in het Staatsarchief te Brussel.

(2) Zie Geschiedenis der gemeenten van Oost-Vlaanderen, door De Potter en Broeckaert. Beveren, bl. 91.

60° Voor memorie teekenen wij hier nog aan het merkweerdig handschrift der Koninklijke Bibliotheek, door prof. Scheler *Apparatus Melanchtonianus* genaamd en waarvan wij eene volledige beschrijving gegeven hebben in het Ve Hoofdstuk van ons werk.

C. Werken door Van de Velde uitgegeven, of tot uitgaaf voorbereid, met aanteekeningen en toelichtingen.

Notitia conciliorum sanctæ Ecclesiæ, in qua elucidantur exactissime tum sacri canones, tum veteres novique Ecclesiæ ritus tum præcipuæ partes ecclesiasticæ historiæ, auctore Joanne Cabassutio. Lovanii, typis Joan. Franc. Van Overbeke, 1776, in 8° (1).

— Historia et concordia evangelica theologi Parisiensis, Lovanii, typographia academica 1779, in 8°.

De cataloog der boeken van den Eximius duiden nog aan als met aanteekeningen door hem verrijkt, de volgende werken :

Observationes theologicæ in prælectiones Jos. Jo. Nep. Pehem, in jus ecclesiasticum universum. Lov. 1786 et 1787 impressas, typis academ. Manuscriptum in fol. auctore D. Stevens Semin. episcop. Namurc. prof. foliorum 28.

Conformité de la doctrine contenue dans les 20 premiers cahiers des Institutes du droit canonique de M. Pehem avec les erreurs condamnées dans Eybel, avec un appendice de monumens de l'église de France relatifs à la matière (Louvain, chez Van der Haert) 1787 in 8°. Het nawoord is van Van de Velde.

— Verzeichniss der Gemälde der Kaiserlich-Königlichen Bildergallerie in Wien, verfasst von Christian van Mechel. Wien, 1783 in 8°.

Aan dit werk hechtte Van de Velde eene eigenhandig geschreven lijst door hem opgemaakt, van de schilders wier werken in het Keizerlijk museum te Weenen bewaard worden, en eene rangschikking dier werken volgens de school waartoe zij behooren.

— H. Buschii, vallum humanitatis, sive humaniorum litterarum vindiciæ, cum auctoris vita etc.....

---

(1) Dit werk komt voor in den gedrukten cataloog, onder n^r^ 2435 met volgende nota : On trouve sur le feuillet avant le titre la note suivante, de la main de Van de Velde : « Editionem hanc curavit C. Terswack, S. T. D. R. Dissertationem anonymi ex gallico latinam fecit D. Marant ; notulas adjecit J. Fr. Van de Velde ».

Waarbij eene belangrijke nota van Van de Velde onder n° 7107 van zijnen cataloog.

— Beschreibung der vorzüglichsten Merkwürdigkeiten und Kunstsachen der Stadt Magdeburg, aus den alten und neuern Zeiten. Magdeb. 1799, in 4°.

Dit werk wierd door den Eximius met vele bijzondere nota's verrijkt.

— Chronologia sacra episcoporum Belgii. Brux. 1761, in 8° — talrijke aanteekeningen.

— Acta ecclesiæ Mechliniensis, anni 1718, circa bullam Unigenitus. Brux. 1719, in 8° — vol aanteekeningen.

— Compendium chronologicum episcoporum Brugensium etc. Brugis 1751, in 8° — met aanteekeningen.

— Disquisitio historica de origine Beghinarum et Beghinagiorum Belgii etc.

Aanteekeningen van Van de Velde en van andere.

— J. C. Frobing. Luther, oder kleine Reformationsgeschichte. Leipzig 1792, in 8° — eenige nota's.

— Histoire du Calvinisme, par Maimbourg S. J. Paris 1682, in 12° — id.

— P. J. Marant. Discussio historica de beata Virgine corpore in cælum assumpta Lov. 1786.

Aanteekeningen van den Eximius en van anderen.

— Code religieux contenant tout ce qui concerne l'organisation et la police des cultes. Paris 1802, in 8° — Met eene tabel en aanteekeningen van Van de Velde.

— Mémoires historiques et politiques des Pays-Bas Autrichiens (par M. Neny, président) Brux. 1784 — aanteekeningen.

— Eene nota gevoegd bij een werk getiteld : Coup d'œil sur le congres d'Ems.

— Description des pierres gravées du baron de Stosch, par l'abbé Winckelman 1770 — aanteekeningen van den Eximius.

— Petri Georgisch, regesta chronologico-diplomatica-Francof. 1740-44 — met een bijvoegsel van Van de Velde.

— Bibliotheca Belgica, cura et studio Jo. Fr. Foppens — met eenige aanteekeningen.

— De Phil. Melanchtonis ortu, totius vitæ curriculo et morte, narratio Joachim. Camerarii, Lipsiæ 1566.

Bij dit werk voegde Van de Velde eene beredeneerde lijst van alle de levensbeschrijvingen Melanchtons.

— Bij eene latere uitgaaf van zelfde werk, bezorgd door G. Theod. Strobelius in 1777 — schreef Van de Velde ook nog verschillige nota's.

— Aan den « liber evangeliorum totius anni, ad usum ordinis Cartusiensis » voegde Van de Velde eene tafel en nota's.

— Jud. le Plat, Vindiciæ assertorum in præfatione codici Concilii Tridentini, anni 1779 præmissa, etc......

Door Van de Velde aangeteekend, die er ook eenige uittreksels van andere werken bijvoegde.

— De tafels van het werk : Epistolæ Andreæ Dudithii Sbardallati episcopi Tinensis et ad Tridentinum synodum legati, postea a religione catholica desertoris enz.

— Note manuscrite sur l'ouvrage : Avis des censeurs nommés par la cour du parlement de Paris, pour l'examen de la nouvelle collection des Conciles du père S. Hardouin S. J. etc.

— Een bundel bemerkingen van den Eximius over het werk : S. P. Justini, philosophi et martyris opera.

— Nota's op het werk : Parallelum inter propositiones extractas ex theologia morali Wenc. Schanzæ, prof. Vindobon. et alias propositiones a S. Sede damnatas, Bajanas, Quesnellianas.

— Een bundel nota's op het werk : Disputationum Rob. Bellarmini S. J. de controversiis christianæ fidei, adversus hujus temporis hæreticos etc.

— Idem op : Censura facultatis theologiæ Lovaniensis.

— Idem op : Supplementum epistolarum Mart. Lutheri enz.

— Aanteekeningen op het werk : Vier en zestig diversche werkjes van David Joris.

— Van de Velde wierd in 1781 verzocht door cardinaal Busca (1) om mede te werken aan eene uitgave der werken van den H. Maximus, en namelijk om op te zoeken wat er in Belgie van die werken zou bewaard gebleven zijn. De medewerking van onzen Eximius bezorgde aan die uitgaaf een belangrijk deel, waarover wij het volgende aangeteekend vinden in de Patrologiæ cursus completus etc. van J. P. Migne (Patrologiæ latinæ Tomus LVII, sanctus Maximus Taurensis bl. 210).

« C. Codices Belgici.

Duo reperti sunt in Belgii bibliothecis codices mss. quorum curam gessit, mandante Ignatio Busca, apostolicæ sedis apud Belgas legato, qui in eo negotio pontificis jussu paruit, *can. Vandenvelderus* (sic) bibl. Lovan. præfectus et theologiæ professor. Erant scilicet :

1° *Codex bibliothecæ S. Martini canonicorum regularium Lovan.*

(1) De brief van cardinaal Busca is terug te vinden in het archief des bisdoms Gent.

membranaceus, in folio maximo, sæculi XI, duobus voluminibus exhibens homilias *de Tempore* et *de Sanctis* inter quas triginta partim homiliæ partim sermones S. Maximi.

2° *Codex bibliothecæ abbatiæ Camberonensis Cisterciensis ordinis*, chartaceus in 8° nitido charactere exaratus a fratre Joanne de Waulx an : 1620 aliquot Maximi sermones continens præfixo titulo *sermones beati Maximi Taurensis episcopi etc.* »

— Onze Eximius bezorgde ook nog eene volledige uitgaaf der herderlijke brieven, vastenbullen enz. van zijnen bijzonderen vriend en beschermer Mgr. Wellens, bisschop van Antwerpen (1).

Wij bezitten er een exemplaar van, in prachtband, versierd met het portret van Mgr. Wellens. Van de Velde schreef op dit exemplaar, *J. Fr. Van de Velde S. T. D. regens, in memoriam protectoris et amici sui collegit, atque ita compingi curavit anno 1784.*

— Van de Velde werkte ook mede aan de heruitgaaf van een werkje van zijnen vriend Gaspar Moser, getiteld : *De impedimentis matrimonii. Accedit collectio declarationum ac decretorum Benedicti XIV. Pii VI, aliorumque Summorum Pontificum circa eamdem materiam. Lovanii 1818, in 12.*

Desaangaande lees ik in eenen brief van Moser, van 22 Jan. 1819 : « De toegezonde stukken zijn zeer belangrijk voor die materie; en had ik die *monumenta ad manum* gehad in het opstellen van het klein werkje, zekerlijk had ik verscheide artikelen veel beter en nauwkeuriger verhandeld. Nu zal ik er altijd eenige notitien uitnemen tot mijne eige onderrigting; want, mits Michel overleden is, twijffele ik sterk of er nog kwestie zal zijn van eene tweede editie. Ten minsten zal ik er mij niet mede bemoeijen ten zij enkelijk met eenige verbeteringen en noten te bezorgen, op conditie, dat alles zij tot last van den drukker alleen ».

Er verscheen nochtans meer dan één herdruk van het werk, en van

---

(1) Mgr. Jacobus Thomas Josephus Wellens, XVIIe bisschop van Antwerpen, was geboren in 1726 te Antwerpen, was na schitterende studien in wijsbegeerte te Leuven, doctor in de Godsgeleerdheid geworden (1756) en opvolgentlijk *doctor regens* en voorzitter van het Ste Anna College (1754) en van het Hollandsch College (1765), in welke laatste hoedanigheid Van de Velde hem opvolgde. In April 1773 wierd hij bisschop van Antwerpen. Als bisschop bleef hij met zijnen bijzonderen vriend, Van de Velde, steeds in de innigste vriendschapsbetrekking. Zulks getuigen menigvuldige brieven heden nog bewaard in het archief des bisdoms Gent. — Men leze verder over bisschop Wellens, de nota van Van de Velde in zijnen *Synopsis monumentorum*, Tom. II, bladz. 519. — Ook Verhaegen's *Le cardinal de Franckenberg*, passim.

de medegedeelde nota's van Van de Velde wierd daartoe ruimschoots gebruik gemaakt. Eene levensbeschrijving van G. Moser verscheuen in het jaarboek 1842 der Hoogeschool van Leuven zegt er van : La troisième édition publiée dans la même ville (Louvain) 219 pag. in 8°, est augmentée de quelques notes et déclarations des Souverains-Pontifes. Ce traité si méthodique et si bien écrit, qui est dans les mains de tous les Théologiens, a été réimprimé depuis. La question, relative au pouvoir de constituer les empêchemens dirimens du mariage, y est développée avec une précision et une lucidité remarquable etc.

— Men weet ook dat eerw. heer P. J. de Ram, eerst archivaris des bisdoms Mechelen, later rector magnificus der Leuvensche Hoogeschool, het Synodicon uitgaf onder den titel : *Nova et absoluta collectio Synodorum tam provincialium quam diœcesanarum archiepiscopatus Mechliniensis. Accedunt illuc spectantia rei ecclesiasticæ monumenta, pleraque inedita, omnia diligenter recognita ac in sectiones quinque distributa. Summo labore primum collegit et illustravit* Joannes-Franciscus Van de Velde, *in acad. quondam Lov. S. T. D. regens ac professor Cæsareo-regius. Nunc vero, jubente ac promovente celsissimo ac reverendissimo principe Francisco-Antonio de Méan archiepisco Mechliniensi, recollegit, supplevit illustravit Petrus-Franciscus-Xaverius de Ram, ejusdem archidiœc. presbyter et archivarius. — Mechliniæ, typis P.-J. Hanicq, typogr. etc.... 1828.*

Wij kunnen niet beter de belangrijkheid van Van de Velde's werk doen uitschijnen dan met hier eenige uittreksels van de voorrede aan te halen die in de Ram's uitgaaf het *Synodicon* voorafgaat :

Jam a triginta et amplius annis Belgicæ nostræ Synodos edendi consilium iniisse Eximium Doctissimumque *Joannem Franciscum Van de Velde* abunde est notum. Rem illam cum nonnullis tum Patriæ Episcopis communicaverat, quam iidem non laudarunt modo, sed et summopere probarunt. Obstitit sæva temporum iniquitas ne propositum perageret laborem, quem denuo tamen in manus sumpsit circa annum MDCCCXIX; qua quidem tempestate Prospectum in publicum emisit *Collectionis* illorum *Monumentorum* quæ ad Mechliniensem Ecclesiam spectant; namque ab hac Metropolitana ac Primatiali sede initium erat faciendum *Synodici Belgici*, quod aliquando promulgare constituerat. Sed quum Apparatui præmittendo, qui Synopseos titulo Gandavi tribus tomis anno MDCCCXXII prodiit, diutius immoraretur, dierum longitudine repletus, necnon gravi admodum ægritudine fractus, universi Belgicæ Cleri luctu, die nona mensis Januarii anno proxime sequenti, vita defunctus est vir ille, cujus scripta et gesta, licet

nostris præconiis longe majora, quam primum commentatione prosequemur.

Præter Belgicæ Synodorum editiones omnes, aliaque documenta typis expressa, doctissimus æque ac sagacissimus indagator copiosam pretiosamque insuper Monumentorum supellectilem undequaque congesserat : inter hæc operis adjumenta, vel ipso teste, principem locum tenent originalia documenta, Codices ac Membranæ, quæ Eminentissimus Cardinal *a Franckenberg*, sanctæ memoriæ, archiepiscopus Mechliniensis, pro egregio suo in ecclesiasticam disciplinam studio, paternoque erga virum sane optimum affectu, ipse commodare dignatus erat. Accedunt collectanea, quæ ex Tabulario Episcopatus Brugensis per Rev. Dominum *Caytan* procurata fuerunt, quoque ipse ex Archivis Diœcesis Antverpiensis ac Gandensis, variisque Eruditorum Musæis obtinuerat. Hisce etiam accedunt Codices manu exarati, quos seu dono seu pretio comparaverat; cujusmodi sunt piæ memoriæ ac eruditorum hominum *Gerardi Dominici de Azeredo Coutinho y Bernal*, Præpositi B. M. V. trans Dyliam Mechliniæ; *Jacobi Goyers*, Canonici Anderlechtensis; ac *Gasparis Enoch*, Professoris Eloquentiæ Christianæ et majoris Beginagii Lovanii Pastoris. Ad usum quoque originalia quædam Monumenta, suaque Manuscripta, quæ nunc in Archivo Archiepiscopatus exstant, contulerat vir pius et eruditus *Petrus Josephus Van Helmont*, Ecclesiæ Metropolitanæ Mechliniensis Canonicus; quem nuper ...... etc.

Hisce ergo præsidiis ac felicibus auspiciis, luci publicæ jam nunc exponitur præfata *Collectio*, in quæ per omnia id maxime conatus sum, ut quam proxime ad eam accederem normam, quam sibi Eximius Dominus in disponendis et illustrandis Monumentis præscripserat; utque sedulo, tanti viri pedisequus, messem uberrimam recto ordine colligerem.....

Dit zij genoeg om de belangrijkheid van Van de Velde's verzameling te doen uitschijnen. De voortzetter of, beter gezegd, de uitgever van zijn werk na aangehaald te hebben, uit welke belangrijke deelen die verzameling bestond, zegt dat hij tot de orde toe, door Van de Velde voor de uitgaaf aangewezen, gevolgd heeft.

In een ander deel van ons werk hebben wij aangehaald hoe de handschriften van Van de Velde in bezit zijn gekomen van eerw. h. de Ram (1).

---

(1) Zie bladz. 110 en volgende.

Onze levensbeschrijving van Van de Velde zou onvolledig zijn, moesten wij niet eenige bladzijden wijden aan zijne bibliotheek, aan die merkweerdige boekverzameling, waarvoor hij noch tijd, noch kosten, noch moeite spaarde; die eene der merkweerdigste was welke alsdan ergens te vinden was; die verzameling, die door haren inhoud, hare samenstelling, hare rangschikking, een zoo juist gedacht van den man en van den geleerde geeft.

In de samenstelling der bibliotheek eens geleerden is gemakkelijk de aard van dezes studiën en van zijne wijze van werken op te speuren. De keus der boeken, hunne rangschikking zelfs, verraden dikwijls de hoedanigheden van den geest die met die boeken en om zoo te zeggen in die boeken geleefd heeft. Dit is vooral het geval met onzen Eximius. Beschouw zijne bibliotheek, gij zult er geen enkel werk vinden dat er niet op zijne plaats is, dat er niet staat omdat het zoo moest, volgens een van voorop gevormd plan. Bemerk de verdeeling in klassen en vakken: geen enkele onderverdeeling of zij vindt hare reden van bestaan in deze of geene ambtsplicht, in dit of dat werk door hem ondernomen. Ja, in het aanschouwen zijner bibliotheek vindt gij eene volledige en getrouwe weerspiegeling van gansch zijn leven, van al zijn doen en laten, van al zijn werk, zijn lijden, zijn edel streven.

En die merkweerdige boekverzameling bestaat niet meer! Onbermhertig uiteengetrokken, met stukken en brokken verkocht, verspreid hier en daar! De ontzaggelijke moeite welke de Eximius zich getroostte, om voor sommige vakken volledige verzamelingen te maken is verloren; en de boeken, die, doordien zij van zulke vakverzameling deel maakten, eene waarde verworven hadden, veel grooter dan hunne eigene innerlijke waarde, vielen voor eenen spotprijs onder den hamer eener openbare veiling.

Wij geven verder een volledig overzicht van de catalogen dier bibliotheek, die vijftien duizend drie honderd vijf en dertig nummers bedroeg en omstreeks vijf en twintig duizend (25,000) boekdeelen. Maar vooreerst willen wij een en ander aanhalen over hare geschiedenis. — Van de Velde, van als hij nog student was te Leuven, had blijken gegeven van bijzondere liefde voor boeken, en deed zich welhaast onderscheiden door zijnen aanleg voor boekenkennis. In een ander deel van ons werk zagen wij dat die hoedanigheden hem door

den Academischen Raad, van als hij nog geen dertig jaar oud was, alreeds voor het belangrijke ambt van bibliothecaris der Hoogeschool deden aanwijzen, juist dan wanneer de Academische bibliotheek gansch moest hervormd en heringericht worden. Van dit tijdstip dagteekenen de eerste aankoopen voor zijne eigene persoonlijke bibliotheek. Zoowel als voor die der Hoogeschool wist hij voor zijne eigene boekverzameling, gebruik te maken van de gunstige gelegenheid welke de openbare verkoopingen der kloosterbibliotheken aanbood. Later, tijdens zijn verblijf in Duitschland, en ter gelegenheid zijner geleerde opzoekingen over de geschiedenis der Hervorming, bekwam hij eene volledige verzameling van historische werken en ook van niet-katholieke godgeleerde boeken. Eindelijk, met het oog op de kerkvergadering van Parijs en zijne uitgave der belgische synoden, wist hij eene bibliotheek van boeken over de conciliën bijeen te krijgen gelijk men er nog nooit voor hem eene gezien had.

De tijden waren voorzeker gunstig voor het aankoopen van boeken. De beroerten en omwentelingen hadden de boekenschatten van zoovele kloosters en bijzonderen op de merkt gebracht. Maar dat Van de Velde, die zelf zooveel van die zelfde beroerten en omwentelingen te lijden had, van die gunstige gelegenheden hebbe weten gebruik maken, dat mag met reden tot zijnen lof aangehaald worden. Daarin zien wij nog eens den vastberaden, onverschrokken man, die, of alles rondom hem wankele en verga, met moed en taaien wil aan het werk blijft dat zijne plicht hem voorschrijft.

Niet zonder belang voor de geschiedenis zijner bibliotheek is volgende uittreksel van eenen brief door hem, in het laatste jaar zijns levens geschreven : « Wat dit aanzienlijk aantal van dierbaere, zeldzaeme, nuttige en curieuse boeken, met vlijt en zorg mij heeft gekost, kan men niet betaelen. De quittancien zijn er meest van verloren, en ik heb verders geene notitie, dan van de jaeren 1816-1821. Bevinde dat ik op die vijf jaeren, ieder jaer verre over de 200 guldens 's jaers, aen boeken en binden hebbe uytgegeven. Als men nu in aenmerking neemt, dat ik zedert vijftig jaeren zoo eene somme zoude besteed hebben, zal dit 10 duizent gulden uytmaeken. Maer te Leuven en in Duytschland hebbe ik zommige jaeren 6 a 8 hondert guldens jaerlijkx aen die kostelijke liefhebberye besteed, zoo dat ik zonder vergrooting durve zeggen, dat mijne Bibliotheek mij omtrent de 25 duyzent guldens gekost heeft; en over eenige jaeren zoude zij tot dien prijs zijn geschat geweest, zooals blijkt uyt de verkoopinge der Bibliotheken van d'Heeren Santander, Gasparoli, Lammens enz. ».

Van de Velde ware nog tot een aanzienlijker cijfer gekomen in zijne schatting hadde hij rekening gehouden van de kosten van vervoer, van plaatsen en herplaatsen zijner boeken gedurende de beroerde jaren zijns levens. Weinige jaren voor zijne dood waren nog niet eens alle zijne boeken in Beveren vergaderd. Het blijkt mij uit nota's en brieven dat er te Leuven nog berustende waren in verschillige huizen, zooals in dat van den eerw. heer professor van Billoen, later bewoond door baron de Fauconval, dat der heeren gebroeders Peemans, dat van den heer notaris Stas en in de abdij van Park. Ook waren er eenige in Mechelen en in Gent. Te Beveren zelf was het huis, door Van de Velde bewoond, te klein om er zulke verzameling boeken te kunnen plaatsen; ook had hij eene plaats moeten zoeken in twee andere huizen, en namelijk bij zijnen vriend den heer Eeckelaert. Als een bewijs van het ijzersterke geheugen, dat iedereen in hem bewonderde, kunnen wij hier eene familieoverlevering aanhalen : Van de Velde kende zoo goed en onthield zoo goed de schikking zijner boeken, dat hij tot op de laatste dagen zijns levens aan zijne meid wist te zeggen : breng mij zulken boek, van zulk schap, van zulke kamer, van dit of dat huis.

Zooals wij hooger zegden, wierd Van de Velde's bibliotheek openbaar verkocht. De verkoop had plaats te Gent den Maandag 5 Oogst en volgende dagen, in 1833, tien jaar dus na zijn afsterven. Menig aanbod wierd door boekenverkoopers en andere personen aan Van de Velde's erfgenamen gedaan om diens beroemde verzameling *in globo* aan te koopen, doch geen enkel aanbod bleek ernstig genoeg om door de voogden der minderjarige erfgename te kunnen aanveerd worden. Intusschen waren alle de boeken gerangschikt geweest te Gent, in het gewezen klooster der Dominicanen, dat alsdan voor openbare verkoopzaal gebruikt wierd. De verkooping moest plaats hebben onder het toezicht van den heer J. Predhom.

De heer P. F. De Goesin-Verhaeghe, drukker der Hoogeschool van Gent was gelast geweest met het opmaken en uitgeven van den catalog. De uitgaaf van dien cataloog was eene gebeurtenis van belang in de wereld der boekenkenners van dien tijd : immers, ofschoon het wel bekend was dat de Eximius kostelijke boekverzamelingen bezat, maakte het ieders bewondering gaande zulken rijken, volledigen en bezonderlijk zulk een kundig samengestelden boekenschat aan te treffen. De catalogen van De Goesin verschenen onder volgenden titel :

Catalogue des livres rares et précieux au nombre de 14,433 lots, de la bibliothèque de feu Monsieur Jean-François Van de Velde, en

son vivant docteur et professeur en Theologie, dernier Président du grand collège et bibliothécaire de l'Université de Louvain, rédigé d'après le Catalogue manuscrit du Défunt, par Mr P. J. De Goesin-Verhaeghe, Imprimeur de l'Université de Gand — Gand, De Goesin, 8° 2 vol. prix 5 frs.

De cataloog verscheen in twee deelen het eerste van 592 bladzijden wierd gedrukt in 1831, het tweede van 716 bladzijden, gedrukt in 1832. Aan het hoofd van het eerste deel deed de uitgever eene korte levensschets drukken van den Eximius en een *avertissement* of soort van voorrede welke wij hier overschrijven om eenige belangrijke nota's over Van de Velde's bibliotheek die daar in voorkomen.

Avertissement.

La Bibliothèque dont nous publions le catalogue présente dans son ensemble une des plus riches collections qu'on ait offertes depuis nombre d'années à la curiosité des amateurs. Nous croyons pouvoir assurer que depuis la vente des livres des ci-devant Jésuites en Belgique, il ne s'est encore présenté aucune collection aussi riche, aussi intéressante et aussi choisie que celle délaissée par feu *Mr Van de Velde;* peut-être n'avançons-nous pas trop en disant que pendant bien long-temps les bibliophiles ne rencontreront un choix de livres fait avec autant de goût, de connaissances et de sacrifices.

Animé d'un amour pur et sincère pour tout ce qui appartient à l'étude des sciences et des arts, *Mr Van de Velde* ne se lassa jamais des peines et des sacrifices énormes qu'exige la formation d'une bibliothèque telle qu'il nous l'a laissee. Les connaisseurs reconnaitront sans peine l'activité, le zèle et le jugement qui ont du guider le défunt pour remplir d'une manière aussi complète le cadre qu'il s'était fait sur une échelle si large et si étendue. En effet, on est surpris de rencontrer dans ce Catalogue nombre d'ouvrages, que le hasard seul n offre que rarement même à l'amateur, qui a la volonté et les moyens de les payer au poids de l'or.

Ses vastes connaissances ne s'étaient pas bornées à une branche de ces sciences qui tiennent ensemble par un lien indissoluble : la riche Collection contient à-la-fois ce qu'il y a de plus distingué en Théologie, en Jurisprudence, en Sciences et Arts, en Belles-Lettres et Histoire.

La *Théologie* présente un entier dans toutes ses parties. On peut le dire, c'est la première et peut-être la dernière Collection qui réunit tant de curieux et de rare. Ce que les pays étrangers, sur-tout

l'Allemagne, ont produit d'intéressant, ce qui est devenu rare dans ces pays mêmes, se trouve ici réuni : car le Fondateur de cette Bibliothèque joignait aux connaissances qu'il avait dans un degré si éminent ce goût délicat, ce sentiment du beau, qui ne souffre que le parfait ou ce qui en approche le plus. Nous recommandons particulièrement à l'attention de nos lecteurs les Bibles, les Conciles, les SS. Pères, les œuvres Catéchétiques, les ouvrages Hétérodoxes, les productions des premiers Réformateurs, les discussions des Controversistes, et en général tous les ouvrages qu'une prétendue émancipation intellectuelle a produits dans les siècles de la réformation.

La *Jurisprudence* ne laisse également rien à désirer. Les auteurs les plus célèbres qui ont traité du Droit Naturel, ainsi que du Droit des Gens, sur-tout en Allemagne, le berceau des grands écarts comme des sublimes vérités que la philosophie a répandues parmi les peuples civilisés, se trouvent réunies avec autant de goût que de discernement. Les ouvrages qui ont trait au Droit Canonique sont précieux et intéressans : on y trouvera des traités curieux sur les matières les plus piquantes et les plus délicates.

Les *Sciences* et les *Arts* sont l'émanation de l'intelligence et du génie. Ils ne pouvaient être indifférens à un homme dont l'esprit dominait l'étendue du savoir. Sa bibliothèque renferme, non seulement les subsides nécessaires pour connaitre et apprécier ce que le goût du siècle a su produire à différentes époques; on y trouve encore des monumens précieux, qui nous mettent plus spécialement en état de comparer et de juger. La riche Collection de Gravures en bois mérite une attention particulière des amateurs; ainsi qu'une autre collection; la Dactyliothèque du professeur P. D. Lippert, de Dresde, contenant au de là de trois mille empreintes des gemmes antiques les plus remarquables, avec 8 vol. in 4° d'explication de l'auteur et d'autres savans distingués.

Les *Belles-Lettres* contiennent une collection d'ouvrages reconnus classiques par l'aveu des siècles et par l'assentiment des connaisseurs. Ici, comme en général, l'amateur trouvera des éditions rares, précieuses, distinguées et une grande collection d'Épistolaires.

L'*Histoire*, ce témoin incorruptible du passé, était l'objet d'une étude approfondie de Mr *Van de Velde*. Il aimait à remonter à la source, et les amateurs trouveront dans sa Bibliothèque des ressources peu connues ou entièrement tombées dans l'oubli. Celui qui désire connaitre à fond l'histoire politique, ecclésiastique ou littéraire, trouvera encore des documens et des traités curieux.

Nous avons taché d'être court autant que la matière le permettait. L'amateur, en parcourant le Catalogue, verra de suite que loin de faire le panégyrique de Mr Van de Velde, nous n'avons pu que superficiellement parler de sa Bibliothèque. Nous engageons surtout nos lecteurs de feuilleter attentivement le Catalogue, et de faire des rapprochemens entre les ouvrages, qui, sous bien des rapports, auraient pu être rangés l'un à côté de l'autre, mais qu'une classification méthodique a placés sous différentes rubriques : c'est le système du défunt qu'on a suivi d'après ses propres catalogues.

Zooals Mr Goesin het zegt in den titel zelf van zijnen cataloog en ook op het einde van hierbovenstaande *avertissement*, heeft hij voor de schikking van den cataloog het order gevolgd door den Eximius Van de Velde, in zijne eigenhandige Catalogen, zelf aangeduid. Die eigenhandige catalogen van Van de Velde zijn wel, onder oogpunt van boekenkunde, wat men het merkwaardigst, het zeldzaamst kan aantreffen. Zij worden heden bewaard in de Koninklijke Bibliotheek te Brussel. Van de Velde noemde die zelf zijne *Catalogues Systématiques*. Ziehier volgens welk plan die catalogen zijn opgevat :

Neem deze of gene onderverdeeling van dit of dat vak; bijvoorbeeld in het vak der *Godsgeleerdheid*, de onderverdeeling *Geloofonderwijsleer* (théologie catéchétique). In die onderverdeeling duidt hij aan de verschillige klassen van boeken die tot die onderverdeeling betrek hebben; en in elke klas teekent hij de boeken aan die noodzakelijk, of zelfs maar wenschelijk, van zulke klas dienen deel te maken. Die boeken zijn er nauwkeurig in beschreven, met juiste aanduiding der beste uitgaaf, desnoods met aanteekening der verschillige uitgaven die er van verschenen; meestendeels zelfs met eene verkorte aanteekening van deszelfs inhoud. Hij rangschikt die boeken zonder zich te bekommeren of hij die werken bezit of niet; bezit hij ze, dan staat er de nummer voor onder welke zij in zijne bibliotheek voorkomen; bezit hij ze niet, dan zijn ze met het teeken *o* of *oo* aangeteekend, om bij gelegenheid gekocht te worden. Onschatbaar zijn de tijd, de zorgen, de opzoekingen, de geleerdheid die aan het opmaken van dergelijke catalogen hebben besteed geweest; onschatbaar moest dan ook de bibliotheek zijn die volgens zulk een voorop gestudeerd plan gevormd wierd.

Volgeerne traden wij in meer bijzonderheden over die merkweerdige *catalogues systématiques* van Van de Velde, volgeerne gaven wij er een deel van in druk om die als voorbeeld voor te stellen aan de boekenkundigen, doch wij zijn verplicht ons te bepalen bij een kort

overzicht van die catalogen. Dit overzicht zooals wij het hier verder mededeelen zal ten minste aan de boekenkenners toelaten van nategaan welke verdeeling in vakken, onderverdeelingen en klassen Van de Velde had aangenomen voor de schikking zijner boeken : de catalogen zijn in de koninklijke bibliotheek te Brussel, door liefhebbers, die er gading zouden toe hebben, gemakkelijk om nazien.

Van de Velde's « catalogues systématiques » begrijpen zes en dertig bundels in f° deels gebonden en deels ongebonden. Zij wierden op 25 Oogst 1888 door het Belgisch Staatsbestuur aangekocht, te samen met andere handschriften van den Eximius in de openbare veiling der handschriften-verzameling van sir Thomas Phillipps te Cheltenham (1).

Ziehier nu, in het kort, den inhoud van Van de Velde's cataloog. Wij volgen het order van den gedrukten cataloog van De Goesin (2), en verwijzen, zooveel mogelijk, bij iedere onderverdeeling naar de eigenhandige *catalogues systématiques.*

---

(1) Sir Thomas Phillipps bezat een handschriftenverzameling die zeer hoog geprezen wierd. Hij was een hertstochtelijke verzamelaar. In de openbare veiling van Van de Velde's bibliotheek kocht hij een aanzienlijk aantal handschriften. Bij zijne dood vond men een testament waarbij hij eenen vriend als legataris aanstelde zijner verzameling met verbod die verzameling te verkoopen. Naderhand wierd de legataris door de Engelsche rechtbanken bemachtigd om een deel der verzameling in openbare veiling te brengen, mits voorbehoud der handschriften van bijzondere waarde, of die rechtstreeksch belang voor de geschiedenis van Engeland opleverden. In de openbare veiling kon ons Belgisch Staatsbestuur een aanzienlijk getal handschriften van Van de Velde, en wel namentlijk zijne *Catalogues systématiques* voor den spotprijs van honderd frank aankoopen.

(2) Bij iedere rubriek duiden wij het getal aan der werken onder deze begrepen : op die wijze zullen onze lezers zich een juist gedacht kunnen maken van de belangrijkheid van iedere verzameling.

(1) Bijbels. — In de *catal. systém.* een boekdeel van 100 bladz. (1260 nummers) waarin verspreide nota's over zijne zeer belangrijke verzameling van bijbels. Van de Velde verveerdigde bovendien eenen *Catalogue systématique des éditions de la Bible tant en langue originale que dans les différentes versions,* een handschrift van circa 180 bladz. f° onder nummer 21,176 van de handschriften, in de koninklijke bibliotheek te Brussel berustende.

In eenen inventaris zijner catalogen teekende Van de Velde in 1822 aan : « niet aengeteekent de opregte *Biblia Sixti V,* die misschien alleen zooveel weerd is als de andere ».

Godgeleerdheid.

Bijbels, in veeltaligen text — id. hebreeuwsche (cum punctis) en deelen van den Bijbel in 't hebreeuwsch . . . . . 40 werken.

Grieksche vertalingen des bijbels, latijnsche vertaling, Vulgatæ genaamd of van den H. Hieronymus, vertalingen van R. Etienne, van de Parijsche godsgeleerden, en der leeraars van Loven, — id. van Is. Clarius, van Osiander, van Sixtus V en Clemens VIII, van Pagnimis en anderen, van S. Munsterus, L. de Juda, S. Castalion, Im. Tremellius en S. Schmidt . . . . 86.

Duitsche vertaling (oude en nieuwere) van M. Luther, en de Saxische vertaling . . . . 10.

Vlaamsche Bijbels en Bijbels ten dienste der Lutheranen, Memnoniten en Hervormde . . . . 25.

Poolsche, Italiaansche, Spaansche en Fransche bijbels. . . 14.

Nieuw Testament. Grieksche uitgaven van Erasmus, van R. en H. Etienne, en van menige andere uit de XVI, XVII en XVIII eeuwen. . 28.

Grieksche, Latijnsche, Hebreeuwsche, Syriaksche, Arabische en Ethiopische uitgaven . . . . 52.

Latijnsche uitgaven van Erasmus, van J. Benoist, en I. Clarius: van Castalion, Th. de Beze; Vulgata: deze van Emser, van Luther enz. . . . . 109.

Vlaamsche vertalingen, Engelsche, Italiaansche, Spaansche en Fransche . . . . 45.

Afzonderlijke boeken van het oud Testament, zooals psalmboeken enz. . . . . 58.

Evangelische geschiedenis: afzonderlijke boeken des nieuwen Testaments: Bijbelboeken van twijfelachtigen oorsprong. . . . . 50.

Gewijde kritiek des H. Schrift — inleiding — Canoniek en Deutero-Canonieke boeken: kritiek der vertalingen, zoo handschriftelijke als gedrukte — van den hebreeuwschen tekst — van den Samaritaanschen Pentateuk — van de Grieksche versie der LXX — van den Griekschen tekst des N. Test . . . . 100.

Latijnsche, Duitsche, Vlaamsche en Engelsche vertalingen van den Bijbel, den Franschen Bijbel genaamd « du Roi » — verhandelingen over de bijbelsche uitgaven . . . . 51.

Gewijde taalkennis; de taal en de stijl, de spraakleer, de logica, enz. van het H. Schrift, de verklaring van den stijl, van de beeld-

spraken, spreuken en tegenspraken; de leeskunst, de samenvatttingen enz. . . . . 135.

Gewijde chronologia of tijdrekening, algemeene en bijzondere, de aardrijkskunde des Bijbels . . . . 53.

Algemeene gewijde geschiedenis — geschiedenis des ouden Testaments en Judeesche oudheden — id. des N. Test. en bijzonderheden over het leven van Jesus-Christus — id. van de H. Maagd, van de HH. Jozef, Jan-Baptist, Magdalena — id. van de Apostelen . . . . . 123.

Woordenboeken des bijbels, — de physica en de natuur- wetenschap des bijbels . . . . 22.

Uitleggingen van het H. Schrift (1), door katholieken en niet-katholieken . . . . 205.

Uitleggingen door katholieken en niet-katholieken van het gansche Nieuw Testament — betwistingen over het H. Schrift door katholieken, Lutheranen en Hervormden. . . . . 256.

Kerkgebruiken (Liturgia) (2) — Grieksche, Oostersche en andere bijzondere kerkgebruiken — id. Pontificalen. . . . . . . 37.

Oude en nieuwere kerkgebruiken van Roomen, Missalen van voor de hervorming van Pius V — van sedert de hervorming van Pius V en Clemens VIII — id. in verschillige talen — id. ten gebruike der verschillige kerken . . . . 99.

Kerkgebruiken der kloosterorden — Epistels en Evangeliën. 24.

Breviers (3) — Roomsche breviers van voor Pius V — id. van na de hervorming van Pius V, Clemens VIII en Urbanus VIII — gedeeltelijke uitgaven van den brevier, Getijden der H. Maagd, — Getijden nagemaakt naar de Roomsche. . . . . 83.

Breviers voor Italie, Spanje, Duitschland, Frankrijk en de Nederlanden. . . . . 61.

Breviers van de kloosterorders, Benedictynen, Premonstratenzers, Kannoniken van Lateranen, van Windesem, Kartuizers, Karmelieten, Predicaren, Augustijnen, Oratorieheeren en Jesuieten. . . . 41.

Roomsche *kerkdienstboeken*, — id. voor Frankrijk, Duitschland, Polen, Engeland, Nederland . . . . 51.

Ceremonieboeken — Roomsche, — id. voor andere kerken en voor de kloosterorders . . . . 31.

---

(1) In de *Catal. systém.* een boekdeel van 430 bladz. f°.

(2) In de *Catal. systém.* een boekdeel van 20 bladz. f° een *appendix* van 40 bladz. f°. Bovendien nog eenen tweeden cataloog van circa 160 bladz. f°.

(3) In de *Catal. syst.* een boekdeel, *Livres liturgiques, offices, prières de l'Eglise* etc. van 166 bladz.

Ceremonieboeken der bisschoppen, der pauzen enz. . . . 21.

Algemeene en bijzondere verhandelingen over Grieksche kerkgebruiken. . . . . 57.

Verhandelingen over de Mis, over deelen der Mis, over de rubrieken der Mis enz. 109.

Over den Brevier en over den Goddelijken dienst in het algemeen, id. over de ceremoniën . . . . 22.

Verhandelingen over de kerkgebruiken in het toedienen der sacramenten — op de duivelverjaging — over de begrafenissen enz. 44.

Over het gebruik der latijnsche taal en van den zang in de kerkgebruiken. . . . . 11.

Gebruiken, ceremonieel enz. der Bisschoppen en Roomsche Pontificaal — Ceremoniën des Vormsels en der Wijding; — over kerken, altaren en beelden — over de Heiligverklaring — de relikwiën — de feestdagen, de vastendagen en verstervingen — de processies, bedevaarten en confreries . . . . 155.

Mystische en *godvruchtige* boeken — van voor- en na de kerkvergadering van Trenten — verhandelingen over het Quiëtismus. 188.

Bijzondere verhandelingen : gedachten, spreuken enz. verhandelingen over de godsvrucht in verschillige standen . . . . 59.

Meditatieboeken — overwegingen op het H. Schrift, — godsdienstoefeningen — geestelijke afzonderingen enz. . . . . . . 55.

Gebedenboeken, litanieën enz. . . . . 42.

Kerkgebruiken der niet-katholieken — der Lutheranen — zang- en psalmboeken — gebedenboeken — gebruiken der Zwinglische kerken van Zwitserland en Holland — gezangen en gebeden — id. van de Zwinglische kerken van Londen en Frankfort — kerkgebruiken van Engeland, der Socinianen en der Hernhuters . . . . . . 97.

Verhandelingen over de kerkgebruiken door niet-katholieke schrijvers . . . . 15.

Spotwerken over de katholieke ceremonien enz. . . . . 9.

Kerkvergaderingen (1) — algemeene werken — van de verscheidene soorten van kerkvergaderingen — algemeene geschiedenis der kerkvergaderingen — verzamelingen van akten en decreten der VIII eerste kerkvergaderingen van het Oosten — akten en decreten der vergaderingen van de Latijnsche kerk . . . . 88.

Akten en decreten van de kerkvergadering van Trente (2), verschil-

---

(1) In de *Catal. systém.* twee boekdeelen, een van 108 bladz. f° en een van 198 bladz. f°.

(2) In de *Catal. systém.* een boekdeel « Concile de Trente » van 84 bladz. f°.

lige uitgaven van voor- en na 1564 — diplomatische stukken — stukken van protestantsche afkomst — brieven, bevelen, aanspraken van koningen en prinsen des betrekkelijk — redevoeringen van Bisschoppen en Godgeleerden enz. enz. . . . . 227.

Bijzondere kerkvergaderingen der Grieksche en Latijnsche kerken (in Italië, Frankrijk, Duitschland en Engeland). . . . . . 17.

Akten en decreten der bijzondere kerkvergaderingen van na de XVI eeuw : in Italië, in Frankrijk, in Duitschland, Polen en Hongarië, in de Oostenrijksche Nederlanden, in het bisdom Luik, in het aartsbisdom Utrecht enz. — Synoden der hervormde kerken van Dordrecht — kerkvergaderingen in Spanje, Engeland en buiten Europa — besluiten en bevelen der pauselijke gezanten enz. (1). . . . . . . 219.

Verzamelingen der besluiten van de kerkvergaderingen — in het algemeen — van verschillige landen afzonderlijk — chronologische opgaven — historische aanteekeningen enz. . . . . . . 51.

Verzamelingen der pauselijke bullen — decretalen — verordeningen over de kloosterorders enz. . . . . 49.

Redewisselingen of openbare besprekingen — tusschen katholieken en niet-katholieken voor de XVI eeuw — met de Lutheranen — de Belijdenis van Augsburg — de artikelen van Smalkalde — de redetwisten van Worms, Ratisbonne enz. . . . . 117.

Heilige Vaders (2) algemeene uitgaven hunner werken — id. bijzondere der vaders van de Grieksche en van de Latijnsche kerk. 550.

Schoolgodgeleerdheid (3), *dogmatiek en zedeleer*. Algemeene werken. . . . . 54.

De werken der oude godgeleerden der Latijnsche kerk . . 54.

Leergangen en somma's — Italiaansche, Fransche; Duitsche en Nederlandsche . . . . 84.

Bijzondere werken, over God, Zijn wezen, Zijne volmaaktheden, de Verbo incarnato, over de genade, over de erfzonde, over den vrijen wil, de voorbestemming enz. over de deugden enz. . . . 144.

---

(1) Tusschen de *Catal. systém.* zijn twee afzonderlijke boekdeelen over de verzameling der *actes et mémoires du clergé de France*, elk dezer deelen bevat circa 60 bladz. f°. Deze merkweerdige verzameling, kwam grootendeels voorts van Kardinaal de Lomenie de Brienne, aartsbisschop van Sens, laatste voorzitter der Fransche kerkvergadering en bestond uit 165 boekdeelen van verschillig formaat, deels gedrukte en deels handschriftelijke werken, in rooden marokijn gebonden.

(2) In de *Catal. systém.* een boekdeel van 132 bladz. f°.

(3) In de *Catal. systém.* een boekdeel *Théologie scholastique* etc. van 148 bladz. f°.

Bijzondere werken over de Sacramenten, de aflaten, het jubeljaar — over den Antechrist en het einde der wereld . . . . . 125.

Grieksche godgeleerdheid — Schismatieken . . . . 28.

Zedeleer: algemeene werken — de deugden en ondeugden, bijzondere plichten van elken stand enz. enz. . . . . 295.

Geloofsonderwijsleer (1) (catéchétique) — hare noodzakelijkheid, haar nut — de wijze van het geloofsonderwijs — het symbolum der Apostelen, id. van Nicea, van Constantinopelen, van den H. Athanasius . . . . 10.

Latijnsche catechismus — die van Roomen van voor 1566 — die van P. Canisius enz. . . . . 55.

Roomsche catechismus volgens de kerkvergadering van Trenten — dezelfde in zijne vertalingen — zijne aanteekenaars enz.; catechismussen der ordinandi enz. enz. . . . . 65.

Catechismussen van Italië, van Spanje, van Frankrijk, van Duitschland . . . . 48.

Catechismussen voor Nederland — van voor en na de opkomst van den Mechelschen — deze van het provinciaal concilie van Mechelen in 1607 — uitleggingen van dezen laatsten — id. Vlaamsche van na 1607 — Vlaamsche vertalingen van vreemde catechismussen — werken over het onderwerp van den catechismus enz. . . . . . 46.

Catechismussen in Armenische, Illyrische, Boheemsche, Hongaarsche, Ierlandsche en Engelsche talen . . . . 6.

Sermoenen — de kanselwelsprekendheid enz. . . . . 18.

Latijnsche sermoenen van katholieken — van niet-katholieken — idem in 't Fransch, in 't Duitsch, in 't Vlaamsch . . . . . . 57.

Twistkundige Godgeleerdheid (Polemica) (2) algemeene werken — boekkundige en geschiedkundige enz. . . . . 55.

Algemeene verhandelingen, zoo oude als nieuwere, over de verdediging van den Godsdienst tegen de ketterijen — schriften tegen de ongeloovigen, de afgodendienaars, de polytheisten, epicurianen enz. 48.

Godsdienst der Egyptenaren, Persiërs, Indianen, Grieken, Chineezen

---

(1) In de *Catal. systém.* boekdeel van 34 bladz. f° en een tweede van 68 bladz. f°. — In dit deel komt eene merkweerdige verzameling voor van werken en schriften over den Franschen Catechismus van 1806. Vele aanteekeningen door den « Eximius » genomen over dit onderwerp en bij die werken gevoegd, getuigen dat hij zich veel met het vraagstuk van den algemeenen Franschen Catechismus heeft bezig gehouden en dat hij over hetzelfde door vele geleerden geraadpleegd wierd.

(2) In de *Catal. systém* een boekdeel van 226 bladz. f°.

(1) In de *Catal. systém.* een boekdeel van 318 bladz. f° bovendien is er een bijzondere cataloog der werken van Luther, onder den titel : Index opusculorum D. Martini Lutheri quæ autographa vocantur qui possidet J. Fr. Van de Velde. — 2 bladz. f°.

Rechtsgeleerdheid (1).

---

(1) In de *Catal. systém.* een algemeene lijst der rechtboeken van circa 60 bladz. f°. Op het eerste blad komt volgende nota voor : Transporté le 2 Juin 1805 à la maison et sous le bon plaisir de Mr le médecin Eeckelaert à Beveren.

(2) In de *Catal. systém.* een boekdeel van 102 bladz. f°.

(3) In de *Catal. systém.* een boekdeel van 460 bl. f°.

Kunsten en Wetenschappen (1).

---

(1) In de *Catal. systém.* een boekdeel van 12 bl. f° en een tweede van 68 bladz. f°.

Koophandel . . . . 8.

Schoone Kunsten — Schilderkunst, geschiedenis, kleeding en beelding — kunstgalerijen in Italie, Spanje, Frankrijk, de Nederlanden enz. 88.

Levensbeschrijvingen van kunstenaars enz. . . . . 20.

Printen — printenverzamelingen . . . . 18.

Bouwkunst enz. 55.

Letterkunde (1).

Spraakleer : algemeene werken — oorsprong der talen en der geschriften . . . . 30.

Hebreeuwsche spraakleeren en woordenboeken — id. Chaldeesche, Syriaksche, Araabsche enz. — id. Grieksche — id. Latijnsche, Italiaansche, Spaansche en Fransche — id. Duitsche — id. Vlaamsche en Engelsche — id. Illyrische, Boheemsche en der Noordertalen. 172.

Redekunst of Rethorica — der oude Grieken en Romeinen — Fransche — werken over de welsprekendheid . . . . . . 45.

Werken van rederijkers en redenaars — oude Grieken en Romeinen — academische toespraken — lijkredenen — sermoenen, lofspraken enz. 88.

Dichtkunde — Grieksche, Romeinsche, Italiaansche, Fransche, Duitsche, Vlaamsche en Engelsche dichtwerken . . . . 247.

Godenleer of Mythologie . . . . 26.

Kluchtige dichtwerken, romans enz. . . . . 41.

Taalkunde. . . . . 65.

Polygraphes . . . . 41.

Verzamelingen van brieven . . . . 178.

Appendix . . . . 9.

Geschiedenis (2), *Aardrijkskunde* (3) *enz.*

Verhandelingen over het geschiedenis schrijven en onderwijzen — algemeene werken. . . . . 11.

---

(1) In de *Catal. systém.* een boekdeel van 176 blad. f°.

(2) In de *Catal. systém.* is te vinden over « Histoire moderne » een boekdeel van 186 bladz. f°.

(3) In de *Catal. systém.* een boekdeel « Géographie » van een vijftigtal bladz. f°

Aardrijkskunde — Algemeene en bijzondere werken — inleiding tot de studie der aardrijkskunde — woordenboeken van oude en middeleeuwsche aardrijkskunde — kaartenboeken enz. — verordeningen en kaarten over de postwegen. . . . . 157.

Bijzonderheden : aardrijkskunde van de Nederlanden, van Frankrijk, Italie, Zwitserland, Savoeye, Spanje en Portugaal, Duitschland, Groot-Britanje, Denemarken, Zweden, Noorwegen, Afrika, Asië en Amerika . . . . 162.

Reisverhalen van Italie, Frankrijk, Spanje, Engeland, Duitschland, Asië, Afrika en Amerika . . . . 44.

Tijdrekenkunde (1), algemeene tijdrekenkunde, kaarten en kalenders, enz. enz. . . . . 90.

Algemeene geschiedenis en historische woordenboeken . . . 59.

Kerkelijke geschiedenis (2) algemeene — Grieksche en Latijnsche schrijvers — nieuwere schrijvers — geschiedenis der Joden. . 158.

Nota's over de aartsbisschoppen en bisschoppen . . . . 11.

Algemeene geschiedenis der Pausen — der kardinalen — over de kiezingen der Pausen — de gebruiken van het Roomsche hof enz. 148.

---

onvolledig met 172 nummers, bovendien eene bijzondere lijst van landkaarten van circa 180 bladz. f°. De lijst der landkaarten is onvolledig in de koninklijke bibliotheek. Opmerkzaam is het dat het ontbrekende deel toebehoort aan den Oudheidkundigen Kring van Waas.

Bij het vak der geschiedenis komt nog voor in de eigenhandige catalogen van Van de Velde, eene afdeeling, waaraan hij den naam geeft van *Histoire Métallique etc.* en waarvan hij zegt : Cette classe contient des ouvrages rares et très-précieux, entre autres, n° 254, *la Dactyliothèque de Lippert*. Cette collection me coûte à moi-même vers les 600 florins.

(1) In de *Catal. systém.* boekdeel van 36 bladz. f°. De cataloog merkt zeker boekdeel aan : Chronologia, hoc est, regnorum series ab initio mundi etc. gedrukt te Basel in 1554 en dat eertijds toebehoorde aan Melanchton. Van de Velde schrijft er over : Hoc exemplar *Philippus Melanchton* possedit olim, et in usum adhibuit, tum lectionum chronicarum, quas Wittembergæ dedit anno 1555, dictans latinum chronicon quod ex Joannis Funccii chronologio correxit; tum ad hoc ipsum Carionis chronicum edendum, cujus pars prima et secunda annis 1558 et 1560 prodiit. Notæ, quæ passim huic exemplari adscriptæ, pene omnes Philippi Melanchtonis manu scriptæ sunt. — Jo. Funccius in Wehrd. suburbio Noribergæ, anno 1518 natus, Andreæ Osiandri gener, ac Alberti Ducis Prussiæ consiliarius, ob publicam tranquillitatem ab ipso turbatam, gladii supplicio anno 1566, vitam finivit. — Van de Velde bezat nog andere werken eertijds aan Melanchton of aan Luther toebehoord hebbende.

(2) In de *Catal. systém.* boekdeel van 110 bladz. f° en nog een ander van 120 bladz. f°.

Geschiedenis der Kerk in Roomen, in Italie, Spanje, Portugaal, Frankrijk, Duitschland en andere landen . . . . 95.

Oprichting der Bisdommen van de Nederlanden — Aartsbisdom Mechelen en onderhoorige — id. Kamerijk — id. Keulen — id. Luik — id. Utrecht — kloosters der Nederlanden . . . . 179.

Geschiedenis der Engelsche kerk — Afrika en de Indische zendingen . . . . 39.

Algemeene geschiedenis der kloosterorders — van S[t] Benedictus — Cluny — Camaldulen — Citeaux — Premonstratensen — Karthuizers — de Bedelende orden . . . . 122.

Kanonikken — Oratorie — Beggijnen enz. . . . . 19.

Jesuiten — werken voor en tegen — beroemde mannen — zendingen — hunne afschaffing en herstelling. . . . . 121.

Ridderorden . . . . 25.

Algemeene geschiedenis der ketterijen — oude en nieuwere — Wiclef en de Hussieten — Luther enz. . . . . 146.

Algemeene geschiedenis van het Lutheranismus — id. in 't bijzonder in Duitschland en andere landen . . . . 252.

Geschiedenis van het Calvinismus enz. . . . . 62.

id. Socinianen, Anabaptisten, Quakers, Boheemsche broeders, Hernhutters enz. . . . . 54.

Geschiedenis der inkwisitie enz. . . . . 25.

Kerkelijke oudheden . . . . 28.

Heilige Geschiedenis (1) Romeinsch *martelaarsboek* — id. van Adon en Usnard — id. der Oostersche kerk, der kloosters enz. . 45.

Geschiedenis der H. Maagd — bedevaarten — geschiedenis van de godsvrucht tot de Heiligen enz. . . . . 269.

Geschiedenis der Oudheid (2) oorsprong der volkeren — algemeene werken — koningrijken van Assyriën, Egypte enz. . . . . 17.

Oude Grieksche geschiedenis . . . . 25.

Romeinsche geschiedenis — Grieksche schrijvers — oude Latijnsche schrijvers — nieuwere schrijvers — levens der Keizers — geschiedenis der Republiek en van het Keizerrijk . . . . 74.

Geschiedenis van Bysance enz. . . . . 7.

Nieuwere geschiedenis — algemeene werken . . . . 26.

Geschiedenis van Italie, Spanje en Portugaal. . . . . . 82.

---

(1) In de *Catal. systém.* een boekdeel van 54 bladz. f°.

(2) In de *Catal. systém.* boekdeel van 82 bl. f° en een ander van zelfden inhoud maar onvolledig.

Geschiedenis van Frankrijk . . . . 47.

Id. van Zwitserland . . . . 6.

Id. van *Belgie* (1) algemeene en bijzondere werken over verschillige tijdstippen — over de beroerten der XVIe eeuw — de omwenteling van 1789 en 1790 — geschiedenis van Brabant — id. van Leuven, van Brussel, van Antwerpen — van het hertogdom Luxemburg — geschiedenis van Vlaanderen — van Fransch-Vlaanderen, der Vlaamsche steden, van Artesië, Henegouwen, Kamerijk, Namen, Mechelen. 420.

Geschiedenis der VII vereenigde provinciën — oude aardrijks- en geschiedkunde — verzamelingen van oorkonden — oude en nieuwere kronijken — wetten, zeden, gebruiken enz. — graafschap en stadhouderschap van Holland — geschiedenis der steden . . . . 182.

Geschiedenis van Duitschland — algemeene werken — oude geschiedenis — volksplantingen, ontstaan der vorstendommen, grondwetten — verzamelingen van « scriptores rerum Germanicarum » — de Duitsche rijksdagen — Bijzondere geschiedenis der kringen en steden : Kring van Oostenrijk, van Beieren, Frankenland, Swaben, Opper- en Nederrhijnlanden, Westphaliën, Opper- en Neder-Saxen — Genealogische geschiedenis van Saxen, Thuringen, Mesnie, Saxen-Weimar, Saxen-Gotha — geschiedenis van Brandeburg, van Pruisen en van zijne koningen, van Pomeraniën, Polen, Bohemen, Silesie, Lutacie — Duitsche omwenteling onder Jozef II . . . . 557.

Geschiedenis van Hongarie, Croatie, Dalmatie, van Denemark, Sweden, Rusland, Tartarie, Turkyen . . . . 86.

Geschiedenis van Engeland, Schotland en Ierland . . . . 57.

Id. van Asia, Afrika, Oost- en West-Indië . . . . . . 50.

Geschiedenis van het ridderschap en den Adel, en verscheidene geschiedkundige werken. . . . . 59.

Oudheden van Griekenland en Roomen . . . . 104.

Id. van andere volkeren. . . . . 14.

Opschriftenkunde . . . . 41.

Muntenkunde — werken van allen aard . . . . 99.

Geschiedenis der Letterkunde (2) . . . . 61.

Id. der Kunsten en Wetenschappen . . . . 212.

Id. der Scholen en Hoogescholen . . . . 25.

---

(1) In de *Catal. systém.* een boekdeel van 460 bladz. f° zeer uitgebreid, waarin menig werk, niet alleen omstandig beschreven wordt, maar zelfs geheel ontleed.

(2) In de *Catal. systém.* een boekdeel van 66 bl. f° tevens bevattende de catalogen : histoire typographique, bibliographique enz.

Geschiedkundige werken van verschilligen aard . . . . . 47.
Levensbeschrijvingen . . . . 12.

Boekenkunde.

Drukkunst, hare uitvinders enz. . . . . 71.

Algemeene boekenkunde, bijzondere werken over oude boeken, geschiedenis enz. . . . . 145.

Werken over *boekverzamelingen* — de openbare bibliotheken — in Italie en Spanje — in Frankrijk, Belgie, Zwitserland en Engeland — in Duitschland — bibliotheken van bijzonderen. . . . . . 88.

Over *zeldzame boeken* — de incunabula typographiæ — catalogen van verbodene boeken — catalogi expurgatorii enz. . . . 18.

Nieuwere boekenkunde, algemeene werken . . . . 114.

Bijzondere werken over boekenkunde uit de verschillige landen. 24.

Boekenkennis der kloosterorden : Benedictijnen, Bernardijnen, Augustijnen, Dominicanen . . . . 124.

Id. over verscheidene vakken : godgeleerdheid; rechtsgeleerdheid; wetenschappen, kunsten en fraaie letteren — id. geschiedenis. 24.

Letterkundige dagbladen enz. . . . . 68.

Bovenstaande cijfers geven enkel het getal aan der gedrukte werken. De boekenverzameling van Van de Velde was bovendien buitengewoon rijk aan *handschriften* waarvan velen zeer kostelijk. Ziehier de opsomming dier handschriften of manuscripten in klassen in dezelfde orde als de gedrukte werken :

Handschriften : (1).

Godgeleerdheid, H. Schrift, HH. Vaders, Kerkgebruiken, Zedeleer, Sermoenen enz. enz. . . . . 1125.

Rechtsgeleerdheid, Kanoniek recht enz. . . . . 61.

Kunsten, wetenschappen en fraaie letteren. . . . . . . 21.

Geschiedenis . . . . 38.

Verscheidene . . . . 11.

Samen. . . 1215.

---

(1) De handschriften zijn in de *Catal. systém.* met de gedrukte werken mede opgenomen en ook afzonderlijk op eene bijzondere lijst gebracht begrijpende circa 40 bladz. f°.

Met inbegrijp dezer handschriften beliep de cataloog van Van de Velde tot *rijftien duizend drie honderd vijf en dertig* nummers (1). Zijne *Catalogues systématiques* bestaan uit zes en dertig boekdeelen tellende te samen 5200 bladzijden.

Hoe jammer toch, — wij moeten het steeds herhalen — dat Van de Velde's kostelijke boekenschat, ten gevolge der openbare veiling, verspreid en verloren is geraakt!

Nog eene kleine aanmerking vooraleer dit overzicht van Van de Velde's bibliotheek te eindigen. Vele boekwerken, die eertijds aan Van de Velde toebehoorden zijn als dusdanig nog gemakkelijk te herkennen. Zij dragen, volgens een gebruik, dat alsdan door verschillige openbare bibliotheken of bijzondere verzamelaars gevolgd wierd, een bijzonder kenmerk dat gewoonlijk op den binnenkant van den omslag of band is aangebracht. Wij zelf bezitten exemplaren van *Flandria Illustrata* van Sanderus en *Miræi Opera diplomatica*, in openbare veiling aangekocht en waarop het kenmerk van Van de Velde's bibliotheek is terug te vinden.

Dit kenmerk is een afdruksel eener koperplaat, heden in ons bezit, die wij hiernevens hebben overgedrukt.

Van de Velde liet die plaat verveerdigen tijdens zijn verblijf in Duitschland. Verstrooide boeken, een omgeworpen kruis en de puinhoopen van een gebouw verbeelden op die plaat de omgeworpen Universiteit; de uil en de lamp zijn de welgekende zinnebeelden van het neerstige en onafgebroken werk (2).

---

(1) Wij bezitten eene lijst — onvolledig — waarop nog 235 boekwerken, waarvan vele in verschillige deelen, aangeteekend staan als *dubbels*. Zij waren te Leuven, in de abdij van Perk, en elders bewaard.

(2) In het handschrift van Bax (Koninkl. Bibliotheek te Brussel) komt ook een afdruksel voor van Van de Velde's boekenmerk, met eene uitleggende nota erbij.

BIJLAGEN :

I. De *theses doctorales* van Van de Velde, 29 en 31 Mei, en 2 Juni 1773.

II. Van de Velde's aanstelling als koninklijke professor en kanunnik van St Pieterskerk te Leuven — Diploma van Maria Theresia, van 28 November 1778.

III. Stukken betrekkelijk de theses *de impedimentis matrimonii* 1784.
A. Volledige tekst der theses.
B. Vertoogschrift aan Hh. Hoogheden de Gouverneurs-generaal.

IV. Relatio J. Fr. Van de Velde de iis quæ gesta sunt in conferentia habita in ædibus Excell. D. administri Comitis de Metternich, die 7 Junii 1793.

V. Relatio quam fecit J. Fr. Van de Velde de iis quæ tum ipse tum alii Deputati gesserunt Bruxellis die 28 Junii 1793.

VI. Van de Velde en Kardinaal Franckenberg.

VII. Mémoire sur l'incompétence du Concile national — werk van Van de Velde, door Mgr. de bisschop van Gent, op de kerkvergadering van Parijs in 1811 voorgelezen.

VIII. Nota. Van de Velde bewaarder van eenige gedenkenissen der oude *Alma Mater*.

IX. Aanstelling van Van de Velde als eere-kanunnik der cathedraal van Gent.

X. Lofschrift over Van de Velde dat volgens de gebruiken van den tijd, op zijne lijkbare wierd gehaugen.

I.

De *theses doctorales* van Van de Velde.

FERIA SECUNDA (1)

hora nona ante meridiem.

Venerabilis ac Eruditissimus Dominus *Joannes Franciscus Van de Velde ex Bereren* S. Theol. Licentiatus debiti sui explendi gratiâ pro adipiscendo S. Theol. Magisterio, contra quoscumque Universitatum Catholicarum Doctores vel Licentiatos opponere volentes, per Dei gratiam conabitur subsequentes Theses pro prima responsione defendere Lovanii in Schola Theologorum.

THESES SACRÆ

ex Evangelio secundum Joannem

THESIS PRIMA.

Initio Ecclesiæ Doctrina non scripta sola aliquamdiu fuit Christianismi regula; Christus nihil litteris mandavit; Apostoli, quæ prædicabant commendabant fidelibus hominibus, qui idonei erant et alios docere : neque enim ut Eusebius, « curæ illis erat libros scribere ». Divino autem consilio et veluti ex occasione veritates sacræ litteris postmodum fuere consignatæ, atque hinc subinde emersit codex ille sacer quem *Novum Testamentum* dicimus, quique in nos intemeratus devenit. Porro inter omnes divinas Authoritates, Augustino teste, Evangelio merito excellit, inter Evangelistas autem, ut idem scribit « Joannes, velut aquila volat » et ut Ambrosius « majore quadam tuba fudit æterna Mysteria ». Itaque Patres certatim in ejus laudes excurrerunt; plures etiam commentariis suis eumdem illustrarunt. Cæterum ut ex Irenæo et Epiphanio addiscimus, Evangelium edidit Ephesi commorans post reversionem a Pathmo, anno circiter Æ. V. 98. Jejunio igitur et orationibus indictis illud proœmium e cælo veniens eructavit. Cap. I. V. I. *In principio erat verbum* etc. « quo uno » ut Paulinus *Epist.* 21 « omnia diaboli, quæ in Hæreticis latrant, ora clauduntur » Sic etenim cuncta librata sunt, ut Sabellii hæresis, personas confundentis, expugnetur; nam *Verbum erat apud Deum*, tamquam alteram

(1) Op Maandag 29n Mei 1775.

personam, a qua vera generatione procedit : tum ut Arii ac Photini convellatur fœdus error, nam *Deus erat Verbum*, Patri consubstantiale atque coæternum : tandem ut Nestorii et Eutychetis vesania redarguatur, nam V. 14. *Verbum*, per unionem veram hypostaticam, *Caro* i. e. homo *factum est.* Refert Epiphanius *Hær. 51.* Alogos, cum dilucida exordii hujus veritate premerentur, Joannis Evangelium repudiasse. Nec minus impie ejusdem evidentiam obscurare moliti sunt Arius et qui hujus errorem ab orco revocavit, Socinus; quos omnes damnat Catholica Fides et Patrum hac in re concors sententia. Incarnationis Mysterio ita stabilito, pergit sacer scriptor res Christi gestas, præsertim quas alii prætermiserant, porro enarrare, initio facto a Præcursoris prædicatione, qui viam Domini in deserto præparavit et V. 15 *Testimonium* perhibuit *de ipso*, quod esset V. 29 *Agnus Dei* pro salute omnium et singulorum immolandus, *qui* V. 33 baptizat *in Spiritu Sancto*, immo V. 34 natura, non adoptione, *est Filius Dei.*

SECUNDA.

Ergo Christus docendi ministerium aggreditur, et quæ in sinu Patris ab æterno viderat arcana, mundo enarrare cœpit. Prædicationis annos per singula Paschata disertius cœteris Joannes expressit : tertium quippe post Baptismum attigisse Pascha Christum sine ulla obscuritate demonstrat; ita ex authoritate Evangelica certum videtur, duos et amplius annos prædicationi Salvatorem insumpsisse : atque hæc est Petavii aliorumque sententia. Vulgata interim opinio, cui adhæremus, quatuor Paschata, trinosque adeo et amplius annos ministerio Christi attribuit. Qua in supputatione, Danielis *Cap. IX.* vaticinium ad apices impletum cernimus; hæc est enim singularis illa annorum hebdomada, in qua Christus pactum multis confirmavit, cujusque in medio defecit veteris Testamenti Hostia et sacrificium. Cap. II. V. 13 *Prope erat Pascha Judæorum*, primum nempe a baptismate, *et ascendit Jesus Jerosolymam* et V. 23 *multi crediderunt in nomine ejus, videntes signa ejus*, quippe quæ sint infallibilia veritatis sigilla; quæ sola, independenter a prophetiis, sufficiunt ad Christi divinitatem probandam : nam, ut August. « miraculis conciliavit authoritatem, authoritate meruit fidem, fide contraxit multitudinem » Cap. III. V. 22. *Post hæc venit Jesus et discipuli ejus in terram Judæam*, agrum Jerosolymitanum : *et illic demorabatur cum eis*, usque ad finem anni, quando Præcursore, non a Pharisæis, sed ab Herode in arcis Macheruntinæ carcerem conjecto, Cap. IV. V. 3, *reliquit Judæam et abiit iterum in Galilæam*,

transiens per Samariam; ubi mirabilem cum Samaritana Sermonem habuit, quæ V. 25 *dicit ei... scio quia Messias venit etc.* Scilicet ut Suetonius refert « percrebuerat oriente toto vetus et constans opinio, esse in fatis, ut eo tempore Judæa profecti rerum potirentur ». Sane vaticinia omnia, quæ Messiæ dies prænuntiabant, hoc in tempus conspirabant; jam enim Judæorum res inclinare cœperant, sceptro ad alienigenam translato; Danielis quoque hebdomadæ, ab anno 20 Artaxerxis longimani deductæ, ad finem vergebant V. 39. Itaque *multi crediderunt in eum Samaritanorum.*

TERTIA.

Cap. V. V. 1. *Posthæc erat dies festus Judæorum*, secundum nempe Pascha, nam huc naturaliter ducit Evangelica narratio; Irenæo adstipulante, pauca secundi anni gesta ab Joanne allata, quod id alii abunde præstitissent. Cap. VI. V. 4. *Erat.... proximum Pascha*, tertium. Exinde Sermones plures Salvatoris refert Evangelista : occurrit primum ille ad Capharnaïtas : ubi V. 44. *Nemo potest venire ad me*, credendo, *nisi Pater.... traxerit eum*, gratiæ suavitate, quæ tametsi ab intrinseco efficax, libere trahit credentem. V. 52. *Panis, quem ego dabo caro mea est* etc. Sacramentum corporis sui, secus ac Calvinus sensit, his verbis commendavit, quod anno insequente, luna 14 mensis Nisan, post legale Pascha comestum, uti solide Tillemontius evincit, modo ineffabili instituit; quando de Corpore suo et Sanguine, ex pane vinique substantia realiter transubstantiatis, quod institutionis sola verba, quæ veneranda Patrum confirmat Authoritas, dilucide evincunt, amoris epulum præparavit. Cap. VIII. Adulteræ historia affertur, gemina eadem, quamquam in multis, Hieronymi etiam ætate, deesset codicibus. Cap. X. V. 30. *Ego et Pater unum sumus*, totus est Evangelista, ut ubique Trinitatis Mysterium inculcet, quod egregie præstat *Epist. suæ* 1. Cap. V. V. 7 prorsus authentico. Cap. XI. Lazarus resuscitatur, cujus soror Maria alia est a Peccatrice item a Magdalena. Cap. XX et seq. Resurrectionis Christi historia, sine ulla cum aliis Evangelistis pugna, describitur. Frustra sunt, qui factum adeo illustre, totidemque testibus, quos hanc veritatem per opprobria quævis ac tormenta defendisse constanter, novimus, in falsi vocant discrimen. V. 30. *Multa alia signa fecit Jesus.... quæ non sunt scripta* etc. Traditioni igitur multa relicta, quæ si divina sit, paris est cum Scriptura auctoritatis, et majoris necessitatis. Cap. XXI. V. 17. *Pasce oves meas.* Petro non honoris tantum, sed et jurisdictionis in univer-

sam Ecclesiam Primatus conceditur. Jure igitur Abbatis Saucirani assertio : SS. Petrum et Paulum duos esse Ecclesiæ vertices, unicum constituentes, ab Innocentio X. rejecta est. V. 23. *Exiit sermo.... quia discipulus ille non moritur.* De Joannis morte variæ feruntur opiniones : quidam nec mortuum esse; alii mortuum quidem eum, sed illico resuscitatum asseruerunt : nos Ephesi mortuum esse, nec nisi in judicio generali surrecturum, sentimus.

Vidit *Van der Auwera.*

Anno 1773. Lovanii apud Martinum Van Overbeke, prope Academiam.
29 Maii.

Hora Nona ante meridiem. (1)

Venerabilis ac Eruditissimus Dominus Joannes Franciscus Van de Velde ex Beveren. S. Theol. Licentiatus, debiti sui explendi gratia pro adipiscendo S. Theol. Magisterio, contra quoscunque Universitatum Catholicarum Doctores vel Licentiatos opponere volentes, per Dei gratiam conabitur subsequentes Theses pro secunda responsione defendere, Lovanii in schola Theologorum,

de Contractibus et Simonia

QUÆSTIO THEOLOGICA

Quid contractus? Quæ præcipuæ ejus species? Quid Simonia? et ubi committatur?

Nonne ex denario convenisti mecum? Matth. XX v. 13.
Pecunia tua tecum sit in perditione. Act. VIII. v. 20.

CONCLUSIO PRIMA.

Ex quo a communione discessum, dominiumque introductum fuit, homines res utiles ita sibi vindicare cœperunt, ut deinceps nemini earum usum concedere cogerentur. Ex eo autem id consequi oportuit, ut alii rebus quibusdam abundarent, quibus alii indigerent maxime. Itaque coëgit necessitas, ut inter homines commercia instituerentur, quibus res necessariæ, aut operæ, non ex sola humanitate, sed ex obligatione perfecta communicarentur. Cum vero hæc obligatio nemini

---

(1) Deze secunda responsio had plaats den Donderdag 31ⁿ Mei 1773.

inscio ac invito sit extorquenda; consequens est, ut commercium requirat utrinsque consensum : atque is est quem contractum vocare solemus, qui vulgo definitur : *duorum vel plurium in idem placitum consensus*, obligationem utique pariens saltem in uno contrahentium. Contractus non uno modo dividuntur : sunt qui solo consensu substantiam capiunt, inde dicti *consensuales;* alii re, scriptura aut verbis perfici dicuntur. Iterum in quibusdam unus tantum alteri, in aliis ambo sibi mutuo aliquid promittunt; hi *onerosi* aut *bilaterales*, priores vero *lucrativi* aut *unilaterales* vocantur. Consensus qui est instar animæ contractus, requiritur, non in obligationem ipsam, sed in illud, ex quo obligatio nascitur : unde vere contrahere videtur qui serio ponit externa signa, quibus consensus significatur, ùtùt interius dissentiat; ubi tamen cum S. Th. ob rationes speciales excipiendus est matrimonii contractus. Porro cum consensus sit duarum voluntatum in eamdem rem conspiratio, voluntasque nihil possit prosequi aut aversari, nisi ab intellectu excitata, sequitur valide pacisci non posse, qui rationis usu destituuntur; item qui errant circa rei substantiam, aut qualitatem in substantiam redundantem, aut a qua suspenditur consensus : aliter censemus de metu, etiam gravi, item ad extorquendum consensum incusso : voluntas quippe coacta, est voluntas. Jure igitur naturæ substitit contractus, si a causa naturali metus proveniat, aut juste intentetur; aut etiam si injuste, si contractus fuerit onerosus; ubi iterum Matrimonium excipiendum, quod ex ejusmodi metu initum jure eodem nullo foret. Æquissime interim jura vim passo succurrunt; et ad hujus arbitrium talia pacta rescindunt : quod et in dolo usu venit. Styli quondam erat, contractui juramentum adjicere; at hic mos merito exolevit. Interim et hodie quandoque pactioni adjicitur; adjectum vero obligat, nisi juri naturæ, aut bonis moribus contractus adversetur, aut a jure positivo ob commune bonum invalidetur : aliter tenet, etiam violente extortum juramentum.

Secunda.

Cum contractus a consensu utrinsque pendeat, sponte sequitur, ut in paciscentium arbitrio sit pure, an sub conditione pacisci velint. Conditio adjecta si turpis fuerit, et si præter eam nihil, ob quod legitime ligari valeat, ab altera parte præstetur aut exigatur, inspecto saltem jure naturæ, contractus omnino est nullus. Nunc de præcipuis contractuum speciebus videamus. Ex *onerosis* est *Emptio-Venditio*, ad cujus justitiam æqualitas pretii ad mercem exigitur : hinc per se

injustum est, debita liquida minoris emere quam sonant; per accidens quandoque justum est, ob pericula nimirum, difficultates, expensas etc. in obtinenda solutione faciendas; nunquam tamen respectu illius, cui ob specialem cum debitore amicitiam, facilis est solutionis, v. g. chirographi, impetratio. Iterum pretio vulgari licite emuntur ager ab eo, qui novit inibi latere thesaurum; item res subhastationibus subjectæ, dein merces, licet earundem pretium auctum iri sciatur : uti ex adverso per se mercator juste vendit pretio currenti, quamquam resciat pretium brevi minuendum. In his omnibus tamen exulent fraus et dolus. Ad *bilaterales* pariter refer contractum *Mutui*, cujus veluti scoria est usura, insanabile vitium, omni jure prohibitum. Scilicet certatim Patres omni ævo hanc fœditatem proscripserunt : passim Clericis sub pœna depositionis a Conciliis usuræ interdictæ; quin vix erit synodum invenire, a qua non fuerint expresse damnatæ : ut mirari subeat, quod non apud Calvinianos tantum, sed et quosdam Catholicos hæc nequitia patronos repererit; qui avaritiæ stimulo in præceps acti, diversas ei latebras effinxerunt, cujus modi reputamus contractum Mohatra, a sæculo rejectum; triplicem Societatis simul et semel cum eodem initum; census utrimque redimibiles; cambium siccum etc. Cæterum sunt procul dubio tituli quidam mutuo extrinseci, ratione quorum, si vere subsint, licite aliquid ultra sortem exigitur : cujus modi ex omnium sententia sunt damnum emergens et lucrum cessans, quibus valde plausibiliter additur periculum extraordinarium sortis. Montes pietatis, in Italia frequentes, et in Belgio sub Alberto principe erectos, Leo X ab usura vindicavit, uti et Tridentinum. Census mere personales Doctores Itali passim usuræ accusant, puto ob Pii V Constitutionem; quæ cum hic recepta non sit, ab injustitia communiter a nostratibus excusantur.

Tertia.

Simonia ex mente S. Thomæ est studiosa voluntas emendi vel vendendi aliquid spirituale vel spirituali annexum : ubi *emendi* vel *vendendi* vocabula neque proprie sumuntur, cum res spiritualis, quippe quæ non sit in commercio, contractibus non subjaceat; neque stricte, quoniam conventio omnis onerosa simoniæ labem adducat. Tripliciter temporale spirituali annectitur : Antecedenter annexum, ut calix, vestis sacra etc. citra Simoniæ labem contractus substernitur. Secus cense, si sit aut concomitanter aut consequenter annexum. Dividitur in mentalem etc. item in eam quæ est juris divini et naturalis, et eam quæ juris solum

est Ecclesiastici; cujus modi in casibus Trid. Sess. 34 C. 18, item Sess. 21 C. 1 committi potest. Circa Simoniam, in ordinatione committi natam, præcipua semper Ecclesiæ sollicitudo extitit. Chalchedonense Can. 2. gradu movere jussit simoniace Ordinantem : quam sanctionem perplures synodi renovàrunt. In Beneficiis privatæ quævis pactiones sunt vitandæ. Irrita est Beneficii collatio simoniace facta, quod proin quamprimum, ubi rescitur, dimittendum est. Confidentia, ut vocant, quæ modo non uno committitur, res admodum odiosa est, nec modicis pœnis plectitur. Simoniam juris divini, pariter et naturalis committit, qui pro ingressu Religionis vel exigit vel dat temporale; neque eam evadit Monasterium sufficiens, si sustentationis titulo quidpiam exigat : Espenius id ad tenues quoque conventus extendit; verum modo debita adsit intentio, tali exactione nequidem perpetrabitur simonia juris humani, quamquam ob statuta particularia illicita esse possit : quam sententiam, auctoritate subnixam, sacræ quoque Congregationis Concilii iteratis resolutionibus consentaneam, fervide tuetur Benedictus XIV *de syn. Diæc. Lib. XI Cap. 6.* Confer etiam Cabassutium *notit. Eccle. Sæc. XIII.* Mirum, quantis subterfugiis simoniæ turpitudo sub honesto nomine pallietur; *quasi*, ut Innocentius III, *mutato nomine, culpa transferatur et pœna.* Facultas Theologica Lovaniensis primum quædam talia A° 1657 solemniter reprobavit; quæ Innocentius XI dein A° 1679, pontificia censura repressit. Absque simoniæ vitio, occasione spiritualis accipere temporale, quandoque licet, dum nempe istud datur aut accipitur titulo aliquo extrinseco, puta liberalitatis, sustentationis, laboris extrinseci etc.

Vidit Van der Auwera.

Anno 1775. Lovanii apud Martinum Van Overbeke, prope Academiam.
31 Maii.

FERIA SEXTA

hora nona ante meridiem.

Venerabilis ac eruditissimus dominus *Joannes Franciscus Van de Velde, ex Bereren*, S. Theol. Licentiatus, debiti sui explendi gratia pro adipiscendo S. Theologiæ Magisterio, contra quoscumque Universitatum Catholicarum Doctores vel Licentiatos opponere volentes, per Dei gratiam conabitur subsequentes Theses, pro tertia responsione, defendere Lovanii in schola Theologorum.

de Sacramento Pœnitentiæ et Indulgentiis.

QUÆSTIO THEOLOGICA

An existat? Quæ ejus partes? Quid indulgentiæ? Quis earum usus etc.?

Propositiones.

Quorum remiseritis peccata, remittuntur eis etc. Joan. XX. V. 23.
Qui aliquid donastis, et Ego, propter vos in persona Christi.
II Cor. II. V. 10.

Conclusio Prima.

Benignissimus Salvator neminem volens perire, Baptismum non modo, qui omnis justitiæ initium, et veluti Ecclesiæ janua sit; sed et alteram post naufragium tabulam, Pœnitentiæ Sacramentum instituit; ut, si quos sua infirmitas aut diaboli nequitia a percepta in Baptismo gratia dejecisset, præsto esset reconciliationis remedium, quod præcipue fecit, dum a mortuis excitatus, insufflavit in discipulos suos dicens : *accipite Spiritum Sanctum : quorum remiseritis* etc. Quantumvis itaque obstrepet Hæreticorum turba, eam Ecclesiæ concessam fuisse Auctoritatem, qua peccata, etiam atrocissima, non remissa tantum declarat, sed vere coram Deo remittit, docet Scriptura, atque universorum Patrum consensus semper intellexit ; etenim ubi nefarium Montani et Novati dogma caput extulit, pari ubique zelo ac studio compressum fuit : nec minori cura Sacramenti hujus veritas adversus perduelles Hæreticos a Tridentina synodo declarata fuit. Sacramentum hoc, æque ac reliqua sua constat materia et forma. Materia alia est remota, nimirum peccata post Baptismum admissa, quæ quidem erunt materia necessaria, si mortalia, et nondum clavibus subjecta; sufficiens vero, si venialia fuerint, aut etiam mortalia, sed vi clavium directe remissa. Materia proxima sunt Pœnitentis Actus : Contritio, Confessio et Satisfactio; hæc ad integritatem; illæ vero ad ejus essentiam spectant; hinc validum simul et informe esse nequit hoc Sacramentum. Contritio, quæ primum locum inter dictos Actus obtinet, perfecta esse non debet; hæc siquidem hominem ante realem Sacramenti susceptionem, quamquam non sine ejusdem voto, Deo reconciliat, itaque sufficit imperfecta; sed quas eadem conditiones habere debeat, notum est, quam inter Theologos controvertatur. Nobis tum demum sufficiens erit, si amorem Dei super omnia affectu includat. Attritio igitur mere formidolosa,

quæ ex turpitudinis peccati consideratione vel ex gehennæ et pœnarum metu concipitur, utut bona et utilis, etiam cum Sacramento ad justificationis beneficium non perducet. Quæ fuerint Attritionis fata breviter et luculente Lib. VII. Syn. Diæc. Benedictus XIV enarrat. Contritionis præceptum divinum, naturale et ecclesiasticum, illudque in vita sæpius obligare agnoscimus; an vero statim a peccato admisso, opinionibus inter se dissident Theologi : nos negantibus adhæremus.

SECUNDA.

Altera pars essentialis est Confessio, instituta jure divino, non humano consilio adinventa; neque contra dogma hoc ex tota antiquitate adduci aliquid posse existimamus. Idem licet circa hoc fidei punctum fuerit Ecclesiæ spiritus, varia nihilominus variis temporibus convenit disciplina : hodiedum sola in usu est auricularis, quam quidem ab Apostolis derivatam accepimus : at olim quorumdam criminum publicorum publica instituebatur Confessio; nulla autem lege ecclesiastica imposita videtur fuisse obligatio publice declarandi occulta peccata, quamquam ex consilio Confessarii quædam ex his fuisse quandoque selecta, quæ Pœnitens publice aperiret, vetera nonnulla ostendunt monumenta. Porro Confessio jure divino formaliter integra sit opportet; exprimenda scilicet peccatorum numerus, species et circumstantiæ non tantum ad aliud genus trahentes, sed et notabiliter aggravantes. Tertius tandem Pœnitentis Actus est Satisfactio, necessario a Pœnitentibus exigenda ad novæ vitæ custodiam, præteritorum delictorum vindictam et pœnæ temporalis, quæ frequenter culpa dimissa remanet, relaxationem; de necessitate adimplenda non est ante absolutionem secus ac dogmatizarunt plures, censuris Fac. Par. et Pontificiis iterato notati; verosimilius interim apparet, iis, qui Pœnitentiæ publicæ obnoxii erant, non nisi post eam adimpletam, lege ordinaria absolutionis beneficium fuisse impensum, ut præter alia plura innuit Can. II Conc. Tol. III. Pœnitentiæ publicæ non lethalia omnia subjacebant, sed quæ canonica dicebantur, eaque publica duntaxat. Pluribus solemnitatibus et secundum varios gradus peragebatur. Licet nunc ad antiquiorum canonum rigorem non sint adigendi Pœnitentes; attamen juxta Pastorale Mechl. *ad eum, quantum fieri potest, est redeundum.* Exacte observetur decretum Conc. Leod. habiti A° 1445 a sede Apostolica confirmatum; et totidem fere verbis repetitum a Conc. Trid. Sess. XIV. Cap. 8. Subsequitur Absolutio, quæ his Ministri verbis : *Absolvo te*, apud Latinos nunc perficitur; adeoque quæ Sacramenti hujus forma est, ut tradit

Trid. Sess. XIII. Cap. 3. A primo Religionis nostræ ortu ad sæc. X deprecativa fuit, cui deinceps ad sæc. XIII accessit indicativa, quæ postmodum sola apud Latinos viguit. Apud Græcos autem semper fuit et etiamnum est deprecativa; probabile itaque, hanc adhuc sufficere. Utramque judicialem debere esse, inter omnes convenit; ideoque conditio omnis judicii naturam evertens, absolutionem reddit nullam; qualis est nobis hæc : *si sis dispositus*. Minister hujus Sacramenti est solus sacerdos, jurisdictione gaudens; hanc in articulo mortis habet quilibet sacerdos, etiam Excommunicatus. Præter varios ejusdem effectus, vulgo notos, est operum mortificatorum reviviscentia, quæ fit secundum præsentem Pœnitentis dispositionem.

Tertia.

Indulgentia ipsi Christianismo coæva, est *Remissio pœnæ temporalis, Deo debitæ, per dispensationem Thesauri Ecclesiæ*. Alia est plenaria, pœnam omnem remittens; alia partialis duntaxat, eaque multiplex. In partialibus id observatu dignum, quod, dum dierum aliquot aut annorum indulgentia conceditur, pœna remitti intelligatur, non quæ luenda erat per æquale spatium in Purgatorio, ut sibi facile vulgus persuadet; sed quæ respondet pœnitentiæ canonicæ ejusdem temporis. Waldensium vesana secta et ignara indulgentias explosit; quos Lutherus strenue sectatur. Tridentinum Sess. XXV. anathemate damnat, qui aut inutiles asserunt, vel eas concedendi in Ecclesia potestatem esse negant : quam fidei definitionem, ab Hæreticis contemptius habitam, cum qui præcesserant canones, tum continua in Ecclesia praxis, quam ab ipso Paulo, Cypriano, aliisque usurpatam legimus, abunde defendunt. Cæterum, dum hanc Ecclesiæ asserimus potestatem, in supremis illius Ministris eam residere intelligimus; quippe quæ jurisdictionis est non ordinis. Competit Papæ pro tota Ecclesia; Episcopis pro suis tantum diœcesanis; sed horum potestatem Lateranense IV haud modice restrinxit; quod scilicet per indiscretas et superfluas indulgentias quas quidam Ecclesiarum Prælati facere non verebantur, et claves Ecclesiæ contemnerentur, et pœnitentialis satisfactio enervaretur. Porro quamquam eadem semper in Ecclesia adfuerit indulgentias concedendi facultas, non idem tamen semper ejusdem facultatis usus. Olim rarissime occurrebant plenariæ, quas ob expeditionem in terram sanctam anno 1095, ab Urbano II, primum concedi cœptas, Morinus, Thomasius aliique commemorant. Ab plenariis haud multum distat Jubilæus, nisi penes privilegia, v. g. eligendi Confessarium, qui a Casibus reser-

vatis et Censuris absolvat, in votis dispenset, aut eadem commutet. E Pontificibus primum Bonifacius VIII Jubilæum invexit A° 1300, ac dein quovis sæculari, celebrandum; quod spatium, quia longius erat, Sixtus IV ad annum quemque 25 tandem reduxit, quem morem hodieque servat Ecclesia. Indulgentias, Ecclesiæ incognitas, commentisque variis exornatas, quibus popello placere cupiunt aliqui, Nos dolentes quod hinc confletur Ecclesiæ invidia, ad quæstorum nænias ablegamus; ut proin recte monuerit syn. prov. sub Granvello, *ne circumforaneis quibusdam aut etiam cum privilegio impressis Libellis temere fidem habeant etc.* Thesaurus Ecclesiæ ex J. C. et SS. satisfactionibus constat, cujus Dispensatores sunt Ecclesiæ Præsules : ex quo consequitur causas probabiles, easque porportionatas, ut valida sit et plena dispensatio, debere intervenire : quæ si adsint, adeoque clavis non erret, nec fidelis etiam deficiat, tantum valent indulgentiæ, quantum sonant.

Vidit *Van der Auwera.*

Anno 1775. Lovanii apud Martinum Van Overbeke, prope Academiam. 2 Junii.

II.

Van de Velde's aanstelling als koninklijke professor en kannunik van St Pieterskerk te Leuven.

Marie Thérèse, par la grâce de Dieu, impératrice douairière des Romains, Reine d'Allemagne, de Hongrie etc. archiduchesse d'Autriche, duchesse de Bourgogne, de Lothier, de Brabant, de Limbourg, de Luxembourg, de Gueldre etc. Princesse de Souabe et de Transilvanie, Marquise du St Empire romain etc. comtesse de Habsbourg, de Flandre, de Hainaut, de Namur, etc. Dame de Malines et duchesse de Lorraine et de Bar; Grand'duchesse de Toscane. A vénérables nos chers et bien-aimés, les prévôt, Doien, chanoines et chapitre de l'Église collègiale de St Pierre en notre ville de Louvain, *salut et dilection*, comme pour le bien et avancement des Facultés de la St Théologie et du droit canon en Notre université de Louvain et des étudians illecq, a ci-devant été trouvé convenable d'augmenter le nombre des professeurs en icelles facultés de cinq autres, savoir deux Lisans en Lettres saintes, un ès droits, un autre pour entendre à la visitation de tous les livres dont on pourra user et qui auront cours

en Nos pais de par deça, et le cinquième pour exposer le cathéchisme, et à cet effet appliquer et affecter les cinq Chanoinies et Prébendes de Notre Patronage, fondées en la dite Église de St Pierre, suivant l'accord en obtenu du pape Pie V et que par la mort du Docteur Joseph Gniaux, la leçon de l'Écriture Sainte est venue à vaquer et qu'il convient à Notre service en pourvoir quelqu'autre personne idoine et qualifiée, savoir faisons que pour le bon rapport que fait Nous a été de la personne de Notre cher et bien-aimé Jean François Van de Velde, docteur régent de la Faculté de Théologie et de ses sens, doctrine, idonéité et suffisance, Nous confiant a plein de ses léauté, prud'hommie et bonne diligence, lui avions à la délibération de notre très-cher et très-aimé beau-frère et cousin, Charles Alexandre de Lorraine et de Bar, Notre lieutenant, gouverneur et capitaine général des Pays-Bas conféré et conférons par ces présentes, la dite Leçon de l'Écriture Sainte, en Notre dite Université de Louvain, avec les chanoinie et prébende en l'Église susnommée y annexées pour honoraires aux gages de la dite leçon de la Sainte-Écriture avec tous droits, fruits, profits, émolumens, et revenus quelconques y appartenant, à charge qu'il sera tenu d'entendre soigneusement à la lecture de la dite leçon de l'Écriture Sainte, si Nous mandons et requérons qu'icelui Jean-François Van de Velde ou son Procureur pour lui, vous mettiez en possession de par Nous en possession réelle et actuelle de la même chanoinie et prébende en lui désignant siège au chœur et lieu au chapitre de la dite Église en la manière accoutumée et d'icelles chanoinie et Prébende, ensemble des droits, fruits, profits, émolumens et revenus susdits vous et tous autres à qui ce regardera, le fassiez, souffriez et laissiez pleinement et paisiblement jouir et user et lui en fassiez répondre par tous ceux là et ainsi qu'il appartiendra, cessant tous contredits et empêchements au contraire en ce gardées et observées les solemnités en tel cas requises et accoutumées : Car ainsi nous plait-il.

Donné en notre ville de Bruxelles le vingt-huitième jour du mois de Novembre, l'an de Grace mil sept cent soixante dix-huit et de nos règnes le trente-neuvième.

Par l'impératrice Douairière et Reine.

De Recel.

III.

Stukken betrekkelijk de thesis de impedimentis matrimonii.

A. *Volledige tekst der thesis :*

Lovanii 18 Junii, anno 1784.

de Impedimentis Matrimonii

QUÆSTIO THEOLOGICA,

Quæ sint? Quotuplicia? Quo jure impediant aut dirimant?

Propositio.

Quæ sub viro est mulier, vivente viro, alligata est legi.
Rom. VII. V. 2.

CONCLUSIO PRIMA.

Conjugalis usus non solum in generis nostri propagationem, et ut Reipublicæ cives acquirantur, verum etiam, ut præclare S. Thomas *lib. IV. contra gent. C. 78* ad perpetuitatem Ecclesiæ, quæ in fidelium collectione consistit, ordinatur. Immo, cum ad Religionem magis quam ad societatem nascatur homo hæc esse debet ex mente B. August. *lib. IV. contra Jul. C. 1* piorum conjugum intentio, ut regenerationi generatio præparetur. Non satis ergo Divinus Legislator Christus suæ Ecclesiæ, quam perfectam societatem ac perpetuo duraturam et in omnes orbis nationes propagandam instituerat, providisset, nisi de Matrimonio, quod ad Sacramenti dignitatem evexerat, et ipse nonnulla sanxisset, quæ in sacris scripturis et traditione continentur; et Ecclesiæ suæ pro temporum locorumque necessitatibus, ad finem tamen Religionis, alia sanciendi, quæ *ecclesiastica jura* vocat Siricius in *Epist ad Himerium* anno 385 scripta, potestatem fecisset. Merito proin Trident. Syn. *Sessione XXIV* can. 4 non tantum sub anathemate definit, Ecclesiam potuisse constituere Impedimenta Matrimonii dirimentia; sed ipsa eamdem potestatem exercuit, *Raptus* et *Clandestinitatis* impedimentis novo et æquissimo jure invectis. Ita doctrina simul et praxi, hereticorum errores, Lutheri præsertim, qui *lib. de Captiv. Babyl.* (quem anno 1520 conscripsit, cum jam certum esset Papatum esse regnum Babylonis et veri Antichristi) Ecclesiæ, seu, ut loquitur Tyrannis Romanensibus

hanc potestatem detraxerat, ac Matrimonia omnia, utut « contra ecclesiasticas vel pontificias leges fuerint contracta » valere asseruerat, hæc synodus convellit ; secuta sæculorum omnium traditionem, et Facultatis Parisiensis, quæ, 15 Aprilis, 1521, eumdem errorem ut « Ecclesiæ potestati impie derogativum » in hæresiarcha illo damnarat, item Senonensis Concilii de anno 1528, communemque Ecclesiæ sententiam. Tridentinæ decisioni manifestam vim intulit Jo. Lannoius in opere, quod, suo et typographi suppresso nomine, anno 1674 edidit, *de regia in Matrimonium potestate;* collectis, magno molimine, Theologorum (quorum neminem, ne Petrum Soto quidem aut Christ. Lupum, sibi consentientem habet) testimoniis; variisque rationibus, quas è Marci Ant. de Dominis Apostatæ *lib. V de republ. Christ.* maximam partem expilârat, in medium prolatis; quibus omnibus, Theologi et ex professo Domin. Galesius, Jo. Gerbesius, et Jac. Leullerius, jam pridem responderunt. Itaque cum Natali Alexandro *Theol. dogm. et mor. C. IV a 1 de Matrim*, sentimus « Ecclesiam potuisse semper ac posse constituere Impedimenta matrimonii tam prohibentia quam dirimentia, non Auctoritate ab hominibus accepta, sed a Christo sponso suo immediate tradita, Conciliique Tridentini de isto fidei dogmate canones traditione perpetua niti. »

Conclusio Secunda.

Cæterum non tantum Ecclesiæ auctoritate sed principum etiam, insuper et naturæ jure introduci possunt Impedimenta : quorum nomine venit quivis obex Matrimonio præexistens, illud reddens illicitum vel invalidum : inde alia dicuntur Impedientia tantum; quæ ad 4, præsenti Ecclesiæ disciplina rediguntur : videlicet *Ecclesiæ retitum ; Tempus feriarum*, quo consuetudine in Belgio non modo solemnitates, sed ipsæ quoque nuptiæ vetantur; *Sponsalia*, sub quibus etiam promissiones simplices, juramenta, aliæque obligationes intelliguntur; *Votum* quadruplex, simplex castitatis, etc. Alia sunt *dirimentia*, quæ versibus *error, conditio* etc. continentur. Horum nulla necessitati aut ignorantiæ cedunt, sed Matrimonium quacumque bona fide contractum annullant : immo nullum est Matrimonium cum falsa Impedimenti dirimentis persuasione initum. *Error* personæ aut qualitatis in personam redundantis, cum errantis nulla sit voluntas aut consensus, jure naturæ; *Conditio* servilis, ignorata a parte libera, jure positivo, jam a sexto sæculo, Matrimonium dirimit. *Votum*, solemne scilicet, ex sola Ecclesiæ constitutione efficaciam dirimendi probabilius accepit. Ita saltem sentire

videtur Bonifacius VIII. *Cap. unico de vot. in 6;* ubi eam solam professionem solemnem esse dixit, quæ fit in aliqua religione per sedem apostolicam approbata. A quo tempore votum diremerit conjugium, laboriose apud auctores disputatur : quidem a VI sæculo, alii a XII, in concilio 1 et 2. Lateranensi hanc ei vim tributam fuisse, opinantur : nos cum Laur. Berti arbitramur, numquam sanctimonialium Monachorumque conjugia rata fuisse. Qua de re videndus Christ. Lupus *Tom III dissert. proœmiali I. Cap. 10* item *scholio ad can. 16 Chalced.* et Constantinus *in votis ad Epist Innocentis I ad Vitricium;* ubi inter virgines velatas distinguens Pontifex, discrimini votis solemnis et simplicis, quod Gratiani ævo invaluit, haud obscure prælusit.

CONCLUSIO TERTIA.

Cognatio triplex hic consideratur. *Naturalis* jure naturæ dirimit in primo gradu lineæ rectæ : Persarum mos contrarius, tametsi Socrates nihil illic culpandum invenit, prava eorum educationi adscribendus : qua de re videndus Grotius *de jure belli lib. II. C. 5 § 12*, qui *§ 13* etiam in primo gradu lineæ transversæ jus naturæ dirimere opinatur : in cæteris gradibus, quos ad 4 gradum, modo computandi canonico, prudenter restrinxit Conc. Lateranense IV. anni 1216 connubium, non jure Mosaico *Levit. XVIII* quippe quod per Christum est evacuatum, sed positivo dirimitur. Restringendi ratio adæquata erat, quam Innocentius III. X. Cap. 8, de *conjug.* attulit, quod in ulterioribus gradibus jam non posset absque gravi dispendio, anterior dispositio generaliter observari : ratio altera congruentiæ a 4 humoribus seu elementis, quorum revolutione cuncta mutantur, atque adeo è media philosophia, (ut ipse Boehmerus ostendit ad h. l.) petita, cur cachinnis excipi magis debet, quam ea Grotii *lib. I de verit Relig. C. 7*, quo ex horrore vacui probat Deum rerum omnium causam esse? *Spiritualis* ex baptismo et confirmatione oritur, provide a Tridentino conc. limitata. Antiquum jus extat apud Gratianum *causa 30 q. 1 et lib. IV. decret. tit. XI.* Lutherus hoc impedimentum *lib. de capt. Babyl.* inter nugas collocat, quod alioquin nec liceret Christiano Christianam ducere, quia Christianus frater est Christianæ sororis : at nugatoria ejus est ratio : ita enim Christiani invicem fratres sunt, ex uno Deo nati; uti omnes mortales fratres sunt, ex uno Adamo progeniti. *Crimen*, adulterium est aut homicidium certis in circumstantiis, quas ex Gratiani placitis Alexander et Innocentius III declararunt, perpetratum. *Cultus disparitas* inter non baptizatum, et baptizatam, jure tantum ecclesiastico. diri-

mit : hujus impedimenti epocham figere, difficile est : omni ævo disparia conjugia, quando conversionis aut spes aut intentio aberat, odiosa fuerunt; legendi de his Cyprianus *de lapsis*, et Tertulianus *lib. II ad uxorem. Vis* jure naturæ, *Ordo* Ecclesiastico, *Ligamen* omni jure connubia disjungit : in V. tamen T. matrimonium per libellum divortii probabilius solvebatur : in N. non patitur solutionem, nisi in casu Apostoli I. Cor. VII. 15, et per possessionem religiosam. Non solvitur itaque per adulterium neque per captivitatem, deportationem aut longam absentiam alterutrius conjugis, quamdiu de ejus decessu non constet; etiamsi id leges nonnullæ statuerint, ob quarum « insolentias (verba sunt Christ. Lupi *scholio ad can. 93 Conc. Trullani*) omnem de matrimonio statuendi auctoritatem jam pridem sibi merito Ecclesia reservavit ». Si absit parochus domicilii alterutrius contrahentium, eidemque ut Trident. videtur requisisse, sacerdos, ob *clandestinitatem*, invalidum erit ita attentatum matrimonium; nisi in locis ubi lex Tridentini non est promulgata : nam illic clandestina matrimonia vera et rata quidem erunt in ratione contractus; ast non in ratione Sacramenti : cum probabilius sit, Matrimonii ministrum esse sacerdotem. *Raptus* intelligitur violentiæ, non vero seductionis; item de solo raptore.

Præside Eximio viro Domino ac Magistro nostro

Joanne Francisco Van de Velde ex Beveren,

defendet

Carolus Josephus Le Grand Brugensis

B. *Vertoogschrift van Dr Van de Velde aan HH. Hoogheden de Gouverneurs-generaal.*

Le docteur en Theologie dans l'Université de Louvain, Van de Velde, représente avec un très-profond respect, qu'il est pénétré de douleur d'avoir déplu à Vos Altesses Royales, pour avoir présidé le 18 Juin dernier à une thèse théologique, ayant pour objet les empêchemens du mariage, et d'avoir encouru leur disgrâce au point que, par dépêche adressée le 7 du mois de Juillet dernier, au Recteur de l'Université, elles l'ont suspendu de la leçon de l'Ecriture sainte et de tout autre exercice public dans l'Université.

Le remontrant ose espérer cependant de l'équité de Vos Altesses

Royales, qu'en lui faisant ressentir d'une manière aussi éclatante qu'imprévue, les effets de leur mécontentement, elles permettront qu'il puisse dire quelque chose pour sa justification, et qu'elles doigneront l'écouter avec indulgence.

Cette dépêche suppose que cette thèse contient non seulement des inepties et des absurdités déshonorantes pour l'Université, mais aussi l'assertion fausse et téméraire, *qu'il est de dogme que l'Eglise tient de Droit Divin, et sans aucune concession humaine, le pouvoir d'établir des empêchemens de mariage, et qu'elle s'est à juste titre réservé à elle seule toute espèce d'autorité de statuer sur le mariage.*

Le remontrant expose très-humblement qu'il ne reconnait pas dans cette assertion la thèse à la quelle il a présidé; et qu'en y présidant son intention n'a jamais été de soutenir d'autre doctrine sur le pouvoir de l'Eglise, que celle qui a été constamment enseignée dans l'Université de Louvain, et par les écrivains les plus distingués, tant théologiens que canonistes, conformément aux décisions du concile de Trente.

La première partie de cette assertion, savoir *qu'il est de dogme que l'Eglise tient de Droit Divin, et sans aucune concession humaine, le pouvoir d'établir des empêchemens de mariage*, parait relative à un passage de Natalis Alexander, fameux theologien français, que le remontrant a cité dans la *première conclusion*, à l'appui d'un sentiment commun dans toutes les écoles de Théologie, et en particulier dans celle de Louvain; mais le passage de cet auteur, rendu en françois, s'explique autrement : il porte littéralement, *que l'Eglise a toujours pu et peut établir des empêchemens du mariage, tant prohibitifs que dirimants, non par une autorité reçue des hommes, mais qui lui a été donnée immédiatement par Jésus-Christ son époux; et que les canons du concile de Trente sur ce dogme de foi sont fondés sur une tradition perpétuelle. Ecclesiam* (c'est le texte de Natalis Alexander) *potuisse semper ac posse constituere impedimenta matrimonii, tam prohibentia quam dirimentia, non auctoritate ab hominibus accepta, sed a Christo Sponso suo immediate tradita, Concilii que Tridentini de isto fidei dogmate Canones traditione perpetua niti.*

La doctrine du Concile de Trente sur le pouvoir de l'Eglise d'établir des empêchemens du mariage, est consignée dans les Canons III et IV de la session XXIVme conçus l'un et l'autre dans la forme que le sont les autres Canons, par lesquels le Concile a établi la doctrine de l'Eglise à l'égard des autres Sacremens, ainsi que des autres points contestés par les Novateurs.

Il est reçu parmi tous les Théologiens que, partout où les Conciles généraux ou œcuméniques, réprésentant l'Eglise universelle, tel qu'a été le Concile de Trente, définissent sous le nom de *Canon* avec peine d'anathême, c'est un dogme qu'ils proposent à croire aux fidèles; et tels sont les deux Canons qu'on vient de citer, médiatement précédés de celui par lequel le Concile prononce anathême contre ceux qui diraient que le mariage n'est pas vraiment et proprement un des sept Sacremens de la loi évangélique.

C'est d'après ces Canons doctrinaux que les Théologiens et Canonistes, qui ont passé pour très-éclairés, et dont les autorités sont rapportées dans la feuille ici jointe sub N° I, se sont accordés à dire, qu'il est de dogme que l'Eglise a le pouvoir d'établir des empêchemens du mariage.

Ce pouvoir, ces mêmes Théologiens et Canonistes l'expliquent unanimement d'un pouvoir propre à l'Eglise, et qu'elle a exercé depuis son origine par rapport au Sacrement, comme lui étant immédiatement accordé par Jésus-Christ son divin Instituteur, puisque, disent-ils, on est obligé de reconnaitre dans les Canons III et IV, déjà cités, une vérité révélée, qui doit être l'objet des Canons et de notre croyance.

Mais si ce pouvoir, que les Canons attribuent à l'Eglise, n'est fondé que sur la concession ou la libéralité des Princes séculiers, cette concession n'étant qu'un fait purement humain, et sujet à varier, dès qu'il n'a sa source que dans la libéralité des Princes, où trouve-t-on, ajoutent-ils, dans ces Canons, la révélation divine et l'immutabilité qui caractérisent les vérités ou les décisions de foi? Ces Canons contiendroient en effet une *vérité*, supposé que les Princes aient fait cette concessions, tandis que cette concession ne seroit pas révoquée; mais ce ne pourrait être jamais une *vérité de foi*, et à la quelle il faut adhérer sous peine d'anathême.

Le remontrant ne croyoit pas, qu'en suivant la foule des Théologiens et Canonistes, dont les ouvrages étoient entre les mains de tout le monde, il pût déplaire au Gouvernement; sur-tout il ne pensoit pas qu'on pourroit jamais lui faire un crime, d'avoir suivi le sentiment de Natalis Alexander, Théologien, Docteur de Sorbonne, très-estimé dans toute l'Eglise Gallicane, et très-considéré de toute la France, où l'on est si attentif à s'élever contre tout ce qui peut porter la moindre atteinte aux droits de l'autorité Royale; Théologien, d'ailleurs, d'autant moins suspect de ce qu'on appelle opinions ultramontaines, que ses ouvrages ont été flétris à Rome par un bref d'Innocent XI, du 18 Juillet, 1684.

Il étoit d'ailleurs sur qu'il ne s'éloignoit pas du sentiment de Van Espen qui, part IIa sect Ia til. 15 no 18, adoptant le sentiment de Gerbais, autre docteur de Sorbonne, dont un traité *de causis majoribus* a aussi été condamné à Rome, a soutenu la même doctrine : doctrine proposée depuis peu par l'Université de Louvain, qui dans son avis rendu au Gouvernement le 22 Janvier 1759, s'est exprimée dans des termes encore plus forts, sans qu'on y ait trouvé à redire, ni qu'il lui ait été défendu ou de soutenir ou d'agiter ce sentiment-là, qui en effet a été constamment agité depuis, et même encore cette année.

Le remontrant ne peut se dispenser de citer encore le P. Gervalio et Riegger; le premier Professeur de Théologie à Vienne, et depuis évêque de Gallipoli, et le second Docteur en Droit de la même Université, fameux par différents ouvrages publiés depuis peu d'années.

Gervalio dans son traité *de Sacramentis*, imprimé à Vienne en 1765, à l'usage des jeunes Théologiens, *in usum Academicæ juventutis*, et muni de l'approbation la plus brillante du Président et Directeur de la Faculté de Théologie, Stock, en s'élevant, comme a fait le remontrant, contre le sentiment de Launoy, a établi cette proposition : *ecclesia potestatem per se ipsam habet impedimenta matrimoniorum dirimentia constituendi.*

Riegger dans ses *institutiones jurisprudentiæ ecclesiasticæ*, imprimées à Vienne en 1774, a mis en question, part IV § 79.

An Ecclesia possit statuere impedimenta matrimonii dirimentia?

Et il se décide pour l'affirmative, en assurant, que d'après les Pères et les Conciles, l'Eglise a exercé ce pouvoir à l'égard des mariages des Fidèles, depuis les premiers siècles de l'Eglise, *atque adeo* (ce sont ses mots) *plura successive impedimenta dirimentia jure suo introduxerit.*

Pour ne pas être trop long, le remontrant a cru devoir ici joindre, dans une feuille séparée No 2, le texte entier de ces auteurs très-considérés dans l'Université de Vienne, où ils sont publiquement enseignés et suivis.

Après tant d'autorités respectables que le remontrant avoit pour guides, pouvoit-il craindre de se méprendre? pouvoit-il soupçonner que la thése seule qui ne dit pas plus que ce qu'avoient dit avant lui la Faculté de Théologie de Louvain, Van Espen, Gervalio, Riegger et tant d'écrivains de premier ordre, auroit été flétrie? Pouvoit-il se l'imaginer, tandis qu'il n'a jamais été défendu d'agiter cette question? Si cette défense avoit existé il auroit sans doute à se reprocher d'y

avoir contrevenu; mais il a été dans la bonne foi, il n'est pas l'auteur de ce sentiment; tous les livres qui l'enseignent, sont dans les mains de tout le monde, et aucun de ces auteurs n'a été flétri, ni condamné par aucune puissance temporelle.

La seconde partie de l'assertion, reprise dans la dépêche de vos Altesses Royales, est celle-ci : *et qu'elle* (l'Eglise) *s'est à juste titre reservé à elle seule toute espèce d'autorité de statuer sur le mariage.* Dans cette dépèche cette proposition paroit tellement liée à la première, que quiconque n'auroit pas vu la thèse, pourroit croire, que le remontrant auroit dit : *qu'il est de dogme que l'Eglise..... s'est à juste titre réservé a elle seule toute espèce d'autorité de statuer sur le mariage*, et c'est ce qu'il n'a ni dit, ni pensé.

Cette seconde proposition ne tient nullement à la première; elle se trouve, il est vrai, mot pour mot, vers la fin de la troisième conclusion; mais seulement comme citation de Christianus Lupus, Docteur de Louvain, mort en 1681, sans aucun commentaire de la part de l'auteur de la thèse.

Le remontrant à l'honneur de déclarer ici, qu'en faisant cette citation, il n'a nullement entendu adopter le sentiment de ce Docteur, quoique généralement estimé, et que non obstant que d'autres écrivains de grand poids aient dit la même chose, entre autres Van Espen, *part II sect I, tit. 13 C. I, nº 16*, il ne pense pas comme lui, n'ayant ajouté cette proposition que pour faire voir que Christianus Lupus n'était pas du sentiment de Launoy.

La thèse même le prouve, puisque la seconde conclusion, commence ainsi : *cæterum non tantum ecclesiæ auctoritate, sed principum etiam insuper, et naturæ jure introduci possunt impedimenta.*

Si le remontrant convient par cette proposition, qui est de lui et point une citation, que les Princes ont le droit d'établir des empêchemens du mariage, il serait contraire à lui-même, s'il admettait que l'Eglise s'en est réservé à elle seule le pouvoir. Ces deux propositions ne peuvent se soutenir ensemble.

Après cet humble et fidèle exposé, qu'il a rendu le plus succint qu'il lui a été possible, le remontrant ose espérer que vos Altesses Royales daigneront être persuadées que jamais ce ne fut son intention, ni d'étendre les décisions du Concile de Trente, ni de former ou d'enseigner de nouveaux dogmes, ni de rien avancer, qui put porter atteinte aux droits de Sa Majesté, envers la quelle, en sujet fidéle et obéissant, il est pénétré du plus profond respect et de la plus parfaite soumission.

C'est dans ces sentimens qu'il a recours aux bontés de vos Altesses Royales;

Suppliant très-humblement de daigner le rendre à ses fonctions, en levant les suspensions décernées à sa charge, c'est la grace etc.

J. Fr. Van de Velde.

IV.

Relatio J.-F. Van de Velde de iis quæ gesta sunt in conferentia habita in ædibus Excell. D. Administri Comitis de Metternich, et illo præsente, die 7 Junii 1793.

Die Veneris 7 Junii 1793 Bruxellas profecti sunt Ex. D. Van de Velde, Clarissimus D. Nelis, nec non Consult. D. Liuts syndicus, cum deputato Facultatis artium Consult. D. Van Damme, omnes pridie per Universitatem deputati ad assistendum conferentiæ Bruxellis super negotia Universitatis instituendæ. Ubi Bruxellas ventum fuit, Exim. D. Van de Velde, uti inter deputatos convenerat, solus primo adiit Amplissimum D. Pensionarium De Jonghe, ut cum eodem conferret super numero Deputatorum, quos conferentiæ adesse existimaret. Ille tametsi maluisset, ut duo dumtaxat adfuissent, cum tamen quatuor Bruxellas essent missi, aiebat omnes adesse posse. Dein Ex. D. Van de Velde eidem Amplissimo D. De Jonghe notulam extradidit, qua expresserat Universitas, quo pacto articuli duo principaliores, Universitatem concernentes, concipi atque enunciari possent. Quam notulam, totidem verbis in Actis Universitatis ad diem 7 Junii extantem, recepit et in conferentia propositurum se spopondit. Interea tres alii Universitatis deputati adventant; simulque omnes cum amplissimo D. Pensionario ad ædes Excellentissimi D. Comitis de Metternich, Belgii Administri, ubi conferentia habenda erat, circa horam decimam accesserunt. Mox cum Amplissimo D. De Jonghe ad cameram conferentiæ admissi, illic repererunt præterea congregatos ex parte Ordinum Brabantiæ Ampliss. D. Poorters, Abbatem S[ti] Michaelis Antverpiæ, Illustrissim. Comitem de Limminghe et Ampliss. D. Culens Pensionarium oppidi Lovaniensis; ex parte vero Gubernii Amplissimos DD. Consiliarios de Robiano et Lannoy, nec non Ampl. D. De Berghe qui erat in hoc negotio ex Consilio sanctiori constitutus relator, item Amplis. De Muller secretarium status, ut vocant; præsidente toti huic cœtui Excellentissimo Domino Comite de Metternich, in Belgio pro Cæsarea sua

Majestate administro plenipotentiario. Mox ut ille cameram intravit, cœpta est conferentia, prælegente Amplissimo D. relatore Consiliario De Berghe advisamentum seu consultam, ut vocant, Consilii sanctioris. Prima incidit quæstio, num ad classem corporum vere Brabantinorum nostra quoque referenda esset Universitas? Sanctioris quidem senatus opinio erat, instantibus patriæ ordinibus, ipsaque Universitate, prærogativas eidem Universitati tribuendas esse, quæ cæteris corporationibus provinciæ; ut de edictis et decretis, quæ Universitatem concernunt, per canalem Concilii Brabantiæ deinceps emanandis, ut membra seu supposita Universitatis non nisi per jus et sententiam quoad omnia tractarentur, eorumdemque officia forent inamovibilia, et si quid aliud eo spectans, hisce adjungendum esset; verum satius esse opinabantur Consiliarii privati, ut a denominatione *Corporis Brabantici* abstineretur. Verum illico huic propositioni reclamatum fuit, nimirum non videri quando omnes prærogativas *Corporis Brabantici* Universitati asserere animus erat, quam ob rationem a denominatione *Corporis Brabantici* abstinendum esset : ea autem conditione seu qualitate *Corporis Brabantici* semel asserta Universitati, sponte consequi eamdem jurium omnium ac privilegiorum provinciæ, ut cæteræ corporationes Brabantiæ, participem fore; cum e contrario in enumeratione horum jurium seu prærogativarum proclive esset aliquid omittere. Demum hanc denominationem tanti momenti videri, ut ea sola contentos securosque redderet, tum oppidi Lovaniensis burgenses, tum ipsa Universitatis membra ac supposita. Dein responsum fuit ad objectiones jam centies protritas, quæ in oppositum movebantur, et nonnullæ expressiones circa auctoritatem condendi statuta, aliaque objecta, quæ in advisamento Consilii sanctioris occurrebant, ut minus exactæ reprobatæ fuerunt. Demum auditis utrimque rationibus, convenerunt omnes seu longe major pars eorum, qui conferentiæ aderant, ut formula, quam Universitas ipsa proposuerat, quæque in actis ejusdem ad diem 6 Junii inserta est, adoptaretur quoad omnia, excepta ultima clausula quæ incipit, *parmi quoi* etc. qua deleta DD. De Berghe et Lannoy desiderabant substitui hanc : *parmi quoi tous les édits et décrets à ce contraires viendront à cesser;* sed illico repositum fuit, talem expressionem non posse satisfacere Universitati, ac proinde admitti non posse. Post multa verba satius videbatur, deleta clausula a nobis suggesta, et hanc omittere quam dicti DD. De Berghe et Lannoy suggesserant, nihilque substituere. Tandem placuit omnibus et singulis ut post verba *Faculté des arts dans la dite Université*, locum haberet dispositio tenoris sequentis : *sur le pied qu'elles ont pu et du en jouir anté-*

rieurement à l'édit du 24 Novembre 1782. Cum hæc clausula non nisi nominationes respiceret, plenamque vim relinqueret antecedentibus dispositionibus, et nos acquievimus, tanto magis quod per hanc clausulam deleretur edictum 24 Novembris 1782 saltem quoad nominationes : quod quidem si non necessarium saltem utile videbatur pro exteris provinciis, id est, aliis provinciis præter Brabantiam, ut nimirum nominationes nostræ liberum cursum haberent in cæteris provinciis, etiam Luxemburgensi, pro qua, ut notum est, detractum fuerat in conventu Hagæ — Comitano de ..... 1790. Præcipuo negotio sic communi consilio feliciter absoluto, ad minora discutienda deventum fuit. In primis omnium plane erat sententia, libertatem, quæ articulis Hagæ — Comitis facta fuerat, in exteris Universitatibus gradus academicos suscipiendi in Jure et Medecina, esse omnino revocandam : sed minime convenit, quæ esset ratio habenda eorum, qui ea libertate usi gradus alicubi apud exteros obtinuerant. In quam posteriorem quæstionem Universitatis Deputati, ne commodi causa opinari visi fuissent, minime se ingesserunt. Quod jus nominationis attinet, quo in patriam Luxemburgensem Universitas et Facultas artium utebantur, quodque perperam in dictis articulis Hagæ — Comitis ad interim exceptum fuerat, de eo plene restituendo (prout modo supra convenerat) concors quoque fuit et justa sententia. Præterea de quatuor decretis, quæ argumentum querelæ subministraverant, quæque in memoriali, Excellentissimo Belgii Administro jam pridem oblato, continebantur, de eis, si Universitati ita videretur, nominatim revocandis, omnes quoque consenserunt, atque ita, Deo auspice, conferentiæ feliciter finis impositus, Universitati gratum animum testificante Belgii Administro, quod de pecuniis, uti petitum fuerat, in censum exponendis eadem jam fuerat sollicita, ac rogante ut integra centum millium florenorum summa suppeditaretur. Quo salutato discessimus omnes, atque prandio excepimus Illustriss. D. Comitem de Limminghe, nec non Ampliss. DD. Pensionarios Ordinum De Jonghe et oppidi Lovaniensis Culens, quibus uti et Reverendissimo ac Illustriss. D. Episcopo Antverpiensi, qui in rei successum non parum contulerat, nec non Ampliss. D. Abbati S. Michaëlis, Universitatis negotio causamque impense commendavimus, atque de benevolo in res nostras studio gratias egimus.

Ita relatum hac 8 Junii 1793. — J. Fr. Van de Velde.

S. T. D. R. Deputatus.

V.

Relatio quam fecit J. F. Van de Velde de iis quæ tunc ipse tum alii deputati gesserunt Bruxellis die 28 Junii 1793.

Die Veneris 28 Junii 1793, uti pridie in comitio Universitatis fuerat resolutum, Bruxellas profecti sunt iidem quatuor, qui non ita pridem, ut conferentiæ apud Excellentissimum D. Belgii Administrum instituendæ assisterent, fuerant deputati. His, ut par erat, prima cura fuit pro impetrato diplomate regio stabilitatis academiæ nostræ certissimo pignore, gratias quam potuere maximas referendi; regio in primis principi Archiduci Carolo, Belgii Gubernatori, tum Excellentissimo D. Comiti de Metternich, Belgii Administro plenipotentiario, cæterisque quorum favore atque studio tanti momenti res feliciter ad exitum fuerat perducta.

Primum quidem ampliss. D. Pensionarium ordinum Brabantiæ, cum is in Basilica esset Bruxellensi, adierunt, eique uti et Illustrissimo Comiti de Limminghe, qui illic quoque aderat, Universitatis nomine grates persolverunt, eisdem aliquot exemplaria programmatis, quod hac occasione Universitas evulgari jusserat, extradentes, cæteris e statuum collegio distribuenda. Suggessit vero Illustrissimus D. Comes de Limminghe, atque ea super re uni e Deputatis pridie litteras se dedisse declarabat, ut a regio principe peteretur, ut per ipsum litteræ, quas in gratiarum actionem Universitas Cæsareæ Majestati scribere meditabatur, Viennam et ad tronum ipsum cæsareum pervenirent. Post hæc ad amplissimum D. Pensionarium Oppidi Lovaniensis nec non ad reverendum admodum ac ampliss. D. Abbatem S. Michaëlis Antverpiæ, quorum uterque ex parte ordinum Brabantiæ adfuerat conferentiæ, nos contulimus testificaturi gratitudinis sensum. Cumque hora immineret, quæ visendo Administrum opportuna nobis videbatur, mox ædes ejus accessimus; sed cum occupatior esset, post mediam horam jussi sumus reverti. Atque hoc temporis intervallo ad invisendum Ampliss. D. Muller secretarium status, a quo benigne recepti fuimus, nec non amplissimos DD. Consiliarios Lannoy et De Berghe, quæ ex parte Gubernii conferentiæ interfuerant, usi sumus.

Ergo ad Excellentissimum D. Comitem de Metternich Belgii Administrum reversi, eidem Universitatis nomine quas potuimus maximas gratiarum actiones persolvimus, verba faciente amplissimo D. Nelis, Universitatis Dictatore. Excellentissimus Belgii Administer, postquam humanissimis verbis exposuisset quo in Universitatem animo quantoque

in ejus incrementum profectumque studio incensus esset, declaravit nulla in re opera sua defuturum, e contrario in id tota animi contentione incumbere, ut schola, ab exteris et a suis olim quoque majoribus frequentata, pristinæ celebritati restituatur. Ut vero sua præsentia calcar adderet, declaravit, se proposuisse mense Octobri proximo Lovanium venire, ibique per aliquod tempus morari, ut scholæ exercitiis ac lectionibus ipse assisteret. Qua propositione cum gaudio recepta, de decretis revocandis, alioque evulgando edicto, quo alibi gradus recipiendi libertas, item suspensio juris nominationis in patria Luxemburgensi, revocarentur, tractatum fuit. Placuit vero Excellentissimo D. Administro Universitatis hac de re consilium; sed ut facilius negotium promoveretur, petiit, ut notula huc spectans sibi a Deputatis communicaretur, simulque bene sperare jussit. De lectionibus quoque conferendis, maxime quæ collationis essent regiæ, sermo incidit; petiitque iterum Excellentissimus Dominus, ut a Facultatibus, in quibus vacant lectiones, notula quoque seu memoriale communicaretur ad suam ac gubernii instructionem atque informationem. Postremo de litteris, ad Cæsaream Majestatem in gratiarum actionem ex parte Universitatis dirigendis, placuit, ut serenissimus regius princeps Belgii Gubernator suppliciter rogaretur, ut eæ litteræ Viennam et ad tronum ipsum per ejus canalem pervenirent. Demum extraditis nonnullis programmatis Universitatis exemplaribus, factaque salutatione, discessimus, atque ipsius Administri suasu ad palatium Principis nos contulimus. Petita ergo illic et post parvam moram obtenta audientia, amplissimus D. Dictator, adstantibus tribus aliis Universitatis deputatis, nomine Universitatis Regio Principi, ad cujus deliberationem declaratio solemnis emanarat, quam potuit maximas persolvit gratias, Universitatisque negotia Principis protectioni atque tutelæ commendavit. Ad quæ benigne et humanissime respondit Regius Princeps, animumque scholæ Lovaniensi impense addictum testificatus est. Mox de litteris Cæsari destinandis aperuimus consilium, quod Regio Principi vehementer probatum fuit, asserente se libenter curaturum, ut litteræ ejusmodi Cæsari tempestive destinentur. Quo reverenter salutato, traditis etiam nonnullis programmatis exemplaribus, abivimus. Casu quoque, dum in palatio morabamur incidimus in Excellentissimum ac Reverendissimum D. Nuntium Apostolicum, cui etiam et programmata aliqua tradidimus, et impense egimus gratias, non ignari quantopere ille Universitatis negotia cordi habeat, atque etiam promoveat. Dein ad Illustriss. D. De Fierlant consilii sanctioris Præsidem nos contulimus, sed cum impeditus esset, chartulam reliquimus. Post meridiem

Ampliss. D. Consiliarium de Robiano accessimus, cui ut decuit, maximas quoque Universitatis nomine gratias exhibuimus. Atque ita rebus feliciter absolutis, post meridiem Lovanium reversi sumus.

VI.

Van de Velde en Kardinaal Franckenberg.

In den loop van ons werk hebben wij meermalen gesproken van de vriendelijke betrekkingen, die steeds tusschen onzen Eximius en den kardinaal-aartsbisschop van Mechelen bestaan hebben. Eene oprechte vriendschap bestond tusschen den kerkvoogd en den Leuvenschen leeraar. Talrijke brieven van den kardinaal getuigen nog heden hoe hertelijk zij met elkaar omgingen; de genoeglijke uren, die zij dikwijls te zamen doorbrachten, beurtelings vergaderende in het bisschoppelijk paleis van Mechelen en in het gastvrije Groot College van Leuven. Wanneer Van de Velde de talrijke moeilijkheden te doorworstelen had, die gedurig door het staatsbestuur aan de Hoogeschool verwekt wierden, was het steeds bij zijnen vriend en beschermer den kardinaal, dat hij om aanmoediging, om hulp en troost ging. En wanneer deze laatste in de bres moest staan om het geloof te verdedigen tegen de aanvallen van Jozef II, wanneer hij zijne priesters moest sterken tegen het Fransche bewind dat hun den eed opdrong, dan was het bij zijnen vriend, den godgeleerde, dat hij om raad kwam. Zoo merkweerdig is de briefwisseling die tusschen beiden bestaan heeft, en die nog gedeeltelijk in de archieven des bisdoms Gent is terug te vinden, dat wij niet kunnen nalaten er eenige uittreksels van mede te deelen.

Brief van den kardinaal, aan Van de Velde te Aulne verblijvende, 1788 7 7ber.

J'ai appris avec plaisir par votre lettre l'asyle agreable et conforme à votre piété que vous avez trouvé à l'abbaie d'Aulne, où vous pouvez encore, en quelque manière du moins, employer à la gloire de Dieu et au profit de l'Eglise ces talents dont le seigneur vous a doné et que nous regrettons bien sincèrement dans ce pais. Vous pouvez aisement vous persuader avec quelle peine j'ai vu renverser une Université que je me glorifiais tant d'avoir dans mon dioeèse, et

dans la quelle je trouvais toujours le plus ferme appuy dans mon pénible ministère, et des resources assurées pour le maintien de la foi dont le dépôt lui à été en partie confié. Enfin les jugements de Dieu sont impénétrables et ce n'est point à nous de Luy demander raison des maux qu'Il permet dans son Eglise. J'espère qu'Il aura dans sa miséricorde pitié de nous et qu'il ne permettra pas que la foi sainte s'éloigne de nos contrées.......

Brief van kardinaal Franckenberg aan Van de Velde, uit Emmerich, den 24 April 1798.

J'ai appris avec la plus grande satisfaction que vous avez heureusement échappé à l'affreuse déportation dont vous étiez menacé, et que vous êtes en un endroit de sureté. Je suis bien sensible à la part que vous avez prise à la mienne, qui était beaucoup moins cruelle que celle qu'on vous avait destinée, mais qui cependant a manqué de déranger ma santé par les saisissements réitérés qu'on m'a donnés, surtout le dernier, lorsqu'on m'a fait partir à deux heures après minuit, en derangeant par là tous les arrangements qu'on avait pris pour que j'eusse eu la consolation de vous voir en passant. Aussi je ne saurais assez vous exprimer la douleur que j'ai ressentie lorsque je me suis vu pendant une heure entière sur la grande place à la porte de St Pierre entouré de mes brebis chéries, qui avaient tous les larmes aux yeux et que je les ai vus chasser à l'entour de ma voiture le sabre à la main, ce qui m'a fendu le cœur....... Ma santé est assez bien, grace à Dieu, mais elle a eu un furieux assaut par la fatale catastrophe de Rome, si accablante pour toute la Religion, qu'il n'y a que la promesse de J. C. seule qui puisse nous tranquilliser sur les terribles suites qui sont à craindre.......

..... A cette affliction s'est jointe encore la triste conduite de mon archiprêtre de Malines, qui s'embourbe toujours de plus en plus, et court à grands pas vers le schisme; car il annonce dans une malheureuse brochure latine, que vous trouverez chez M. de Ciamberlani..... (1). Je desire même que vous la lisiez; vous y verrez qu'il se ferme, pour ainsi dire, tout moyen de se sousmettre à la doctrine de Rome par une distinction vraiment Jansenistique sur le sens général et particulier du serment. Vous y verrez pareillement que j'y suis

(1) Hier is eene leemte in het handschrift; blijkbaar wordt Huleu's *Veritatis Aurora* bedoeld.

fort maltraité; car sous prétexte de douter d'une de mes lettres, que j'ai dû écrire au secrétaire du vicariat d'Anvers, il me traite d'ignorant qui ne connait pas même les conditions qui peuvent rendre un serment licite; ce qui me met dans la nécessité de lui écrire à lui-même (1). Je sais les dangers et l'importance d'une telle lettre : j'y travaille actuellement et vous en aurez en son temps une copie..... Ma pauvre tête, beaucoup affaiblie, n'avait guère besoin d'un travail de cette nature : je m'aperçois même qu'elle se ressent déjà de cette lettre; c'est pourquoi je finis en vous assurant de la plus parfaite estime et de l'amitié la plus sincère.

Votre très-humble serviteur
Le Card.-arch. de Malines.

Kardinaal Franckenberg aan Van de Velde, 2 Mei 1798.

Deze brief betreft een vraagstuk dat de kardinaal door den Eximius deed oplossen, aangaande den republikeinschen eed.

« .... J'ai reçu votre lettre du 12 Avril et la *casus positio Titii* que vous avez eu la bonté d'y joindre avec la savante résolution que vous y avez donnée, qui ne saurait être mieux et est entièrement convainquante; je pense tout à fait de même......... J'ai retenu une copie de votre résolution, que je regarde comme un chef d'œuvre de raisonnement et d'érudition n'ayant pas osé garder celle que vous m'avez envoyée, crainte que vous puissiez en avoir besoin. Je vous en ai toute l'obligation possible..... »

In denzelfden brief en ook in eenige volgende is er spraak over de gebeurtenissen in het aartsbisdom, bijzonderlijk voor wat de zaak van den eed betreft. De kardinaal houdt Van de Velde op de hoogte en vraagt hem gedurig om raad.

Andere niet min belangrijke brieven, door den kardinaal, den 25 Meert en den 1 Juli 1801, aan Van de Velde, uit Emmerich en Borcken, naar Breslau gezonden, zijn uitgegeven geweest in *Journal historique et littéraire* van Kersten (Tom. II, bl. 289).

Ziehier een uittreksel van den laatsten brief door den kardinaal geschreven, korten tijd voor zijne dood :

« Breda, 6 Fevrier, 1804.

..... Je vous suis bien reconnoissant de la part, que vous avez bien

(1) Die brief wierd werkelijk geschreven den 17 April 1798. Zie Van de Velde's Collectio brevium et instructionum SS. D. N. Pii papae VI, inleiding bladz. XXII.

voulu prendre à ce qu'on ait encore voulu me forcer a changer de domicile, au milieu de l'hyver; sans avoir aucun égard à mon grand âge, mes infirmites et l'augmentation des frais, que le changement de domicile aurait entrainé..... Mais cet orage est appaisé pour le moment; sans cependant m'assurer, si je pourrais obtenir par l'interposition du S. Père, l'agrément du premier Consul; que je choisisse cette ville de Breda pour ma dernière retraite; afin de pouvoir y vivre avec tranquillité et m'y préparer à la mort, qui avance à grands pas; étant déja entré cette année dans ma septante-huitième année.

C'est là dessus que j'attens de jour en jour, quel sera le succès de la protection du S. Père en ma faveur. En attendant j'implore particulièrement le secours de vos prières, afin que le seigneur veuille dans sa miséricorde m'accorder des grâces aboudantes; pour que j'emploie ces derniers jours de ma vie, en lui demandant sans cesse pardon de mes péchés; et que j'obtienne enfin la grâce finale, de lui rendre mon âme avec la plus vive confiance entre les bras de sa miséricorde infinie. »

VII.

Mémoire sur l'incompétence du Concile national à changer la discipline générale de l'Eglise, en vertu de la quelle le Pape seul donne l'institution canonique aux évêques nommés, et pour prouver également l'incompétence du Concile à cet égard, même le Concordat étant déclaré aboli.

Quand je serais aussi indifférent par rapport à la religion catholique que j'ai le bonheur de lui être tout dévoué, le seul devoir de fidèle sujet de Sa Majesté m'obligerait à détourner de toutes mes forces le changement de discipline, par le quel les évêques seraient consacrés et envoyés à l'administration spiritnelle des diocèses vacants, sans les bulles d'institution canonique du Pape.

Abstraction faite si le Concile national a ou n'a pas le droit de déroger provisoirement ou absolument à la discipline générale de l'Eglise à cet égard, je dis avec une entière et profonde conviction, que l'institution par les métropolitains de leurs suffragants exciterait de grandes agitations, serait un ferment de discorde entre les diverses classes de sujets de l'Empereur, et qu'il est de la saine politique de

ne pas tenter une mesure qui produirait des maux incalculables pour le présent et l'avenir. Cette assertion est vraie non seulement quant à l'Italie, au Piémont, à la Belgique et à la Flandre, où les évêques, s'ils accédaient à ce changement de discipline, perdraient estime, considération, tout moyen de servir la Religion et le Souverain, mais aussi pour l'ancienne France, où l'opinion publique s'est prononcée fort au de là de ce qu'on attendait, même à Paris, cette ville de luxe, de plaisirs et d'affaires purement humaines.

Le clergé constitutionnel n'a jamais pu prendre crédit et gagner la confiance, il en serait de même des évêques et des ecclésiastiques qui se prêteraient à la nouvelle discipline sur l'institution canonique. Il y aurait schisme dans les diocèses, troubles dans les esprits, divisions dans les familles, et qui peut prévoir si ces semences de discorde ne produiraient pas une moisson de malheurs politiques? Voilà ce que le devoir de fidèle sujet d'un prince auquel j'ai juré fidélité inviolable (1) m'oblige de dire et d'affirmer avec une entière connaissance de cause.

J'aborde maintenant la question comme évêque, et j'avance que le changement quelconque de la discipline générale, quant à l'institution canonique des évêques sans bulles du Pape, ne peut être accordé par le concile national, qui est incompétent pour prononcer à cet égard, même provisoirement et pour un temps à fixer.

I. Parceque l'institution canonique des évêques par des bulles pontificales est une loi de l'Eglise universelle, qui ne peut être changée par une ou plusieurs églises particulières.

1° Cette loi est publique; 2° connue des souverains; 3° pratiquée avec l'intention de s'obliger; 4° universelle; on a l'exemple d'un évêque espagnol, qui pour avoir nié, dans le Concile de Trente, l'universalité de cette coutume et s'être rejeté sur l'allégation de l'archevêque de Saltzbourg, qui instituait, disait-il, ses suffragants, avec indépendance de la cour de Rome, fut contredit en ces termes par le cardinal Simonetta, légat : *ad hæc Simonetta, ne opinio illa radices ageret, ipse placide interpellavit monuitque id fieri a Salisburgensi ex auctoritate et privilegio pontificis* (2). 5° Cette coutume est raisonnable; ne l'est-il pas de puiser la mission canonique à la source, plutôt que dans les ruisseaux où le fleuve se partage? 6° Elle a pour elle la prescription,

(1) Deze laatste woorden zijn later uit het handschrift geschrabt en vervangen door : « de Français qui aime sa patrie ».

(2) Pallavicini Historiæ Conc. Trid. lib. XIX c. 5. (Nota van het handschrift).

et une paisible possession, sinon de presque 300, au moins de 287 ans. Six conditions qui donnent force de loi à la coutume et à la discipline générale.

Aussi les évêques de France, dans leurs écrits, mandements, instructions pastorales, lors de la constitution civile du clergé en 1790 et 1791, ont ils unanimement reconnu et déclaré, que sans bulles du Pape et sans l'institution canonique de lui, tout évêque était intrus, hors de l'unité et de la communion de l'Eglise catholique, et qu'il devenait schismatique. Je ne cite pas ces mandements, parmi les quels il est difficile de choisir, tant ils sont excellents pour le style et la doctrine; je me borne à rappeler que le concile a deux archevêques (messeigneurs de Bordeaux et de Tours, alors de Vienne et de Troyes) qui ont enseigné cette vérité catholique. Sans oublier Mgr. de Namur et Mgr. de Nancy, qui la professèrent également, comme évêques de Vence et de Cominges. Tout l'épiscopat français, (à l'exception de quatre prélats) a décidé la question à cette époque où l'église gallicane se couvrit de tant de gloire et combattit si noblement le schisme des constitutionnels.

2e Preuve. Le concile de Trente parle de cette coutume comme d'une loi de l'Eglise universelle *Sess. XXIV, de reform.* où il détermine les enquêtes que le Pape doit faire sur les lieux, ainsi que les procédures et les consistoires qu'il doit tenir, pour examiner la doctrine et les mœurs des évêques nommés. Il déclare, *Sess. X*, que le Pape par devoir de sa charge doit nommer de bons évêques : puis *Sess. XXIII C. 4*, il lance anathême contre ceux qui diront que les évêques institués par le Pape, ne sont pas de légitimes évêques.

3e Preuve. La chose est si certaine, que le Concile de Bâle dans la XIIIe session, au plus fort de ses démêlés avec Eugène IV, ne conteste pas le droit du Pape de donner l'institution canonique.

4e Preuve. L'assertion contraire est tellement digne de censure, que Fébronius a été obligé de la rétracter; ce qu'il fit dans sa lettre au Pape, en 1790.

Je produirais, si Messeigneurs le désiraient, les textes que je ne fais qu'indiquer, mais leur érudition les connait sûrement mieux que mes faibles lumières.

Le droit du Saint-Siège, quant à l'institution canonique des évêques, est donc une loi de l'Eglise universelle, appuyée sur une longue et paisible possession, sur des conciles, dont un est général. Cette coutume a tous les caractères qui donnent aux usages force de loi;

aucuns théologiens ou canonistes n'auraient osé la contredire, et tout évêque, qui jusqu'à la révolution de France, eut été institué sans bulles du Pape, où le serait à présent sans elles, aurait été et serait encore regardé comme un intrus, et son entrée dans l'épiscopat, comme une violation de la discipline générale de l'Eglise.

II. Saint Avit, ce célèbre archevêque de Vienne, et de son temps le plus illustre pontife des Gaules, reprit, comme l'on sait, les évêques d'Italie uniquement par ce qu'il supposait qu'ils avoient consenti à juger le pape Symmaque. La lettre de Saint Avit est si connue, que je ne la citerai pas; et c'était dans un nombreux concile de l'église gallicane qu'il énonçait le sentiment de nos pères et le sien. Mais voici un concile national de France et d'Italie comme le nôtre. Charlemagne en convoqua les évêques à Rome en 800. Il s'agissait d'accusations contre le pape Leon III. Les évêques s'écrièrent tous d'une voix : « Nous n'osons juger le siège apostolique, qui est le chef de toutes les églises; nous sommes tous jugés par le Pape, vicaire de J. C. C'est là l'ancienne coutume ». Messeigneurs, peut-on voir une assemblée et un fait plus semblable au concile national actuel? A celui de 800, il s'agissait de griefs contre Léon III; il s'agit maintenant de griefs contre Pie VII. Nos pères, comme Saint Avit, dans un autre concile de France, déclarèrent ne pas oser juger le Souverain Pontife : voilà notre marche. « Par là nos résolutions seront dignes d'être inscrites dans les registres immortels de l'Eglise » (1).

L'Empereur accuse le Pape d'avoir violé le Concordat; le Pape accuse l'Empereur de l'avoir enfreint : qui nous peut établir juges entre ces deux puissances? Et quand un criminel même a d'après la loi un défenseur, ici nous jugerions contre le Saint-Père, notre Père et notre Chef, sans l'entendre dans ses défenses. « Ah! ne quittons pas le sentier de nos ancètres, restons fils soumis et respectueux de cette Eglise romaine qui nous a enfantés dans la foi, et qui nous a nourris du lait de la saine doctrine » (2).

Notre rôle, et il est beau, est celui de conciliateurs, de médiateurs entre le sacerdoce et l'empire, « sur l'harmonie desquels, dit Saint Léon, grand pontife et grand homme d'état, repose la tranquillité des choses humaines; » et Sa Majesté nous autorise à cette légation

(1) Bossuet. Sermon sur l'Unité de l'Église. (Nota van het handschrift).
(2) Hincmar, archevèque de Reims. (Nota van het handschrift).

de concorde et de paix, en nous chargeant de trouver *un mode quelconque* pour obtenir des Pontifes les moyens pour conserver l'épiscopat dans son empire. Mais en admettant que le Pape ayant violé le Concordat, ce traité se trouvât tombé en déchéance, s'en suivrait-il qu'un concile national put déclarer la discipline actuelle d'institution canonique abolie et retournée à l'une des anciennes disciplines qui la précédèrent ? (1).

En un mot, une église nationale a t'elle ce pouvoir légitime sans le Souverain Pontife, est-elle compétente à cet égard ? Non, Messeigneurs; même quand le Pape aurait violé le Concordat; car il n'est pas le titre primordial en vertu duquel les Papes instituent les évêques. Je n'ai pas besoin de rappeler à vos lumières que pendant bien des siècles la confirmation du Pape tenait lieu ou plutôt était l'institution canonique même. Il en fut ainsi jusqu'au temps où fut envoyé par le Saint-Siège à chaque évêque l'institution ou bulle apostolique. Fixer

(1) « On objecte l'assemblée ou concile tenu à Paris en 1408, sous Charles VII, et celui de Tours sous Louis XII en 1510. La réponse quant au premier, c'est que le vrai Pape était douteux alors. Or, ce qu'on peut faire dans le doute quel est le véritable Pape, ne peut-être appliqué quand la canonicité de l'élection du Pape actuel est certaine. La réponse, quant à ces deux assemblées, est qu'elles ont été tenues avant le Concordat de Leon X; qu'ainsi on n'en peut exciper depuis ce concordat, devenu loi de l'Église et de l'État, surtout depuis que l'institution des évêques par le Pape est une loi, une discipline de l'Église universelle, ce que j'ai prouvé être ainsi.

On objecte l'exposition des principes des évêques de l'assemblée nationale, approuvée par leurs collègues et louée par le Pape Pie VI. Mais ces évêques pour empêcher la dislocation des diocèses, employèrent une fin de non recevoir. Ils dirent à l'assemblée nationale : « Si l'on veut remonter à l'ancienne discipline, c'est aux conciles provinciaux qu'appartient l'institution canonique par la voie des métropolitains ». Ces évêques disent eux-mêmes, que depuis plus de deux siècles, en France, les évêques ont reçu du Pape l'institution canonique. Cette forme même avait été suivie dans le temps antérieur, et le Concile de Bâle l'avait approuvée dans le cas d'une élection même canonique qui pouvait exciter des troubles dans l'Église ou dans l'État. Nos évêques regardèrent donc tout au plus alors comme un tribunal de première instance les conciles provinciaux, qui auraient sorti l'institution des évêques des griffes de l'assemblée nationale. On s'en serait ensuite référé au Pape.

Ces mêmes évêques reconnaissent dans leur lettre au Pape, qu'à lui seul appartient de donner l'institution aux évêques. Pie VI approuvant l'exposé des principes, n'a pas approuvé l'article sur les conciles provinciaux. Ses brefs qui y sont contradictoires le prouvent assez, et ces brefs furent reçus par les évêques de l'assemblée nationale, comme par tous ceux de France. » (Nota ingeschreven op den rand van het handschrift).

l'époque de cet usage n'est pas de l'espèce présente; quoiqu'il en soit, dans l'histoire de l'église anglicane, le nom de bulles se trouve, longtemps avant le Concordat de Léon X, textuellement employé pour le même objet et dans le même sens qu'aujourd'hui.

Monseigneur l'évêque de Vence, maintenant évêque de Namur, dans une savante instruction pastorale de 1791, a cité nombre de faits et de témoignages, tant de l'église d'Orient que de celle d'Occident, des pères des deux églises; des conciles des deux premiers siècles, desquels il résulte, que la confirmation canonique, non seulement des évêques, mais encore des patriarches des églises apostoliques, appartient au Pape en vertu de sa primauté de juridiction. J'en vais citer rapidement quelques traits.

Thomas, patriarche de Constantinople, s'adresse au Pape Innocent III pour les nouvelles circonscriptions à faire dans beaucoup de diocèses, et le Pape l'accorde, *par autorité apostolique.*

En 382. Théodose demande par des ambassadeurs au Pape Damase, la confirmation de Nectaire, patriarche de Constantinople. En 449 Anatolius, patriarche de cette métropole, demande à Saint-Léon-le-Grand sa confirmation canonique, et Saint-Léon : *ne consecrationis Anatolii initia titubarent, sui favoris assensu concedit.* Le même Saint Léon *confirma* Maxime, patriarche d'Antioche en 492 : c'est l'expression du concile de Calchédoine, act. X. En 482, le Pape Simplicius accorde et ensuite révoque l'élection de Jean Talaja, au patriarchat d'Alexandrie, *ut secundum consuetudinem apostolicæ sedis assensu, electio sumeret firmitatem*, et après *meam revocavi sententiam.* En 488, le Pape Saint Félix III écrit à Flavita, patriarche de Constantinople : *Largiente Christo, solidatur dignitas sacerdotum.* Comment cette dignité se consolidait-elle? Par la confirmation du Pape, qui sachant Flavita hérétique, rompit avec lui, et révoqua sa concession en 536. Saint Agapet, Pape, établit à Constantinople même Mennas, après avoir déposé Anthime.

S'il en est ainsi, Messeigneurs, des églises patriarchales d'Orient, dont deux sont apostoliques et la troisième, celle de Constantinople, fut associée par le deuxième Concile général de Constantinople et le consentement du Pape, à leurs privilèges; combien cela est-il plus incontestable, quant aux églises métropolitaines épiscopales de cet occident, enfanté tout entier par le Saint-Siège à la foi, et dont le Pape est non seulement le Chef comme de toute l'Église, mais encore le Patriarche. Saint Innocent I, dans sa lettre à Decentius, déclare en conséquence : *Manifestum est nullum in Occidente instituisse eccle-*

sias, nisi quos venerabilis apostolus Petrus, aut ejus successores instituerant sacerdotes (1).

Aussi rien n'est-il plus constant que le droit de confirmation exercé depuis le berceau de l'Église par les Papes, dans toute l'Église occidentale. Vous en savez les nombreux témoignages. Bornons nous à celui de Saint Grégoire, pape en 590, mort en 604 : il défend

---

(1) Les métropolitains ainsique leur institution sont de droit ecclésiastique. Il n'y a, dit Fleury, qu'un évêque qui soit de droit divin établi au-dessus des autres, c'est le Pape; avant le Concile de Nicée, en 325, il n'existait aucune église métropolitaine dans l'église d'Occident. Par une lettre du Pape Zacharie à Saint-Boniface, en 751, on voit qu'il n'y avait aucune métropole en Germanie, et que ce Pape érige alors celle de Mayence en métropole pour toujours. Saint Léon, epist. 89, rétablit les droits des métropolitains tombés en désuétude : *Restituto sibi per vos jure.* C'est la seule Église Romaine, comme la tête de l'Église catholique et patriarchale pour l'Occident, qui a institué les métropoles. Hincmar de Rheims écrit : *Sciens privilegium metropolitanæ sedis Rhemorum in summo privilegio sedis romanæ manere, quæ auctoritate privilegium sibi subjectæ sedis fecit vigere.* Thomassin sur ces paroles d'Hincmar dit : « Dans le privilège dont Jésus-Christ relevait Saint Pierre au-dessus de tous les Apôtres, sont compris tous les privilèges des patriarches, primats et métropolitains ». Or, la même autorité papale qui avait donné aux métropolitains le droit d'instituer les évêques, le leur a retiré, et Pie VI dit dans son bref du 10 Mars 1791, « que si suivant l'ancienne discipline l'élu devait être confirmé par le métropolitain, celui-ci ne possédait ce droit que comme émanation du droit du siège apostolique, que ce pouvoir du Saint-Siège suivant la nouvelle discipline en usage depuis plusieurs siècles, n'appartient pas même aux métropolitains, mais est retourné à la source d'où il était parti, et réside uniquement dans le Pontife romain, qui, d'après le Concile de Trente, doit, en vertu de sa charge, mettre à la tête de chaque église des évêques. — Or, ce bref est une décision doctrinale contre l'église constitutionnelle et la résurrection qu'elle voulait faire de ce droit des métropolitains au préjudice du Pape. Qu'on voie dans la collection ecclésiastique de Barruel et dans le *Testimonianze delle chiese di Francia,* de Marchetti, l'adhésion de toute l'église gallicane à ce chef. C'est en exprimant son sentiment que l'archevêque de Lyon, disait (lettre past. du 10 Mai 1791) « dans la discipline actuelle qui ne peut-être changée sans un décret de l'église avec l'assentiment de son chef, car un décret de l'Église sans son chef serait un décret acéphale ou par décision du Souverain Pontife, toute institution d'évêque par un autre évêque (même métropolitain, le prélat ne les excepte pas), attirerait sur l'institué suspense de toute fonction épiscopale, qui serait dénué de tout exercice légitime de juridiction, intrus, schismatique. Quiconque oserait combattre ses assertions, abjurerait la doctrine catholique ».

Je crois, Messeigneurs, que ces autorités suffisent pour prouver contre la négation qu'on en a faite 1° que le droit des métropolitains, surtout de ceux d'Occident, émane du Pape, 2° que ce droit est abrogé depuis plusieurs siècles par la loi universelle de l'Église et retourné uniquement au Saint-Siège. (Nota van het handschrift).

d'imposer les mains dans la ville de Salone en Dalmatie, avant son consentement, sans le quel il déclare l'ordination illicite et un attentat inoui, *inauditum nefas;* il défend de choisir un évêque autre que celui qu'il désignerait. Or la Dalmatie à cette époque était de l'Empire d'Orient. Il statua de même pour les églises de Milan. Lupia et Gallipoli, et statua toujours en vertu de l'autorité de Saint Pierre. On ne soupçonnera pas d'ambition Saint Grégoire-le-Grand, ce pontife si humble, qui s'appela le premier *Serviteur des serviteurs de Dieu*, qui se reconnaissait soumis aux canons, et vénérait les quatre Conciles généraux tenus avant lui, comme il vénérait les Saints Evangiles.

Mais d'où émane cette puissance des Papes pour la confirmation et l'institution canonique des évêques, sinon de la primauté de juridiction du siège apostolique? La commission des apôtres pour instituer des évêques dans tout l'univers, s'est éteinte avec eux. Elle a reflué toute entière dans ce siège, qui seul a la plénitude apostolique, *pascendi et regendi Ecclesiam.* Les évêques ont succédé à l'épiscopat des apôtres, et non à leurs prérogatives extraordinaires.

Les grandes paroles dites à St Pierre, *quidquid ligaveris erit ligatum, quidquid non ligaveris erit solutum*, ont érigé les évêques.

« Cette parole, *tout ce que tu lieras*, dite à un seul, dit Bossuet, a rangé sous sa puissance chacun de ceux à qui on dira *tout ce que vous remettrez.* Les dons et les promesses de J. C. sont sans repentance, et ce qui est donné une fois indéfiniment et universellement est irrévocable. Outre que la puissance donnée à plusieurs, porte sa restriction dans son partage, au lieu que la puissance donnée à un seul, et sur tous et sans exception, emporte la plénitude ».

Bossuet, après avoir relevé magnifiquement les prérogatives de Saint Paul, dit : « Il faut que la commission extraordinaire de Paul expire avec lui à Rome, et que réunie à jamais, pour ainsi parler, à la chaire suprême de Pierre, à la quelle elle était subordonnée, elle élève l'Église romaine au comble de l'autorité et de la gloire.

..... Il faut que la parole de Jésus-Christ prévale (1). « Puisque la commission extraordinaire de Saint Paul s'est réunie à la chaire de Saint Pierre, il en est ainsi à coup sûr de la commission extraordinaire des autres apôtres, et les successeurs de Pierre, vicaires de Jésus-Christ, ont recueilli seuls toutes les prérogatives particulières et temporaires de l'apostolat.

Et ce sentiment de Bossuet fut celui de l'église gallicane. Ives de

---

(1) Bossuet, sermon sur l'Unité de l'Église. 1re partie.

Chartres, ce grand pontife, si exact à maintenir et à restreindre dans leur domaine les droits respectifs du sacerdoce et de l'empire, déclare : *Ad sedem romanam principaliter et generalissime pertinet tam metropolitanorum quam cæterorum episcoporum consecrationem confirmare vel infirmare.* On pourrait facilement, Messeigneurs, multiplier les témoignages de notre église gallicane; cette croyance, qui n'a cessé d'y exister, explique et dévoile toutes les contradictions de nos annales ecclésiastiques. Elles seraient obscures sans ce fanal, on y trouve une foule d'exemples d'évêques élus par le clergé et par le peuple, ensuite par les chapitres, et dont les Papes cassaient l'élection. Ils en nommaient en leur place d'autres qui étaient reçus par les églises, et ceux qui, ayant été élus mais rejetés par le Pape, s'obstinaient à rester dans leurs sièges, y étaient regardés comme des intrus, et ceux nommés par le Pape étaient d'abord, ou finissaient par être reconnus seuls pour évêques catholiques. Nos rois, dès le temps de Childebert et de Clotaire, fils du grand Clovis, ont souvent nommé des prêtres aux évêchés, au préjudice des élections, et quand les Papes confirmaient ces nominations, ces prêtres étaient reconnus légitimes évêques. Il y en a une foule d'exemples dans notre histoire, dès le berceau de la monarchie, et pendant tous les siècles qui précédérent le concordat de Léon X, dont ces nominations royales et ces choix pontificaux, en dépit des élections, étaient une anticipation (1).

Il ne suffit pas de répondre que ces faits isolés ne prouvent rien contre la discipline générale des élections mêmes; car observez, Messeigneurs, que si les Papes n'avaient pas le droit par leur primauté de juridiction de casser les élections, ceux qu'ils auraient nommés de leur chef ou à la demande des rois, au préjudice des élus, auraient été des évêques illégitimes; ce qui mettrait en question tout ce que ces pontifes auraient fait, et compromettrait même la filiation épiscopale de beaucoup de nos églises.

Il faut donc en revenir à la bulle de Pie VI, *super soliditate*, « que le successeur de Pierre est chargé de droit divin du soin de tout le troupeau de Jésus-Christ, en sorte que le gouvernement universel est réuni dans ses mains; que si l'on voulait révoquer en doute le droit d'assigner ses juridictions particulières qui appartient au Souve-

---

(1) Ce qui fit dire au chancelier Duprat, en répondant au parlement et à l'université, que le concordat de Bologne avait conservé ce qu'il y avait de bon dans la discipline ecclésiastique d'auparavant, et l'avait amélioré dans le reste. (Nota geschreven op den rand van het handschrift).

rain Pontife, il faudrait disputer à tous les évêques du monde la légitimité de leurs successions (surtout à nous, évêques de France, institués par le Concordat de 1801), par ce qu'ils gouvernent les églises fondées par la seule autorité du siège apostolique, ou réunies l'une à l'autre par cette même autorité; de sorte que ce serait non seulement porter le trouble dans toute l'Église, mais donner atteinte à l'épiscopat même ». Ce pape dit encore dans un autre bref, « que ce droit d'institution canonique des évêques est retourné d'où il était émané ».

Après cette série de preuves et de témoignages, il semble inutile de réfuter l'objection, que cette énorme puissance du Saint-Siège peut être un envahissement. Fleury explique comment cette possession, sans aucune ombre d'usurpation, a commencé, a continué, puis est devenue loi : et Noël Alexandre dit : *Quamvis Romani Pontifices jure suo confirmandi episcopos per totum occidentem nondum uterentur, in quibusdam tamen casibus, episcopum aut archiepiscopum electum confirmabant vel etiam ordinabant.* Thomassin pense ainsi, et Febronius lui-même affirme : *non cupiditate, sed pastorali providentia et charitate, ad eam reservationem devenere Summi Pontifices;* le quel droit de réserve est reconnu et confirmé spécialement au Pape par le Concile de Trente.

III. Mais la question de simplement disciplinaire est devenue actuellement doctrinale.

Je passe rapidement sur ce qui se passa en Angleterre après la persécution d'Elisabeth, où l'épiscopat s'éteignit dans ces royaumes, jusqu'au Pontife qui rendit un évêque à cette partie de la chrétienté. Les partisans de l'épiscopat, qui le veulent à tout prix, soutinrent alors, comme depuis, que sans évêques une église est perdue : les souverains Pontifes répondirent que des vicaires apostoliques pouvaient suffire, et ce ne fut que bien longtemps après qu'ils accordèrent des évêques à l'Angleterre. L'église janséniste d'Utrecht voulut avoir un évêque, et s'adressa au commencement du siècle dernier au Saint-Siège; dont elle n'obtint que des refus; elle objectait le cas de nécessité et le besoin absolu pour une église d'avoir un évêque. L'on n'eut point d'égard à ces motifs : les jansénistes passèrent outre et firent ordonner un prêtre par un évêque de leur secte; le Pape Benoit XIII et depuis lors tous les Papes jusqu'à Pie VI déclarèrent cette ordination schismatique : et toute l'Eglise catholique adhéra à cette décision, devenue par là règle de foi comme le décret d'un concile œcuménique.

A la fin du même siècle de nouveaux orages amenèrent une suite

de décisions doctrinales sous l'immortel pontificat de Pie VI. Il déclare premièrement dans sa lettre monitoriale à Expilly, évêque intrus de Quimper, « que la discipline de l'institution des évêques par le Saint-Siège, *residet penes apostolicam Sedem;* « sur quoi il cite le Concile de Trente, *sess. XXIV C. I*, et conclut : *Adeoque legitime consecratio nulla fiat in Ecclesia catholica universa, nisi ex apostolicæ Sedis mandato.* Voilà donc déclarées illégitimes toutes les institutions et consécrations épiscopales faites sans bulles.

Pie VI va plus loin dans sa lettre du 13 Avril 1791 adressée au cardinal de Loménie. *Tibique præsertim præcipimus ne ea usque progrediaris, ut novos episcopos ob quamvis etiam causam necessitatis instituas, novosque ecclesiæ refractarios adjungas; de jure enim agitur, quod unice spectat ad apostolicam sedem, juxta tridentinas sanctiones; quodque arrogari sibi a nemine potest episcoporum aut metropolitanorum, quin nos illo quo fungimur apostolici officii munere declarare cogamur schismaticos simul esse tam eos qui confirmant, quam qui confirmantur, nulliusque roboris futuros illos actus omnes ab utroque prodituros* ».

Le même Pape, dans son bref du 13 Avril 1791 aux archévêques, évêques, et peuple du Royaume de France, s'exprime ainsi : *Cogeremur inviti schismaticos declarare qui in novos pastores præficerentur, qui electos consecrarent, et qui ab illis consecrarentur; illi enim quicumque essent, legitima missione et ecclesiæ communione carerent.* Le même, dans sa lettre du 30 Mars 1791, à M. Guegon, recteur de Pontivy, nommé constitutionnellement à un siège épiscopal : *Ubi aliter (sine mandato apostolico) ordinatio fiat præter sacrilegium, quo inficitur qui ordinatur, omnis ab eo abest potestas et jurisdictio*, et ce prêtre ayant écrit au Pape qu'il était disposé à céder, *ut schisma vitaret :* le Pape lui répond : *si electioni tuæ contra nostram voluntatem præbueris assensum, tunc sane schismati nomen dares* ».

Voyez, Messeigneurs, comme Pie VI a combattu d'avance, et renversé de fond en comble l'assertion que l'on peut avoir des évêques catholiques sans bulles pontificales. Il dit au cardinal de Loménie, que sans cela les élus par leur consécration deviennent schismatiques. Il répète la même décision aux archévêques aux évêques et au peuple français, il la renforce en déclarant que ces évêques, dépourvus d'institution canonique pontificale, manqueraient de la mission légitime, et seraient hors de la communion de l'Église, il déclare à un prêtre qui chancelait dans sa conduite, quant à l'épiscopat sans bulles, que tout pouvoir et juridiction lui manqueraient; puis à son excuse de

vouloir éviter le schisme, il répond, que par là même il y tombait. Il réfute d'avance tout prétexte, en déclarant à Loménie, que l'excuse de nécessité ne peut être admise en semblable matière.

Messeigneurs, ici tout subterfuge est vain; la question est décidée par les seules lettres et brefs de Pie VI au sujet des constitutionnels. Ces décisions ont été reçues non seulement par l'église de France, mais par toute l'Église catholique, comme autant d'oracles de la saine doctrine; il n'y a pas eu à cet égard la moindre réclamation. Le Pape a condamné la constitution civile du clergé *ex nostro et apostolicæ hujus sedis judicio, quod gallicani episcopi a nobis exquisierant, quodque Galliarum catholici exoptabant* ». C'est donc un jugement doctrinal; *et Ecclesiæ catholicæ consensus ei accessit*. Or un jugement pontifical en matière de doctrine devient règle de foi, selon nous-mêmes gallicans, dès qu'il a été adopté par l'Église. Il appartient donc à la foi, que sans bulles pontificales on ne peut être évêque légitime, que sans elles on est évêque schismatique, privé de juridiction et séparé de la communion de l'Église catholique.

Messeigneurs de Tours, de Namur, de Bordeaux, de Plaisance, de Nancy, alors évêques de Troyes, de Vaison, de Coninges, de Vienne, *quos omnes honoris causa nomino*, ont provoqué cette décision pontificale; ils l'ont proclamée avec tous les évêques de l'église gallicane, excepté quatre (1). Il est impossible que des évêques qui ont alors si bien mérité de l'Église, changent de sentiment. Ajoutons que la plupart des prêtres promus depuis le Concordat à la dignité épiscopale, ont adhéré à ces décisions et jugements de Pie VI, et notamment Monseigneur de Nantes, un des ornements de cette Sorbonne, qui fut unanime dans la même opinion.

C'est depuis ce cri de la foi et cette adhésion de l'église Gallicane que l'abbé Maury déclarait : « Nous ne reconnaissons point d'autre mission légitime, d'autre autorité spirituelle que celle qui va prendre sa source dans le centre de l'unité catholique. Le corps des pasteurs forme en quelque sorte un grand arbre, dont le siège papal est pour ainsi dire le tronc : toutes les nouvelles branches qui dans l'usage

(1) Mgr. de Barral, alors évêque de Troyes, dit au Pape Pie VII dans sa lettre de démission, datée de Londres le 5 Octobre 1801 : « Mon devoir est de croire que je vais enfin avoir un successeur légitime et institué conformément aux règles de l'Église. Qu'il paraisse donc ce successeur canoniquement institué par le Chef de l'épiscopat et honoré de la communion du Saint-Siège apostolique : que sous l'ombre tutélaire de la chaire principale, dans laquelle tous gardent l'unité, la paix renaisse dans le diocèse de Troyes. (Nota geschreven op den rand van het handschrift).

actuel ne partiraient pas de ce trone, seraient stériles et infructueuses. Nous soutenons que si le Pape ne peut rien faire seul en ce genre, on ne peut rien faire de légal sans lui, et que le double concours de l'autorité du Saint-Siège et des églises de France est absolument nécessaire à cet égard ». La cause est finie, Messeigneurs, Rome a parlé, toute l'Église enseignante lui a adhéré, il est décidé doctrinalement que les bulles de l'institution canonique sont nécessaires pour avoir des évêques légitimes et catholiques.

Comment objecter la nécessité des temps, le besoin impérieux d'avoir des évêques? Messeigneurs, il n'y a pas de nécessité qui prévale contre la règle; le premier besoin des églises veuves n'est pas simplement d'avoir des évêques, mais d'en avoir des catholiques : que sert à l'église grecque d'avoir des évêques? ils sont schismatiques! Les églises d'Angleterre, de Suède, de Danemarck ont des évêques : ils sont hérétiques! Ayons des évêques catholiques ou sachons en être privés, jusqu'à ce que les circonstances soient plus favorables. Car un épiscopat semblable à la branche arrachée de l'arbre de vie, serait par avance retranché de la communion catholique, et deviendrait un fléau, au lieu d'être un bienfait : *Scindendæ unitatis nulla est umquam justa necessitas*, dit St. Augustin. Considérons ce qui s'est passé pour l'église constitutionnelle, la nécessité de la cause m'oblige de rappeler cet exemple, sans allusion à personne : *Parcere personis, dicere de vitiis;* on objectait alors la volonté de la nation, la nécessité des temps; et bien, ce rameau détaché de la tige s'est flétri, s'est desséché, et peu d'années ont suffi pour le frapper de mort. Il en serait de même d'un épiscopat créé maintenant avec les mêmes nullités. Que l'expérience vous éclaire : ne proclamons pas le schisme, sachons tout souffrir plutôt que d'enlever à l'empire français, ainsi qu'à l'Italie, l'inestimable trésor de la catholicité. *O Timothee! depositum custodi, id est quod tibi creditum est publicæ traditionis, in qua non auctor debes esse, sed custos, non institutor, sed sectator, non ducens, sed sequens.*

Adhérons à la lettre des évêques de France du 10 Mars 1791, où ils déclarent, « qu'il est des points qui dépendent principalement de S. S. tels que l'institution des nouveaux évêques, des diocèses à ériger ou vacants par décès. Il s'agit de ces droits du Chef de l'Église qu'il exerce depuis si longtemps sur toutes les églises catholiques, droits qui lui furent attribués par les lois depuis plus de deux siècles. Comment un évêque, un métropolitain, seul, sans le concours de l'Église ou du Chef de l'Église, peut-il détruire de sa propre autorité

la discipline actuellement et depuis si longtemps établie? Et quel que puisse être le retour à l'ancienne discipline, comment peut-il faire par lui-même un changement qui doit avoir une si grande influence dans l'église Gallicane? Nous tenons cette foi de nos pères : la primauté du successeur de Saint Pierre n'est pas un vain nom, un simple titre d'honneur : elle lui donne dans l'Église universelle une véritable et réelle juridiction. L'église Gallicane tient sans doute à ses libertés, mais ces libertés mêmes s'accordent avec la prééminence du Saint-Siège, que nulle église n'a plus respectée que l'église de France ». Comment un concile particulier pourrait-il donc, sans le concours du Chef de l'Église, mettre en pièces la discipline générale de l'institution canonique des évêques par le Pape? La conduite et la doctrine de l'Église ont toujours proclamé le contraire.

IV. Vous savez mieux que moi, Messeigneurs, combien fut honorable pour nos pères dans la foi, cette illustre ambassade du roi et de la nation portugaise à l'assemblée de 1650, dont les actes du clergé de France disent qu'elle peut être considérée comme un concile national. Vous savez les rigueurs de la Cour de Rome à refuser durant trois pontificats des évêques à cette église désolée, réduite à un seul évêque vivant. Quelle fut la conduite du clergé de France? Adhéra-t'il à la décision contraire de cinq Universités? Admit-il la cause de nécessité bien évidente? s'appuya-t'il sur l'extinction menaçante et prochaine de l'épiscopat dans une monarchie entière? Non, Messeigneurs, nos sages et savants prédécesseurs se bornèrent à écrire au Pape une lettre admirable par sa rigueur épiscopale; et sans préjuger une question si majeure et si urgente, ils terminent par ces paroles : *Providebis sine dubio tantis periculis, Beatissime Pater, lacrymisque Lusitaniæ simul ac Gallicanæ ecclesiæ tandem solus dabis, quod a plenario totius orbis concilio, si ad tantum negotium terminandum cogeretur, negari non posse nemo est qui non fateatur.*

Donc l'unique remède que trouvait l'assemblée de 1650 à l'état affreux de l'église portugaise, était un concile œcuménique : c'est là pour une église particulière employer une fin de non recevoir, qui équivaut à une déclaration absolue d'incompétence. Même refus de bulles sous Henri IV jusqu'à son abjuration. Pas un évêque nommé ne fut sacré sans bulles avant le rétablissement de la paix entre Rome et la France.

A l'assemblée de 1595, dénonciation par le chapitre de Troyes de la prise de possession au spirituel de M. Benoit, évêque nommé et sans bulles, à l'installation du quel le chapitre avait fait opposition;

de l'exercice qu'il avait fait d'actes épiscopaux, de la nomination par lui de vicaires-généraux, de ce qu'ils avaient expédié des provisions de bénéfices en son nom, et de ce qu'il avait fait mettre son sceau eu dites provisions comme évêque : l'assemblée se joint au chapitre, et déclare intervenir avec lui pour faire cesser de tels abus, et pour l'intérêt qu'elle y avait, que le député eut à avertir le chapitre, que l'assemblée louait leur bon zèle et affection à defendre leurs droits; qu'elle avait fait dresser des lettres à tous les chapitres, qui sont en pareille peine, afin de les exhorter à maintenir leur autorité et leurs droits fondés à cet égard ès saints décrets et constitutions canoniques.

Même sentiment de l'église de France à l'assemblée de 1682, au sujet de l'évêché de Pamiers, qui était dans un état déplorable; la juridiction des grands vicaires qui s'anathématisaient l'un l'autre étant douteuse, et par là tous les actes de juridiction *sede vacante*, de sorte que les fidèles étaient *sicut oves non habentes pastorem.* Quel remède y trouve l'assemblée par l'organe de son rapporteur Mgr. d'Alby? Est-ce de déclarer la cause évidente de nécessité, d'appuyer sur le devoir de sauver cette pauvre église, et de se passer d'institution canonique pontificale? « L'unique et solide moyen, dit-il, est que l'évêque nommé reçoive des bulles ». Il continue ainsi : « Si non obstant toutes nos raisons, le Pape ne donne pas un évêque à cette pauvre église, que doit-on faire pour la secourir? Plusieurs vous diront, mais nous ne vous disons pas, que lorsqu'on ne se tient point à un contrat, à un concordat, les parties retournent à l'état où elles étaient auparavant, et que le chapitre peut procéder à l'élection d'un évêque, que le roi peut y nommer quelqu'un qui serait ensuite pourvu et sacré par le métropolitain. Nous n'osons pas, Messeigneurs, dans la profession que nous faisons d'être parfaitement soumis au Saint-Siège, vous proposer cet expédient, qu'on dit que les jurisconsultes appuyeraient ». Il conclut en rappelant la conduite de l'assemblée de 1650 dans l'affaire de Portugal. « Mais, Messeigneurs, l'assemblée ne jugea pas à propos qu'on eût recours à ce remède; elle crut qu'il fallait s'adresser de nouveau au Pape, le supplier d'avoir pitié de ces pauvres églises, réitérer les instances et les prières en y joignant celles du clergé de France dans cette belle et savante lettre de Mgr. de Cominges ». Mgr. d'Alby termine en son nom, comme en celui des commissaires, « que l'on écrive au Pape une lettre pour qu'il pourvoie au plus tôt d'un évêque l'église de Pamiers ». Ces actes, Messeigneurs, suffiraient pour décider la question, et la parité est entière avec la nôtre. Il y avait nécessité réelle et urgente pour les églises de Portu-

gal et aussi pour celle de Pamiers, quel remède trouve en l'une et l'autre cause le clergé de France? C'est, non de se passer d'institution canonique pontificale, même provisoirement, ni de permettre au chapitre l'élection d'un évêque et sa consécration par le métropolitain; nos pères n'en savaient pas tant et n'avaient pas cette audace; l'unique et solide moyen est : « Que l'évêque nommé par le roi reçoive des bulles du Pape ». L'assemblée réfute d'avance l'objection que le contrat du Concordat étant aboli, les parties retournent à l'état qui le précédait. Les jurisconsultes pensent ainsi, mais non les évêques : *aliter Papinianus*, disait St Jerome, *aliter Paulus noster;* en cas de refus de bulles de la part de Rome, le clergé de France dit : « Nous n'osons pas vous proposer cet expédient, à cause de la profession que nous faisons d'être parfaitement soumis au Pape ». C'est donc cesser, selon nos pères, d'être parfaitement soumis au Pape, que de se passer de bulles, de déclarer le Concordat aboli, de revenir à la consécration par le métropolitain.

En un mot l'assemblée de 1682, comme celle de 1650 qu'elle loue, ne trouve de remède à de tels maux, à ce veuvage des églises, que des prières et des instances réitérées au Pape, pour qu'il accorde cette institution Canonique si désirée, si nécessaire.

Ah, Messeigneurs, nous n'avons pas à coup sûr l'orgueil de nous croire plus savants et plus autorisés que nos pères. De quel droit, par quel pouvoir, en vertu de quel titre oserions-nous ce qu'ils n'ont pas osé, déciderions-nous ce qu'ils laissèrent indécis? Nécessité, besoin des églises, tout se trouve bien plus que de nos jours dans les faits précédents. Ne déplaçons pas les bornes placées par nos ancêtres, rappelons nous ces belles paroles de Bossuet à l'assemblée de 1682 : « Songeons, Messeigneurs, que nous devons agir par l'esprit de toute l'Église; ne soyons pas des hommes vulgaires, que les vues particulières détournent du véritable esprit de l'unité catholique; nous agissons dans un corps, dans le corps de l'épiscopat et de l'Église catholique, où tout ce qui est contraire à la règle ne manque jamais d'être stérile; car l'esprit de vérité y prévaut toujours » (1).

Fidèle à ces maximes, l'église Gallicane, depuis 1682 jusqu'en 1693, attendit pendant douze années les bulles de Rome, trente sept églises furent vacantes, suivant d'autres jusqu'à cinquante. C'était un grand malheur, mais tout malheur est petit en comparaison de celui de

(1) Bossuet, sermon sur l'Unité.

devenir schismatiques, de sortir du sein de l'unité, et d'ériger des autels contre ceux de la communion catholique.

Qu'on lise, Messeigneurs, les gémissements de l'église de Portugal, qu'elle exprime dans une déclaration, intitulée *Balatus ovium;* après douze années de veuvage de toutes les églises, une seule exceptée. *Vox filiæ Sion intermorientis et expandentis brachia et dicentis : Væ mihi, defecit in me anima mea.* Cette église au désespoir, mais aimant mieux s'éteindre catholiquement, que d'accepter le jugement contraire de cinq universités, déclare : « *Nulla nisi in Pontifice Romano potestas creandi et confirmandi episcopos invenitur,* « *quo necesse est ut illam cæteri mutuentur* ».

C'était à l'église de France, Messeigneurs, que le Portugal devait d'être confirmé dans cette doctrine, par le refus de nos pères à décider la question, et l'aveu qu'un concile œcuménique seul pourrait sans le Pape accorder l'institution canonique. Et sans doute on n'objectera pas que nous sommes un concile national. En admettant que nous le soyons *utcumque*, un concile national n'est que particulier; il n'a pas plus de droit de changer une discipline générale de l'Église, qu'une assemblée générale du clergé. Que peuvent des inférieurs contre leur supérieur? Un concile œcuménique, ou en son absence, le Pape avec le consentement de l'Église dispersée, peuvent seuls changer la discipline générale de l'Église.

Benoît XIV, *de Synodo diœcesana lib. 7 c. 4 n° 9*, dit : *Causas majores difficilioresque, fidem aut disciplinam spectantes, ad apostolicam Sedem esse referendas statuit perpetua Ecclesiæ consuetudo;* ainsi pensait un si savant homme; un Pape si sage, lequel ne peut-être taxé d'exagération ni d'ignorance.

Mais traitons *ex professo* cette idée du provisoire, par lequel on prétend sauver l'église de France et celle d'Italie, sans manquer à la discipline de l'Église. Pour décider provisoirement, il faut être supérieur ou du moins l'égal de celui dont on suspend les droits; jamais il n'est entré dans l'esprit qu'un inférieur put paralyser les droits de son supérieur; autrement le peuple pourrait suspendre les droits du Souverain, et tout serait en trouble dans les choses humaines. Pour les affaires civiles, admettre qu'un tribunal de première instance suspendit provisoirement l'arrêt d'un tribunal d'appel, par échelons ainsi jusqu'au tribunal de cassation; ce serait briser tout l'ordre judiciaire. Il en serait de même de toutes les autres professions dans un État. Nous autres gallicans, nous accordons au Pape le provisoire en question de doctrine, de dogme et de discipline générale; le Pape

est monarque d'une monarchie tempérée par l'aristocratie, le monarque doit avoir sinon la nomination, du moins la confirmation des premiers magistrats de l'Église dont il est le chef.

Peut-on supposer le chef d'un état sans cette prérogative inhérente à sa place? Donc c'est au Pape qu'il appartient d'envoyer les évêques, premiers magistrats des églises, en institution et juridiction dans leur église même.

Et qu'on n'objecte pas les élections si longtemps en usage dans l'Église. Il a toujours fallu pendant cette discipline, que les évêques eussent la confirmation du Pape, même les métropolitains, même les patriarches (cela est prouvé par mille faits de l'histoire ecclésiastique). Ici l'on propose d'ôter provisoirement au Pape ce droit de confirmation (car la confirmation du Pape a été longtemps l'institution même), pour donner temporairement ce droit aux métropolitains c'est renverser l'essence des choses. Il faut que le supérieur, c'est-à-dire le Pape, avec l'assentiment de l'Église dispersée, ou le concile œcuménique, suppriment l'institution canonique des évêques par le Saint-Siège: autrement c'est la ruine de toute discipline ecclésiastique. Chaque église aura, Messeigneurs, le même droit de changer comme la votre, ce qu'elle voudra de la discipline générale; le chaos succédera à l'ordre, et ces terres, si souvent remuées, ne laisseront plus voir que des éboulements et des précipices. De quel droit contesterions-nous à une autre église de faire sur d'autres points ce que nous aurions fait quant à l'institution canonique? Ces églises pourront objecter la nécessité des temps, les menaces des hommes, et nous aurons tracé les premiers traits du tableau de cet enfer, *ubi nullus ordo, sed sempiternus horror inhabitet.*

Et dans quel temps encore propose-t-on ces changements : quand trois évêques députés par ceux de leurs collègues alors à Paris ont rapporté la consolante nouvelle, que le Saint-Père avait promis non-seulement de donner des bulles aux évêques nommés, mais de faire au Concordat un article additionnel qui doit, dit-on, prévenir les collisions futures entre le sacerdoce et l'Empire. Ce ne serait d'ailleurs que parer à un inconvénient sans remédier à tous. Il est incontestable, que la confirmation des métropolitains, c'est-à-dire, leur institution canonique, avant le concordat de Léon X, était dévolue et réservée au Pape. En admettant donc que ces métropolitains puissent ordonner et instituer leurs suffragants, on aura des métropoles sans chefs, et des provinces ecclésiastiques sans archevêques. De sorte qu'il y aura des évêques seulement, mais que les cités métropolitaines resteront

veuves dans ce projet de provisoire, concevez un ordre de choses pareil, et pour en sortir, un concile national est incompétent. De toutes parts le chaos des affaires religieuses suivrait ce provisoire fatal et inadmissible.

Concile particulier que nous sommes, quoi! nous pourrions bouleverser, suspendre du moins au provisoire une discipline générale sans l'autorisation du reste de l'Église, sans le concours et l'assentiment de notre Chef? Tout cœur catholique s'épouvante à cette idée, et nous, qui tenons avec Bossuet au Saint-Siège par le fond de nos entrailles, jamais, jamais nous n'admettrons dans un concile sans correspondance avec notre Père un si lamentable abus de pouvoir.

D'ailleurs où nous fixer, où jeter l'ancre dans cette mer remplie d'écueils? Rétablirons-nous les élections telles qu'elles sont marquées dans les Actes des Apôtres? Prendrons nous un des modes qui suivirent? Lequel de ces modes? *Ubique angustiæ!* Vous savez, Messeigneurs, qu'il fallut renoncer aux élections, à cause des cabales, simonie, violences dont elles étaient souillées, l'histoire en fait foi; et nos auteurs, tels que Henry, Noël Alexandre, Thomassin, le proclamèrent. En vertu de quelle puissance dépouillerons-nous les chapitres de leurs droits antérieurs au Concile de Trente et confirmés par lui, de gouverner juridictionnellement les diocèses *sede vacante*, jusqu'à l'institution canonique du Saint-Siège apostolique par bulles et l'installation en vertu d'elles? Cependant il faut en venir là et violer un décret de Concile œcuménique; décret reçu et pratiqué depuis lors dans notre église ainsi que dans les autres. Si le Concordat est abrogé, s'il est tombé en déchéance, la nomination des évêques par le Souverain cesse, et la discipline des élections ne peut néanmoins être rétablie sans rompre en visière avec le Concile de Trente.

Grand Dieu! dans quels embarras, dans quelle responsabilité se précipitent ceux qui d'avance annoncent comme possibles licitement et validement des choses inadmissibles suivant les principes catholiques?

Objecter la puissance d'un Souverain, ce n'est point parler en évêques, d'ailleurs notre Empereur est trop grand pour vouloir ce qui remplirait son Empire de troubles, serait une tâche à sa gloire, substituerait un épiscopat sans mission à l'épiscopat catholique.

Mais si contre toute attente ce parti était pris, il faudrait se rappeler la conduite de nos pères; si on prétendait nous forcer à désavouer ou à taire la vérité, nous ne pourrions que dire avec les Apôtres *non possumus;* tout nous est possible en faveur de la vérité, mais rien contre elle.

Il s'agit, Messeigneurs, de conserver ou de détruire la catholicité européenne. Toute église sans l'institution canonique du Pape est sans mission légitime; elle est privée de la mission catholique; Pie VI l'a déclaré dans la cause des évêques constitutionnels. Notre église et toutes les autres ont adhéré à cette décision doctrinale. Consentir le provisoire, serait par le fait décider la question. En effet, quand cesserait-il? On n'assemble pas souvent des conciles nationaux, et probablement celui-ci sera le dernier : Comment, évêques isolés, pourrions-nous empêcher le souverain de proroger, d'étendre le provisoire au de là du terme accordé? Vous savez de quel poids, ou plutôt de quelle nullité sont les réclamations d'évêques non-réunis : c'est pourquoi consentir au provisoire demandé, c'est accorder d'une manière absolue le changement de la discipline générale actuelle sur l'institution canonique des évêques. Il ne faut pas être subtil pour apercevoir ce résultat, qui perpétuerait le schisme, car incontestablement un concile particulier n'a pas plus de droit de changer momentanément qu'indéfinément une discipline générale de l'Église.

Loin de moi toute crainte humaine de croire aux menaces par les quelles on chercherait à nous abattre ou à nous amollir; j'ai d'un grand homme une opinion bien différente, il nous mésestimerait si nous ne défendions pas l'Église; si nous transigions sur des principes sacrés, et si nous accordions ce dont nous n'avons pas le pouvoir. Et quand les agitations religieuses diviseraient les familles, les diocèses; il nous imputerait à bon droit notre coupable condescendance à consentir à un changement de discipline, si fatal même sous le seul point de vue politique et social. « Sainte Église romaine, Mère des églises et Mère de tous les fidèles (Mère surtout de l'église Gallicane, enfantée par vous à la foi), Église choisie de Dieu pour réunir ses enfants dans la même foi et dans la même charité, nous tiendrons toujours à ton unité par le fond de nos entrailles ».

Jamais le Saint-Siège ne se séparera de la France, et jamais la France ne se séparera de cette pierre, sur la quelle est bâtie l'Église, et contre la quelle l'enfer ne saurait prévaloir.

Je conclus que le Concile national est absolument incompétent pour changer même au provisoire la discipline générale de l'Église touchant l'institution canonique des évêques par le Pape; que tout ce que serait fait en ce sens par le Concile national serait de droit nul et invalide, causerait le schisme en rompant l'unité de la communion catholique, et produirait en outre des divisions dans l'État aussi funestes que véritables.

J'ajoute, comme nos pères réunis à Vienne, du temps de Saint Avit, et surtout comme le Concile national de Rome en 800, composé ainsi que le notre des évêques de France et d'Italie, que nous ne pouvons juger le Pape, ni ses actes et son administration du Chef de l'Église; et que lui seul peut par son institution perpétuer les évêques catholiques.

Terminons par ces expressions de la lettre aux prélats du royaume, écrite par l'assemblée de 1595 : « Nos assemblées du clergé, également éloignées de cet esprit de bassesse et de lâcheté, qui souffre honteusement qu'on lui enlève des privilèges incontestables, faute d'avoir la sainte vigueur de les soutenir, et de cet esprit de révolte qui s'élève inconsidérément contre l'Église romaine, qui est le centre de l'unité, ont été et seront toujours humbles pour reconnaître l'excellence de la primauté des Papes ». — Montrons nous toujours dignes de cet admirable éloge de l'église gallicane, écrite en 1227 par le Pape Grégoire IX : « L'église de France est pour toute la chrétienté comme son modèle et sa règle dans la pratique constante des devoirs de la foi : que les autres églises nous permettent de le dire, celle de France ne va pas à leur suite, elle les devance et leur donne à toutes l'exemple d'une foi fervente et d'un dévouement au siège apostolique, que nous croyons inutile de célébrer par des paroles, puisqu'il est manifeste par des traits éclatants ». — Et nous ne doutons pas que l'église d'Italie ne se signale, comme la nôtre, par son attachement au Saint-Siège et son respect pour la discipline générale de l'Église nous ne connaissons ici ni des Français ni des Italiens, nous ne connaissons que des frères et d'illustres émules en fait de zèle, de piété, d'instruction et de fermeté à soutenir les vrais principes de la catholicité.

VIII.

Van de Velde bewaarder van eenige gedenkenissen der oude Alma Mater.

Van de Velde, laatste voorzitter van het Groot College en bibliothecaris der Hoogeschool, kon tijdens dezer opschorsing menig voorwerp van kunst en waarde, menig gedenkstuk der oudheid van de Alma Mater, vluchten en in zekere bewaring brengen. Tot de laatste dagen zijns levens, zooals wij het genoeg deden uitschijnen, koesterde hij de hoop zijne geliefde Universiteit uit hare puinen te zien oprijzen; en

het was zijn vurigste verlangen eens in de herboren Alma Mater de kunstvoorwerpen en gedenkenissen waarvan hij de bewaarder was, weer te mogen plaatsen. Dit genoegen wierd hem niet geschonken.

Wanneer nu, in de laatste jaren zijns levens, hij alle hoop van herstelling verloren achtte, kwam bij den braven man — dien Namur nochtans, zoo wij zagen, van diefte heeft durven beschuldigen — de vrees op, wat er van die gedenkenissen der oude Alma Mater, zou geworden na zijnen dood. Meermaals wisselde hij daarover brieven met zijne oude collega's, wier getal, stil aan, aan het verminderen was. Deze zetten het gedacht voornit dât Van de Velde, verre van iets schuldig te blijven aan de Hoogeschool, dezer schuldeischer was; immers zij wisten allen dat de Eximius niet alleen onbetaald gebleven was van zijne laatste maandgelden van leeraar, van voorzitter en van bibliothecaris, maar dat hij zelfs, uit eigene penningen, voorschotten gedaan had aan het Groot-College en aan de bibliotheek. Hun gevoelen was dat hij, zonder eenige ongerustheid, de voorwerpen der Hoogeschool, door hem gered, in betaling aanveerden mocht zijner voorschotten : de waarde dier voorwerpen stond op verre na nog niet met het beloop dier voorschotten gelijk.

Dit voldeed eventwel onzen Eximius niet. Tot volledige geruststelling zijns gewetens, schreef hij eene omstandige nota onder den titel van *casus positio*, en zond die den 5 Meert 1806 aan verscheidene godsgeleerden zooals de zeer eerw. heeren Martens, vicaris-generaal van Gent, Van Alphen, te 's Hertogenbosch, aan zijne vrienden Van Gils en Moser enz. Dan nog niet te vreden met de bevestigende antwoord van allen dezen, deed hij, door eerw. h. Barruel, kannunik der hoofdkerk van Parijs, de zaak aan het oordeel onderwerpen van Z. Eminentie Mgr. den pauzelijken gezant te Parijs. Deze, bij brief van 12 April 1807, bevestigde nogmaals het gevoelen door de leeraars van Leuven eerst uitgedrukt, en stelde een einde aan de ongerustheid van Van de Velde's nauw geweten.

Het zal niet zonder belang zijn in eenige bijzonderheden te treden over sommige dier voorwerpen door Van de Velde gered uit de klauwen der Fransche overweldigers, omdat die met de geschiedenis der Hoogeschool rechtstreeks in verband staan.

Ziehier vooreerst eene nota van Van de Velde over de portretten der voorzitters van het Groot College.

« Portraiten der Heeren presidenten van het Groot Collegie te Loven. Deze bevonden zig alle in de saele of refter van 't groot collegie. Door gevolg van de laest-geledene vervolginge zyn de zelve, door de

sorge van den eerw. heer Bax rentmeester, gevlugt, en ten laesten te..... bij Lier bewaert geworden.

1818. In de zomer zijn gemelde portraiten van Lier, op 't waeter, op Temsche en van daer met de kerre na Beveren overgevoert.

Mr Van Bree, eerste schilder van Z. K. Majesteyt is na Beveren met zynen discipel d'heer Braekeleer, gekomen, om de zelve in goeden staet te stellen; doch dit op korten tyd niet konnende afgedaen worden, zyn de zelve na Antwerpen vervoert en door d'heer de Braekeleer erstelt.

Aen gemelden Heer de Braekeleer voor het retoucheren dier portretten en andere schilderyen, betaelt volgens quittancie 34,12 cour.

Hebbe verders gonden lysten laeten brengen aen de portraiten van Corn. Jansenius, eerste bisschop van Gent, en van Lindanus, tweede bisschop aldaer, item aen het portrait van d'Heer Braem, weldoender van 't groot collegie, voor die dry lysten betaelt volgens quittancie. 28,0 cour.

Portrait van Rythovius, eersten bisschop van Ipren, president van 't Groot Collegie is my door Mheer Vermeersch uyt Ipren bezorgt. Raem en schoonmaeken te Gent 11,11. »

Van de Velde had die schilderstukken doen plaatsen in eene zaal van het gesticht, *geestelijk hof* genaamd, te Beveren, samen met zijn eigen portret in koorgewaad (geschilderd evens als dat van Dresden) door den heer Moons van Antwerpen.

Die portretten zijn later overgebracht geweest naar de nieuwe Hoogeschool van Leuven en versieren er de groote zaal van de Halle. Men leze over die portretten, namelijk over deze van Cornelis Jansenius, Lindanus, Rythovius en Van de Velde eene verhandeling verschenen in de *Annuaire de l'Université Catholique de Louvain* 1853, bl. 175.

⁂

Eenige voorwerpen die aan de kapel van het Groot College hadden toebehoord, zooals eenig zilverwerk, boeken enz. en die Van de Velde aan de parochiekerk zijner geboorteplaats vereerde, hebben wij elders besproken.

Een bijzonder woord over den *primus-beker* kan eenig belang aanbieden :

Bij de plechtige uitroeping van den *primus* dronk deze uit eenen zilveren beker. Die beker, een echt kunststuk, was een geschenk, in 1752 aan de Hoogeschool gedaan, door Gerardus van Loon, penningkundige en geschiedschrijver van Leiden, oud-leerling der Alma

Mater. Bij de opheffing der Hoogeschool wierd zij door dezes *Curatoren* aan Van de Velde geschonken ter vergoeding van de uitgaven door hem gedaan voor de faculteit en welke hem nooit meer zouden terug betaald worden (1).

Ziehier eene beschrijving van dit kunstvoorwerp, voorkomende in de levensbeschrijving van Ant. Van Gils (2). Het deksel van den sierlijk bewerkten, 35 ned. duim hoogen, beker prijkt met het portret van Maria Theresia; met een zandlooper, zinnebeeld des tijds, met de voor- en keerzijde van den gedenkpenning op 't ontzet van Leiden. De kelk voert het wapen der stad Delft en van van Loon. De voet des bekers is met drie omgekeerde overvloedshoornen versierd.

De levensbeschrijver van Ant. Van Gils merkt aan dat bij het overlijden van Van de Velde, dezes zuster — waarschijnlijk wel op verlangen van haren broeder — het kunststuk aan Ant. Van Gils vereerde, die het bij zijn overlijden aan 't Seminarie van Haaren vermaakte.

IX.

Aanstelling van Van de Velde als eere-kanunnik der Cathedraal van Gent.

Mauritius Joannes Magdalena de Broglie, sacri Romani Imperii princeps, miseratione divina et sedis apostolicæ gratia, episcopus Gandavensis, dilecto nobis in Christo, eximio viro domino Joanni Francisco Van de Velde, diœcesis nostræ presbytero, in alma Universitate Lovaniensi Sacræ Theologiæ Doctori Regenti et litterarum sacrarum professori ordinario, ad S. Petrum Lovanii canonico et Collegii Majoris de S. Spiritu ibidem præsidi salutem et benedictionem.

Tam multa et tam præclara sunt ea quibus de catholica religione bene meritus es ut eam ob causam peculiaribus benevolentiæ demonstrationibus te complecti justasque tuæ tum virtuti tum scientiæ laudes deferre nesciamus. Fuisti in Universitate Lovaniensi multos annos præsertim vero infausto seminarii generalis tempore catholicæ fidei defensor strenuissimus. In exilium propterea pulsus, multas magna animi fortitudine superasti molestias. Dumque a triennio ad concilium, uti

(1) Zie Dietsche Warande IX, bl. 198-199-220.

(2) Antonius Van Gils door H.-J. Allard, 's Hertogenbosch 1875 — bl. 14-15.

dicebatur nationale, Parisios abibamus, a consiliis nobis fuisti, notumque omnibus est, istarum rerum peritis, quanta animi virtute quantaque eruditionis vastitate, rem illic catholicam una nobiscum propugnaveris, vindicandis Romani Pontificis juribus, custodiendæ universalis Ecclesiæ disciplinæ, arcendæque civilis potestatis suprematiæ totus incumbens, sacerdotalique pectore adlaborans, ne a catholicæ unitatis centro in viam schismatis abductum fuisset gallicanum imperium, ea propterque duro carcere et longo mulctatus exilio, novas novo animo vicisti amaritudines, eaque tuæ fidei propulsasti tela, quæ ii vindicantes inferebant, qui stulto plane ausu convenerant adversus Christum Domini ejusque sponsam Ecclesiam.

Tanti meriti virum nostro volebamus lateri adnectere ordinariumque nobis obtingere consiliarium, et in ecclesia nostra cathedrali canonicatu titulari potiri. Animadversum vero abs te est id divinæ providentiæ venerandas rationes postulare videri ut in restaurationem universitatis Lovaniensis pristinique numeris adimpletionem omnem tuam operam conferas, omnique studio cures ut catholicæ veritatis auxilia, illud invictum Ecclesiæ, ordinisque Episcopalis propugnaculum quantocius, si Deus daret, reædificetur. Neque nos talem excusationem majori Ecclesiæ bono intervientem, ægre ferre poterimus, aut quadantenus obsistere, quominus amplioribus ejusmodi officiis superiora vestra in rem Ecclesiasticam officia adaugeres cumularesque.

Ut aliqua saltem ratione te nobis nostræque cathedrali ecclesiæ habeamus conjunctum : hinc est quod te ad majorem nostræ sedis dictæque ecclesiæ honorem in novumque animi in te nostri testimonium, deligendum constituendumque duxerimus, prout harum tenore te deligimus, creamus constituimus in canonicum honorarium ante fatæ nostræ cathedralis Ecclesiæ Gandavensis nostrumque consiliarium extraordinarium, quatenus nos, quoad id a te fieri poterit, adjuves, nobisque adsistas ac inservias. Tibi vero statim atque per tuas occupationes Gandam excurrere liberum tibi fuerit, adhibitis solemnitatibus adsuetis, in capituli memoratæ cathedralis Ecclesiæ, illiusque jurium et pertinentium universarum, corporalem, realem et actualem possessionem cum adsignatione loci in choro et stalli in capitulo, ipsimet indicabimus.

Datum Gandavi anno 1814 die 29 Junii.

Sign. Maur. Ep. Gand.
de mandato
P. Beernaert secr.

X.

Lofschrift over Van de Velde dat, volgens de gebruiken van den tijd, op de lijkbare wierd gehangen.

Anno Domini Millesimo Octingentesimo Vigesimo tertio, die Nonâ Januarii, omnibus exeuntium Sacramentis præmunitus, Bevernæ in tractu Wasiæ, ubi primam lucem aspexerat, vitâ defunctus est

REVERENDUS ADMODUM AC EXIMIUS DOMINUS

JOANNES FRANCISCUS VAN DE VELDE,

In almâ Universitate Lovaniensi Sacræ Facultatis Theologicæ quondam Doctor Regens, Sacrarum Litterarum Professor Cæsareo-Regius, Ecclesiæ Collegiatæ S. Petri Lovanii Canonicus, Collegii Majoris S.ti Spiritûs Præses meritissimus, etc., etc.

Natus est Vir egregius die quinta Martii 1745 honestis Parentibus Mathia Van de Velde et Maria Catharina Van Royenacker; qui et ipsi incedentes in omnibus mandatis et justificationibus Domini *(a)* dilectissimum sibi filium ab infantiâ timère Deum docuerunt *(b)* quod est principium et radix sapientiæ *(c)*.

Pueritiæ annis prosperè exactis, humaniores litteras *Herendalii* ac *Gelæ* in Campiniâ didicit, in quavis classe sodalibus primam palmam præripiens. Philosophicas verò disciplinas *Lovanii* in florentissimo Pædagogio Porcensi excepit, locum primæ lineæ Secundum in Generali Artium promotione anno 1765 adeptus. Mox Theologiæ operam dedit, alumnus Collegii majoris S.ti Spiritûs; expletoque ibidem septem annorum cursu, intrà quem venerandâ Sacerdotii dignitate insignitus Baccalaureatûs gradum recepit, ac quatuor pro Licentiâ disputationes summâ cum laude habuit, Collegium Alticollense anno 1771 cœpit incolere: cùm illic versaretur, mense Februario 1772 spectabili Licentiæ laureâ condecoratus est; eique Bibliothecæ Academicæ cura ac administratio commissa fuit, quod quidem munus per viginti quinque annos adeò fideliter seduloque gessit, ut aucta eo intervallo Bibliotheca incredibili selectorum ac pretiosorum voluminum numero splendorem nobilissimum induerit; quem et ipsa funestissima tanti hujus Musæi direptio fuit admirata.

(a) Luc. I. v. 6. *(b)* Tob. I. v. 10. *(c)* Eccl. I. v. 25.

Anno 1773 in Vicepræsidem Collegii Sabaudici assumptus, hinc transiit ad Collegium minus S.ti Spiritûs; quod dum Præses vigilantissimus gubernabat, die 8.va Augusti 1775 maximo cum applausu Sacræ Theologiæ DOCTOR est creatus. Anno 1776 fit Præses Collegii Hollandici, et simul Examinator eorum, qui ex Lovaniensi Schola ad Sacros ordines essent promovendi pro missione Batavâ ac diœcesi Sylvæducensi. Sequenti anno inter Facultatis Theologicæ Doctores-Regentes adlegitur; cùmque modò per triennium vicariâ operâ Sacras Litteras publicè in Academiâ explanâsset; demùm die 28 Novembris PROFESSOR Cæsareo-Regius constituitur, et in Canonicum primæ fundationis ad S. Petrum Lovanii promovetur. In Cathedrâ honoris, quam tamen à Rege quærere noluit *(d)* pro meritis exaltatus, quanto cum fructu tamquam imbres miserit eloquia sapientiæ suæ *(e)* testantur discipuli, quos Vir peritissimus multos erudivit *(f)* quique in sapientiâ, quam de facundo illius ore suaviter fluentem aure assiduè inclinatâ exceperant, ipsi etiam multùm profecerunt. *(g)*

Sublimi hocce Magisterio gnaviter fungebatur, quando Sacra Facultas eum ad Majoris Collegii vacantem præfecturam die 12.ma Maii 1783 unanimi voto et per acclamationem elegit. Si linguæ calamique tacuerint, lapides etiamnum clamabunt *(h)* quantâ cum sollicitudine ac liberalitate hujus Collegii spatiosa ac splendida ædificia eo ferè, quo adhuc visuntur, statu è fundamentis partim erexerit, partim quoque, quæ vetustate labebant, magnificè restaurârit. Id vero dolendum maximè quod Præses laudatissimus, qui ingressum celeberrimæ hujus domûs amplificavit *(i)*, plus semel ex eàdem procelloso tempore fuerit deturbatus.

Etenim post varias dimicationes, è quibus Defensor veritatis et scriba legis Dei cæli doctissimus *(k)* exivit vincens, *(l)* quamvis pro hac fide loco honoris et præmii *(m)* à Cathedrâ et functione suâ aliquandiù fuerit submotus : tandem anno 1788 ob propugnatam solidissimè Orthodoxæ fidei doctrinam, atque ob firmissimam in tuendis ALMÆ MATRIS juribus constantiam, iniquâ exilii sententiâ percussus, latebras quærere et fugâ sibi consulere cogitur; donec exeunte mense Decembri anni sequentis Lovanium feliciter reversus, in pristinam Præsidis dignitatem, cæteraque præclara sua munia ampliori cum fulgore restitueretur.

In primâ Gallorum occupatione, quæ anno 1792 accedit, Lovanii in

---

(d) Ibid. 7. v. 4. *(e)* Ibid. 39. v. 9. *(f)* Ibid. 37. v. 22. *(g)* Ibid. 51. v. 21 et Seq. *(h)* Luc. 19. v. 40. *(i)* Eccl. 50. v. 5. *(k)* 1 Esd. 7. v. 12. *(l)* Apoc. 6. v. 2. *(m)* Esther 6. v. 3.

Majori Collegio permansit; innumeris licet vexatus fuerit molestiis, sumptibusque oneratus: in alterà autem ejusdem nationis irruptíone mense Junio 1794, sibi ipse ab effrænatà gente graviter metuens, in *Hollandiam* primùm, dehinc in *Westphaliam* se contulit: tum *Bremæ* in *Saxonià Inferiori* subsistens, famosa Manuscripta *Goldastina*, quæ illic in Bibliothecà publicà adservantur, et inter ea codicem pervolvit, continentem epistolas illustrium Virorum propriis ipsorum manibus ab anno 1500 ad 1620, exaratas; quas prænobili calamo nitidissimè exscribi curavit; digestasque in classes tres Theologorum, Jurisconsultorum ac Philosophorum compingi jussit, in unum volumen, posteà prelo vulgandum.

Spe quàdam tranquillitatis in *Belgio* reparandæ ductus, mense Augusto anni 1795 Lovanium ad pristina obeunda officia remeavit: sed quantas ibidem sub Gubernio Directoriali, quod 4.ª Novembris ejusdem anni institutum fuit, quàmque acerbas vexationes ac persecutiones subierit, longum foret enarrare: Nam in carcerem anno 1797 mense Majo conjectus fuit; ac demùm mense Decembri in eum lata est in *Cajanam Insulam* deportationis sententia: attamen furibundis violentique insectatorum manibus seu de laqueo venantium *(u)* singulari Dei beneficio ereptus, inter multa, quæ cautus superavit, pericula, tandem ineunte mense Februario anni 1798 ad ripam *Rheni* atque in loca tuta sub ditione Regis *Borussiæ* pervenit. Indè peragratis variis *Germaniæ* provinciis, *Cassulæ* in *Hassia* et alibi Bibliothecas, aliaque Scientiarum hospitia impigrè lustravit: *Gothæ* in *Thuringià* a Serenissimo Duce Ernesto humanissimè fuit exceptus: *Dresdæ* in *Saxonià Superiori*, per tres subsequentes annos, hyemali præsertim tempore commoratus, locupletia ibidem Musæa, cæteraque Artium ac Antiquitatum domicilia frequentavit: *Francofurti ad Oderam* ipsi oblata est una ex Cathedris, quas *Borussiæ* Rex illic erigere statuerat pro novis suis in *Polonia* subditis, Religionem Romano-Catholicam profitentibus.

In quadriennii istà emigratione, Eximius Viator Clarissimorum ac doctissimorum Virorum consuetudine et amicitià usus ab ipsis etiam dono accepit aliquot autographas celebris *Philippi Melanchtonis* epistolas; quas notis a se dilucidatas typis mandare destinavit.

Anno 1802, occasione pacti inter Summum Pontificem et primum Gallicanæ Reipublicæ Consulem initi, ad carum *Belgii* solum properans, *Bruxellas* advectus est, ibidemque in integrum restitutus. Hinc anno sequente tantisper discessit, ut amicos, benevolosque hospites in *Ger-*

(u) Psalm. 123. v. 7.

mania gratus inviseret, et ea simul, quæ studiosissimè collegerat, pretiosa litteraturæ documenta secum in patriam adferret. Tum *Bereruæ* in loco natali sedem fixit, curisque ingentibus ad amplum, quod meditabatur, opus perficiendum materiem universam præparavit. Huic digerendæ dum incumbebat, anno 1811 rogatus imò compulsus ab Illustrissimo Gandensi Episcopo, ut cum ipso ad Consilium Nationale *Parisios* tenderet, Excellentissimi Principis sui Præsulis desiderio ac voluntati obsecutus est. Quàm fortiter pro conservandâ Universalis Ecclesiæ disciplinâ in vacillante isto cætu egerit Consiliarius hic electus unus de mille *(o)* demonstrant ea, quæ ideircò passus est fortiter : abrupto namque concilio, a politicæ potestatis satellitibus comprehensus, in custodiam *arcis Vincennensis* detrusus fuit : hinc *Retelium* velut in exilium missus, ibidem mansit usque ad Mensem Majum anni 1814, quo *Bereruam* et ad lares paternos summâ omnium gratulatione tamquam è triumpho rediit. Eodem mense diligenter laborare cæpit cum suis, qui superstites erant quondam Collegis Sociisque, ut spes, quam de restaurandâ Antiquâ Universitate Lovaniensi rectè conceperant, pro votis impleretur. Posteaquàm verò magnam illam spem extenuari et evanescere prorsùs vidit et doluit *(p)*, dudum antè cœptam Monumentorum Collectionem, quæ ad Conciliorum Belgicæ editionem spectabant, iterùm in manus sumpsit. In hac chartarum copiâ selegit ea monumenta, quæ Metropolitanæ ac Primatiali Ecclesiæ Mechliniensi propria erant : namque ab hâc Ecclesiâ initium erat faciendum *Synodici Belgici*, quod promulgare instituerat. Sed priusquàm nova et absoluta Collectio Synodorum Archiepiscopatùs Mechliniensis ederetur, placuit apparatum titulo *Synopseos* præmittere, quæ tandem anno 1822 tribus voluminibus *Gandavi* prodiit.

Ad majorem lucubrationem accinxerat se Auctor exercitatissimus : sed dierum longitudine repletus *(q)* gravique ægritudine, quam patienter sustinuit, plurimùm debilitatus, finem sibi vitæ appropinquare sensit; quem placido animo prospiciens, sæpiùs testatus est, maximo se solatio affici, quòd integris sensibus et toto corde vitæ suæ Sacrificium Deo Creatori ac Redemptori posset offerre. Itaque SS. exeuntium Sacramentis ritè munitus, piè, uti vixerat, exspiravit die Nonâ Januari 1823, sepultusque est *Bereruæ* in cœmeterio Ecclesiæ parochialis, ubi crebrò effuderat in conspectu Domini orationem suam et tribulationem suam antè ipsum pronunciaverat *(r)*.

Hæc strictim vitæ series Eximii Magistri nostri JOANNIS FRANCISCI

(o) Eccl. 6. v. 6. *(p)* 1 Mach. 2. v. 24. *(q)* Psalm. 90. v. 16. *(r)* Psalm. 141. v. 3.

VAN DE VELDE, quem purissimis virtutibus, præclarisque animi dotibus cumulatim ornatum, pro meritis laudare satis non possumus : durâ nobis morte ereptum continuè lugemus.

Ambulavit pes ejus iter rectum, et à juventute sua investigavit Sapientiam, quæ in ipso efflornit tamquam præcox uva *(s)*.

Conspicua Prudentiæ præbuit specimina, dum iteratâ vice RECTOR MAGNIFICUS inclytum sed arduum pondus in motu ac turbine strenuè portavit. Necessitatibus Sanctorum communicans, et Hospitalitatem sectans *(t)* profugos anno 1792 è *Gallia* Sacerdotes collatâ, quantùm potuit, ope sustentavit, ac Illustrissimum et modis omnibus Venerandum Ambianensem Episcopum, in Majori Collegio honorificè receptum, mensæ quoque suæ fecit participem. Profundam, omnigenamque præstantissimi Viri eruditionem probant plurimi, quos conscripsit et partim edidit, Memoriales libri, Dissertationes, Defensiones et alia : inter quæ emicat facundissima Oratio, quam in illustri Basilica Bruxellensi *SS. Michaelis et Gudilæ* habuit anno Sæculari secundo a restitutis demò publico cultui Sacris Hostiis, quæ in eadem Basilicà adservantur.

Cæteros ipsius labores quid prolixiùs memoremus? Ut paucis multa complectamur : *Bonum certamen certavit, cursum consummavit, fidem (v) servavit* propugnavitque eà nimirùm tempestate, cùm potentiores aliqui sanam doctrinam non sustinebant, sed ad sua desideria coacervabant sibi Magistros mendaces *(u)* quos Eximius Noster *Doctor in fide et veritate (x)* confutavit egregiè atque confudit. In reliquo reposita est illi, quin et reddita modò (ut confidimus) a Justo Supremoque Judice corona Justitiæ, quâ beatos inter Doctores sicut stella fulgebit in perpetuas æternitates *(y)*.

Attamen cùm Dominus filios Levi Ministros suos mortalem etiam post vitam sit colaturus quasi aurum *(z)*, si quas contraxisset ex humana fragilitate maculas, a quibus sit purganda Defuncti anima, eam precibus et sacrificiis vestris enixè commendamus.

REQUIESCAT IN PACE.

(s) Eccl. 51. v. 20. *(t)* ad Rom. 12. v. 13. *(v)* 2 ad Tim. 4. v. 7. *(u)* 2 Petri. 2. v. 1. *(x)* 1 ad Tim. 2. v. 7. *(y)* Dan. 12. v. 3. *(z)* Mal. 3. v. 3.

INHOUDSTAFEL.

INHOUD. — TABLE.

NOTITIËN EN VERHANDELINGEN. — NOTICES ET DISSERTATIONS.

GRAVURES.

FIN DU TOME XVI.

ANNALEN

VAN DEN

OUDHEIDSKUNDIGEN KRING

VAN HET LAND VAN WAAS.

D. 17.

ANNALES

DU

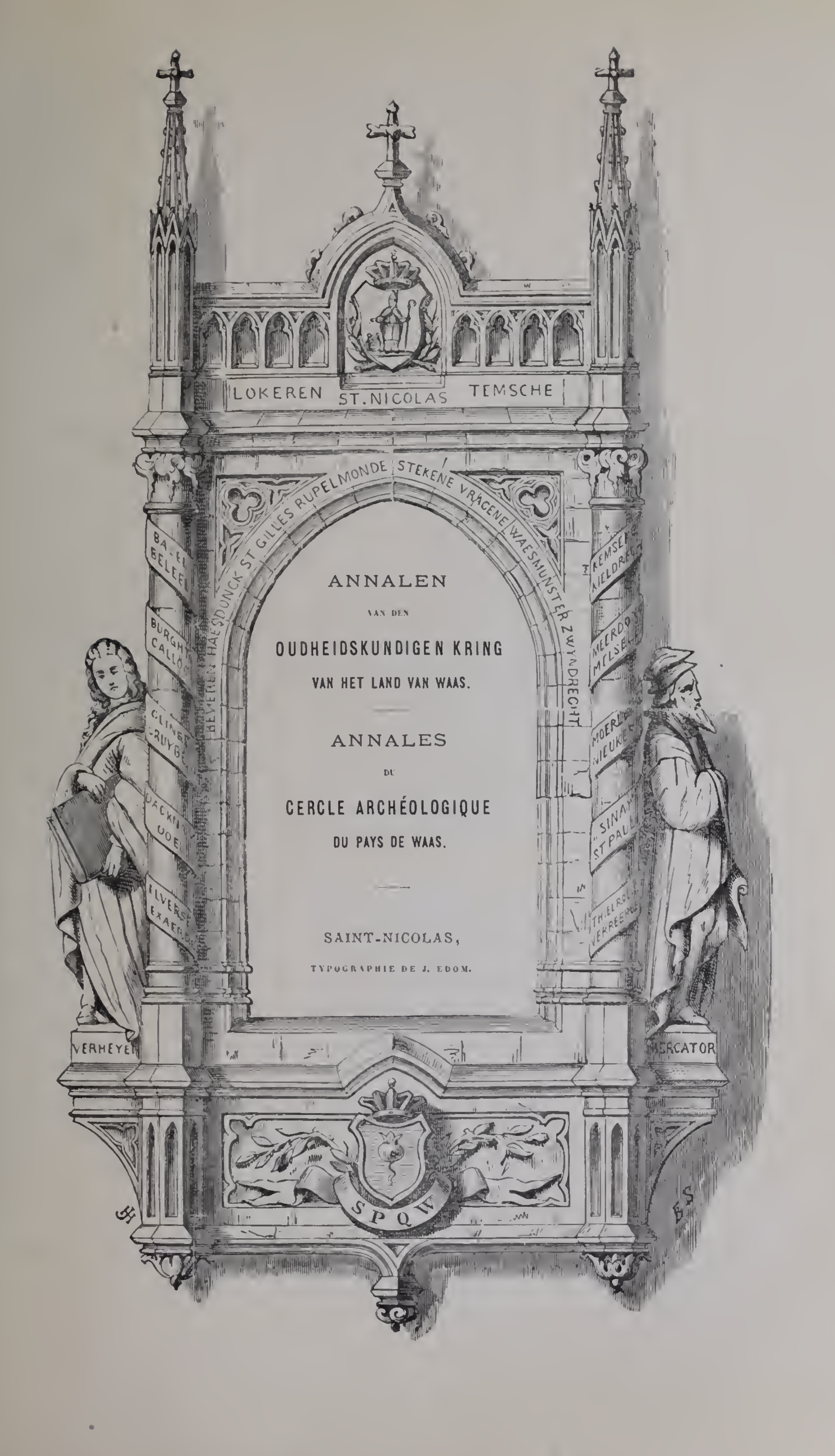
CERCLE ARCHÉOLOGIQUE

DU PAYS DE WAAS.

T. 17.

In alle zijne uitgaven, is de Kring in geenen deele verantwoordelijk voor de denkwijze door de schrijvers uitgedrukt. *(Art. 31 der Statuten).*

Dans toutes ses publications, le Cercle n'est nullement responsable des opinions émises par les auteurs. *(Art. 31 des Statuts).*

ANNALEN

VAN DEN

OUDHEIDSKUNDIGEN KRING

VAN HET LAND VAN WAAS.

ANNALES

DU

CERCLE ARCHÉOLOGIQUE

DU PAYS DE WAAS.

SAINT-NICOLAS,

TYPOGRAPHIE DE J. EDOM.

Leden van den Oudheidskundigen Kring van het Land van Waas

VOOR HET JAAR 1897-98.

BESTURENDE COMMISSIE.

MM. Jh. Geerts, ingenieur te Sint-Nikolaas, Voorzitter.

J. Verwilghen-Hijde, arrondissementscommissaris te Sint-Nikolaas, Ondervoorzitter.

H. Van Hooff, nijveraar te Lokeren, Ondervoorzitter.

Al. Van Bogaert, leeraar van geschiedenis in het Klein Seminarie te Sint-Nikolaas, Sekretaris.

C. De Bock-Bauwens, kandidaat-notaris te Sint-Nikolaas, Schatbewaarder.

V. Lamquet, ingenieur te Sint-Nikolaas, Lid der Commissie.

Ed. Prisse-de Limburg-Stirum, ingenieur te Sint-Nikolaas, Lid der Commissie.

J. De Ryck, geneesheer te Sint-Nikolaas, Lid der Commissie.

F. Annaert, pastoor te Stekene, Lid der Commissie.

LEDEN.

Z. D. H. Mgr A. Stillemans, Bisschop van Gent.

Z. D. H. Mgr de Prins K. van Arenberg, grondeigenaar te Brussel.

MM. J. Van Raemdonck, geneesheer te Sint-Nikolaas.

Em. Meert, vrederechter te Sint-Nikolaas.

Gr. De Puysselaer-Laenen, boekdrukker te Sint-Nikolaas.

J. de Borchgrave, consul van Servie, grondeigenaar te Gent.

Mevrouw A. Vercruysse-Heyndrickx, grondeigenaresse te Sint-Nikolaas.
Mevrouw Th. Percy-Heyndrickx, grondeigenaresse te Sint-Nikolaas.
MM. Al. Raemdonck, pastoor-deken te Aalst.
St. Verwilghen, volksvertegenwoordiger te Sint-Nikolaas.
Mejufvrouwen Dalschaert, boekhandelaars te Sint-Nikolaas.
MM. A. Blomme, voorzitter bij de rechtbank van eersten aanleg te Dendermonde.
Baron A. de Maere-Limnander, grondeigenaar te Gent.
Graaf Thierry de Limburg-Stirum de Thiennes, grondeigenaar te Gent.
Ph. De Kepper, volksvertegenwoordiger te Brussel.
Jh. Van Naemen-Maertens, burgemeester en volksvertegenwoordiger te Sint-Nikolaas.
Burggraaf S. Vilain XIIII, senator te Basel.
Th. De Cock, pastoor-deken te Ninove.
Burggraaf Jul. Le Boucq de Beaudignies, grondeigenaar te Cruybeke.
F. Van Havermaet, beeldhouwer te Sint-Nikolaas.
J. Nobels-Janssens, nijveraar te Sint-Nikolaas.
Em. Geerts, notaris te Sint-Nikolaas.
Th. Libbrecht-Van Naemen, advokaat, voorzitter van den provincialen raad van Oost-Vlaanderen te Gent.
A. Van den Broeck-Vogelvanger, voorzitter der Akademie van schoone Kunsten te Sint-Nikolaas.
E. Stas, burgemeester te Rupelmonde.
Leo Braeckman, bijzondere te Temsche.
Alph. Janssens-De Schryver, volksvertegenwoordiger te Sint-Nikolaas.
Jonker Th. Serraris, advokaat-generaal te 's Hertogenbosch.
P. Verheyen, nijveraar te Steendorp.
A. Goris-Mans, fabrikant te Sint-Nikolaas.
H. Raemdonck, notaris en burgemeester te Sint-Gillis (Waas).
Jul. van Pottelsberghe de la Potterie, grondeigenaar te Brugge.
Graaf Fl. de Bergeyck-de Bergeyck, senator te Beveren (Waas).
C.-A. Van Necke, pastoor-deken te Sint-Nikolaas.
P. De Meerleer, pastoor van O.-L.-V. Kerk te Sint-Nikolaas.
J. Heyndericks-Janssen, gemeenteraadslid te Sint-Nikolaas.
Anatole Reynaert, geneesheer en schepen te Sint-Nikolaas.
Baron E. Prisse, grondeigenaar te Luik.
Emiel Bellemans, notaris en provinciaal raadslid te Sint-Nikolaas.
Th. Verwilghen, pastoor te Haasdonck.
Eug. van Overloop, grondeigenaar te Brussel.

MM. P. Van Raemdonck, burgemeester te Beveren (Waas).
Th. De Decker, vrederechter te Temsche.
L. Smet-Verdurmen, grondeigenaar te Sint-Nikolaas.
J. Heyndrickx-De Valcke, gemeenteraadslid te Sint-Nikolaas.
H. Seghers, geneesheer te Sinaij.
Fl. Verdurmen-Bocklandt, grondeigenaar te Sint-Nikolaas.
A. Deshayes-Verdbois, wijnhandelaar te Sint-Nikolaas.
J. Lammens, senator te Gent.
Jh. Stoop, grondeigenaar te Sint-Nikolaas.
A. Boëyé, advokaat en gemeenteraadslid te Sint-Nikolaas.
Jh. Lesseliers, provinciaal raadslid te Beveren (Waas),
D. Andries, burgemeester te Temsche.
Ridder Em. de Neve de Roden, grondeigenaar te Waasmunster.
Mevrouw Janssens-Smits, grondeigenaresse te Temsche.
MM. Edm. D'hanens, advokaat en majoor-bevelhebber der Burgerwacht te Sint-Nikolaas.
Jh. Wauters, provinciaal raadslid te Temsche.
Ad. Deckers, geneesheer en burgemeester te Melsele.
Aug. Raemdonck, volksvertegenwoordiger te Lokeren.
N. Bohyn, notaris en burgemeester te Kemseke.
G. Van Winckel, notaris en provinciaal raadslid te Stekene.
A. Roelens, geneesheer te Rupelmonde.
C.-M. Massez, kannunik, superior in 't Klein Seminarie te Sint-Nikolaas.
Ferd. Buytaert, grondeigenaar te Sint-Nikolaas.
Leo De Ryck, geneesheer te Temsche.
V. Van Haelst, advokaat te Sint-Nikolaas.
A. De Schryver, bestierder der Zusters van het Hospitaal te Sint-Nikolaas.
Ridder Am. de Ghellinck d'Elseghem, grondeigenaar te Elseghem.
Gust. Maes, nijveraar te Lokeren.
A. Verwilghen-Van den Broeck, advokaat te Sint-Nikolaas.
V. Keppens, gemeentesekretaris te Sint-Nikolaas.
J. Van Wtberghe, grondeigenaar te Sint-Nikolaas.
Mathys, pastoor van St. Joseph te Sint-Nikolaas.
Van den Abeele-Vergult, eigenaar te Sint-Nikolaas.
M. De Smedt, geneesheer en schepen te Sint-Nikolaas.
Lucien Reychler, nijveraar te Sint-Nikolaas.
Mejufvrouw Lucia Van Naemen, grondeigenaresse te Sint-Nikolaas.
M. Jh. Raemdonck, grondeigenaar te Lokeren.

MM. Prosp. Thuysbaert, burgemeester te Lokeren.
Mertens-Erix, burgemeester te Cruijbeke.
Mertens-Van Goethem, provinciaal raadslid te Cruijbeke.
Ern. Van Haelst, notaris te Zwijndrecht.
De Sutter, notaris te Sinaij.
Graaf de Bergeyck-Moretus, grondeigenaar te Antwerpen.
Burggraaf Georges Vilain XIIII, te Basel.
Michelet, burgemeester te Vracene.
Victor Van den Broeck, te Sint-Nikolaas.
Leo De Brabander, burgemeester te Elversele.
E. De Cleene-Stoop, burgemeester te Nieukerken.
Fl. Meskens, letterkundige te Sint-Nikolaas.
J. Boel, burgemeester te Thielrode.
Alph. De Cock, te Sint-Nikolaas.
J. Van Mieghem, griffier te Sint-Nikolaas.
G. Willemsen, griffier te Sint-Nikolaas.
Ridder Zaman, arrondissementscommissaris te Mechelen.
Het Plaatselijk Bestuur der Stad Lokeren.
Het Plaatselijk Bestuur der gemeente Rupelmonde.
Het Plaatselijk Bestuur der gemeente Thielrode.
Het Plaatselijk Bestuur der gemeente Nieukerken.
Het Plaatselijk Bestuur der gemeente Doel.
Het Plaatselijk Bestuur der gemeente Beveren.
Het Plaatselijk Bestuur der gemeente Belcele.
Het Plaatselijk Bestuur der gemeente Temsche.
Het Plaatselijk Bestuur der gemeente Verrebroeck.
Het Plaatselijk Bestuur der gemeente Haasdonck.
Het Plaatselijk Bestuur der gemeente Cruijbeke.
Het Plaatselijk Bestuur der gemeente Vracene.
Het Plaatselijk Bestuur der gemeente Elversele.

LIJKREDE

BIJ DE PLECHTIGE BEGRAFENIS VAN DEN ACHTBAREN HEER

ARTHUR VERCRUYSSE,

VOORZITTER VAN DEN OUDHEIDSKUNDIGEN KRING VAN HET LAND VAN WAAS,

DEN 29 MEI 1897.

Geachte Familie, Mijnheeren,

De Oudheidskundige Kring van het Land van Waas komt een onherstelbaar verlies te ondergaan bij het afsterven van zijnen hoogstverdienstelijken Voorzitter, den Achtbaren Heer Arthur Vercruysse.

Met recht zal men de edele inborst, het minzaam karakter, het teergevoelig hart van den diepbetreurden afgestorvene voorstellen;

Met recht zal men hem roemen en loven als toonbeeld der trouwe echtgenooten; als den liefderijksten der vaders; als de glorie zijner familie;

Men zal de begaafdheden van zijnen geest, zijne grondige wetenschappelijke kennissen, zijne bekwaamheid in bestuurlijke zaken ophelderen;

Ons past nauwer de taak van de diensten te herdenken welke hij gedurende een tijdvak van 36 jaren als Lid, Bestuurlid en Voorzitter van den Oudheidskundigen Kring heeft bewezen.

Wij vinden inderdaad den naam van Mr Arthur Vercruysse reeds aangestipt, tijdens de stichting van den Kring, bij dezen die, in Juli 1861, den oproep van het voorloopig komiteit beantwoordden en dus als medestichters van den Kring mogen aanzien worden.

Toen in 1888 de Achtbare Heer Percy ons door de dood werd ontrukt, liet de Heer Vercruysse zich goedwillig bij het Bestuur inlijven; en, in 1882 op aandringen zijner Collegas, die zijne bekwaamheid, zijnen iever en vlijt hoog waardeerden, aanveerdde hij het eervol ambt van Voorzitter waarin hij, bij algemeene vergadering der Leden van Juni 1882, in vervanging van Wel Edelen Heer Ridder de Schontheete de Tervarent met eenparige stemmen werd bevestigd.

Hoe hij, door aanhoudende pogingen, het getal onzer Leden en inschrijvers deed aangroeien; hoe hij de verzamelingen van het Museum door giften en keurige aankoopen verrijkte; hoe hij aan den opstel der Annalen zijne geschiedkundige opzoekingen bijbracht: hoe hij in de laatste tijden, na het afsterven van den ieverigen bewaarder van het Museum Mr Felix Van Naemen, bij het ambt van Voorzitter ook feitelijk dit van bewaarder en schikker der verzamelingen paarde, mag te zijner eere met dankbaarheid aangestipt worden.

Hebben wij aan onzen duurbaren Voorzitter niet de overbrenging te danken onzer Oudheidsschatten in het prachtig lokaal door het Stadsbestuur tot onze beschikking gesteld? Was hij het niet die de uitstalling onzer verzamelingen dermate ter studie legde en behertigde dat zij den persoonlijken stempel draagt van zijn verstandig oordeel en kunstsmaak? Wie zou zich durven vleien met meerder keurigheid de wetenschappelijke schikking der voorwerpen te kunnen beleiden?

Was het onze geëerde Voorzitter niet die met het Stadsbestuur de wekelijksche publieke tentoonstelling van het Museum verhandelde en tot stand bracht?

Was hij het niet die de voltooiing en benuttiging van het Museum bewerkte door toelichtende notas op de voornaamste stuks, ten einde de leerzuchtige bezoekers te onderwijzen en de omwandeling in het Museum leerzaam te maken.

Ja, dit alles zijn wij aan onzen betreurden Voorzitter verschuldigd en over zijn edelmoedig en onvermoeid streven, brengen wij hem openbare hulde en dank!... — En nu wachtte hem de belooning van zooveel iever en vlijt, en bij de aanstaande plechtige ontvangst van Zijne Koninklijke Hoogheid den Kroonprins van Belgie, met een uitgelezen gevolg, zou hem het genoegen verschaft worden zijn werk gewaardeerd en bewonderd te zien; en, tot bekrooning zijner bewezene diensten, zou eene hooge eervolle onderscheiding hem toegekend worden!..... en wij allen, die hem aan het werk zagen, die de vertrouwelingen waren zijner betrachtingen voor den bloei des Krings, wij begroetten reeds in de verte den dag die de welverdiende belooning op zijne edele borst zou doen prijken!.......

Maar helaas, neen, onze geliefde Voorzitter mocht dien aardschen en vergankelijken ijdelen loon niet genieten. De Almachtige God had er anders over beschikt!.... Hij riep hem tot zich in den Hemel, om hem voor een onberispelijk en deugdzaam leven de eeuwige onvergankelijke belooning te schenken!

Vaarwel, duurbare Voorzitter, geniet in vrede de hemelsche wellusten; uwe nagedachtenis zal onuitwischbaar in onze harten geprent blijven en de handvesten van den Oudheidskundigen Kring zullen de hulde U bewezen aan het nageslacht overleveren!

Vaarwel en tot wederziens in de gelukzalige eeuwigheid.

Namens het Bestuur van den Oudheidskundigen Kring
van het Land van Waas,

DE ONDERVOORZITTER,
J. VERWILGHEN.

Sint-Nicolaas, 29 Mei 1897.

ALGEMEENE VERGADERING

VAN DEN

OUDHEIDSKUNDIGEN KRING VAN HET LAND VAN WAAS,

VAN 1 JULI 1897.

AANSPRAAK VAN DEN HEER VOORZITTER.

Achtbare Heeren, Mevrouwen, Mijnheeren,

Ik open deze vergadering nog onder den indruk der overgroote eer door onzen Oudheidskring genoten bij de plechtige ontvangst in ons Museum van Zijne Koninklijke Hoogheid Prins Albert van België!

Doch het genot bij dit hoogst vereerend bezoek gesmaakt, vermag niet het droevig gevoelen weg te nemen welk mij bezielt bij het zicht van den met rouwfloers bedekten zetel van onzen zoo weerdigen, zoo beminden Voorzitter, onzen betreurden vriend Mr Arth. Vercruysse, slechts eene maand ons onverziens ontnomen.

Vooraleer dus ik drukke op het bezoek van eenen hooggeachten Prins, die hier aller harten heeft ingenomen, wiens weerdigheid gepaard gaat met eene verrukkende toegevenheid en goedwilligheid, gedoog dat ik hulde breng aan onzen duurbaren afgestorven Voorzitter, den Heer Arthur Vercruysse.

Bij de treurige ter aarde bestelling heb ik, als Ondervoorzitter, de tolk geweest uwer deelneming in rouw bij zijne achtbare familie en ook de tolk der dankbaarheid van den Kring voor de aanhoudende diensten door onzen ieverigen Voorzitter aan onze instelling bewezen.

Ten einde UEd. Achtbare toehoorders deelachtig te maken aan de gevoelens die ik in deze omstandigheid uitdrukte, zal ik mij veroorloven eenige zinsneden der lijkrede te herinneren.

Ik drukte mij in naam van den Oudheidskundigen Kring uit, in dezer voege :

« .... Ons past nauwer de taak van de diensten te herdenken, welke onze betreurde Voorzitter, gedurende een tijdvak van 36 jaren, als Lid, Bestuurlid en Voorzitter van den Oudheidskring heeft bewezen.

Wij vinden inderdaad den naam van Mr Vercruysse reeds aangestipt bij dezen die in Julij 1861, tijdens de stichting van den Kring, den oproep van het voorloopig komiteit beantwoordden en dus als *medestichters* mogen aanzien worden.

Toen in 1888 de achtbare Heer Percy ons werd ontrukt liet de Heer Vercruysse zich goedwillig bij het Bestuur inlijven en, in 1882 op aandringen zijner Collegas, die zijne bekwaamheid, zijnen iever en vlijt hoog waardeerden, aanveerdde hij het eervol ambt van Voorzitter, waarin hij, in algemeene vergadering van 1882, in vervanging van den Wel Edelen Heer Ridder de Schoutheete de Tervarent, met eenparige stemmen werd bevestigd.

Hoe hij door aanhoudende pogingen het getal onzer leden en inschrijvers deed aangroeien; hoe hij de verzamelingen van het Museum door giften en keurige aankoopen verrijkte; hoe hij, aan den opstel der Annalen zijne geschiedkundige opzoekingen bijbracht; hoe hij in de laatste tijden, na het afsterven van den ieverigen bewaarder van het Museum Mr Fel. Van Naemen, bij het ambt van Voorzitter ook feitelijk dit van bewaarder en schikker der verzamelingen paarde, mag te zijner eere met dankbaarheid aangestipt worden.

Hebben wij aan onzen duurbaren Voorzitter niet de overbrenging te danken onzer Oudheidsschatten in het prachtig lokaal door het Stadsbestuur tot onze beschikking gesteld ?

Was hij het niet die de uitstalling onzer verzamelingen dermate ter studie legde en behertigde, dat zij den persoonlijken stempel draagt van zijn vernuftig oordeel en kunstsmaak ?

Wie zou zich durven vleien met meerder keurigheid de wetenschappelijke schikking der voorwerpen te kunnen beleiden ?

Was het onze Voorzitter niet die met het Stadsbestuur de wekelijksche openbare tentoonstelling van het Museum verhandelde en tot stand bracht ?

Was hij het niet die de voltooiing en benuttiging van het Museum bewerkte, door toelichtende notas op de voornaamste stuks, ten einde

de leerzuchtige bezoekers te onderwijzen en de omwandeling in het Museum leerzaam te maken ?

Ja, dit alles zijn wij aan onzen betreurden Voorzitter verschuldigd, en over zijn edelmoedig en onvermoeid streven, brengen wij hem openbare hulde en dank.......... »

En nu, Mijnheeren, welken iever, welke bezorgdheid had Mr Vercruysse niet aan den dag gelegd om de ontvangst van Zijne Koninklijke Hoogheid Prins Albert van Belgie in het Museum allen luister bij te zetten ?.... Helaas de bekrooning van zijn werk, de ontvangst zijner Koninklijke Hoogheid met een uitgelezen gevolg, die het werk van onzen Voorzitter zouden gewaardeerd en bewonderd hebben is hem helaas ontzegd, doch mag ter zijner eere hier aangehaald worden : hoe Zijne Koninklijke Hoogheid hulde heeft gebracht aan de keurige schikking der verzamelingen en zijn spijt heeft uitgedrukt niet de eer van het werk te kunnen doen toekomen aan wie er de geleider was geweest ?

Veroorlof mij deze aanspraak te sluiten met de mededeeling der verwelkoming in naam van het Bestuur van den Kring aangeboden aan Z. K. Hoogheid bij zijne intrede in het lokaal van het Museum.

Aan Zijne Koninklijke Hoogheid

PRINS ALBERT VAN BELGIE.

Hoog Edele Prins,

« Door het onvoorzien afsterven van onzen betreurden Voorzitter, den Heer Arthur Vercruysse, die de ontvangst van Uwe Koninklijke Hoogheid in dit Museum had bereid, is mij als Ondervoorzitter, de onverdiende eer te beurt gevallen UEd. Hoogheid te verwelkomen en UEd. onze verkleefdheid aan het Koninklijk Stamhuis, met onzen innigen dank uit te drukken.

De eer door Uwe Koninklijke Hoogheid aan dit Museum bewezen, komt ons te grooter voor, dat wij de geringe waarde beseffen onzer Oudheidsverzamelingen, in vergelijking der Oudheidsschatten van de Museums der groote Steden : zoo als de Hallepoort te Brussel, het Steen te Antwerpen, het Museum der Steenstraat te Gent, enz.

Evenwel, al is onze inrichting nederig, toch werkt zij in de maat van haar vermogen aan den roem van het Vaderland, en, te dien

titel durven wij aanspraak maken op de goedwillige aandacht Uwer Koninklijke Hoogheid :

Binnen een tijdvak van 36 jaren heeft de Oudheidskring van het Land van Waas uitgegeven 16 boekdeelen der Annalen, elk 350 à 400 bladzijden begrijpende, opgeluisterd met sierlijke printen en alle belang hebbende voor de geschiedenis of de wetenschap.

Wat Uwe Koninklijke Hoogheid met belang zal aantreffen in ons Museum, zijn de verzamelingen van overoudsche dierlidmaten en de onwederlegbare bewijzen van verblijf in onze streek eener vóórhistorische en eener Gallo-Romeinsche bevolking.

Wat echter meest Uwe Koninklijke Hoogheid zal treffen zijn de beeltenis en de werken van den beroemden Wazenaar Geeraart Mercator.

Het zal een eeretitel blijven voor onzen Oudheidskring, grootelijks aan den roem van het Vaderland te hebben bijgedragen door de verheerlijking van den wereldberoemden Aardrijkskundige.

Aan onzen Kring de glorie, van tegen de Duitsche geleerden, onbetwistbaar de geboorte van Mercator op Vlaamschen bodem te hebben bewezen;

Aan onzen Kring de glorie van de boekwerken, landkaarten en sferen van Mercator te hebben saamgebracht, en in het Museum zijn borstbeeld met eenen eerebundel zijner geniale werken omkransd te hebben;

Aan onzen Kring ook de glorie, het grootsche bronzen standbeeld van Mercator, in zijne geboortestad Rupelmonde te hebben opgericht.

Uw bezoek in dit lokaal, Hoog Edele Prins, zal eene aanmoediging zijn om voort te werken tot verheerlijking van België en, met fierheid zullen wij het vereerend bezoek van uwe Koninklijke Hoogheid, in de handvesten van den Kring erkentelijk aanstippen. »

Zijne Koninklijke Hoogheid aanhoorde toegevend deze welkomrede en antwoordde in zuivere vlaamsche taal :

Hij dankte hartelijk voor de Vaderlandsche gevoelens jegens hem en het Vorstelijk Stamhuis uitgedrukt; hij wenschte den Kring geluk over zijne Vaderlandslievende werking en drukte den wensch uit in alle voorname steden des Lands dergelijke instellingen te zien tot stand komen.

De Heer Ondervoorzitter Van Hooff geleidde alsdan Zijne Koninklijke Hoogheid in het Museum en gaf uitleg over de belangrijkste voorwerpen. Wat bijzonder de aandacht van Zijne Koninklijke Hoogheid wekte, waren de kruiken der Gallo-Romeinsche begravingen, de Stam-

boom der Edele familie de la Tour & Taxis, het afschrift van het vertoog der Edelen, de verzameling van oud Romeinsche muntstukken; maar bijzonderlijk hield Zijne Koninklijke Hoogheid stil bij de werken van Mercator.

Bij zijn afscheid, dankte Zijne Koninklijke Hoogheid voor het onthaal hem aangeboden en voor de uitleggingen hem door den Heer Van Hooff gegeven. Hij drukte zijne hooge tevredenheid en bewondering uit en moedigde het bestuur aan om zijne heilzame en Vaderlandsche werking met moed voort te zetten.

Het hoogstvereerend bezoek van Zijne Koninklijke Hoogheid Prins Albert van Belgie op 27 Juni 1897, zal als een heuglijke dag in de annalen van den Kring aangeteekend worden en nog onder den indruk van dit hooge bewijs van belangstelling voor onzen Kring en de toegevende en gemeenzame houding van onzen hoogedelen bezoeker, herhaal ik als slot dezer redevoering onze welgemeende huldegroet : Lang leve Zijne Koninklijke Hoogheid Prins Albert van Belgie !!!

J. VERWILGHEN,
ONDERVOORZITTER.

VERSLAG.

1896—1897.

RAPPORT.

VERSLAG

OVER DEN TOESTAND VAN DEN OUDHEIDKUNDIGEN KRING VAN HET LAND VAN WAAS, GEDURENDE HET JAAR 1896-97.

Mijnheeren,

Het Bestier van den Kring heeft zich dees jaar nog bijzonderlijk bezig gehouden met het opschikken van het museum, met het uitstallen onzer verzamelingen en merkweerdige voorwerpen. Onze betreurde Voorzitter Mr Vercruysse, en onze Schatbewaarder Mr De Bock, hebben hunne ledige uren daar, met zooveel iever als bevoegdheid, aan besteed. Uit den naam der heeren leden, schenk ik een erkentelijk aandenken aan wijlen Mr Vercruysse, en onzen hertelijken dank aan Mr De Bock.

Tot hiertoe dragen de voorwerpen, die ons museum zoo belangrijk maken, een opschrift in het fransch. Mr Vercruysse begon, juist als de dood hem zoo onvoorziens is komen treffen, neven dit fransch opschrift ook een vlaamsch te plaatsen. Dit zal, als 't God belieft, toekomende jaar gedaan worden.

Het museum wordt, om zoo te zeggen, uitsluitelijk door vlamingen bezocht, en dan nog dikwijls door personen, die de fransche taal weinig of niet kennen : er moet dus natuurlijk gezorgd worden, dat iedereen in het museum t'huis zij, en met alle gemak de voorwerpen leere kennen, die hij in het museum aantreft. Daarbij indien onze Kring een doel heeft, is het wel de verheerlijking van Vlaanderen en van het Land van Waas, in hunne eigene geschiedenis, in hunne eigene zeden en hunne eigene gebruiken. Het ware voorzeker eene fout, die wij nooit begaan zullen, ons vlaamsch volk, uitsluitelijk in eene vreemde taal, de schatten uit zijn verleden te doen kennen.

RAPPORT

SUR LA SITUATION ET LES TRAVAUX DU CERCLE ARCHÉOLOGIQUE DU PAYS DE WAES, PENDANT L'ANNÉE 1896-97.

Messieurs,

L'arrangement du Musée a fait notre principale occupation cette année. Notre regretté Président Mr Vercruysse et le Trésorier du Cercle Mr De Bock ont bien voulu se charger de cette tâche difficile. Au nom des membres du Cercle nous donnons ici un souvenir reconnaissant à feu Mr le Président, en même temps que nous remercions Mr De Bock de son généreux dévouement.

Les nombreux objets exposés dans le Musée portent déjà une inscription en langue française. Mr le Président se proposait de joindre à cette inscription française une autre en langue flamande. Malheureusement il n'a pu exécuter son louable projet : ces inscriptions flamandes, nous n'en doutons pas, seront placées l'année prochaine.

Les visiteurs du Musée sont presque exclusivement des flamands, et bien souvent des flamands qui ne connaissent pas la langue française. Nous devons donc faire en sorte que ces personnes soient à l'aise dans le Musée, et puissent dans leur langue maternelle prendre connaissance des objets qu'ils y rencontrent. Du reste, le but principal de notre Société est bien la glorification de la Flandre et du Pays de Waes dans leur histoire, dans leurs mœurs et dans leurs usages. Ce serait donc une faute capitale, que nous ne pouvons commettre, de nous servir exclusivement d'une langue étrangère pour expliquer à notre population essentiellement flamande les trésors de son glorieux

't Is in zijne eigene taal, dat ons volk zijn land en zijne zeden moet leeren lief hebben; want eigen roem en eigene zeden zijn onafscheidbaar van eigene taal.

Nu gaan wij, MM. met uwe welwillende toelating, tot de verschillige punten van ons verslag over.

§ 2. TOELAGEN.

De Staat, de Provincie en de Stad hebben ons, gelijk vroeger, hunne toelagen gegeven.

§ 3. BESTIERLIJKE ZAKEN.

In de algemeene vergadering van verleden jaar, wierden de Heeren Vercruysse, Verwilghen-Hijde en Van Bogaert herkozen. — Mr De Bock wierd lid van het Bestier genoemd, in de plaats van Mr den Advokaat Van Haelst, ontslaggever.

Dees jaar eindigt het mandaat der Heeren Annaert, De Bock en Prisse.

Moeten in 1898 herkozen worden :

MM. Van Hooff, Geerts, Lamquet en de Ryck.

De leden wier mandaat in 1899 uit is, zijn :

MM. Verwilghen-Hijde, Van Bogaert en de plaatsvervanger van Mr Vercruysse.

§ 4. UITGEGEVEN DRUKWERKEN.

Wij hebben dit jaar het 16e deel onzer Annalen begonnen. In de 1ste aflevering, die in April verschenen is, staan; 1° de aanspraak van Mr den Voorzitter, in de laatste algemeene vergadering; 2° het verslag van verleden jaar; 3° de grafschriften der Primaire kerk van Sint-Nikolaas, en die der gemeenten Doel en Meerdonck; 4° eene verhandeling getiteld « Onze Beiaard ». — Heel in 't kort zullen de heeren leden de levensbeschrijving ontvangen van Eximius Van de Velde, van Beveren (Waas), die met Mgr. De Broglie, zoo moedig gestreden en geleden heeft, tijdens de kerkvervolgingen van Napoleon den Eerste. Wij zijn dit merkweerdig werk verschuldigd aan ons geacht medelid Mr Th. De Decker, Vrederechter van het kanton Temsche.

passé. C'est dans sa langue à lui que le peuple aime à lire son histoire, comme il veut retrouver en elle les institutions, les mœurs et les coutumes de ses dignes aïeux.

§ 2. SUBSIDES.

L'État, la Province et la Ville nous ont, comme les années précédentes, accordé leur subside annuel.

§ 3. AFFAIRES ADMINISTRATIVES.

Dans la dernière assemblée générale, les membres sortants MM. Vercruysse, Verwilghen-Hijde et Van Bogaert furent réélus. Mr Clém. De Bock-Bauwens fut également nommé membre de la Commission en remplacement de Mr l'Avocat Van Haelst, démissionnaire.

Dans la présente séance nous aurons à pourvoir à la réélection de :

MM. Annaert, De Bock et Prisse.

Les membres dont le mandat expire en 1898 sont :

MM. Van Hooff, Geerts, Lanquet et De Ryck.

Seront soumis à réélection en 1899 :

MM. Verwilghen-Hijde, Van Bogaert et le remplaçant de feu Mr Vercruysse.

§ 4. PUBLICATIONS.

Nous avons commencé cette année le tome XVI des Annales. La 1re livraison comprend : 1° l'allocution de Mr le Président dans la dernière assemblée générale ; 2° le rapport annuel 1896-97 ; 3° l'épitaphier de l'église primaire de Saint-Nicolas, et celui des communes de Doel et de Meerdonck ; 4° un mémoire intitulé « Onze Beiaard ». — Un travail de haute importance est sous presse. C'est la Biographie de « Eximius Van de Velde » de Beveren, le courageux défenseur des droits de l'Église contre Napoléon I. Nos félicitations et nos remerciements à l'auteur de ce livre Mr Théodore De Decker, Juge-de-Paix du canton de Tamise.

§ 3. VOORNAME GIFTEN.

1° Deel van een latijnschen algemeenen Cursus van aardrijkskunde. Gift van Mr Th. De Decker, Vrederechter te Temsche.

2° Liedeken tot lof van de oude vrye keyserlyke Gulde van Sint-Nicolaus ende Sebastiaen vierende binnen de parochie van Sinte-Nicolaes op den 21 Aug. 1753 ende volgende dagen, van het octroy aan haer verleent door de Aertshertogen Albertus en Isabella ten jaere 1613 tot versterckinghe ende vermeerderinghe van haere eerste instellinge ende octroy verleent door Keyser Carel den V ten jaere MDXXVI. Gift van denzelfde.

3° Plan van het Vatikaan en van het Conclaaf tijdens de kiezing van eenen paus.

4° Parceelplan van den Sinte-Anna polder, gemaakt in 1773, door de landmeters Cap en Joppen.

5° Platen : De mijmerende Jonkvrouw. — Turk zijn chibok rookende.

6° Verscheidene studiebeelden voor schilder- en teekenkunst.

7° Bruga Flandrorum urbs et emporium Mercatu celebre (kaart).

8° Zegenwensch uitgesproken door den weerdigen en geliefden heer Matheus De Crane, tans Predikant in de gemijnte deser stat Ysendyke alhier op het volbroght huwelijk van den eersaemen jongman en de eerberre jonge dogter Adriaen van de Woestyne en Maria Poppe, in het huwelijk bevestigt op den 20 Maert 1753.

9° Een pak platen van gebouwen. — Een pak beeldekens. Giften van Mr Roels.

10° Ingelijst portret van ridder Dechez Lod. Alexander Hippoliet, genoemd Jenneval, dichter der Brabançonne. Gift van Mr Willemsen, Griffier.

11° Haard in gegoten ijzer. Gift van Mr Ed. D'Haneus.

12° Een groot mes in silex. Gift van Mr Smet-Verdurmen.

13° Confirmation en 1736 des lettres de noblesse octroyées en 1713 à Jean Frédéric Charles de Ramont, Greffier du Pays de Waes.

14° Placcaeten raeckende de polders van den lande van Waes ende deszelfs octroyen. Gift van eerw. heer Annaert.

15° Bronzen medalie met het beeld van Leopold, van de maatschappij « Sint Sebastiaan » te Beveren Waas. — Vier gewichten van Heyndrickx. — De zegel van het Land van Waas. Giften van den Heer Dr Van Raemdonck.

16° Pylpunten en messen in silex, komende van den wijk Heymolen. Gift van Mr De Pauw.

§ 5. PRINCIPAUX DONS.

1° Fragment d'un cours de Géographie universelle en latin. Don de Mr Th. De Decker, Juge-de-Paix à Tamise.

2° Liedeken tot lof van de oude vrye keyserlycke Gulde van Sint-Nicolaus ende Sebastiaen vierende binnen de parochie van Sinte Nicolaes op den 21 Aug. 1763 ende volgende dagen, van het octroy aen haer verleent door de Aertshertogen Albertus en Isabella ten jaere 1613 tot versterckinghe ende vermeerderinghe van haere eerste instellinghe ende octroy verleent door Keyser Carel den V ten jaere MDXXVI. Don du même.

3° Plan du Vatican et du Conclave lors de l'élection d'un pape.

4° Plan parcellaire du Polder Ste Anna, fait 1775 par les géomètres Cap et Joppen.

5° Gravures : La belle rêveuse. — Turc fumant la pipe.

6° Divers modèles pour peinture et dessin.

7° Bruga Flandrorum urbs et emporium Mercatu celebre (carte).

8° Zegenwensch uitgesproken door den weerdigen en geliefden heer Matheus De Crane, tans Predikant in de gemijnte deser stat Ysendyke al-hier op het volbroght huwelijk van den eersaemen jongman en de eerberre jonge dogter Adriaen Van de Woestyne en Maria Poppe, in het huwelijk bevestigt op den 20 Maert 1753.

9° Un paquet de gravures de monuments. — Un paquet d'images. Dons de Mr Roels.

10° Portrait encadré du chevalier Dechez Louis Alexandre Hippolyte dit Jenneval, auteur de la Brabançonne. Don de Mr le Greffier Willemsen.

11° Foyer de cheminée en fonte. Don de Mr Ed. D'Hanens.

12° Un grand couteau en silex. Don de Mr Smet-Verdurmen.

13° Confirmation en 1736 des lettres de noblesse octroyées en 1712 à Jean Frédéric Charles de Ramont, Greffier du Pays de Waes.

14° Placcaeten raeckende de polders van den Lande van Waes, ende deszelfs octroyen. Dons de Mr l'Abbé Annaert.

15° Médaille en bronze à l'effigie de Léopold, de la société de St Sebastien de Beveren (Waes). — 4 poids d'Heyndrickx. — L'estampille du Pays de Waes. Don de Mr le Dr Van Raemdonck.

16° Pointes de flèches et couteaux en silex, provenant de la section Heymolen. Don de De Pauw.

17° Collection d'empreintes de cachets armoriés. Don de Mr le Dr Van Raemdonck.

18° Un écrin et un encrier. Dons de Mr Em. Heirman.

17° Verzameling van afdruksels van zegels. Gift van den Heer Dr Van Raemdonck.

18° Eene juweeldoos en een inktpot. Gift van Mr Em. Heirman.

19° Welkomgroet aan Zijne K. M. Prins Albrecht van België, Eerevoorzitter der erkende maatschappij van onderlingen bijstand der gedecoreerden « Hulp in Nood ». Gift van Mr J. Verwilghen.

20° Dagblad « Den Vaderlander » 1831. Gift van Mr Alb. Verdurmen-D'Hanens.

21° Schilderij de stad Sint-Nikolaas verbeeldende. Gift van Mr Jh. Geerts.

22° Geborduurde beeldekens. Gift van Mr Désiré De Bleyser.

23° Medalie. Gift van den wielrijdersbond van Sint-Nikolaas.

24° Muntstukken (Flips II en Albrecht en Isabella) gevonden te Lokeren (Puttenen). Gift van Mr G. Maes van Lokeren.

25° Verlofbrief gegeven in 1809 aan Pieter Everaert van Stekene. Gift van Mr Alf. Pieters.

26° Acht oude maten van het Land van Waas, — een schelpen kam. Giften van Mr Roels.

27° Herinneringmedalie der plaatsing van het Mariabeeld op den toren van O.-L.-V. kerk. — Werkje op de zitting van het nationaal kongres van 28 Juni 1831. Giften van den Eerw. Heer Pastoor De Meerleer.

28° Kasje met gewichten en balans van J. Nends, ijkmeester te Antwerpen 1749.

29° Koperen plaat met de wapens van de Ramont. — Koraalboom gevonden in de grondvesten van den toren van O.-L.-Vr. kerk. Giften van Fl. Meskens.

30° Geslepen keisteenen gevonden in de gallo-romeinsche begraafplaats van Temsche. Gift van Mr Em. Van Raemdonck.

31° Lijst der oorkonden betrekkelijk het Land van Waas, bewaard in het kasteel van Gasbeek.

32° Eene aschkruik met bronzen speld, komende van de gallo-romeinsche begraafplaats te Temsche. Gift van Mevr. Janssens-Smits.

33° Akt van Mr Ant. Boeyé ten voordeele van Mevr. Van Heck hun wederzijdsch eigendomrecht bepalende. Gift van Mr J. Verwilghen.

34° Vier koperen knoppen der 18de eeuw. — Jak in gedrukten katoen uit den tijd van het Directorium. Giften van Mme Van Osselaere-de Signits de Signenbourg.

35° Jak in gedrukten katoen, uit den tijd van het Directorium. Gift van Mej. Raemdonck.

36° Pastelportret van Mr Vermorgen (St Nikolaas 1773—1873), gemaakt te Parijs, tijdens het Directorium.

19° Welkomgroet aan zijne K. M. Prins Albrecht van Belgie, eere-voorzitter der erkende maatschappij van onderlingen bijstand der gedecoreerden « Hulp in Nood ». Don de Mr J. Verwilghen.

20° Journal « Den Vaderlander » 1831. Don de Mr Alb. Verdurmen-D'Haneus.

21° Tableau représentant la ville. Don de Mr J. Geerts.

22° Images brodées. Don de Mr Désiré De Bleyser.

23° Médaille. Don de la Société Vélocipédique de Saint-Nicolas.

24° Monnaies (Philippe II, Albert et Isabelle), trouvées à Lokeren (Puttenen). Don de Mr G. Maes de Lokeren.

25° Congé donné en 1809 à Pierre Everaert de Stekene. Don de Mr Alf. Pieters.

26° Huit anciennes mesures du Pays de Waas, et un peigne en écaille. Dons de Mr A. Roels.

27° Médaille commémorative de l'érection, sur la tour de l'église N. D., de la statue de la Ste Vierge. — Opuscule sur la séance du Congrès National du 28 Juin 1831. Dons de Mr le curé De Meerleer.

28° Boîte avec poids et balance, de J. Neuds, étalonneur à Anvers 1749.

29° Plaque en cuivre aux armes de Ramont. — Polypier trouvé dans les fondations de la tour de l'Église N. D. — Dons de Mr Fl. Meskens.

30° Silex taillés trouvés au cimetière Gallo-Romain de Tamise. Don de Mr Ém. Van Raemdonck de Tamise.

31° Liste des documents relatifs au Pays de Waes conservés au château de Gasbeek.

32° Urne cinéraire contenant une épingle en bronze, extraite du cimetière Gallo-Romain de Tamise. Don de Mme Janssens-Smits.

33° Acte souscrit par Mr Ant. Boeyé en faveur de Mme Van Heck, déterminant leurs droits respectifs de propriété. Don de Mr J. Verwilghen.

34° 4 boutons en cuivre du 18me siècle. — Jaquette en coton imprimé du temps du Directoire. Dons de Mme Van Osselaere-de Signitz de Signenbourg.

35° Jaquette en coton imprimé du temps du Directoire. Don de Mlle Raemdonck.

36° Portrait au Pastel de Mr Vermorgen (né à Saint-Nicolas 1773 + 1873) fait à Paris au temps du Directoire.

37° Hagiographie ancienne. 3 images. Don de Mr Fl. Buytaert.
» » 2 » » » » J. Buytaert.

37° Oude levensbeschrijving van heiligen. — 3 beeldekens. Gift van Mr Fl. Buytaert.

2 beeldekens. Gift van Mr J. Buytaert.

38° 3 medalien : eene bronzen van Mr Fr. Roels van Lokeren. — Eene bronzen van de « Turn- en landbouwmaatschappij Dorothea te Mechelen ». — Eene in wit metaal van Giuseppe Garibaldi. Gift van Mr Truyens-Coullier te Sint-Nikolaas.

39° Een pijlpunt gevonden in 1896 in het kamp van Beverloo, door soldaat P. De Pauw van Sint-Nikolaas.

40° Geslepen keisteenen gevonden te Thielrode en te Elversele. Gift van Mr Jh. Geerinck.

41° Amulet uit het neolithisch tijdvak. Gift van Dr Van Raemdonck.

42° Oude munten. Gift van Mr Jh. Geerinck.

43° Een beenen inktpot. Gift van Mej. Raemdonck.

44° Eene ijzeren tang, oud model. Gift van Mr Van den Abeele-Vergult.

45° Verscheidene houten maten. Gift van Mr Roels.

46° Kindskorf van 1706. — Strooien beeuling. Gift van Mej. De Wachter.

47° Kongoleesche afgod. — Kongoleesch muziektuig. Gift van Mr Goris.

§ 6. AANKOOPEN.

1° Een goudstuk « Dubbelen Wilhelmus Gulden van Holland », gevonden te Sint-Nikolaas (2de Moerput).

2° Bijbel met platen van De Ghendt.

3° En koperen penning van Adolf van Burgondië, Heer van Beveren. 1521.

4° Een wassen beeldwerk met verguldsel, voorstellende de « Aanbidding der Wijzen ».

5° Een koperen gewicht zijnde een halve louis mirliton van het Land van Waas.

6° Twee lichtprenten van het Stadhuis van Sint-Nikolaas, vóór en na den brand.

7° Een pak rekeningen voortkomende van den Rentmeester Nys, betrekkelijk het Land van Waas.

8° Rekening der verblijfkosten te Brussel in 1587 van Robrecht de Gruuture, en van 6 Hoofdschepenen van het Land van Waas.

9° Blazoen der Weversgilde, gesticht in 1784, in de voormalige afspanning « De Vier Eemers », geschilderd door P. B. De Maere.

10° Een slagtand van eenen mammouth.

11° Éléments de Paléographie, door Kan. Reusens.

12° Kaart van Vlaanderen, 1838, door Van der Beke.

38° Médailles : une en bronze à l'effigie de Mr François Roels de Lokeren. — 1 en bronze de la « Turn- en Landbouwmaatschappij Dorothea te Mechelen ». — 1 en métal blanc à l'effigie de Giuseppe Garibaldi. Don de Mr Truyens-Coullier à Saint-Nicolas.

39° Une pointe de flèche trouvée en 1896 au camp de Beverloo, par le soldat P. De Pauw de Saint-Nicolas.

40° Silex taillés trouvés à Thielrode et à Elversele. Don de Mr Jh. Geerinck.

41° Amulette de l'époque néolithique. Don de Mr le Dr Van Raemdonck de Saint-Nicolas.

42° Monnaies anciennes. Don de Mr Jh. Geerinck.

43° Encrier en corne. Don de Mlle Raemdonck.

44° Pince en fer, ancien modèle. Don de Mr Van den Abeele-Vergult.

45° Diverses mesures en bois. Don de Mr Roels.

46° Layette de 1706. — Jambière en paille. Dons de Me De Wachter.

47° Idole Congolaise. — Instrument de musique Congolais. Don de Mr Goris.

§ 6. ACHATS.

1° Une pièce d'or : Dubbelen Wilhelmus Gulden van Holland, trouvée à Saint-Nicolas (2de Moerput).

2° La Sainte Bible avec gravures de De Ghendt.

3° Un jeton en cuivre d'Adolphe de Bourgogne, seigneur de Beveren. 1521.

4° Un bas-relief en cire avec dorure, représentant l'adoration des Mages.

5° Un poids, demi-louis mirliton du Pays de Waes, cuivre.

6° Deux photographies représentant l'hôtel-de-ville de Saint-Nicolas avant et après l'incendie.

7° Un paquet de comptes provenant de l'administrateur Nys relatifs au Pays de Waes.

8° Compte de frais de séjour à Bruxelles, en 1587, de Robert de Gruuture, grand bailli, et de 6 échevins du Pays de Waes.

9° Blason de la Gilde des tisserands, fondée en 1784 dans l'hôtel « De Vier Eemers », peint par J. B. De Maere.

10° Défense de mammouth.

11° Éléments de Paléographie par le Chan. Reusens.

12° Carte de Flandre 1858 par Van der Beke.

§ 7. GELDMIDDELEN.

Ontvangsten.

Overschot der laatste rekening	fr.	468,05
Jaargeld van 108 leden	»	1,080,00
Toelaag van den Staat	»	500,00
Toelaag der Provincie	»	300,00
Toelaag der Stad	»	100,00
Totaal .	fr.	2,448,05

Uitgaven.

Jaarwedde van den bode	fr.	77,82
Drukkosten der Annalen	»	893,52
Aankoopen	»	724,22
Bureelkosten, policie, enz.	»	185,62
Totaal .	fr.	1,880,98

Herhaling.

Ontvangsten . .	fr.	2,448,05
Uitgaven . . .	»	1,880,98
Boni .	fr.	567,05

Sint-Nikolaas, 1 Juli, 1897.

DE SECRETARIS,
AL. VAN BOGAERT.

DE ONDERVOORZITTER,
JOS. VERWILGHEN-HIJDE.

§ 7. FINANCES.

Recettes.

Boni de l'exercice 1895-96	fr.	468,05
Rétribution de 108 membres	»	1.080,00
Subside de l'État	»	500,00
Subside de la Province	»	300,00
Subside de la Ville	»	100,00
Total. .	fr.	2,448,05

Dépenses.

Gages du concierge	fr.	77,82
Impression des Annales	»	895,82
Achats	»	724,22
Frais de bureau, police etc.	»	183,62
Total. .	fr.	1,880,98

Récapitulation.

Recettes. .	fr.	2,448,05
Dépenses .	»	1,880,98
Boni .	fr.	567,05

Saint-Nicolas, 1 Juillet, 1897.

LE SECRÉTAIRE,
AL. VAN BOGAERT.

LE VICE-PRÉSIDENT,
JOS. VERWILGHEN-HIJDE.

ARTHUR VERCRUYSSE,

PRÉSIDENT DU CERCLE ARCHÉOLOGIQUE DU PAYS DE WAAS,

(1882—1896).

PIEUX SOUVENIR

D'ARTHUR VERCRUYSSE,

Président du Cercle archéologique du Pays de Waas,

DÉCÉDÉ A SAINT-NICOLAS, LE 25 MAI 1897.

Cœur sensible et dévoué, esprit cultivé, réfléchi et pratique, docteur en droit au courant des affaires et ayant l'expérience des hommes et des choses, le regretté Arthur Vercruysse réunissait les plus grandes aptitudes pour faire partie des différents Corps Administratifs de la Commune et en être l'âme et la cheville ouvrière; aussi, la voix du peuple, qu'on a nommée la voix de Dieu, ne cessait de le désigner pour les fonctions administratives exercées à titre gracieux. Le premier appel qui fut fait à ses connaissances et à son dévoûment, eut lieu pour le Tribunal de Commerce auquel son diplôme de docteur en droit le recommandait tout particulièrement, et dont il fut élu Juge Suppléant en 1865, pour en devenir et redevenir Juge Effectif en 1867, 1883 et 1889, et Président en 1895. En 1872, il fut choisi Membre du Conseil Communal, mandat qu'il a conservé jusqu'en 1882. En cette même année 1882, il fut élu Membre du Conseil de Fabrique de l'Église primaire et en devint Président en 1896. En 1886, il fut appelé au Conseil Provincial et élevé à la Vice-Présidence en 1891. En Septembre 1886, il fut choisi Membre de la Direction de notre Académie des Beaux-arts, et, en 1887, il entra dans la Commission administrative des Hospices, fonction qu'il a remplie pendant tout le reste de sa vie en même temps que celles de l'Académie et de la

Fabrique d'Église. En résumé, en 1897, Vercruysse portait à son actif, 32 années de services administratifs non interrompus et rendus à l'État, à la Province et à la Commune; et, si on fait la somme totale des années comprises dans les termes de ses différents services et consacrées à ses différentes Commissions administratives, le chiffre 32 montera à 42 : voilà donc 32 ou 42 années de services et de sacrifices faits à la Chose publique! N'était-ce pas assez pour lui décerner les Insignes Royaux?... Lorsque, en 1888, le Saint-Père récompensa les services religieux de Vercruysse, et lui accorda la Croix de Chevalier de l'Ordre de Grégoire-le-Grand, se contenta-t-Il de ne juger de ses services que par le nombre de leurs années? N'a-t-Il pas tenu compte aussi de leur nature, de leur variété et surtout de leur importance et de leurs heureux résultats?

Avec l'activité et le dévoûment que nous avons toujours reconnus chez le défunt, il nous semble impossible qu'il ne se soit pas fait remarquer et qu'il n'ait pas laissé des traces personnelles dans les diverses Administrations que nous venons d'énumérer; mais comme nous n'y avons pas été son collègue, c'est-à-dire le témoin de ses actes, nous ne pouvons guère les connaître ni les juger, et nous devons nous borner à citer simplement, comme nous l'avons fait, les Administrations dont il a fait partie, laissant à d'autres le soin de faire ressortir tout le bien que ces Administrations lui doivent. Nous n'avons à parler ici qu'au nom du Cercle archéologique du Pays de Waas, dont Vercruysse a été pendant 35 ans notre *Consocius*, pendant 10 ans notre Directeur, et pendant 15 ans notre Président. De ces trois séries d'années, nous n'aurons en vue que ses années présidentielles qui trahissent le mieux sa personnalité, à raison de l'initiative, de la direction et de la marche que le Président imprime à sa Société. Dans ces conditions là, nous allons donner du défunt un portrait fidèle, portrait dessiné, non à travers le prisme flatteur de l'amitié qui nous liait tous deux, mais d'après le modèle vivant et agissant sous nos yeux, qui sont les yeux du compagnon assidu de sa vie d'Archéologue.

Devenu Membre de notre Cercle archéologique dès son origine en 1862, Arthur Vercruysse a contribué puissamment à sa fondation et à sa prospérité, et lui est resté fidèle jusqu'à son dernier souffle : c'est donc en ses triples qualités de Membre, de Directeur et de Président, qu'il a coopéré à tout le bien que le Cercle a pu faire.

Voici comment le Rapport social de l'exercice 1881—1882 s'exprime sur son élection de Président : « Mr le chevalier de Schoutheete » de Tervarent ne pouvant plus accepter la fonction de la Présidence, » puisqu'il ne résidait plus au Pays de Waas, Mr Arthur Vercruysse » a été élu à l'unanimité des voix. Non-seulement les Membres de la » Direction, mais le Cercle tout entier a contracté de grandes obliga- » tions à Mr Vercruysse dont chacun a éprouvé les talens et le zèle, » et tous nous lui devons les meilleurs remercîments de ce qu'il ait » bien voulu accepter cette place ». Cette finale du Rapport trahit une situation qu'il faut expliquer. Le 29 Juin 1882, jour de notre assemblée générale, le Cercle était en pleine prospérité : le nombre de ses Membres s'était considérablement accrû, le Musée et la Bibliothèque s'étaient doublés, le tome IX des *Annales* venait de paraître, et l'échange avec nos publications continuait d'être recherché par les Sociétés similaires; nos finances aussi s'étaient améliorées notablement, puisque, après nous avoir accordé une allocation extraordinaire de frs. 1500 pour la publication du *Livre des feudataires des Comtes de Flandre au Pays de Waas*, l'État venait de porter son subside annuel de 300 à 500 francs, et le compte de notre année sociale courante clôturait par un boni de 1859 francs. En dépit de cette situation florissante et malgré les plus instantes démarches, on ne put trouver un remplaçant du Président démissionnaire. Tout le monde en déclina l'offre, tout le monde recula devant la charge et la responsabilité de maintenir le Cercle sur la voie du progrès qu'il s'était frayée. Seul, Vercruysse eut ce courage. Seul, il se dévoua devant la gravité de la situation, et tira le Cercle de l'épreuve qui menaçait de lui devenir fatale, et ce seul fait d'avoir sauvé alors notre Cercle, équivalait déjà, pour nous les meilleurs juges de ce dangereux moment, à un long état de services... Voyons maintenant comment, élu Président, il a porté le Cercle au degré de prospérité que nous lui trouvons aujourd'hui.

L'art de présider une Société scientifique, d'y maintenir l'activité et diriger les travaux, d'y entretenir la bonne entente et de lui faire faire des progrès, est un art difficile qui n'est pas donné à tout le monde d'exercer avec succès. Le résultat l'a prouvé, le choix que le Cercle avait fait de Vercruysse comme Président, ne pouvait être meilleur, attendu que la trempe de son esprit et de son caractère lui rendait la Présidence en quelque sorte naturelle et facile, et qu'il s'en acquittait, non-seulement à la satisfaction de tous, mais, en outre, avec infiniment de fruits, ce qui fait dire que la part contributive

qui lui revient, comme Président, dans les services que le Cercle a rendus, est une part prépondérante.

Deux points ont toujours fait l'objet principal de ses préoccupations présidentielles; le premier consistait à soigner la caisse, ce nerf de la guerre qui doit faire face à tous les besoins. A cet effet, il ne laissa échapper aucune occasion et ne négligea aucun moyen : c'est grâce à ses circulaires que la plupart de nos Administrations Communales se sont fait inscrire comme Membres du Cercle, et c'est grâce à ses démarches personnelles faites en temps opportun, qu'un grand nombre d'autres adhésions ont eu lieu. Jamais il n'eut permis de rogner impunément aux subsides annuels alloués au Cercle; si une tentative en fut faite, sa réclamation fortement motivée la suivit de près, et le subside alloué resta intact. Le second point consistait à concilier au Cercle la confiance du public, et pour preuve qu'il y a réussi pleinement, on n'a qu'à parcourir la liste de nos Membres. Cette confiance nous était extrêmement précieuse : elle nous ouvrait les dépôts d'archives des Corporations et des Sociétés anciennes, et mettait à notre disposition des manuscrits et des documents enfouis dans les oubliettes des communes et des familles.

Tous les ans, au jour de notre assemblée générale — qui se tient dans la grande salle de l'Hôtel-de-ville de Saint-Nicolas — où se réunissent alors nos Membres et toutes les familles notables, et qui a été honorée plus d'une fois de la présence de feu le professeur Van Beneden « *le plus illustre d'entre les naturalistes Belges* », comme l'appelle le professeur Gaudry de Paris, le Président Vercruysse ouvrait la séance par une allocution admirablement appropriée à son auditoire. Son argument se rapportait le plus souvent à l'Archéologie générale, et il le traitait en véritable conférencier prenant le ton si difficile à prendre et surtout à soutenir, celui de causeur familier sans trivialité et sans fatiguer le public. Observateur judicieux, il savait relever un sujet d'ordre matériel de pensées originales, et ne manquait jamais d'adresser à qui de droit le mot spirituel et gracieux, et d'instruire ainsi en plaisantant : bref, ses conférences réussissaient à souhait, et atteignaient pleinement leur but en nous amenant chaque année des recrues nouvelles.

N'oublions pas de dire un mot spécial de son charmant discours prononcé, le 2 Juillet 1885, à l'occasion du vingt-cinquième anniversaire de la fondation de notre Cercle. Avec quelle franchise nous parla-t-il, ce jour-là, des conditions défavorables dans lesquelles l'Archéologie a dû naître au Pays de Waas! Au Pays de Waas, où il

ne se trouve ni cette suite de vieux châteaux-forts célèbres par des légendes chevaleresques du Moyen-âge; ni ces grandes abbayes refuges de la Science et de la Charité; ni ces vastes champs de bataille où se décidèrent jadis les destinées des peuples! Au Pays de Waas enfin, où nos deux villes, absorbées par l'Industrie et le Commerce, ne s'appliquent qu'à la nouveauté source de la richesse; et dont la population rurale, rivée à la lutte pour l'existence, ne cherche dans la terre que d'abondantes moissons au lieu de vestiges du temps passé! Mais, s'il mit tant de franchise à nous rappeler les modestes commencements de notre Cercle, avec quelle fierté communicative nous entretint-il, d'autre part, des progrès rapides de l'épanouissement du Cercle! De ses premiers adhérents d'abord, formés par « les noms les plus influents et les plus respectés du Pays de Waas! » De ses *Annales* ensuite, qui « s'échangeaient déjà avec les principales Sociétés archéologiques de la Belgique, de l'Europe, et d'au-delà des mers! » De son nouveau Musée qui, en 1885, formait « le fleuron » de notre Hôtel de ville reconstruit après le désastre de 1874! « Heureux » incendie — s'écrie-t-il — qui a comblé toutes nos aspirations » archéologiques! Déjà l'espace nous manque! Qui sait ce que l'ave- » nir nous réserve! Rien ne peut satisfaire notre ambition!... » Paroles qui, prononcées dans d'autres circonstances, eussent été coupables, mais, dites par un Président enthousiaste du développement de sa Société, ne trahissaient que l'ardent amour qu'il lui portait, et le vif désir de ne jamais, avec Elle, s'arrêter sur la voie du progrès. Ce charmant discours accueilli par les applaudissements de toute l'assemblée, trouva encore son écho dans les entretiens et les toasts qui eurent lieu au Banquet qu'il offrit chez lui, ce même jour, à la Direction du Cercle ainsi qu'à quelques savants Belges qui avaient été les parrains de son début, et parmi lesquels nous nommerons : MM. E. van Overloop, en 1896 Commissaire général de la Section des Sciences de l'Exposition internationale de Bruxelles, feu Ch. Ruelens, Conservateur à la Bibliothèque Royale de Bruxelles, et L. De Pauw de Saint-Nicolas, Paléontologue, et Conservateur des collections de l'Université de Bruxelles... Ainsi fut close cette journée du 2 Juillet 1885, laissant à tout le monde la conviction que le Président avait dignement tenu la fête jubilaire.

La confraternité et les rapports qu'il entretenait avec ses collègues du Cercle étaient, non-seulement corrects et conformes aux convenances, mais encore agréables et attrayants. L'un de nous avait-il préparé un mémoire en réponse à une question posée par les

organisateurs d'un Congrès, le Président Vercruysse n'isolera pas l'auteur, mais partagera avec lui le dérangement du voyage, présentera l'auteur au Congrès, le couvrira de son egide, et lui prêtera l'influence de son assistance et de sa solidarité pour assurer le succès du mémoire.

Jamais, pour avoir gain de cause dans un conflit d'opinions, il n'eût voulu profiter de la voix prépondérante qui, pour lui, n'était que « la raison du plus fort ». Et dût-il survenir un différend entre vous et lui, sur une question d'organisation ou d'aménagement intérieur, tout en restant rivé à sa manière de voir, il usera envers vous de tant de délicatesse, de tant de bienveillance, nous dirons presque de tant de grâce, que vous vous sentirez désarmé et que vous subirez, sans dépit, son autorité présidentielle.

Signale-t-on, quelque part, la conservation d'une carte encore inconnue de notre célèbre « *Gerardus Mercator Rupelmundanus* », Vercruysse, flamand d'origine et de cœur, n'aura ni repos ni trêve que son Cercle n'en possède une reproduction, et, pour l'obtenir il ne démordera pas et enverra requête sur requête au Gouvernement. C'est ainsi que furent acquises, grâce à ses suppliques et à ses démarches, les reproductions de la *Grande Europe*, des *Iles Britanniques*, du *Grand Planisphère* et des *Globes terrestre et céleste*. A l'exception de la *Palestine* (non encore retrouvée) et de la deuxième édition de l'*Europe* (conservée à Weimar et dont nous espérons la reproduction prochaine) notre Musée possède, en fac-simile et en grandeur des originaux, toutes les grandes cartes de Mercator, encadrées sous verre et exposées autour de la statue du Grand Géographe de Rupelmonde : trésor inappréciable que bien des Musées nous envient, et qui, pour la majeure partie, est le fruit des actives sollicitations du Président.

Se propose-t-on de rechercher et de rouvrir les tombes Franques de Waasmunster découvertes, en 1860, dans les sapinières de feu M. Vermeulen, et dont les urnes sépulchrales furent acquises plus tard par le Cercle, le regretté Vercruysse, mettra à notre disposition sa voiture et son domestique, nous y remorquera, commencera resolument la corvée lui-même et dirigera les fouilles en personne.

La détermination Franque que ces mêmes urnes portaient à notre Musée, fut contestée, en 1888, par un Président très en vue d'une Société archéologique, aggravant encore sa contestation en y ajoutant que l'époque Franque était entièrement négligée en pays flamands, et que c'était uniquement les Musées wallons qui offrent de ses urnes : cette grave critique, qui n'émanait pas du premier venu,

demandait une réponse. Instruit de tout, le Président Vercruysse prit feu, et trouva que l'honneur du Cercle réclamait d'éclaircir le fait, et, sur son avis, M. Bequet, Vice-Président de la Société archéologique de Namur et spécialiste bien connu pour les antiquités Franques, fut invité à bien vouloir se rendre à notre Musée de Saint-Nicolas pour trancher le différend. M. Bequet se rendit en effet à Saint-Nicolas de la meilleure grâce du monde, et, après mûr examen de chacune des urnes en question, décida à notre grande satisfaction, que toutes les urnes de Waasmunster avec leur mobilier funéraire étaient incontestablement Franques, et nous autorisa à le soutenir en son nom... Dans ce conflit, le Président Vercruysse s'est donc conduit exemplairement, et a prouvé que l'honneur du Cercle lui tenait à cœur.

Informé de l'existence à Tamise d'un cimetière Germano-Belge (ou du premier âge du fer), il ne recula ni devant les dépenses, ni devant les peines de l'exploration, nous transporta sur les lieux chaque année après la récolte, et se mit à la tête des explorateurs. C'est donc, en grande partie, à son entraînement et à sa coopération, que notre Musée est redevable des 55 urnes sépulchrales du cimetière Germano-Belge de Tamise, garnies de leurs ossements et de leurs mobiliers funéraires, et qui, à la dernière Exposition internationale de Bruxelles, ont été jugées dignes du *Diplôme de mérite*.

Poser au Président et, par l'inactivité, ne pas en mériter le titre, paraître et ne pas l'être : répugnait à son caractère et à sa délicatesse. A propos d'activité, une distinction est à faire : aussi longtemps qu'il se trouvait à la tête de ses deux grands établissements industriels, il devait nécessairement partager ses heures entre les soins que ces établissements réclamaient, et l'Archéologie du Pays de Waas au nom de laquelle il avait procuration et signature; mais, une fois que, dégagé de l'Industrie il pouvait disposer de son temps comme il voulait, il s'adonnait tout entier à l'Archéologie, et nous donnait le plus bel exemple d'activité sociale : c'est ce qu'il a fait tout particulièrement dans le transfert du Musée du Cercle, de l'Hôtel de ville à l'ancienne *Cepierage;* voici le fait : pendant l'exercice 1896, grâce à notre Administration Communale, le Cercle s'est établi, non plus dans une des salles de l'étage de notre Hôtel de ville, mais dans un local et sur un terrain séparés, dans un bâtiment du XVIIe siècle, ayant façade et pignon sur rue et étant plus en harmonie avec la destination du Cercle, notamment dans notre ancienne Conciergerie ou *Cepierage* transformée en Musée. Le regretté Président se chargea, seul, du déménagement, du placement et de l'arrangement des meubles,

livres et autres antiquités, et consacra à cette ingrate corvée tout son temps et toute son énergie. Par ses soins, la détermination descriptive des objets, écrite en langues flamande et française, fut jointe à chaque pièce et double maintenant l'agrément du visiteur. La grande fenêtre qui éclaire les salles de l'étage et du rez de chaussée, a été, à sa demande, enrichie, aux frais de la ville, de vitraux peints représentant les armoiries de six anciennes familles nobles du Pays de Waas, armoiries qui entretiendront désormais, parmi les survivants, le souvenir des services que ces familles ont rendus à ce Pays.

On ne saurait nommer une partie du Musée qui n'ait reçu du regretté défunt ou un aggrandissement, ou un embellissement, ou une amélioration quelconque. La trace de sa main se reconnaît partout, sur la pièce ou sur l'étiquette; bref, son exemple prouve que, sans avoir fait, au préalable, des études archéologiques spéciales, un Président, intelligent, consciencieux, dévoué, zèlé et actif, peut rendre de bien grands services à un Cercle dont le but est : « 1° de » sauver de la destruction ou de l'oubli et de rassembler au chef- » lieu de l'Arrondissement, soit en originaux, soit en copies, les » monuments historiques et autres du Pays de Waas; 2° d'encourager » par des concours ou par tout autre moyen le développement des » études historiques et archéologiques; 3° de publier des documents » inédits ou peu connus, ainsi que des dissertations ou notices sur » l'histoire du Pays de Waas et de tout ce qui s'y rattache »[1].

Nous terminerons ici l'énumération des *Acta præsidentialia* ou de l'État des services archéologiques du Président Vercruysse. Ces *Acta*, dont nous pourrions étendre encore la liste, suffiront sans doute à justifier les regrets que ses collègues expriment sur sa perte, à conserver le souvenir de sa mémoire, et à inscrire, dans notre Épitaphier à côté de son acte de décès :

Le Président Vercruysse a bien mérité du Cercle archéologique du Pays de Waas.

Docteur J. VAN RAEMDONCK.

---

1. *Statuts du Cercle archéologique du Pays de Waas. Art. 2.*

DOCUMENTS

POUR SERVIR A L'HISTOIRE DE ST. NICOLAS SOUS LA DOMINATION FRANÇAISE.

I.

LE COMITÉ DE SURVEILLANCE.

2 Brumaire — 27 Ventose an III — 23 Octobre 1794 — 17 Mars 1795.

§ I.

Institution du Comité de Surveillance.

Le comité de surveillance de St. Nicolas fut institué le 2 Brumaire an III (23 Octobre 1794) par un arrêté des « Représentans du Peuple » près les armées du Nord et de Sambre et Meuse » ainsi conçu : « Les Représentans du Peuple arrêtent qu'il y aura à St. Nicolas un » comité de surveillance chargé d'avoir l'œil sur les malveillans et » spécialement ceux qui pour mieux couvrir et donner plus d'étendue » à leurs manœuvres, se sont retirés ou courent dans les campagnes; » ceux qui sont réfractaires à nos arrêtés nuisent à la circulation des » Denrées et discréditent les assignats, excèdent le Maximum, et en » général ceux qui par leur conduite ou par leurs discours, se mon- » trent les ennemis de la République et du Peuple.

» Le comité est chargé de faire arrêter les coupables ou réfractaires » et de les traduire aux Tribunaux extraordinaires : il requera a cet » effet la force armée.

» Nomment au comité de Cock, tailleur, van Puymbroek, chirur- » gien, de Smet, chirurgien, Raes, practicien, van der Winckel,

» aubergiste, van de Voorde, practicien. Nys, boulanger, Bailli (1).
» notaire à Gand, François Stobbelaers, ancien officier-Belge à Gand.

» Chargent les commissaires civils Jacobs et Bruslez d'installer le
» comité d'installer le comité de surveillance (signé) Brièz (2). »

Cet arrêté fut proclamé le 5 Brumaire an III (26 Octobre 1794) à St. Nicolas et les nouveaux nommés furent convoqués à se réunir le même jour (3) à la Municipalité pour être installés, par les commissaires civils Bruslez et Jacobs.

La convocation envoyée « au citoien van de Voorde praticien rue
» Neuve Ste Nicolas » est libellée comme suit :

Liberté · *Égalité*

(vignette)

« A Ste Nicolas le 5 brumaire l'an troisième de la République
» Française, une et indivisible.

» *Les Commissaires Civils :*

» Nommés par les Représentants du Peuple, pour la Flandre et la
» West-Flandre.

» Au citoien van de Voorde praticien.

» Les représentans du peuple, citoien, viennent de te nommer
» membre du comité de surveillance de Ste Nicolas : tu voudras en
» conséquence te rendre à la municipalité vers le quart avant dix
» heures pour être installé dans tes fonctions.

» Salut et fraternité

» (Signé) « Bruslez » « J : C : Jacobs » (4).

---

(1) Baillin.

(2) Pièce appartenant au Cercle archéologique du Pays de Waes.

(3) Nous disons le même jour parce que la convocation que nous reproduisons ci-après ne porte pas la date à laquelle les nouveaux nommés devaient se réunir; néanmoins il semble resûlter du procès-verbal du 9 brumaire que l'installation n'eût lieu que ce jour.

(4) Piece appartenant au Cercle archéologique du Pays de Waes.

§ II.

Mission du Comité de Surveillance.

Cette mission déjà esquissée dans l'arrêté du 2 Brumaire an III, est exposée dans ses détails dans les Instructions du 20 Nivose an III (9 Janvier 1795), données par « les Représentants du Peuple près les armées etc. »

C'est pourquoi, nous reproduisons cette pièce dans son entier :

Service

Liberté *Égalité*

Fraternité

« A Bruxelles le 20me Nivose l'an troisième de la République Fran- » çaise, une et indivisible.

» Les Représentans du Peuple près les armées du Nord et de Sambre » et Meuse.

» Instructions aux Comités de Surveillance.

» Les Comités sont chargés de surveiller les fabricateurs et distri- » buteurs de faux assignats, ceux qui ne se conforment pas aux » arrêtés des Représentans du Peuple, principalement ceux concernant » la circulation des assignats et le prix des denrées; ceux qui refu- » sent de vendre en assignats, ou qui cachent les denrées, dans le » dessein de les soustraire à la circulation pour affamer le Peuple; » ceux qui tentroient de soulever le Peuple, ou qui pratiqueroient » des manœuvres contre la surêté ou contre les Intérêts des armées » et de la République; ceux qui entretiendroient des correspondances » avec les ennemis de la République, qui receleroient chez eux des » effets ou des objets appartenant aux émigrés aux armées ou au » gouvernement Ennemis, enfin les voleurs ou dilapidateurs des biens » et effets, mis ou à mettre sous la main de la Nation française.

» Dans les cas susdits les comités pourront décerner des mandats » d'amener contre les prévenus pour les interroger, si l'information » donne des preuves, les comités délivreront des mandats d'arrêt faire

» traduire les prévenus aux tribunaux criminels. Les mandats d'amener » pourront être envoyés par simple lettre, les mandats d'arrêt seront » adressés aux commandans des troupes de la République, qui les » feront exécuter sans délai, mais ils devront être signés de la motié, » plus un, des membres du comité; ceux d'amener pourront se deli- » vrer sur la signature de trois membres. Celui qui ne répondra pas » au mandat d'amener, sera mis en prison pour vingt quatre heures, » celui qui se soustraira au mandat d'arrêt sera dénoncé à l'accusa- » teur Public qui fera instruire le Procès par contumace sur les » Pièces qui auront pu être recueillies.

» Lorsque les délits ne seront pas assez graves et ne pourront pas » donner lieu à l'application des Peines énoncées dans les arrêtés des » Représentans du Peuple, on se bornera à envoyer les Prévenus » devant les Magistrats, ou devant le commandant du lieu, selon la » nature des Délits.

» Les Comités discerneront les intentions du Prévenu (;) les artisans, » les ouvriers, les indigens, peuvent commettre des fautes par erreur » ou par ignorance et souvent ils ne font que suivre l'exemple de » personnes mieux instruites.

» La surveillance doit donc se porter principalement sur les chefs, » les meneurs et les instigateurs; ils veilleront aussi à ce que per- » sonne ne soit persécuté pour ses opinions, ils tâcheront de distin- » guer les dénonciateurs qui ne servient que l'effet des passions, des » haines, et des vengeances.

» Ils tiendront registre de toutes leurs opérations.

» Les Comités de surveillance ne doivent pas se mêler des objets » d'Administration, ils ne doivent point entraver les corps Administra- » tifs ou les Municipalités; mais se borner à leur dénoncer les abus, » leur communiquer des vues, et des renseignements utiles et les » inviter à les prendre en considération. Si les municipalités et les » corps administratifs, ou quelques uns de leurs membres se condui- » sent mal, et négligent les intérêts du Peuple et ceux de la Répu- » blique, les Comités les dénonceront à l'Administration Centrale et » aux Représentans du Peuple.

» Les comités ne doivent en aucune manière entraver le service de » la République, ni se permettre de demander ou interroger aucun » de ses agens civils ou militaires; mais il doivent dénoncer aux » commandans et agens supérieurs et aux Représentans du Peuple les » abus qui viendroient à leur connoissance ou les délits qui pour- » roient être connuis.

» Ils doivent aussi user de la plus grande économie dans l'emploi » des fonds pour dépenses secrètes et extraordinaires, ne point faire » des dépenses inutiles d'impression, de Députation, d'objets d'Ameublement etc. Les fonds qui leur sont accordés étant principalement » destinés a ce procurer des renseignemens sur la surveillance qui » leur est confiée.

» Les municipalités doivent assigner un local pour les séances des » Comités.

» Les Comités correspondront exactement avec l'administration cen- » trale, section de Police et Tribunaux. Dans les petites villes ils ne » prendront qu'un secretaire, et dans les grandes villes deux et un » Garçon de Bureau. Ils enverront l'Interrogatoire et les pièces de » conviction au bureau de Police et Tribunaux de l'Administration » Centrale qui est chargée s'il y a lieu de .... (sic).

» (Signé) Briez, Haussmann, Roger Ducos et Roberjot.

Pour expédition conforme
Etoit signé Ns Haussmann.

» Après collation faite par le soussigné Notaire admis au conseil en » flandre de Résidence de St. Nicolas Pays de Waes, j'ai trouvé la » copie ci dessus conforme à son original ce 1 Ventose 5e année » Republicaine. (1)

Nous verrons dans les paragraphes suivants si le comité de surveillance de St. Nicolas suivit ces instructions si nettes, si précises, délimitant si strictement la compétence de ces collèges, et le cas échéant comment ces instructions furent suivies.

---

§ III.

Travaux du Comité de Surveillance.

Comme nous l'avons vu ci dessus, le comité de surveillance se réunit la première fois le 9 Brumaire an III (30 Octobre 1794). Le premier soin des membres fut d'élire parmi eux un président. A. F. Ballin fut nommé à ces fonctions, et en même temps délégué auprès du comité de Gand, « à l'effet de fraterniser avec eux et de prendre toute instruction

(1) C'est-à-dire le surlendemain de la dernière séance du comité. — Pièce appartenant au Cercle archéologique du Pays de Waes.

» possible au sujet de notre administration ». (1) Le 12 brumaire suivant le comité s'occupa de rédiger son règlement d'ordre interieur, qui tient en ces quelques mots : « Eodem resolu qu'en toute obser-» vation ou discussion à faire il ne sera permis que deux membres » fassent leur motion à la fois, mais qu'il sera au contraire stricte-» ment observé que chacun ayant des observations à faire ne l'enta-» mera qu'après celle de son collègue finie et qu'il aura demandé et » reçu la parole ». (2) Comme on voit ce règlement était peu compliqué et d'application facile. Le 19 brumaire « Eodem en vertu de » nos instructions procédé à la nomination d'un secrétaire écrivain, » fut proposé le nommé Charles Manilius (3) habitant de la commune » de Gand, discuté sur son civisme et sa capacité et finalement » adopté à la pluralité des voix. En conséquence lettre lui fut expe-» diée pour qu'il vint prendre place et occuper le poste où il fut » nommé » (4).

Le véritable secrétaire fut Maximilien Emmanuel van de Voorde, praticien ou procureur à St. Nicolas, plus tard notaire. Le comité de surveillance était, il est vrai, constitué dès le 9 brumaire, mais ne pouvait commencer ses opérations faute de local et de mobilier. Aussi le jour même de sa première reunion fit-il « invitation aux officiers » municipaux de St. Nicolas à l'effet de nous fournir un local conve-» nable pour le bureau » (5). Le même jour la municipalité s'occupa de cette demande, ainsi que nous le voyons sous cette date au Resolutie-Boek A 1re partie : « Ten selven dage aen ons toegesonden van » wegen het comité van surveillance openen brief waer by sy ons » requireren een bequaem local tot het exerceren van hunne functie » en dat sy gelooven het huys van de wwe van Voorde het bequaemste » te syn, vervolgens aen deselve ten dien effecte geschreven........

Le 10 brumaire (31 Octobre 1794) « invitation au chef collège et » administrateurs généraux tendante à nous procurer tous les objets » nécessaires pour l'érection du bureau » (6).

---

(1) Procès-verbaux du comité de surveillance.

(2) Ibidem.

(3) Il est à supposer qu'outre Manilius il y eût un autre emoloyé, car nous trouvons une quittance de 60 l. donnée le 7 ventose par J. De Puysseleir en qualité de secrétaire et écrivain du comité. J. De Puysseleir devint plus tard employé à la Municipalité.

(4) Proc. verb. com. surv.

(5) Ibidem.

(6) Ibidem.

Le chef-collège s'empressa de déférer à cette demande; car le lendemain 11 brumaire : « Eodem comparut le nommé Jaspaert membre » et député du susdit Chef-Collège, nous observant que pour y apporter plus grande expédition il seroit mieux de nous les faire fournir » à nous mêmes, pour compte du dit Colllège; nous donnant pour » cet effet l'autorisation nécessaire au nom de ses collègues, accepté » et résolu de nous en prendre par cette voie.

Cette manière d'agir était, nous semble-t-il, fort pratique de la part du Chef-Collège. Les anciennes municipalités avaient été, à peu d'exceptions près, remplacées partout par les envahisseurs. A St. Nicolas, peu de jours après la première entrée des Français dans cette commune, soit le 4 Décembre 1792, l'ancienne municipalité, composée de Ferd. Broeckaert, Jan van Hecke, Jozef Augustin van Mieghem, Jozef van Raemdonck f[s] Jan Bapt., fut remplacée au nom du peuple souverain de St. Nicolas, par les titulaires suivants, dont le republicanisme était plus ardent et paraissait moins sujet à caution que celui de leurs prédecesseurs : « Pour la keure : Andries van Puymbroeck, braúwer; Pieter Aug[s] Pierssens; Joannes Volckerick en » Joannes Goossens; pour le Beversche : Borgermeester : Judocus vam » Goethem, steenbackker; schepenen : Joannes Baptiste van Laudeghem » L. M.; Josephus Anthonius Braem, braúwer; en Joannes De » Vriese » (1). Lorsqu'on fut arrivé à la période d'organisation, c'est-à-dire à l'époque dont nous nous occupons ici, cette dernière administration fut à son tour destituée le 26 Octobre 1794 par arrêté des représentants du peuple en date du 2 Brumaire an III (23 Octobre 1794) et ses successeurs furent : « Pieters, brasseur, maire; Echevins : » van Heck; Corneel, marchan; van Stappen, brasseur; van Stappen, » cultivateur, et van Bogaert, praticien » (2).

On avait donc en quelques mois eu l'occasion d'appliquer plusieurs fois l'adage qu' « un pur trouve toujours un plus pur qui l'épure ». Il en était de même des autorités dont le ressort était plus étendu. Ainsi le Pays de Waes était devenu un canton de l'arrondissement de la Flandre Orientale (arrêté des Représentans du Peuple du 21 fructidor an II — 7 Septembre 1794) et le Chef-Collège était resté comme tel en fonctions, mais autrement composé, au service de la République Française et payé par elle (arrêté des Représentans du

(1) Resolutieboeck (beyde bancken) N° 3 — à sa date. (Arch. comm.).

(2) Resolutieboeck A 1re partie — et Resolutieboeck (beyde bancken) N° 3 — à leur date.

Peuple du 24 vendémiaire an III — 15 Octobre 1794). Les comités de surveillance ne possédant pas le droit de requisition, le comité de St. Nicolas avait agi par voie de simple invitation, comme nous l'avons vu. Le Chef-Collège en laissant au comité toute latitude pour se fournir des meubles nécessaires, se réservait ainsi une échappatoire auprès des autorités d'arrondissement et centrale, pour le cas où le comité de surveillance eût depassé les bornes permises, et d'un autre côté coupait court à toute « invitation » nouvelle. En effet nous voyons le comité ne plus faire qu'une demande, le 18 pluviose (6 Février 1795) (dix jours avant sa suppression). Nous trouvons aux procès-verbaux « Eodem fait invitation au Chef-Collège pour avoir du chauffage ».

La situation réciproque de ces deux Corps étant ainsi dessinée, il est très compréhensible que la bonne entente ne fut pas de longue durée. Mais revenons à la question du local. Le comité et la municipalité tombèrent d'accord sur l'immeuble proposé par le comité, ce dernier prit possession de cette maison entièrement meublée. A la date du 20 brumaire (10 Novembre 1794) nous lisons au Resolutieboek A 1re partie : « Ten selven daghe heeft de meyer Pieters, benevens den schepenen van Stappen geweest nemen de inspectie ende examinatie van het huys van de Wwe Jan Pieter van de Voorde geoccupeert door het comité van waeksaemheyt, ende van de effecten daer in synde door het selve comité gebruyckt worden van de constitutie van alle welcke is geformeert acte door de voorn meyer ende schepenen onderteekent ».

Cette question de local préoccupa encore une fois le comité de surveillance peu de jours avant sa suppression. Le 6 nivose (26 Décembre 1794) il fit « invitation fraternelle aux officiers municipaux de cette commune tendante à nous assigner un autre local pour les séances de notre comité leur observant que le local que nous occupons etant trop petit, la maison de l'agence du commerce étant à la veille d'être evacuée nous pourroit infiniment mieux convenir » (1).

Le lendemain 7 nivose la municipalité envoie une lettre au comité « où ils avouent que le local que nous occupons à présent n'est pas propre à nos opérations, et que ce local ne nous est procuré que provisoirement et que la maison de l'émigrante Colete van der Saren occupée par les préposés de l'agence nous conviendroit infiniment mieux et qu'ils auroient tâché de nous la procurer incessamment après l'évacuation de l'agence de commerce susdite » (2).

(1) Proc. verb. com. surv.

(2) Ibidem.

Le comité de surveillance n'entra jamais dans ce nouveau local; celui-ci ne fut évacué que cinq jours avant la disparition du comité lui-même.

Mais laissons là le local que le comité de surveillance n'occupa pas, pour nous intéresser uniquement à celui dont il eut la possession effective.

Cet immeuble fut requisitionné dans les termes suivants :

Liberté. *Égalité.*

« Wy worden gerequireert van de representanten des Volkx by het » Leger van den noorden-Sambre ende Maese by arreté van den 2^{en} » brumaire 5e jaer der fransche Republiek tot het bezorgen van een » bequaem huys voor het commité van surveillance ofte waeksaemheyd » alhier by het zelve arreté opgerecht; ten Effecte van welken wy » requireren UL. Ledigstaende huys op de Merkt (1), Laest bewoond » geweest by den borger van den Eeckhaute, welke UL : ten dien » Eynde sal gelieven Ledig te maeken op heden 10 Brumaire om de » members van het gemelde commité van waekzaemheyd haere zit- » tinge op heden daer in te connen nemen sullen niet te min op » aenstaenden maendag door onse commissarissen in het zelve huys » nauwkeurig inspectie genomen worden, in welken staet het bevonden » word, om indien daer eenige schaede aen zoude toegebragt worden » UL : t'allen tyde te indemniseren.

» Blyven Broederlyk en Zegen

» Uyt onze verg^{e} van » 16 Brumaire 5e jaer » der fransche Republiek.

De Municipale der prochie van St Nicolaes ter ord^{nie} als Greffier.

J. A. G. Weyn » (2).

Telle fut l'entrée du Comité de surveillance dans l'immeuble qui fut mis à sa disposition. Voyons maintenant dans quel état il laissa cette propriété lorsqu'il fut supprimé.

La veuve P. J. Van de Voorde adressa une requête non datée à la municipalité, ainsi conçue :

« Aen de Borgers Municipael van het St Nicolaes.

» Vertoont de Borgeresse weduwe van Joannes Petrus van de Voorde » dat UL. predecesseurs by hunnen brief van den 10e Brumaire 5e jaer

(1) Probablement l'immeuble occupé actuellement par le cabaret « Het Kruis ». (Voir Ann. du Cercle Archéologique du Pays de Waas. Tome VII, p. 210, planche 3).
(2) Arch. comm. — Farde. Comité de surveillance.

» alhier gevoegt sub nº i (1) hebben gerequireert haer huys en woo-
» ninge tot gebruyk van t'comité van waeksaemheyd ende twee com-
» missarissen gedeputeert om t'huys te examineren ende de schaede
» daer aen toe te bringen te indemmiseren welke schaede volgens
» staet met contresse van pacht alhier gevougt word sub nº ii
» bedraegende houdert twaelf guldens vyf stuyvers om de voldoeninge
» te bekomen is oorsaeke van haer representatie omme by appointe-
» ment op dese te bekomen ordonnantie van betaelinge op den ont-
» fanger van dit canton t'gonne de vertoonderigge met respect is
» versoekende.

» Heyl & segen
» De weduwe J. P. van de Voorde » (2).

L'état des dégats commis à la propriété de la Vve van de Voorde, prouve mieux que n'importe quel récit comment le Comité de surveillance avait occupé son local. Aussi reproduisons nous cette pièce en son entier.

« Memorie voor de weduwe van den notaris J. P. van de Voorde
» van de schaede ende intresten die gedaen syn aen haer huys ende
» meubelen in requisitie genomen voor het Comité van waeksaemheyd,
» van wegens de municipaele der prochie van St Nicolaes volgens
» brief van den 10ern brumaire 3e jaer der fransche Republiek met
» beloft'e indien daer eenige schaede aen zande toegebragt worden
» haer t'allen tyde daer van te indemniseren.

» Den smid J. Zaman vraegt voor het erstellen, soo
» van sloten, sleutels en twee schauwen waer van het
» yserwerk verbrant was . . . . f. 18—15—0

» Den behanger A. van de Velde vraegt ook voor het
» erstellen van de matrassen waer van de overtreksels
» gescheurt ende gepleckt waeren, emmers ertrokken en
» gewasschen syn ook voor de schaede die aen het
» meubel papier van den selven huyse toegebragt syn
» ten minsten . . . . f. 18—15—0

» Den metser Hendrick Smits vraegt voor het erstellen,
» soo van dry schauwen, witten soo van blafons ende
» muerefi met leveringe van geleyerde steentiens, klom-
» kens, kalk enz. . . . . f. 12—10—0

» Betaelt aen den temmerman Ferdinandus Mesot, Pieter

(1) Pièce précédente.
(2) Arch. comm. Farde : Comité de surveillance.

» Cleyman en 3 schuerherssen 15 daghueren voor het
» kuyssen van den selven huyse t'saemen . . . . f. 15—17—1/2
» Voor de seepe betaelt . . . . f. 1—17—1/2
» Jtem voor kuyssen van dry schauwen . . . . f. 1—10—0
» De schaede toegebragt soo in het verbranden van
» de plancheen, menigte inektplecke die niet konnen
» erstelt worden als voor het ravageren van dry paneel
» deuren wort gerekent ten minsten op. . . . . f. 25— 0—0
» Jtem heeft de gemelde wed^e^ maer ontfangen L. 600—0
» fransche Livres in plaetse van L. 800 c^t^ maer gerekent
» by moderatie voor vier maenden huyshuere . . . f. 20— 0—0

F. 112—5 —0 (1)

⁂

Nous avons vu que le Chef-Collège avait continué à subsister, et que ses membres étaient devenus de simples fonctionnaires salariés de la république, auxquels les envahisseurs avaient maintenu tous leurs pouvoirs administratifs. A coté de ce corps constitué se trouvait le Comité de surveillance dont nous connaissons les attributions.

Le 13 Brumaire (3 Novembre 1794) (2) le Comité envoie au Chef-Collège une lettre « tendante à leur exhorter à prendre les mesures » les plus efficaces à ce que les rassemblement d'aristocrates qui » existent dans des clubs, sociétés, cabarets etc. soient empêchés » comme aussi à ce que les tripots, maisons de jeux et autres lieux » notoirement consacrés à la débauche et qui offensent les mœurs » publiques soient proscrits » (3).

Le lendemain nouvelle lettre au Chef-Collège au sujet des arbres de la liberté : « Invité les membres composant le Chef-Collège du » Pais de Waes à faire planter l'arbre de la liberté et arborer les » drapeaux tricolores au clochet de chaque commune ou arrondisse- » ment » (4).

Le Chef-Collège, vieille institution, ne dut pas voir sans dépit, ceux qu'elle considérait très-certainement comme des intrus, venir lui faire des exhortations et des admonitions. Aussi le prit-il de très-haut

(1) Arch. comm. Farde : Comité de surveillance.

(2) Proc. verb. com. surv.

(3) Messieurs De Potter et Broeckaert reproduisent cette lettre à la page 293 de leur Histoire de St. Nicolas.

(4) Proc. verb. Com. surv. — Messieurs de Potter et Broeckaert reproduisent cette lettre loc. cit. page 297.

avec le Comité de surveillance, dans les procès-verbaux duquel nous lisons à la date du 15 Brumaire (5 Novembre 1794) : « Nous récumes » lettre des administrateurs du Pais de Waes par où ils demandaient » copie autentique de l'arreté par lequel nous étions constitué en » autorité » (1). L'extrait demandé fut expédié le même jour.

Le Chef-Collège, en prenant cette attitude, après avoir délégué le 11 Brumaire le haut-Echevin Jaspaert auprès du Comité de surveillance, et avoir ainsi implicitement reconnu l'existence légale de celui-ci, commit une maladresse. Les procureurs du Comité s'en aperçurent immédiatement et ils tendirent un piège au Chef-Collège, en écrivant à celui-ci le même jour une lettre « pour avoir un » exemplaire de toutes les proclamations, arretés et jugemens pro- » mulgués, depuis la glorieuse entrée des republicains, dans toutes » les communes de leur dépendance » (2).

Mais le Chef-Collège sentant probablement quel était le but du Comité, lui fit savoir le même jour « qu'il n'en avoit que sa retenue ordinaire », et le Comité résolut de « les demander directement aux représentans du peuple » (3). Le même jour (15 Brumaire) le Comité, harcelant le Chef-Collège, lui écrit une autre lettre « touchant l'expe- » dition des passeports, portant que pour d'avenir toute passe devoit » contenir le nom, la profession, l'endroit de l'habitation du porteur, » la destination, le motif de son voyage. Le signalement de sa per- » sonne, le terme et la date et notamment que le porteur se doive » conformer aux arrêtés etc. à la charge néanmoins de le faire viser » par le Comité de surveillance » (4).

Le surlendemain 17 Brumaire (7 Novembre 1794) le Comité de surveillance revient sur cet objet en insistant « Eodem écrit lettre au » Chef-Collège et administrateurs du Païs de Waes tendante à leur » faire prendre les mesures nécessaires à ce que personne ne voyage » sans être muni d'un bon passeport et ne prenne logement sans » qu'il en fasse au préalable l'exhibition au Comité de surveillance » (5).

Et le même jour une autre lettre fut envoyée au Chef-Collège. « Item invitation aux dits administrateurs pour faire des réjouissances » au sujet de l'intéressante prise de Maestricht » (6).

(1) Proc. verb. com. surv.

(2) Ibidem.

(3) Ibidem.

(4) Ibidem.

(5) Ibidem.

(6) Ibidem.

Le Chef-Collège s'empressa de déférer à cette invitation, car le jour même il chargea la municipalité de faire immédiatement sonner toutes les cloches pour célébrer la victoire des républicains. En effet nous trouvons dans les procès-verbaux de la municipalité à la date du 17 Brumaire an III (7 Novembre 1794). « Item is in den avond » outfangen brief van het hooftcé van den 17 deser maend brumaire » meldende de glorieuse neminge van Maestricht lastende seffens te » doen luyden alle de clocken om aldus als waeren republicain de » rejouissance te betuigen over deselve prise » (1).

Le 19 Brumaire (9 Novembre 1794) nouvelles admonitions au Chef-Collège « Eodem envoyée lettre au Chef-Collège, portante repréhension » des abus des membres qui ne fréquentent pas et ne se trouvaient » à leur poste comme l'interêt l'exige, les invitant de frequenter de » manière que le travail ne pèse plus sur l'épaule de l'un que de » l'autre et que le service public n'en puisse souffrir » (2).

Le Comité, non content d'admonester le Chef-Collège au sujet de ce qui se passait dans son sein, empiéta encore sur les attributions de celui-ci en matière de police. En effet le 25 Brumaire (15 Novembre 1794) il fut « résolu de prévenir les administrateurs du Chef-Collège, » qu'il convient pour l'utllité publique d'empêcher les accaparemens, » et de prendre les mesures les plus efficaces à ce que les marchés » ne se dégarnissent, de les inviter pour cet effet de défendre à qui » que ce se soit d'acheter des œufs du beurre des grains etc. sur » les maisons : en conséquence lettre leur fut expédiée et envoyée le » même jour » et le 1r frimaire suivant (21 Novembre 1794) par un nouvel empiètement « résolûmes de députer à chaque jour de marché » deux de nos collègues pour y surveiller et maintenir le bon ordre » (3).

Le 9 Frimaire (29 Novembre 1794) le Comité insiste encore sur le même objet : « Eodem considerées les suites dangereuses que les » spéculations des malveillans entrainent et voiant que par là de fois » à l'autre le marché se trouvàt de plus en plus dégarmi en graines » et autres objets de première nécessité; nous résolûmes d'inviter les » administrateurs du Chef-Collège de notre païs à l'effet de prendre » des sages mesures a y pourvoir : en conséquence lettre fut expe- » diée » (4).

---

(1) Résolutieboeck A, 1re partie à sa date (archives communales).

(2) Proc. verb. com. surv.

(3) Ibidem.

(4) Ibidem.

Le mal auquel le Comité voulait obliger le Chef-Collège à porter remède était général. Tant en France que dans les pays conquis, mais surtout dans ces derniers, la pénurie était grande. Les requisitions avaient presque tout enlevé, et ce qui restait en grains, graines, huiles, chanvre, lin etc. avait été dévolu aux agences de commerce pour servir au ravitaillement des armées. Ajoutez à cela l'absence de numéraire, la dépréciation toujours plus grande des assignats et l'établissement de la loi du maximum. Il n'est donc pas étonnant que les marchés fussent dégarnis, et les vivres rares et hors de prix.

Le Chef-Collège ne pouvait en rien modifier cette situation découlant de la force même des choses et des évènements.

Le 18 Frimaire (8 Décembre 1794) le Comité n'avait probablement pas encore eu de réponse à sa lettre du 14 Brumaire précédent, car « furent deputés le Président Ballin et notre collègue de Cock vers » les administrateurs du Chef-Collège pour conférer fraternellement » touchant les drapaux tricolores » (1).

Notons ici en passant, pour ne plus devoir y revenir, que le Comité de surveillance avait, à une date que nous ne connaissons pas, vu qu'il n'en existe pas de traces aux procès-verbaux ni dans les comptes, levé par voie de réquisition ou d' « invitation fraternelle » une somme de cinq cents Livres sur le Chef-Collège.

Cette remarque faite, continuons l'examen des démêlés du Comité de surveillance avec le Chef-Collège. La désunion régnait parmi les membres de cette assemblée. Etait-ce par l'excès de zèle de quelques-uns, ou à la suite de l'inertie d'autres, toujours est-il que la zizanie existait entre les membres du Chef-Collège. Nous en avons la preuve par la lettre privée et sans aucun caractère administratif ou officiel, suivante : (2)

« Citoien et Frère !

» Le citoien F. Fisco à son ami intime le citoien Baillij Président » du Comité de surveillance de St Nicolas.

» Ce 20 Frimaire (3) 3e année republicaine c'est à grands cris que » je t'appelle au secours, ton humanité, ta Fraternite me parait trop » grande pour qu'il me soit refusé. C'est dans notre administration » pénible que j'en ai besoin, il faut savoir que je fis des motions » justes et nécessaires (suivant mon opinion) quand la république

---

(1) Prov. verb. com. surv.

(2) Pièce appartenant au Cercle archéologique du Pays de Waes.

(3) 10 Decembre 1794.

» m'a demandé, et quand je m'ai trouvé, volant à son secours, dans » cette commune, pas d'ordre s'observait, pas de résolutions à » prendre, pas d'assemblée les dimanches, je me dis honteux, de » devoir porter le nom d'administrateur, dans une si sage république. » Aujourd'hui, pas d'ordre s'observe, la moitié des membres à trou- » ver, enfin au lieu de prendre attention sur des motions que je fis » pour le bien-être du service, pour le maintiens d'un ordre néces- » saire dans une assemblée d'une administration d'un grand pays, je » les vois non seulement négligées, quoique encore la moitié de mes » motions desaprouvées mais refutées même par la pusillanimité de » mes collègues. Des grands républicains en apparence pourtant dès » ce tems y sont les premiers pour cette inobservation, des grands » aristocrates en apparence demandant à grands cris leur démission » à ce sujet de negligence et d'inobservation et se sont (malgré leur » sentiment qui peut être infecté) eux les premiers pour que mes » motions soient observées. D'hanens nous montre partout son mécon- » tentement à cet égard, et sans le sentiment ce seroit un très bon » ouvrier, de même le greffier qui jusque hier le soir vint me fondre » les plaintes les plus amères à cet égard, pour que nous avançons » dans le service nécessaire et souffrant, viens demander au nom des » représentans un extrait des résolutions du 18 Brum et demandez, » si vous voulez les faire trembler, si l'on les observe ou veut obser- » ver, demandez les dans plein assemblée. Sans dire d'avantage, vous » verrez paraitre le délit et l'horreur sur le front des négligens, » Jaspaert bon, brave républicain pourtant, et le pensionnaire de » genth sont les premiers pour les fouler au pied. Si pas d'ordre » dans une société, il faut qu'elle perisse. Entretems nous nous trou- » vons chaque jour accablé de plus en plus de grandes responsabi- » lités.

» L'acollade fraternelle vole vers toi.

» (Signé) F. Fisco. (1)

» Je recommande aussi pour membre du collège un nommé J : B : » Denecker de Thielt, Etudiant en droits à Louvain, avec lequel je » fis une partie de mes Etudes et je réponds pour son republicanisme.

» Salut Fraternité ».

Cette missive conçue dans le style ampoulé et quelquefois amphigourique de l'époque donne une idée assez étrange des délibérations du Chef-Collège, mais le post-scriptum surtout est suggestif, en ce

(1) Il était haut-échevin du Pays de Waes.

qu'il nous met sur la trace d'une intrigue qui avait pour but d'épurer ce corps. Nous verrons que le 28 Pluviose an III (16 Février 1795) cette question fut traitée par le Comité de surveillance et que l'intrigue fut alors partiellement denouée.

Cette lettre du Haut-Echevin Fisco venait trop bien à son heure et cadrait trop bien par son contenu avec les idées du Comité de surveillance à l'égard du Chef-Collége, pour qu'on ne puisse pas avec presque certitude dire qu'elle avait été concertée entre Ballin et Fisco.

Aussi le 21 Frimaire (11 Décembre 1794). « Furent députés le » Président Balin et notre collègue Stobbelaers vers les administra- » teurs du Chef Collège à l'effet de leur dire que du milieu de leur » sein même des plaintes journallières nous parviennent que l'insou- » ciance et la negligence se glissent dans leur administration à un » tel degré que nous ne pûmes plus nous abstenir de leur venir » faire des représentations sérieuses à ce sujet : les chargeant de » solliciter à même tems communication de la résolution qu'ils avoient » prise en date 16 Brumaire dernier pour par ce moien mieux les » convaincre sur la prévarication de plusieurs articles d'icelle ; lesquels » députés rapportent avoir rempli l'objet de leur mission de manière » que dessus et que copie de la dite résolution ne leur était accordée » sous prétexte qu'ils vouloient prendre une résolution préalable en » pleine assemblée sur cet acte » (1).

Le Chef-Collège usant de ce moyen dilatoire, se souvint de la requisition des cinq cents livres, et dans l'entretemps fit ses doléances aux représentants du Peuple Haussmann et Briez (2). L'étonnement du Comité de surveillance dut être grand lorsqu'il reçut de ceux-ci une lettre de reproches et de reprimandes. Aussi le 29 Frimaire (19 Décembre 1794) « sur la réception d'une lettre des représentans du » peuple signée Briez où ils nous repriment comme aiant fait une » requisition de L. 500 en numéraire du Chef-Collége et lui avoir » intimé des ordres pour faire arborer les drapeaux tricolores dans » toutes les maisons aux jours des décades : nous députâmes nos » collègues Ballin et van de Voorde vers ledit Chef-Collège pour faire » remboursement de l'emprunt : pour satisfaire aux ordres des repré-

(1) Proc. verb. com. surv.

(2) Actum 25 Frimaire an III — 15 Decembre 1794.

« Eodem representatie gedaen aen de representanten des volckx, om te weten of » wy absolutelyk moeten voldoen aen de propositien ofte invitatiën die ons de sur- » veillance van tyd tot tyd doet volgens minute ». (Resolutieboeck du Chef Collége. — Arch. de l'Etat à Gand, nº 1698 provisoire).

» sentans du peuple et pour par ce moien en retirant l'original faire
» conster le contraire en leur produisant une invitation en respec-
» table monnoie republicaine : les chargeant de demander audit Chef-
» Collège copie de toute résolution qui pourroit être relative à des
» requisitions ou intimation des ordres faites ou données par nous :
» lesquels rapportèrent qu'ensuite de leur mission ils avoient fait le
» remboursement de la susdite somme pour preuve nous en remettant
» l'invitation avec quittance de remboursement au bas d'icelle et que
» sur l'autre arle le citoien d'hanens leur a dit qu'on en pouvoit
» accorder aucune copie de leurs procès du jour sans que une réso-
» lution générale fut prise à ce sujet au préalable » (1).

Le Chef-Collège cherchait donc encore une fois à user du même moyen dilatoire, tandis que le Comité de surveillance, aussitôt les 500 Livres empruntées (!) restituées, se retourna du coté des représentants du Peuple et se disculpa tant bien que mal vis-à-vis de ceux-ci. En effet « Eodem (29 Frimaire — 19 Décembre 1794) résolu d'exposer
» par lettre aux représentans du Peuple la fausseté de l'accusation
» du Chef-Collège et d'y joindre notre Billiet en original ainsi que
» copie autentique d'une lettre écrite aux membres dudit Chef-Collège
» pour faire conster que dans des momens des repréhensions même
» nous ne nous étions jamais servi du mot requisition : mais qu'au
» contraire nous ne faisions que des propositions amicales et des in-
» vitations fraternelles peur les rappeller à leur devoir : en consé-
» quence expédition de la dite lettre fut faite » (2).

Tout cela ne devait pas amener l'apaisement du conflit existant entre les deux corps. Le Comité de surveillance, qui par le fait même des fonctions dont il était revêtu avait lieu de croire que « les représentans du Peuple » approuveraient sa manière d'agir, chercha dès lors toutes sortes de misères au Chef-Collège. Celui-ci se reposait sur la plainte adressée aux « Représentans du peuple » relativement à la réquisition des 500 L., mais entretemps le Comité de surveillance multiplia ses admonitions, tant, croyons nous, pour satisfaire son ressentiment, que pour se rendre agréable aux représentants Haussmann et Briez.

Le 5 Nivôse (25 Décembre 1794) le Comité de surveillance « ayant
» pris en considération que notre lettre du 17 Brumaire écrite aux
» administrateurs du Chef-Collège touchant les passeports et les loge-

---

(1) Prov. verb. com. surv.

(2) Ibidem.

» mens des voyageurs ne nous apporta pas l'effet que nous nous » en étions promis; et que cela ne pouvoit être attribué qu'à la » negligence d'y avoir satisfait : Nous députâmes nos collègues Balliu » et van de Voorde pour conjointement avec le citoien Leclair capitaine » commandant de la place de notre commune se rendre audit Chef- » Collège à l'effet de leur témoigner notre surprise de ce que plusieurs » individus étant en voyage et s'arrêtant en leur commune ne décla- » roient pas leur logement; y sejournoient et en partoient sans faire » même exhibition de leur passeport : tandis cependant que de notre » côté les mesures nécessaires étoient prises : et que nous crumes » en conséquence de leur côté les leurs ne pouvoir être négligées : » nous leur enjoignames de leur demander si d'après notre lettre ils » avoient coopéré à cette partie que nous croions très nécessaire et » très essentielle pour trancher aux malveillans tout moien de cor- » respondance et d'exécution de manœuvres sinistres qu'ils méditent : » lesquels rapportèrent qu'après bien des recherches faites pour trou- » ver la lettre qu'ils disoient avoir écrite à ce sujet : elle n'est trou- » vée par personne et que finalement convaincus eux mêmes de leur » insouciance ils ont dit qu'ils croioient que jusqu'alors la moindre » mesure par eux n'étoit prise : sur quoi leur observant que le fait » étoit assez important pour ne pas y passer avec indifférence le » citoien de Gendt pensionnaire et membre de la dite administration » tranchant le fil de cette juste observation se permettoit d'avancer » qu'on recevoit nos lettres comme on vouloit » (1).

L'affront était sanglant pour le Comité de surveillance.

Le hasard voulut que le même jour arriva à St. Nicolas un commissaire civil, le citoyen Pertois (?) qui « se présenta chez nous pour » nous avertir si nous avions des réclamations affaire concernantes » notre surveillance nous pouvions nous addresser à sa personne nous » promettant de nous donner en tout cas pleine satisfaction par » recommandation au représentant du Peuple Haussmann y ajoutant » que sous très peu de jours il étoit intentionné de revenir avec le » représentant, qui lors de son arrivement nous donneroit toute satis- » faction par écrit » (2).

Le commissaire civil Pertois était descendu chez Jaspaert, membre du Chef-Collège, et devait continuer le lendemain sa route. Le Comité de surveillance décida donc de lui envoyer ses doléances directement

(1) Proc. verb. com. surv.

(2) Ibidem.

à Anvers et députa vers Pertois, Balliu et van de Voorde pour lui rendre compte de cette décision, qui avait pour motif le peu de temps pour rédiger les réclamations.

Le lendemain 4 Nivose (24 Décembre 1794) Balliu et van de Voorde firent visite à Pertois chez Jaspaert et il n'y a pas à douter qu'ils entretinrent dès ce moment le commissaire civil de leurs griefs contre le Chef-Collège. Le jour même il firent rapport au Comité sur leur mission.

Le Comité de surveillance eut après l'entretien de la veille, sans doute de bonnes raisons pour se sentir soutenu contre le Chef-Collège, car aussitôt il recommença ses tracasseries.

Le 5 Nivose (25 Décembre 1794), en effet, « .... nous députâmes le » Président Balliu et le secrétaire van de Voorde vers les administra- » teurs du Chef-Collège à l'effet de leur observer que l'administration » générale d'arrondissement de la flandre orientale nous envoiant des » arrêtés nous enjoignoit dans leur lettre d'envoi d'en faire la distri- » bution dans toutes les communes de la dépendance du païs de » Waes tandis cependant qu'elle ne nous en envoya qu'un exemplaire » de chaque et pour par eux savoir si les mêmes arrêtés leur étoient » parvenus en nombre suffisant pour remplir l'objet dont nous nous » crûmes chargés par erreur : rapport fut fait que le Chef-Collège » en s'etoit pas assemblé et que personne ne s'y trouva » (1).

Cette délégation du Président et du secrétaire pour demander un renseignement n'était qu'un prétexte pour que le Comité de surveillance pût officiellement constater que le Chef-Collège ne siégeait pas en permanence et surtout pour établir qu'il ne s'était pas réuni le jour de Noël.

Cependant le Comité de surveillance qui se sentait le vent en poupe, revint sur sa décision du 4 Nivose, et estima sans doute qu' « il vaut » mieux s'adresser au maitre qu'au valet »; car le 6 Nivose (26 Décembre 1794) « ...... Nous résolûmes au lieu de nous adresser au » coré civil Pertois de recourir directement vers les représentans du » Peuple à Bruxelles pour lui faire plusieurs observations sur notre » surveillance. Pour cet effet nous députâmes nos collegues Balliu et » van de Voorde qui partirent le lendemain avec un mémoire pour » présenter » (2).

Balliu et van de Voorde partirent donc le 7 Nivose, et le lendemain

---

(1) Proc. verb. com. surv.

(2) Ibidem.

à deux heures de l'après midi ils furent reçus chez le représentant du peuple Briez. Ils eurent avec celui-ci une longue conférence sur divers sujets. Le 9 Nivose (29 Décembre 1794) ils rentrèrent à St. Nicolas vers le soir, et le même jour ils firent rapport à leurs collègues sur leur mission.

L'affaire la plus délicate était celle de l'emprunt de 500 L. fait au Chef-Collège, mais le Comité se tirait à son avantage de l'aventure, « ...... touchant notre emprunt de 500 L. et les pièces justificatives » de même touchant les requisitions et les ordres impératifs dont le » Chef-Collège nous avoit inculpé, leur demandant s'ils avoient reçu » notre lettre de justification à ce sujet et que le citoien représen- » tant du Peuple Briez leur repondit que nous avions satisfait » (1).

D'autre part le Comité fut réprimandé, mais combien légèrement, d'avoir outrepassé les instructions du 2 Brumaire an III. C'est cette circonstance, corroborée peut-être par les agissements de Comités d'autres communes, qui poussa probablement « les représentans du Peuple » à donner les nouvelles instructions plus détaillées du 20 Nivose an III (9 Janvier 1795). Nous les avons transcrites au § 2 ci-dessus.

Voici comment Ballin et van de Voorde rapportèrent à leurs collègues du Comite, à cet égard : « ..... ils observèrent que d'après leurs » instructions nous laissées lors de notre formation nous étions enjoint » de surveiller les dilapidations et les abus qui pourroient se com- » mettre et glisser dans l'administration du Chef-Collège ou autre de » l'arrondissement et que cela validement faire ne se put sans qu'il » nous fut accordé le droit d'influencer, sur quoi les représentans du » peuple répondirent que nous n'avions aucun droit d'influence mais » que nous devions travailler sur les dénonciations qui nous parvien- » droient à leur charge et que nous devions les porter à leur con- » naissance ou à celle du Comité centrale et supérieure à Bruxelles » (2).

Les choses se trouvaient en cet état et tout semblait apaisé lorsque le 14 Nivose (3 Janvier 1795), le Comité, qui connaissait les opinions antirépublicaines du Chef-Collège, envoya à celui-ci « lettre .... » touchant l'illustre journée du 7 de ce mois : leur invitant de mon- » trer conjointement avec nous leur énergie, de pousser des cris » d'allégresse et de montrer leur réjouissance sur cette importante » victoire » (3).

(1) Proc. verb. com. surv.

(2) Ibidem.

(3) Ibidem.

Il s'agissait de célébrer les victoires de Pichegru en Hollande et principalement la prise de la ville de Grave. Le Chef-Collège obéit encore à cette injonction et montra son énergie en donnant mission à la municipalité de faire lire le bulletin officiel par le crieur public. Voici ce que nous lisons dans les procès-verbaux communaux : « ten » selven dage ontfangen anderen brief « (van het hoofteollegie) » van » date heden met gedruckt exemplair van het officieel berigt ofte » bulletin van den nieuwen zegenprael ende overgave van de stad » Grave met last van 't selve ront het dorp te doen publiceren met » het clincken der belle » (1).

Comme « cris d'allégresse » et comme « réjouissance sur cette importante victoire » c'était maigre, et surtout peu compromettant pour le Chef-Collège.

On pourrait croire que les légères observations des « représentans du Peuple » au Comité et leurs nouvelles instructions du 20 Nivôse reçues le 27, avaient refroidi le zèle de ses membres à l'égard du Chef-Collège, puisque tout resta dans le calme le plus parfait jusqu'au 13 Pluviose (1 Février 1795). Mais à cette dernière date « sur l'in» vitation des coes civils Mongrolle et Jacobs arrivés en cette com» mune furent députés chez eux le Président Smet » (le président du Comité était sujet à réélection mensuelle) « et le membre Ballin les» quels rapportent que les dits commissaires leur ont entretenus sur » la circulation et la confiance dans les assignats leur exhortant de » conjointement avec leurs collègues prendre les mesures les plus » efficaces sur l'exécution des arrêtés émanés à ce sujet et que le » soin de leur surveillance y put apporter un bon effet, ils rapportè» rent aussi que les dits coes aiant entendu des plaintes sur l'insou» ciance des administrateurs du Chef-Collège ils leur ont demandé des » renseignemens par écrit sur cet arle les invitant de leur remettre » le lendemain de grand matin ainsi qu'une liste nominale de 24 » personnes à prendre en ottages en défaut du paiement entier de la » contribution endéans le tems accordé par l'arrêté des représentans » du peuple. Pour par eux ensuite être expédié copie dudit arrêté » et donner les ordres nécessaires au commandont de la place : c'est » sur quel rapport nous résolûmes en assemblée extraordinaire de » faire copie autentique d'une lettre écrite par le citoien Fisco membre » du Chef-Collège au citoyen notre collègue Ballin portant plusieurs

(1) Resolutieboeck A — 1re partie — à sa date (archives communales) et Resolutieboeck du Chef-Collège (arch. de l'Etat à Gand No 1699 provisoire).

» plaintes sur l'insouciance de la dite administration pour par là » même faire couster des justes repréhensions que nous leur avions » faites sur la négligence de l'intérêt de la république française et » d'y joindre copie de la repréhension par nous faite ainsi que copie » d'un avis par le citoien Malcotte membre dudit Chef-Collège en sa » qualité de Stadhouder fait insinuer à un cultivateur à l'effet de lui » venir paier l'amende pour avoir tué une bête à cornes au jour de » l'Epiphanie et de leur remettre aussi une note touchant une impo- » sition de 2, 3 jusqu'à 4 florins en numéraire que les municipaux » de la commune de Thielrode et autres du païs de Waes avoit fait » sur les propriétaires des vaches pour par ce moien accélérer la » requisition dont la commune étoit frappée.

» Item résolumes sur la nomination de 24 otages de faire une liste » 24 personnes tant nobles ecclésiastiques que grands propriétaires » que nous crûmes les moins en souffrir dans leurs affaires et qui » d'ailleurs jouissaient de la plus mince reputation » (1).

Nous ne savons si cette liste de 24 personnes « tant nobles ecclé- » siastiques que grands propriétaires » qui « jouissaient de la plus » mince réputation » fut dressée ou remise; et nous avons des raisons d'en douter, car le 15 Pluviose (3 Février 1795) le Chef-Collège fit savoir au Comité de surveillance « que la contribution pécuniaire » frappée sur leur dit pais etoit entièrement remplie ». Dès lors la désignation d'otages devenait inutile. Mais à ce propos le Comité chercha encore une fois noise au Chef-Collège sous le prétexte que la « copie .... de la lettre d'information écrite aux représentans du peuple » n'étoit souteuue d'aucune signature » on résolut « de leur demander » par quelques lignes d'y vouloir ajouter les signatures des ceux qui » avoient signés l'originale en conséquence : lettre fut écrite et renvoy » fait sur le champ par le porteur » (2).

Le lendemain 16 Pluviose (4 Février 1795) le Comité reçut « lettre » des administrateurs du Chef-Collège servant de réponse sur l'obser- » vation de l'erreur commise dans leur lettre de la veille et avec » laquelle ils nous renvoyent la dite lettre souscrite par un des » leurs membres pour expedition conforme sans cependant que la » lettre fut corroborée des copies signatures que nous avions deman- » dées qui est cependant au préalable nécessaire à toute autentication » quelconque » (3).

(1) Proc. verb. com. surv.

(2) Ibidem.

(3) Ibidem.

Nous avons anticipé un peu en parlant de cette chicane, qui fut la dernière escarmouche entre le Comité de surveillance et le Chef-Collège.

La visite des commissaires civils Mongrolle et Jacobs devait se faire dénouer l'intrigue liée entre les mécontents du Chef-Collège et les membres du Comité de surveillance, dès avant l'envoi de la fameuse lettre du Haut-Echevin Fisco.

Après une visite faite le 14 Pluviose (2 Février 1795) par quelques membres du Comité aux commissaires Mongrolle et Jacobs, ces mêmes membres du Comité « nous rapportent qu'ils » (les commissaires) nous » invitaient à leur faire parvenir avant le 18 du mois une liste des » sujets que nous connaissions pour bons republicains et les mieux » capables et qu'ils nous observoient que les citoiens De Gendt, » Braeckman, Jaspart et Fisco membres du collège actuel ainsi que » le fils de la pomme d'or en devoient faire partie » (1).

Le Comité de surveillance ne resta pas sourd à l'invitation des commissaires Mongrolle et Jacobs, car dès le 16 Pluviose (4 Février 1795) « Eodem en conformité de l'invitation des coies Mongrolle et » Jacobs nous avons dressé une liste des huit personnes que nous » crûmes les plus aptes et dignes de remplacer ceux du Chef-Collége » actuel, un greffier, deux messagers et un stadhouder et pour » promptement satisfaire à notre engagement nous leur envoïames » cette lettre à l'occasion d'un militaire qui devoit se rendre par » ordre du commandant de cette place pour des affaires lui concer- » nantes chez les représentans du Peuple » (2).

Nous avons eu la bonne fortune d'obtenir en communication toute une liasse de pièces relatives au Comité de surveillance, et appartenant au Cercle archéologique du Pays de Waes. Parmi celle-ci nous avons trouvé la minute de la liste envoyée le 16 Pluviose aux commissaires Mongrolle et Jacobs. Cette pièce de l'écriture de Ballin est fort curieuse, et nous la donnons ici dans son entier :

---

(1) Proc. verb. com. surv.

(2) Ibidem.

« Chef-Collège du Païs de Waes.
» D'haneus avocat
» De Ghendt avocat
» Brackman marchand
» De Gend Tamise
» Poppe de Lokeren
» Jaspaert
» Fisco
» Jacobs
(Hauts Echevins)
» Braeye Greffier adjoint du Chef-Collège
» Paul Tack Lokeren
» Pierre Boeye
» J. J. van Landeghem

des membres proposés
François Verbeke avt à Gand.
Paul Tack marchand à Lokeren.
Brackman negt à Tamise.
D'oliestaeger médecin à St Nicolas
Jaspaert negt St Nicolas.
Fisco ib.
Pierre Augn Smet avt Swyndrecht Greffier.
A. C. Braemt St Gille.
Bernard de Maeyer officier Belge.
Pierre Boeye negt St Nicolas,
Jacobs stadhouder du païs de Waes.

Nous avons conservé la disposition d'écriture de l'original.

Ici se terminent les rapports peu amicaux du Comité de surveillance avec le Chef-Collège, car celui-ci ne reçut plus qu'une lettre du Comité le 18 Pluviose (6 Février) pour avoir du chauffage, comme nous l'avons déjà indiqué plus haut. Et si après la suppression des Comités de surveillance le Chef-Collège s'occupa encore des membres du ci-devant Comité de St. Nicolas ce ne fut que comme intermédiaire de l'autorité centrale de Bruxelles ou de l'autorité du département de la Flandre Orientale avec les ci-devant membres.

Le Chef-Collège qui était habitué à obeir tantôt à un maitre, tantôt à un autre maitre suivant les hasards de la guerre ou des successions princières, et a exécuter, en formulant en général quelques protestations platoniques de non préjudice, agit sous le régime français, comme il avait agi sous le système autrichien, comme il avait agi lorsque les troupes des Etats généraux avaient occupé notre pays. Il fit exécuter les réquisitions du maitre du moment, leva des impôts pour l'occupant, paya les logements des vainqueurs, et ne montra de hauteur que lorsque l'un ou l'autre fonctionnaire, ou un corps administratif quelconque établis par le nouveau maitre faisait mine de vouloir empiéter sur ses attributions administratives, pour après, exécuter les ordres de ceux qu'il avait voulu humilier peu auparavant, quelquefois la veille. Les démêlés du Chef-Collège avec le Comité de surveillance, quelque burlesques qu'ils soient quelquefois, nous en donnent une preuve péremptoire.

Quant au rôle du Comité de surveillance dans cette algarade, on peut dire que s'il chercha par ses « repréhensions » à faire cesser quelques abus, il fit pour le demeurant une méchante guerre de procureurs.

Et quant au peuple, comme toujours, il fut au-dessus ou au-dessous de ces luttes mesquines entre administrations jalouses toutes deux de ce qu'alors, comme aujourd'hui, on appelait leurs prérogatives ou leurs attributions. Il se contentait de payer.

*
* *

Le 30 Messidor an II (18 Juillet 1794) le Comité de salut public prit un arrêté « reglant la conduite, les devoirs et les fonctions des » agens envoyés dans les pays conquis, ainsi que le mode de pour- » voir à la subsistance des armées et aux défenses nécessaires à la » garde du pays, d'y établir l'ordre et d'assurer la tranquillité des » habitans ». (Pasinomie à sa date).

Le § II établit dans les pays conquis une des plus grandes plaies de la domination française à cette époque : les agences de commerce. Les agents de commerce devaient « mettre en réquisition, faire ras- » sembler et expedier pour la France : Tous les chanvres, les huiles, » les savons, la toile à voiles, toiles ordinaires, tous les cuirs levés » des fosses, ceux qui pourroient être levés, le suif, les laines de » toute espèce, les draps bleus ou non teints, l'indigo et tam, les » ingrédiens de la teinture ». (§ II art. 5 de l'arrêté).

Les propriétaires ainsi requisitionnés recevaient en échange de leurs marchandises ou denrées « un bordereau contenant le prix fixé aux » trois quarts du maximum de Lille, pour les premières qualités, avec » décroissement proportionné pour les qualités inférieures ». (§ II art. 6 de l'arrêté).

Cet article devait donner lieu au plus grand arbitraire, car aucune base n'était établie pour fixer les différentes qualités et l'on peut aisément supposer que la latitude laissée sous ce rapport aux agents de la république, permettait à ceux-ci de fixer la qualité des marchandises réquisitionnées, à leur gré.

Les propriétaires ainsi expropriés, car tel nous semble bien être ici le terme propre, devaient présenter leur bordereaux au caissier de la république, qui en « acquittera le montant en assignats ».

C'était donc tout profit pour la République qui payait de bonnes marchandises, en papier sans aucune valeur.

Le bétail appartenant aux nobles, aux évêques, aux chapitres et aux abbayes devait être rassemblé (il était considéré comme biens nationaux). Tous les bestiaux gras et en état d'être mis en consommation devaient être achetés aux cultivateurs, moyennant paiement en assignats encore.

Il en était de même pour tous les chevaux de luxe avec les équi-

pages et les harnais, et tous les chevaux entretenus dans les herbages et qui auront au moins l'âge de quatre ans.

Le Comité de surveillance n'eut à intervenir que dans un cas relatif à des équipages ou voitures de luxe. C'est pour ce motif que nous faisons ici cette parenthèse. Le 22 Frimaire (12 Décembre 1794) le Comité reçut « un procès-verbal du citoïen van Rottier » (van Rooten?) « adjoint commissaire à la septième commission exécutive touchant » deux voitures de luxe qu'il avoit découvertes; l'une appartenant au » citoien Vervin et l'autre au curé de St Jean Steen : résolu de » nous informer au Comité de Gand si la déclaration de ces voitures » étoit faite là où il appartenoit. Les invitant en cas ou autre en » vouloir informer le citoien van Rooten susdit afin qu'il pût prendre » ses mesures en conséquence » (1).

Fermons la parenthèse et continuons l'examen de l'arrêté du Comité de Salut Public du 30 Messidor an II.

En outre chaque commune devait fournir le vingtième de ses chevaux, sur le dénombrement qui en sera fait par les syndics et preposés principaux de chaque commune.

Chevaux et bestiaux devaient servir soit à la remonte, soit au ravitaillement des armées, soit, du moins pour les plus beaux individus, être envoyés en France pour la reproduction. (§ III de l'arrêté).

Non-seulement les denrées et marchandises, les chevaux et bestiaux, mais aussi les grains, farines et fourrages étaient mis en réquisition. Il n'est donc pas étonnant que les marchés fussent dégarnis et que l'alimentation des communes se faisait difficilement. En effet le § IV de l'arrêté dispose que « tous les grains, farines et fourrages appartenans aux nobles, aux évêques, aux chapitres, aux abbayes et » communautés ecclésiastiques » seront mises à la disposition de la commission de commerce. Les agents de commerce devaient « acheter, » sur le pied de ce qu'ils valaient en 1790 et 1791, tous les grains, » farines et fourrages appartenant aux autres particuliers, autant qu'il » en sera nécessaire pour l'armée, sans priver les habitans de la » quantité nécessaire pour leur consommation; le prix pourra être » plus ou moins élevé, suivant la fixation qui sera autorisée par les » représentans du peuple, pour faciliter l'approvisionnement de l'armée » et des places de la république, sans que le prix puisse s'élever » au maximum fixé en France, qui ne peut-être pris en considération » pour la Belgique où le prix a toujours été au dessous des différents prix de la république ». (Art. 24 § IV).

(1) Proc. verb. com. surv.

Les récoltes devaient être l'objet de l'attention continue des préposés. (§ IV art. 5).

L'art. 4 est d'une sanglante ironie ou d'une astucieuse naïveté :

« Il sera promis et garanti sureté et protection à tous les laboureurs qui feront librement leur récolte, parce qu'ils seront tenus » de la renfermer et déposer dans les lieux ordinaires et ne pourront » en disposer en faveur des ennemis ni leur en faire passer sous peine » de détention et de confiscation de toutes leurs récoltes ».

Et l'article 10 du § 4 ajoute « les propriétaires, cultivateurs ou » laboureurs qui ne seront pas des classes privilégiées, seront requis » de faire battre sans délai la plus grande quantité possible de leurs » grains et de les faire transporter aux lieux et magasins qui seront » désignés ».

On laissait donc aux habitants « la quantité nécessaire pour leur » consommation », quantité dont l'appréciation était laissée à l'arbitraire des préposés des agences. Les habitants pouvaient par conséquent disposer du surplus de leurs grains comme ils l'entendaient, pourvu qu'ils en fissent remise aux agents de commerce.

En outre ces grains devaient, immédiatement après avoir été livrés aux agences, être transportés en France. (§ IV art. 7).

Il en était usé de même pour les menus grains, les colzas, les rabottes et toutes les autres productions, ainsi que pour les fourrages. (§ IV art. 8 et 9).

« Tous les grains, fruits et productions qui seront apportés dans » les magasins et dépôts, seront payés par les caissiers sur les bordereaux des agens établis pour la garde des magasins et dépôts ». (§ IV art. 11).

Ces payements se faisaient naturellement aussi en assignats, comme pour les denrées et marchandises, les chevaux et bestiaux. Nous avons cru devoir donner ces quelques éclaircissements pour montrer que le pillage était organisé en grand. Aussi les doléances de la municipalité lorsque fut levé l'emprunt forcé de l'an IV ne sont-elles nullement exagérées : « dat de landslieden, koopmans, winckeliers, fabriqueurs, » en alle diergelyke de victime geweest hebben van alle de soogenaemde requisitien degone de agenten der Republique te voorschyn » hebben weten te brengen. 1° de landsliedeu, immediaet naer de » victorieuse incomste der Republicaensche legers in dese provintien, » syn gerequireert tot het leveren van graenen, hoy, stroy, hoornebeesten, peerden etc. ....; 2° de koopmans, winckeliers, fabriqueurs en diergelycke syn door d'agenten van commertie, en andere

» gerequireert, tot het leveren van het meestendeel hun'er commer-
» ciaele waeren, waer van men met zekerheydt magh seggen, dat 'er
» differente syn die lynae daerdoor hunne totaele Ruine gehaelt
» hebben zoo door de non betaelinghe als degone geschied is op
» eene geforceerde wyse, en welcke betaelinge op thiende paert niet
» egaleerde den suyveren debith » (1).

Ce charmant régime dura jusqu'au 26 Brumaire an III (16 Novembre 1794). Nous espérons pouvoir un jour consacrer quelques loisirs, à computer ce que l'agence de commerce coûta en requisitions aux habitants de St. Nicolas pendant les quatre mois de son existence. (18 Juillet — 16 Novembre 1794).

Le 26 Brumaire an III les « représentans du Peuple » prirent un arrêté « portant que la commission de commerce établie à Bruxelles, » et tous ses préposés cesseront provisoirement leurs fonctions, et » établissant les règles de liquidation des magasins existans ». (Pasinomie à sa date).

Le lendemain 27 Brumaire (17 Novembre 1794) nous voyons le Comité de surveillance entrer en scène : « Eodem, la municipalité » de la commune de St. Nicolas, députa vers nous deux de leur » membres, à l'effet de nous prévenir qu'ensuite les ordres qu'ils » venoient de recevoir du coie ordonnateur général Sabin Bourcier à » Bruxelles ils étaient chargés d'interdire aux préposés de l'agence (2). » La continuation de leur fonction, d'opposer provisoirement le scellé » sur la maison et magasin là où il en existoient et de mettre les- » dits préposés ainsi que leurs employés en état d'arrestation que » cette opération devoit se faire en présence de deux membres du » Comité de surveillance et que par ainsi ils nous invitoient d'y in- » tervenir, en conséquence nous committâmes le Président Ballin et » frans Stobbelaers pour être présens à cette opération » (3).

A cette époque, comme on voit, on ne se contentait pas de mettre les fonctionnaires ou employés sur le pavé par suppression d'emploi, au contraire, une fois la fonction supprimée, on leur donnait le gite et le couvert .... en prison. Le même jour Stobbelaers et van Puyenbroek furent délégués à Lokeren pour également « y apposer

(1) Tabelle op de Geforçeerde Geldleeninghe etc. — Col. d'observations. (Pièce appartenant au Cercle archéologique du Pays de Waes).

(2) Les préposés de l'agence de commerce à St. Nicolas etaient : Delebecque et M. C. J. Sigenitz.

(3) Proc. verb. com. surv.

» le scellé provisoire sur les magasins existant en la susdite com- » mune » (1).

Mais les municipaux de St. Nicolas, comme d'ailleurs tous les fonctionnaires de l'époque, avaient une sainte crainte des commissaires civils ou autres, de l'administration départementale, et surtout des « Représentans du Peuple » en mission près des armées; aussi vinrent ils inviter le Comité de surveillance à les accompagner à Anvers auprès du commissaire Donnoville « pour conjointement avec eux » prendre des éclaircissemens sur la marche qu'il devoit tenir dans » les opérations de l'agence; et s'informer si le commissaire Donnoville » lui-même auroit venu pour procéder à la confection de l'Inventaire » etc. à la dite agence » (2).

Balliu et van de Voorde furent désignés pour se joindre aux délégués de la municipalité.

Entretemps les préposés de l'agence de commerce ne correspondaient plus avec les « Réprésentans du Peuple » que par l'intermédiaire du Comité de surveillance. En effet le 30 Brumaire (20 Novembre 1794) « reçûmes lettre au préposé de l'agence de commerce Delebecque » pour (d'après les ordres dont il étoit chargé par les représentans » du peuple) la faire passer à l'agence de commerce à Bruxelles, fut » mise à la poste » (3).

Le Comité de surveillance après avoir délégué Balliu et van de Voorde pour accompagner les députés de la municipalité auprès du commissaire Donnoville, prit ses précautions et résolut « de députer » deux de nos membres vers la municipalité de cette commune, à » l'effet de prendre communication du procès-verbal qu'elle avoit dres- » sée au sujet de l'apposition du scellé dans le bureau et magasin » de l'agence, lesquels députés nous rapportèrent en avoir pris com- » munication et même en avoir demandé copie pour mieux faire » conster de notre intervention. Reçue la dite copie » (4).

Du côté du commissaire, le Comité de surveillance avait ses apaisements, car le 9 Frimaire (29 Novembre 1794) « sur l'invitation du » commissaire des guerres Donoville nous députâmes nos collègues » van de Winckele et Smet » (un cabaretier et un chirurgien) « pour » être présent à la confection de l'inventaire des marchandises trou- » vées dans l'agence de commerce » (5).

---

(1) Proc. verb. com. surv.
(2) Ibidem.
(3) Ibidem.
(4) Ibidem.
(5) Ibidem.

Le 11 Frimaire (1 Décembre 1794) van de Winckele et van Puyenbroeck (ce dernier chirurgien comme Smet) furent délégués « pour » être présent à l'achèvement de l'inventaire des marchandises sis à » l'agence de commerce à St. Nicolas » (1).

L'inventaire des marchandises de l'agence de Lokeren commença le 12 Frimaire (2 Décembre 1794) et van de Winckel fut encore une fois délégué pour y assister avec deux municipaux.

Le 23 Nivose (12 Janvier 1795) « sur l'invitation du coie des » guerres Dounoville nous deputâmes nos collègues van Puymbroek et » van de Winckele à l'effet de se transporter au magasin de l'agence » pour être présent au transport de quelques bottes de chanvre » (2).

Le même déménagement continua le lendemain 24 Nivôse à Lokeren, et van de Winckele y fut délégué pour « voir prendre par ledit coie » quelques bottes de chanvre et quelques tonnes de l'Huille ».

Le 5 Pluviose (24 Janvier 1795) « comparut en notre séance le » commissaire des guerres Donnoville nous invitant de lui accorder » deux de nos membres pour être présens à l'emballage de mar- » chandises de l'agence de commerce » (3).

Le lendemain 6 Pluviose (25 Janvier 1795) van de Winckele et van Puyenbroek furent délégués auprès du commissaire Dounoville « pour être présens à ses opérations ou l'embalage susdite » (4).

Cet emballage continua le 7 Pluviose en présence des mêmes délégués, et fut alors suspendu jusqu'au 18 Pluviose (6 Février 1795), à laquelle date « se présentèrent en notre séance les commissaires » (ici un nom biffé) Colembier nous invitant de lui faire envoyer un » membre de notre Comité pour être présent à l'évacuation des effets » de l'agence de commerce » (5).

Mais comme en ce temps le burlesque se mêlait bien souvent aux choses les plus graves, le lendemain 19 Pluviôse (7 Février) « nos » membres collègues van de Winckele et van Puyenbroek rapportèrent » que les commissaires pour l'évacuation de l'agence de commerce » n'étoient pas légalement autorisés et que par conséquent l'opération » n'avoit pas eu lieu » (6).

Malgré cela, le 21 Pluviose (9 Février 1795) « sur les réinvitation

(1) Proc. verb. com. surv.
(2) Ibidem.
(3) Ibidem.
(4) Ibidem.
(5) Ibidem.
(6) Ibidem.

» desdits commissaires nous envoyâmes les mêmes membres pour être » présents à l'évacution du bureau de l'agence qui n'avoit pu avoir » lieu la veille » (1), ou pour être exact : l'avant-veille.

Et le lendemain le Comité envoya la dernière fois, avant sa disparition, un délégué pour assister à la continuation de l'enlèvement des marchandises et denrées reposant à l'agence de St. Nicolas.

Dans toute cette affaire relative aux agences de commerce de St. Nicolas et de Lokeren, les membres du Comité ne jouèrent que le rôle obscur de témoins instrumentaires ou certificateurs.

*
* *

Le 8 Frimaire an III (28 Novembre 1794) les « représentans du » peuple » prirent un arrêté « relatif aux absens rentrés sur le ter- » ritoire des pays conquis et à la restitution de leurs biens ». (Pasinomie à sa date), et le 9 Frimaire (29 Novembre 1794) l'administration centrale et supérieure de la Belgique, prit à son tour un arrêté « ordonnant l'apposition par les municipalités, des scellés » sur les propriétés mobilières, provenant du gouvernement ennemi, » du clergé et de tous autres émigrés ou absens dont les biens sont » confisqués au profit de la république, et règlant le mode et les » formes de cette apposition ».

L'arrêté du 8 Frimaire fut publié à St. Nicolas le 7 Nivose an III (27 Décembre 1794), en effet nous voyons aux procès-verbaux du Comité de surveillance, sous la date du 8 Nivôse : « Eodem nous » députâmes deux de nos membres vers la municipalité afin de s'y » informer si la publicité requise étoit apportée à l'arrêté du 8 Fri- » maire : lesquels rapportèrent que le dit arrêté étoit promulgué la » veille » (2).

Nous croyons utile de donner ici un rapide aperçu de la législation existant sur la matière. Après la loi du 28 Mars 1798, la Convention rendit le décret du 25 Brumaire an III. C'est en exécution de cette loi que furent pris les arrêtés des 8 et 9 Frimaire suivants; l'arrêté des « représentans du Peuple » mitigeait considérablement l'arrêté de la convention, en ce sens que d'assez grandes facilités étaient donnés aux habitants des pays conquis de la Belgique, reputés absents ou émigrés, pour pouvoir obtenir que leurs biens fussent relevés du sequestre dont ils étaient frappés.

---

(1) Proc. verb. com. surv.

(2) Cf. Resolutieboek A 1re partie à la date du 7 Nivose an III (27 Décembre 1794). (Archives communales).

Nous avons vu que le scellé devait être apposé au domicile ou sur le mobilier des absents du pays conquis; leurs créances, droits et actions, propriétés mobilières et immobilières de quelque nature qu'elles puissent être, étaient saisies. (Arrêté 8 Frimaire an III art. 1). Tout absent du pays conquis, qui est rentré depuis le séjour des armées de la république, est tenu de se présenter, dans les dix jours de publication du présent arrêté (c'est-à-dire avant le 18 Nivose an III) (7 Janvier 1795) au Comité de surveillance de la commune de son domicile, ou à celui établi dans le chef-lieu de l'arrondissement, sous peine d'être regardé comme suspect, traité comme tel poursuivi en outre, s'il y échet, suivant la gravité des circonstances. (Ibid. art. 2).

Les Comités de surveillance sont autorisés et même requis de faire mettre en état d'arrestation ceux qui ne se seraient pas conformés aux dispositions précédentes.

Les absens saisis aux frontières, ou même dans quelque commune seront conduits devant le Comité de surveillance le plus voisin, celui-ci les fera mettre en état d'arrestation ou les renverra devant le Comité de surveillance de leur domicile. (Ibid. art. 3).

Les Comités de surveillance pouvaient laisser en liberté provisoire ceux qui se présentent devant eux et à l'égard lesquels ces Comités auront recueilli des renseignements satisfaisants. Cette disposition s'appliquait également à ceux qui étaient détenus à ce moment. (Ibid. art. 4).

Les Comités devaient rendre compte de toutes leurs opérations à cet égard au bureau de police et de sureté générale de l'administration centrale. (Ibid. art. 6).

Aucune levée de scellés ou de sequestre n'était accordée avant que l'intéressé ne se fut d'abord pourvu à l'administration centrale et y eut justifié de s'être conformé aux dispositions de l'art. 2. (Ibid. art. 8).

L'administration centrale ne se prononçait sur ces demandes de levées de scellés ou de sequestre, qu'après avoir pris l'avis des administrations départementales et celui des Comités de surveillance ou des municipalités. (Ibid. art. 9).

L'examen préalable des papiers et de la correspondance des absents était prescrit par l'art. 10 de l'arrêté.

En outre aucune levée definitive de scellés ou de sequestre ne pouvait être exécutée, qu'elle n'eût été préalablement approuvée par les « Représentans du Peuple ». (Ibid. art. 11).

La première application de l'arrêté du 9 Frimaire an III fut faite à St. Nicolas le 10 Nivôse suivant (30 Décembre 1794) sur les biens

et mobilier de H. J. G. van der Sare, ci-devant Receveur Général héréditaire du Pays Waes.

A cette date le Comité de surveillance de St. Nicolas reçut « lettre » du Chef-Collège portante invitation de députer un de nos membres » pour être présent à l'opération que le commissaire député de leur » sein étoit enjoient de faire dans la maison du nommé van Saren » Saren ensuite de l'arrêté du 9 Frimaire : en conséquence nous » députâme notre collègue Josyn André Raes qui s'y transporta à » à l'heure énoncée dans leur dite lettre » (1).

Beaucoup de ceux qui se trouvaient dans les conditions prévues par l'arrêté du 8 Frumaire, se hâtèrent, faut-il supposer, de faire régulariser leur situation vis-à-vis de l'administration républicaine.

Dès le 11 Nivose (31 Décembre 1794) le Comité de Surveillance de St. Nicolas reçut « lettre de la municipalité de Beveren avec la » petition du nommé N. F. Dullaert tendante à ce que nous donnas- » sions notre avis motivé touchant son affaire d'émigration » (2).

Le même jour le Comité envoya « lettre aux administrateurs du » Païs de Waes où nous demandâmes la liste nominale de ceux qui » se sont absentés du Païs conquis : le tems de leur sortie et ren- » trée, le sujet de leur absence ainsi que la commune ou l'endroit » de leur habitation » (3).

En posant ces diverses questions au Chef-Collège, le Comité de surveillance ne cherchait qu'à obéir à l'arrêté du 8 Frimaire, dont le préambule dit : « Les représentans du peuple déclarent que cette » exception » (il s'agit ici du régime mitigé appliqué à la Belgique en ce qui concerne les émigrés) « ne doit principalement avoir lieu » qu'en faveur de ceux qui justifieront n'avoir été absens que pour » leurs affaires, des bons citoyens, des cultivateurs, ouvriers, journa- » liers et autres individus qui ont été forcés de servir au transport » des vivres et équipages des troupes des tyrans coalisés contre la » liberté française, mais que cette même exception ne peut aucune- » ment tourner au profit des malveillans, des ennemis de la république » et de ceux qui ont suivi ou précédé l'évacuation des soldats de la » tyrannie, en haine des Français ».

Le Chef-Collège, qui savait que ses membres étaient tenus sous leurs responsabilité personnelle, et qui avait affaire ici directement à

---

(1) Proc. verb. com. surv.
(2) Ibidem.
(3) Ibidem.

l'autorité centrale, se montra fort souple et s'empressa d'obéir, et le 13 Nivôse (2 Janvier 1795) le Comité de surveillance reçut « lettre » du Chef-Collège avec liste nominale des émigrés pour autant qu'il » étoit informé » (1).

Le Comité de surveillance, qui savait également que ses membres étaient tenus sous leur responsabilité personnelle de l'exécution de l'arrêté du 8 Frimaire, chercha à s'entourer de toutes les lumières désirables et délégua ce même 13 Nivose « nos collègues van de » Voorde et Ballin pour *à nos propres fraix* se transporter à Gand; » à l'effet d'apprendre tous èclaircissemens possibles sur la marche » qu'ils suivoient à l'égard des émigrés.... » (2).

Le 15 Nivôse (4 Janvier 1795) Ballin et van de Voorde rentrèrent de leur mission à Gand « développant les éclaircissemens qu'ils avoient » pris pour l'exécution de l'arrêté du 8 Frimaire touchant les émi- » grés » (3).

Il faut croire que les éclaircissements donnés à Gand à Ballin et van de Voorde tranquillisèrent le Comité, car dès le 16 Nivôse (5 Janvier 1795) commença le défilé des absents qui se croyaient dans les conditions de l'arrêté du 8 Frimaire. Van de Voorde et Stobbelaers furent commis à ces interrogatoires.

Le premier qui comparut fut « Théodore Nicolas François Dullaert » habitant de Beveren » (la municipalité de Beveren avait déjà, comme il est dit ci-dessus, demandé des renseignements à son égard dès le 11 Nivose (31 Décembre 1794) « qui s'étant absenté du païs conquis, » en conformité de l'art. 2 de l'arrêté du 8 Frimaire vint se présen- » ter à notre Comité et après avoir subi les interrogatoires fut mis » en liberté provisoire comme n'aiant pas trouvé de sujet pour l'ar- » rêter :

» Eodem comparut par devant les mêmes la citoienne Jeanne Marie » de Roeck de la susdite commune de Beveren laquelle étant suivi » son maitre et se présentant en conformité de l'arrêté du 8 Frimaire » subit les interrogatoires à ce sujet ».

» Eodem comparut par devant eux Vast Claus curé de Calloo.

» Item Marie Clarise Versmessen épouse à Pierre Joseph Ange » Everaert dudit Beveren.

» Item Jean Pierre aussi de Beveren » (4).

---

(1) Prov. verb. com. surv.

(2) Ibidem.

(3) Ibidem.

(4) Ibidem.

Toutes ces personnes furent mises en liberté provisoire, et un mois après le curé de Calloo écrivit la lettre suivante à van de Voorde :

« Myn heer

» Ben ù, wel verpligt van de goedheyt diñ Belieft t. mynen op-
» sigie te nemen, en my Betrauwende an uwe voordere goedheyt,
» heb d'eer my te teekenen.

» Myn heer,

» Uwen altyd Beryden, en onderdanighen dienaer

» V : Claus past te Calloo.

» Calloo desen 6 feb : 1795 » (1).

Le 17 Nivôse (6 Janvier 1795) le Comité de surveillance par ses délégnés van de Voorde et Stobbelaers continua l'interrogations de ceux qui se présentèrent ce jour :

« Pierre Joseph Ange Everaert de Beveren qui s'étant absenté avec
» ses parents vint aussi se présenter à notre Comité pour satisfaire
» à l'art. 2 de l'arrêté du 8 Frimaire.

» Eodem comparut devant les ci-devant commissaires le nommé
» Jean-Baptiste Everaert de Beveren, lequel ainsi que les suivans
» subit les interrogatoires sur les motifs de son absence etc.

» Item Joseph van Dorselaer exceptant qu'il étoit domicilié à Gand
» qu'il y avoit satisfait en se mettant en devoir conformément à
» l'arrêté du 8 Frimaire ainsi qu'il en consta par un acte qu'il
» exposa.

» Item Josse van daele ci-devant greffier de la commune de Waes-
» munster.

» Item elene Camerman femme à Jeanne Cornille van puyvelde bat-
» telier au fort Marie commune de Belcele.

» Item frans̃ rooms meunier de Tamise.

» Item Marie Cathe Colle femme de Jean Pierre Stafford de beveren.

» Item Anne Therese van daele de beveren.

» Item Jean Bte dewolf de tamise.

» Item Pierre van Royen de Beveren.

» Item Pierre van der heyden de rupelmonde.

» Item Cornille Brion de St Nicolas » (2).

Toutes ces personnes furent aussi mises en liberté provisoire.

Le lendemain 18 Nivôse (7 Janvier 1795), donc trop tard pour que la situation de la personne visée put encore être régularisée, le

---

(1) Pièce appartenant au Cercle archéologique du Pays de Waes.

(2) Proc. verb. com. surv.

Comité reçut « lettre du Chef-Collège où ils nous advisent que dans » la lettre à nous écrite touchant les émigrés n'étoit pas comprise » la citoienne de Grave » (1).

Le 28 Nivôse (17 Janvier 1795), c'est-à-dire dans la décade, conformément au prescrit de l'arrêté du 8 Frimaire, le Comité de surveillance rendit compte au bureau de police et de sureté générale à Bruxelles « de toutes les opérations que nous avons faites à l'égard » de ceux qui s'étant absentés du pays conquis se sont présentés par » devant nous leur y joignant 17 procès-verbeaux tenus à leur com- » parition » (2).

Nous avons vu que les papiers et correspondances de tous ceux, qui, présumés émigrés, s'étaient présentés devant le Comité de surveillance, devaient préalablement être examinés. Le 9 Pluviose (28 Janvier 1795) l'administration générale de l'arrondissement de la Flandre Orientale envoya au Comité de surveillance « lettre avec la » pétition de Josse van Daele ci-devant greffier de la commune de » Waesmunster tendante à obtenir la levée des scelles apposés dans » sa maison et à pouvoir entrer dans ses propriétés : afin qu'après » l'examination nous y rendîmes notre avis : resolu de prendre tous » les renseignemens possibles par les bons habitans de cette commune » touchant la conduite du pétitionnaire » (3).

Le même jour (9 Pluviôse — 28 Janvier 1795) le Comité demanda au Chef-Collège « (les administrateurs du Païs de Waes) » une nouvelle liste des émigrés, « à cause que la première étoit incomplète » (4).

Le Chef-Collège se montra encore cette fois fort coulant, et pour cause, car dès le lendemain 10 Nivôse (29 Janvier 1795) « reçûmes » lettre du Chef-Collège du païs de Waes portant qu'ensuite de notre » invitation fraternelle du 9 ils ont envoyés une circulaire à toutes » les municipalités de leur arrondissement pour endéans les trois jours » leur faire parvenir la liste exacte et nominale des émigrés ainsi » que des tous ceux qui s'étant absenté du païs conquis n'y sont » encore rentrés jusqu'à ce moment » (5).

Nous ignorons si le Chef-Collège envoya plus tard cette liste au Comité.

Enfin le 17 Pluviose (5 Février 1795) le Comité de surveillance

(1) Proc. verb. com. surv.

(2) Ibidem.

(3) Ibidem.

(4) Ibidem.

(5) Ibidem.

avait recueilli ous les renseignements désirés, relativement à l'absence de Josse van Daele, ci-devant greffier de la commune de Waesmunster; en effet ce jour « nous envoyames lettre à l'arrondissement » de la flandre orientale y joint notre avis motivé sur la conduite de » Josse van Daele ci-devant greffier de la commune de Waesmunster; » pétitionnaire de la levée des scellés apposés dans sa maison; aussi » copie autentique des interrogatoires et réponses faites et par lui » données en notre Comité en conformité de l'arrêté du 8 Frimaire » (1).

Il faut croire que l'administration départementale trouva les renseignements donnés, favorables à van Daele, car le 22 Pluviose (10 Février 1795) « nous reçumes lettre des administrateurs de l'arron- » dissement de la flandre orientale section des domaines Nationaux » tendante à ce que nous déput ions deux membres de notre sein » pour en conformité de l'arle 10 de l'arrêté du 8 Frimaire conjointe- » ment avec deux officiers municipaux de la commune de Waesmun- » ster procéder à l'examen des papiers et correspondance du nommé » Josse van Daele habitant de la dite commune et petitionnaire de la » levée des scellés apposés dans (sa) maison : en conséquence nous » députâmes nos collègues van de Voorde et Nys qui pour assister » à cette opération partirent sur la midi du même jour et firent » rapport ce qu'ils avoient vu faire ainsi qu'il en consta par le procès- » verbal » (2).

Ce procès-verbal fut envoyé le lendemain 23 Pluviose (11 Février 1795) « aux administrateurs de l'arrondissement de la flandre orien- » tale section des domaines », et les membres du Comité toujours pleins de zèle, mais aussi toujours fort prudents joignirent leur lettre d'envoi cette « demande si nous devions faire cette besogne chez tous » ceux qui s'étant absentés du païs conquis à leur rentrée trouvent » les scellés apposès dans leur maison » (3).

Cette affaire était terminée en ce qui concerne le Comité de surveillance, lorsque le lendemain 24 Pluviôse (12 Février 1795) il recut « lettre de la municipalité de Beveren avec la pétition du citoien » Everaert et toutes les pièces y relatives nous priant de bien vouloir » y donner notre avis et de leur informer du jour que deux députés » de notre sein viendroient chez eux pour être présent à l'examen » des papiers du petitionnaire en conséquence nous nommâmes nos

(1) Proc. verb. com. surv.

(2) Ibidem.

(3) Ibidem.

» collègues Balliu et van Puymbroek : qui firent leur rapport le lendemain et déposèrent dans la séance le procès-verbal qu'on avoit dressé de cette opération ».

A cela se borne le rôle du Comité dans les affaires d'émigration. Il fut le serviteur de la loi, qu'il tâcha d'appliquer, comme nous venons de le voir, sans faire montre d'excès de zèle républicain.

* * *

Les Comités de surveillance, ainsi que nous l'avons vu, lorsque nous avons exposé leur mission, étaient investis de fonctions administratives, et de fonctions judiciaires; ces dernières avaient beaucoup de points communs avec les pouvoirs et les fonctions de nos procureurs du Roi et de nos Juges d'Instruction actuels. C'étaient des fonctionnaires régulièrement commissionnés par les envahisseurs, nous le voulons bien; mais en tout cas par ceux qui étaient à ce moment les maitres du pays et qui devaient le rester pendant vingt ans. Aussi, et sans vouloir excuser les actes arbitraires qui peuvent avoir été commis par le Comité de surveillance, devons nous avouer que nous ne comprenons pas les hauts cris jetés par certains auteurs, entre autres par MM. de Potter et Broeckaert dans leur histoire de la ville de St. Nicolas, à propos de certaines violations du secret des lettres par le Comité de St. Nicolas, au cours d'instructions qu'il menait; alors que de notre temps il ne se passe pas de jour que ce même secret des lettres ne soit, sans observations et à bon droit, violé par les juges d'instruction et par les curateurs de faillite pour arriver à la découverte de la vérité. Mais ne nous arrêtons pas plus longtemps à cette discussion.

Les fonctions administratives et les fonctions judiciaires des Comités de surveillance étaient si intimement liées, qu'il n'y a pas moyen presque de s'occuper des unes, sans devoir en même temps s'occuper des autres. Cela tient à la situation troublée du pays à ce moment, situation qui avait eu pour conséquence de voir qualifier comme délits et même comme crimes des faits qui ont encore ce caractère dans quelques pays, mais l'ont perdu dans le nôtre.

Ainsi la question des passeports était une des principales occupations, nous pourrions dire préoccupations, du Comité de surveillance; il en était de même du refus ou de la dépréciation des assignats.

Les Comités étaient aussi chargés de la mise sous mandat d'amener, et d'arrêt de ceux qu'elle croyait dangereux pour la république et pour l'ordre public.

D'un autre côté ils recevaient des plaintes et des demandes de renseignements au sujet d'objets d'ordre purement privé.

Leur mission était multiple et nous allons essayer d'examiner comment le Comité de St. Nicolas s'acquitta de sa tâche.

Aussitôt après son installation, après avoir fraternisé avec les Comités de Gand et de Termonde, après avoir attiré l'attention du Chef-Collège sur les réunions d'aristocrates et sur les mauvais lieux, le Comité de St. Nicolas s'occupa d'écrire le 13 Brumaire (3 Novembre 1794) « au citoien Chapuy adjudant Général, commandant à Anvers » pour qu'il augmentât le Garnison, que nous croions trop petit pour » nos occupations journallières » (1).

Le lendemain déjà (14 Brumaire — 4 Novembre 1794) le Comité reçut la réponse de l'Adjudant-Général Chapuy « portant que sentant » lui même la nécessité, il nous envoyoit un renfort de garnison de » 40 hommes » (2).

Une chose digne de remarque c'est la façon expéditive dont toutes les affaires se traitaient alors par des administrations pour la plupart neuves, ou du moins implantées depuis peu dans un pays récemment conquis, et profondément troublé encore par les récents évènements.

Le 14 Brumaire (4 Novembre 1794) le Comité de surveillance reçut la première dénonciation « Jean Georges de haen vient rapporter que » le nommé Jean Bap[t] Arents habitant de Kemseke s'étoit emparé de » deux barils y laissés dans la rue par les troupes républicaines. » Dont l'un étoit vuide et l'autre rempli de vinaigre. En conséquence » nous assignâmes le dit Arents à comparaitre par devant nous et » nous faire conster par quel droit ou en vertu de quel ordre il » s'étoit permis de transporter lesdits barils chez lui » (3).

Cette dénonciation n'était probablement que le fait d'un voisin jaloux ou envieux, car quatre jours après, le 18 Brumaire (8 Novembre 1794), le Comité recut une « lettre du citoien Clage quartier-maitre » trésorier du 3e bataillon d'Oise, servant de décharge au rapport » fait le quatorze de ce mois contre le nommé Jean Baptiste Arens » habitant de Kemseke préveuu de s'être emparé de deux barils ap- » partenant aux troupes françaises » (4).

Nous avons vu, lorsque nous nous sommes occupé des démélés du Chef-Collège avec le Comité de surveillance qu'un des premiers soins de celui-ci fut de rappeler au premier quelles mentions devaient con-

(1) Proc. verb. com. surv.
(2) Ibidem.
(3) Ibidem.
(4) Ibidem.

tenir les passeports (noms, profession, domicile, destination, signalement etc.), y ajoutant que tous les passeports devaient être visés par le Comité. Tout individu non muni d'un passeport régulier était arrêté et conduit devant le Comité de surveillance.

Le 17 Brumaire (7 Novembre 1794) « le citoien commandant de la » place de St. Nicolas vint nous informer qu'il avoit mis aux arrêts » le nommé Louis Joseph Foulon à cause qu'il voyagoit sans passe- » ports. Qu'il disoit avoir perdu son Portefeuille et que par ainsi » comme la passe y étoit il ne pouvoit la produire; résolu de l'en- » tendre sur le fait et en dressé Procès-verbal » (1).

On maintint Foulon en état d'arrestation et on résolut d'écrire à Gand à son sujet; mais aucune réponse n'étant encore arrivée le 23 Brumaire (13 Novembre 1794), on décida « de l'élargir et de le lais- » ser retrograder sur la commune de Gand accompagné d'un cava- » lier, enjoignant le même cavalier de l'y conduire par devant la » municipalité, pour ensuite de la lettre dont il étoit porteur être » examiné très scrupuleusement s'il étoit vraiment celui qui se bapti- » soit et pouvoit être mis en liberté comme honnête homme » (2).

Enfin le 30 Brumaire (20 Novembre 1794) le Comité de surveillance reçut une « lettre du Comité de surveillance de Gand, faisant men- » tion que le nommé Foulon d'après les renseignemens pris sur sa » personne il est trouvé tel qu'il s'étoit baptisé....... » (3).

En voilà un qui dût se souvenir longtemps de son voyage à St. Nicolas.

Une autre affaire de Passeports qui occupa beaucoup le Comité de surveillance de St. Nicolas, fut celle de Sigeman Hantjens (4), « pris » aux avant-postes de Putte sous le commandement du genl des » Enfans, pour avoir voyagé avec des passes qui n'étoient pas expé- » diés sur son nom ». Le Comité de surveillance d'Anvers fit conduire Sigeman Hantjens devant le Comité de St. Nicolas, auquel avaient déjà été expédiées « toutes les pièces relatives à son arrestation, nous » en fimes lecture après quoi l'aiant interrogé sur le verbal y mettâmes » ses réponses en écrit et résolûmes ensuite de le mettre pas sureté » générale en arrestation jusqu'à ce que par des renseignemens pris

(1) Proc. verb. com. surv.

(2) Ibidem.

(3) Ibidem.

(4) Ce nom est écrit dans les procès-verbaux de différentes manières. Pour plus de clarté nous conserverons la présente orthographe.

» sur sa conduite il consterait suffisamment de son innocence et » justification » (1). Cela se passait le 15 Frimaire (5 Décembre 1794).

L'affaire était grave, il ne s'agissait plus dans l'occurence d'absence totale de passeport, comme dans l'affaire Foulon, mais bien de l'usage d'un faux passeport, fait qui est encore puni dans tous les pays.

Le 16 Frimaire (6 Décembre 1794) Jean François de Cock, membre du Comité, fut chargé d'une mission à la Clinge relativement à une autre affaire dont nous nous occuperons plus loin; il fut en même temps chargé de « passer à la ville d'Hulst pour parler avec la » municipalité touchant l'affaire de Sigeman Hantjens » (2).

Le 19 Frimaire suivant (9 Décembre 1794) le Comité de surveillance reçut une « lettre de la municipalité d'Hulst touchant l'affaire » de Sigeman Hantjens : sur quoi ne la trouvant pas suffisante : fut » arrêté de leur demander des renseignemens plus solides sur sa » conduite. En conséquence lettre fut expediée vers les officiers mu- » nicipaux de la susdite commune » (3).

Entretemps Sigeman Hantjens était maintenu en état d'arrestation et il faut supposer que la municipalité d'Hulst n'était pas fort pressée de repondre au Comité de surveillance de St. Nicolas, car le 1r Nivose (21 Décembre 1794), celui-ci résolut « d'expédier lettre vers les » officiers municipaux de la commune d'Hulst pour avoir une plus » ample étendue d'éclaircissemens sur la conduite du nommé Sigeman » Hantjens leur habitant pour par ce moyen au plutôt pouvoir obtenir » deffinition de son affaire soit de manière soit de l'autre » (4).

L'administration centrale et supérieure de la Belgique avait déjà été avisée de l'arrestation de Sigeman Hantjens, par le Comité de surveillance de St. Nicolas, conformément à la décision du 1r Nivòse. Le 7 Nivòse (27 Décembre 1794) celui-ci reçut de l'administration centrale une « lettre concernante l'affaire de Sigeman Hantjens et où » ils nous prient d'envoyer copie autentiquée et certifiée par nous de » la déclaration donnée par les officiers municipaux de la commune » d'Hulst ainsi que de toutes les pièces parlantes en faveur dudit » individu à l'administration d'arrondissement de la Flandre Orientale : » d'y ajouter aussi notre avis : résolûmes d'attendre le retour de nos

(1) Proc. verb. com. surv.
(2) Ibidem.
(3) Ibidem.
(4) Ibidem.

» collègues A. J. Ballin et van de Voorde et leur en donner communication pour qu'ils y joignent leur avis conjointement avec » nous » (1).

Ballin et van de Voorde etaient en ce moment en mission auprès des « Représentans du Peuple » à Bruxelles; ils mirent à profit leur sejour dans cette ville pour se rendre « au bureau de police et de » surete generale leur recommander l'affaire de Sigeman Hantjens » (2). Cette visite eut lieu le 8 Nivose (28 Decembre 1794). Il faut croire que la recommandation de Ballin et van de Voorde hâta quelque peu les affaires, car le 23 Nivose (12 Janvier 1795) « nous reçumes lettre » de l'administrateur du Bureau de Police et de surete generale de » l'administration centrale à Bruxelles y inclus extrait de leur registre » aux arrêtes seance du 19 Nivôse où il est dit que le nommé » Sigeman Hantjens (otjens dans le texte) sera mis en liberte et que » le Bureau de police ecrira d'abord à cette fin au Comite de sur» veillance de St. Nicolas. Sur quoi vu le dit extrait ainsi que la » lettre du Bureau de police nous résolûmes de l'élargir sur le champ » et de lui expédier copie antentique du dit arrête avec un acte de » son élargissement au bas d'icelle » (3).

Le cadre de cette modeste étude ne comportant pas de laborieuses recherches dans les archives nationales de France, ou dans les archives historiques du ministère de la Guerre du même pays, nous ne pouvons dire pour quel motif Sigeman Hantjens, acensé d'un fait ainsi grave que celui qui lui etait impute, fut mis en liberte. Dut-il son elargissement à son innocence ou aux recommandations de Ballin et de van de Voorde? Nous l'ignorons.

Une autre affaire de passeports surgit le 25 Frimaire (15 Decembre 1794). A cette date « sur la reception d'une lettre du commandant » de la commune d'Hulst, touchant un individu qu'il avoit arrête » pour avoir voiagé avec un passeport où le nom du porteur n'etoit » pas inserré : expedie par le citoien P. F. Verbenst commissaire en » chef des charrois du Pais de Waes de residence à Anvers : nous » résolûmes de repondre au dit commandant que tout individu voya» geant avec des passeports pareils devoit être censé être porteur de » faux passeports et que sans l'avoir interrogé de même que le cote » susdit nous n'en pouvions juger : l'invitant pour cet effet de nous

(1) Proc. verb. com. surv.
(2) Ibidem.
(3) Ibidem.

» le faire passer pour l'examiner sur le fait et que justice lui soit » rendue ainsi que le droit » (1).

Le lendemain 24 Frimaire (14 Décembre 1794) « le nommé Jean de » Bruyne étant conduit par devant nous par ordre du commandant » d'Hulst l'aiant comme ci-devant dit arrêté pour avoir voyagé avec » un passeport ou le nom du porteur n'étoit pas : Nous arrêtâmes » après examination de ses papiers et interrogatoire à lui fait de le » renvoyer au Comité de surveillance d'Anvers : pour cet effet le » commandant fut invité à mettre à notre disposition un cavalier pour » l'escorter jusqu'à sa destination et lettre lui fut remise avec toutes » les pièces qui regardoient cet individu y incluse l'enjoignant bien » et expressément de la remettre aux membres du dit Comité et » nous en rapporter reçu sur le bordereau y joint » (2).

Le 25 Frimaire (15 Décembre 1794), soit vingt quatre heures après, le Comité de surveillance reçut la visite d' « un citoien venant » d'Anvers avec une déclaration et une lettre au commandant d'Hulst » et un passeport, en faveur du nommé Jean de Bruyne; sur quoi » nous résolûmes de les faire passer au Comité de surveillance d'Anvers » pour par ce passeport leur faire voir que nous crûmes que ces » sortes des passes jusqu'alors n'etoient expediées d'une autre ma- » nière » (3).

Cette affaire en resta là, et n'était la personnalité d'un de ceux qui y furent mêlés, nous pourrions dire que les désagrements que de Bruyne éprouva provinrent, soit de l'inadvertence du fonctionnaire qui lui délivra un passeport en blanc, soit de sa propre négligence à ne pas vérifier la pièce qui lui était remise. Mais dès que nous avons vu le nom de P. F. Verbeust, nous nous sommes dit qu'il pouvait bien y avoir ici une friponnerie à laquelle celui-ci n'était pas étranger. En effet, pour qui connait les avatars de ce peu intéressant personnage, notre soupçon ne paraitra pas étrange. Comme nous le voyons, en l'an III Pierre François Verbeust était commissaire général des charrois à Anvers; le 17 Prairial an V (5 Juin 1797) il fut nommé commissaire de Police à St. Nicolas, « provisionelyck ende tot » wederroepens » (4). Dès le lendemain de sa nomination, saisie-arrêt était faite sur ses appointements (5) à la requête de son créancier

(1) Proc. verb. com. surv.

(2) Ibidem.

(3) Ibidem.

(4) Resolutieboeck A — 2e partie fo 233 (Arch. Comm.).

(5) Resolutieboeck A — 2e partie fo 234 (Arch. Comm.).

Jacobus Elsten habitant de Hulst. Aussi Verbeust ne resta-t-il pas longtemps en fonctions, et trois mois et demi après sa nomination, soit le 30 Fructidor (16 Septembre 1797) il fut révoqué pour concussion (1). Plus tard il fut employé pendant quelque temps à la municipalité de Haesdonck, et à la date du 14 Frimaire an VII (4 Décembre 1797) l'administration municipale de St. Nicolas écrit une lettre relative à des pièces comptables detournées au secrétaire de Haesdonck en y disant que ces pièces doivent se trouver « dans » le bureau de leur ci-devant employé Verbeust ». Nous espérons pouvoir revenir plus tard plus longuement sur ce personnage.

Mais qu'il nous soit permis de dire qu'il y a cent ans la moralité des commissaires de police de St. Nicolas était de loin au dessous du médiocre.

L'affaire de Bruyne était à peine terminée, que le Comité de surveillance « sur le rapport de Speekaert (2), que trois individus par-

---

(1) Corresp. an V N° 122 de la liasse (Arch. Comm.). — Resolutieboeck A — 2e partie f° 292 (Arch. Comm.) : « Ten vernoemden daeghe Lecture gedaen van de » invitatie ende requisitie aen dese administratie gedaen van wegens den commissaris » van d'uytwerckende maght by dese administratie in date 16en deser maendt beneveus » de acte declaratoire daerby beropen ons daerby observerende dat hy onderigt is » dat de commissarissen van Politie van dit canton in d'exercitie van hunne fonctien » openbarelyck de weth overtreden onder andere dat den commissaris Verbeust pen- » ningen hadde opgeheyscht, soo consteert met de voorn beropen declaratie, waerom- » trent aen dese administratie voor desen ook clagten door eenige inwoonders van » dit canton syn gedaen. Ons opvolgentlyck inviteerende onse attentie te willen fixee- » ren op eenen beteren kens om te vervullen de plaetsen van commissarissen van » politie ende tot dies te employeren borghers van irreprochabel gedragh ende vrien- » den van de constitutie.

» Al welcke overgemerckt is geresolveert gehoort den commissaris van d'uytwer- » ckende macht heden den borgher verbeust per brief te informeren dat by resolutie » van heden, soo midts desen geresolveert wordt, in uytwerckinge van de invitatie » ende requisitie van den commissaris van d'uytwerckende macht by dese administra- » tie toegecomen van wegens verscheyde van hare geadministreerde syne fonctien van » officier van politie der 1e sectie voor dit canton comt te cesseren ende onsen mes- » sagier gelast heden denselven brief aen hem verbeust te behandigen.

Cette lettre très laconique est libellée dans ces termes : « Au citoyen Pierre François Verbeust officier de police de ce canton.

» Citoyen. Nous vous informons par cette que par résolution de ce jour, en vertu » de l'Invitation et requisition du commissaire du pouvoir exécutif près de nous et » d'autres plaintes à nous parvenus de la part des plusieurs de nos administrés votre » fonction d'officier de police de la première section de ce canton vient à cesser. » Salut et fraternite ».

(2) Nous ignorons si Speekaert fut l'un des affidés du Comite. Nous croyons que

» courant le païs etoient fort suspects par leur conversation, nous » résolûmes de les faire conduire par devant nous pour les interro- » ger et examiner leur passeport et autres papiers dont ils étoient » porteurs; et les aiant séparément questionnés et trouvés fort con- » tradictoires dans leurs déclarations et considéré que deux d'entre » eux n'avoit de passes et que le troisième étant porteur de celle de » son camarade étoit muni de deux autres qu'il disait (quoique expe- » dié sur un surnom différent) être toutes deux les siennes : considéré » en outre que d'après l'insertion faites aux dites passes deux d'entre » eux étoient habitant de la commune de Gand : nous arretâmes de » les amvoyer sous escorte militaire au Comité de surveillance de Gand » pour y subir des interrogatoires et être très scrupuleusement exa- » minés sur leur conduite. En conséquence procès-verbal en étant » dressé renvoy fut fait. Lettre expèdiée au dit Comité enjoignant au » commandant de prendre des sages mesures à ce qu'ils fussent bien » gardés en route. Sur quoi il repondit : ceci lui regarder et que du » moment qu'ils lui étoient remis il en devenoit respondant » (1).

Le 1r Nivose (21 Décembre 1794) le Comité de surveillance résolut de saisir directement le Bureau de Police et de sureté générale à Bruxelles de l'affaire de ces « trois individus se disant frères picavet » (2).

Nous venons de voir la réponse que le commandant de St. Nicolas fit le 28 Frimaires aux injonctions du Comité de surveillance; ce brave militaire dut être bien décontenancé lorsqu'il apprit que le 2 Nivose (23 Décembre 1794) le Comité de St. Nicolas avait reçu une « lettre du Comité de surveillance de Lokeren : marquant que nonob- » stant que leur collègue Provost avoit donné les ordres les plus » positives pour faire conduire soigneusement à Gand les trois indi- » vidus qu'il réclame dans le reçu qu'il nous envoye à notre décharge » d'eux (3) en sont évadés en route par la négligence des conducteurs : » sur quoi résolution fut prise d'en donner part au Bureau de Police » et de sureté générale de l'administration centrale de Bruxelles et » d'y joindre copie de la susdite lettre. En conséquence lettre fut » expediée le même jour » (4).

Le 7 Nivòse l'administration centrale approuva la manière d'agir

---

ce ne fut qu'un delateur d'occasion, car nous ne le voyons pas figurer dans le compte des sommes payées par le Comité à ses mouchards.

(1) Proc. verb. com. surv.

(2) Ibidem.

(3) deux.

(4) Proc. verb. com. surv.

du Comité de St. Nicolas dans cette affaire. Nous avons vu que le 13 Nivôse (2 Janvier 1795) le Comité délégua à ses « propres fraix Ballin et van de Voorde auprès de l'administration départementale à Gand relativement à l'affaire des emigrés. Ces délégués avaient aussi pour mission de » conférer avec ces administrateurs sur l'affaire « du nommé Picavet » (1) qui n'était pas parvenu à fuir. Ballin et van de Voorde firent leur rapport le 15 Nivose (4 Janvier 1795) au Comité.

Le 17 Nivôse suivant (6 Janvier 1795) le Comité fit connaitre par lettre à l'administration centrale à Bruxelles « que le nommé Picavet » aiant subi les interrogatoires à Gand nous venoit d'être renvoyé et » dans laquelle nous leur envoyons toutes les pièces relatives à sa » cause pour être examiné et statué à son égard le plutôt possible » (2).

Quel fut le sort de Picavet? Les procès-verbaux du Comité de surveillance sont muets à cet égard. Fut-il mis en liberté? Fut-il transféré à Bruxelles? Devant ce silence, nous penchons pour la première alternative.

***

Parmi les poursuites pour faits qu'on qualifiait de crimes contre la République, nous rencontrons ici dès le 15 Brumaire (5 Novembre 1794), c'est-à-dire au début de l'existence du Comité de surveillance de St. Nicolas l'affaire « Jacques van Nante habitant de Meerdonck, » prévenu d'avoir refusé les assignats » (3).

Le procès-verbal, le mandat d'arrêt, les interrogatoires etc. relatifs à cette affaire furent transmis aux « representans du peuple », en copie authentique et les originaux furent remis à l'administration centrale de la Belgique lors de la suppression des Comités de surveillance (4), et se trouvent actuellement aux archives nationales à Paris. Cette affaire resta en suspens jusqu'au 7 Nivose (27 Décembre 1794), à laquelle date « nous reçumes lettre de l'accusateur public près le » tribunal criminel à Bruxelles tendante à lui transférer sous escorte » militaire le nommé Jean Jacques de Nauw (5) cultivateur à Meer-

(1) Proc. verb. com. surv.

(2) Ibidem.

(3) Ibidem.

(4) Bordereau des pièces que le ci-devant Comité de surveillance supprimé à St. Nicolas fait passer à l'administration centrale de la Belgique.

(5) Une fois de plus nous voyons, qu'à cette époque, pas plus que précédemment, on ne se préoccupait énormément d'écaire les noms propres avec leur orthographe exacte. La plus grande fantaisie était de règle (voir à cet égard : G. van Hoorebeke.

» donck; c'est à laquelle nous avons résolu d'écrire au dit accusateur » et lui observer que les pièces relatives à sa cause étoient remises » aux représentans du peuple et que par le mandat d'arrêt y joint » il constait de l'arrestation de cet individu, qu'il croioit suivant qu'il » en marque dans sa dite lettre ne pas être arrêté : en conséquence » invitation fut envoiée au commandant de la Place afin qu'il mettât » à notre disposition la force armée necessaire pour le conduire le » lendemain à sa destination et lettre fut mise en mains du serjeant » pour remettre au dit accusateur » (1).

Van Nante ou de Nauw fut donc oublié dans son cachot du 15 Brumaire (5 Novembre 1794) jusqu'au 7 Nivose (27 Décembre 1794) par la négligence des « représentans du Peuple et de l'accusateur » Public de Bruxelles » (2).

Environ une semaine après avoir commencé l'examen de l'affaire van Nante ou de Nauw, le Comité eut à remplir des devoirs d'instruction dans une autre affaire d'assignats; mais il s'agissait cette fois d'une accusation de dépréciation d'assignats.

Le 26 Brumaire (16 Novembre 1794) le Comité résolut « de députer » deux membres vers la poste et d'examiner les lettres qui se trou- » vaient hors de la malle, députation fut faite et en conséquence » lettre leur fut remise à l'adresse de P. Polfliet, et l'aiant ouverte » ils y ont découvert un discredit des assignats et correspondance » touchant les circonstances du temps. La lettre fut arrêtée et gardée, » par nous fut fait copie autentique et ensuite lettre y jointe la dite » copie est expédiée au Comité de surveillance à Gand pour faire » des perquisitions de l'auteur que nous crûmes habitants de leur » commune, les invitant de prendre tout et quelconque mesure qu'il » jugeront propres dans de pareilles découvertes » (3).

Études sur l'origine des noms patronymiques flamands). Les scribes régnaient en maitres sur ce terrain.

(1) Proc. verb. com. surv.

(2) Le tribunal criminel de Bruxelles fut institué par arrêté des représentants Haussmann et Briez en date du 24 Fructidor an II (10 Septembre 1794). Ce tribunal était composé de : Coremans, avocat, Président; A. J. Frison, négociant, accusateur public; van der Straeten, boulanger, juge; Contamine, maire de Maubeuge, juge; Marchand, de Maubeuge, juge; Théodore Barbot, ci-devant officier au bataillon de chasseurs, juge; Guillaume, capitaine de la 7e Cie, 1r bat. de la 72e demi-brigade, juge; Hardonin, lieutt au 1r bataillon du Loiret, juge; Auger, volontaire dans la 7me Cie, 1r bataillon de la 72me demi-brigade, juge.

(3) Proc. verb. com. surv.

Le Comité de Gand ne resta pas inactif, et dès le 30 Brumaire (20 Novembre 1794) il annonça au Comité de St. Nicolas « qu'après » visite domiciliaire chez P. Polfliet à Saffelaere pour devoiler sa » correspondance avec son frère à Kemseke il n'avoit rien trouvé » aiant du commun avec la cause » (1). Mais le même jour une nouvelle lettre fut saisie à la poste, copie en fut envoyée au Comité de surveillance d'Anvers avec prière de « faire des perquisitions de » l'auteur que nous croions occuper actement en leur commune et » d'agir à son égard ainsi qu'ils le jugeront à propos » (2).

Le Comité d'Anvers ne fut pas moins diligent. Le 4 Frimaire (24 Novembre 1794) il annonça « qu'après toute information possible il » n'avoit pu déterrer le nommé B. Polfliet vu qu'il n'occupa plus » l'appartement aux trois bonnets qu'il avoit occupé autrefois » (3).

Enfin le 23 Frimaire (13 Décembre 1794) le Comité de St. Nicolas se dessaisit de l'affaire, « et considéré que nous ne pouvions déterrer » le nommé B. Polfliet son correspondant, nous résolûmes de porter » le contenu des dites lettres par abrégé à la connoissance du Comité » de surveillance à Gand : l'invitant d'y fixer son attention et de ne » suspendre leurs instances pour découvrir ledit individu » (4).

Cette affaire eût probablement des suites, car le 28 Nivose (17 Janvier 1795), le Comité à la demande du Bureau de Police et de Sureté Générale, expédia à celui-ci les lettres interceptées qu'il avait en sa possession (5). Nous n'avons pas rencontré dans les Procès-Verbaux du Comité de surveillance mention que d'autres lettres aient été saisies à la poste de St. Nicolas, excepté dans une autre affaire que nous examinerons plus loin. MM. de Potter et Broeckaert, en faisant dans leur Histoire de St. Nicolas une citation relativement au secret des lettres à cette époque, et partant de là pour faire une belle tirade sur la liberté, ont largement abusé du mot célèbre : Donnez moi deux lignes de l'écriture d'un homme et je le ferai pendre.

Pour terminer ce qui est relatif aux assignats dans leurs rapports avec la surveillance exercée par le Comité de St. Nicolas, disons que le 4 Frimaire (24 Novembre 1794) « sur l'invitation que le nommé » Alexander Rousselle vérificateur des assignats du bureau établi en » notre commune, vient nous faire, fut résolu d'écrire lettre au

(1) Proc. verb. com. surv.
(2) Ibidem.
(3) Ibidem.
(4) Ibidem.
(5) Ibidem.

» citoien Charton, commissaire vérificateur des assignats de résidence » Bruxelles, à l'effet de lui observer l'indispensable nécessité de deux » vérificateurs dans un arrondissement d'une si grande étendue que » celui de notre pays et de lui solliciter que le dit Rousselle put » rester à son poste jusqu'à ce que d'autres sujet montés en degré » de capacité requise seroient à même de le remplacer » (1).

Le surlendemain, soit le 6 Frimaire (26 Novembre 1794) le Comité reçut la réponse de Charton, et « vu que nos observations n'étoient » d'aucun effet, et que le dit Alexandre de Rousselle devoit absolument se rendre au poste que le commissaire lui avoit destiné par » sa lettre : Nous résolûmes de lui annoncer que d'après le contenu » d'icelle lettre il devoit s'y rendre au plutôt. Fut députè le citoien » van de Voorde à cet effet » (2).

Si nous avons fait ces deux citations, ce n'est certes pas pour le plaisir de les faire. Mais nous voyons ici ce que nous rencontrerons dans d'autres études que nous nous occupons de faire sur cette époque : des administrations locales composées d'habitants de St. Nicolas (le Comité de surveillance en comprenait six sur huit) s'adresser à l'autorité centrale pour obtenir le maintien de fonctionnaires, de gendarmes ou autres employés Français au service de la Republique Française. C'est là le seul point que nous voulions faire ressortir.

*
* *

Il est une affaire dont le Comité eut à s'occuper pendant plus de deux mois de son ephémère existance et qui mérite un examen spécial.

Le 16 Frimaire (6 Décembre 1794) « sur le rapport fait à notre » séance que le nommé Gille van Puyvelde prévenu de s'avoir laisser » couronner comme roi se trouvât dans les environs de la Clinge sur » le territoire hollandais nous résolûmes de députer notre collègue » Jean François de Cock vers les dits environs à l'effet d'y prendre » des prudentes informations pour le déterrer et en cas de découverte, » d'inviter la municipalité de l'endroit à ce qu'elle voulut prendre » toutes les mesures nécessaires pour nous assurer de sa personne, » le chargeant de remettre à même tems une lettre au commandant » d'Axele à ce sujet » (3).

Nous trouvons nous ici en présence d'une plaisanterie de cabaret qui

---

(1) Proc. verb. com. surv.
(2) Ibidem.
(3) Ibidem.

pouvait être dangereuse pour ses auteurs, ou s'agit-il d'un individu qui avait été proclamé roi d'une société de tir à l'arc, ou de jeu de boules etc.? Nous l'ignorons, les procès-verbaux de l'instruction se trouvant à Paris, et les procès-verbaux des séances du Comité étant muets sur les circonstances du fait imputé à Gille van Puyvelde. Ce que nous savons, c'est que l'incartade (à ce moment c'en était vraiment une) de celui-ci donna lieu a *neuf* dénonciations au Comité (1). Il serait assurément intéressant de connaitre les noms des farouches républicains qui dénoncèrent Gille van Puyvelde, et qui furent probablement alléchés par les primes payées aux délateurs. Mais ce qui est moins compréhensible, c'est le rôle à la fois ridicule et odieux joué par le Comité de surveillance dans cette aventure.

Le Comité que nous avons jusqu'ici vu essayer de concilier les devoirs qui lui étaient imposés par les lois, avec une certaine mansuétude pour ses concitoyens comme particuliers, s'emballe tout-à-coup dans de cette affaire. Nous eussions compris ce zèle outré si les membre du Comité avaient été des Français, mais, comme nous l'avons vu, le Comité comprenait six habitants de St. Nicolas et deux Gantois, donc huit personnes, connaissant par leur origine même les usages du pays, et sachant bien que le royalisme, tel qu'on l'entendait à cette époque, n'avait pas de nombreux partisans en Flandre, et surtout pas à la Clinge, alors petit hameau perdu.

L'affaire eut bientôt des suites fâcheuses pour les amis de Gille van Puyvelde, quatre d'entre eux furent arrêtés, et le 25 Frimaire (15 Décembre 1794) « sur le rapport du sécretaire que les pièces des » quatre prévenus de la Clinge étoient translatées et duement autenti- » quées : nous résolûmes de les envoyer au républicain Frison accu- » sateur public auprès le tribunal criminel à Bruxelles, en conséquence » lettre fut expediée et envoy fut fait le lendemain par notre collègue » de Cock » (2), délégué à Bruxelles pour d'autres affaires, et qui en effet le 26 Frimaire (16 Décembre 1794) emporta pour cette destination « toutes les pièces de nos détenus de la Clinge » (3).

Environ un mois après, soit le 19 Nivôse (8 Janvier 1795) le Comité reçut une « lettre de l'accusateur public près le tribunal criminel à » Bruxelles tendante à lui faire acheminer les nommés B[te] Luyckx,

---

(1) Bordereau des pièces que le ci-devant Comité de surveillance supprimé à St. Nicolas fait passer à l'administration centrale de la Belgique....., sous la côte 1°.

(2) Proc. verb. com. surv.

(3) Ibidem.

» Victoir Janssens, Jean Bolsseus et Frans Kind prévenus d'être cour-
» tisans du prétendu roi de la Clinge » (1).

Ces derniers mots nous font involontairement sourire, malgré qu'il y allât de la tête pour ces malheureux « courtisans » qui devaient faire de singulières et tristes reflexions sur la sottise, nous ne pouvons autrement qualifier, qu'ils avaient commise.

Le même jour le Comité de surveillance invita le « commandant de
» la place pour avoir la force armée pour les conduire à leur desti-
» nation » (2).

Ils partirent sous escorte militaire le lendemain 20 Nivôse (9 Janvier 1795) pour Lokoren, dont le Comité de surveillance avait été prié de « faire accompagner les dits quatre courtisans jusqu'à Termonde par
» la force armée et de faire prendre à ceux de Termonde les
» mesures ultérieures pour qu'ils soient promptement conduit à
» Bruxelles » (3).

Mais entretemps Gille van Puyvelde « le roi de la Clinge » avait échappé aux recherches, lorsque le 8 Pluviose (27 Janvier 1795) « rapport nous étant fait, par un affidé que le nommé Gille van
» Puyvelde se cachoit à la case (?) roiale jurisdiction de St. Gille :
» nous résolûmes d'écrire une lettre aux officiers municipaux de la
» commune de St. Gille susdit y inclus mandat d'amener de cet indi-
» vidi et les invitant très instamment de vouloir attentivement agir
» en acquit de leur office conformément au dit mandat » (4).

Le lendemain 9 Pluviose (28 Janvier 1795) Gille van Puyvelde était arrêté à son tour et conduit devant le Comité de surveillance de St. Nicolas qui « ne tarda pas d'apporter la suite nécessaire » (5) à cette affaire.

Le Comité très-fier de cette capture s'empressa d'écrire « au citoien
» Frison accusateur public près le tribunal criminel à Bruxelles :
» pour lui informer qu'après bien des perquisitions nous avions déterré
» le roi dont les quatre courtisans lui étoient déjà parvenus : lui
» demandant de nous tracer un petit mot d'information si cet individu
» devoit venir joindre ses camarades » (6).

L'accusateur public ne tarda pas à répondre. Le 13 Pluviose

(1) Proc. verb. com. surv.

(2) Ibidem.

(3) Ibidem.

(4) Ibidem.

(5) Ibidem.

(6) Ibidem.

(1r Février 1795) le Comité reçut une « lettre du citoien Frison
» tendante à lui faire acheminer sous escorte cette majesté dont les
» quatre courtisans sont à Bruxelles chez lui, de même un autre qui
» étoit resté en nos prisons : en conséquence invitation fut faite au
» commandant de la place pour le faire transporter le lendemain
» ainsi que l'autre devant le tribunal criminel à Bruxelles remettant
» pour cet effet la lettre d'envoi au caporal avec ordre de l'addresser
» audit accusateur public Frison » (1).

Celui-ci fit connaître le 18 Pluviose (6 Février 1795) « que le nommé
» Gille van Puyvelde fut arrivé à sa destination, mais que le nommé
» de Block n'avoit rien de commun avec l'affaire de lui van Puyvelde
» et que croiant que nous lui aurions envoié le nommé il a fait
» mettre cet aux arrêts soit à porte de Laeken jusqu'à ce que nous
» en aurions disposés, résolu d'y repondre le lendemain » (2).

En effet le lendemain 19 Pluviose (7 Février 1795) le Comité manda à l'accusateur public qu'ils ont mal interpreté sa missive du 15 Pluviose et qu'il y a erreur. Il terminent en demandant quelle « marche nous
» avions à suivre à l'égard de Jean de Block détenu aux arrêts de
» la porte de Laeken » (3).

C'est tout ce que nous pouvons dire de cette lamentable histoire, n'ayant pas eu l'occasion de consulter les documents qui eussent pu nous en donner le dénoûment. Mais dans cette affaire, comme dans celle de de Block, dont nous allons nous occuper, le Comité semble avoir singulièrement oublié les instructions que lui avait données les « représentans du Peuple » lors de son institution et principalement la suivante : « Les Comités discerneront les intentions du Prévenu,
» les artisans, les ouvriers, les indigens, peuvent commettre des fautes
» par erreur ou par ignorance et souvent ils ne font que suivre
» l'exemple de personnes mieux instruites ».

∴

Ce que nous disons là s'applique particulièrement à l'affaire de Block. Ici nous ne devons pas nous guider sur des hypothèses, ayant eu la bonne fortune de pouvoir consulter les procès-verbaux originaux relatifs à cette poursuite. Or donc le 25 Nivose (14 Janvier 1795), le nommé Pierre David Maes, tenancier du cabaret « In den Groenen Bogaert » comparut devant le Comité de surveillance pour y faire une

---

(1) Prov. verb. com. surv.

(2) Ibidem.

(3) Ibidem.

dénonciation, relativement à un fait qui s'était passé chez lui. Procès-verbal de ses déclarations fut fait séance tenante comme suit : (1)

« Vryheid. Gelykheyd.

» Waekzaemheyd.

» St Nicolaes 25 Nivose derde jaer der fransche republique een en » onverdeelbaer.

» Compareerde voor ons members van het comité van waekzaem-» heyd opgerecht binnen de geseyde commune jn persoon Pieter » David Maes herbergier jn den groenen bogaert ook binnen deselve » commune den welken denonceerde dat sondag laest 22 deser maend » nivose jn den avond tsynen huyse js sekeren N. de block gewese-» nen keyserlyken soldaet houdende syne woonplaetse binnen de com-» mune van beleele denwelken ten huyse van hem denontiant gehad » hebbende eenige woordenwisselinge met s' denontiants vrouwe nopens » de jaegers der republique alhier in winterquartier, gecomen is op » de keldercamere van hem denontiant ende aldaer heeft gesegt dat » hy onder keysers dienst hadde geweest ende helpen winnen belgrado » en andere plaetsen jn duitslandt. Waerop den borger Jacobus Lys-» sens tegens hem de block seyde ook geweest te hebben in dienst » ende hy de bock antwoorde gepackt te hebben geweest door de » fransche op den soogenaemden yseren berg ende waert hy aldaer » niet genomen waere geweest dat hy nog voor den keyser soude » vechten seggende voorts dat hy nog keysers was ende denselven in » syn hert droeg wanneer den borger clement hem vraegde of hy » nog keysers was hy de block daer op weder voor antwoorde gaf » dat hy nog keysers was tot jn syn herte slaegende tweemael op » syn borste alswanneer twee der compagnie in huys synde denselven » de block buyten de deure hebben gejaegt.

» Jn teeken van welke hy dese met syn gewoonelyck handmerck » heeft onderteekent ten jaere

» Ons present dit is het handmerck + van pieter David Maes ver-» claert niet te connen schryven (genaamteekend) P. A. Bauters, J. F. » Bauwens. Wy onderschrevene Jacobus Lyssens, Joannes frans bau-» wens, Joannes Clement, pieter anthone bauters, ferdinande van den » bossche en paulus Smet alle jnwoonders der commune van St Nico-

(1) Une traduction officielle se terminant : « Après traduction pour copie con-» forme à l'original (signé) van de Voorde secrétaire » est attachée à la pièce que nous reproduisons ici. Nous avons préféré reproduire le texte original.

» laes voornoemt gecompareert synde voor het geseyde comité ver-
» claeren ende alles teren ten voordeele van het recht om te valideren
» daer ende soo het behoort dat het geval vermaeckt by vooren-
» staende denontiatie in de waerheyd bestaet en oordeelende volgens
» onse kennisse als daerby en present geweest te hebben ende de
» voorenstaende denontiatie naer gedaen voorleesinge ten vollen te
» hebben verstaen.

Genaamteekend « J. Lyssens, J. F. Bauwens, P. A. Bauters, J. Cle-
» ment, paulus de smet, ferdinandus van den bosch ».

Telle est la dénonciation, voyons maintenant ce que de Block va répondre à cette accusation. Il n'est pas nécessaire de dire qu'il fut immédiatement arrêté. Il fut interrogé le 4 Pluviose (25 Janvier 1795). Nous reproduisons textuellement cet interrogatoire (1) :

« Gevraegt synen naem toenaem filiatie ouderdom stiel en woonplaets.

» Geantwoord synen naem te wesen Augustinus Joannes synen toe-
» naem de block zyne filiatie van Joannes synen ouderdom omtrent
» dertig jaeren, synen stiel blouwverwer, syne woonplaetse het gemeynte
» van Sint-Nicolaes.

» 2. Gevraegt hoe lange hy de keyserlyke heeft gedient, wanneer
» hy den dienst heeft verlaeten en by welke occasie hy sig in de
» geconquesteerde landen bevind.

» Geantwoord gedient te hebben jnt regiment van Ligne circa ses
» jaeren, dien dienst verlaeten te hebben ten jaere 1789, en ten tyde
» de keyserlyke troupen jnt nederland hebben geweest dat hy sig
» opgehouden heeft jn holland.

» 3. Gevraegt of het waer is dat hy den 22 Nivose omtrent den
» avond gegaen is ten huyse van den borger david maes herbergier
» in den groenen bogaert in de commune van St Nicolaes.

» Geantwoord geensints te weten aldaer geweest te hebben.

» Gevraegt of het waer is dat hy aldaer op de keldercamer gegaen
» is in de compagnie hy aldaer heeft geavanceert dat hy ten dienste
» van den keyser geweest is ende heeft geholpen in het overgaen
» van belgrado en andere plaetsen in duytsland ende dat den borger
» Jacobus Lyssens ook geseyt heeft in dienst geweest te hebben.

» Geantwoord van alle het gonne hier vooren geene kennisse te
» hebben en selfs noyt jn duytsland geweest te hebben.

» Gevraegt dat hy de block voortsgaende zoude geantwoord hebben
» genomen te syn door de fransche op den soo genaemden yseren

(1) Une traduction officielle est également attachée à l'interrogatoire.

» berg ende waere hy aldaer niet genomen geweest hy nog soude » vechten voor den keyser seggende boven dies dat hy keyserlyk was » ende den selven nog jn syn herte droeg.

» Geantwoord, geene kennisse te hebben aen alle tgonne by vooren- » staende artickel seggende ter contrarie zulex onmogelyk te syn » vermits hy ingeval van wederkomste der keyserlyke syn Land soude » moeten verloochenen.

» Gevraegt of den borger Clement hem syn discours afnemende » hem vraegde of hy nog keyselyk was zoude geantwoord hebben » tot in het hert slaegende tweemael op syn borste als wanneer het » geselschap verontweirdig van syne redevoeringe hem aen de deure » heeft gestelt.

» Geantwoord den voorschreven artickel te ignoreren, daer by voe- » gende dien avond dusdanig bedranckt te hebben geweest dat hy » onbequaem was ter straete over te gaen ende selfs dien nacht in » eenen gracht te hebben blyven slaepen.

» Naer gedaene voorlesinge den comparant segt alle syne antwoor- » den hiervoren te bestaen jn de waerheid met deze verclaeringe dat » hy niet meer by te vougen hebbende daer hy bleef persisteren jn » teeken van welke hy dese gesaementlyk met de voornoemde mem- » bers met syn gewoonelyk handmerck heeft ond[t] ten jaere maende » en dag als boven.

» Dit is het merck + van Aug[s]
» Joannes de block verclaert
» niet te connen schryven.

» van de voorde
» comme secretaire.

B. van Puyenbroeck
bonaventuer
van de Winckele.

Tels sont les faits de la cause.

Dès le 25 Nivose, le Comité de surveillance avait donné connaissance de la denonciation à l'administration centrale et le 4 Pluviose, jour auquel de Block avait été interrogé, le Comité résolut « d'écrire une » seconde lettre à la dite administration centrale concernant le nommé » Augustin Jean de Block en arrestation dans la conciergerie de » notre commune comme étant prévenu des propos contrerevolution- » naires : tendante la dite lettre à savoir la marche que nous devions » suivre dans l'affaire de cet individu » (1).

Nous avons vu, en nous occupant de l'affaire Gille van Puyvelde,

---

(1) Proc. verb. com. surv.

que de Block avait été envoyé par erreur à Bruxelles à la disposition de l'accusateur public, et que celui-ci l'avait mis aux arrêts à la porte de Laeken jusqu'à ce que le Comité de surveillance de St. Nicolas en eût « disposé ». Nous avons vu aussi que le 19 Pluviose (7 Février 1795) le Comité demanda à Frison comment il devait agir à l'égard de de Block. L'administration centrale ne répondit que le 28 Pluviose (16 Février 1795), faisant parvenir en même temps au Comité un « arrêté de l'administration centrale et supérieure à bruxel- » les renfermant l'élargissement de pierre augustin de block. Sur quoi » nous résolûmes d'envoyer copie autentique dudit arrêté au republi- » cain frison : vu que cet individu à lui envoyé à bruxelles est mis » aux arrêts à la porte de Laeken et que par ainsi nous croions de » notre devoir de l'en informer pour qu'il put lui donner sa liberté » en conséquence » (1).

La leçon que le pouvoir central donnait ici au Comité de surveillance pour refréner son zèle intempestif dans cette affaire, ne put malheureusement plus lui profiter, puisqu'elle ne lui arrivait que lorsque le Comité tenait son avant-dernière séance.

Ce qu'il y a de plus étonnant dans cette affaire c'est la créance attachée par le Comité à la dénonciation d'un cabaretier contre un client ivre qui avait fait quelque tapage dans son établissement, à tel point qu'on l'avait finalement jeté à la porte « buyten de deure » gejaecht » ; et aussi ce qui dépasse l'imagination, c'est l'importance donnée par le dénonciateur à des propos vagues tenus par un ivrogne, que d'autres buveurs réunis dans cette auberge avaient préalablement taquiné, et excité à en dire davantage. Tous ceux qui ont pratiqué les affaires judiciaires savent combien peu de créance on peut, en général, attacher aux témoignages — tantôt trop circonstanciés, tantôt trop laconiques, selon le degré d'intérêt qu'ils y ont — des cabaretiers. Et c'est là croyons nous ce qui va nous donner le clef du mystère. Nous avons vu, que de Block avant de commencer sa profession de foi impérialiste, avait eu avec la cabaretière « eenige » woordenwisselinge nopens de jaegers der république hier in winter- » quartier ». Or, si l'on considère que l'on rencontre dans les états de logements militaires de l'époque, l'auberge « Groenen Bogaert », tenancier « David Maes », comme ayant toujours servi de cantonnement aux troupes de la république, nous pouvons aisément comprendre pourquoi David Maes fut si empressé à aller dénoncer ce pauvre

(1) Proc. verb. com. surv.

diable de de Block au Comité de surveillance. Un autre mouchard — qu'on nous pardonne ce mot trivial, c'est le seul qui rend bien notre pensée — du Comité de surveillance : P. Frissyn, était tenancier du cabaret : « het Worstenhuys » et était également favorisé pour les logements militaires. Mais n'il y a-t-il pas un vieux brocard qui dit que l'intérêt est la mesure des actions ?

* * *

Sous la date du 26 Brumaire (16 Novembre 1794), donc peu de jours après l'établissement de Comité de surveillance, nous trouvons aux procès-verbaux des séances de celui-ci : « Eodem reçumes lettre » du citoien Lemaire adjudant-major commandant le détachement à » St. Nicolas pour avoir le procès-verbaux de Jean Verbeke à l'elfet » de les envoyer au citoien de Hay commandant de la place à Anvers, » ce qui n'est accordé, mais résolu de nous rendre nous même à » Anvers chez ledit commandant ». Jean Verbeke, comme de Block, était, comme nous le verrons bientôt, également prévenu d'avoir tenu des propos antirévolutionnaires.

Nous avons vu, lorsque nous avons examiné ce qui concerne l'agence de commerce, que à la demande de la municipalité deux membres du Comité (Balliu et van de Voorde) furent désignés pour accompagner une délégation de celle-ci chez Donnoville, commissaire des guerres à Anvers. A leur retour de ce voyage (29 Brumaire — 19 Novembre 1794) Balliu et van de Voorde rapportèrent au Comité « par même » occasion s'être transportés chez le commandant de la place pour » lui temoigner notre étonnement de ce que l'adjudant-major Lemaire, » nous avoit demandé toutes les pièces et procès-verbaux touchant » la cause du nommé Jean Verbeke, détenu comme étant prévenu » d'avoir tenu des propos contrerévolutionaires, disant les devoir lui » remettre, que ledit commandant leur a répondu les causes crimi- » nelles n'être aucunement de son ressort, mais qu'ils auroient bien » fait de la communiquer au Comité de surveillance; après ils s'y » sont rendus pour fraterniser avec eux et leur faire la communication » susdite et leur demander si comme ne sachant de quelle manière » ils devoient s'en prendre pour la faire juger, ils auroient jugé à » propos que nous la portâmes par devant le tribunal criminel établi » en leur commune ou bien par devant celui établi à Bruxelles, sur » quoi ils repondirent leur opinion être que nous la devions porter » directement à l'accusateur public du tribunal établi à Bruxelles » (1).

(1) Proc. verb. com. surv.

Le 11 Frimaire (1r Décembre 1794) le Comité résolut « de députer » nos collègues van Voorde et Stobbelaers vers les représentans du » Peuple à Bruxelles, à l'effet d'y prendre des éclaircissements tant » quant à la poursuite de nos dénonciations que quant aux plusieurs » autres articles repris dans nos lettres précédentes » (1).

Van de Voorde et Stobbelaers partirent le lendemain pour Bruxelles et ne rentrèrent de leur mission que le 20 Frimaire (10 Décembre 1794) suivant. Comme d'habitude ils firent leur rapport au Comité le même jour, et il en ressort qu'ils ont « remis aux représentans du » Peuple toutes les pièces et procédures de nos détenus Verbeke et » van der Meyden, et qu'ils » (les représentans du Peuple?) « avoient » dit d'expédier un ordre au commandant de cet endroit à l'effet de » les traduire au tribunal criminel à Bruxelles » (2).

Jean Verbeke avait-il été oublié à la conciergerie de St. Nicolas? On pourrait le supposer. Toujours est-il qu'à certain moment il s'adressa aux « représentans du Peuple ». En effet le 16 Nivôse (5 Janvier 1795), soit environ un mois après le retour de van de Voorde et Stobbelaers à Bruxelles, le Comité de surveillance reçut une « lettre du représentant du Peuple Briez datée du 26 Brumaire » (16 Novembre 1794) (3) où il nous informe de la pétition faite » par le citoien Verbeke et nous demande de l'instruire sur les » motifs de son arrestation le plus promptement possible sur quoi » nous résolûmes d'expédier lettre vers ledit représentant : et de lui » y témoigner notre étonnement sur ce que sa dite lettre datée du » 16 Brumaire ne nous étoit parvenue qu'au 16 Nivose ainsi que sur » ce qu'il nous y demande les motifs de son arrestation : tandis que » toutes les pièces relatives à sa cause avant l'envoi de la lettre ont » été deposées en mains de son secrètaire par notre collègue Stobbe- » laers lors de sa députation vers lui (4) : en conséquence expédition » en fut faite le lendemain » (5).

Le 17 Nivose (6 Janvier 1795) le Comité écrivit au bureau de

---

(1) Proc. verb. com. surv.

(2) Ibidem.

(3) Il y a ici certainement une erreur dans les procès-verbaux du Comité. Plus loin nous verrons que la même lettre est mentionnée comme datée du 16 Brumaire, et c'est justement le 26 Brumaire que nous rencontrons la première fois l'affaire Verbeke comme étant déjà en instruction, puisque l'adjudant-major Lemaire réclame les procès-verbaux.

(4) Du 11 au 20 Frimaire (1—10 Décembre 1794).

(5) Proc. verb. com. surv.

police et de sureté générale « touchant l'affaire de Jean Verbeke plus » amplement traité dans le procès ci-devant séance du 16 » (1).

Onze jours seulement après (28 Nivose — 17 Janvier 1795), le Comité reçut « des administrateurs du Bureau de Police et de sureté » générale un arrêté concernant le nommé Jean Verbeke » (2). Cet arrêté renvoyait Jean Verbeke devant le tribunal criminel d'Anvers. En effet le 29 Nivose (18 Janvier 1795) « invitation fut faite » par le Comité de surveillance « au commandant de notre place pour » qu'en conformité de l'arrêté à nous parvenue il fit transporter sous » garde militaire le nommé Jean Verbeke devant l'accusateur public » près le tribunal criminel à Anvers » (3); et le 30 Nivose (19 Janvier 1795) « nous envoiames devant le tribunal criminel à Anvers le » nommé Verbeke et remettâmes au chef des conducteurs une lettre » à l'addresse du républicain Barré y incluse copie autentique de » l'arreté du Bureau de police porté contre lui » (4).

Le Comité de surveillance avait envoyé, avons nous vu, de Block par erreur à Bruxelles, alors que l'accusateur public Frison réclamait Verbeke, qui était déjà transféré depuis vingt jours à Anvers. En dehors de cet incident, le Comité n'eut plus à s'occuper de cette affaire jusqu'au 24 Pluviose (12 Février 1795). Ce jour là « se présenta à notre séance le republicain Barret accusateur public près » le tribunal criminel à Anvers accompagné de deux Juges dudit » tribunal nous requérant de faire comparaitre devant eux le nommé » Désiré Steurbai servante à Waesmunster, Thomas Verbeke fils de » Jean et le notaire de brabander bailli audit Waesmunster. Nous » requérant aussi de prendre des informations sur ce qu'étoient devenus les nommés Louis paris et Joseph choneur, dénonciateurs de » Jean Verbeke avec ordre (en cas de déconverte) de les faire traduire sur le champ devant lui à Anvers.

» Le dit accusateur nous requit en outre de prendre et ensuite lui » donner des renseignemens sur la conduite de Josse goetgebuer dont » l'affaire étoit sous ses mains. Là dessus nous ne tardames pas à » faire comparaitre desirée Steurbai, thomas verbeke et le notaire » de brabander; et pour les nommés paris et choneur nous correspondames sur le champ avec le Comité de surveillance de termonde

(1) Proc. verb. com. surv.
(2) Ibidem.
(3) Ibidem.
(4) Ibidem.

» pour qu'ils fissent des perquisitions des dits individus et en cas de
» découverte les transportassent vers nous pour ensuite être traduit à
» leur destination. Quant au nommé Josse Goetgebuer nous résolûmes
» de nous informer très scrupuleusement sur sa conduite et d'après
» les renseignemens qui nous en seroient donner; porter notre avis
» au citoien accusateur susdit » (1).

Un des dénonciateurs, Choneur, fut bientôt arrêté. Le 26 Pluviose (14 Février 1795) le Comité de St. Nicolas reçut une « lettre du » Comité de surveillance de Termonde avec le nommé Joseph Choneur, » afin d'après la réquisition de l'accusateur public être conduit au » tribunal criminel d'Anvers » (2). Les procès-verbaux, voyons nous, parlent de l'arrivée de Choneur, comme s'il s'agissait de la réception d'un ballot; son transfèrement à Anvers y est relaté de la même » manière à la date du 27 Pluviose (15 Février 1795) : « Eodem » lettre à l'accusateur public près le tribunal criminel à Anvers avec » les pièces y jointes et le nommé Louis Chomar » (3).

Comme dans l'affaire van Puyvelde nous sommes obligé de nous arrêter ici, faute d'avoir sous la main des documents se rapportant à la suite de cette poursuite. Une chose curieuse à relever cependant, c'est le renvoi des dénonciateurs et du dénoncé devant le tribunal criminel. C'était là une situation qui n'est pas commune, et qui tendrait à démontrer, comme nous avons d'ailleurs déjà pu le voir à propos de l'affaire de Block, que lorsqu'il s'agissait de petits et d'humbles, les accusateurs publics près les tribunaux criminels du pays conquis n'étaient pas aussi féroces qu'on pourrait bien le croire. Ce n'est qu'une hypothèse, car il est toujours dangereux de conclure de quelques cas particuliers à la généralité des faits.

* * *

Comme nous l'avons déjà vu, la cherté et la rareté des vivres étaient excessives par suite des réquisitions multiples des généraux et des agences de commerce. Malgré les lois draconiennes défendant l'exportation des grains, et qui ne parvenaient cependant pas à l'empêcher, les marchés étaient dégarnis. L'avilissement des assignats et la loi du maximum avaient encore davantage diminué la circulation des denrées. Le numéraire n'existait plus qu'à l'état de souvenir. Aussi le malaise général était-il énorme, pas un marché n'avait lieu

(1) Proc. verb. com. surv.
(2) Ibidem.
(3) Ibidem.

dans n'importe quelle commune sans donner lieu à du tumulte et à des bagarres. L'équilibre économique était momentanément rompu, comme il arrive chaque fois qu'un gouvernement a recours à des moyens artificiels pour faire, soit hausser, soit baisser le prix des objets de première nécessité.

Le 8 Frimaire (28 Novembre 1794) le Comité de surveillance eût à s'occuper du marché de Tamise. « Eodem sur les plaintes que » différens habitans de la commune de Tamise nous vinrent faire que » plusieurs excès se commettaient au jour des marchés, nous résolû- » mes d'inviter la municipalité de Tamise à l'effet qu'elle tint la main » au bon ordre du marché et que dorénavant le moindre excès ne » s'y commettât, pour cet effet lettre fut expédiée sur le champ » (1).

Comme à cette époque on criait en toutes circonstances à l'accaparement des denrées, le Comité ouvrit, à la suite de ces plaintes, une instruction : dans la plupart des cas similaires ces instructions aboutissaient à des poursuites personnelles contre le chef de la commune où les faits tumultueux s'étaient produits, faits que la municipalité n'avait pu, la plupart du temps, ni prévoir, ni prévenir.

Aussi le 26 Frimaire (16 Décembre 1794), « nous fimes lecture de » la dénonciation faite à charge du nommé Joseph de Coninck, savon- » nier et Bourgmaitre de la commune de Tamise et après l'avoir » mûrement examinée nous crumes y trouver toute matière pour pro- » noncer mandat d'arrêt contre lui ; mais comme cet homme étoit » revêtu d'une charge publique et par la saisie de sa personne le » service public devoit immanquablement en souffrir : nous résolûmes » pour ne pas entrer une marche indirecte et nous mettre à l'abri » de nous compromettre ; d'écrire à ce sujet au républicain Jacobs » prest du Comité de surveillance de Bruxelles : pour qu'il nous » avisât de quelle manière nous devions nous en prendre dans cet » affaire,....... ensuite lettre fut dépêchée ; et nommé notre collègue » de Cock pour la porter ainsi que toutes les pièces de nos détenus » de la Clinge....... » (2).

Les membres du Comité de surveillance n'aimaient pas à se compromettre comme nous venons de le voir, et comme nous nous en apercevrons à l'instant. Le 1r Nivôse (21 Décembre 1794) « nous reçumes » lettre du républicain Jacobs Président du Comité de surveillance à » Bruxelles touchant la marche que nous lui avions demandé, la trace

---

(1) Proc. verb. com. surv.

(2) Ibidem.

» de marche que nous devions suivre dans l'affaire du Bourgemaitre » de Coninck et après lecture ne l'aiant satisfaisante et sans assez » d'éclaircissement nous résolûmes de nous addresser directement à » l'administration centrale section de police et des tribunaux pour » de cette voie là être plus surs d'un fait sur lequel nous balan- » çâmes » (1).

Le Comité malgré la demande d'instructions faite au Comité de surveillance de Bruxelles n'avait pas encore ses apaisements, car le 4 Nivose (24 Décembre 1794) « sur l'examination des pièces regar- » dant l'affaire du citoien Joseph de Coninck Bourguemaitre à Tamise » nous résolûmes de les envoier aux administrateurs des Bureau de » Police et Générale de l'administration centrale à Bruxelles pour en » savoir la marche que nous avions à suivre. En conséquence lettre » fut expediée et envoi fut fait le même jour » (2).

Le Comité n'avait pas osé décerner un mandat d'arrêt contre Joseph de Coninck et l'administration centrale n'osa non plus; elle s'arrêta à un moyen terme : le mandat d'amener. En effet le 12 Nivôse (1r Janvier 1795) le Comité reçut une « lettre de l'administration centrale » et supérieure de la Belgique touchant le nommé Joseph de Coninck » marchand huilier et Bourguemaitre de Tamise : avec un arrêté qui » nous trace la marche que nous avions à suivre dans cette partie » de nos fonctions y inserré pouvoir de décerner mandat d'amener » contre lui et de le poursuivre ultérieurement s'il y eût lieu.

» Eodem ensuite dudit arrêté nous décernames mandat d'amener et » primes toutes les mesures mesures nécessaires pour cet effet » (3).

Nous avons vu que le mandat d'amener consistait en une simple lettre invitant le prévenu à comparaitre à l'interrogatoire. Le mandat d'amener pouvait être transformé en mandat d'arrêt si l'information donnait des preuves. Les mandats d'arrêt étaient exécutés par les commandants des troupes de la république.

Joseph de Coninck satisfit au mandat d'amener, fut interrogé par le Comité et le 21 Nivose (10 Janvier 1795), celui-ci toujours prudent et évitant de se compromettre, envoie une « lettre à l'administration » centrale section de police et des tribunaux touchant l'affaire de » Joseph de Coninck Bourguemaitre de Tamise, y incluses toutes les » pièces y relatives et énoncées dans la dite lettre » (4).

(1) Proc. verb. com. surv.
(2) Ibidem.
(3) Ibidem.
(4) Ibidem.

L'administration centrale ne fut non plus très pressée de prendre une décision, et ce ne fut qu'une semaine après avoir reçu le dossier, soit le 28 Nivôse (17 Janvier 1795), que l'administration centrale et supérieure de la Belgique transmit au Comité de surveillance une » lettre et l'arrêté qu'elle avoit porté contre le Bourguemaitre de Coninck » où la dite administration nous mande que toutes les pièces regar- » dant son affaire sont transmises à l'accusateur public près le tribu- » nal criminel établi à Anvers » (1).

Le même jour « insinuation nous fut faite de la part de Joseph » de Coninck d'une petition faite aux représentans du peuple : où les » dits représentans demandent notre avis : sur quoi nous résolûmes » de le donner » (2).

Le Comité eut besoin de deux jours pour libeller cet avis. Joseph de Coninck n'était pas resté inactif. En effet le 1r Pluviose (20 Janvier 1795) « nous envoiames notre avis aux représentans du Peuple à » Bruxelles sur la pètition de Joseph de Coninck, y joint copie d'un » avis fait insinuer par le dit de Coninck à notre Comité » (3).

Le mèmoire justificatif que Joseph de Coninck fit « insinuer » au Comité, ne lui fut pas d'une grande aide, car le 3 Pluviose (22 Janvier 1795) « reçùmes lettre de l'accusateur public près le tribunal » criminel à Anvers portant requisition de lui envoier sous bonne » garde le nommé Joseph de Coninck Bourguemaitre de Tamise en » consequence invitation fut faite au commandant de la place » (4).

Le lendemain 4 Pluviose (23 Janvier 1795) le Comité transmit une « lettre à l'accusateur public près le tribunal criminel à Anvers lui » envoiant (poar satisfaire à sa requisition) le nommé Joseph de Coninck » sous bonne garde » (5).

De quoi le bourgmestre de Tamise était-il accusé? Quel avis le Comité donna-t-il sur sa pétition aux « représentans du Peuple »? Quel fut son sort devant le Tribunal criminel d'Anvers? Les procès-verbaux du Comité de surveillance sont muets à cet ègard.

*
* *

Les différents Comités de surveillance étaient en correspondance entre eux et se chargeaient réciproquement de divers devoirs de police judiciaire. Ainsi le 21 Brumaire (11 Novembre 1794) le Comité

(1) Proc. verb. com. surv.
(2) Ibidem.
(3) Ibidem.
(4) Ibidem.
(5) Ibidem.

de surveillance d'Alost transmit au Comité de St. Nicolas une lettre « portante que le nommé van der Stock chapelier étant poursuit par » la loi, y étoit échappé, nous enjoignant de prendre les mesures » les plus sages pour le déterrer, et y inclus signalement de sa per- » sonne » (1).

Le Comité de St. Nicolas fit immédiatement parvenir une copie de la lettre et du signalement au Chef-Collège du Pays de Waes « pour » qu'ils en prévinrent les officiers de police de toutes les communes » de leur arrondissement et leur firent prendre les mesures les plus » promptes à cet égard » (2). Le signalement fut également transmis « au citoien commandant à St. Nicolas pour qu'il put donner les » ordres aux postes respectifs de son commandement » (3).

Une autre fois c'est le Comité de St. Nicolas qui prie le Comité de Lokeren de prendre « les mesures qu'ils jugeroient à propos à » l'égard du nommé van Hecke leur habitant depeint comme accapa- » reur d'assignats » (4) (26 Brumaire — 16 Novembre 1794) ; on pourrait se demander quel profit cet « accapareur d'assignats » pouvait bien trouver à ce genre de commerce. Mais la chose se comprend si l'on considère que l'accaparement pratiqué par van Hecke était corrélatif à la dépréciation que faisait Polfliet de ces mêmes assignats (5). De nombreuses associations de ce genre existaient dans le pays. Une partie des associés dépréciait le papier-monnaie de la république, d'autres cointéressés le rachetaient à vil prix et une troisième partie des associés remettaient les assignats en circulation avec un petit gain. L'agiotage ainsi pratiqué ne devait évidemment pas plaire au gouvernement. Aussi ceux qui s'y livraient s'exposaient-ils aux poursuites. Ce genre d'opérations permit à plusieurs spéculateurs du temps de réaliser d'assez jolies fortunes.

Le 11 Frimaire (1r Décembre 1794) le Comité de Lokeren prie le Comité de St. Nicolas « d'assigner à comparaitre devant eux » Comité de Lokeren « les nommés Jacques Joseph Guersouille et frans van den » bossche nos habitants, sur quoi nous résolûmes d'y satisfaire et en » conséquence nous assignâmes lesdits personnes et nous envoyâmes » l'ajournement par la poste au Comité susdit » (6). Mais le 25 Fri-

(1) Proc. verb. com. surv.
(2) Ibidem.
(3) Idem.
(4) Ibidem.
(5) Voir plus haut.
(6) Proc. verb. com. surv.

maire (15 Décembre 1794) suivant, le Comité de St. Nicolas « aiant » examiné la dénonciation faite par le nommé Bernard van den Bosch, » ainsi que la lettre à nous écrite par le Comité de surveillance de » Lokeren en date du onze Frimaire et les renseignemens successifs » que nous en tenons, par où le dénonciateur de même que son » témoin le nommé Gersouille nous doivent paraître infiniment sus- » peçts et que d'ailleurs cette affaire semble résulter d'une autre » litispendante audit Comité de Lokeren nous résolûmes de l'y ren- » voyer pour par le même y être apportée telle suite qu'il aurait » jugé appartenir » (1).

Il semblerait ici, comme dans l'affaire Verbeke, que l'impunité n'était pas toujours acquise aux dénonciateurs qui ultérieurement paraissaient « suspects » dans leurs déclarations.

Le 19 Frimaire (9 Décembre 1794) « les Comités de surveillance » d'Alost et de Gand nous envoyent lettre touchant le nommé de » Waepenaert y joignant son signalement et nous marquant que des » ordres les plus strictes étoient donnés par les Représentans du » Peuple pour en cas de découverte arrêter cet individu : pour cet » effet ils nous invitent de travailler de concert avec eux et d'em- » ployer tous les moyens possibles dans les endroits de notre arron- » dissement où il a des parens et probablement il se pourroit » cacher : sur quoi nous résolûmes de députer nos collègues Smet » et van Puyenbroek vers la commune de Beveren pour y prendre » les mesures les plus promptes à ce sujet ainsi que dans notre » commune dans les maisons où il étoit accoutumé de fréquenter. » Ce qui se fit cependant sans en tirer le moindre succès » (2).

Le mode de procéder aux premières investigations pour rechercher un accusé était donc le même il y a cent ans qu'aujourd'hui, pour arriver quelquefois comme maintenant, à un même résultat négatif. Nous avons vu dans deux circonstances quel était quelquefois le sort réservé aux délateurs. Les fonctionnaires de la république n'étaient pas non plus à l'abri de toute poursuite. Ainsi le 26 Frimaire (18 Décembre 1794) le Comité de Gand fit parvenir au Comité de St. Nicolas « le signalement du nommé Hulin natif de la commune d'Hari- » nés (3) et commissaire de la république, nous résolûmes d'envoyer » même signalement et lettre au Comité de surveillance d'Anvers, les

(1) Proc. verb. com. surv.

(2) Ibidem.

(3) Haringhe (Fl. occ.)?

» invitant de ne negliger aucun moien pour découvrir le dit individu » et de l'arrêter en cas de découverte » (1).

Mais quelquefois *l'intention* passée d'une personne faisait l'objet d'une denonciation. Ainsi le 16 Pluviose (4 Février 1795) le Comité envoie une « lettre aux membres du Comité de Termonde touchant » l'information à nous faite par le citoien Cammaert receveur des » Domaines nationaux au bureau de cette commune que le greffier » de Mulder de leur commune se seroit proposé de s'échapper à » l'entrée des troupes républicaines avec les archives et le trésor de » leur païs et que par la suite ce transport ne lui aiant pu réussir » il aurait fait passer des objets principaux et du numéraire à l'en- » nemi ; leur invitant de ne pas négliger aucune mesure de leur » surveillance pour découvrir la vérité et de leur en prendre en » acquit de leur charge » (2).

***

Nous avons vu, lorsque nous nous sommes occupé des démêlés du Comité de surveillance avec le Chef-Collège, que le Comité était un rouage de la machine administrative de l'époque.

Les autorités républicaines voyaient des accapareurs partout et ne se lassaient pas de chercher à les découvrir et à les punir. Il en était de même des contrebandiers à l'importation pour les articles provenant des puissances avec lesquelles la République était en guerre, et des contrebandiers à l'exportation pour les grains et les denrées. Il n'est donc pas étonnant qu'une bonne partie des instructions données par les « représentans du Peuple » aux Comités de surveillance s'en occupent. Dès le 18 Brumaire (8 Novembre 1794) le Comité de St. Nicolas députa Ballin et van de Voorde « vers les villages de » Rupelmonde, Chemseke et Thielrode à l'effet d'y prendre des in- » formations sur les accaparemens, sur Personnes qui cachent leurs » marchandises ou d'autres qui font des efforts criminels à faire pas- » ser des denrées aux Ennemis, et généralement sur tout ce qui » pourroit nuire à la bonne cause, enjoignant en même temps aux » officiers municipaux de chacune des susdites communes d'avoir l'œil » bien fixé sur des monstres pareils et sur tous autres qui par leur » conduite ou discours se montrent ennemis de la République et du » Peuple pour que la plainte par eux faite, nous agissions à leur » charge » (3).

(1) Prov. verb. com. surv.

(2) Ibidem.

(3) Ibidem.

On peut en inférer que les « monstres pareils » le plus soupçonnés d'accaparement, étaient les malheureux qui cherchaient à cacher leurs grains, denrées, marchandises et numéraire, pour que ceux-ci ne puissent plus tomber aux mains des envahisseurs, dont les réquisitions se suivaient et épuisaient le pays conquis.

La mission de Balliu et de van de Voorde ne se bornait pas à cela. Ils devaient dans les communes qu'ils avaient à visiter, « examiner si » la publicité requise s'apporte aux différentes proclamations, arrê- » tés » (1).

Ils étaient également chargés d'éclairer les administrations de ces communes sur tout ce qui concernait les passeports, et comme conséquence leur enjoindre « d'exercer une police sévère sur les vaga- » bonds et les gens sans aveu » (2).

Si le Comité n'avait jamais dû donner d'autres instructions que ces dernières, tous les honnêtes gens eussent certainement approuvé la manière de gouverner des républicains français, malheureusement la première partie de cette mission contraste lamentablement avec la dernière, et détruit la bonne impression que celle-ci nous laisse.

Nous avons indiqué sommairement ci-dessus que la contrebande d'exportation était un des grands soucis des envahisseurs, et tous les fonctionnaires du nouveau régime avaient à s'en occuper régulièrement.

Le 27 Brumaire (17 Novembre 1794) le Comité de Gand fait parvenir au Comité de St. Nicolas une lettre « nous y informant que » par les extrêmes frontières de notre pays il se faisait un commerce » illicite des grains sur Middelburg, commerce qui ne peut aboutir » qu'à favoriser les ennemis et dépouiller les braves républicains d'une » ressource de subsistance de première nécessité. Résolûmes de députer » notre collègue frans de Cock vers les dites frontières, à l'effet d'y » prendre des informations à ce sujet l'enjoignant de remettre aux » commandans d'Axel, d'Hulst, de Kieldrecht et de Liefkenshoek, » une lettre portant invitation d'y prendre les précautions nécessaires, » de même de se transporter par devant les officiers municipaux de » Kieldrecht et de Calloo, le tout en conformité de la commission à » lui délivrée pour cet effet. Eodem comparut le receveur Chantienne » lequel sur les interrogatoires à lui faits touchant l'arrêt de contre- » bande, aiant eu lieu au 29 Juillet 1794 (stile esclave) déclara qu'à

(1) Proc. verb. com. surv.

(2) Ibidem.

» la dite date, les armes impériales n'étoient plus exposées aux » bureaux de St. Nicolas, de Kieldrecht et du fort St Jean, que » l'arrêt fut fait par le nommé Lecomte employé de ce département » et par l'employé Lison de St Laurent, département de Bruges et » que les superscriptions étoient : Bureau des droits d'entrée et de » sortie de la république » (1).

En un mot, l'étiquette était changée, les principes étaient saufs, et les contribuables continuaient à payer. de Cock qui avait été envoyé en mission aux frontières, rentra le 1r Frimaire (21 Novembre 1794) et d'après le rapport qu'il fit au Comité, nous voyons « qu'après toute » perquisition possible il n'a rien pu decouvrir ». Il se contentait de rapporter les récépissés des lettres qu'on l'avait chargé le 27 Brumaire de remettre à divers fonctionnaires, mais il avait aussi rapporté une « déclaration de la municipalité relative à la conduite du » citoien commandant dudit Liefkenshoek, où il y a entre autre » qu'il a eté muni de bons papiers pour faire la réquisition dont il » leur avoit frappé » (2).

Le Comité demanda des explications au commandant de Liefkenshoek et le 22 Frimaire « aiant examiné le mémoire à nous présenté » par le citoien capitaine Pingnet commandant à Liefkenshoek touchant » le citoien Lemaire adjt major aubi deux au 10me Bataillon du Pas » de Calais nous résolûmes de renvoyer ledit mémoire avec lettre de » notre part au citoien de Hay commandant la place d'Anvers ».

Le Comité s'étant ainsi dessaisi de l'affaire n'eût plus à s'en occuper.

Lorsque nous examinions l'affaire Polfliet nous eûmes l'occasion de dire que dans une autre circonstance le Comité intercepta encore une lettre. Le 1r Nivose (21 Décembre 1794) le Comité « ayant interceptée » lettre anglaise à l'adresse de Jemis Juring et fils à Middelbourg » nous primes tous les éclaircissemens possibles du porteur : qui nous » déclara l'avoir pris à la cour de Vienne à Gand : c'est sur quoi » nous résolûmes de la renvoyer à la surveillance de Gand avec une » autre lettre relative à la précedente » (3).

Il est très probable que cette lettre fut saisie lorsque le porteur vint faire viser son passeport au Comité de surveillance. Il y avait dans l'espèce deux circonstances qui obligeaient le Comite, s'il voulait suivre ses instructions, à saisir cette missive : elle était écrite en

---

(1) Proc. verb. com. surv.

(2) Ibidem.

(3) Ibidem.

langue anglaise et adressée à des correspondants habitant en pays ennemi, et y faisant le commerce. Le 13 Nivôse (2 Janvier 1795) le Comité écrivit à cet égard à l'administration centrale, et le 28 Nivose suivant (17 Janvier 1795) elle envoya la lettre saisie à cette même administration en même temps que les lettres interceptées pendant l'instruction de l'affaire Polfliet.

Sous la date 27 Frimaire (17 Décembre 1795) nous trouvons aux procès-verbaux des séances du Comité de surveillance la mention suivante : « Eodem sur l'invitation de Péat, Lefebre et fils à Tournai » à être présent dans la visite de leurs marchandises pour percevoir » les droits qui pourroient être dus et verifier la sincérité de la décla- » ration, selon l'arrêté des représentans du Peuple en date 13 Fri- » maire dernier, nous nommâmes notre collègue van de Voorde; qui » vint nous rapporter d'avoir rempli l'objet de la mission » (1).

Nous avons vainement recherché l'arrêté des « représentans du Peuple » du 13 Frimaire an III; les représentans du Peuple n'ont pris aucun arrêté à cette date.

Nous ne pouvons admettre qu'il s'agit ici de l'arrêté de l'administration centrale et supérieure de la Belgique, du 12 Frimaire an III (2 Décembre 1794) « ordonnant aux administrations des chefs-lieux, » villes et bailliages de dresser un relevé des fabriques ou manufac- » tures de leurs arrondissements respectifs ». On ne saurait, en effet, comprendre comment des fabricants de Tournai eussent pu être astreints à faire visiter leurs marchandises à St. Nicolas, alors qu'en somme il ne s'agissait que de faire un recensement industriel.

Nous croyons être dans le vrai en disant que cette visite était la conséquence des dispositions de l'arrêté des représentans du peuple du 22 Fructidor an II (8 Septembre 1794) modifié par l'arrêté du 26 Brumaire an III et surtout de l'arrêté du 4 Frimaire an III (24 Novembre 1794). Un mot d'explication est nécessaire. L'arrêté du 22 Fretidor an II ordonnait à tous propriétaires, détenteurs et dépositaires généralement quelconques, de faire en mains des agens de commerce, des commissaires des armées ou des commissaires des transports, la déclaration exacte de toutes les matières minérales et végétales propres aux diverses fabrications et reconstructions, des marchandises de toute espèce, des chevaux et bestiaux, ensemble les grains, fourrages et de toutes les autres denrées existantes dans la Belgique et dans les autres pays conquis environnants.

(1) Proc. verb. com. surv.

(Art. 1.) Les agens et proposés de la république constateront et feront constater par tous les moyens qui sont en leur pouvoir, la quantité nécessaire pour la consommation des habitans, et pour alimenter l'agriculture, les ateliers, les fabriques, les manufactures et toutes les autres branches d'industrie et de commerce qui procurent du travail et la subsistance aux ouvriers. (Art. 2.) Tout le surplus devait être mis en requisition pour le service des armées et hôpitaux de la république, moyennant payment (nous savons dans quelles conditions) du prix. (Art. 3.) Tout ce qui n'avait pas été déclaré était confisqué au profit de la république, (Art. 4.) et en outre le propriétaire ou détenteur était condamné à une amende égale à la valeur des objets non déclarés. Les recéleurs étaient passibles de la même peine. (Art. 5.) Les dénonciateurs recevaient le tiers de la valeur des objets, d'après estimation. (Art. 7.) Il était expressément interdit à tous individus quelconques, marchands, propriétaires, détenteurs, et autres dépositaires de matières, marchandises, chevaux, bestiaux, grains, fourrages et toutes autres denrées, d'en faire exporter en aucune manière et pour tel pays que ce puisse être, sous peine de saisie et confiscation et d'une amende égale à la valeur des objets saisis. Si l'exportation avait lieu du côté du territoire occupé par l'armée ennemie, les coupables seront en outre arrêtés et punis comme traitres et conspirateurs, indépendamment de la confiscation de tous leurs biens meubles et immeubles. (Art. 8.) Les matières, marchandises, chevaux, bestiaux, grains, fourrages et toutes autres denrées dont la circulation est libre dans l'intérieur de la Belgique et des autres pays conquis environnants, ne pourront sortir des villes et communes, ni même être transportés d'un lieu à un autre, sans que le conducteur ou transporteur ne soit muni 1° d'une lettre de voiture qui constate l'envoi et la destination; 2° d'un procès-verbal énonciatif de la nature, qualité et quantite des objets; ce procès-verbal devait être signé par le magistrat du lieu de départ; 3° d'une autorisation des préposés de l'agence de commerce, ou d'une déclaration du magistrat qu'il n'existe pas d'agence dans sa commune. Le tout à peine de confiscation ou de saisie. (Art. 9.) Cet arrêté vexatoire et draconien fut modifié par un nouvel arrêté des représentans du Peuple en date du 26 Brumaire an III (16 Novembre 1794), qui restreignait la prohibition du commerce entre la république et la Belgique aux objets suivants : « grains fourrages de toute espèce, » chevaux et bestiaux, cuirs, huile à bruler de toute espèce, suifs, » laines, savon, potasse, soude, alun, fer, acier, plomb, cuivre,

» tôle, laine, vin, vinaigre, eau-de-vie, genièvre, sel, riz, indigo, » chanvre, bois de charronnage, bois de noyer, bois propre à la » marine, chapeaux, draps et toiles » (Art. I.)

Comme on le voit la modification n'était pas fort profonde, mais cependant on avait maintenant une classification limitative au lieu de la généralisation à outrance de l'arrêté du 22 Fructidor an II; et tous les articles non énumérés à l'art I rentraient dans le commerce respectif des deux pays, « à la charge de payer les droits établis sur » quelques uns d'entre eux, et d'observer, par rapport à tous la loi » du maximum et la formalité de l'acquit et déclaration au bureau » des douanes, même pour les objets non soumis à aucuns droits ».

Il est à peu près certain que Péat, Lefebre et fils avaient à remplir cette dernière formalité, lorsqu'ils s'adressèrent au Comité de surveillance, car le procès-verbal du 27 Frimaire en aurait certainement fait mention expresse, s'il s'était agi d'exécuter l'arrêté des représentans du Peuple du 4 Frimaire an III « donnant main levée des saisies » operées sur des marchandises dont le commerce, défendu par » l'arrêté du 22 Fructidor an II, est autorisé par celui du 26 Brumaire an III, et ordonnant qu'à l'avenir les contestations en cette » matière seront jugées dans la forme prescrite par les lois fran» çaises ».

C'est le seul cas de cette espèce dans lequel le Comité de surveillance eût à intervenir.

L'examen des arrêtés des 22 Fructidor an II et 26 Brumaire an III nous amène naturellement à jeter un coup d'œil sur le rôle joué par le Comité de surveillance lorsqu'il s'agit des réquisitions.

Le 2 Frimaire (22 Novembre 1794) « sur les plaintes des boulangers » Weyn et Nys que les militaires venoient journallièrement leur acheter » quantité des pains considérablement excédante celle qui leur fallait » pour la subsistance, et les vendoient ensuite en numéraire metalique » le tout au grand détriment de chose publique fut résolu d'en faire » rapport au commandant de la place et de l'inviter à prendre les » mesures les plus efficaces pour que cela n'eût plus arrivé par la » suite ».

Il est à croire que l'autorité militaire ne se soucia que médiocrement de la plainte du Comité de surveillance, car celui-ci saisit directement les « représentans du Peuple » des doléances des Boulangers lors de la députation qu'il envoya à Bruxelles le 11 Frimaire (1r Décembre 1794) suivant. Les « représentans du Peuple », à leur tour, donnèrent une réponse vague à ces plaintes. Le rapport fait par

les délégués du Comité le 20 Frimaire (10 Décembre 1794) dit en effet, « que sur la demande si les désordres commis par les militaires » sont de notre perquisition et compétence les représentans du peuple » repondirent que non, mais qu'il était de notre devoir d'en donner » part au commandant de la place la plus circonvoisine » (1).

C'était dire au Comité de continuer ce qu'il avait fait jusqu'alors, et l'obliger à continuer à tourner dans le même cercle vicieux.

Une fois de plus, nous voyons que dans beaucoup de circonstances le Comité de surveillance ne remplissait que le rôle de témoin instrumentaire, par délégation de partie de ses pouvoirs à un ou plusieurs de ses membres. En effet le 2 Frimaire (22 Novembre 1794) « fut député notre collègue van de Voorde; pour sur l'invitation du » général Stephan inspecteur général de la 7e commission (2); assister » à ses opérations et par conséquent avec lui se rendre à Beveren, » Calloo, Kieldrecht, Doel, Swyndrecht, Melcele, Cruybeke, Baesele, » Verrebroek, Haesdonck et keure » (3). Le 10 Frimaire (30 Novembre) van de Voorde fut encore délégué auprès du général Stephan « pour » être présent à la réquisition des chevaux des communes de Belcele » et St. Paul » (4).

Mais la compétence du Comité en cette matière était plus étendue. Il devait « surveiller les administrations et reprimer très strictement » en cas de défauts » (5).

Les membres du Comité Ballin et van de Voorde, avaient été délégués auprès des représentans du Peuple à Bruxelles le 6 Nivose (26 Décembre 1794) pour leur « faire plusieurs observations touchant » notre surveillance » (6), entre autres les plaintes faites au Comité relativement à la manière dont la requisition du bétail se faisait à Basel, et au sujet de quoi le Comité avait déjà demandé des explications aux officiers municipaux de cette commune. Ceux-ci firent parvenir au Comité une « lettre tendante à leur justifier sur les » plaintes que plusieurs de leurs habitans nous avoient faites au sujet » des mesures qu'ils avoient prises pour accélérer la réquisition des » vaches dont leur commune étoit frappée. Ce fut à quoi nous réso- » lûmes d'attendre le retour de nos collègues en députation à Bruxelles

(1) Proc. verb. com. surv.

(2) Elle avait les agences de commerce dans ses attributions.

(3) Proc. verb. com. surv.

(4) Ibidem.

(5) Proc. verb. com. surv. (20 Frimaire).

(6) Proc. verb. com. surv.

» qui chargés de porter cet affaire à la connaissance des dits repré-
» sentans probablement nous apporteroient la marche que nous devions
» suivre à cet égard » (1).

Comme nous l'avons déjà dit, les délégués du Comité revinrent de leur mission dans la soirée du 9 Nivôse (29 Décembre 1794), et dès leur arrivée ils firent rapport. Le passage du rapport relatif à la question qui nous occupe, est intéressant à plus d'un point de vue : « Tertio ils » (Balliu et van de Voorde) « observèrent que journal-
» lièrement des plaintes nous parviennent que les officiers municipaux
» de différentes communes du païs de Waes pour faciliter et accelerer
» les requisitions des vaches dont leur commune étoit frappée : avoient
» imposé sur chaque propriétaire des vaches un taux de deux, trois,
» jusqu'à quatre florins pour chaque vache : et que croiant que cela
» faire ne se put en discredit des assignats nous désirâmes de savoir
» si pour être bien sur de l'affaire nous ne pouvions examiner leur
» livre de résolution : à quoi répondu que ce droit ne nous appar-
» tenoit pas mais que nous devions continuer à nous procurer tant
» d'éclaircissemens et des preuves que possible et ensuite leur en
» donner part » (2).

Les habitants de Thielrode avaient fait les mêmes plaintes, à peu près à la même époque, et le Comité connaissant maintenant ses droits et ses pouvoirs, avait simplement transmis ces doléances aux « représentans du Peuple ».

Le 24 Nivôse (13 Janvier 1795) le Comité reçut aux fins de proclamation immediate deux exemplaires d'un arrêté des représentans du Peuple en date du 11 Nivôse (31 Décembre 1794) « mettant en requi-
» sition tous les cordonniers du ressort de l'administration centrale de
» la Belgique, et tous les cuirs propres à la confection des souliers,
» jusqu'à ce qu'il ait été fourni et livré dans les magasins militaires
» la quantité de 300000 paires de souliers ».

Le Comité fit immédiatement la proclamation demandée.

Notons ici que le 26 Nivose an III (15 Janvier 1795) les représentans du Peuple prirent un « arrêté portant que les ouvriers mis en réqui-
» sition jouiront des rations militaires, sauf déduction sur le prix de
» la journée ». Or comme ces ouvriers étaient payés en assignats, le prix de leur journée, ou du moins ce qui en restait, ne devait pas être considérable, mais ils étaient certains de leur nourriture.

(1) Proc. verb. com. surv.

(2) Ibidem.

Le 22 Nivose (11 Janvier 1795) l'administration centrale de la Belgique prit un arrêté qui ordonnait de cesser toute distillation de genièvre, et quatre jours après (26 Nivose — 15 Janvier 1795) les représentans du peuple prirent à leur tour un arrêté qui défendait définitivement toute fabrication de genièvre, et prononçait des peines contre ceux qui enfreindraient cette défense; l'exécution de ces deux arrêtés donna lieu à quelques difficultés entre l'autorité militaire et le Comité de surveillance. Nous ne sommes pas parvenu à en connaître la nature, les procès-verbaux étant fort laconiques à ce sujet. Seulement sous la date du 5 Pluviose (24 Janvier 1795) nous y trouvons cette courte mention : « Cejourd'hui aiant pris en observation que » l'arrêté à nous envoyé par l'administration centrale touchant la fabri- » cation de genièvre et l'utile emploi des grains braisés (maltés?) » n'étoit pas le même que le commandant de notre place étoit en- » joint de mettre en exécution ensuite de l'ordre à lui parvenue du » citoien leclerq adjudant en chef de l'Etat-Major, nous résolumes de » porter ceci à la connaissance de la dite administration ce qui fut » exécutée le même jour et lettre fut depéchée y incluse copie auten- » tique du dit ordre » (1).

Le Comité était probablement déjà supprimé lorsqu'une suite quelconque fut donnée à cette affaire.

Il est regrettable que l'arrêté du 26 Nivose an III ne soit plus en vigueur, nos prisons actuelles seraient peut être moins peuplées.

Les prisons de cette époque étaient soumises à la surveillance du Comité. Ainsi le 30 Brumaire (20 Novembre 1794) le Comité résolut « de faire visite dans les prisons de cette commune pour voir si les » besoins des prisonniers n'étoient pas négligés par l'insouciance du » Geolier. Pour cet effet nous députâmes de notre sein, nos deux » membres van de Winckele et Raes, qui après la visite faite, vinrent » nous rapporter que les détenus manquaient de convertures, en con- » séquence le Président Ballin et van de Voorde se rendirent au chef » collège pour les inviter d'y pourvoir, ce qui fut promis » (2).

Chose curieuse, pendant toute la période républicaine le même fait se reproduisait à chaque visite des prisons par l'autorité. Tantôt les prisonniers manquaient de couvertures, tantôt quelques-uns n'avaient même pas de chemise.

Nous espérons pouvoir un jour examiner cette question de plus

(1) Proc. verb. com. surv.

(2) Ibidem.

près, mais nous pouvons dire dès à présent que cela tenait au système d'organisation pénitentiaire. Le geôlier vivait sur son prisonnier, comme les républicains vivaient sur le pays conquis.

Le Comité, à l'époque où ses démêlés avec le chef collège étaient à l'état le plus aigu, envoya une seconde députation le 1r Pluviose (20 Janvier 1795) pour faire la visite des prisons. Cette députation, composée de van de Winckele et van Puyenbroeck fut moins bien reçue que la première, en effet, ces délégués rapportèrent « que la » geôlière leur répondit que le stadhouder leur avoit défendu tout » accès, qu'ils n'avoient à faire chez elle et autres propos de cette » nature » (1).

Parmi les autres devoirs administratifs dont le Comité était chargé, nous devons mentionner la réceptions des arrêtés, proclamations etc. et l'envoi de ceux-ci aux communes. Il veillait aussi à ce que la publicité nécessaire fut donnée à ces documents.

* *
*

Le Comité dont nous venons de parcourir les travaux que l'on pourrait appeler officiels, ne bornait pas son activité à ceux-là seuls. Tout le monde pouvait lui porter ses plaintes, et celles-ci étaient toujours écoutées; immédiatement des correspondances s'échangeaient avec les autres Comités de surveillance ou avec les autorités.

Ainsi le 25 Brumaire (15 Novembre 1794) « comparurent par devant » nous les nommés .... van de Velde et .... Bauwens frères à » Bernard van Velde et Jean Frans Bauwens, lesquels nous exposoient » que les susdits leur frère, ainsi que Philippe de Cock et .... » Mesot arrêtés comme prévenus de contrebandage depuis le mois de » Thermidor » (an II, Juillet — Août 1794) « dernier (2) gémissoient » dans un noir cachot dans la commune de Gand sans que personne » songeoit à leur faire justice, sur quoi nous résolûmes de faire des » représentations à ce sujet au comité de surveillance de la dite » commune y joignant différentes pièces que nous jugeâmes propres » à accelérer la cause » (3).

Quelques jours plus tard (1 Frimaire — 21 Novembre 1794) le Comité revient sur cette affaire et décide « d'expedier lettre aux » membres du Comité de surveillance à Gand à l'effet de leur exhorter

(1) Proc. verb. com. surv.

(2) C. à. d. depuis l'époque contemporaine de la chute de Robespierre (9 Thermidor an II — 27 Juillet 1794).

(3) Proc. verb. com. surv.

» à mettre toute célérité possible à la justice de nos habitans en » détention dans leur commune » (1).

Les membres du Comité de surveillance de Gand ne restèrent pas sourds aux représentations de leur collègues de St. Nicolas. Le 27 Frimaire (17 Décembre 1794) ceux-ci reçurent une « lettre de l'admi- » nistration générale d'arrondissement de la Flandre datée du 26 » touchant l'affaire des citoiens frans Mezot, frans Bauwens, Bernard » van de Velde et Philippe de Cock, tous détenus dans la maison » d'arrêt à Gand; où ils nous demandent tous les renseignemens » que nous sommes à même de leur donner sur les motifs de leur » arrestation et des pièces y relatives; sur quoi nous résolûmes de » leur observer qu'aucune pièce ne reposoit plus à notre comité; » mais qu'elles étoient remises au Comité de surveillance de Gand; » que d'ailleurs le citoien adv[t] van Aelbroek aiant été chez nous pour » prendre tout éclaircissement possible dans leur cause, leur en » pourroit procurer toute satisfaction nécessaire à ce sujet. En consé- » quence lettre fut expediée et envoiée sur le champ » (2).

Les procès-verbaux sont muets sur la suite donnée à cette affaire à Gand, ce qui nous fait supposer qu'elle eût un denoûment favorable pour les détenus.

Le 21 Brumaire (11 Novembre 1794) le Comité fut saisi d'une réclamation d'une autre nature, qui lui avait été communiquée par le comité de Lokeren et qui concernait « le paiement à Jean Gérard » Schepers, Garde jubilaire des douanes au dit Lokeren, ce paiement » à faire par le receveur général Gentines en cette commune. Résolu » de députer un membre de notre sein vers ledit Receveur à l'effet » de s'informer sous quel prétexte ce refus se faisait, trouvé que ce » refus ne se fit par mauvaise volonté mais par n'avoir de fonds en » caisse » (3).

Le 25 Brumaire (15 Novembre 1794) le Comité de St. Nicolas fit connaître le résultat de ses démarches au Comité de Lokeren; il écrivit à celui-ci : « le receveur ppal Chantienne nous a déclaré ne pas » avoir des fonds pour le paiement au contraire entre les quatre à » cinq cents florins de dettes et qu'il aurait payé à la fin du » mois » (4).

---

(1) Proc. verb. com. surv.

(2) Ibidem.

(3) Ibidem.

(4) Ibidem.

Cet épisode de minime importance nous montre quelle était la situation des finances de la république à ce moment. Les receveurs obligés de faire des avances à la caisse du gouvernement, voilà une chose assurément peu banale.

Le 2 Frimaire (22 Novembre 1794) « l'enfant mineur du feu brigadier des douanes Gallerin nous rapporta qu'une femme vint saisir » tous les meubles de son dit père, sans y avoir le moindre droit » quelconque, sur quoi nous députâmes nos collègues van de Voorde » et Smet vers la municipalité pour leur expliquer la cause et les » inviter à y faire droit de la manière la plus prompte » (1).

Quelques jours après que cette plainte digne d'être accueillie, eût été reçue par le Comité, une autre plainte méritant aussi d'y avoir égard, fut faite. Le 8 Frimaire (28 Novembre 1794) « sur les plaintes » de la citoienne Marie Thérèse van Puyenbroek touchant la mauvaise » et abominable conduite de son Mari et sur l'exposition de ce à » quoi elle se trouva journallièrement exposée par ses brutalités et » ses menaces fut arrêté d'écrire aux frères recollets sur l'affaire, » comme étant particulièrement instruits d'un fait qui avoit eu lieu » la veille, et les inviter fraternellement à donner leur déclaration à » ce sujet et de la passer ensuite à la municipalité pour qu'elle pût » faire son devoir dans cet affaire » (2).

C'etaient assurément là des plaintes qui ne rentraient pas dans les attributions du Comité; mais celui-ci, doit-on croire, prenait sa mission de surveillance au sérieux, puisque nous le voyons immédiatement prendre des dispositions pour assurer la protection des femmes, des enfants, des humbles.

Le 7 Frimaire (27 Novembre 1794) « sur les plaintes amères qu'un » nommé Jean Vaerendonck pauvre tisseran de la commune d'Haesdonck » nous vint faire, que malgré que lui ainsi que son épouse furent » très-sérieusement atteints de la dissenterie, il se trouvat obligé et » requis au service de pionage auquel il se disait incapable, nous » résolûmes d'écrire aux officiers municipaux de la commune de » beversche en dit haesdonck afin de les inviter à la scrupuleuse » examination de la réalité ou non réalité des dites plaintes et à faire » en cas et autre ainsi que l'humanité le leur dictait » (3).

Quelques jours après, le 14 Frimaire (4 Décembre 1794) « sur les

(1) Proc. verb. com. surv.
(2) Ibidem.
(3) Ibidem.

» plaintes qu'un nommé Henry Vervenne habitant de la commune d'Haes-
» donck nous vint faire que bien qu'il soit boiteux et infirme jusqu'à
» l'incapacité il se trouvât obligé au service de pionage par requisi-
» tion de la municipalité de son endroit : nous résolûmes de porter
» ses plaintes ,à la connaissance de la dite municipalité et de l'inviter
» à scrupuleusement examiner si elles étoient justes ou pas et en cas
» et autre lui apporter la justice que leur devoir leur dicta » (1).

Le 17 Frimaire (7 Décembre 1794) arriva une « lettre du Comité
» de surveillance à Gand; où il nous invite de nous informer si la
» nommée Marie Lampe n'étoit point arrêtée et emprisonnée chez
» nous, pour en ce cas là, comme étant trouvée innocente dans le
» fait qui a motivé son emprisonnement, sa liberté lui soit rendue
» sur le champ; pour cet effet lettre dépêchée au Chef-Collège pour
» qu'ils montrassent leur zèle à soulager l'humanité souffrante en
» prenant les informations nécessaires, si elle n'étoit pas détenue
» dans l'une ou l'autre commune de leur dépendance » (2).

Le 20 Frimaire (10 Décembre 1794) le Comité reçut une « lettre
» du citoien Rapellier d'Anvers touchant le sort de la femme au
» citoien van Kieldonck détenue chez les marolles en cette commune :
» sur quoi après lectures faite, nous nommâmes nos collègues van de
» Voorde et van de Winckele pour s'y rendre et s'informer sur le
» motif de sa détention etc. Lesquels nous rapportèrent que la susdite
» femme y était conduite au 29 Mars 1792 par ordre du ci-devant
» gouvernement et ensuite par ordre de la municipalité de sa com-
» mune » (3).

Le Comité s'était donc immédiatement occupé de cette affaire qui donna lieu à plusieurs correspondances avec le Comité d'Anvers. Le 22 Frimaire (12 Décembre 1794) une lettre fut expédiée aux membres de ce Comité « les invitant à prendre des renseignemens tou-
» chant le sujet de la détention de la citoienne Colete Josèphe van
» Berghe femme de Gilles François van Kieldonck : colloquée dans
» la maison des filles marolles de cette commune : pour qui repré-
» sentation à nous fut faite par un certain Rappelier habitant de la
» dite commune d'Anvers » (4).

Le 29 Frimaire suivant (19 Décembre 1794) le Comité de surveil-

(1) Proc. verb. com. surv.

(2) Ibidem.

(3) Ibidem.

(4) Ibidem.

lance d'Anvers fit parvenir à celui de St. Nicolas un « procès-verbal » touchant la femme du citoien van Kieldonck » (1). Il fut décidé « de prendre des informations sur les motifs de son arrestation pour » lui solliciter Justice selon la nature du fait » (2).

Le 7 Nivôse (27 Décembre 1794) la municipalité de St. Nicolas fit connaitre les motifs de l'arrestation au Comité : « Item het Comité » van surveillance ter hand gestelt het appointement uyt crachte van » welcke de persoone daer by beropen in het huys der Marollen » gecolloqueert ende gedetineert word » (3).

Et le 11 Nivose (31 Décembre 1794) le Comité reçut une « lettre » de la municipalité de cette commune avec les pièces y réclamées » touchant la citoienne van den Berghe, femme du citoien van Kieldonck d'Anvers, détenue dans la maison des Marolles » (4).

Le Comité de St. Nicolas transmit ce dossier au Comité d'Anvers le 17 Nivôse (6 Janvier 1795) (5). Celui-ci en accusa réception le 22 Nivôse (11 Janvier 1795), y ajoutant « qu'ils venoient de les » remettre au magistrat de leur commune » (6).

Par le fait même les deux Comités étaient dessaisis.

Nous savons que de tout temps la recommandation ou la protection des gens en vue ou haut placés ont, en général, bien servi ceux qui en étaient l'objet, auprès des autorités. Nous en voyons un exemple typique dans ce qui se passa le 26 Frimaire (16 Décembre 1794) au Comité de surveillance. Ce jour là « se rendit à notre séance le » Général Ramdone (?) attaché au représentant Lacombe du Tarn; » lequel nous demanda des renseignemens sur l'affaire de la citoienne » Marie Catherine de Maeyer, et nous invita de la rapporter par » écrit au dit représentant du Peuple et d'y mentionner la bonne » réputation républicaine dont la dite citoienne prévenue ainsi que » toute sa maison jouissoit et le zèle qu'ils ont montré en tous temps » pour la bonne cause et la liberté; y ajoutant comme étant informé » qu'elle étoit détenue en la maison d'arrêt, qu'on l'aurait pu mettre » en sureté chez elle : sur quoi nous résolûmes de l'élargir sous caution et de la laisser chez elle sous condition de se reproduire

(1) Proc. verb. com. surv.
(2) Ibidem.
(3) Resolutieboeck A 1re partie. (Arch. comm.).
(4) Proc. verb. com. surv.
(5) Ibidem.
(6) Ibidem.

» *toties quoties* et ensuite nous envoyames incessamment notre rapport » au représentant du peuple avec toutes les pièces y relatives » (1).

Nous croyons que les personnages influents contemporains mettent plus de discrétion dans leurs recommandations, que ne le fit le général dont il est question ici. Quoiqu'il en soit, Marie Catherine de Maeyer ne fut plus inquiétée et si elle fut mise en liberté sous la condition de se représenter *toties quoties*, elle le fut parce qu'il était d'usage d'en agir ainsi.

Le 11 Nivôse (31 Décembre 1794) le Comité reçut une « lettre de » l'administration centrale et supérieure de la Belgique marquant » qu'elle venoit de recevoir petition d'une Marie van Hoobroek femme » à Josse de Meyer où la petitionnaire demande l'élargissement de son » mari et où la dite administration nous demande notre avis motivé : » sur quoi nous résolûmes de nous en rapporter au citoien J. G. Jacobs » stadhouder du païs de Waes aiant connaissance particulière du motif » de son arrestation : pour qu'il nous procura dans cet affaire son » avis motivé pour ensuite par nous être envoyée à l'administration » susdite » (2).

Le stadhouder Jacobs, quoique bon républicain, puisqu'il devint fonctionnaire de la République sous le Directoire, comme d'ailleurs plusieurs des membres du Chef-Collége, ne s'empressait pas de donner son avis au Comité, en effet, celui-ci fut obligé d'envoyer le 21 Nivôse (10 Janvier 1795) une lettre de rappel « pour nous donner » son avis motivé sur la détention dudit Josse de Meyer accusé et » arrêté premièrement comme voleur et ensuite comme déserteur » Autrichien » (3). C'était donc avec la justice de l'Empereur que Josse de Meyer avait un compte à régler.

Le 23 Nivôse (12 Janvier 1795) le stadhouder fit parvenir son avis au Comité (4) ; et le 25 Nivôse (14 Janvier 1795) celui-ci envoya une « lettre aux administrateurs du Bureau de Police et sureté générale » de l'administration centrale à Bruxelles avec les renseignemens sur » les motifs d'arrestation du C[en] Josse de Meyer détenu en notre » commune y jointe copie autentique de l'avis donné par le stad- » houder Jacobs » (5).

Quel fut cet avis, et quel fut celui du Comité ? Nous l'ignorons.

---

(1) Proc. verb. com. surv.

(2) Ibidem.

(3) Ibidem.

(4) Ibidem.

(5) Ibidem.

Mais si les motifs de l'arrestation de Josse de Meyer étaient fondés, celui-ci ne devait être qu'un bien peu intéressant personnage.

Le 2 Pluviose (21 Janvier 1795) le Comité reçut une « lettre de » l'administration centrale et supérieure de la Belgique avec un arrêté » pris sur la pétition de Marie Anne van hoobroek : nous invitant » de le vouloir remettre à la pétitionnaire, fut résolu de la faire » venir en notre séance où étant nous lui avons remis ledit arrêté et » sa pétition et en avons retiré récipissé pertinent au bas du même » arrêté » (1); et le 4 Pluviose (23 Janvier 1795) le Comité accusa réception à l'administration centrale « de l'arrêté sur la pétition de » Marie van hoobroek » (2) femme de Josse de Meyer.

Le 22 Pluviose (10 Février 1795) le Comité apprit qu'un de ses espions salariés avait des démêlés avec le Comité de Termonde et immédiatement il écrivit à celui-ci « pour leur recommander l'atten- » tion sur l'affaire de Jean Boel et de prendre en considération le » sort malheureux et l'indigence où il se trouva » (3).

Le même jour « comparut en notre séance le nommé Jean Benoit » de Kever : nous marquant son désir de pouvoir se rendre à l'école » normale établi à Paris : et conséquence nous demandant un certi- » ficat de de sa conduite et de son civisme à qui (considéré sa juste » demande) nous avons dépêché pareil acte pour lui valoir tant où » il appartiendra » (4).

Nous croyons que de Kever fut le premier habitant de St. Nicolas qui suivit les cours de l'école normale instituée depuis peu de temps par la convention nationale.

§ IV.

Suppression du Comité de Surveillance.

Le 22 Pluviose (10 Février 1795) le Comité de salut public prit un arrêté « déclarant que les Comités de surveillance et révolutionnaire » sont supprimés dans la Belgique, faisant remise aux pays conquis » des amendes, imposées à défaut de paiement des contributions, » rendant la liberté aux otages, et abolissant le maximum » (5).

(1) Proc. verb. com. surv.
(2) Ibidem.
(3) Ibidem.
(4) Ibidem.
(5) Pasinomie, à sa date.

Le 27 du même mois (15 Fevrier 1795) les « représentans du Peuple » prirent à leur tour différents arrêtés en exécution de l'arrêté du Comité de salut Public du 22 et relatifs aux Comités de surveillance, à la mise en liberté des otages; d'autres fixant un délai pour le paiement des contributions; déclarant que les relations de commerce avec la république sont rétablies en se conformant aux lois sur les importations et les exportations; rendant nulles les procédures commencées pour infractions aux arrêtés sur le maximum; mettant à néant les jugements non encore exécutés et rendus en la matière; rendant la liberté aux citoyens détenus de ce chef; en un mot divers arrêtés montrant clairement que le régime de la terreur était passé en Belgique, comme il l'était déjà depuis longtemps en France.

Le 28 Pluviose (16 Fevrier 1795), l'administration centrale envoya aux Comités de surveillance la lettre suivante :

« Liberté Égalité Fraternité

» Bruxelles le 28 Pluviose 3e année Republe.

» L'administration centrale de la Belgique au Comité de St. Nicolas.

» Citoyens.

» Nous obéissons à la loi en vous faisant passer l'arrêté des représentans du Peuple, près les armées du Nord, Sambre et Meuse, en » date d'hier, y compris celui du Comité de salut public de la con- » vention nationale en date du 22 présent mois. S'il contient votre » suppression, il contient en même tems des dispositions si favorables » à votre Pays, que vous vous consolerez, comme citoyens, du léger » desagrément que vous essuyez comme fonctionnaires. D'ailleurs les » fonctionnaires supprimés emportent en se retirant l'estime des » Patriotes et celle des législateurs. Ne craignez point que la mal- » veillance profite de votre suppression pour se relever; les mesures » sont prises pour la déjouer et la comprimer. Elles sont prises » aussi pour assurer à vos personnes le calme, la tranquillité et la » sureté ».

« L'homme vraiment patriote, celui qui veut sincèrement la liberté » est esclave de la Loi; dès qu'elle parle, il ne sait qu'obéir. Prettez » vous donc de bonne grâce à exécuter l'arrêté que nous vous envoyons, » en remettant soigneusement à la municipalité de la commune vos » papiers et Registres (: y compris les affaires entamées et non ter-

» minées :) et en adressant de suite à notre bureau de police générale » les pièces concernant les affaires terminées ».

« Vive la Republique
» Salut et Fraternité
(Signé) » J. B. J. De la Buisse Pres[t].
» B. Danthine secret. adj[t] par intérim » (1).

Cette lettre est un petit chef-d'œuvre d'ironie et de diplomatie. Elle prouve que si les Republicains avaient supprimé la cour en France, ils savaient cependant encore magistralement se servir de la provision d'eau bénite qu'ils devaient y avoir trouvée.

Le Comité de surveillance tint sa dernière séance le 30 pluviose (18 Fevrier 1795), ses membres durent certainement faire la grimace lorsqu'ils prirent connaissance des arrêtés des 22 et 27 Pluviose, mais néanmoins le procès-verbal de ce jour démontre qu'ils reçurent cette nouvelle avec dignité : « Eodem reçumes lettre de l'administration » centrale et supérieure de la Belgique avec l'arrêté des représentans » du Peuple près les armées du Nord et de Sambre et Meuse en date » du 28 y compris celui du Comité de salut public et de la conven- » tion nationale en date du 22 du présent mois portant la suppres- » sion des Comités de surveillance de toute la Belgique en conséquence » nous suspendimes nos opérations à la fin du jour de la réception, » et procédâmes quand à nos papiers à ce que le dit arrêté nous » enjoint sur cet ārle ».

« Vive la République » (2).

Toutes les mesures avaient été bien prises pour assurer la bonne exécution des arrêtés; en effet le lendemain 1[r] Ventose (19 Février 1795) la municipalité reçut à son tour la lettre suivante :

« Liberté Égalité Fraternité

» Bruxelles le 29 Pluviose 3e année rep[e].

» L'administration centrale de la Belgique à l'administration muni- » cipale de St. Nicolas.

» Citoyens.

» Nous vous adressons cy-joint une exemplaire de l'arrêté du Comité » de salut public du 22 de ce mois et celui des Représentans du

---

(1) Pièce appartenant au Cercle archéologique du Pays de Waes.

(2) Proc. verb. com. surv.

» peuple à sa suite vous voudrez bien vous pénétrer des importantes » fonctions qui vous sont confiées et à tout ce qui est prescrit dans » ces arrêtés.

» Votre zèle pour le bien public et votre désir de maintenir le bon » ordre dans votre commune nous garantissent que vous veillerés » particulièrement à ce que tous les membres des différents Comités » de surveillance supprimés n'éprouvent aucun ressentiment de la part » de qui que ce soit mais particulièrement à cause des poursuites » qu'ils ont du exercer contre les ennemis de la republique. Salut et » fraternité.

» Le Président : B. J. B. de la Buisse — B. Dauthine et Leblanc » secret. » (1).

Cette lettre parle « des importantes fonctions qui sont confiées » à la municipalité. Celle-ci était par le fait même de la suppression du Comité de surveillance, revêtue des attributions de celui-ci; mais en outre les « représentans du Peuple » avaient pris le 27 Ventôse, en même temps que les autres que nous avons déjà signalés plus haut, un arrêté « déclarant que les magistrats des villes chefs-lieux et les » administrations d'arrondissement, pourront se concerter pour réorga- » niser les magistrats des villes et communes de leur ressort, sous la » surveillance de l'administration centrale, qui expédiera les lettres de » nomination » (2).

⁂

A lire certains auteurs on pourrait se figurer que les membres des Comités de surveillance étaient des politiciens qui s'étaient formés en Comités spéciaux. Il n'en est rien. Les membres des Comités de surveillance étaient fonctionnaires publics et salariés comme tels. L'arrêté des « représentans du Peuple » du 24 Vendemiaire an III (15 Octobre 1794) fixant les traitements des fonctionnaires publics dit à l'art. 5. « Le traitement des membres des Comités de surveillance sera propor- » tionné à la population et à l'arrondissement des villes et communes » où ils sont établis. Ils seront divisés en deux classes.

» Dans la première classe, qui regardera les principales villes, telles » que Bruxelles, Anvers, Louvain, Gand, le traitement sera de 350 » livres par mois ou 4200 par an.

» Dans la seconde classe, le traitement sera de 200 livres par mois » ou 2400 livres par an ».

---

(1) Résolutieboeck A. — 1re partie — à sa date.

(2) Pasinomie — à sa date.

Le Comité de St. Nicolas était rangé, ainsi que nous le verrons plus loin, dans la première classe.

Ces traitements étaient fort élevés pour l'époque, et devaient faire à leurs titulaires une situation fort sortable; mais les membres du Comité étaient déjà en fonctions depuis près de deux mois et ils n'avaient encore rien reçu. Aussi, lorsque le 11 Frimaire (1r Décembre 1794) ils envoyèrent leur collègue Stobbelaers en mission auprès des « représentans du Peuple » à Bruxelles, le chargèrent-il d'entretenir ceux-ci de leur situation malheureuse. En effet le Comité avait déjà du envoyer plusieurs de ses membres en mission, en différents endroits, il avait dû payer ses espions; et il avait énormément fraternisé avec diverses autorités constituées, ce qui avait chaque fois occasionné des frais de déplacement. Stobbelaers s'acquitta de sa mission et écrivit à ses collègues du Comité : « Je vient de chez les représentans du Peuple » Haussmann et Briez chez lesquels je fut introduit par le cen Jacobs » presidt du Comité de surveillance d'ici. Je vous dirai seulement que » nous avons tous lieux d'être satisfaits de nos opérations. Je me suis » trouvé plus de trois heures de suite ils ont lu notre mémoire sur » lequel ils m'ont fait l'observation requise dont voici la teneur :

» 1° Quand à nos fonds deboursés vous ferais un mémoire tant » des dépenses, tant des voitures que fraix de Bureau y compris les » appointemens du secrétaire et autres extraordinaires.

» 2° Nous sommes tenus de rendre compte tous les mois aux repré- » sentans de nos opérations.

» 3° Vous demanderai un fond à notre disposition pour les services » secrets et les appointemens des membres » (1).

Le surplus de cette lettre concerne d'autres affaires dont nous nous sommes déjà occupé.

Stobbelaers fut plus explicite lorsqu'il rendit verbalement compte de sa mission à ses collègues du Comité : « que sur la demande d'être » fourni d'un certain fond pour les dépenses secrètes extraordinaires » les représentans du Peuple observoient que nous devions commencer » par produire notre état; mais leur remontrant combien nous en » avions besoin pour le moment ils nous accordèrent deux mille livres » moiennant de leur en rendre compte » (2).

Non seulement les membres du Comité, mais aussi leur garçon de bureau souffraient de cette terrible maladie qu'on appelle « faulte

---

(1) Pièce appartenant au Cercle archéologique du Pays de Waas.

(2) Prov. verb. com. surv.

d'argent ». Dès que ce dernier sut qu'il y avait des fonds en caisse, il s'empressa d'envoyer la supplique suivante :

« Liberté Egalité
» Humanité Patrie.

» Le citoien Enghels garçon de bureau du Comité de surveillance » aux membres du dit Comité.

» Citoiens !

» Je voûs prie de vouloir m'accorder ûn acompte poûr mes services » rendûs depûis le 8 Brumaire jusque le 21 Frimaire inclus, fait à » St. Nicolas le 22 Frimaire 3e année republicaine (1).

» L. Enghels » (2).

Le Comité fit droit à cette demande dès le lendemain, en inscrivant au pied de la requête la mention suivante : « Soit faite ordonnance » de paiement de deux cent livres. St. Nicolas 23 Frimaire l'an III » de la republique française une et indiv. ».

Le même jour le Comité écrivit à Abraham van Loo, loueur à Gand, « pour obtenir son état des voitures livrées au service du » Comité » (3).

Le 7 Nivôse (27 Décembre 1794) Balliu et van de Voorde furent députés auprès des « Représentans du Peuple » à Bruxelles, afin de leur exposer diverses difficultés et leur demander des conseils et une « direction » pour diverses affaires dont le Comité était saisi. Ces députés devaient aussi leur remettre un état des dépenses du Comité. Cet état est trop intéressant pour que nous ne le reproduisions pas dans son entier :

« Etat de ce que le Comité de surveillance établi en la commune » de St. Nicolas depuis le 9 Brumaire dernier, jour de son installa- » tion jusqu'à celui de la reddition du présent a dépensé tant en » services secrets qu'en voitures et achats des objets nécessaires au » bureau, le tout plus amplement énoncé de la manière que suit :

» Aux Représentans du Peuple près les armées du Nord et de » Sambre et Meuse de résidence à Bruxelles.

» Citoiens représentans.

» Notre installation faite au 9 du mois Brumaire, le » Comité résolut pour travailler de concert et sur un » même pied avec les autres surveillances déjà plus

(1) 12 Décembre 1794.

(2) Pièce appartenant au Cercle archéologique du Pays de Waas.

(3) Proc. verb. com. surv.

» expérimentées, de députer le citoien Balliu vers les » surveillances de la commune de Gand pour y prendre » tous les éclaircissemens possibles sur la manière de » coucher nos opérations, pour cet effet voiture fut » fraternellement invitée à la municipalité et ne sera pas » ainsi porté en ceci, ce qui sert de	Mémoire.
» Pour dépenses du député pendent trois jours. . l.	15— 0—0
» Au 16 du même mois ne pouvant trouver ni faire » imprimer dans notre commune ce dont nous avions » besoin pour le bureau nous députâmes notre collègue » Stobbelaers à l'effet de prendre les formules au Comité » de surveillance de Gand et d'en laisser imprimer pareilles » pour le nôtre, pour cet effet voiture fut invité à la » municipalité du district avec laquelle on l'a conduit » jusqu'à Gand, d'où aiant fait ses besognes on l'a recon- » duit avec une autre sur cette commune, montant les » fraix de la dernière pour deux jours avec le drinckgeld » au domestique à la somme de. . . . . l.	64 —0—0
» Ceux de la première ne se portant pas, comme ne » servant ici que de	Mémoire.
» Pour dépenses du deputé pendant 3 jours. . . l.	15— 0—0
» Au vingt du dit mois brumaire invitée une chaise à » la municipalité pour par nos membres de Cock et van » Puyenbroek, conjointement avec l'officier de police de » notre commune et la force armée se rendre à Meer- » donck et faire perquisition du nommé Jean Jacques » de Nauw prévenu d'avoir refusé les assignats. . . .	Mémoire.
» Pour dépenses des citoiens de Cock et van Puyen- » broek . . . . l.	1—10—0
» Au 21 du mois susdit invitée voiture à la munici- » palité pour par nos membres van de Voorde et de Cock » conjointement avec l'officier de police de notre commune » et la force armée se rendre à la Clinge jurisdiction » de St. Gille, pour y faire des perquisitions du nommé » Gilles van Puyvelde, Jean Bolssens, Victoir Janssens, » François Kind, et Jean Bap[te] Luyks prévenus d'avoir » couronné un roi.	Mémoire.
» Item voiture pour par la force armée accompagné » comme dessus arrêter le nommé Verbeke demeurant à » Sombeke	Mémoire.

» Pour dépenses en voyage . . . . 13— 0—0

» Au vingt cinq nos membres van Puyenbroek et Stob-
» belaers étant invités par la municipalité de notre com-
» mune de se rendre conjointement avec eux à Lokeren
» à l'effet d'y assister à l'apposition des scellés sur les
» magasins de l'agence de commerce : ont depensé la
» so^e^ de . . . . l. 12— 0—0

» Au 27 sur la réception d'une lettre du Comité de
» surveillance de la commune de Gand qu'un commerce
» illicite de grains se faisoit sur Middelburg notre collègue
» de Cock fut envoyé vers les villes d'Hulst, Axele,
» Kieldrecht, Liefkenshoek et autres endroits des fron-
» tières pour prendre des informations sur cet arle, et
» d'en faire communication tant au commandant qu'aux
» municipalités des dits endroits afin qu'ils puissent prendre
» leurs mesures en conséquence, dépensé avec le louage
» du cheval et ses fraix en route ensemble . . . . l. 19— 0—0

» Le 12 Frimaire nos collègues Stobbelaers et van de
» Voorde furent députés vers les représentans au peuple
» à Bruxelles à l'effet de leur présenter un mémoire rela-
» tive à notre administration et de leur rendre compte
» de nos opérations, vient pour fraix cinq jours de voi-
» ture, le drinckgeld du cocher y compris . . . . l. 160— 0—0

» Stobbelaers seul allant par Gand pour y toucher
» deux mille livres de fond, revenant de Gand sur St.
» Nicolas 2 jours de voitures avec drinckgeld . . . l. 64— 0—0

» Pour dépenses des deux députés pendant leur mission l. 150— 0—0

» Le 20 Frimaire sur la réception d'une lettre du Comité
» de surveillance de Gand où ils nous enjoignent de
» faire des perquisitions exactes du nommé Wapenaert et
» en cas de découverte l'arreter, nous envoyames nos
» membres van puyenbroek et Smet vers les communes
» de Beveren (: où il avoit des parens qu'il avoit coutume
» de fréquenter :) pour y prendre les mesures les plus
» sages à ce sujet, depensé . . . . l. 13— 0—0

» Item pour la transplantation de nos membres Stobbe-
» laers et balliu, ambi deux habitans de la commune de
» Gand, dèpensé en frais de voiture deux jours avec le
» drinckgeld au domestique . . . . l. 64— 0—0

» Pour dépenses en route . . . . l. 10— 0—0

» Item voiture pour la transplantation de notre secre-
» taire écrivain habitant de Gand, deux jours avec le
» drinckgeld. . . . . l. 64— 0—0
» Pour dépenses en route . . . . l. 6— 0—0

» Dépenses faites en objets d'imprimerie nécessaires au bureau le tout conformément à l'Etat spécifique à nous rendu par le nommé Steven imprimeur habitant en la commune de Gand, ainsi que suit :

» Deux cent exemplaires têtes des lettres ornées des
» armes de la république, et imprimées sur du papier
» à écrire . . . . l. 110—10—0
» Deux cent exemplaires de la traduction en flamand
» du droit de l'homme et du citoien . . . . . . l. 200— 0—0
» Cinq cent exemplaires lettres d'assignation sur du
» papier à écrire . . . . l. 170— 0—0
» Cinq cent lettres d'amener dito papier et même format l. 170— 0—0
» Cinq cent mandats d'arrêt dito papier in folio . l. 156— 0—0
» Cinq cent lettres de perquisitions in folio . . . l. 156— 0—0
» Cinq cent mandats pour recevoir les prévenus en la
» maison d'arrêt in 4to . . . . l. 80—10—0
» Cinq cent mandats de laisser suivre pour être conduit
» par devant nous in 4to . . . . l. 80—10—0
» Cinq cent reçus in quarto . . . . l. 80—10—0
» Et quand aux objets les premiers nécessaires ainsi
» que chauffage, Lumière, pupitres, encre, papier etc.
» ils nous sont livrés par le Chef-College. . . . . . Mémoire.

» (Quant au Paiement de nos affidés comme nous n'osons les salarier sans votre taux préalable nous désirons savoir à raison de combien nous pouvons les paier par jour) (1).

» Parmi quoi croiant avoir satisfait au devoir de vous rendre un compte exact de nos dépenses en tous genre, nous vous prions de vouloir l'examiner et si vous le trouvez conforme à votre intention y consentir que paiement soit fait à chaque intéressé pour autant que le compte lui concerne.

» Ainsi fait et présenté aux représentans du Peuple ce 7 Nivôse l'an 3e de l'ère républicaine » (2).

Ballin et van de Voorde nous font connaitre l'accueil que les « repré-

(1) Cette partie entre crochets est biffée dans le texte.

(2) Pièce appartenant au Cercle archéologique du Pays de Waes.

» sentans du Peuple » réservèrent à cet Etat, dans le rapport qu'ils firent à leurs collègues du Comité le 9 Nivose (29 Décembre 1794). Ils y disent : « aiant exhibé notre état des dépenses, les représen-» tans l'ont examiné, et ont fait des répréhensions sérieuses sur les frais » d'impression y portés; y ajoutant que nos fonds ne nous étoient four-» nis que pour en paier les services de nos affidés et autres choses » indispensablement nécessaires et que pour l'avenir nous devions nous » ménager de faire des frais evitables, nous renvoyant avec ledit notre » Etat à l'administration centrale section de police et des tribunaux » (1).

Au sortir de chez les représentans Ballin et van de Voorde se rendirent au bureau de Police « pour remettre ledit état et n'y trouvant » pas les administrateurs ils résolurent de ne pas s'y arrêter pour » ne pas se devoir absenter un jour de plus, vu que cela faire se » put très bien par lettre » (2).

C'est ce que fit le Comité le 13 Nivôse (2 Janvier 1795) en envoyant au Bureau de Police et de sureté Générale « nos états de dépenses » et appointemens : priant dans une lettre y jointe d'y faire dépécher » ordonnance de paiement et observant que nous n'avions touché pour » tout fond que *deux mille Livres* et qu'après les paiemens à faire » nous allions nous trouver tout-à-fait épuisés et sans fond de caisse » quelconque » (3).

Cela dura ainsi jusqu'au 6 Pluviose (25 Janvier 1795); la misère de certains membres du Comité devait être profonde, pour que celui-ci prit la décision suivante à cette dernière date : « (aiant considéré » l'urgent besoin des quelques uns de nos membres) nous résolûmes » d'écrire au représentant du Peuple par seconde instance pour qu'il » nous voulut parvenir notre collègue Stobbelaers lui renvoyé à l'effet » d'y apporter la rectification de l'erreur de huit cent Livres y glissée » en conséquence lettre fut expediée et envoyée le même jour » (4).

Dix jours après le Comité n'avait encore rien reçu, car le 17 Pluviose (5 Février 1795) il écrivit une nouvelle lettre, mais cette fois « au » citoien Delabnisse Pres[t] et chef du Bureau de Police de l'admini-» stration centrale à Bruxelles pour avoir expédition de notre état » des appointemens et corriger l'erreur de 800 Livres de même de » notre état des dépenses : y ajouté une observation que les appointe-

---

(1) Proc. verb. com. surv.

(2) Ibidem.

(3) Ibidem.

(4) Ibidem.

» mens de notre [illegible] terrain et garçon de bureau, [illegible] deux trans- » plantés de Gand étaient trop modiques pour en subvenir » (1).

Cette demande encore resta sans suite, et le 23 Pluviôse (11 Février 1795) le Comité réitéra ses instances auprès du Président du Bureau de Police et de sûreté générale de la Belgique, et fit une fois de plus connaître « le sujet qui nous motive à l'importuner par tant de repri- » ses » (2).

Enfin le 27 Pluviôse (15 Février 1795), le jour même où les « représentans du Peuple » prenaient leur arrêté de suppression, les membres du Comité reçurent de l'administration centrale de la Belgique, non des écus, mais une lettre « touchant notre état des » appointemens et l'erreur y commise par le représentant du peuple » Briez y demandant 1° un autre état des appointemens jusqu'au » premier Ventôse ainsi qu'un tableau des membres qui composent » notre comité avec désignation de leur domicile 2° un état détaillé » des dépenses indispensables que nous avons faites 3° un état approxi- » matif de celles à faire dans le mois de ventôse 4° un court exposé » de l'erreur commis par le représentant du peuple Briez 5° un état » des sommes par nous reçues etc. etc. » (3).

Le Comité décida le même jour « de répondre au plutôt et d'y » joindre nos états bien détaillés » (4).

Le 30 Pluviôse (18 Février 1795) le Comité répondit à la lettre de l'administration centrale « touchant les états des traitemens les y » joignant et y demandant disposition au plutôt possible » (5).

Immédiatement après avoir pris cette résolution, le Comité reçut la nouvelle de sa suppression. Nous croyons donc avoir été dans le vrai en disant que ses membres reçurent la nouvelle de la suppression de ce corps, avec dignité. En effet, voilà des fonctionnaires qui depuis leur entrée en fonctions n'ont pas encore reçu un liard de leur salaire, qui en outre ont été obligés de faire des débours comparativement assez élevés, on leur annonce la suppression du corps auquel ils appartiennent. Ils se contentent de prendre connaissance de l'arrêté de suppression et de l'acter à leur procès-verbal, de décider d'y obéir dans toutes ses prescriptions. Ils ne gémissent pas, ils ne protestent pas; pour eux, la Loi a parlé : et ils s'inclinent.

---

(1) Proc. verb. com. surv.

(2) Ibidem.

(3) Ibidem.

(4) Ibidem.

(5) Ibidem.

D'un autre coté la suppression des Comités de surveillance dut être pour plusieurs membres, si pas pour tous, un soulagement. Devenus fonctionnaires publics par leur nomination, ils ne pouvaient plus s'occuper d'autre chose, d'ailleurs leur présence au Comité était permanente, soit qu'ils fussent au siége, soit qu'ils fussent en mission. Tous devaient donc nécessairement négliger leurs affaires; et à cette époque il ne s'agissait pas de donner une démission volontaire. Celui qui s'y fut risqué eût été certainement considéré comme suspect, et peut-être poursuivi comme réfractaire à la loi.

Enfin les membres du Comité reçurent les appointements si longtemps attendus, le 3 Ventose (21 Février 1795). Cet évènement qu'ils considérèrent sans aucun doute, en ce moment, comme une bonne fortune, devint pour eux une source de tribulations nouvelles.

***

Après la suppression des Comités de surveillance, ceux qui en avaient fait partie rentrèrent momentanément, pour la plupart, dans la vie privée, reprenant leurs affaires. Ceux étrangers à la commune réintégrèrent leur lieu d'origine. Tous croyaient avoir satisfait envers la république, du moins les membres du Comité de St. Nicolas, en faisant approuver leurs comptes par les « représentans du Peuple » et par l'administration centrale et supérieure de la Belgique. Mais ils étaient loin de compte, les pauvres.

Dix jours après qu'ils eurent reçu les appointements qui leur étaient dus, les ennuis commencèrent pour les membres du ci-devant Comité de St. Nicolas. En effet, le 12 Ventôse (2 Mars 1795) l'administration de la Flandre Orientale envoya la dépêche suivante au chef-collége du Pays de Waes :

« Liberté Égalité

» Gand 12 Ventôse 3e année repubre.

» Amour de l'ordre.

» Les membres de l'administration générale d'arrondissement de la » flandre orientale.

» A la Municipalité de St. Nicolas.

» Citoyens Municipaux.

» Les Représentans du peuple ayant arrêté que les ci-devant Comités » de surveillance, sous le ressort de cette administration doivent » rendre leurs comptes respectifs par devant un commissaire denommé » à cet effet dans le courant du présent mois Ventôse, et que les » membres des dits Comités seroient prévenus par les magistrats de

» leurs communes respectives du jour qui seroit fixé par nous, pour » l'audition des dits comptes, nous vous faisons la présente pour vous » inviter et requérir au besoin de faire connaitre aux membres ayant » composé le Comité de surveillance de votre commune que nous » avons nommé le citoyen van Wambeke (1) notre collègue afin d'en- » tendre le compte des deniers mis à leur disposition, sous l'appro- » lation de l'administration centrale de la Belgique et des repræsen- » tans du Peuple et de donner reçu des pièces justificatives qu'ils y » réclameront, qui se rendra à cet effet dans votre commune dans » l'emplacement que le dit Comité a occupé ci-devant, le 27 de ce » mois à 9 heures du matin pour quel jour les membres dud[t] Comité » auront à se mettre en ordre, en les prévenant toutefois qu'il est » indispensable qu'ils rédigent leur compte en double pour que l'un » leur serve de décharge provisoire, et que l'autre soit retiré par » notre dit commissaire.

» Vous nous accuserez incessamment la réception de la présente et » nous instruirez des devoirs que vous avez faits en conséquence. » Salut et fraternité. (Signé) P. Devaux, Presid[t] et J. Lemaire sec. g[al].

» P. S. Vous tiendrez à l'heure ci-dessus fixée deux de vos mem- » bres assemblés à la maison commune pour donner à notre commis- » saire les instructions dont il pourrait avoir besoin » (2).

Cette dépèche fut transmise au ci-devant Comité de surveillance en la personne de Maximilien van de Voorde son ancien secrétaire, par l'apostille suivante :

« Liberté. Égalité. Fraternité.

» St. Nicolas 14 Ventose (3) 3me année Repub[e].

» Les membres du Chef-Collège du pays de Waes en flandre aux » citoijens membres du cidevant Comité de surveillance à St. Nicolas.

» Citoyens.

» Nous vous faisons par cette parvenir copie aûtentique D'une Depeche

---

(1) C'est le même qui, pendant la période électorale de l'an VI, après le scrutin de l'assemblée primaire de Termonde, envoya, tout fier, au ministre de l'Intérieur une lettre disant : « Y a-t-il ou n'y a-t-il rien qui cloche dans l'ensemble de l'ou- » vrage? Il est encore temps d'y faire l'altération nécessaire ». (de Lanzac de Laborie — La domination française en Belgique. Tome I — 159).

(2) Pièce appartenant au Cercle archéologique du Pays de Waes.

(3) 4 Mars 1795.

» Du 12 De ce mois des membres de L'administration générale D'ar-
» rondissement De La flandre orientale pour votre Information.

» Salut et fraternité
» J. S. Braye » (1).

van de Voorde, qui, avec son ami Ballin, avait dirigé le Comité de surveillance pendant toute l'existence de celui-ci, écrivit le même jour deux missives, l'une à l'administration de la Flandre Orientale, l'autre à Ballin.

Cet empressement est aisé à comprendre, c'est en effet van de Voorde qui eût le maniement des fonds remis au Comité. Lorsque les appointements étaient arrivés, c'était lui qui en avait fait la distribution à ses collègues et c'est à lui que ceux-ci avaient donné quittance.

La première lettre est ainsi conçue :

« Liberté. Égalité. Fraternité.

» St. Nicolas 14 Ventose 3e année de l'ère rep^{e}.

» Le citoien M. E. van de voorde ci-devant secretaire et membre » du Comité de surveillance de la dite commune aux membres de » l'administration générale d'arrondissement de la flandre orientale.

» Citoiens, Le Chef-Collège du pais de Waes me fait parvenir copie » de la votre du 12 cour^{t} y etant fixé ce jour à l'audition des » comptes dudit Comité, je les ai répondu (2) que nous avons rendu » compte aux représentans du peuple et à la commission centrale à » Bruxelles. Espérant avoir satisfait au contenu; je crois que votre » collègue le citoien van Wambeke pourra se dispenser du voiage vu » que nos deboursés et appointemens sont acquittés par le paieur » général à Bruxelles ainsi je n'ai trouvé convenir de prévenir mes » collègues dont une partie sont forains pour les dispenser d'un » voiage inutile. Si toutefois leur présence seroit nécessaire je vous » invite de me l'annoncer pour les sumoncer en tems » (3).

Après avoir soigné les affaires du Comité, van de Voorde, auquel sa clientèle devait laisser beaucoup de loisirs forcés, depuis son entrée au Comité de surveillance, pensa à lui même. La seconde lettre nous le démontre :

---

(1) Pièce appartenant au Cercle archeologique du Pays de Waes.

(2) Il n'envoya en réalité sa réponse au Chef-College que le 15 Ventose (5 Mars 1795), ainsi que nous le verrons plus loin.

(3) Pièce appartenant au Cercle archeologique du Pays de Waes.

« Liberté. Fraternité. Égalité.

» St. Nicolas ce 14 Ventose l'an 3 de la rep^e.

» Le citoien M. E. van de Voorde à son ami le republicain Balliu » à Gand.

» Citoien et ami.

» Je viens de recevoir du chef-collège copie d'une lettre dont » pareille cy-jointe en reponce je les ai remi une lettre dont aussi » copie, au reste je viens d'en donner part à l'administration géné- » rale de la flandre orientale croiant que le voiage du commissaire » van Wambeke seroit inutile.

» Je ne doute que vous avez la connoissance au citoien Malle » membre dudit arrondissement. Je vient de prendre information pour » la disposition (1) de les greffes tant de la cour féodale que de la » judicature des domaines. j'ai présenté requête au chef collège pour » obtenir les dites places, vous pourriez me rendre un grand service » faisant une petite recommandation » (2).

Nous voyons ici que le citoyen van de Voorde n'était pas étouffé par son attachement, plutôt à l'ancien régime, qu'au nouveau. Ce qui lui importait le plus, c'était d'obtenir, « une place » rémunératrice.

Le 15 Ventose (5 Mars 1795) il répondit aussi au chef-collège en ces termes : « nous avons satisfait à l'arrêté du 27 Frimaire (3) d^r » portant la suppression du Comité de surveillance; le 3 du courant » nous rendimes compte à la commission centrale et aux représentans » du peuple, nos deboursés et appointemens sont soldés par le paieur » général, si toutefois le commissaire van Wambeke désireroit des- » approuver notre gestion je vous invite de m'en donner part pour » instruire mes ci-devant collègues. Salut et fraternité. (Signé) M. E. » van Voorde ci-devant secret^e et membre du Comité de St. Nicolas » (4).

Cette lettre nous fait connaitre le motif exact de l'inquiétude de van de Voorde. Il craignait que les comptes du Comité ne fussent remaniés par van Wambeke, et que lui et ses collègues ne dussent restituer tout ou partie de ce qu'ils avaient eu tant de peine à obtenir de l'administration centrale. Aussi convoqua-t-il ses anciens

(1) Disponibilité ?

(2) Pièce appartenant au Cercle archéologique du Pays de Waes.

(3) Le ms. porte Frimaire, mais il est évident qu'il faut lire « Pluviose ».

(4) Pièce appartenant au Cercle archéologique du Pays de Waes.

collègues dès le 16 Ventose (1) (6 Mars 1795), sans attendre la réponse de l'administration de la Flandre Orientale. Celle-ci, datée du 16, ne lui parvint que le 17 par l'intermédiaire du Chef-Collège, auquel elle était adressée en ces termes :

« Liberté. Égalité.

» Bureau N° 1.

Gand ce 16 Ventôse l'an 3e de la repe française une et indivisible.

» L'administration générale de l'arrondissement de la flandre orien-
» tale à Gand.

» Les administrateurs commissaires du Bureau des impositions, comp-
» tabilité etc.

» Aux officiers municipaux du païs de Waes.

» Citoyens.

» L'arrêté du représentant du peuple Perès du 3 de ce mois (2)
» chargeant expressément les administrations d'arrondissement de faire
» rendre compte aux membres des ci-devant Comités de surveillance
» de leur ressort sans exception quelconque et d'autres devoirs à
» remplir au même sujet, nous vous prévenons que le Comité de
» surveillance de votre commune auroit pu avoir rendu ne porte aucun
» changement aux dispositions contenues dans la lettre de cette ad-
» ministration du 12 passé, en conséquence vous communiquerez la
» présente aux dits membres et vous les inviterez à se conformer
» aux dispositions servter en les envertissant que les sommes quel-
» conques mises à leur disposition soit avant sont après leur sup-
» pression doivent faire partie du compte qu'ils auront à rendre au
» jour et heure fixée. Vous nous accuserez la réception de la présente
» et les devoirs que vous aurez fait en conséquence. Salut et frater-
» nité (signé) J. hri Gheyssens et B. van Wambeke » (3).

Nous avons reproduit textuellement cette dépêche d'après une copie certifiée « d'accord avec l'original » par G. J. van Malcote, haut-échevin du Pays de Waes.

Tout cela ne tranquillisait pas outre mesure van de Voorde, puisque

(1) La minute de cette convocation appartient au Cercle archéologique du Pays de Waes.

(2) Pasmonie — à sa date.

(3) Pièce appartenant au Cercle archéologique du Pays de Waes.

le même jour que cette dépêche lui fut transmise, il s'adressa à l'administration centrale à Bruxelles, comme suit :

« Liberté. Fraternité. Égalité.

» St. Nicolas ce 17 Ventose l'an 5e de l'ère Repe.

» Le cit : M. E. van de Voorde ci-devant secretaire du Comité de » surveillance de St. Nicolas, au Republicain de la Buisse, Président » de la commission centrale à Bruxelles.

» Citoien.

» Notre cidevant Comité députa deux de ses collègues pour rendre » ses comptes tant des deniers reçues que des debourses faites, ils » présentèrent (: selon leur rapport) ces comptes le 3 du courant et » par votre intercession ils ont obtenu les paiemens par ordre du » représentans du peuple chez le paieur général tant dits debourses » que de nos appointemens sans avoir fait signer un double pour » servir de décharge, nous avions dressé un bordereau des pièces » que nous avons fait passer à votre administration en conformité de » votre lettre du 28 Pluviose et retiré par double reçu du cit : » B. Danthine pr sure du 10 bur : 2 sect : les autres pièces nous » les avons rendues par pareil bordereau en double à notre munici- » palité et retiré reçu croiant par ces opérations et démarches qu'on » nous avoit enjoint d'avoir satisfait à l'arrêté du 27 Pluviose.

» L'administration générale de la flandre orientale nous fait parve- » nir par la voie du Chef-Collège la lettre ci-joint sub No 1o sans » hésiter j'y repondis par la lettre cy sub No 11o ce nonobstant on » me fit parvenir par la dite voie une seconde lettre sub No 111o.

» Mes collègues pour une grande partie tant à Gand qu'autres » places eloignées ne désireront certainement faire ces voiages fraieux » sans récompense et peut-être inutile puisque nous avons satisfaits » audit arrêté et ne sachant à quoi me tenir scavoir si nous avons » satisfait à nos devoirs, ou non et si nous sommes obligés de rendre » de nouveau nos comptes au commissaire van Wambeke, dans ce » dernier cas je serais obligé d'adjourner tous mes cidevant collègues » je vous prie de m'en donner quelques éclaircissemens. Salut et » fraternité » (1).

Mais entretemps van de Voorde avait envoyé à Balliu copie de la seconde lettre de l'administration de la Flandre Orientale.

---

(1) Pièce appartenant au Cercle archéologique du Pays du Waes.

Ballin répondit à van de Voorde :

« Liberté. Fraternité. Égalité.

» Gand ce 19 Ventose (1) l'an trois de l'ère republicaine.

» Le citoien A. f. Ballin notaire en cette commune au
» citoien M. E. van de Voorde pror et notaire à St. Nicolas.

» T'accusant la réception de vos deux lettres ainsi que des celles » y incluses je t'informe que je les ai communiqué au citoien Stobbelaers, avec qui je me suis rendu sur le champ chez l'av[t] van » Wambeke; pour lui témoigner l'étonnement qui nous resta sur ce » que conformément aux deux lettres de l'administration générale de » l'arrondissement de la flandre orientale nous nous trouvâmes dans » la facheuse obligation de faire un voiage infiniment fraieux pour » remplir par devant lui un devoir déjà rempli par devant un autre : » cet individu nous auroit sans doute procuré le moien d'épargner » cette depense; si ce ne fut qu'il se trouve borné par le contenu » d'un arrêté qu'il ne peut enfreindre sans se compromettre : je » prévois donc digne ami que nonobstant les salutaires mesures que » vous avez prises pour nous en pouvoir dispenser il sera inévitable » de nous rendre au lieu, d'autant plus que malgré que le dit van » Wambeke m'observe que la voie de fonder nos ex-collègues de notre » approbation sur tout ce qu'ils feroient en notre nom; suffirait pour » cet effet, je sens l'indispensable nécessité d'assister à la besogne » pour mieux nous acquitter des devoirs ultérieurs qu'on semble nous » imposer de remplir : en conséquence veuillez tout mettre en ordre » et exactitude pour le jour parafigé. Nous viendrons sans faute veille » ou peut-être l'avant veille du jour servant.

» Salut et fraternité
» (signé) A. F. Ballin.

» P. S. Comme étant chez moi vous me promites de descendre » cette semaine ci pour la ville de Gand pour vos affaires, je compte » qu'il seroit très possible de régler votre voyage de manière que » nous puissions jouir de votre compagnie et voiture pour aller à » St. Nicolas : vous observant si toutes fois cela faire se pût; fut » il même deux ou trois jours avant la date de besogne il ne seroit » que d'autant plus convenable pour que nous puissions tout préparer » ensemble.

(1) 9 Mars 1795.

» N'oubliez pas surtout de faire la notification à tous nos ex-collé-
» gues du jour du 27 et de leur enjoindre très instamment qu'ils ne
» manquent pas à leur poste. J'attends votre réponse au plutôt sur
» la possibilité ou impossibilité de jouir de votre voiture ».

Comme on voit, Balliu était aussi ennuyé que van de Voorde, et Stobbelaers ne l'était pas moins.

C'est dans ces conjectures que de la Buisse envoya sa réponse à van de Voorde. Nous avons déjà vu par la lettre annonçant sa suppression au Comité de St. Nicolas, que de la Buisse était un pince-sans-rire et un ironiste incomparable, mais ici il se surpasse :

« Liberté. Egalité. Fraternité.

» Bruxelles le 20 Ventôse (1) 3e année Rep.

» Le commissaire de l'administration centrale de la Belgique, Bureau
» de Police Générale.

» Au citoyen van de Voorde, ancien secrétaire du ci-devant Comité
» de surveillance de St. Nicolas.

» Citoyen.

» Je ne vois rien que de très juste et de très raisonnable dans les
» deux lettres écrites par l'administration de la Flandre orientale aux
» municipaux de St. Nicolas et Pays de Waes, relativement aux comptes
» à rendre par les citoyens qui ont composé le ci-devant Comité de
» surveillance de St. Nicolas. Ils n'ont présenté à l'administration cen-
» trale que des états qui ont été visés et ensuite ordonnancés par les
» représentans du Peuple. Mais il y a une grande différence entre
» *l'exhibition d'états* et *la reddition des comptes.*

» Ils ont aussi remis au 10e bureau les pièces concernant les affaires
» terminées, cela n'a rien de commun avec la *comptabilité*, il reste
» toujours à faire ce que l'on appelle en termes d'administration
» *rendre ses comptes.*

» Vous me paroissez embarrassé sur la manière de procéder à cette
» opération. Je me préterai volontiers à vous en donner une idée.

» Les sommes qui ont été mises à la disposition du ci-devant Comité
» sont de deux sortes, les unes étoient pour les appointemens des
» membres, les autres pour dépenses extraordinaires.

» Vous auriez du garder des doubles de vos états, ces doubles
» vous auroient facilité la confection de votre compte et auroient pu
» servir comme bordereaux parmi les pièces justificatives et munimens.

(1) 10 Mars 1795.

» Mais du moins vous avez des registres où sont comprises vos
» recettes et dépenses; si vous les avez remis à la municipalité elle
» ne se refusera pas à vous en donner communication pour dresser
» votre compte.

» Maintenant voici ce qu'on appelle *un compte* : c'est un cahier
» divisé en deux parties dont la première contient les recettes qui
» ont eu lieu, et la seconde les dépenses faites.

» On écrit les différents articles *folio medio* c'est-a-dire avec une
» marche à gauche et une marche à droite : la marche à gauche sert
» à l'oyant compte pour y coucher ses apostilles, la marche de droite
» sert au comptable, pour y coucher, en chiffres Arabes, les diffé-
» rentes sommes afin que la balance soit plus facile à rencontrer.

» Vous consulterez donc le journal que vous n'aurez pas manqué de
» tenir de vos recettes et dépenses, d'après ce journal, vous classerez
» dans la première partie de votre compte toutes les sommes que
» vous aurez reçues. Vous terminerez cette partie par ces mots :

» *Somme totale de la recette.......... tant.*

» Vous classerez dans la seconde partie toutes les dépenses que vous
» aurez faites. Vous tiendrez prêtes à l'appui les quittances que vous
» aurez pû vous procurez et vous terminerez cette partie par ces mots :

» *Somme totale des dépenses.......... tant.*

» Il ne restera que la balance à faire : l'oyant compte mettra ses
» apostilles à la marge gauche, arrêtera et clora le compte, et voilà
» l'opération terminée. Vous me parlez de la nécessité de faire déplacer
» tous les citoyens ayant composé le dit Comité pour intervenir à cette
» reddition de compte, je ne trouve pas que cela soit nécessaire. Les
» anciens membres demeurans à St. Nicolas peuvent avec vous terminer
» cette besogne, puisqu'ils ont connaissance de tout ce qui s'est fait :
» seulement vous pourriez prier vos anciens collègues actuellement
» résidens à Gand, de s'y procurer chez le payeur de l'armée, des
» copies de vos différens états que vous y avez sans doute du laisser
» en original en touchant les sommes y reprises. Ces copies authen-
» tiques vous serviroient de *munimens*. Mais il n'entre point dans les
» vues de l'administration ni des représentans du Peuple que l'on
» fasse des voyages fraieux pour la reddition des comptes, c'est même
» pour parer à cet inconvénient que l'arrêté porte que les comptes
» seront entendùs par commissaire choisi dans le lieu où a existé le
» Comité, autant que faire se pourra.

» J'espère qu'au moyen de cette explication fraternelle, vous serez
» à même de satisfaire à ce que demande de vous l'administration

» d'arrondissement, qui, comme je vous l'ai dit, n'exige en cela que
» ce qu'elle doit exiger.

» Salut et fraternité

» (signé) J. B. J. de la Buisse » (1).

Nous disions que de la Buisse était un pince-sans-rire. L'épitre ci-dessus le démontre amplement. Est-il ironie plus cruelle et plus cinglante que d'enseigner à un notaire doublé d'un procureur, ce que c'est que rendre compte. Mais van de Voorde ne comprit pas, et nous sommes persuadé qu'intérieurement le pauvre diable remercia ce bon de la Buisse qui le tirait d'embarras. En effet, le 21 Ventose (11 Mars 1795) il envoie copie de cette lettre à Balliu et lui écrit : « Depuis la recette de la première de l'arrondissement de la flandre » orientale je m'occupais à mettre tout en ordre à la recette de la » seconde je n'est pas discontinué. Je prépare pour le citoien van » Wambeke copies de notre état des appointemens et de l'état de nos » débourses, une copie de nos bordereau de papiers remises tant à » la commission centrale qu'à la municipalité de notre commune et » un bordereau de recettes et debourses in folio pleno, j'ai adjourné » les membres par circulaire afin de comparaitre au jour fixé sous » leur responsabilité. J'étois intentionné de me rendre vendredi à Gand » mais mes maux d'estomac me reviennent. Si je me porte un peu » mieux je viendrai. Si au contraire je serais même obligé de tenir » la maison je remettrai non voyage pour votre retour » (1).

Comme on voit, il est entièrement rassuré, il annonce la bonne nouvelle à son ami Balliu, il parle d'un voyage à Gand qu'il a l'intention de faire, il parle même de ses maux d'estomac. Balliu non plus ne comprend l'amère ironie de de la Buisse; il exulte, et le 25 Ventôse (15 Mars 1795) il envoie encore ces dernières recommandations à son ami van de Voorde : « Dans le moment même où j'étois à » t'ecrire pour savoir si le républicain de la Buisse ne t'avois pas » encore repondu sur la lettre que tu m'a mandé avoir expediée » vers lui; je reçois la tienne sa désirée reponse y incluse; c'est à » laquelle suspendant ce que j'avois commencé d'inutile, je ne tardais » pas à me rendre chez notre ex-collègue Stobbelaers pour lui com- » muniquer la réussite de tes démarches, qui satisfaisante en effet » me motive de tracer la présente pour te témoigner notre recon- » noissance sur les sages mesures que tu as prises pour nous épargner

(1) Pièce appartenant au Cercle archéologique du Pays de Waes.

(2) Pièce appartenant au Cercle archéologique du Pays de Waes.

» des frais que nous crûmes être inévitables; t'observant à même » tems que je ne saurois attribuer la demande que tu me fait dans » votre P. S. qu'à un effet de distraction vu que tu ne peux ignorer » que les pièces qui constatent la recette de nos quinze mille cent » et trente quatre livres ne sont pas en mains du payeur à Gand; » mais qu'au contraire elles reposent sous le paieur général des » armées Belgiques à Bruxelles où après les avoir dument munies de » notre quittance nous les avons du laisser en original.

» Quant aux fonds de deux mille livres que Stobbelaers a touchée » en cette commune la copie de l'ordonnance vous en reste et se » prouve d'ailleurs dans le registre de nos procès du jour, par le » rapport qu'il y a fait de sa mission. Je dois t'observer en outre » que d'après le contenu de la lettre du républicain de la Buisse il » ne suffira pas d'avoir fait copie de nos états respectifs : mais qu'il » sera indispensablement nécessaire que tu redige nos recettes et » dépenses en cahier divisé en deux parties : enfin sur le pied comme » on rédige ordinairement un compte suivant la marche qu'il vous en » trace : et le compte devra absolument être doublé pour de part et » d'autre en être retiré pour par la suite en tous cas nous pouvoir » valoir là ou besoin seroit.

» Tu réfléchira surtout que dans la partie tout et quelconque » paiement soit vérifié par la pièce y relative; pour cet effet tu dira » dans chaque arle *ainsi qu'il en conste par la quittantie ci jointe* » *sub n°* que tu annexera au compte en ordre du numéro sous lequel » elle est désignée.

» Pour ce qui regarde les dépenses en objets invités au district ou » à la municipalité je crois qu'il sera prudent et nécessaire de les » porter pour mémoire ainsi qu'ils sont portés dans notre état pré- » sentés à Bruxelles (1), pour cela tu consultera le dit état ou tu » trouvera outre les objets nécessaires au bureau, quelques voitures; » qui peut être du compte à rendre devront faire partie et proba- » blement par le commissaire seront acceptés en compte conjointement » avec les autres arles.

» Parmi quoi, espérant que selon votre promesse tu portera tout » en ordre pour le jour servant, je t'envoie les trois quittances des » payemens que j'ai faits en cette commune respectivement à l'impri- » meur Steven et au cocher Pierre Abraham van Loo et J. J. Verher- » bruggen et je te recommande toute célérité possible, vu que le

(1) Voir page 126.

» tems præfigé est très approchant et que le défaut pourroit nous » compromettre.

» Salut et fraternité

» (Signé) A. F. Ballin.

» P. S. Accumule quantité des complimens à ton épouse, au citoien » Weyn et toute sa petite famille, ainsi qu'à tous nos amis que » j'embrasse de cœur.

» Je t'attendrai la semaine prochaine et je compte sur la faveur de » te voir loger chez moi » (1).

La joie déborde dans cette lettre et surtout dans son post-scriptum. Mais la lecture de ce document laisse, nous semble-t-il, une impression désagréable. Après le 1r Ventose, ni Ballin, ni van de Voorde ne savaient quelle ligne de conduite tenir. Ballin court chez van Wambeke, qui l'éconduit; chez Stobbelaers qui était aussi ignorant que lui; van de Voorde correspond, se met en relations avec les autorités; on se moque bien de lui, mais néanmoins, il tire tout au clair. Il met son ancien Président au courant de ce qu'il doit faire. Et c'est alors que celui-ci lui rabache la lettre de de la Buisse, donnant des conseils superflus dont van de Voorde n'avait que faire. Était-ce sottise? Était-ce naïveté? Était-ce présomption? Peu importe.

van de Voorde continua son travail et enfin le 27 Ventôse (17 Mars 1795) les comptes du ci-devant Comité de surveillance furent présentés et approuvés comme suit :

(1) Pièce appartenant au Cercle archéologique du Pays de Waes.

« Compte des Recettes et des appointements et débourses fait et rendu par [...]
» sentans du Peuple du 2 Brumaire 3e année républicaine en la commune [...]
» stration Générale de la Flandre Orientale en vertu de l'arrêté des Representa[...]

» RECETTES

« Accepté en recette la somme » de deux mille Livres ci-contre » pour autant que le mandat retiré » par le payeur van de Marck soit » conform à l'arrêté des représen- » tans haussmann et briez du 14 » frimaire a vu par copie	Au 14 frimaire de l'an 3 de l'ère républicaine les Représentans Haussmann et Briez arrêtèrent que le paieur général de la guerre remettrait au comité de surveillance de St Nicolas une somme de deux mille livres pour les services secrets et extraordinaires à charge d'en rendre compte. ainsi pour recette . . l.	2000— 0—[...]
« Accepté en recette la somme de » quinze mille cent trente quatre » Livres sauf vérification à faire du » mandat delivré par le représen- » tant du peuple Peres et retiré par » le paieur général Johannot	Le 3e ventôse de l'année susdite les anciens membres A. F. Ballin et f. Smet ont presentés au Représentant Perès l'Etat des appointemens merités par les membres du ci-devant comité, de même état de ce que le comité depuis son installation, jusqu'à sa suppression a dépensé tant en services secrets et voitures qu'en achats des objets nécessaires etc. et après qu'ils ont été visés le dit représentant du peuple les a ordonnancés sur le paieur général à Bruxelles pour une somme de quinze mille cent trente quatre livres. Ici la dite somme pour recette . . . . l.	15134— 0—[...]
	Somme totale de recettes	17134— 0—[...]

ens Membres du ci devant comité de surveillance Etabli par arrêté des Repré-
Nicolas Pais de Waes au citoien van Wambeke membre et deputé de l'admini-
Peuple comme suit :

APPOINTEMENS

Vu bon avec les tirés d'après les ts a vu et retirés	Aux membres Ballin et Stobbelaers de Gand pour quatre mois des appointemens à raison de 400 l. par mois . . . . l.	3200— 0—0
	Aux autres anciens membres van de Voorde, Raes, Nys, van de Winckele, de Cock, van Puyenbroek et Smet à raison de 350 l. chaque par mois . . . . . l.	9800— 0—0
	Au sécretaire-écrivain Manilius transplanté de Gand . . . . l.	1000— 0—0
	Au citoyen L. Engels, garçon de Bureau aussi de Gand . . . l.	400— 0—0
	Somme des appointemens . l.	14400— 0—0

DÉPENSES

Vu bon selon quitances a vu et irés et d'après l'Etat verificatoi- y joints avec les tirés	Au citoien Jean Boel et fils de même à bernard van de velde pour les services secrets pendant quatres mois par quitances . . . . l.	600— 0—0
	Au citoien Stevens imprimeur à Gand . . . . l.	1200— 0—0
	Au citoien Pierre Abrahams de Gand pour son Etat des voitures pour le service du comité par quitantie . . . . l.	416— 0—0
	Pour la retrogadation des anciens membres à leurs foyers respectifs l.	190— 0—0
	Au citoien A. J. Frissyn pour devoirs rendus par quitance . l.	20 — 0—0
	A la citoienne Reynaerts directrice de poste pour cinq cahiers des arrêtés et six mois d'inscription au journal par trois quit^ces . . l.	50—10—0

» Ainsi vu et clos sous l'approbation de l'administration centrale de la Belgiq
» citoiens Paul Tack et Jean françois officiers municipaux du Païs de Waes dépu
» Livres tournois et les dépenses à une égale somme en foi de quoi moi commis
» surveillance ci présens avons signés le présent compte en double à St Nicolas

Accepté pour mémoire	Elle prétende pour ports des lettres 63 l. ce qui n'est payé croiant de service	mémoire
	Pour debourses des membres faits pendant quatre mois selon l'état des dépenses . . . . l.	233— 0—0
	Somme totale des dépenses . l.	2734— 0—0
	Somme des appointemens . l.	14400— 0—0
	Somme totale . . . . l.	17134— 0—0

des représentans du Peuple par moi soussigné commissaire à l'intervention des cet effet (1) scavoir la recette à la somme de dix sept mille cent trente quatre deux membres de la municipalité susdite ainsi que ceux du ci-devant comité de Ventôse l'an 3e de la Repe Française.

(Signé) » B. J. van Wambeke, cōm.
» B. van Puyenbroek.
» J. Braye.
» Paul Tack.
» J. A. Raes.
» Fr. Smet.
» van de Voorde.
» f. de Cock.
» bonaventuer van de Winckele » (2).

(1) « Actum 27 Ventose 3e jaer — 17 Meert 1795 ».
« Eodem in onse vergaederinge gecompareert synde den burger Wambeke lidt van » d'administratie van oost-vlaenderen heeft ons gevraegt twee commissaerissen tot het » hooren couleren ende sluyten de reke van 't gewezene comite van surveillance in- » gevolge van welke syn tot dies gedeputeert des hooftschepenen Tack ende den » greffier Braye, synde de commissie van den selven Wambeke ter dezer greffie gere- » gistreert ». (Resolutieboecken du chef-collège. — Arch. de l'Etat à Gand No 1690 provisoire).

(2) Pièce originale appartenant au Cercle archéologique du Païs de Waes.

§ V.

Conclusion.

Nous nous sommes efforcé dans cette étude déjà longue, mais qui eût été nécessairement plus étendue, si nous avions eu plus de documents à notre disposition (1), de faire toujours parler ceux qui furent les principaux acteurs des évènements que nous avons essayé de faire connaitre. Notre but a été d'apporter une contribution à l'histoire de St. Nicolas, c'est pour cela que nous avons procédé de cette manière, et c'est pourquoi nous avons toujours minutieusement fait connaitre nos sources. Chacun ainsi pourra aisément controler nos assertions.

Quelle est l'idée dominante qui se dégage de ces divers et nombreux évènements? Elle n'est pas difficile à saisir. Les membres du Comité furent de scrupuleux observateurs de la Loi, non pas parce que Loi, mais parce que, comme tous les fonctionnaires de l'époque, ils craignaient de *se compromettre*. On voit ce mot à tout instant. Néanmoins ils appliquèrent toujours les lois relatives aux absents ou émigrés avec modération; nous avons vu en effet qu'ils ne retinrent pas un seul de tous ceux qui comparurent devant eux. Mais où, à notre avis, ils firent excès de zèle, excès de zèle qui les rend odieux, c'est lorsque, eux originaires du pays et en connaissant par conséquent les usages, connaissant les mœurs des paysans et du bas-peuple, ils laissent continuer, ou pour mieux dire, commencer une procédure criminelle contre ce malheureux van Puyvelde qui s'était laissé « couronner roi à la Clinge » et contre ce malheureux de Block qui avait laissé échapper quelques paroles imprudentes dans son ivresse. Nous ignorons ce qu'il advint de van Puyvelde, en ce qui concerne de Block, l'accusateur public de Bruxelles se montra plus clairvoyant que le Comité de St. Nicolas, car il fit mettre le prévenu en liberté.

Pour ce qui regarde les autres poursuites criminelles commencées

(1) Le jour même que nous nous occupions de la correction de la dernière épreuve de cette étude, nous avons découvert aux Archives Communales, dans un paquet de « Varia », une liasse de cent pièces environ, se rapportant aux travaux du Comité de surveillance de St. Nicolas. Ces documents jettent un jour nouveau sur certaines arrestations dont nous n'avons pu indiquer soit les causes, soit les conséquences. Nous espérons donc pouvoir un jour compléter ce travail, si le Cercle archéologique du Pays de Waes veut bien continuer à nous accorder l'hospitalité dans ses Annales.

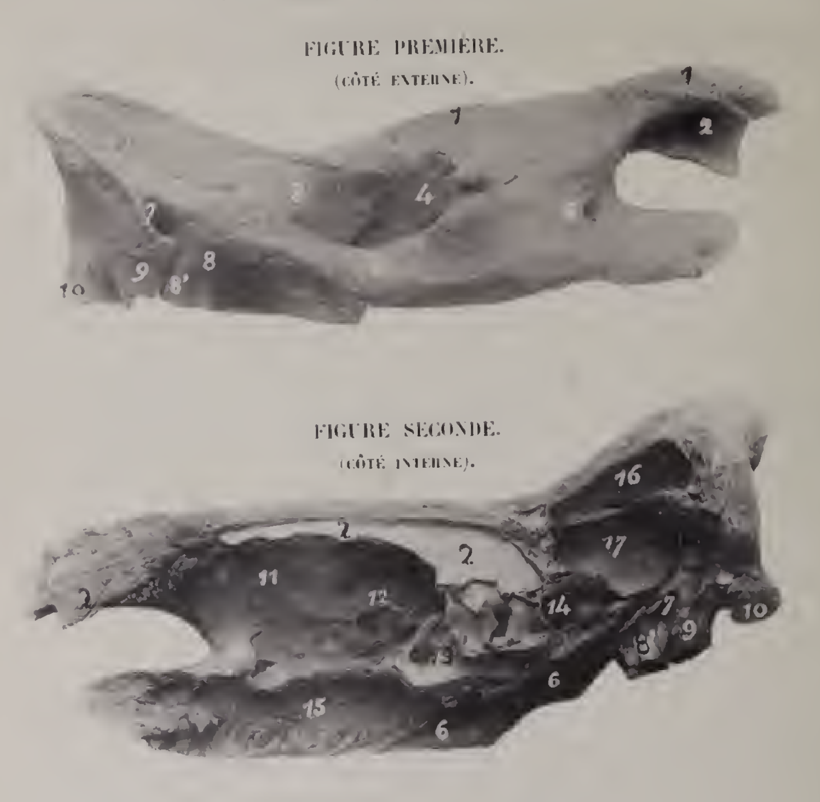
Moitié droite de la tête d'un Rhinoceros tichorinus fossile, retirée de l'Escaut à Tamise le 27 Juillet 1896 : la première Figure en représente le côté extérieur et la seconde Figure le côté interieur.

FIGURE PREMIÈRE.

(CÔTÉ EXTERNE).

FIGURE SECONDE.

(CÔTÉ INTERNE).

Moitié supérieure du Radius et moitié inférieure de l'Humerus d'un Rhinoceros tichorinus fossile, exhumées à Kemseke en 1888.

FIGURE TROISIEME.

(RADIUS).

FIGURE QUATRIEME.

(HUMERUS).

par le Comité pour affaires de contrebande, d'assignats etc., nous le répétons, ils n'ont fait que suivre les prescriptions de la Loi.

Mais où le Comité se rendit absolument ridicule, ce fut dans ses démêlés avec le Chef-Collège. Celui-ci, vieille magistrature, ayant des traditions, devait voir de mauvais œil la surveillance dont elle était l'objet de la part du Comité; les membres de celui-ci avec un zèle de néophytes voulurent admonester et morigéner le Chef-Collège. Mais le Comité s'était mis en mauvaise posture par « l'invitation » des cinq cents Livres. Aussi le Chef-Collège profita-t-il de cette occasion pour se débarrasser de ce voisin gênant et il réussit au-delà de toute espérance. Mais le Chef-Collège, avons nous vu, était à ce moment un vieux corps vermoulu. La discorde regnait dans son sein. Il y avait là des partisans de l'ancien régime et d'autres du nouveau régime. Un de ceux-ci, Jaspaert, avait même été secrétaire du club Jacobin « de Vryheyt « qui existait à St. Nicolas en 1793. Et nous lui voyons signer la déclaration suivante à la date du 3 Janvier 1793 « dat het » geensints conveniert dat eenigen greffier, meyer, balliù, procureur » d'office, Borgemeester of schepenen hun in de hoedanigheid van » représentant des vry volcks sig sullen begeven ter generaele verga- » deringe van dezen lande, niet alleenelyk omdat zulckx met hunne » fonctien incompatibel is, en dat zy ook niet en connen wezen op » eenen tyd dienaer en representant van het volk, maer ook om dies- » wille hunnen intrest niet toelaet onpartydig over 't volk te spreken.

» dat alle de representanten van het volk gehauden syn te preste- » ren den Eedt van trouwe aen het volk alvoren zy in eenige generaele » vergaederinge konnen of mogen toegelaten worden » (1).

Malgré cela, dès que le Comité chercha à entamer les prérogatives du Chef-Collège, l'esprit de corps renaissait, et nous avons vu avec quelle hauteur les représentations du Comité furent reçues, et cependant le Chef-Collège n'était plus qu'un des rouages administratifs de la république. Et quoique la position sociale de ses membres ne fut pas beaucoup plus élevée que celle des membres du Comité de surveillance, ils avaient cependant conservé cet orgueil qui fit autrefois la force d'inertie de ces anciens corps et contre laquelle vint quelquefois se briser la puissance du souverain.

Quant au Comité de surveillance, composé d'hommes nouveaux, n'ayant pas les traditions des anciens corps politiques, nous le voyons toujours hésitant, et demandant à tout instant « une trace de marche ». C'est

---

(1) Pièce appartenant au Cercle archéologique du Pays de Waes.

à cette inexpérience, à ce manque d'initiative, à cette crainte perpétuelle de « se compromettre » vis-à-vis des maitres du jour, qu'est due la passivité et la servilité avec laquelle il suivit toujours les prescriptions de la loi, et c'est par là même qu'à certains moments il se rendit ou ridicule ou odieux, car les extrêmes se touchent.

G. WILLEMSEN.

ERRATA :

Page 42, note 1, lire : Balliu et non Bailliu.
Page 92, ligne 17, lire : Ils et non Il.
Page 92, ligne 24, lire : avaient et non avait.

EXPLICATION DE LA PLANCHE.

FIGURE PREMIÈRE.
(CÔTÉ EXTERNE).

1. Traces d'insertion de deux cornes.
2. Débris restés en place de la cloison nasale. Même explication pour N° 2 de la Figure seconde.
3. Fosse occipito-orbitaire.
4. Orbite dont le bord antérieur est garni d'une apophyse recourbée pour abriter l'œil.
5. Ouverture du canal sous-orbitaire (ici pré-orbitaire).
6. Arcade zygomatique. Même explication pour N° 6 de la Figure seconde.
7. Conduit auditif externe. Même explication pour N° 7 de la Figure seconde.
8. Cavité glénoïde.
8'. Apophyse mastoïde (ou post-glenoïdale). Même explication pour N° 8' de la Figure seconde.
9. Rocher (ou apophyse para-occipitale). Même explication pour N° 9 de la Figure seconde.
10. Condyle occipital. Même explication pour N° 10 de la Figure seconde.

FIGURE SECONDE.
(CÔTÉ INTERNE).

2. Voir N° 2 de la Figure première.
6. Voir N° 6 » »
7. Voir N° 7 » »
8'. Voir N° 8' » »
9. Voir N° 9 » »
10. Voir N° 10 » »
11. Fosse nasale droite.
12. Ouvertures accidentelles montrant l'intérieur des sinus nasaux, et ouvertures naturelles conduisant à la narine postérieure.
13. Entrée du nerf dentaire dans l'intérieur du Maxillaire supérieur.
14. Narine postérieure à bords brisés.
15. Intérieur du Maxillaire supérieur montrant l'insertion des dents molaires et prémolaires.
16. Sinus pariétal et sinus occipital.
17. Lobe droit du cerveau.

FIGURE TROISIÈME.
(RADIUS).

1. Moitié supérieure du Radius montrant par des rugosités les insertions de divers muscles du membre antérieur.
2. Tête supérieure du Radius.

FIGURE QUATRIÈME.
(HUMERUS).

1. Moitié inférieure de l'Humerus présentant une articulation à deux condyles séparés par une coulisse.
2. Condyle radial brisé.
3. Excavation pour insertion musculaire.
4. Torsion de l'os sur son axe.

Nous ne pouvons nous separer de la Planche de notre Notice, sans adresser à M. Armand Behaegel de Saint-Nicolas, nos remercîments tout particuliers pour la belle et généreuse exécution qu'il a bien voulu faire de la photographie de la tête et des os de Rhinocéros reproduits ensuite par la phototypie. Depuis longtemps M. Behaegel a mis son beau talent de photographe-amateur au service de notre Cercle archéologique : nous nous faisons un devoir de signaler son généreux exemple.

J. V. R.

LE RHINOCÉROS

AU PAYS DE WAAS PRÉHISTORIQUE.

Dans les *Annales du Cercle archéologique du Pays de Waas*, tome XII, pages 79—122 et 185—194, tome XIII, pages 185—188, et tome XV, pages 219—224, nous avons publié une Notice suivie de trois compléments et portant pour titre *Le Pays de Waas à l'époque du Mammouth*. Dans cette Notice, nous avons essayé de décrire sommairement et telles que nous les concevons, les différentes topographies préhistoriques de l'emplacement occupé, de nos jours, par nos trente-deux communes Waasiennes, en faisant connaître en même temps, au moins en partie, les faunes qui y vivaient à ces époques reculées : c'est ainsi que, pour la période tertiaire alors que la Mer du Nord régnait en souveraine sur nos contrées, nous avons signalé les grands Cétacés qui se débattaient dans nos eaux et qui — comme feu le professeur Van Beneden l'a dit — y avaient leur station régulière ou y faisaient des apparitions périodiques; et, plus tard, pour la période quaternaire alors que les eaux submergentes s'étaient retirées pour faire place à une immense forêt vierge interrompue par des marais, des flaques et des cours d'eau, nous avons montré le Mammouth vivant avec d'autres quadrupèdes dans la vallée Waasienne, y broutant l'herbe de nos bois, s'y désaltérant à nos rivières, s'y reproduisant sans craindre la traque, et y mourant de vieillesse, de maladie ou d'accident en nous laissant ses os pour témoins de sa résidence.

Cette Notice, comme le titre l'indique, était principalement consacrée au Mammouth, dont les restes au Pays de Waas sont si abondants, que, en 1895, nous avons pu dire que, en faisant la somme

des gîtes Waasiens qui ont fourni des débris du Mammouth fossile, on arrive au chiffre de 11, c'est-à-dire à plus de la cinquième partie des gîtes signalés jusqu'alors dans la Belgique entière. Ce chiffre, relativement considérable, dénote que le Mammouth du Pays de Waas s'y sentait entouré de toutes les conditions de son existence, s'y acclimatait parfaitement, aussi bien au point de vue de la température régnante que sous ceux du régime et de la sécurité de l'animal, et que, par conséquent, il devait y avoir élu domicile et y être assez nombreux. Aujourd'hui, c'est au Rhinocéros fossile du Pays de Waas que nous nous proposons de consacrer quelques pages : ses débris n'y sont peut-être pas aussi abondants que ceux du Mammouth, mais la pièce qu'on en a retirée de l'Escaut à Tamise le 27 Juillet 1896 et dont il s'agit ici[1], est si importante et si rare, que nous ne pouvons résister au désir de la signaler, et de préluder à sa description par celle de l'animal vivant.

D'après l'étymologie du nom, et d'après le tableau des Mammifères auquel il appartient dans la série animale, le genre Rhinocéros se caractérise ou se définit comme suit : c'est un Pachyderme sans trompe, qui porte sur la tête une ou plusieurs cornes pleines ou massives, formées de poils agglutinés et durcis, différentes par conséquent des cornes des Ruminants dont la partie centrale, fournie par le crâne, est osseuse et coiffée d'un étui corné : cette corne pleine et l'absence de trompe distinguent donc le Rhinocéros non-seulement des Ruminants, mais aussi des Pachydermes proboscidiens. Ce qui le caractérise encore et le distingue des Pachydermes solipèdes, c'est qu'il porte aux membres antérieurs et postérieurs plusieurs doigts-de pied libres, tandis que les solipèdes n'ont qu'un ongle en forme de sabot enveloppant un seul doigt-de pied. Le Rhinocéros est un quadrupède de forte taille et de grande force musculaire, sa peau, peu garnie de poils, est extrêmement épaisse et dure et peut lui servir de cuirasse contre les balles du fusil; de distance en distance elle forme des replis pour rendre possibles ou faciliter les mouvements du corps ou des membres, replis qui s'effacent en exécutant ces mouvements. Le Rhinocéros vivant manque de dents canines, mais il est pourvu à chaque machoire de dents incisives en nombre variable (4, 2, 0) et de 6 à 7 molaires et prémolaires. Comme cette dentition le fait

---

1. Cette pièce, qui est la moitié droite de la tête d'un Rhinocéros tichorhinus, a été retirée de l'Escaut à Tamise non loin de l'endroit d'où on retira à Tamise et du même fleuve, mais en 1888, une Omoplate de Mammouth.

présumer, le régime du Rhinocéros est herbivore et, de préférence, radicivore. Il vit isolé sur les rives des fleuves dans les pays chauds de l'ancien continent, mais, toutes les particularités qu'on a racontées de son inimitié avec l'Eléphant ne sont que des fables. Il en existe 4 ou 5 espèces vivantes appartenant toutes à l'ancien continent : une aux Indes, une à Java, une à Sumatra, et une en Afrique qui est bicorne et caractérisée, à l'état adulte, par l'absence de dents incisives. Dans ses leçons de 1859, le regretté professeur Van Beneden à Louvain nous parlait d'un voyageur qui, sur les bords du Gange, avait vu un Rhinocéros sans cornes, formant de ce chef une cinquième espèce; et, M. Gaudry, le savant professeur de paléontologie au musée d'Histoire naturelle à Paris, cite une sixième espèce, sous le nom de *Rhinoceros occidentalis* ou *Americanus*, reléguée à l'Amérique du Nord, dont « les canines — dit-il — sont développées et, entre lesquelles, il n'y a de place que pour une paire d'incisives »[1].

Si l'on en juge par la quantité de leurs débris et par leur aire de dispersion, les Rhinocéros doivent avoir été très abondants dans presque tout l'ancien continent, où leurs os sont mêlés à ceux du Cheval, de l'Ours, de l'Hyène, de l'Hippopotame et de quelques autres espèces, mais plus particulièrement aux os de l'Eléphant dont, après en avoir été le précurseur, le Rhinocéros a encore été le contemporain. En Belgique on a trouvé des débris du Rhinocéros préhistorique, en plusieurs endroits des tranchées ouvertes lors des travaux du chemin de fer à Mesvin et à Spiennes, deux communes de la province du Hainaut. On en a trouvé également dans les cavernes de Modave et d'Engis de la province de Liége. La province d'Anvers en a fourni aussi un assez bon nombre, notamment : des fragments d'Humerus, un Cubitus, un Radius, et une Omoplate, déterrés à Lierre et conservés aujourd'hui au musée de l'université de Louvain, une dent et trois Humerus déterrés également à Lierre, en 1860, lors du creusement du canal de dérivation de la Grande-Nèthe; des dents trouvées à Malines en 1860; plusieurs débris conservés au musée royal de Bruxelles et trouvés près de Duffel, pendant les travaux de terrassement du chemin de fer de Malines à Anvers; un Maxillaire inférieur entier avec plusieurs fragments de Maxillaire, des vertèbres et des dents, exhumés à Kiel. Mais, de toutes les provinces Belges c'est celle de Namur qui a fourni des débris d'un plus grand nombre d'individus :

---

1. *Les enchainements du monde animal dans les temps géologiques. Mammifères tertiaires. Paris, 1878, p. 51.*

on en a trouvé, en effet, dans le Trou dit de l'Hyène à Walzin, dans le Trou de la Naulette situé sur la Lesse, dans la grotte de Spy, dans les cavernes d'Hastières, dans celles de Fryer, dans le Trou du Sureau d'où on a retiré des restes de quatre individus, dans le Trou Magritte à Pont-à-Lesse qui a fourni des parties de squelette de huit individus, et enfin dans les cavernes de Goyet dont les quatre niveaux ossifères ont produit des débris de neuf individus différents : tout cela formant le contingent de la province de Namur. Les débris trouvés dans les provinces du Limbourg, du Luxembourg, du Brabant et de la Flandre Occidentale ne sont pas parvenus à notre connaissance. Pour la Flandre Orientale, nous avons à citer ceux du Pays de Waas; s'ils ne sont pas très nombreux, ils sont au moins les plus importants de tous ceux de la Belgique. Ces débris Waasiens du Rhinocéros fossile sont : 1° une Tête de l'espèce *tichorhinus* intacte, sauf la voûte palatine et la cloison nasale qui sont avariées et le Maxillaire inférieur qui manque, tête qui fut retirée de l'Escaut à Rupelmonde en 1860; 2° la moitié inférieure d'un Humerus et la moitié supérieure d'un Radius exhumées en même temps, en 1888, à Kemseke; 3° la moitié droite de la Tête d'un *Rhinoceros tichorhinus* trouvée dans l'Escaut à Tamise, en 1896, et formant le sujet de la présente Notice[1] : voilà, pour la Belgique, le contingent connu des Rhinocéros fossiles dont les débris de 4 ou de 5 individus appartiennent au Pays de Waas.

Ce qui achève de prouver la grande abondance du Rhinocéros pendant la durée des temps géologiques, c'est le grand nombre d'espèces, presque toutes de l'époque tertiaire, qu'on en a découvertes dans l'ancien continent. Le nommé M. Gaudry, professeur de Paléontologie à Paris, dans son ouvrage cité en énumère jusqu'à douze, qui se distinguent principalement par les os du nez, par les cornes, et par les dents incisives et canines. Voici les espèces qui nous sont connues : 1° *Rhinoceros Aurelianensis*, espèce découverte, par M. Nouel Conservateur du musée d'Orléans, dans les sables de l'Orléanais à Neuville-aux-Bois (Loiret); c'était une espèce dont les os nasaux offraient peu de résistance, et dont la corne était extrêmement faible au point qu'il n'était pas aisé de décider si l'animal en portait ou n'en portait pas; 2° *R. Schleiermacheri* du miocène supérieur de Pikermi (Grèce) et d'Eppelsheim (Hesse-Darmstadt en Allemagne), ainsi que du miocène moyen de Sansan (Gers) : les os du nez et la corne

1. Nous en donnerons plus loin une description détaillée.

que cette espèce portait y sont un peu plus forts que dans l'espèce trouvée par M. Nouel; 3° *R. pachygnathus* du miocène supérieur de Pikermi : les os du nez s'épaississent davantage que dans l'espèce précédente; 4° *R. megarhinus* (Christol) du terrain quaternaire de Belgique (Lierre) : espèce remarquable par le grand développement des os du nez, comme son nom l'indique, de manière à former un semblant de trompe ou une fausse trompe [1]; les dents molaires caractérisent également cette espèce : dans les *Bulletins de l'Académie de Belgique*, 2me série, tome IX, pages 439, 440 et figures 1, 2, M. le docteur Scohy, de l'avis de feu le professeur Van Beneden, en décrit et représente parfaitement bien la sixième molaire inférieure gauche; 5° *R. tichorhinus* du même terrain quaternaire de Belgique (Kiel, Malines, Rupelmonde, Tamise, Kemseke); cette espèce, la seule qui ait été découverte au Pays de Waas, a pour caractère distinctif, non-seulement d'avoir les os du nez très épais et porteurs de corne, mais de les soutenir, en outre, par une forte cloison osseuse qui divise les fosses nasales, dans toute leur étendue, en deux fosses séparées; 6° *R. etruscus* du pliocène du Val d'Arno (Toscane) : les os du nez n'y sont soutenus par une cloison osseuse que dans leur partie inférieure; cette espèce ne présente que deux incisives rudimentaires; 7° *R. pleuroceros ou à cornes laterales*, dont des débris ont été trouvés dans le miocène de France et des régions des Montagnes rocheuses. Duvernoy a très bien décrit cette espèce dans ses *Nouvelles études sur les Rhinocéros fossiles*, elle portait un tubercule conique sur la partie saillante de la convexité de chaque os nasal; 8° *R. .... (espèce indéterminée)* l'exposition internationale de Bruxelles en 1897 renfermait le crâne avec son moule en plâtre d'un Rhinocéros à six cornes; 9° *R. Randanensis* du miocène de Randan (Puy-de-Dôme), cette espèce a deux canines entre lesquelles il y a un large espace occupé seulement par deux incisives; 10° *R. leptorhinus*, du

---

1. En Zoologie, on appelle Trompe un organe formé par un développement considérable du nez, se terminant par des narines ainsi que par une espèce de doigt préhensile, organe flexible et assez long pour permettre à l'animal d'aspirer l'eau et de saisir les aliments à la surface de la terre sans devoir se baisser, de les porter à la bouche et de se servir ainsi de sa trompe comme d'un organe de préhension : telle est la trompe de l'Eléphant qui, à cause de sa tête massive et de son cou relativement court, avait besoin d'un pareil organe comme condition d'existence; mais telle n'est pas la fausse trompe du Rhinocéros qui n'est ni flexible ni préhensile pour saisir les aliments et les porter à la bouche. D'après notre définition de la trompe, le Tapir n'a qu'une trompe rudimentaire non préhensile.

pliocène inférieur de Montpellier : l'espèce trouvée dans ce pliocène avait tantôt une paire tantôt deux pairs de petites dents qui étaient sans fonction ; 3° *R. Brachypus* du miocène moyen de la Grive-Saint-Alban ; 12° *R. Sivalensis* de l'Inde, cette espèce avait le devant de la machoire inférieure armé de trois paires de dents.

Après l'énumération de cette douzaine d'espèces fossiles, passons à la description de la pièce en question pêchée, comme il a été dit, dans l'Escaut à Tamise le 27 Juillet 1896. Notre planche avec son explication jointe à cette description, représentant plusieurs parties de l'extérieur et de l'intérieur de notre tête de Rhinocéros, abrégera beaucoup ce que nous avons à en dire, ce dont le lecteur ne se plaindra pas, puisque, en général, on se figure mieux les objets représentés que les objets longuement décrits. Rappelons d'abord, comme terme de comparaison, la tête de Rhinocéros retirée de l'Escaut à Rupelmonde en 1860, que le regretté professeur Van Beneden a signalée dans les *Bulletins de l'Académie Royale de Belgique*[1], et dont nous avons parlé nous-mêmes dans notre *Pays de Waas préhistorique*[2]. Malgré son séjour séculaire dans une eau courante, les deux moitiés, droite et gauche, de cette tête étaient restées soudées, et avaient conservé par conséquent leurs rapports anatomiques; il n'en est point ainsi de la tête qui fait l'objet de la présente Notice : ici, les deux moitiés, au contraire, se sont disjointes sur toute la longueur de leur suture médiane : la moitié gauche est restée au fond de l'Escaut, et la moitié droite a pu en être retirée, de manière que la pièce que nous allons décrire, n'est que la moitié droite de la tête d'un *Rhinoceros tichorhinus ;* mais, bien loin de diminuer son importance scientifique, cette disjonction ne fait que l'augmenter, puisqu'elle nous permet d'étudier tous les détails de l'intérieur du crâne et de la bouche. Le poids de notre moitié droite, soigneusement débarrassée du sable, du cailloutis et d'autres corps étrangers qui, charriés par l'eau, s'étaient glissés dans ses différentes cavités, est de 7 kilos 750 grammes. Un ruban qui passe sur la ligne médiane de la face extérieure et supérieure de la tête, depuis l'extrémité postérieure de l'Occipital jusqu'à l'extrémité antérieure brisée des os nasaux, mesure, à l'état de développement, 86 centimètres[3]; en y ajoutant

---

1. 2me série, tome X, pp. 403—410.

2. Page 87.

3. La tête de Rhinocéros pêchée dans l'Escaut à Rupelmonde en 1860, avait 87 centimètres de longueur.

10 centimètres pour la partie brisée et manquant, on arrive à une longueur totale de la tête de 96 centimètres. La direction du ruban passant par la même ligne médiane, est celle d'une courbe ondulée formée de trois convexités séparées par deux concavités; c'est sur cette même ligne que se trouvent à la suite l'une de l'autre, mais avec un intervalle de 10 centimètres, deux surfaces hérissées de petites aspérités osseuses alternant avec des dépressions : la première de ces surfaces est située en partie sur l'os pariétal et en partie sur l'os frontal, et la seconde est située sur les os nasaux lesquels sont très développés; ces deux surfaces sont sans doute les traces de l'implantation de deux cornes pleines ou massives formées de poils agglutinés et durcis, telles que nous les avons décrites pour le Rhinocéros vivant, page 154.

Le côté externe de notre tête de Rhinocéros (Fig. 1re), présente, de gauche à droite : 1° le Condyle occipital droit, auquel manque son tiers gauche : il est très bombé, d'une forme ovalaire et a son grand diamètre dirigé obliquement de droite à gauche et de haut en bas; 2° le Rocher (ou apophyse para-occipitale du professeur Gaudry) flanqué de l'apophyse mastoïde (ou apophyse post-glénoïde) et au-dessus de ces deux apophyses le Trou auditif externe; 3° la Cavité glénoïde, peu profonde et creusée dans la direction de droite à gauche; 4° la Fosse occipito-orbitaire, qui est très longue et où logent, entre autres, les muscles Masseter et Temporal qui s'insèrent, le premier à l'angle, et le second à la branche montante du Maxillaire inférieur; 5° l'Orbite, formant l'extrémité antérieure de la Fosse occipito-orbitaire et n'ayant pas de délimitation osseuse du côté de l'Occipital : cette Orbite nous montre, sur la paroi interne une grande ouverture arrondie pour le passage de plusieurs nerfs et vaissaux, et, sur le bord antérieur, une forte apophyse osseuse, dont le sommet se recourbe au devant de l'œil et qui est accostée de deux coulisses et de deux mamelons à surfaces rugueuses; 6° l'Arcade zygomatique, limitant extérieurement la Fosse occipito-orbitaire; 7° le Trou ou Canal sous-orbitaire (ici préorbitaire); 8° l'extrémité antérieure du Maxillaire supérieur, dont le bord inférieur porte les insertions de plusieurs dents incisives, molaires et prémolaires; et finalement 9° un des débris restés en place de la cloison nasale.

Le côté interne de notre tête de Rhinocéros (Fig. 2me), nous présente, à son tour, de gauche à droite : 1° plusieurs débris de la cloison qui divise longitudinalement les narines en deux fosses séparées dont nous voyons ici la fosse droite : ces divers débris, qui

tous sont restés en place, nous permettent de reconnaître les dimensions de cette cloison : elle s'étend, en hauteur, depuis la voûte nasale jusqu'à la voûte palatine, et, en longueur, depuis l'extrémité antérieure des narines, où elle mesure deux centimètres d'épaisseur, jusqu'au fond de la bouche où elle n'est plus épaisse que de trois millimètres; cette cloison, d'une trame osseuse très serrée, fait l'office d'un arc-boutant de la voûte nasale dont elle renforce les coups donnés dans l'attaque ou dans la défense par les cornes qui garnissent cette voûte. Ce côté interne nous présente encore 2° l'étendue et la conformation de la fosse nasale, dont la paroi porte des ouvertures accidentelles qui laissent voir l'intérieur des sinus nasaux, et des ouvertures naturelles qui conduisent à la narine postérieure; 3° l'entrée du nerf dentaire dans l'intérieur du maxillaire supérieur; 4° l'intérieur de ce maxillaire et, particulièrement, les insertions des racines de plusieurs dents incisives, molaires et prémolaires; ce côté interne présente finalement 5° la narine postérieure dont les bords sont brisés.

Le Maxillaire inférieur manquant, nous ne pouvons le décrire.

L'Occipital, le Pariétal, le Temporal, le Frontal[1] et le Maxillaire supérieur, tous ces os du crâne et de la face ont acquis leur entier développement de volume et de forme, ont une texture serrée et sont solidement soudés ensemble, quoique cependant on distingue encore leurs lignes de suture que nous avons sous-lignées au crayon rouge.

Voilà ce que nous avons trouvé bon de signaler pour faire connaître la tête du *Rhinoceros tichorhinus* dont la moitié droite a été retirée de l'Escaut à Tamise en Juillet 1896. Pour en compléter le signalement, il nous faudrait pouvoir comparer cette tête de Rhinocéros avec celle sortie de l'Escaut à Rupelmonde en 1860. Pourvues toutes deux d'une ou de deux cornes et d'une cloison nasale, ces deux têtes appartiennent évidemment au même genre et à la même espèce, mais n'existe-t-il pas entr'elles quelque différence assez importante pour constituer ou une nouvelle espèce ou une nouvelle variété? Pour répondre à cette question, nous devrions avoir ici les deux têtes sous les yeux et les comparer, ce qui est impossible, puisque celle de 1860 est la propriété du musée de Louvain d'où elle ne peut être distraite. Pour y suppléer, voyons si ce que le

1. L'os Frontal, à l'endroit d'insertion de la deuxième corne, mesure jusqu'à 3 centimètres d'épaisseur.

professeur Van Beneden en a écrit, en 1860, ne pourrait pas remplacer la tête absente : « la liste des fossiles envoyée par M. Van Raemdonck — écrit M. Van Beneden — signale une tête d'un animal de grande dimension et qui a été retirée du fond de l'Escaut par des pêcheurs. En suivant le contour de la face supérieure, cette tête est longue de quatre-vingt-sept centimètres ; un ruban qui passe par-dessus les arcades zygomatiques, mesure soixante et treize centimètres en pourtour. Le croquis de ce crâne fait voir à l'instant que nous avons affaire au contemporain du Mammouth, dont on trouve presque toujours les débris associés avec les siens, et qui semble avoir disparu avec lui ; on a déjà deviné que nous voulons parler du *Rhinoceros tichorhinus*. Grâce aux soins éclairés de feu M. Isidore Percy de Rupelmonde, cette pièce remarquable a été sauvée de la destruction, et il a bien voulu nous en faire don. A l'exception du palais, cette tête est dans un parfait état de conservation, au point que des personnes instruites ont pu croire qu'elle n'était pas fossile. Il n'est guere douteux que ce crâne ait été enfoui dans le sable qui forme le lit de l'Escaut avec le restant du squelette, et qu'une érosion ait mis toute la dépouille à nu. En effet, ce crâne, surtout à sa base, était couvert de byssus de *Dreissena polymorpha*, et, dans les anfractuosités nous avons trouvé, outre les Dreissena, plusieurs autres petites coquilles fluviatiles » [1]... Ces paroles du professeur Van Beneden adressées aux membres de l'Académie, étant plutôt l'annonce d'une découverte que la description de cette découverte, ne peuvent pas fournir la réponse à la question posée à la page 160 relativement à une espèce ou à une variété différente ; cette réponse se fait donc encore désirer.

Les débris du Rhinocéros signalés déjà précédemment à la page 156, et exhumés à Kemseke en Novembre 1888 au lieu dit *Het Hol*, section A, N° 1402 du Cadastre, à la briqueterie de dame veuve Van de Vyvere, sont les suivants. Le premier de ces débris, représenté sur notre Planche par la Figure quatre, est le tiers inférieur d'un Humerus droit de Rhinocéros. Que ce débris a appartenu à un Humerus d'un Quadrupède, c'est ce qu'indiquent, tout d'abord, les

---

1. *Sur des ossements fossiles trouvés dans les environs de Saint-Nicolas.* Communication de M. le docteur Van Raemdonck, Notice de M. Van Beneden, insérée dans les *Bulletins de l'Académie royale de Belgique*, 29e année, 2e série, T. X, nos 9 et 10, pp. 403—410.

deux profondes cavités creusées immédiatement au-dessus de la convexité articulaire, cavités dont celle de la face antérieure servait d'attache au muscle releveur du membre, et dont celle de la face postérieure logeait l'Olécrane du Cubitus. Que ce débris a dû, en outre, faire partie d'un Humerus ayant pour fonction de soutenir le corps d'un animal grand, lourd et massif, comme celui d'un Eléphant, c'est ce que prouvent son volume, sa solidité, sa masse et son poids (5250 grammes); mais, tandis que rien n'est plus simple que l'Humerus d'un Eléphant dont la diaphyse se réduit à un prisme plus ou moins régulier, creux, droit et sans particularités notables sur toute sa longueur, notre Humerus que nous avons à décrire, est, au contraire, applati sur son tiers inférieur et tordu sur son axe de dehors en dedans, de manière à former une énorme crête saillante, au-dessous de laquelle l'os subit un rétrécissement brusque : telles sont les particularités qui se remarquent sur l'Humerus qui nous occupe, et tels sont aussi les caractères propres de l'Humerus du Rhinocéros. Mais, indépendamment de ces caractères, notre Humerus en présente encore un autre que le docteur Scohy a fait connaître, c'est d'avoir, à l'état fossile, deux points où, soumis à une violence extérieure, cet os se fracture toujours invariablement; ces deux points sont : le commencement de son tiers inférieur, et la base de son condyle qui s'articule avec le Radius. Pour prouver la constance de ce caractère, le docteur Scohy cite trois Humerus de Rhinocéros déterrés à Lierre, en 1860, en même temps que le Mammouth du Musée Royal de Bruxelles : « ces trois Humerus ont été rompus — dit-il — précisément à la même place, c'est-à-dire vers leur tiers inférieur, et, dans tous les trois, une même moitié du condyle articulaire qu'ils portent, a été fracturée également » [1]. A ces trois Humerus nous avons à ajouter un quatrième, c'est celui qui nous occupe en ce moment et qui est fracturé absolument aux mêmes points que les trois Humerus du docteur Scohy. Cette facile fragilité s'explique, pour le condyle articulaire, par la spongiosité du tissu osseux, et, pour le tiers inférieur de l'Humerus, par le creux de l'os et la ténuité de ses parois, de sorte que la fracture doit nécessairement toujours avoir lieu aux endroits indiqués, et que, par conséquent, ce caractère paraît être constant et distinctif de l'Humerus du Rhinocéros.

Le dernier des débris de Rhinocéros trouvés à Kemseke et dont nous avons encore à parler, est représenté sur notre Planche par la

1. *Bull. de l'Acad. Roy. de Belgique*, 2me *série*, *T. IX*, *p.* 449.

Figure trois : c'est le tiers inférieur d'un Radius dont l'extrémité articulaire s'adapte assez bien à l'extrémité articulaire correspondante de l'Humerus que nous venons de décrire; c'est cette adaptation jointe au volume du Radius, à sa conformation, à sa solidité et à son poids (1210 grammes), qui détermine sa qualification de Radius de Rhinocéros. Malgré cette adaptation, nous ne soutenons pas cependant que nos deux os (Humerus et Radius) proviennent d'un seul et même individu; nous sommes, au contraire, tenté d'affirmer qu'ils proviennent de deux individus différents, et voici pourquoi : quoique trouvés dans la même commune et au même lieu dit *Het Hol*, leur couleur différente prouve qu'ils ont séjourné, pour se fossilifier, dans des milieux différents, et la différence dans la contexture de leur tissu fait croire que le Radius provient d'un Rhinocéros plus âgé. La face antérieure de notre Radius ne présente d'autres particularités que quelques parties rugueuses servant d'attaches ligamentaires ou musculaires; la face postérieure ne présente non plus rien de particulier à noter. Voilà tout ce que nous avons à dire des débris de Rhinocéros trouvés à Kemseke.

Maintenant que nous avons décrit le Rhinocéros à l'état vivant et à l'état fossile, décrivons aussi le lieu de sa résidence, ou, du moins, essayons de donner une idée de la physionomie du Pays de Waas à l'époque où ce colossal quadrupède y vivait, s'y reproduisait, y mourut, et y laissa sa tête que nous venons de retrouver dans l'Escaut à Tamise. La physionomie ou la topographie du Pays de Waas à l'époque du Rhinocéros, doit être évidemment la même que celle de l'époque du Mammouth, puisqu'il en était le contemporain et le compatriote et que ses débris sont ordinairement associés aux siens. Nous pouvons donc nous borner à reproduire ici la topographie Waasienne que nous avons insérée dans les *Annales* du Cercle T. XII, p. 105 et qui donne l'aspect du Pays de Waas après la retraite de la Mer tertiaire et la formation de l'assiette définitive du bassin de l'Escaut. Cette topographie la voici : « .... Pour être sorti de l'eau, le sol Waasien, uni alors comme il l'est de nos jours, n'était pas immédiatement habitable par les animaux terrestres. Comme tout fond de mer, il a conservé longtemps son humidité d'origine entretenue par les débordements journaliers des rivières dépourvues de digues, et par les pluies diluviennes très fréquentes au début de l'époque quaternaire. Entrecoupé par une infinité de criques et de rigoles, par des flaques d'eau, des marais, des hauts- et des bas-fonds, encombré de cailloutis, de débris de végétaux et d'animaux en décomposition et exhalant

des effluves pestilentiels, le sol du Pays de Waas, comme celui de tout le bassin de l'Escaut, a dû être, longtemps encore après son émersion, ce qu'était la terre entière après le déluge : bourbeux, insalubre, inaccessible et inhabitable. Mais, le pays destiné par la Providence à devenir un jour « le jardin de la Flandre », ne pouvait rester désert et la vie devait y naître de la mort même. Les vents, les marées et les alluvions y apportèrent à la longue toutes sortes de germes qui, fidèles au principe « *omne vivum ex vivo* », finirent par produire une végétation variée et luxuriante. La première verdure apparut d'abord le long de l'Escaut et de la Durme, sur toute la lisière qui recevait journellement les dépôts de limon en même temps que les marées, et qui, pour l'Escaut, s'étendait, très probablement, jusqu'à la limite intérieure de ses plus anciens polders[1] : c'était d'abord le gazon, le roseau et autres herbages composant les scorres. Plus vers l'intérieur, se montrèrent ensuite des broussailes, des arbrisseaux, et, sur les hauteurs sablonneuses, des sapins, des chênes, des frênes et des hêtres, dont nous avons retrouvé des restes avec les fruits qu'ils portaient, tels que glands, faines, noisettes etc. Tous les arbustes et tous les arbres de notre Flore préhistorique apparurent à leur heure, et s'y multiplièrent à tel point que, à la fin, la contrée Waasienne ne formait plus qu'une immense suite de forêts interrompues par des marais. Dès que la végétation y était suffisamment avancée pour nourrir, abriter et acclimater les animaux, ces forêts se peuplèrent peu-à-peu de quadrupèdes herbivores que le besoin d'alimentation ou la densité de leur nombre pousse toujours à la recherche d'habitats nouveaux. Ce premier résultat de la vie de végétation se confirme par les Commentaires de César. En effet : au récit du général Romain reproduisant le rapport qu'il avait reçu des Rhèmes leurs voisins et aliés, les Ménapiens formaient une des nombreuses peuplades de la Gaule Belgique dont la plupart — dit-il — étaient originaires des Germains d'au delà du Rhin[2]. D'après l'opinion la plus accréditée, le pays des Belges de la Ménapie[3], sans préjudice pour leurs autres résidences[4], s'étendait de l'Océan à l'Escaut : il com-

1. Cette limite interieure des plus anciens polders de l'Escaut, a été décrite dans notre travail intitulé *Le Pays de Waas préhistorique*, p. 55.

2. ... plerosque Belgas esse ortos a Germanis, Rhenumque antiquitùs transductos... (*Comm. Cæs. lib. II, cap. V*).

3. Pagus Menapiscus ou Mempiscus.

4. Les Belges de la Ménapie occupaient également les deux rives du Rhin où ils

prenait par conséquent le territoire de notre Pays de Waas qui a toujours occupé la rive gauche de l'Escaut et qui devait être alors, aussi bien que le reste de la Ménapie, couvert de marais et de forêts telle que César la trouva à son arrivée dans les Gaules 57 ans avant l'Ere chrétienne[1]. De tout cela il résulte 1° que le plus ancien état du Pays de Waas que l'histoire fasse connaître, est l'état signalé par César, c'est-à-dire une suite non interrompue de forêts et de marais, et 2° que tel a dû être aussi son état à l'époque quaternaire que nous avons ici en vue, puisque nos terrains de cette époque renferment des débris fossiles qui proviennent de quadrupèdes herbivores silvicoles, comme ceux de l'époque de César... »

« Sans vouloir isoler complétement la condition climatérique de la contrée Waasienne de celle du reste de la Belgique, nous sommes cependant tenté de croire que le climat Waasien de la première partie de l'époque quaternaire, n'était pas absolument celui de la dernière partie : nous présumons, au contraire, qu'au début de cette époque, il régnait au Pays de Waas un climat beaucoup plus froid et humide dû, non-seulement aux causes générales de la fonte des glaciers et des pluies diluviennes, mais encore à des causes locales, telles que : la situation plus septentrionale de ce Pays, son bas niveau, sa proximité de l'Escaut et de la mer, l'état humide et marécageux de son sol, et la multitude de ses criques et de ses flaques d'eau. Nous présumons, en outre, qu'après cette première partie, qui comprend toute la période glaciaire, le climat y sera devenu insensiblement plus doux et plus sec, grâce à l'asséchement du sol, à l'amoindrissement de ses cours d'eau, mais, principalement, à l'apparition de la végétation forestière qui, tout en purifiant l'air, y aura adouci la température et l'âpreté des vents du nord. C'est ce changement de climat qui explique le changement corrélatif survenu dans notre Faune quaternaire, dont quelques espèces, comme le Rhinocéros et le Mammouth, n'ayant pu résister à la rigueur du froid-humide, se sont éteintes; dont d'autres, comme l'Elan, conformées pour les contrées froides, ont fui notre climat devenu tempéré, pour émigrer plus au nord; et dont d'autres

---

avaient des terres, des édifices et des bourgades... « quas regiones Menapii incolebant et ad utramque ripam fluminis *(Rheni)* agros, ædificia, vicosque habebant ». *(Comm. Cæs. lib. IV, cap. IV).*

1. ... « continentesque silvas ac paludes habebant »... *(Comm. Cæs. lib. III, cap. XXVIII)* ... « Erant Menapii propinqui Eburonum finibus, perpetuis paludibus silvisque muniti »... *(Ibidem, lib. VI, cap. V).*

encore, comme nos espèces actuelles ont pu se maintenir au Pays de Waas, dont le climat, devenu radouci, a dû être à peu près celui de nos jours. Mais, ce n'est pas seulement le changement de climat qui explique l'amoindrissement de notre Faune quaternaire; l'arrivée dans la Ménapie de l'homme préhistorique a dû en être une cause tout aussi puissante : né chasseur, ne vivant que de la chasse et et à demi sauvage lui-même, l'homme préhistorique a harcelé les hôtes paisibles de nos bois, et, après en avoir détruit un grand nombre, a mis les autres en fuite, et s'est rendu maître ensuite de leur domaine. Si l'on juge du temps d'arrivée des différentes espèces animales par leur conformation au point de vue du climat et par la nature et le niveau du gisement où leurs débris se retrouvent, il est présumable que le Mammouth le Rhinocéros et l'Elan auront été contemporains et trois des premiers hôtes du Pays de Waas, puisque, armés contre le froid-humide régnant alors, ils ont laissé leurs restes dans le sable du fond de l'Escaut et de la Durme ou des flancs de leurs anciens lits ».... Tel est notre premier essai de topographie Waasienne à l'époque du Mammouth et de son contemporain le Rhinocéros [1].

Un autre contemporain du Mammouth au Pays de Waas était l'Elan *(Cervus Alces)*, qui a déjà fourni deux parties de corne, l'une trouvée et recueillie, en 1887, au bord de la Durme à Lokeren et offerte à notre Cercle archéologique par son Vice-Président Mr Edmond De Geest, et l'autre retirée de l'Escaut à Tamise, signalées toutes deux, en 1889, dans les *Annales* du Cercle, T. XII, 1re livr. pp. . Nous attendons la découverte de quelques autres parties du squelette pour reprendre nos études de l'Elan et en présenter un travail d'ensemble.

Nous saisissons l'occasion de notre publication sur le Rhinocéros, pour annoncer la découverte d'une défense de Mammouth, faite le 9 Juin 1897 dans l'Escaut à Thielrode, non loin de l'endroit d'où on retira du même fleuve, mais sur la circonscription communale de Tamise et en 1888, une Omoplate de Mammouth [2]. Par son séjour

1. Nous clôturons ici notre présent travail en nous acquittant du devoir bien agréable de remercier le docteur Henri De Ryck de Tamise pour son intervention bienveillante qui nous a permis d'acquérir pour le Musée de notre Cercle cette tête de Rhinocéros, et d'en faire la presente Notice au service de la science.

2. L'endroit de l'Escaut à Thielrode où, le 9 Juin 1897, a été trouvée la défense de Mammouth, est à une distance d'un peu plus de 2000 mètres à gauche de la limite qui sépare Thielrode de Tamise et y coupe l'Escaut en travers.

séculaire dans les eaux courantes et dissolvantes de l'Escaut et probablement encore par quelques autres causes accidentelles, cette défense de Mammouth a subi plusieurs avaries : ses deux extrémités, libre et fixe, manquent, et sa surface, rongée partout, est profondément entamée en quelques endroits, au point que des parties intérieures ont pu se détacher de la dent, tomber et se perdre, et que, pour prévenir la continuation de ses dégâts, il a fallu y verser une solution de colle forte. Telle qu'elle se présente, privée de ses deux extrémités, cette défense n'est point roulée en spirale, et mesure, dans sa grande courbure à l'état de développement 1m78, dans sa petite courbure 1m46, et, dans le contour développé de son épaisseur prise vers le milieu de la dent, 0m48. Cette défense de Mammouth retirée de l'Escaut, le 9 Juin 1897, non loin de l'Omoplate de Mammouth retirée du même fleuve en 1888, fait présumer qu'un squelette gît là tout entier. Que les pêcheurs se tiennent en éveil[1] !

Après cette découverte d'une défense de Mammouth, nous avons encore à signaler celle, non moins importante, d'un Polypier fossile de grande dimension, découvert, le 15 Septembre 1897, à Steendorp, section C, wijk Vuurkauter, N° 169 du Cadastre, à la briqueterie N° 18 appartenant à dame veuve Pierre Van Mieghem, à 375 mètres de la rive gauche de l'Escaut, à 12 mètres de la surface du sol, et dans la vingt-cinquième bêchée du talus de l'argile Rupeléenne ou terre-à-briques. Dépouillé de l'argile d'où il sortait et qui l'encroûtait, ce Polypier mesure un mètre trente-deux centimètres de circonférence, et pèse 24 kilos et 20 grammes : si nous sommes bien renseigné, celui-ci est le plus grand de son espèce, découvert jusqu'à présent dans l'argile Rupeléenne du Pays de Waas et peut-être bien de la Belgique. Sa forme est irrégulièrement sphérique; indépendamment d'un nombre très considérable de petits mamelons, sa surface porte de 20 à 25 bosselures arrondies, mamelonnées à leur tour, de dimensions différentes, et alternant avec des concavités circulaires qui semblent être les traces d'insertion d'anciennes bosselures détachées par gemmiparisme de notre Polypier qui serait donc un Polypier-mère ou un Polypier-souche. Le corps de ce Polypier n'est qu'une agglomération d'une infinité de petites cellules formées par des cloisons

---

1. Nos études complètes sur le Mammouth au Pays de Waas, mentionnées au commencement de la présente Notice, se trouvent aux *Annales* de notre Cercle archéologique.

extrêmement frêles, contiguës, superposées et juxtaposées les unes aux autres, comme les cellules des rayons des abeilles[1].

Le premier Polypier de ce genre, trouvé, en 1886, dans l'Argile Rupeléenne du Pays de Waas, a été annoncé par nous sous le nom de Polypier de Foraminifère (nom que lui donnait alors le père Van Beneden) le 11 Août 1892 dans la séance de la 1re section du Congrès archéologique et historique d'Anvers. Ce Polypier avait été découvert dans la même commune de Steendorp et à une distance seulement de 7 à 8 mètres du Polypier-mère ou Polypier-souche de 1897. Nous nous proposons de publier, plus tard, une étude complète des Polypiers fossiles du Pays de Waas.

Docteur J. VAN RAEMDONCK.

---

1. C'est grâce à l'intervention bienveillante de M. Mattens, échevin de l'Instruction à Rupelmonde, que notre Cercle archéologique a pu faire l'acquisition de cette importante pièce : qu'il en reçoive ici l'expression de nos remercîments et de notre vive reconnaissance.

DOCUMENTS

POUR SERVIR A L'HISTOIRE DE ST. NICOLAS SOUS LA DOMINATION FRANÇAISE.

II.

LA GUERRE DES PAYSANS.

La loi du 19 Fructidor an VI (5 Septembre 1798) (1) organisa « d'une façon normale le recrutement des armées de terre sur tout » le territoire Français ». Le préambule de cette loi rappelle l'article 286 de la constitution de l'an III, conçu comme suit :

« L'armée de terre se forme par enrôlement volontaire, et en cas » de besoin, par le mode que la loi détermine ».

Il rappelle aussi l'article 9 de la déclaration des devoirs du citoyen :

« Tout citoyen doit ses services à la patrie et au maintien de la » liberté, de l'égalité et de la propriété, toutes les fois que la loi » l'appelle à les défendre ».

Partant de ces principes, la loi prescrit que tout Français est soldat, et se doit à la défense de sa patrie (art. 1), et que lorsque la patrie est déclarée en danger tous les Français sont appelés à sa défense, même ceux qui ont déjà obtenu des congés (art. 2). Hors le cas du danger de la patrie, les armées de terre se forment par des enrôlements volontaires et par la voie de la conscription militaire (art. 3). Le nombre des défenseurs conscrits qui doivent être mis en activité de service est fixé par le corps législatif (art. 4). Ce nombre

---

(1) Bull. 2e série, 223 no 1995.

est réglé sur l'incomplet de l'armée, et sur le chiffre des enrôlés volontaires non encore présents sous les drapaux (art. 5). Tout français depuis l'âge de dix-huit ans accomplis, jusqu'à trente ans révolus peut s'enrôler volontairement en se faisant inscrire sur un registre spécial tenu dans les municipalités. Peuvent être seuls enrôlés les citoyens porteurs d'un certificat de bonne conduite signé par l'agent municipal de leur commune et du Juge de paix de leur canton (art. 6). Les enrôlés volontaires ne reçoivent aucune somme à titre d'engagement. Ils sont tenus, de même que les conscrits, de servir en temps de paix pendant un terme de quatre ans, et en temps de guerre jusqu'au moment où les circonstances permettront de délivrer des congés absolus. Ils peuvent désigner le corps dans lequel il désirent servir (art. 8). Les enrôlés volontaires qui ne sont pas rendus à leur destination dans le délai prescrit, sont poursuivis et punis comme déserteurs (art. 11). Quant à la conscription, elle comprend tous les Français depuis l'âge de vingt ans accomplis jusqu'à celui de vingt-cinq ans révolus (art. 15). N'étaient pas compris dans la conscription militaire : ceux qui ayant l'âge prescrit par l'article 15, mais faisant déjà partie de l'armée de terre; ceux du même âge qui étaient mariés avant le 23 Nivose an VI (12 Janvier 1798); ceux du même âge qui, ayant été mariés avant la même époque, seraient devenus veufs ou auraient divorcé, pourvu qu'ils aient des enfants; ceux du même âge qui étaient officiers ou sous-officiers et ont été renvoyés comme surnuméraires, mais ils restent dans l'obligation de rejoindre, jusqu'à ce qu'ils aient quatre années de service effectif ou qu'ils aient dépassé l'âge de la conscription, en cas de rappel ils ne peuvent être contraints de servir que dans le grade qu'ils avaient déjà; ceux du même âge qui sont porteurs de congés absolus; ceux qui sont destinés ou employés au service de la marine (art. 16). Les conscrits sont divisés en cinq classes. Chaque classe comprend les Français qui au 1r Vendémiaire (22 Septembre) de chaque année ont terminé leur vingtième année, la seconde ceux qui ont accompli leur vingt-et-unième année et ainsi de suite (art. 17). Les conscrits ne peuvent se faire remplacer (art. 19). Les conscrits les plus jeunes sont toujours les premiers appelés pour rejoindre leurs drapeaux. Ceux de la seconde classe ne sont appelés que lorsque tous ceux de la première classe sont en activité de service et ainsi pour les classes suivantes (art. 20). La solde n'est payée aux conscrits que lorsqu'ils sont en activité de service (art. 22). En l'an VII (1798—1799), aussitôt après la formation du tableau général des défenseurs conscrits de

la République, le ministre de la guerre fera, classe par classe, la répartition de ces défenseurs, dans les différents corps et dans les différentes armes, eu égard à leur incomplet respectif, en telle sorte que dans chaque corps il se trouve des conscrits de tous les âges et de toutes les classes. Les années suivantes le ministre de la guerre ne répartira que les nouveaux conscrits formant la première classe entrante, en remplacement de la cinquième classe sortante (art. 58). Les conscrits appelés qui ne se seront pas rendus à leurs corps dans le délai prescrit, seront privés de l'exercice des droits des citoyens et ils seront en outre poursuivis et punis comme déserteurs (art. 53). A compter du 1r Nivôse an VII (21 Décembre 1798) nul Français ayant été ou étant sujet à la conscription, ne sera admis à l'exercice des droits du citoyen dans aucune assemblée politique, ni à aucune fonction publique, ni à aucun service salarié des deniers de la République, s'il ne rapporte 1° un extrait authentique de sa conscription, 2° un certificat des administrations municipale et centrale du département de son domicile, constatant qu'il n'a pas été appelé pour être mis en activité de service, ou un certificat du conseil d'administration de son corps qui prouve qu'il est en activité de service, ou un congé absolu en bonne forme, ou une dispense légale de service (art. 54). A compter de la même époque, nul Français, dans le cas de l'article 53, ne sera admis à recueillir une succession en tout ou en partie, soit en ligne directe, soit en ligne collatérale, ni à recevoir directement ou indirectement aucuns legs, pensions, donations, institutions ou autres avantages de quelques nature qu'ils soient, qu'en satisfaisant aux conditions de cet article 54 (art. 55).

Telles sont les dispositions principales — les autres n'étant que mesures d'organisation intérieure et administratives — de cette fameuse loi du 19 Fructidor an VI, qui avec celle du 3 Vendémiaire an VII (24 Septembre 1798) (1) « appelant deux cent mille défenseurs cons- » crits en activité de service », déchaîna en Belgique la tempête connue sous le nom de « *Guerre des Paysans* ».

*
* *

Le 7 Vendémiaire an VII (28 Septembre 1798) l'administration du Département envoya à toutes les municipalités la circulaire suivante :

« Citoyens, vous trouverez ci-joint, un exemplaire de l'Instruction » arrêtée le 1r jour complémentaire de l'an VI par le ministre de la » guerre, sur les moyens d'exécuter la loi du 19 Fructidor dernier

---

(1) Bull. 2e série, 228 — N° 2041.

» relative à la formation de l'armée de terre. Les devoirs que vous » avez à remplir pour assurer l'exécution des dispositions contenues » dans cette loi et dans l'Instruction du ministre de la guerre doivent » vous être d'autant plus sacrés que le salut de la république en » dépend.

» Aux termes de la section I du titre III de l'Instruction vous » devez, aussitôt qu'elle vous est parvenue, proclamer la loi de ma- » nière à ce que tous vos administrés en aient une parfaite connais- » sance; veuillez donner à cette publication le plus grand éclat, en » dresser procès-verbal et nous en envoyer copie dans les vingt quatre » heures qui la suivront.

» Nous n'avons rien à ajouter aux mesures que vous prescrit l'In- » struction pour parvenir à la formation des Tableaux des cinq classes » de conscription, nous nous bornons à vous observer qu'en consé- » quence de l'article XXXV de la Loi, vous devez dans le mois de » sa publication adresser des copies certifiées de ces Tableaux.

» Vous sentirez qu'une administration qui dans cette circonstance » se rendrait coupable de négligence perdrait la confiance du Gouver- » nement, et que nous ne pourrions lui conserver la nôtre.

» Vous nous accuserez réception de la présente et de l'Instruction » y jointe aussitôt qu'elles vous seront parvenues. Salut et fraternité. »

» Jean Villiot, De Crombeen, v: d: heeren, Gréban S^r G^l. » (1).

La municipalité de St. Nicolas reçut cette circulaire, ainsi que les instructions du ministre de la guerre, le 12 Vendémiaire an VII (3 Octobre 1798), résolut de s'y conformer et de les faire exécuter.

« Is geresolveert, gehoort den commissaris van de uytwerckende » macht, aen den Inhaůden van dito brief ende toegecomen Instructie » te volcomen, ende daeraen uytwerckinge te doen geven » (2).

Séance tenante la municipalité rédigea une proclamation — dont nous n'avons malheureusement pu retrouver le texte — aux habitants.

« Eodem geformeert de proclamatie voorgeschreven by de Instructie » van den minister van oorlogh ons toegecomen benevens den brief » van de centrale administratie van dit département in date 7^en deser » maendt hiervooren geexhibeert » (3).

Immédiatement après, la loi fut publiée par le crieur public — et avec la plus grande solennité — si nous en croyons le procès-verbal qui fut dressé.

(1) Corr. reçue an VII — N° 1 de la Liasse.

(2) RB — B — f° 257. (RB — B — Resolutieboeck B).

(3) RB — B — f° 257.

« Eodem present d'administrateurs van dit canton ende den commis-
» saris van d'uytwerckende macht, met het klincken der Belle ende
» met den allegrootsten Luyster, afgekondigt de weth van den 19^{en}
» Fructidor 6^e jaer op de vorminge van het Leger te Lande ende de
» proclamatie hiervooren beropen achtervolgende den brief van de
» administratie van dit Departement in date 7^{en} deser maendt, die-
» nende dese voor proces-verbael daerby geordonneert.

» Is geresolveert, gehoort etc. copie van dito proces-verbael te sen-
» den aen de voorseyde centrale administratie » (1).

Le même jour fut aussi publiée de la même manière la loi du 3 Vendémiaire an VII (24 Septembre 1798) sur la levée de deux cent mille hommes.

« Eodem present alsvooren afgekondigt de weth van den 3ⁿ deser
» maendt Vendemiaire die twee hondert duysent opgeschrevene ver-
» dedigers in daedelyken dienst stelt, dit op de wyse als degone van
» den 19^{en} Fructidor lestleden gebeurt is » (2).

Tout en prenant ces diverses décisions, et tout en faisant ces proclamations, les administrateurs municipaux tombèrent probablement en arrêt sur la partie finale de la circulaire du département de l'Escaut du 7 Vendémiaire an VII, et se souvinrent qu'il existait dans l'arsenal déjà bien fourni de la législation républicaine une loi du 24 Brumaire an VI (14 Novembre 1797) « concernant l'exécution de celles relatives » aux déserteurs et aux requisitionnaires » (3). L'art. 1 de cette loi devait en effet les faire réfléchir : « Tout administrateur de départe-
» ment ou de canton, officier de police judiciaire, accusateur public,
» juge, commissaire du Directoire exécutif, ou tout individu faisant
» partie de la gendarmerie nationale qui n'exécutera pas ponctuelle-
» ment, en ce qui le concerne, les lois relatives aux déserteurs,
» aux fuyards de la réquisition et à leurs complices, ou qui en
» empêchera ou entravera l'exécution sera puni de deux années d'em-
» prisonnement ». L'article 6 punit de la même peine de deux
» années d'emprisonnement les administrateurs qui auraient commis
» quelque négligence à rechercher et à faire poursuivre les receleurs
de déserteurs et de réfractaires. En cas de connivence, la peine était,

---

(1) RB — B — f° 257 — Corr. envoyée an VII — N° 456 de la Liasse. Nous n'avons pu retrouver le texte de cette proclamation, ni le texte de la proclamation dont il va être question.

(2) RB — B — f° 257—258.

(3) Bull. 2e série 157 — N° 1551.

outre l'emprisonnement, d'une amende qui ne pouvait être inférieure à cinq cents francs, ni excéder deux mille francs.

Un arrêté du Directoire du 5 Thermidor an VI (23 Juillet 1798) (1) avait ordonné la réimpression et l'affichage de cette loi.

Aussi le jour même de la publication des lois des 19 Fructidor an VI et 3 Vendémiaire an VII, la municipalité écrit-elle à l'Inspecteur de l'Enregistrement et des Domaines à St. Nicolas, Duboisdonnin, la lettre suivante :

« Citoyen, comme il nous importe infiniment au termes de la loi » du 24 Brumaire an VI et de l'arrêté du Directoire exécutif du » 5 Thermidor suivant, de connaitre les réquisitionnaires déserteurs » de la réquisition, pour prévenir les peines Jufligées vis-à-vis de » nous comme fonctionnaires publics, vous voudrez bien dans les 24 » heures après la réception de la présente, nous assurer si au bureau » de ce lieu il existe soit déserteurs, soit fuyards de la réquisition, » soit requisitionnaires compris dans la loi du 24 Brumaire précité » (2).

Dès le 17 Vendémiaire an VII (4 Août 1798) la municipalité reçut une réponse négative de la part de Duboisdonnin. Celui-ci faisait savoir qu'il n'était pas à sa connaissance qu'il y eût des déserteurs ou des réfractaires à St. Nicolas.

« Eodem Lecture gedaen van den brief van den Borgher Duboisdonnin Juspecteur van het Enregistrement ende Nationnael Domeyn, » meldende dat het niet en is aen syne kennisse dat'er in den Bureau » van het Enregistrement binnen dit gemeynte, wesen 't sy deserteurs, » 't sy ontvlugters tot de requisitie, 't sy Eyndelinghe requisitionnairen, begrepen in de weth van den 24en Brumaire lest, ende Jn » het besluyt van het uytwerckende Directorie van den 5en Thermidor » opvolgende » (3).

La municipalité était donc rassurée sur ce point, qu'aucun de ses membres ne pouvait encourir, en ce moment, de responsabilité personelle, pour ce qui concernait les désertions.

Le même jour eurent lieu les premiers enrôlements volontaires. Les deux premiers habitants de St. Nicolas qui entrèrent au service militaire de la France furent Bracké et Vaerewyck, qui s'engagèrent aux chasseurs à cheval. D'autres enrôlements suivirent; le 22 Vendémiaire an VII (13 Octobre 1798) : De Middeleir, Govaert, van den Eynde,

(1) Bull. 2e série 214 — No 1932.

(2) Corr. envoyée au VII — No 445 de la Liasse.

(3) RB — B — fo 261.

aux chasseurs à cheval (1); le 25 Vendémiaire suivant : Daniel Loir, aux Dragons (2); le 27 Vendémiaire (18 Octobre 1798) : Joannes Anthóne Waúters — Joannes van Campen, aux chasseurs à cheval (3) etc.

Nous ne voulons pas nous étendre plus longuement sur ces divers enrôlements volontaires, désirant ne pas empiéter sur le travail relatif à tous les habitants de St. Nicolas ayant fait service dans les armées Républicaines ou Impériales, dont s'occupe en ce moment Mr Joseph Geerts.

*
* *

Dans l'intervalle, des troubles avaient éclaté. Le premier soulèvement eut lieu le 21 Vendémiaire (12 Octobre 1798) à Overmeire, entre Wetteren et Zele. Le mouvement d'insurrection s'étendit immédiatement sur tout le Pays de Waes.

Dès le lendemain (22 Vendémiaire — 13 Octobre 1798) Du Bosch, « commissaire du Directoire Exécutif près l'Administration centrale du » Département de l'Escaut » écrivait « au commissaire (4) près le » Canton de St. Nicolas.

» Je reçois à l'Instant, citoyen, Votre lettre du 19 de ce mois et » l'écrit contrerévolutionaire qui y était Joint, Je ne Puis, citoyen, » conformément à ma circulaire de ce Jour que Vous Juviter à Redoubler de zèle et d'activité pour connaitre Les Chefs des complots » qui Paraissent se former et a me transmettre Les Renseignements » que vous vous serez procurés à cet égard.

» Salut et fraternité

» Du Bosch » (5).

Et dès le 27 Vendémiaire (18 Octobre 1798) le commandant du 31e Escadron de Gendarmerie, Target, se trouvait à St. Nicolas. Il invita, ou pour mieux dire, requit la municipalité d'ordonner aux habitants d'éclairer leurs habitations dès neuf heures du soir, et d'engager ses administrés à ne plus sortir de leur logis une fois cette heure sonnée, même en cas de désordre ou de troubles. La municipalité s'empressa de déférer à ces ordres, et décréta les mesures de police sollicitées.

---

(1) RB — B — fo 267.
(2) RB — B — fo 268.
(3) RB — B — fo 271.
(4) Du Directoire Exécutif.
(5) Arch. comm. pièce non encore classée.

« Eodem lecture gedaen van den brief van den Borgher Target
» opperste van het 31e Escadron nationale gendarmerie, in date
» hedent, ons Eygenhandigh beweegt, ons daerby Inviteerende ende
» dies noodt requirerende van te doen verlichten gedurende den
» aenstaenden nacht de huysen binnen dit gemeynte ende van te
» engageren de Borghers van buyten hunne wooningen niet te gaen
» naer den negen ueren van desen avondt. of selfs in gevalle van
» wanorders of troubel.

» Is geresolveert, gehoort den commissaris van d'uytwerckende
» macht, ten dien pointe te nemen een besluyt luydende soo volght :

» De municipaele administratie van het canton van St Nicolaes,

» Gesien het requisitoir van den Borgher Target, oppersten van het
» 31e Escadron der nationale gendarmerie, tenderende tot maetregelen
» te nemen voor d'onderhandinghe der publique ruste binnen dit
» canton; degone geluckiglyck tot hiertoe niet gestoort geweest is.

» Den commissaris van d'uytwerckende macht gehoort, besluyt

» 1e Artikel.

» De administratie beveeldt aen Een Jegelyck van haere geadmi-
» nistreerde van den avondt ende soo voorts geheel den aenstaenden
» nacht. de vensters van hunne huysen te verlichten met braudende
» keirsen, voor het gemack der gendarmen en jaegers. die gedurende
» den aenstaenden nacht, in permanente patrouille sullen wesen.

» 2e Artikel.

» Ordonnerende voorders aen allen ende Jegelycken borger van dit
» canton, ten fine van naer den negen uren van desen avondt sigh
» buyten hunne wooningen niet te begeven, ofselfs in gevalle van
» wanorders of troubel, op pene van aengehanden en gestraft te
» worden als stoorders van de algemeyne ruste, volgens het rigueur
» van de Wetthen op dit punt geemaneert.

» 3e Artikel.

» Het tegenwoordige besluyt sal heden extraordinairelyck met het
» klincken der Belle worden gepublicecrt ter informatie van het pu-
» bliek » (1).

Le même jour la municipalité résolut d'organiser des patrouilles composées des deux commissaires de Police, des gardes-champêtres,

(1) RB — B — fo 271 — Farde : Proclamations de la municipalité No 44 de la Liasse.

des veilleurs de nuit et des habitants Joseph Rotthier (1), Jan Coryn, Anthône Era, et Jean Baptiste Boeykens, et se constitua elle-même en permanence (2).

« Eodem is geresolveert, gehoort den commissaris van d'uytwer-
» ekende macht, tot onderhoudinghe der publique ruste, op heden
» te organiseren, ende tot naerder ordre, eene patrouille gecompo-
» seert door de commissarissen van police, veldtwachters, nachtroepers
» ende de Borghers Joseph Rotthier, Jan Coryn, Anthône Era ende
» Jan Baptiste Boeykens, ende deselve belast op het alderstriekste te
» bewaeken ende onderhanden de algemeene ruste, ten welcken effecte
» Ende tot meerder gemack heden permanentlyck sullen vergaedert
» blyven twee leden deser administratie benetfens den commissaris van
» d'uytwerckende macht » (3).

* * *

Pendant que la municipalité prenait ces différentes mesures pour assurer le maintien de l'ordre et de la tranquillité publiques, des troupes firent leur entrée dans la commune. Mais il n'y avait à St. Nicolas, ni magasin à fourrages de l'armée, ni service d'étapes organisé régulièrement.

Sur l'assurance donnée par le commandant Target à la municipalité, qu'elle serait indemnisée par les communes insurgées de tous les frais de fourrages, de vivres et de séjour des troupes, pendant la durée des troubles, elle décida séance tenante de fournir aux militaires le vivre et le coucher, ainsi que des fourrages à leurs chevaux. Elle décida de faire livrer l'avoine nécessaire par l'administrateur municipal J. G. Jacobs, d'acheter du foin à Gilles Jacobus de Corte d'Elversele, ou partout ailleurs où elle pourrait s'en procurer; de s'entendre avec la gendarmerie stationnée dans la commune pour que celle-ci lui procurât, soit à titre de prêt, soit à tout autre titre, la paille nécessaire pour les gardes de l'Infanterie qu'on attendait incessamment; les aubergistes furent chargés de fournir la paille à la cavalerie cantonnée chez eux; la municipalité s'occupa en outre de confectionner des billets de logement comportant les vivres pour les

(1) Tisserand, d'après la liste électorale de l'an VI. Les trois autres n'y figurent point, ils ne payaient donc pas un impôt équivalant à trois journées de travail. Aucun des quatre ne fut cotisé dans l'emprunt forcé de l'an IV.

(2) Le 30 Vendémiaire suivant la municipalité jugea nécessaire de faire afficher et proclamer à nouveau les art. 2 et 3 de cette ordonnance de Police. (Arch. comm. : Farde : Proclamations de la municipalité an V-VII, N° 52 de la Liasse).

(3) RB — B — f° 277.

militaires à héberger chez l'habitant; quant aux troupes qui devaient fournir les gardes, la viande devait leur être fournie par Pierre van de Winckele, boucher, rue Neuve, le pain par Joannes van Puymbroek, boulanger, rue d'Ancre et par Emmanuel Dhanys, boulanger également rue d'Ancre; la bière par Pierre David Maes, aubergiste; le bois de chauffage pour la cuisson des aliments par le même; le tout aux frais de la commune. La municipalité s'occupa immédiatement de la confection des divers États pour ces différentes fournitures; ainsi que de celles à faire ultérieurement en chevaux, charrettes, guides et autres, pendant le séjour de ces militaires à St. Nicolas.

« Eodem in overweginghe genomen hebbende, dat de troúppen of » soldaeten der fransche republique, heden alhier toegecomen, ter » causen van de wanorders en troubels binnen de naebuerige gemeyn- » tens onstaen, noodigh hebben voor hunne peirden, soo haver, hoey » als stroot, midtsgaders Etapen voor hunne persoonen, dat'er alhier » niet in wesen is eenigh magazyn van haver, hoey en stroot, nochte » ook niet aennemer voor de Etapen.

» Is geresolveert, gehoort den commissaris der uytwerckende macht. 1° De noodighe haver te doen Leveren door den administrateur » G. J. Jacobs, denselven gevolgentlyck daermede belastende, ende » die in de actuele sittinghe de te doene Leveringhe verclaerde te » accepteren, volgens marcktprys, 2° den Incoop van het hoey te » doen by den borgher Gillis Jacobus de Corte tot Elversele, ende » alomme Elders daer het becomelyck sal wesen, 3° de nationnale » Gendarmen alhier gestationneert te Inviteeren tot besorgen 't sy in » Leeninghe of andersints, het noodigh stroot, voor de wachten van » het te arriveren voetvolck, ende de herbergiers binnen dit canton » te belasten het stroot te Leveren aen de by hun Logerende rúyterye » ende 4° de Logementbillietten te formeren met Leveringhe van den » Etape aen de soldaeten, te Logeren in de wooningen van onse » geadministreerde, alsmede voor degonne uytmaeckende de wachten, » het vleesch te doen leveren door den Borgher pieter van de » Winckel, het Broodt door de Borghers Joannes van Puymbroeck » ende Emmanuel Dhanys, het bier voor deselve te doen leveren » door den Borgher Pieter David Maes, ende door denselven Maes te » doen besorghen het haút tot sieden van het vleesch, dit alles res- » pectievelyck ten laste van dit gemeynte 't gonne 't synen tyde danof » sal worden geindemniseert door de in opstandt wesende gemeyntens, » onse nabueren, conforme de verseckeringhe door den Borgher Target,

» commandant van de Nationale Gendarmerie, binnen dit gemeynte
» hedent gearriveert beneffens verscheyde Nationale Gendarmen ende
» Dragonders, ten welcken effecte men stappaens sal formeren de
» verheyschte staeten van Leveringhe soo van peirden, kerren, wae-
» gens, guiden als andersints, gedurende het verblyf van de voor-
» noemde soldaeten binnen dit gemeynte » (1).

*
* *

Le commissaire du Directoire près l'administration du Département de l'Escaut, Dubosch, le terrible proconsul, était arrivé à St. Nicolas, et le 28 Vendémiaire (19 Octobre 1798), soit le lendemain de l'arrivée des troupes, la municipalité reçut la lettre suivante de sa part :

« St. Nicolas ce 28 Vend^e^ an 7.

» Le Commissaire du gouvernement français Près le dept^t^ de L'Escaut.

» A La municipalité de St. Nicolas (2).

» Vous connaissez citoyens adm^rs^ Les dangers qui menacent votre
» commune Les Brigands qui ont osé attaquer a force ouverte Les
» troupes de la République dans Le canton D'haesdonck ont été
» Punis ceux qui oseront suivre Leur coupable Exemple ne tarderont
» pas à subir Leur sort, La force armée envoyée Pour dissiper et
» Punir Les attroupés va quitter votre commune pour se Porter sur
» Les communes Rebelles, je compte citoyens sur Le Bon Esprit qui
» anime vos administrés, Vous Pouvez être Persuadés que Je ne
» Laisserai Pas ignorer au gouvernement La conduite Paisible que Le
» Peuple de St. Nicolas a tenu au milieu des Troubles qui ont agité
» Les communes qui L'environnent, aussi citoyens administrateurs Je
» vous Promets au nom du Directoire Ex : que La commune de
» St. Nicolas ne souffrira rien Par la Présence des troupes Les fraix
» occasionnés Par Les Logements et la nourriture des militaires lui
» seront Remboursés Je vous Invite à en former L'Etat et à me Le
» transmettre afin de vous En faire Payer sur Le champ le montant.
» Vos administrés ayant montré L'exemple de l'obeissance aux Loix

(1) RB — B — f° 272.

(2) Il y a lieu de croire que la première intention de Dubosch fut de faire une proclamation à la population, car nous voyons dans sa lettre autographe ces derniers mots précédés de la mention suivante, qui a été biffée : « *Aux habitants de la commune de St. ....* »

» Je vous autorise à organiser sur Le champ des Patrouilles Bour-
» geoises Pour garder Leur Propriétés et Leurs Personnes Pendant
» notre absence et en attendant qu'arrivent Les troupes et Les canons
» qui doivent nous être envoyés incessamment.

» Je compte citoyens admrs sur Votre zèle et sur Votre Patriotisme
» dans cette circonstance difficile.

» Salut et fraternité
» Dubosch » (2).

Après avoir pris connaissance de cette lettre, la municipalité décida de la publier et de la faire afficher dans les deux langues, et de faire une proclamation aux habitants pour le recrutement de la garde Bourgeoise, et pour aussi les engager à se conformer aux conseils d'obéissance contenus dans la lettre de Dubosch. Cette proclamation fut rédigée séance tenante, publiée et affichée aussitôt : « Eodem
» lecture gedaen van den Brief van den commissaris van het fransch
» gouvernement by het département van de schelde geschreven uyt
» dit gemeynte in date hedent, daerby ons informerende dat wy ken-
» nisse hebben van de peryckels die ons gemeynte bedreygen, door
» de Brigands die sigh verstaút hebben van met open geweldt te
» attaqueren de soldaeten van de republique binnen het canton van
» Haesdonck, dat die brigands gestraft syn, dat degone die hun
» pligtigh Exempel sañden durven naervolgen niet te sullen wachten
» van te ondergaen het selve sort, dat de legerschaer gesonden om
» te verspreyden en straffen de versaemelde gaet verlaeten ons gemeynte
» om sigh te begeven tot de gemeyntens in opstandt synde, dat hy
» staet maekt op den goeden geest die onse geadministreerde beievert,
» dat wy mogen versekert wesen dat hy aen het gouvernement niet
» onwetende en sal laeten het gerust gedragh dat het volck van
» St. Nicolaes gehanden heeft in het midden der troubelen degone
» onstaen syn in haere naeburige gemeyntens, oock dat hy ons
» beloofdt uyt naeme van het uytwerckende Directorium dat het
» gemeynte van St. Nicolaes, niets en sal Lyden door de tegenwoor-
» digheydt der soldaeten, dat de oncosten veroorsaeckt door Loge-
» menten en spyse voor de militairen haer sullen gerembourseert wor-
» den, ons inviteerende danof te formeren den staet ende hem den-
» selven te overhandigen, ten Eynde van op staenden voet ons het
» bedragh daer van te voldoen, dat onse geadministreerde bethoont

(1) Arch. comm. Pièce non encore classée.

» hebbende het exempel van gehoorsaemheydt tot de wetthen, hy ons
» authoriseert van seffens te organiseren borgerlycke wachten, om te
» bewaeken hunne Eygendommen en hunne persoonen geduerende
» d'afwesigheydt der soldaeten, ende in afwachtinge der troúppen en
» canons, die haer onophaúdelyck moeten toecomen, ende dat hy
» rekent op onsen Jever en vaderlandsgesindtheydt in dese netelagtige
» omstandigheden.

» Is geresolveert, gehoort den commissaris der uytwerckende macht,
» van denselven brief heden te doen d'afkondinghe en aenplackinghe
» in beyde de taelen, ende naer dies oock te doen d'afkondinghe en
» aenplackinghe van de proclamatie in uytwerckinghe van dito brief
» door dese administratie heden geformeert en goedt gekeurdt, relatif
» tot de organisatie der Borgerlycke wacht by dito brief gemeldt,
» alsmede, voorders te volcomen aen alle hetgone by geseyden brief
» ons voorgeschreven » (1).

Cette proclamation s'exprimait ainsi :

« Vryheyd. Gelykheyd.

» fransche rep^{e}.

» De Municipale administratie van het Canton
» van St Nicolaes,

» Aen haere Mede Borgers.

» T'is met een volkomen genoegen Borgers, dat Wy UL. connen
» mede deylen dat de voldoeninge die ons comt te Bewysen het
» fransch Goúvernement in den persoon van den commissaris van
» d'úytwerkende macht By de Centrale administratie van dit departe-
» ment, op het goed order regeltúgt die Binnen dees gemeynte tot
» hier toe gelúckiglyk onderhaúden geweest is, Dit vertraúwen comen
» wy UL. mede te deylen By Wege van publicatie ende aenplackinge
» van den Brief ons heden toegecomen van wegens den voornoemden
» commissaris van het gouvernement,

» Gy lieden Jgnoreert sekerlyk niet de wanorders die Binnen eenige
» gemeyntens van dit departement reedts plaetse gehadt hebben,
» namentlyk in de cantons van haesdonck Beveren en themsche. De
» Daeders van die faitelyckheden boven dat sy sig geexponneert heb-
» bende, ende alnog Bloot stellen van op den moment van húnne

(1) RB — B — f° 273.

» oproerigheden door het vier verslonden te worden, ganwe andere
» ontvlüchters van den opstand op het alderstrengste opgesocht ende
» overgelevert worden, aen de Militaire Commissien om te ondergaen
» de straffen by de wetthen voorgeschreven.

» Den middel dus om de rüste Binnen dees gemeynte te Blyven
» onderhaüden hangt af van alhier te organiseren Eene Borgerlyke
» Wacht van twee houdert goede en paisible Borgers.

» Om tot dit oogwit te geraken Jnviteert dese administratie haere
» geadministreerde, van sig Jumediaet naer de afkondinge deser te
» presenteren ter vergaderplaetse deser administratie, ende aldaer te
» Laten aenteekenen hünne namen tot het formeren der voorseyde
» Borgerlyke wacht,

» Gedaen en aengenomen in de Sittinge van den 28en Vende 7e jaer.

» Van Raemdonck, prd; P. A. Van Stappen, offr municipal; f. l. van
» Grootven, off: mp; P. f. v. Raemdonck, offr ml; De Maeyer, cre
» du Dre Exécutif; P. J. Weewauters, Sre en Chef » (1).

Il faut avouer que les traductions officielles n'étaient guère heureuses en ce temps.

Immédiatement après la municipalité fit publier et afficher une seconde proclamation faisant connaître aux habitants que les mesures de police prises la veille pour le maintien de l'ordre et de la sécurité publiques — obligation d'éclairer les maisons extérieurement dès neuf heures du soir, et défense aux habitants de sortir encore de chez eux après cette heure — continuaient à être en vigueur (2).

La municipalité qui avait, nous semble-t-il, pour unique but de mettre les habitants à l'abri des repressailles des Français, mais aussi et surtout, de mettre à couvert la responsabilité personnelle de ses membres, ordonna le même 28 Vendémiaire à tous les habitants de faire immédiatement connaître à l'autorité communale les noms de toutes les personnes logées ou hébergées chez eux, sous peine d'être poursuivis comme complices des révoltés.

« Eodem nogh geformeert ordonnantie, tot onderhaüdinghe van de
» algemeyne ruste, daerby bevelende aen onse geadministreerde van
» seffens naer de publicatie deser aen dese administratie bekendt te
» maeken de persoonen die t'hunnen huyse geherberght syn of aldaer
» sullen comen Logeren, en of sy voorsien syn van de noodighe

(1) Arch. comm. Farde Proclamations de la Municipalité an V—VII. N° 45 de la Liasse.

(2) RB — B — f° 275.

» passeport gewild door de weth, daerby voorders hun prevenierende » dat is het saeken sy aen dese advertentie niet en voldoen, sy aen- » sien sullen worden als medepligtighe der Belhaemers en gestraft » worden volgens de strengheyd der wetthen, van welcke heden » gedaen is geworden officiele afkondinghe, ter Juformatie van een » Jeder » (1).

Après quoi, la municipalité déclara rester, comme la veille, en permanence (2).

*
* *

Nous venons de voir que le 28 Vendemiaire la municipalité avait été autorisée par Dubosch à organiser une garde bourgeoise et qu'elle avait, pour y parvenir, adressé une proclamation aux habitants. Ceux-ci, indifférents, ou se desintéressant des évènements, pourrait on croire, ne répondirent pas à l'appel des administrateurs de la commune. Aussi, ces derniers furent ils obligés le lendemain 29 Vendemiaire (20 Octobre 1798) d'organiser une garde composée de mercenaires. Cette garde fut investie d'une mission plus étendue que celle qui devait être imposée à la garde volontaire. Celle-ci devait se borner à faire des patrouilles; mais avec la garde salariée, la municipalité eut les coudées plus franches, et elle la chargea d'arrêter toute personne, munie de passeport ou non, qui entrerait dans la commune, de la conduire à la municipalité, pour de là être transférée, le cas échéant, à la maison d'arrêt.

« Eodem naer gehoor van den commissaris van d'uytwerckende » macht, ten coste van dit gemeynte geformeert eene borgerlycke » macht, gecomposeert uyt persoonen bezielt met eenen goeden Iever » en sonder vreese, dewelcke in denselven tydt ook dienen sullen » voor de noodighe guiden der militaire tot het overvoeren van or- » donnantien als andersints dit ter oorsaeke der weynighe borghers » die niet vrywilligh de wachten accepteren te doen, ende dat het » betaemt het goedt ordre en algemeyne rúste te onderhaúden, midts- » gaders aen die persoonen gelast van aen te haúden alle vremde » persoonen die binnen dit gemeynte saúden comen, 't sy deselve » voorsien syn van passeport ofte niet, ende die te bewegen ter deser » administratie, omme in cas 'er stoffe is, die te geleyden tot naerder » ordre ende by provisie in het huys van Depòt of gevangh binnen » dit canton » (3).

(1) RB — B — f° 275. — Proclamations de la municipalité. N° 30 de la Liasse.

(2) RB — B — f° 276.

(3) RB — B — f° 277.

⁂

Le même jour le Commissaire du Directoire Exécutif recevait du Commissaire de Police de la section occidentale de la commune, J. B. Maes, la communication suivante :

« Den post der civile
» patrouile op het gewest
» de Ploege, 29e vindemeire
» 7e jaer Repu ».

» Borger commre, op het schryven deser wort my aengedient door
» den geconduiseerden Borger, dat er eenige persoonen, Binnen
» de commune van St paûl, ten hûyse van N : palecien, smet van
» stiele, hebben Jn goeden stand gestelt hûnne fûsiken, ende op
» staenden voet comt' er eene vroûwe herbergierster op de plaisant-
» straet Jn St hubert, de welke het selve ook versekert, te meer den
» Borger frans De Cock Jnwoonder alhier op het gehugt Cleyn hûlst
» comt te selve ook te versekeren, te meer dat' er wel meer als
» vyftigh man aldaer bereyt waren met geweiren Rieken ende Vorken
» ende dat sy Bereyt waeren om sig te Begeven naer St nicolaes,
» andermael eenen met name De Coninq, aen den welken sy hebben
» gesegt dat hy de complementen conde maeken aen die van St Nico-
» laes en dat sy soûden hebben gecomen,

» Borger

» heyl en zegen
» J. B. Maes » (1).

Que la bravade des Paysans rapportée par de Coninq nous parait sublime dans sa trivialité ! Mais que dire des malheureux qui trahissaient ainsi leur compatriotes en révolte contre le maitre étranger?

⁂

La municipalité continuait de siéger en permanence. Le lendemain 30 Vendémiaire (21 Octobre 1798), elle confirma son ordonnance du 27 précédent, enjoignant aux habitants de ne plus sortir de chez après le coup de neuf heures, y ajoutant cette disposition que les parents, maitres et tuteurs sont déclarés responsables des actes de leurs enfants, domestiques ou pupilles. La municipalité voulait surtout empêcher les conciliabules dans les cabarets, parce que, dit-elle, dans son préambule, la boisson excite à commettre les voies de fait

(1) Arch. comm. Pièce non encore classée.

auxquelles on s'est livré dans les communes voisines, et qu'il est hautement désirable que la paix et la tranquillité continuent à régner à St. Nicolas.

« Ten voornoemden daeghe genomen het besluyt van den volgenden » Inhaúden.

» De municipale administratie van het canton van St. Nicolaes, » wedergezien haer besluyt van den 27^{en} deser maendt vendemiaire » betreck hebbende op d'onderhaúdinghe der publique ruste binnen » haere onderhoorigheydt,

» Overwegende dat de saemengerotte roovers, sigh dessedert nogh » begeven hebben binnen de verscheyde naebnerighe gemeyntens, al- » waer sy hun plichtigh gemaeckt hebben aen de aldergrootste straf- » fen, welckers oogwit apparentelyck is hunne faitelyckheden binnen » dees gerúst gemeynte Insgelyckx te comen plegen,

» Overwegende dat de schaedelyckheden die daeruyt voor de per- » soonen en Eygendommen haerder geadministreerde saúden comen te » resulteren,

» Overwegende dat den Dranck den Eersten stap is van soortgelycke » Rooveryen, geweldigheden en faitelyckheden te plegen,

» Dat gevolgentlyck in dese omstandigheden de avondtgeselschappen » ten uytersten gevaerlyck wesen voor de algemeyne rúste » (1).

Ce préambule est surtout curieux en ce sens, qu'il ne déparerait pas une ordonnance de police qui serait prise d'urgence de nos jours, afin d'éviter des troubles momentanés.

*
* *

Le jour même que la municipalité prit cette ordonnance de police, soit le 30 Vendémiaire, le Général Laurent commandant les troupes françaises, et qui venait de fixer son quartier Général à St. Nicolas, se rendit à la municipalité et communiqua aux membres de celle-ci une lettre de Du Bosch, lui annonçant que les insurgés chassés de Belcele, qui s'étaient refugiés à Lokeren, y avaient été décimés par le fer et par le feu, et que le nombre des tués était de cent.

Il y ajouta qu'il savait de science personnelle que les rassemblements de rebelles avaient été détruits à St. Paul, Sinay, St. Gilles, Beveren, Haesdonck et ailleurs.

Il termina sa communication en invitant la municipalité à faire connaître ces nouvelles aux habitants par une proclamation. La munici-

---

(1) RB — B — f° 277. — Farde : Proclamations de la municipalité an V—VII. — N° 52 de la Liasse.

palité qui savait ce que le mot inviter signifiait dans la bouche des généraux de la République, s'empressa de déférer à ce désir et s'occupa séance tenante de rédiger cette proclamation, pour tranquilliser ses administrés !

« Eodem compareerde in vergaederinghe den Generael Laurent, syn » verblyf haudende binnen dit gemeynte, den welcken ons annon- » ceerde dat hy par estafette comt te ontfangen brief van den borger » Du Bosch commissaris van het fransch Gouvernement by het departe- » ment der Schelde, Jnhaúdende dat den hoop van samengerotte Roo- » vers en vagabonden, verjaegt uyt het gemeynte van Belcele, gevlucht » binnen degone van Lokeren aldaer door het vuer en sweirdt verslon- » den syn geworden, dat den nombre der doode is van een hondert, » uyt Eygen naeme ons voorders versekerende dat de voordere saemen- » gerotte openbaere Roovers syn gesneuveld binnen de communen » van St. pauwels, Sinay, St. Gillis, Beveren, haesdonck en Elders, » ons versoeckende by weghe van proclamatie of advertentie danof » onse geadministreerde te Juformeren.

» Is geresolveert, gehoort etc., aen het versoeck van dito Generael » Laurent heden te volcomen.

» Eodem geformeert de proclamatie of bericht by voorenstaende » resolutie vermeldt, op de wyse als aen ons heden aengekondigt, » van welcke heden solennelyck gedaen is de noodighe afkondinghe » ter onderrichtinghe eñ geruststellinghe van onse geadministreerde » (1).

Cette proclamation, qui nous fait dès à présent connaître les sentiments de la municipalité pour les insurgés, était ainsi conçue :

« Vryheid. Gelykheyd.

» De Municipale administratie van het Canton van St. Nicolaes.

» Aen haere Mede Borgers,

» Op desen stond cömt den General Laurent ons te annonceren de » aengename tydinge dat den hoop van samengerotte roovers schenders » van de Wetthen, der persoonen en Eygendommen, degone dit in » naburige gemeynten, hebben bedreygt met plunderigheiden verdere » ongeóorlóofde faitelykheden alsmede openbaren opstand, Jegens de » Wetthen van het fransch Gouvernement Binnen de Nabuerige gemeyn- » tens volkomentlyk syn geslagen, ende verplettert,

» Die roovers en vagabonden syn verjaegt uyt den omtreck der

(1) RB — B — f° 278.

» commune van Beleele, gevlúcht tot in degone van Lokeren alwaer » sy ten laesten, niet meer wetende waer sig te keeren of wenden » door het vúer en sweird verslonden syn geworden, ende alsoo hún » roovers Leven geëyndigt hebben, den nomber der Doode is van » een hondert.

» Dese aengenaminge (1) tydinge wordt Bevestigt door eenen Brief » geschreven uyt Lokeren van wegen den Borger du Bosch commis- » saris van het fransch goúvernement By het departement der Schelde.

» De voordere van die samengerotte openbaere roovers syn gesneu- » velt Binnen de commune van St. Pauwels Sinay St. Gillis, Beveren, » haesdonck en elders, sulckx Bevestigd ons den selven General » Laurent ende begroot het getal van diere tot omtrent 250 mannen,

» Dat dus alle goede Borgers, degone Eenigsints opgevat hadden » den twyffel van Eenen goeden úytval van wegens de soldaten der » republique te Behaelen op die gewesene roovers, hún volkomentlyk » gerúst stellen, Jae de Borgers van dit gemeyute mogen versekert » wesen dater voor het behaúdt húnder persoonen en Eygendommen » niets het alderminste te vreesen is.

» Den Boven genoemden General Laurent comt ons voorts te Betuy- » gen eene aldergrootste voldoeninge annopende het gerust gedragh » dat úwe gehaúden heeft in het midden der gepleegde Troúbels, » gedrag t'gone hy aen het goúvernement verclaert niet onwetende te » súllen laten, dat dus Borgers dese goede tydinge úw alle verheúge,

» Gedaen en gederigeert (2) in Extraordinaire sittinge van den 30^{en} » Vendémiaire 7e Jaer.

» Van Raemdonck, pre^{t}; P. A. van Stappen; F. L. van Grootven, » off. mp; P. J. v. Raemdonck, off. m^{l}; P. J. Weewauters, S^{re} en » chef; De Maeyer, C^{re} du D^{re} Exécutif » (3).

*
* *

Ce même jour le commissaire du Directoire près la Municipalité de St. Nicolas, reçut de son collègue de Tamise la missive suivante :

« Mon ami cette canton est tranquil mais bien des communes cir- » convoisin nous menagent de venir nous faire une visite, principale- » ment un certain Jghel ancien Employé à Rupelmonde, Dit moy mon » ami par porteur De La presente comment le tout s'arrange, car non

(1) Aengename (?).

(2) Geredigeert (?).

(3) Arch. Comm. Farde : Proclamations de la Municipalité an V—VII. — N° 51 de la Liasse.

» obstant que J'ai un patrouille assez considerable Je craint que Je » devrai quitté mon foyer ce Jour pour me venir Joindre avec » Les trouppes de La République, cependant si Je pouvois avoir une » Douzaine D'homme soit Infanterie ou cavalerie certainement que Je » ne quitterai pas mon post,

» En voila quatre nuit que Je ne Dor pas Je suis fatigué de la » fatigue, J'attend de vos nouvelles avec Jmpatience et Je vous salut » de tout mon cœur.

» Votre ami

» Citoyen

» J. Emanuel Braeckman » (1).

Braeckman renouvela le lendemain 1r Brumaire (22 Octobre 1798) ses doléances auprès de son collègue de St. Nicolas, en ces termes :

« Le citoyen Rey vient de passer Jcy avec sa Brigade venant de » Rupelmonde il est partie pour Waesmunster, le tout est tranquil » Jcy Je tient le tout en Respect avec mes Chasseurs, cependant si » Je ne voit point des trouppes La nuit prochaine Je craint que Je » Devroit abandonner ma maison mais Jamais sans avoir me mesurer » avec Les Brigands, Je vous prie de me Donner de vos nouvelles » par porteur de La présente pour savoir a quoi que Je doit m'en » tenir. Ecrivez moi ouvertement et en frere, car il faut montrer » dans ce moment que nous sommes republicains,

» Je m'en vais dormir pour une heure ou Je l'oublirai.

» Salut et amitié

» Citoyen

» J. Emanuel Braeckman » (2).

***

Il est à présumer que la garde mercenaire instituée par la municipalité, à défaut de bourgeois qui voulussent faire ce service de sûreté publique gratuitement, et composée, comme nous l'avons vu, « uyt persoonen bezielt met eenen goeden Iever en sonder vreese », fit preuve de zèle, car dès le lendemain de son institution, soit le 30 Vendémiaire (21 Octobre 1798) le nombre des gens arrêtés fut si grand que le geolier de la maison d'arrêt fit connaitre à la municipalité que la partie de la prison, servant de dépôt, était devenue insuffisante. Les administrateurs de la commune, prenant en considération que les insurgés pris sur le fait, devaient être plus étroitement

(1) Arch. comm. piece non encore classée.

(2) Arch. comm. Pièce non encore classee.

gardés que les personnes simplement soupçonnées ou prévenues, décidèrent que le geolier était autorisé, pour le cas où le dépôt serait devenu insuffisant, à reléguer les individus en dépôt, mais exigeant une surveillance plus active, dans l'une ou l'autre place de cette partie de la prison servant de maison d'arrêt.

« De municipaele administratie van het canton van St. Nicolaes, » geinformeert synde dat 'er daegelyckx in het huys van Depot of » gevangh binnen dit gemeynte worden opgebracht persoonen aendae- » digh en voorcomen van opstand ende rooveryen begaen in de » naebuerighe gemeynten van dit canton,

» Gehoort het rapport van den Geolier van het huys van arrest en » Depôt binnen dit canton, behelsende dat de plaetsen voor dépôt » aengewesen niet vergenoegen tot opsluytingh der aengebrachte per- » soonen,

» In aendagt nemende dat degone aendaedigh van opstandt nauwer » behooren opgesloten te worden dan die eenighsints voorcomen syn » van deselve feiten.

» Den Commissaris van de uytwerekende macht gehoort, besluyt

1e Artikel.

» Den Geolier van het huys van arrest en Depôt binnen dit » gemeynte, wordt by dese bemachtigd van ingevalle de plaetse van » depôt niet saúde vergenoegen tot aenhaúdinghe der persoonen in » Depot gebracht ende te brengen ende meerder versekert saúden » moeten geplaetst worden, sigh te bedienen van de Eene of andere » plaetse aengewesen voor degonne van arrest.

» 2e Artikel.

» Expeditie van het tegenwoordigh besluyt sal gesonden worden » aen den geolier van het huys van arrest voorseydt voor syne » directie.

» Gedaen in Extraordinaire sittinghe etc. » (1).

* * *

Le travail que fournissait la municipalité depuis le 12 Vendémiaire était considérable. Depuis trois jours elle siégeait en permanence; et outre la besogne extraordinaire qu'exigeaient l'arrivée et le départ de troupes, les décisions urgentes à prendre, la rédaction de proclamations aux habitants, elle n'avait pas cessé un instant de s'occuper des

(1) RB — B — f° 279.

travaux ordinaires d'administration qui lui incombaient. Le 1r Brumaire (22 Octobre 1798) elle eut un jour de répit qu'elle consacra à l'expédition des affaires courantes. La journée du 2 Brumaire se passa aussi tranquillement que la veille. Mais dans l'avant-soirée les insurgés tentèrent un coup de main contre St. Nicolas, et ils renouvelèrent leur tentative à nuit close. Ils se retirèrent à l'approche des troupes républicaines, après avoir essuyé quelques coups de fusil. Les Paysans laissèrent sur le terrain un mort et un blessé. Ce dernier avait reçu un coup de feu à la cuisse.

« Eodem omtrent. den avondt ende diep in den avondt trachte de » Brigands en baenstroopers binnen dit gemeynte in te dringen, de » welcke naer Eenighe fusickschenten ende op het naederen der sol- » daeten van de Republique stappaens geweken syn, ten gevolge van » welcke eenen ter plaetse Doodt gebleven is, ende eenen tweeden » gequetst in syne bille » (1).

Le blessé fut arrêté le lendemain 3 Brumaire (24 Octobre 1798) par la garde communale, et transféré à la maison d'arrêt pour y être soigné; et être conduit delà, après guérison, là où il serait ordonné.

« Ten voornoemden daeghe is door de borgerlycke wacht van dit » gemeynte opgebracht den gequetsten persoon by voorenstaende reso- » lutie gemeldt, den welcken beweegt is geworden op heden in het » huys van gevangh tot dessells genesinghe, ten effecte van naerder- » handt getransporteert te worden ter plaetse daer men het sal or- » donneren » (2).

* * *

Le lendemain, 4 Brumaire (25 Octobre 1798), les insurgés firent, entre deux et trois heures de l'après-midi, une nouvelle tentative du côté de la rue de Plaisance. Après une fusillade, appuyée de quelques coups de canon, ils prirent la fuite. Ils laissèrent dix-sept morts, tués tant dans la rue que dans les maisons où quelques-uns s'étaient réfugiés et auxquelles les troupes républicaines avaient mis le feu. Notons ici que l'administration départementale avait pris le 1r Brumaire un arrêté disant entre autres « que les commandants » militaires sont autorisés à bruler les maisons desquelles on fera feu » sur la troupe, et dans lesquelles on trouverait des brigands réfu- » giés ». Un insurgé fut pris les armes à la main, conduit au marché, jugé martialement et fusillé séance tenante.

(1) RB — B — fo 281.

(2) RB — B — fo 281.

« Ten voornoemden daeghe tusschen twee en dry uren naermid-
» dagh, syn de brigands en baenstroopers andermael gecomen tot in
» de plaisantstraete binnen dit gemeynte, soo om te attaqueren de per-
» soonen en Eygendommen van onse geadministreerde als de gewae-
» pende macht alhier. naer Eenighe fusieckschenten en canoneringhe
» syn deselve als lafhertige gevlucht, dogh seventhien van die baen-
» stroopers syn in de gemelde straete ende in de huysen van eenige
» Jnwoonders door het vuer en sweirdt verslonden geworden, eenen
» voorderen, bevonden met waepen en buschpoeder, is immediaet
» ter mercktplaetse van dit gemeynte, by vonnis van den Generael
» Laurent, gefusilleert geworden, waermede alles geeyndigt is » (1).

Le général Laurent adressa le jour même à la municipalité une lettre dans laquelle il exprimait sa satisfaction sur l'attitude pacifique de la population. Les administrateurs municipaux résolurent de faire immédiatement publier cette missive dans les deux langues dans toute l'étendue de la commune.

« Eodem Lecture gedaen van den brief van den Borgher Laurent,
» Generael en commandant van de troúppen alhier, geschreven uyt
» syn kwartier generael tot St. Nicolaes, in date hedent, daer by
» bewysende syn genoegen annopende het gerust gedragh op desen
» dagh en stondt bewesen door de Jnwoonders van dit gemeynte.

» Is geresolveert, gehoort etc., denselven brief heden in beyde
» de taelen binnen de geheele uytgestreecktheydt van dit gemeynte af
» te kondigen ter informatie van onse geadministreerde » (2).

Une farde des archives communales, intitulée : Proclamations de la municipalité, contient (3) la traduction certifiée conforme de la lettre du général Laurent. Ce document est trop curieux pour que nous ne le reproduisions pas, à défaut de l'original.

« Quartier Général

» Canton van St. Nicolas den 4^{en} Brumaire 7e Jaer.

» De Generael Laurent commandant der troúpen.
» Aen de Municipaliteyt van het canton van St. Nicolaes.

» Borgers,

» Ik haeste my om By te staen het goed gedragh der Borgers van

(1) RB — B — f° 281.
(2) RB — B — f° 282.
(3) Pièce n° 53.

» dese commune siende dat de ruste alhier regneert. De Vreese der
» Brigands is volcomentlyk verdreven, mits my alles bewyst dat de
» Borgers de rúste sullen Blyven Behaúden.

» Haúd u medeborgers besigh te Blyven waeken op de sekerheyd
» en Eygendommen van UL. persoon, dat de fransche UL. mede-
» broeders mogen versekert syn om al de vagabonden van UL. te
» verdryven.

» Haúd u altyd Besigh van de rúste te doen onderhaúden en syt
» versekert dat de geweldenaers of Brigands seffens sullen gestraft syn.

» Alle degone die Eenige Brigands in hunne huysen sullen verduy-
» ken sullen op den moment door den kop geschoten worden. Signé
» Laurent, général.

» Voor copie conform

» van Raemdonck Prest. P. J. Weewauters S^re en chef » (1).

La municipalité devait être satisfaite de peu. Car nous ne trouvons pas que le Général Laurent exprime ce que le Resolutieboeck appelle « syn genoegen »; nous ne rencontrons que des menaces. D'un autre côté nous croyons pouvoir dire, sans avoir eu sous les yeux l'original de la lettre du Général Laurent, que les traductions officielles laissaient énormément à désirer à cette époque.

***

L'échauffourée de la rue de Plaisance occasionna de nombreux dégats aux maisons bordant cette voie publique. Nous voyons, en effet, dans l' « Etat définitif des Dépenses de toute nature et des frais occasion-
» nés par la présence des troupes etc. » (2), sous la Rubrique :
« Dépenses de toute nature » les mentions suivantes :

« A. Apll indemnité dés dégats apporté aux fenètres de sa maison
» par le canon suivant quittance n° 2 . . . . . flor. c^t 2—9—0

» Pu^r Meul pour réparation de vitres brisés dans l'attaque des Bri-
» gands sous le n° 7 . . . . 11—5—0

» Les heritiers Collyn rue de plaisance pour réparations de vitres
» brisés dans l'attaque des Brigands sous le n° 15 . . . 15—8—5

» N. Brys pour réparation de vitres et fenêtres endommagés dans
» l'attaque des Brigands selon n° 18 . . . . 2—0—0

» Antoine Verbiest pour réparations comme ci-dessus n° 10 6—11—0

» Pierre van Goethem, marchand de poisson pour réparation comme
» ci dessus sous le n° 20 . . . . 6—7—2

(1) En marge de ce document nous lisons : « fait publicatie en affixie den 4^en
» Brumaire 7e jaer. P. J. Weewauters S^re en chef ».

(2) Arch. comm. Pièce non encore classée.

» De Cock au Maure pour les dégats causés à sa maison par le
» canon selon n° 28 . . . . 37—1—0

» Joseph Fierens rue de plaisance pour indemnité de réparation
» d'endommagement à sa maison causé par un coup de canon lors
» des troubles sous le n° 30 . . . . 1—0—0

» Le citoyen Colpaert comme ci dessus sous le n° 31 . 1—8—0

» Jean Bte Cogen idem comme ci dessus sous le n° 32 . 4—14—0

» Joseph Beiiels pour réparations comme ci dessus sous le 33 2—3—0

» Le citoyen Pierre Callens pour réparation comme il est spécifié
» dans sa spécification sous le n° 41.. . . . . 2—10—0

» Jean Baptiste Hoornick pour réparation de fenêtres endommagés
» par un coup de canon lors des troubles sous n° 37. . 2—14—0

» Jacques van Raemdonck marché pour réparations de sa maison
» endommagée par le canon lors des troubles suivant sa spécification
» sous le n° 60 . . . . 9—0—0

» La Cenne van Puyvelde pour réparation de sa maison endommagé
» par le canon n° 63 . . . . 7—1—0

*
* *

Les dix-sept tués de la rue de Plaisance et le fusillé du marché ne furent pas inscrits au régistre des décès de la municipalité. Nous y avons relevé toutes les déclarations du mois de Brumaire an VII (22 Octobre — 20 Novembre 1798). Il résulte de cet examen que pendant ces trente jours l'officier de l'Etat-civil acta dix décès de femmes et douze décès d'enfants, dont l'ainé avait deux ans et deux mois. Il y a donc lieu d'écarter dès l'abord ces 22 déclarations de décès. Nous rencontrons les autres actes de décès suivants :

Le 4 Judocus Jacobus Broeckaert décédé à son domicile « Peperstraet » le 2 à l'âge de 77 ans.

Le 8 Cornelis de Meester décédé à son domicile « Brugsken » le 7 à l'âge de 88 ans.

Le 10 Judocus Gheldolf, décédé à son domicile « Passe » le 9 à l'âge de 80 ans.

Le 13 Petrus Anthonius Vydt, décédé à son domicile « Kokkelbeke » le 11 à l'âge de 48 ans.

Le 18 Josephus Smet, décédé à son domicile « Kokkelbeke » le 16 à l'âge de 52 ans.

Le 24 Adriaen van Walle, décédé à la maison d'arrêt dans la nuit du 21 au 22 « van eene geraecktheydt met de welcke hy overvallen » is geweest t'sedert gisteren in den voormiddagh », ainsi que le dit le rapport des administrateurs municipaux P. A. van Stappen et G. J.

Jacobs qui furent chargés de constater le décès et d'en rechercher les causes. Ils s'étaient fait assister des médecins Dufossé et Cnudde. van Walle n'était pas détenu pour faits relatifs à la révolte. Le mandat d'arrêt en vertu duquel il était incarcéré, avait été délivré par le Juge de paix de Beveren le 10 Thermidor an VI (28 Juillet 1798) (1).

Le 26, GILLIS DE MAERE décédé à son domicile « Kokkelbeke » le 24 à l'âge de 81 ans.

Le 27 LAURENTIUS VAN HAVERMAET décédé à son domicile « Heymolen » le 25 à l'âge de 53 ans.

Le même jour PETRUS GISLENUS BUYS décédé la veille chez ses parents « Merckt » à l'âge de 17 ans.

Le 29 JACOBUS TEMMERMAN décédé le 27 à son domicile « Damstraet » à l'âge de 76 ans.

Le même jour PAULUS DE MEYER décédé la veille chez son cousin « Damstraet » à l'âge de 85 ans.

Ce n'étaient pas là évidemment des insurgés.

Où les tués du 4 furent ils enterrés? Nous l'ignorons. Mais ce que nous pouvons affirmer c'est que les cadavres des révoltés et du fusillé furent couchés dans la chaux vive. Nous en trouvons la preuve dans le « compte definitif etc. » que nous venons de citer. Nous y voyons un poste ainsi conçu : « AU CITOYEN VAN RAEMDONCK OFF^r M^e pour » frais d'enterrement de plusieurs cadavres de révoltés, avec fourni- » ture de chaux suivant spécification n° 85 . . . . . . 41—0—0

En marge nous lisons : « La chaux montant à huit fr^s est payée, » le restant doit être payé à Charles Cogen ». Ce dernier était à cette époque sonneur de cloches et fossoyeur de la paroisse. Ce que nous pouvons aussi affirmer, c'est ni le tué du 2 Brumaire, ni les les 17 tués du 4 Brumaire, ni le fusillé du même jour, ni van Walle, mort à la maison d'arrêt, ne furent inhumés avec le concours du clergé paroissial. Nous étayons notre affirmation sur l'examen du régistre de décès de l'Eglise Primaire pour l'année 1798, qu'il nous a été donné de faire (2). Nous y relevons les inhumations suivantes :

Le 24 Octobre 1798 (3 Brumaire an VII) JUDOCUS JACOBUS BROECKAERT agé de 76 ans (3).

(1) RB — B — f° 247.

(2) Nous réiterons ici nos remerciments à Messieurs le doyen van Neeke et le vicaire de Laroyère qui nous ont obligeamment mis à même de faire ces recherches dans les archives paroissiales de l'Eglise Primaire.

(3) Le régistre de l'Etat-civil dit : 77 ans (voir ci-dessus).

Le 30 Octobre 1798 (9 Brumaire) Cornelius de Meester agé de 88 ans.

Le 31 Octobre 1798 (10 Brumaire) Judocus Geldolf agé de 80 ans.

Le 3 Novembre 1798 (13 Brumaire) Petrus Antonius Vydt agé de 48 ans.

Le 8 Novembre 1798 (18 Brumaire) Josephus Smet agé de 67 ans.

Le 16 Novembre 1798 (26 Brumaire) AEgidius Maere (Gilles de Maere) agé de 81 ans.

Le 17 Novembre (27 Brumaire) Petrus Buys agé de 17 ans.

Le même jour Laurentius van Avermaet agé de 53 ans (1).

Le 19 Novembre (29 Brumaire) Paulus de Meyer agé de 83 ans.

Le même jour Jacobus Timmerman (2) agé de 74 ans.

Il est bien entendu que nous ne voulons pas faire mention ici des femmes et des enfants en bas âge inhumés pendant cette même période du mois de Brumaire an VII.

Ayant donc puisé aux deux sources les plus autorisées pour arriver à la certitude — nous avons négligé volontairement les mémoires et les chroniques du temps; nous sommes assez bien placé pour savoir ce que valent quelquefois les attestations de certains témoins qualifiés d'oculaires — nous préfèrons continuer à dire que nous ignorons jusqu'à présent l'endroit de sépulture de ceux qui tombèrent, victimes de leur haine contre l'envahisseur, sous les balles des Républicains français.

*
* *

Le tirage de la feuille précédente était terminé, lorsque, au cours d'autres recherches, nous avons trouvé aux Archives Communales l'original de la lettre du Général Laurent. Nous sommes trop soucieux de la vérité et de l'exactitude, pour ne pas insérer ici, à titre de parenthèse, ce document.

« Quartier Général de St. Nicolas Le 4 Brumaire an 7e.

» Reçu le 4 Bre et
» Publié le même jour
» P. J. Weewauters
» Sre en chef.

» Le General Laurent Commandant des troupes
» à la municipalité de St. Nicolas.

» Citoyens,

» Je m'empresse de Rendre hommage à la bonne conduitte des

(1) van Havermaet (Rég. Etat-Civil).

(2) Temmerman (Rég. Etat-Civil).

» habittans de cette commune, la tranquilité qui y règne, l'horreur » que l'on a des Brigands tout me prouve que le calme continuera.

» Assurez vos concitoyens que Nous Veillons à la sureté de leurs » Personnes Et de leurs Propriétés et que les françois seauront ex- » terminer cette horde de Cannihalle et de Vagabons.

» Assurez les Encore qu'autant les citoyens paisibles seront Protégés » autant les méchants seront Punis;

» En cas d'allerte tous les habittans rentreront chez Eux, et ceux » qui souffriront que les Brigands s'y introduisent Par les derrières » et Par le devant seront fusillés sur le champ et Le feu mis à leurs » maisons.

» Le général de Brigade
» Laurent » (1).

Ce n'est donc pas sans motif que nous avons une méfiance extrême des traductions officielles de cette époque.

***

Le 5 Brumaire (26 Octobre 1798) la municipalité reçut un arrêté du Département de l'Escaut du 3 Brumaire précédent, relatif aux paysans revoltés « onder ander maetregelen voorschryvende, aanopende » de Jurückinghe der Brigands en baenstroopers » (2).

Cet arrêté ordonnait une visite domiciliaire — « une traque générale » — dans toutes les maisons du Département; toute personne trouvée hors de son canton sans motifs légitimes devait être arrêtée et transférée à la prison de Gand; de plus, les commandants des colonnes mobiles avaient l'ordre de briser les cloches dans toutes les communes sans exception, pour empêcher les populations de sonner le tocsin, signal ordinaire du soulèvement.

La municipalité résolut de se conformer à cet arrêté, de le faire publier et afficher.

« Is geresolveert, gehoort etc., den Inhaúden van dit besluyt » prouptelyck te achtervolgen, ende hetselve heden par Exemplair » aftekondigen en aen te placken » (3).

***

Après la journée du 4 Brumaire la guerre des paysans était vir-

(1) Arch. Comm. Pièce non encore classée.

(2) RB — B f° 282.

(3) RB — B — 282 — L'expression « .... ende hetselve heden *par Exemplair* af te kondigen en aen te placken » merite d'être relevée. La municipalite ne fit donc pas de proclamation. Il n'en existe d'ailleurs pas de trace — à notre connaissance — aux archives communales.

tuellement terminée à St. Nicolas. Les journées du 5 et du 6 Brumaire se passèrent dans le plus grand calme. Le procès-verbal de la séance de ce dernier jour le constate en ces termes : « Ten voor-» noemden daeghe is er niets nieuws aen dese administratie toegeco-» men, dit gemeynte in ruste gebleven synde, dan eenighlyck gebe-» soigneert in d'afleveringhe van foúragien en levensmiddelen, midts-» gaders logementen » (2).

Aussi le Général Laurent considéra-t-il ses opérations comme terminées à St. Nicolas, et remit-il son commandement au chef de la 74e demi-brigade.

Dès le 7 Brumaire (28 Octobre 1798) celui-ci notifia ses nouveaux pouvoirs à la municipalité par la lettre suivante :

« St. Nicolas Le 7 Brumaire an 7
» de la Republique.

» Recu le 7 Brumaire
» an 7 à sept heures
» du soir.

» Le chef de la 74me 1/2 Brigde
» aux administrateurs municipaux de
» la commune.

» J'ai l'honneur de vous prevenir, citoyens administrateurs que Le » général Laurent m'a Remis Le commandement des troupes Repan-» dues entre gand, hults, anvers et termonde.

» J'aurai celui de vous voir demain matin pour agir de concert » dans La partie de St. Nicolas.

» Je m'apercois que Le vin se consume avec profession dans Les » auberges ou sont Les militaires (2), vous voudrez Bien ordonner » aux aubergistes de n'en plus donner qu'en payant a qui que ce » soit. nous causerons demain de cet objet.

» Comptez beaucoup sur mon zèle à soulager Les habitans de St. » Nicolas et de mon activité a détruire les Brigands qui l'inquiètent.

---

(1) RB — B — f° 283.

(2) Nous voyons dans le « Tableau des Livraisons de differents objets faites par les » habitants de St. Nicolas aux troupes pendant leur séjour en ce canton durant les » troubles » (arch. comm. pièce non encore classée), que la bouteille de vin coûtait dans les auberges dix sous cinq deniers de Brabant (fr. 0,94 1/2 valeur à cette époque), ce qui équivaut à une valeur 5 1/2 fois plus grande en monnaie actuelle, soit environ fr. 5.50. (Arthur Merghelynck — Vade-mecum pratique et utile de connaissances historiques etc. pp. 306—307. — Tournai — Vasseur-Delmée — 1896—1897).

» Il m'arrive demain des fournitures de Cazerne pour 300 hommes.
» Nous aviserons aux moyens de placer La garnison dans un endroit
» salubre et commode.

» Salut et fraternité
» Blokel » (?) (1).

Après la réception de cette missive, il fut décidé d'envoyer les commissaires de police faire défense aux aubergistes de fournir encore du vin à crédit à qui que fût, et il fut sursis à toute décision pour le surplus, jusqu'au lendemain.

« Ten voornoemden daeghe Lecture gedaen van den brief van den » oppersten van de 74e 1/2 Brigade, gedateert uyt dit gemeynte in » date hedent, daerhy ons meldende dat hy de eere heeft van ons » te voorcomen (2) dat den generael Laurent hem overhandigt heeft » het commandement der troüppen te bevinden tusschen Gendt, húlst, » Antwerpen en Dendermonde, dat hy degone sal hebben van ons op » morgen te sien, om gesaementlyck te handelen in het deel van » St. Nicolaes, dat hy vernomen heeft dat den wyn sigh alhier con- » sommeert met veelheydt in de herbergen, alwaer de militairen sigh » bevinden, ons versoeckende van te ordonneren aen de herbergiers » van geenen meer te verleenen, aen wie het sy, dan midts betae- » linge, ende dat hy daeromtrent morgen met ons sal handelen, dat » wy mogen staet maeken op synen Iever om te ontlasten de Inwoon- » ders van St. Nicolaes, ende van syne wercksaemheydt om te very- » delen en verdelgen de Brigands, die hun outrusten, dat er morgen » sal toecomen fourniturен om te herbergen dry hondert mannen, » dat hy met ons sal aviseren op de middelen om te plaetsen het » garnisoen in een geweste dat suyver en gemaeckelyck is.

» Is geresolveert, gehoort etc., de herbergiers door onse commis- » sarissen van Police te doen aenseggen van geenen wyn te verleenen » aen wie het sy, 't en sy midts betaelinghe, ende voor het overighe » af te wachten de presentie van den gemelden oppersten der 74e 1/2 » brigade » (3).

Malgré les assurances du commandant de la 74e demi brigade de faire tout ce qui était possible pour soulager les habitants, la municipalité avait fort sagement agi en remettant toute décision qui pût engager la commune, jusqu'au lendemain; car lorsque cet officier se

(1) Arch. Comm. Pièce non encore classée.
(2) Nous prévenir?
(3) RB — B — fo 283.

présenta le 8 Brumaire (29 Octobre 1798) à la maison commune, il annonça, après avoir conféré des différents objets énumérés dans sa lettre, que les objets de couchage attendus ne pouvaient arriver, par suite d'un cas fortuit, et que par conséquent les administrateurs municipaux devaient prendre les mesures utiles pour continuer à assurer les logements militaires chez l'habitant. Les municipaux, faisant de nécessité loi, résolurent de faire le nécessaire, ajoutant, comme il en avait été fait jusqu'alors.

« Ten voornoemden daeghe is in onse vergaederinghe gecompareert » den oppersten van de 74e 1/2 brigade by voorendoende resolutie » gemeldt, ons comende spreken op den Juhanden van synen brief » van den 7en deser maendt met den welcken wy daer op ende op » de voordere middelen geconfereert hebben, ons nogtans voorhaüdende » dat de fournituren by synen geseyden brief uytgedruckt, hem niet » sullen toecomen, met een onverwacht geval, dat wy dus maetregelen behooren te nemen voor de noodighe Logementen.

« Is geresolveert, gehoort etc., voor alle het noodighe te sorgen, » gelyck tot hierentoe geplogen geweest is » (1).

***

Le même jour (8 Brumaire) le commissaire du Directoire près l'administration municipale de St. Nicolas reçut de nouvelles doléances de son collègue de Tamise, en ces termes :

« Citoyen et ami

» Je m'en vais vous donner une Explication, de la situation de » cette canton et des communes circonvoisin. notre place de même » que tous ceux de ce coté de L'escaut sonts bien tranquil on n'attend plus rien, mais de L'autre coté de L'escaut on attend Encore » du Bruit et on a tirez hier sur le sentinel à son poste sur notre » quaye Environ douze coup de fusil, Je n'ai que 45 hommes Jcy, » c'est bien peu L'officier qui commande ces trouppes désire beaucoup » d'avoir un Renfort, 50 hommes mon cher collègue suffirai, et Je » Dormirai tranquil tendit que Je doit Encore être toujours sur mes » gardes, Je vous prie de me dire par Le porteur De la présente, » la position de notre armée et les opérations qui onts eu Lieu depuis » mon Depart,

---

(1) RB — B — f° 284.

» Je compte sur votre activité ordinaire et Je vous salue de tout » mon cœur,

» Amitié

» Citoyen

» J. Emanuel Braeckman » (1).

∴

Les frais extraordinaires occasionnés par l'énorme affluence de troupes à St. Nicolas — affluence énorme, eu égard à l'importance de la localité à cette époque — à la suite des troubles, avait fait le vide dans la caisse municipale. Une autre conséquence en était résultée : la rareté des vivres et des fourrages. La municipalité se fondant probablement sur les promesses formelles de payement faites par Dubosch le 28 Vendémiaire précédent, fit ses doléances à l'administration départementale le 5 Brumaire (26 Octobre 1798) dans la lettre suivante :

« Citoyens, c'est avec douleur, citoyens administrateurs, que nous » devons vous annoncer que par les rassemblemens de Brigands notre » caisse municipale est totalement depourvue de l'argent, de même » notre commune des fourrages et subsistances militaires, plusieurs » aubergistes de notre commune en sont également dépourvus.

» Veuillez donc, citoyens administrateurs, au reçu de la présente » nous faire parvenir de l'argent, fourages et vivres pour le stricte » nécessaire des troupes, afin que dans ce moment de crise le ser- » vise ne souffre du Retard. Salut et fraternité » (2).

Le même jour la municipalité émit une ordonnance de payment de deux cents florins courant (3) en faveur du commissaire du Directoire de Maeyer pour pourvoir aux dépenses les plus urgentes, occasionnées par le séjour des troupes.

« Eodem verleent ordonnantie van betaelinge in proffyte van den » commissaris van d'uytwerckende macht by dese administratie, in- » haudende de somme van *twee hondert guldens courant*, om daernyt » te betaelen de meest presserende schulden door dit gemeynte geleden » door de tegenwoordigheydt der soldaeten, op last van danof te » doen pertinente rekeninghe, bewys ende reliqua, op den gewesen » ontfanger Josephus de Mals » (4).

---

(1) Arch. comm. Pièce non encore classée.

(2) Corr. envoyée an VII nº 462 de la Liasse.

(3) Francs 362,81 1/5 (valeur à cette époque).

(4) RB — B — fº 283.

Une semblable ordonnance de deux cents florins courant avait déjà été émise le 1r Brumaire en faveur du Président de la municipalité, et une autre de trois cents florins courant (1) fut encore émise le 7 Brumaire (28 Octobre 1798) en faveur de G. J. Jacobs, membre de la municipalité.

Le 8 Brumaire (29 Octobre 1798) la municipalité n'avait pas encore reçu de réponse à sa demande de secours au département, du 5 précédent. Ce jour là, l'administration de la commune délégua son Président J. F. van Raemdonck aux fins d'aller encaisser chez le payeur général à Gand le montant des frais faits pour l'entretien des prévenus pendant le deuxième semestre de l'an V (21 Mars — 21 Septembre 1797). Elle mit cette circonstance à profit pour charger son Président de faire des démarches auprès de l'administration départementale afin d'en obtenir des fonds pour pouvoir procurer le nécessaire aux troupes, et soulager ainsi les habitants.

« ...... Midtsgaders den geseyden President voorders gelast in de » centrale administratie (2) alle devoiren aen te wenden tot het becomen van penningen om de noodsaekelyckheydt voor de troüppen te » connen besorgen, ter ontlasting van onse Inwoonders, ende die » penningen onder syne quittantie te ontfangen, van dengonen daer» mede gelast sal worden » (3).

Lorsque le Président de la municipalité fut arrivé à Gand, il se trouva que les pouvoirs que son administration lui avait conférés pour encaisser la somme de seize cent soixante quinze livres neuf deniers, due pour le service de la prison pendant le second semestre de l'an V, étaient insuffisants. Il envoya aussitôt un exprès, dont il attendit le retour jusqu'au dix Brumaire à deux heures de l'après-midi. Croyant que son envoyé avait été arrêté en route par les insurgés, il se décida à revenir à St. Nicolas, sans avoir encaissé les seize cent soixante quinze livres neuf deniers pour le recouvrement desquels il avait été envoyé à Gand.

Cependant son voyage ne fut pas inutile; il le mit à profit pour solliciter des secours auprès de l'administration départementale en faveur de sa commune, afin de pourvoir aux dépenses occasionnées par le séjour prolongé des troupes. Il rentra le 11 Brumaire (1r Novembre 1798) rapportant trois mille Livres Tournois que le Départe-

(1) Francs 544,22 (valeur à cette époque).

(2) Du département de l'Escaut.

(3) RB — B — fo 285.

ment lui avait accordées. Il fit rapport sur sa mission le jour même de son retour. « Ten voornoemden daeghe den President deser ad-
» ministratie van Gendt wedergekeert synde, rapporteerde dat hy op
» gisteren afgewacht hebbende tot twee uren in den naermiddagh de
» Expresse by hem op den 9^{en} deser tot dese administratie gesonden
» ten effecte als by resolutie van Gisteren gemeldt, sonder dat hy
» deselve vernomen heeft ende dat hy daeromme van Gendt vertrock-
» ken is, in het gedacht dat die gesonden Expresse op wegh aen-
» gehañden sañdeñ syn, gevolgentlyck dat hy niet en heeft connen
» ontfangen de Jmporten der mandaeten van Betaelinghe uytgedruckt
» by resolutie van gisteren, rapporterende denselven President voor-
» ders dat hy by last ende authorisatie van de centrale administratie
» van dit departement, uyt handen van den Borgher Sunnaert, geem-
» ployeerden by deselve administratie, op rekeninge van by ons
» gedaene fournituren, fouragien en levensmiddelen aen de troñppen
» reedts alhier gelogeert ende te logeren, ontfangen hadde eene
» somme van dry Duysent Livres Tournois » (1).

La municipalité décida séance tenante d'appliquer cette somme au payement des livraisons de fourrages déjà faites, et à celles à faire ultérieurement; ainsi qu'à d'autres dépenses se rapportant au séjour de l'armée.

« Is geresolveert, gehoort etc., uyt de voorseyde somme te doen
» betaelen de reedts gedaene Leveringhen van hoey en haver ten
» behoeve van de militaire alhier gecantonneert, voordere te doene
» Leveringhen van die nature ende alle andere presserende schulden
» daertoe oock relatie hebbende » (2).

Le même jour un payement de cent florins courant fut ordonnancé pour le salaire de la garde municipale.

« Eodem, gehoort etc., verleent ordonnantie van betaelinghe in
» proffyte van den Borgher P. van Bogaert, buralist, ter somme van
» f. 100—0 c^{t} tot betaelinge der wachten op den ontfanger Charles
» Pieters » (3).

Le 13 Brumaire (3 Novembre 1798) la municipalité émit une ordonnance de payement de douze cent quarante florins, huit sous, huit deniers (4) en faveur d'un de ses membres G. J. Jacobs, du chef

(1) RB — B — f° 286.

(2) RB — B — f° 286.

(3) RB — B — f° 286.

(4) Francs 2250,22 (valeur à cette époque).

des foins et des avoines qu'il avait livrées du 27 Vendémiaire jusqu'au 11 Brumaire précédents. On en déduisit les trois cents florins que Jacobs avait déjà reçus à compte le 7 Brumaire.

« Eodem, naer gehoor etc., verleent ordonnantie van betaelinghe in » proffyte van den administrateur G. J. Jacobs, Inhaúdende de somme » van *een Duysent twee hondert veertigh guldens acht stuyvers en acht » deniers courant*, over het import van eenen staet van Leveringhe » van haever ende hoey alsmede verschot van Gelde, voor ende ten » behoeve der militairen binnen dit gemeynte gecantonneert, gedaen » 't sedert ende met 27en Vendemiaire lest tot ende met den 11en » deser maendt, dit naer deductie der somme van dry hondert gul- » dens courant by hem Jacobs ontfangen uyt d'handen van den gewe- » sen ontfanger Josephus de Mals, volgens resolutie ende ordonnantie » van betaelinghe in date 7en deser maendt » (1).

Les trois mille Livres Tournois reçues du Département n'avaient pas demandé beaucoup de temps pour fondre comme neige au soleil.

*
* *

Si l'insurrection causait d'énormes dépenses pour les communes — fort peu eurent le bonheur, très illusoire d'ailleurs, de St. Nicolas, de recevoir à si bref délai des secours pécuniaires du pouvoir central, grâce à l'attitude pacifique, mais d'un patriotisme douteux de ses habitants — les populations n'en souffrirent pas moins par l'interruption de la circulation publique. Ainsi le municipalité de St. Nicolas fut pendant quelque temps dans l'impossibilité de délivrer des passeports à ses administrés. Elle avait demandé le 8 Brumaire (29 Octobre 1798) à son imprimeur ordinaire, Ducaju de Termonde, de lui faire parvenir trois cents formules sur timbre. Celui-ci lui répondit qu'il était hors d'état de satisfaire à cette demande, les insurgés ayant pillé le bureau de l'Enregistrement de Termonde, « dat het hem » onmogelyck is de passeporten op timbres te drucken, midts aldaer » het comptoir van den ontfanger teenemael geplundert is » (2).

Le pillage des caisses publiques auquel les paysans se livrèrent en quelques endroits, est un nuage dans cette épopée si patriotique de ceux qui, somme toute, se révoltaient contre le maitre étranger.

*
* *

La révolte avait été écrasée dans le département de l'Escaut. Le 8 Brumaire l'administration centrale fit connaître cette nouvelle aux

---

(1) RB — B — f° 287.
(2) RB — B — f° 285.

municipalités. « .... dat de krygsbenden der Republique ende de » patrioten t'haerder verdedinghe gewaepent comen te vernielen de » schelmen die in dit departement den standaert van oproer hebben » durven ontvaúwen, dat de overblyfsels van hunne snoode benden » vluchten ten allen cant » (1).

La municipalité de St. Nicolas reçut cette circulaire le 10 Brumaire et résolut de la faire publier et afficher le même jour.

« Is geresolveert, gehoort etc., van hetselve adres heden te doen » d'afkondinghe en aenplackinghe » (2).

L'insurrection étant terminée, on commença sans tarder à informer contre ceux qui avaient été arrêtés et contre les suspects.

Le même 10 Brumaire (31 Octobre 1798), le commandant de la gendarmerie se rendit, au nom du Commandant de la Place, auprès de la municipalité et demanda à celle-ci de désigner dans son sein deux commissaires pour l'assister dans les interrogatoires des détenus et de ceux qui le seraient ultérieurement. van Grootven et van Raemdonck furent désignés, ayant pour suppléants van Stappen et Jacobs. Le Secrétaire municipal leur fut adjoint pour tenir la plume.

« Eodem compareerde in vergaederinghe den Commandant van de » Nationale Gendarmerie, vraegende by last van den commandant » deser plaetse, twee commissarissen uyt dese administratie tot het » Interrogeren der gedetineerde persoonen reedts opgebracht ende op » te bringen in het huys van gevangh binnen dit canton, verdacht » van opstandt.

» Is geresolveert, gehoort etc., daeraen te voldoen, ende waertoe » benoemt syn de Borghers Administrateurs van Grootven ende van » Raemdonck, ende by hunne absentie de borghers administrateurs » van Stappen ende Jacobs, beneffens den secretaris deser administra- » tie, tot het voeren de penne » (3).

* * *

Le 13 Brumaire (3 Novembre 1798) arrivèrent à la municipalité des circulaires des généraux Coland et Bonnard, pour éviter le retour de soulèvements semblables à ceux qui venaient d'être réprimés.

La municipalité continuant, plus que jamais, sa politique de soumission résolût de faire publier et afficher ces circulaires et de s'y conformer.

(1) RB — B — f° 286.

(2) Ibidem.

(3) Ibidem.

« Is geresolveert, gehoort etc., danof heden te doen d'afkondinghe » en aenplackinge ende den respectiven Jnhaúden van diere te achter- » volgen » (1).

* * *

Le lendemain, 14 Brumaire (4 Novembre 1798) les habitants furent avertis par une proclamation de la municipalité que désormais ils n'avaient plus à fournir l'Etape, c'est-à-dire, les vivres, aux militaires logés chez eux. Ceux-ci seraient à l'avenir pourvus de pain et de viande par la municipalité même, grâce aux réquisitions faites le 10 Brumaire précédent, dans les communes environnantes par le Commandant de la Place, Caillot.

« Ten voornoemden daeghe geformeert advertentie, Jnhaúdende dat » de borghers binnen dit gemeynte ontlast syn van te verleenen den » Etape van de soldaeten t'hunnen huyse gelogeert, alsoo het vleesch » en Broodt voortaen door dese administratie sal besorght worden, » uyt de graenen en hoornebeesten die van de omliggende gemeyn- » tens alhier by ordre van den commandant deser plaetse aengebracht » worden,

» Is geresolveert, gehoort etc. deselve advertentie te stellen in » 't nette, ende danof hedent te doen d'afkondinghe en aenplackinghe, » ter Jnformatie van onse Jnwoonders » (2).

Cet avis à la population s'exprimait comme suit :

« Waerschouwinge

» De Municipale administratie van het canton van St. Nicolaes ver- » wittigt haere mede Borgers dat By Middel van de Leveringe van » Vleesch en Brood de Welke nú voortaen sal gedaen worden aen de » Troúpen alhier gestationneert, de Jnwoonders Belast met Logemen- » ten, ontslágen syn van aen deselve troúpen de noodige Levens » Middelen te Besorgen By gevolge sal ijderen Borger By Wie sol- » daten gelogeert of saúden comen Logeren, met te rekenen van den » dagh van heden op haúden van aen de Militaire den Etape te ver- » leenen, latende niet min aen húnne Menschlieventheyd, van de » selve Militaire, gestelt tot Behaúdenis van hunnen persoon en Eygen- » dommen niet te Laten ontbreken van húnne kleyne noodsakelyk- » heden.

» Gedaen in de Sittinge van den 14 Brum^e 7e Jaer.

---

(1) RB — B — f° 287.

(2) RB — B — f° 288.

» van Raemdonck, prd; P. A. van Stappen; f. L. van Grootven, » off. mp; P. F. van Raemdonck, off. m[l]; P. J. Weewauters S[re] en » Chef; De Maeyer, C[re] du D[re] Exécutif » (1).

Les communes de Nieukerken et de Thielrode n'avaient pas encore fourni toute leur part dans la réquisition dont elles avaient été frappées par le Commandant Caillot, et nous voyons alors la municipalité de St. Nicolas écrire le même 14 Brumaire à celui-ci cette lettre édifiante :

« Citoyen, nous vous informons par cette que la commune de Nieukerken doit encore fournir pour satisfaire à votre réquisition cinq » voitures de bois et six sacs de seigle.

» La commune de Thielrode doit encore fournir six sacs de froment » deux sacs d'avoine et cent bottes de foin.

» Vous voudrez bien, citoyen Command[t], y envoyer la force armée, » pour contraindre les defaillans à une prompte livraison. Salut et » fraternité » (2).

***

Le même jour (14 Brumaire) le Commissaire du Directoire à Tamise envoyait de nouvelles doléances à son « cher collègue de St. Nicolas ».

« Je suis Jcy toujours dans la même position critique. Les voleurs » s'augmentent de Jour en Jour, et cette canaille s'organise de L'autre » coté de L'escaut, on porte deja le nombre sur 3000 Brigands. mon » ami ne badinons pas avec ces assassins, car nos troûppes sonts » deja deux fois repoussée du coté de Baestrode et St. Amant, ou » reste dont le renfort qu'on nous a promit, Je Donnerai dix Louis » pour pouvoir me reposé une nuit, Je suis abimé,

» Le géneral Castaignie doit arriver Jcy dans la minute J'ay Envoyé » une voiture a Rupelmonde a son Rencontre par ces ordres, Je vous » prie d'en donner part au Commandant de la place, Je vous prie » citoyen de faire relacher le citoyen francois De Rycke D'haesdonck, » qui est arretté dans la maison d'arrestation chez vous, c'est un » Jeune homme qui est Innocent et il faut cela pour gagner des amis, » Je vous Ambrasse.

» Votre ami

» Citoyen

» J. Emanuel Braeckman.

» une mot de repouce par Le porteur de La préseute » (3).

(1) Arch. Comm. — Farde : Proclamations de la Municipalité an V—VII N° 54 de la Liasse.

(2) Corr. envoyée an VII — N° 463 de la Liasse.

(3) Arch. comm. Pièce non encore classée.

* * *

La garde salariée que la Commune avait dû organiser le 29 Vendémiaire précédent, continuait à faire son service et coûtait fort cher. Mais peu importait à la municipalité, elle prélevait les deniers nécessaires sur les trois mille Livres Tournois que le Président J. F. van Raemdonck avait reçues à Gand. Une nouvelle ordonnance de 38 livres 8 escalins de gros, argent de change (1), fut émise le 14 Brumaire pour payer la solde des hommes composant cette garde.

« Verleendt ordonnantie van betaelinghe in proffyte van den Borgher » van Bogaert, buralist by dese administratie, inhaüdende de somme » van *achtendertigh ponden acht schellingen grooten wisselgelt*, om daer- » uyt te betaelen de daghloonen der aengestelde persoonen voor de » wacht binnen dit gemeynte, op den president deser administratie » uyt de penningen by hem ontfangen als bewesen by resolutie van » den 4^en^ deser maendt » (2).

* * *

Cependant l'information continuait contre ceux qui étaient détenus à la maison d'arrêt de St. Nicolas. Les commissaires van Grootven et van Raemdonck, nommés par la municipalité le 9 Brumaire précédent, conclurent à la non-culpabilité de Speleman de Nieukerken. Cette décision fut communiquée à l'agent municipal de cette commune par la lettre suivante du 16 Brumaire (6 Novembre 1798) :

« Au citoyen Insèt, agent m^al^ de la commune de Nieukerken.

» Citoyen, c'est avec peine que nous apprenons que le citoyen » Speleman habitant de votre commune est encore toujours en détention dans la maison d'arrêt de notre canton et voyant par l'interrogatoir qui a eu lieu, présent deux membres de notre administration aucunement être accusé coupable dans le Brigandage (3), nous » vous invitons fraternellement de vous décider à son égard selon que » votre devoir et la Justice exige, si non nous vous prévenons que » nous administrateurs remplirons la justice fraternel à son égard. » Salut et fraternité » (4).

L'agent municipal de Nieukerken ne l'entendait pas ainsi. Il répondit par une lettre, dont une traduction, telle quelle, se trouve au Régistre des résolutions.

---

(1) Valeur à cette époque : fr. 487.62.

(2) RB — B — f° 289.

(3) Le procès-verbal de la séance à laquelle cette lettre fut délibérée dit : « dat » denselven geensints pligtigh is aen de brigandage ».

(4) Corr. envoyée au VII — N° 464 de la Liasse. — RB — B f° 290.

« Ten voornoemden Daeghe Lecture gedaen van den brief van den
» agent van het gemeynte van Nieukerken in date hedent geschreven
» uyt dit gemeynte, daerby meldende dat de Interrogatien van eenen
» prevenieerden, sonder te versaemelen de preuven van de competente
» autoriteiten nul syn, ende niet connen streeken dan tot verydelinge
» van het misdaedt, dat de opstaenders in het generael in dit geval
» saíden syn, soo door hunne Eygen declaratien, als degone van
» hunne medepligtige, ende voor onnoosele verclaert worden, dat hy
» dus bemindt te gelooven, sonder te treden in de materie van
» beschuldinghe, dat wy wel solidairelyck verantwoordelyck willen
» blyven voor de detentie van den geprevenieerden Speelman, ende
» hem te Eviteren de moeyte van een tweede arrestatie in alle geval
» contrarie aen dito brief » (1).

En réalité cette lettre saugrenue était ainsi libellée :

« S. Nicolas Le 17 brumaire an 7me
» de La Republique française une et impérissable

» L'Agent de Nieukerken
» a L'administration de nicolas.

» Citoyens

» Les interrogatons d'un prevenu sans receuiller Les preuves, des
» authorites compétens, sont nuls; et ne peuvent tendre qu'à L'illu-
» sion du crime. Les Jnsurgés en général seraient dans ce cas, tant
» par Leurs propres declarations, que de celles De Leurs complices,
» déclarés innocent. Nous aimons donc à croire, sans entrer en ma-
» tière accusative, que vous voudriez bien demeurer solidairement
» Responsable de La detention du prevenu Spelman, et nous Eviter
» La peine d'une seconde arrestation en tout cas contraire à La
» présente.

» Salut et fraternité
» J. F. Hiset
» agent.

» Vu par le Commre
» du Directoire Executif
» près le cant : d'Haesdoncq
» J. Boekever (?) ». (2)

---

(1) RB — B — fo 291.

(2) Arch. Comm. Pièce non encore classée.

La municipalité ne délibéra pas sur le contenu de cette missive (1); on en peut induire que Speleman resta incarcéré. On ne peut expliquer ce revirement dans l'attitude des administrateurs de la commune que par leur pusillanimité. Pourrait-on sinon comprendre qu'après avoir parlé le langage du Devoir et de la Justice, il retinrent sur de vagues menaces un innocent en arrestation?

***

Les communes environnantes qui avaient été frappées de réquisitions par le commandant Caillot, livraient régulièrement les grains qu'elles devaient fournir.

La commune ne possédait pas de greniers suffisants pour les emmagasiner. Elle fit accord avec l'ancien receveur héréditaire du Pays de Waes, van der Sare, pour la location jusqu'au 12 floréal suivant (1r Mai 1799) de trois chambres dans l'ancien convent des récollets, moyennant un loyer de 42 florins courant.

van der Sare fit le même jour (17 Brumaire — 7 Novembre 1798) une seconde convention avec la municipalité par l'intervention d'un autre habitant de la commune, van Wtberghe. Il concéda l'usage de l'église et du cloître des récollets pour le logement de la troupe, ou pour tout autre emploi. Cette concession accordée par van der Sare, ainsi que l'intervention de van Wtberghe ne furent pas purement gratuites. Ils furent, en échange, exemptés tous deux de loger encore des militaires à l'avenir, sauf en cas d'encombrement imprévu.

« Eodem, naer gehoor etc., getroffen conventie met den borgher » van der Sare, op de verhueringhe van dry boven caemers in het » gewesen convent der Recolletten binnen dit gemeynte, tot het leggen » van terwe, koren en haver, welcke graenen van dagh tot dagh door » andere gemeyntens alhier worden beweeght, tot spysinghe der mi- » litaire alhier gelogeert ende te Logeren, voor het gebruyck van » welcke plaetse (: tot ende met den 12en floréal aenstaende :) aen » denselven van der Sare door dese administratie geaccordeert is » alsdan te betaelen eene somme van twee en veertigh guldens cou- » rant (2), 't gone door dito van der Sare is geaccepteert.

» Ende alsoo den voornoemden van der Sare door de Intercessie » van den Borgher van Wtberghe, aen dese administratie gepermit- » teert heeft het gebruyck van den Pandt en kerke van het voor-

---

(1) Nous devons ici rectifier une erreur matérielle qui se trouve à la page précédente. Le commissaire du Directoire du canton de Haesdonck s'appelait De Kever.

(2) Valeur à cette époque : fr. 76.19.

» schreven convent soo tot het Logeren van militaire als andersints, » sonder vergeldt.

» Is voorders geresolveert, gehoort etc., voortaen ende soo lange » dit gebruyck dueren sal te exempteren van de ordinaire Logementen » de voorseyde Borghers van der Sare en van Wtberghe, dus dat sy » respectivelyck met Logementen maer en sullen belast mogen worden » dan in den moment van eenen absoluten overlast van soldaeten » (1).

Tout cela concorde peu avec les intentions prêtées à H. J. van der Sare par l'auteur de la monographie sur « les Frères Mineurs au Pays de Waes » (2). Nous ne pouvons, en effet, concevoir qu'un homme animé de ces sentiments, ait pu donner à bail — moyennant finances — une partie du couvent pour en faire un grenier, et mettre l'église et le cloître à la disposition de la municipalité pour en faire une caserne — moyennant exemption des logements militaires pour l'avenir.

*
* *

La garde mercenaire organisée le 29 Vendemiaire précédent, à défaut d'avoir pu trouver dans la commune des hommes de bonne volonté, continuait à coûter fort cher. Le 17 Brumaire (7 Novembre 1798) la municipalité émit une nouvelle ordonnance de deux cents florins courant pour le payment de la solde de cette garde, ou plutôt comme disaient les municipaux, son salaire (« sallaris ofte daghloon »). Cette somme devait aussi servir pour payer quelques dépenses urgentes (3).

*
* *

Si la municipalité ne savait où emmagasiner les vivres requisitionnés sur les communes voisines par le commandant Caillot, elle ne savait davantage où loger les malades de la garnison. Elle s'occupa de cette dernière question dans sa séance du 17 Brumaire (7 Novembre 1798), mais ce ne fut que pour remettre toute décision jusqu'au lendemain.

« Eodem is geresolveert, gehoort etc., morgen te vacheren tot » becomen eene plaetse, moetende dienen voor hospitael der sieke » soldaeten die sigh binnen dit gemeynte bevinden » (4).

Le lendemain 18 Brumaire, la municipalité fit accord avec Andries

---

(1) RB — B — f° 292.

(2) Annales du Cercle archéologique du Pays de Waes. Tome XIV page 226.

(3) RB — B — f° 292.

(4) RB — B — f° 292.

van Biesen pour la location d'une chambre du château situé au bout de la rue du Jardin, et appartenant aux héritiers de feu Marie Françoise de Boneem ou Boonhem (1). Ce bail fut consenti pour la somme de trois sous courant par jour et par homme.

Le citoyen Jan Bodaert fut nommé infirmier de cette ambulance moyennant un salaire quotidien d'un florin, huit sous (2). L'autorité militaire allouait en outre à Bodaert une ration d'un pain de froment et d'une livre de viande (3) par jour.

« Ten voornoemden daeghe in huere genomen van den Borgher » Andries van Biesen eene caemer van het hof, t'eynden de hofstraete » Eygendom van d'hoirs van wylent Marie françoise de Boneem, tot » het logeren van siecke soldaeten, ende daervoor hem geaccordeert » Eene somme van f 0 — 3 strs ct par dagh van iederen man, sulckx » naer gehoor etc.

» Eodem, naer gehoor etc., aengestelt ende gecommitteert voor » oppasser der gemelde sieke soldaeten den Borgher Jan Bodaert, » waervooren aen hem toegestaen is tot f 1 — 8 strs ct par dagh » ende bovendien door den commandant deser plaetse aen hem geac- » cordeert een terwenbroodt ende een pondt vleesch par dagh » (4).

Si la municipalité avait maintenant un local pour y établir une ambulance, elle n'avait aucun des objets qui devaient nécessairement garnir celle-ci. L'autorité communale ne se trouva pas embarassée pour si peu. Elle fit fournir par le « Sieckhuys » : trois lits, trois matelas, trois paillasses, trois couvertures, trois paires de draps de lit, une marmite et un fourneau en fer; et par le « Spinhuys » : deux lits, deux matelas, deux couvertures, deux paires de draps de lit, une table, des chaises et un chandelier, le tout à titre de prêt.

« Eodem, naer gehoor etc., doen Leveren door het sieckhuys alhier, » dry slaepsteden, dry caffenbeddens, dry stroosacken, dry sargien, » dry paer slaeplaeckens, eenen marmiet ende een yseren colfoir, » alsmede door het spinhuys twee slaepsteden, twee caffenbeddens, » twee sargien, twee paer slaeplaeckens, taefel en stoelen, candelair, » sulckx alles by forme van Leeninghe » (5).

* * *

Le général de division Coland, commandant supérieur des Départe-

---

(1) Actuellement l'usine Janssens-de Decker.

(2) Valeur à cette époque : fr. 2.54.

(3) 433 grammes.

(4) RB — B — fo 295.

(5) RB — B — fo 295.

ments réunis, avait mis dès le 11 Brumaire an VII (1r Novembre 1798) les départements de la Lys et de l'Escaut (les deux Flandres) en état de siège, jusqu'à pacification complète de ces contrées. L'autorité des officiers civils passait donc dans ces deux départements aux mains des commandants militaires (Loi 8 — 10 Juillet 1791. Titre I, art. 10).

La municipalité reçut avis de ces dispositions du général Coland le 18 Brumaire (8 Novembre 1798), avec invitation d'en faire part aux habitants. Il fut résolu d'en faire une publication et de la faire afficher aux endroits habituels.

« Eodem lecture gedaen van den brief van den Generael van verdeylinge opperbevelhebber der negen vereenigde departementen den borgher Coland, uyt het quartier generael te Brussel den 11en deser maendt daerby in staet van belegeringhe verclaerende de Departementen van de Schelde en van de Leye tot' er stoudt dat de publicke ruste volcomentlyck sal erstelt syn, waeof d'afkondinghe en aenplackinghe bevolen is door de centrale administratie van dit Department by haer beshuyt van den 15en deser maendt.

» Is geresolveert, gehoort etc., van dito brief heden te doen « d'afkondinghe en aenplackinghe ter plaetsen als ordinaire, ende ter » onderrichtinghe van onse Juwoonders » (1).

⁂

La municipalité venait, comme nous venons de le voir, d'être destituée de tout pouvoir effectif, lorsque le lendemain de la notification de cette « capitis diminutio » elle reçut la missive suivante :

« St Nicolas le 19 Brumaire 7e année (2).

» Le Chef de Bataillon commandant la force armée de l'arrondissement.

» Aux citoyens administrateurs municipaux du canton de St Nicolas.

» J'ai l'honneur de vous adresser, citoyens administrateurs, copie » d'une lettre du chef de Bon Strisslen, mon collègue, portant le » détail de l'attaque des républicains contre les Brigands dans le pays » de Bornhem, le 15 de ce mois.

» Salut et fraternité

» Caillot » (3).

A cette lettre était joint le document suivant, dont lecture fut donnée à la séance de la municipalité :

(1) RB — B — fo 293.

(2) 9 Novembre 1798.

(3) Arch. comm. pièce non encore classée.

« Copie de la lettre adressée au c^en Caillot chef de Bataillon par
» le citoyen Strisslen chef de Bat^on commandant à Termonde, datté
» du 17 Brumaire 7e année.

» Strisslen Chef de B^on
» à son collègue Caillot.

» J'ai reçu mon cher commandant la votre du 16 de ce mois, » vous me demandez des détails sur les affaires du 15; Ils sont » tristes et terribles : les beaux villages de Bornheim et du petit » Willebroeck sont réduits en cendre. des vieillards des femmes et » des enfants ont péris dans les flâmes; un grand nombre de bestiaux » ont brulé dans les écuries; les meubles pillés ou détruites. Mais » voici les dispositions.

» A quatre heures du soir je suis parti avec 50 ho^s de St Amand » pour me rendre à Villebroock, le guide s'étant trompé (peut-être » volontairement) m'a conduit à Boruheim, ne me sentant pas de » force d'attaquer cet endroit, et craignant de faire manquer la » grande opération, je suis retourné à St Amand, et de là le même » jour 14, je fus coucher à Perck. Le 15 au matin je fus attaquer » Villebroock, une partie des brigands, pris la fuite de l'autre côté » du canal de bruxelles, les autres se défendirent par les fenêtres à » coup de feu et de pierre; les maisons enfoncées les ont livrées à » nos bayonnettes, pendant ce tems un détachement arrivé de Malines » tomboit sur le village de l'autre côté du canal, où les brigands » s'étoient refugiés et où ils sonnoient le tocsin; la principale maison, » celle d'un riche brasseur, par laquelle on faisait le feu le plus » meurtrier, a été réduite en cendre, et les brigands passés au fil de » l'épée. De là m'étant joint au détachement de malines, nous atta- » quâmes de concert petit Villebrock, le feu des brigands étoit des » plus vifs, on tira sur nous des deux côtés du canal, ainsi entre » deux feux, nous eûmes quelques hommes blessés et deux chevaux » de tirés. J'ordonnois de mettre le feu dans la maison qui faisoit la » fusillade la plus nourrie. Ils tiroient encore par les croisées lorsque » la flâme sortoit déjà par le Toit, mais le feu ayant gagné partout, » Ils demandèrent grâce et nos bayonnettes la leur accordèrent : plus » de quarante se sont jettés en bas des fenêtres du grenier et du » second, et sont tombés sur nos bayonnettes. de ma vie je n'ai vu » un spectacle plus terrible! Le village incendié, et un grand nombre » de brigands tué, je fis attaquer Rupebroock (1) qui fut emporté

(1) Ruysbroeck ?

» après un combat très léger, de là j'envoyai la moitié de mon
» détachement le long de l'Escaut, il trouvat un de leurs camp, ou
» etoient environ deux cents hommes. Ils furent mis en fuite ou taillé
» en pièces, dans leur camp étoit un bon soupper et trois drapeaux,
» pendant ce temps, J'attaquais moi même hingen, nul part ils n'é-
» toient plus effrontés. Ils se sont battus en plein champ, et ont été
» massacré, enfin je me portais sur bornheim, repaire central et
» Place d'armes du brigandage; l'adjudant Général étant déjà blessé,
» Je pris le commandement des 43me, 49me, 51me, 94me 1/2 Brigades,
» 5me régiment de hussards, 2me de chasseurs à cheval, 5me de dra-
» gons et de l'artillerie qui cernaient Bornhem.

» Le feu ètoit déjà par tout, et on n'attendoit plus que les coups
» de fusil que le feu fit partir dans les maisons incendiées; personne
» de ce malheureux village n'a échappé. Je suis retourné le lendemain
» pour réduire le reste, St Amand s'est aussi battu et a été pillé.

» Strisslen » (1).

On pourrait croire qu'en lisant ces atrocités, les membres de la municipalité poussèrent un cri d'horreur et de protestation. Oh non! Ils étaient trop ...... prudents pour cela. Ils décidèrent de faire mention honorable de l'action sur le régistre de délibérations, et de porter cette communication à la connaissance de leurs administrés.

« Eodem Lecture gedaen van den brief van den chef van Bataillon
» commanderende de oppermacht van het leger voor dit arrondisse-
» ment in date hedent, daerby meldende dat hy d'eere heeft ons te
» adresseren copie van eenen brief van den oppersten van het Batail-
» lon Strisslen synen collegue, medebrengende de detail van de attaque
» der Republikaenen tegen de brigands in het Landt van Bornhem
» den 15^{en} deser maendt.

» Eerlycke meldinghe, ende is geresolveert, gehoort etc., van dito
» copie brief te Jnformeren onse Jnwoonders » (2).

***

Le total des dépenses à faire par la commune, par suite de l'insurrection, continuait à augmenter de jour en jour. Le 19 Brumaire (9 Novembre 1798) elle émit une ordonnance de payment de dix huit florins, treize sous courant (3), en faveur de Joseph Brissynck pour une fourniture de cent cinquante bottes de foin qu'il avait faite le 3 Brumaire précédent.

(1) Arch. comm. Pièce non encore classée.

(2) RB — B f° 291.

(3) Francs 33,83 (valeur à cette epoque).

« Ten voornoemden daeghe, naer gehoor etc., verleent ordonnantie » van betaelinghe in proffyte van Joseph Brissynck alhier, inhaúdende » de somme van *achtien Guldens en derthien stuyvers courant* over » Leveringhe van hondert vyftigh busselen hoey, den transport daer- » onder begrepen, gedaen den 3^{en} deser maendt ten behoeve der mili- » taire alhier geeantonneert, op den outfanger Charles Pieters » (1).

Le même jour elle requit Jeanne van der Blommen, qui tenait l'auberge « den Engel », au coin de la rue Neuve, de fournir une chambre de sa maison pour y établir une garde de dragons. La commune lui alloua de ce chef quatre sous (2) par jour et par nuit, soit trois sous par homme et un sou par cheval.

« Eodem, naer gehoor etc., geordonneert aen de borgeresse Joanna » van der Blommen herbergierster in den Engel op den hoeck van » de Nieuwstraete binnen dit gemeynte, te besorgen eene caemer van » haere wooninghe tot gebruyck der Dragonders alhier geeantonneert » ende voor het haúden de wacht, waervooren aen haer sal betaelt » worden tot vier stuyvers par dagh en nacht, te weten dry stuyvers » voor den man ende eenen stuyver par jeder peirdt » (3).

*
* *

Les Français n'étaient pas des hôtes toujours fort commodes. Le même 19 Brumaire la municipalité reçut la lettre suivante :

« Le Lieut^{t} comm^{t} l'artillerie.
» Aux citoyens composant l'administration municipale.
» Citoyens administrateurs.

» Ce n'est pas sans étonnement que j'ai vu qu'un de vos commis » faisant les fonctions de garde magazin; s'est Permis de refuser des » commestibles pour les chevaux attachez à l'artillerie sur la remise » de Bons visés de moi.

» J'ai cru devoir m'adresser directement à vous, pour que vous lui » ordonniez formellement qu'à L'avenir il ne se Permette jamais Plus » de Pareilles malhonnetés hors de sa compétence sous tous les rap- » ports.

» Je suis citoyens administrateurs avec estime et considération.

» Votre concitoyen
» Thomas » (4).

---

(1) RB — B — f° 294.

(2) Un sou argent courant = fr. 0.097.

(3) RB — B — f° 295.

(4) Arch. Comm. Pièce non encore classée.

Les administrateurs municipaux demandèrent des explications à leur employé relativement aux « malhonnetés » que le lieutenant Thomas lui reprochait. Le brave magasinier répondit qu'il avait refusé de fournir des fourrages parce que les chevaux n'étaient pas arrivés. Malgré cette raison plus que plausible, et en tous cas péremptoire, les trembleurs de la municipalité donnèrent ordre de fournir néanmoins les fourrages réclamés, en attendant qu'on reçut de nouveaux ordres.

« Waerop gesproken hebbende den magazyn bewaerder, die ver-
» claerde de fourragie gerefuseert te hebben, op pretext dat de peir-
» den alhier niet waeren, niettemin is geresolveert, gehoort etc., de
» fouragie aen dito Lieutenant af te Leveren op syne bons, sulckx
» ter provisie, ende tot dat wy naerdere ordres sullen becomen
» hebben » (1).

⁂

L'on ne sait quelquefois ce qu'il faut admirer davantage, ou les exigences jamais satisfaites des chefs des armées republicaines, ou la servilité toujours inébranlable de la municipalité. C'est ainsi que cette dernière reçut le 20 Brumaire (10 Novembre 1798) la missive suivante :

« Le Chef de Bataillon commandant la force armée de l'arrondisse-
» ment de St. Nicolas.

» Aux citoyens administrateurs de cette commune.

» J'ai l'honneur de vous inviter citoyens administrateurs à faire
» délivrer à chaque soldats cavaliers ou dragons un pot de bière (2)
» par jour à commencer d'aujourd'hui et jusqu'à ce que j'aurai
» l'honneur de vous parler différemment.

» Il est arrivé hier dix neuf trois à quatre tonneaux de Bierre de
» la commune d'erverselle (3). Je vais donner ordre à mon adjudt de
» faire la distribution d'un tonneau à la troupe pour gratification.

» Veillez lorsqu'il vous le demandera le lui faire donner. Salut et
» fraternité.

» Caillot » (4).

La municipalité fut frappée du ton courtois de cette lettre, puisque sa délibération porte : « ons beleefdelyck inviteerende », et crut ne

(1) RB — B — fo 294.

(2) 1lit 1532.

(3) Elversele.

(4) Arch. comm. Pièce non encore classée.

pouvoir faire moins que d'ordonner aux habitants de fournir à chaque homme de troupe un pot de bière par jour.

« Is geresolveert, gehoort etc., aen den Inhaüden van dito brief te » volcomen ende heden in de geheele uytgestreecktheydt van dit ge- » meynte te doen eene publicatie of waerschaüwinghe, daerby ordon- » nerende aen onse inwoonders, by wie soldaeten gelogeert syn, van » aen jederen soldaet te verleenen tot eenen pot bier par dagh » (1).

Mais, comme nous le voyons, la municipalité passa sous silence la seconde partie de la demande du commandant Caillot, celle relative à la livraison d'un tonneau de bière d'Elversele pour être distribué aux militaires à titre de gratification.

⁂

Le même jour les administrateurs municipaux reçurent une autre communication du commandant Caillot, mais d'une nature différente. Qu'on en juge.

« Citoyens, malgré tous les moyens sages que nous employons en- » semble pour la subsistance de la troupe, je baucoup à me Plaindre » Relativement au pain, veuillés vous rappeler que nous sommes con- » venus que se pain devait être fait de froment pure, il n'est pas » m'enjable, il faut donc que le boulanger ne se serve pas de la » Farine que vous lui donnés, pour manutensionner aussi mal le pain » qu'il livre à la Troupe, veuillés je vous prie, lui en dire deux » mots, le surveiller pour mévitter la peine de me rendre chés lui.

» Salut et Fraternité

» Caillot » (2).

La municipalité désirant éviter au Commandant Caillot un déplacement et aux boulangers une visite, mais voulant surtout s'éviter à elle-même tous desagréments ultérieurs, suivant d'ailleurs en cela sa ligne de conduite de toujours, résolut de s'adresser aux boulangers chargés de la panification pour la troupe et de leur faire toutes recommandations, notamment de faire du pain de pur froment et de le faire cuire convenablement.

« Is geresolveert, gehoort etc., daer omtrent te spreken de aen- » gestelde Backers, ende hun te recommanderen het broodt te backen, » van suyvere terwe ende voorts gelyck het behoort, om alle voordere » onaengenaemheden te voorcomen » (3).

---

(1) RB — B — f° 295.
(2) Arch. Comm. Pièce non encore classée.
(3) RB — B — f° 295.

*
* *

Le nombre des soldats malades qui étaient hospitalisés à l'ambulance du château de Boonhem ou Boneem devait être assez considérable, puisqu'ils étaient partiellement acheminés vers les hôpitaux des grands centres. C'est ainsi que ce même 20 Brumaire la municipalité reçut une invitation de l'officier de santé des troupes cantonnées à St. Nicolas, afin de fournir le lendemain une voiture pour le transport de quatre militaires à l'hôpital de Gand. Il fut, comme de juste, décidé de satisfaire à cette demande.

« Eodem lecture gedaen van den brief van den selven commandant, » in syne absentie geschreven door desselfs gesondtheydts officier de » date hedent ons daerby Jnviterende van op morgen te besorgen » eene voiture tot het transporteren van vier siecke soldaeten in het » hospitael tot Gendt. Is geresolveert, gehoort etc., daeraen te vol- » comen » (1).

*
* *

Le 22 Brumaire (12 Novembre 1798) la municipalité reçut avis du commandant Caillot qu'elle était réstituée dans l'entièreté de son autorité civile et que le général Bonnard avait levé l'État de siège pour St. Nicolas. Mention honorable en fut faite sur le régistre de résolutions et il fut décidé de faire connaitre cette agréable nouvelle aux habitants, en publiant l'avis du commandant Caillot dans les deux langues.

« Eerelycke en aengenaeme meldinghe, ende is geresolveert, gehoort » etc., van dito brief heden in de twee taelen te doen d'afkondinghe » ter onderrichtinghe van onse Jnwoonders » (2).

Cette nouvelle fut confirmée à l'administration municipale par une dépêche du Département en date du 21 Brumaire, reçue à St. Nicolas le 24 suivant (14 Novembre 1798) et conçue dans les termes suivants :

« Citoyens, nous nous empressons de vous annoncer que le Directoire » exécutif a prévenu le général de Division Colaud, que son inten- » tion est que l'État de siège soit levé dans les communes qui n'ont » pas pris part à la révolte, où le tocsin n'a pas sonné, et où les » arbres de la Liberté n'ont pas été coupés.

» Aucun de ces attentats n'ayant été commis dans la commune de » St. Nicolas dont votre énergie et votre zèle ont puissamment con- » tribué à maintenir la tranquillité, c'est avec bien de la satisfaction

---

(1) RH — II — f° 295.

(2) RH — II — f° 297.

» que nous vous déclarons qu'elle n'est plus en état de siège. Cette » mesure bienfaisante est la récompense du courage qu'ont déployé » les patriotes; les ennemis de la Republique et ceux qui ont eu la » lacheté de sourire aux désastres, dont nous venons d'être les témoins, » n'y doivent rien voir qui puisse flatter leurs criminelles espérances.

» Redoublez donc de surveillance et comptez sur notre ferme réso- » lution d'anéantir les brigands par tout les moyens que les loix et » la confiance dont nous honore le gouvernement, mettent en notre » pouvoir ».

» Veuillez donner sur le champ à cette lettre la plus grande publi- » cité, la faire lire dans tous les quartiers à son de trompe.

» Graham Pres[t], De Crombeen, Jean Villiot, Grében S[re] g[l] » (1).

L'administration du Département accablait-elle les administrateurs de St Nicolas sous ses sarcasmes, ou voulait-elle les couvrir d'éloges? qui pourrait le dire? Mais, toujours est-il, qu'au point de vue du pouvoir central, les uns et les autres étaient mérités.

La municipalité, au vu de cette missive, résolut de la faire publier le lendemain par le crieur public dans les deux langues, à tous les carrefours de la commune.

« Is geresolveert, gehoort etc., van denselven brief op morgen in » de twee taelen te doen d'afkondinghe met het elincken der Belle » in alle de straeten en hoecken van diere tot onderrichtinghe van » het publick » (2).

La lettre du Département fut traduite, et portée à la connaissance des habitants en ces termes :

« Vryheyt Gelykheyd

» Gend desen 21 Brumaire 7e jaer
» der fransche rep[e] een en onverdeelbaer.

» D'administratie van het Departement der Schelde.
» Aen de Municipale Administratie van het canton
» van St Nicolaes.

» Borgers

» Wy haesten ons van UL. kenbaer te maken dat het uytwerckende » Directorium den general der Divisie Coland voorkomen heeft dat » syn oogwit is dat den staet van Belegeringe opgelicht worde in de

(1) Corr. reçue au VII n° 17 de la Liasse.

(2) RB — B — f° 300.

» communen, die geen deel genomen hebben in de revolte, alwaer
» de stormelocke niet gekleept en heeft, ende alwaer De vryheyds
» Boomen niet ter neder syn gehanden.

» Niet Eene van dese búytenspoorigen en aenslagen Begaen synde
» Binnen de commune van St Nicolaes waer toe UL vlyd en Iver
» genoegsaem medegewerkt hebben tot het handhaeven der públique
» rúste, het is met het úyterste genoegen dat wy UL aenkondigen
» als dat UL. cómmune Buyten staet van Beleringe gestelt is.

» Desen weldadigen maetregel is de Belooninge ende recompentie
» van den moed die de ware vaderlanders, de vyanden der repúbli-
» qúe, ende degone die de fluuwhertigheyt gehad hebben van toe te
» laggen aen de onheylen waer van wy alle de getuygen zyn geweest,
» en moeten niet verwagten dat streelen kan hunne strafbaere mey-
» ningen.

» Vermeerdert dan ú Waeksaemheyd, ende maekt staet op onse
» vaste resolútie van te vernietigen ende te nytroyen de Brigands ende
» plunderaers door alle de Middels die de Weth uwe toevertrauwen,
» waer van het gouvernement ons vereert, In onse macht heeft gestelt.

» Wild dan op het ontfangen deser hier van de aldergrootste
» Bekendmakinge geven ende afkondigen aen alle hoeken der straeten
» met het Blaesen der Trompette.

» Heyl en zegen
» De adm[rs] van het dep[t] der Schelde
» geteekent graham President de
» Crombeen Jean Villiot et Grèban
» S[re].
» Voor gelykvormige copie.
» Van Raemdonck P. J. Weewauters
» prd S[re] en Chef » (1).

Peut-on imaginer plus abominable charabia?

∴

Toutes les communes environnantes avaient été frappées de réquisitions de toute nature par la commandant de la place. Elles réclamèrent auprès de l'administration départementale. Celle-ci s'émut de ces doléances multiples et répétées, surtout parce que les communes frappées soutenaient que les denrées et les animaux requisitionnés étaient détournés de leur destination. Dubosch écrivit à la municipalité une

(1) Arch. Comm. Farde : Proclamations de la Municipalité an V—VII — N° 56 de la Liasse.

lettre qui fut reçue le 24 Brumaire (14 Novembre 1798), et qui était ainsi conçue :

» Liberté Égalité

» St Nicolas ce 25 Brumaire an 7me de la République française, une et indivisible.

» Le Commissaire du Directoire Exécutif près l'Administration centrale du Département de l'Escaut, et L'Administrateur Malfeson.

» A L'admon du canton de St Nicolas.

» Il nous arrive citoyens admrs de plaintes de tous les cantons qui » Vous environnent sur les requisitions frappées *à votre demande* (1) » Par Le commandant de cet arrondissement sans doute que L'on doit » Pourvoir aux Besoins des defenseurs de la Patrie mais en même » tems on doit Prévenir que ces Requisitions ne soyent detournées de » Leur destination; chargés de Prendre connaissance de tout ce qui » se passe dans cet arrondissement et de faire cesser Les plaintes de » Vos Voisins si toutes fois elles sont fondées, nous vous Invitons de » nous Transmettre sans delay le tableau des Requisitions frappées » Tant sur Les habitants de votre commune que sur Les cantons » voisins, Vous aurez soin d'y Joindre Le nombre des Troupes qui » les ont consommées et les noms des citoyens que vous avez chargés » de la distribution des objets Requis.

» Salut et fraternité

» Dubosch franç. Malfeson » (2).

Les Procès-Verbaux de la municipalité font mention de cette missive en ces termes :

« .... van te doen ophaúden ed clachten onser naebueren, in gevalle » sy gefondeert syn, sy ons inviteren van sonder delay ter handt te » doen stellen de tabelle der geslaegen requisitien, soo op de Inwoonders van dit gemeynte als op de naebuerige cantons, dat wy daerby » moeten voegen den nombre der troúppen die deselve geconsommeert » hebben, ende de naemen der Borgers die wy belast hebben met » de Distributie der gerequireerde objecten » (3).

(1) Ces mots indiquent nettement une situation, que nous verrons bientôt se dessiner plus clairement.

(2) Arch. Comm. Pièce non encore classée.

(3) RB — B — fo 300.

Cette fois la municipalité sortit de son apathie habituelle, et protesta contre les calomnies dont elle prétendait être l'objet de la part de quelques agents municipaux, qui loin d'être en droit de se plaindre, n'avaient encore rien livré sur les réquisitions dont leurs communes étaient frappées ; et sous le bénéfice de ces protestations, résolut d'obéir aux injonctions du commissaire Debosch.

« Is geresolveert, gehoort etc., aen het versoeck hiervooren promp« telyck te voldoen, vermeynende voorders dat de clachten by dito « brief gemeldt qualyck ende ten allen onrechte gebeurt syn, appa« rentelyck door ampteneeren die tot heden niet het alderminste « gefourniert en hebben, welcke gedaene clachten men dus aensiet « voor valsche belastingen ten onsen opsichte » (1).

***

Nous avons vu que le 8 Brumaire deux membres de la municipalité avaient été désignés pour assister le commandant de la gendarmerie dans les interrogatoires à faire subir aux personnes arrêtées. Le 24 Brumaire suivant (14 Novembre 1798) la municipalité reçut une lettre, datée de St. Nicolas le 24 Brumaire, du commissaire du Directoire Debosch (2), annonçant que l'information lui était désormais confiée, conjointement avec l'administrateur départemental Malfeson. La même lettre faisait connaître que l'autorité militaire était chargée d'arrêter tous ceux qui seraient trouvés sans cocarde. La municipalité était aussi chargée de s'assurer de la personne de tout individu qui par ses discours chercherait à faire naître la désunion parmi les habitants.

Il fut décidé en outre de faire publier cette lettre le lendemain dans tous les carrefours par le crieur public, et de tenir la main à son exécution.

« Eodem Lecture gedaen van den brief van den commissaris van « d'uytwerckende macht by de centrale administratie van dit Departe« ment ende den administrateur Malfeson, in date hedent, daerby « ons informerende dat sy belast syn van kennis te nemen van de « troubels die plaetse gehadt hebben in verscheyde cantons deser « Departement, en van aen te houden de opperhoofden en opstookers « der saemensspanninghen oproer ; daerby de borgers van dit canton « verwittigende dat de militairen gelast syn van te arretteren allen « persoon die niet voorsien en is van cocarde, voorders verwittigende,

(1) Ibid. — [illegible] — F 296.

(2) Arch. Comm. [illegible] — Cette lettre est signée : Debosch, [illegible] Malfeson et porte en marge le N° d'ordre 22.

« dat sy dese administratie belast hebben, van in beslagh te nemen « de kwaadwillighe die door hunne redevoeringen en valsche propositien « de oneenigheydt onder de Borghers saeyen.

« Is geresolveert, gehoort etc., van dito brief op morgen met het « klincken der Belle in alle de straeten en hoecken van deze binnen « dit gemeynte afteekondigen ende voorders den Inhoudes van dito « brief te doen observeren en Executeren » (1).

La lettre dont il est question ci-dessus était ainsi libellée :

« Liberté Egalité

« N° 22

« St Nicolas, ce 24 brumaire, an 7 de la République « française, une et indivisible.

« Le commissaire du Directoire Exécutif près l'Administration centrale du Département de l'Escaut, et L'Administrateur Malfeson, « chargés de prendre connaissance des troubles qui ont agité Les « différentes Cantons de ce Dépt et de faire arrêter Les chefs et insti- « gateurs de La révolte : Préviennent Les citoyens Du canton de « St Nicolas, que Les militaires ont ordre D'arrêter tout individu qui « sera trouvé sans cocarde, ils Les préviennent encore qu'ils ont « requis L'Admon Du Canton de faire arrêter et conduire à La force « Les malveillants qui par Leurs discours et Leurs propos mensongers jettent Le trouble parmi Les Citoyens.

« Dubosch franc. Malfeson » (2).

Quant à la proclamation par laquelle la municipalité porta cette missive à la connaissance de ses administrés, elle nous montre une fois de plus, comment se faisaient les traductions officielles à cette époque. Ce document porte en marge : « fait publicatie en affixie « deser tot St Nicolaes den 25e brumaire 7e jaer. P. J. Weewauters, « Sre en Chef ». Il est conçu comme suit :

« Vryheid Gelykheyd

« St Nicolaes 24 Brumaire 7e Jaer der fransche « republique Een en onverdeelbaer.

« Den Commissaris van d'uytwerkende by de centrale administratie « van het Departement der Schelde en den administrateur Malfeson,

(1) RB — B — f° 301

(2) Arch. comm. Pièce non encore classée.

» Belast van kennis te nemen van de troubelen die plaetse gehad
» hebben in de verscheyde Cantons deser departement en van aen te
» hauden de opperhoofden en opstokers der samenspanning En oproer,
» verwittigen de Borgers van het Canton van St Nicolaes dat de
» militaire gelast syn van te arreteren allen persoon die niet voorsien
» en is van cocarde, sy verwittigen hun voorders, dat sy de muni-
» cipale administratie van het geseyde canton van Sinte Nicolaes Belast
» hebben van in Beslag te nemen de quaedwillige die door hunne
» redevoeringen en valsche proposten de oneenigheyd onder de Borgers
» zaeyen.

» Ond[t] Du Bosch en frans Malfaison.

» Voor gelyk vormig afschrift

» van Raemdonck P. J. Weewauters.

» prd. S[re] en Chef » (1).

Le même jour Malfeson et Dubosch se rendirent à la maison commune et y eurent un entretien avec les administrateurs municipaux relativement aux instructions contenues dans leur lettre. La municipalité redigea un questionnaire, ce qui était à cette époque d'usage courant en matière d'administration, et résolut de se conformer dorénavant aux réponses qui y avaient été données par Malfeson et Dubosch.

« Eodem compareerde in vergaederinghe den administrateur van dit
» Departement ende den commissaris van d'uytwerckende macht by
» hetselve, met de welcke wy op verscheyde pointen en artikelen in
» onderhandelinghe getreden hebben, volgens notitie daer omtrent
» geformeert ende beantwoordingen daerop door hun gegeven, degone
» men gevolgentlyck voortaen sal observeren » (2).

⁂

Les conséquences financières des troubles continuaient à se faire sentir d'une manière désastreuse pour la caisse municipale. Les dépenses extraordinaires de toute nature se succédaient sans interruption.

Le 25 Brumaire (15 Novembre 1798) il fut délivré une ordonnance de payement de quarante neuf florins courant (3), à compte, en faveur de Jan de Nys pour livraison de chandelles aux troupes depuis le 27 Vendémiaire précédent, date de l'entrée de la force armée à St. Nicolas.

« Ten voornoemden daeghe, naer gehoor etc., verleent ordonnantie

(1) Liasse : Proclamations de la Municipalité an V—VII — N° 57 de la Liasse.

(2) RB — B — f° 301.

(3) Valeur à cette époque fr. 88.89.

» van betaelinghe, in proffyte van Jan de Nys, inhaúdende de somme » van *negen en veertigh guldens courant*, ter rekeninghe van by hem » geleverde keirssen voor ende ten behoeve der soldaeten alhier » gestationneert 't sedert 27ᵉ vendemiaire lest op den president deser » administratie dit uyt de penningen by hem ontfangen van wegens » de centrale administratie van dit departement » (1).

Quelques jours après, la municipalité délivrait une nouvelle ordonnance de deux cents florins courant (2) pour le payement du salaire de la garde municipale mercenaire, ainsi que celui du garde-magasin, du préposé à l'ambulance, et pour satisfaire à d'autres payements urgents.

« Eodem, naer gehoor etc., verleent ordonnantie van betaelinghe » in proffyte van den Borgher van Bogaert, buralist by dese administratie, inhaúdende de somme van *twee hondert guldens coúrant*, » om daeruyt te betaelen de persoonen uytmaekende de Borgerlycke » wacht binnen dit gemeynte, magasynbewaerder en bewaerder der » siecke soldaeten als andere pressante daegelyckschė overcomende » schulden, op last van te doene rekeninghe, bewys en reliqua op » den gecommitteerden ontfanger Egidius van Grootven » (3).

*
* *

Une communication que nous devons à l'obligeance de Monsieur l'abbé Anuaert, curé en retraite à Stekene, que nous remercions de sa bienveillance, nous oblige à interrompre un instant l'ordre des évènements. Nous avons vu que le 2 Brumaire (23 Octobre 1798) les Paysans tentèrent un coup de main contre St. Nicolas, mais qu'ils durent battre en retraite laissant sur le carreau un mort et un blessé. Il y eût-il un engagement la veille? On pourrait le croire. En effet il résulte du régistre d'obits tenu par le curé van den Berghe, qui exerçait son ministère à cette époque à Stekene, què le 26 Octobre 1798 mourût dans cette commune, Pierre François Laureys blessé par les Français à St. Nicolas le 22 précédent.

« Die 26ᵗᵃ, à Gallis 22ᵈᵃ in Sᵗⁱ Nicolai vulneratus, hic obiit Petrus » Franciscus Laureys fˢ Judoci ætatis 22 ann.

» L. van den Berghe Pastor ».

Le Resolutieboeck B est absolument muet sur un fait semblable qui devrait avoir eu lieu le 22. D'autre part, Laureys est-il le blessé

(1) RB — B — fº 301.
(2) Valeur à cette époque fr. 362.81.
(3) RB — B — fº 305.

qui fut laissé sur le carreau le 2 Brumaire (23 Octobre) atteint à la cuisse? Ce blessé fut, avons nous vu, arrêté et transporté à la maison d'arrêt pour y attendre sa guérison, pour ensuite être transféré là où il appartiendrait. Le relâcha-t-on pour lui permettre d'aller mourir à l'ombre de son clocher? Et le curé van den Berghe aurait-il inscrit par erreur la date du 22 au lieu du 23. Ce sont là toutes hypothèses auxquelles nous ne sommes pas parvenu à donner une solution satisfaisante. Mais le fait brutal reste debout : Pierre François Laureys fut une des victimes de l'insurrection à St. Nicolas.

Grâce à la communication de Mr l'abbé Annaert, nous savons aussi qu'un autre habitant de Stekene, Gilles François Rooms, trouva la mort dans l'échauffourée de la rue de Plaisance du 4 Brumaire (25 Octobre 1798), et fut inhumé à St. Nicolas.

On trouve en effet au livre d'obits du curé L. van den Berghe : « Die 8bris die 25ta a Gallis occisus est in Sti Nicolai, ibique est » sepultus Ægidius Franciscus Rooms fs Andreæ celebs ætatis 26 ann. ».

⁂

Les exigences du commandant des troupes cantonnées à St. Nicolas continuaient à être de plus en plus extravagantes. La lettre suivante du 29 Brumaire (19 Novembre 1798) nous permet d'en juger.

« Le Chef de Bataillon Commt l'arrondissement de St Nicolas.

» Aux citoyons administrateurs de la municipalité.

» Veuillez citoyens me faire le plaisir de donner des ordres pour » qu'il me soie transporter à mon Logement un tonneau ou un demi » tonneau de cette Bierre qui est venue d'erverselle.

» Attendu que celle de l'auberge est absolument trop vielle.

» Vous obligerez votre concitoyen

» Caillot » (1).

La municipalité qui prisait fort, nous l'avons vu, la politesse et la courtoisie du commandant Caillot, ne pouvait évidemment refuser de rendre à celui-ci un aussi léger service, aussi résolut-elle de satisfaire immédiatement à cette demande.

« Is geresolveert, gehoort etc., dien transport door onse aengestelde » werckmans te doen effectueren » (2).

⁂

La municipalité si complaisante à satisfaire aux moindres désirs du commandant Caillot, était cependant une créancière féroce pour les

---

(1) Arch. comm. pièce non encore classée.
(2) RR — B — fo 504.

communes avoisinantes frappées de réquisitions le 10 Brumaire précédent par ce même commandant Caillot.

La lettre suivante fut écrite le 30 Brumaire (20 Novembre 1798) à l'agent municipal de la commune de Nieukerken.

« Citoyen, nous vous invitons de faire transporter au reçu de la » présente dans le magasin de cette place les trois voitures de Bois » que votre commune doit encore fournir en vertu de la réquisition » du 10 présent mois, pour le nécessaire des troupes ici en station. » Nous espérons que vous vous empresserez de satisfaire à la présente » invitation. [Sans cela nous nous trouverions forcés de provoquer » l'envoi de la troupe armée] (1).

» Salut et fraternité » (2).

Le même jour la même sommation fut faite à l'agent municipal de Sinay pour six charrettes de bois (3).

* * *

Le 1r Frimaire (21 Novembre 1798) la commune se trouvait dans la même détresse financière que le 5 Brumaire précédent (26 Octobre 1798), dàte à laquelle elle adressa une demande de secours si désespérée à l'administration départementale.

Dès avant cette époque la municipalité avait, malheureusement pour les habitants, appris à connaître les requisitions; mais depuis elle avait vu celles-ci se faire à son profit. Elle fit les diligences pour en tirer ses avantages et se montrait, nous venons de le voir, créancière inexorable. Aussi écrivit-elle ce même 1r Frimaire cette lettre inouïe au Département :

« Citoyens, nous venons de vous exposer par cette que par une » présence continuelle des troupes passage et repassage depuis le 27 » Vendre jusqu'à ce jour nous nous trouvons dans l'impossibilité de » fournir à ces troupes le stricte nécessaire [tant du vuide qui existe » dans notre caisse publique, que nos administrés ne sont plus pourvu » de faire des fournitures nécessaires entre autres en foin] (4), cependant depuis le 11 de ce mois quelques communes qui environnent » la nôtre, nous ont aidé dans certains articles de nos besoins et ce » sur les réquisitions lancés à leur charge par le commandant de » cette place duement visés par nous, pour ce moment le dit commandant nous observe que jusqu'à nouvel ordre il ne peut con-

(1) Les mots entre crochets ont été biffés après coup dans le texte de la minute.
(2) Corr. envoyée an VII — No 471 de la Liasse.
(3) Corr. envoyée an VII — No 472 de la Liasse.
(4) Les mots entre crochets sont biffes dans le texte de la minute.

» traindre par l'Envoi de la force armée les communes en retard, de » ce nombre sont justement celles où la rebellion et le brigandage » ont éclaté, où l'arbre de la Liberté a été abbatu, où les Lois et » Arrêtés ont été ouvertement brulés, où les gardes-champêtres ont » été assassinés, et où on a osé se battre contre les républicains, » savoir dans les communes de Belcele, Stekene, St Gilles, thielrode, » Sinay et autres. il est donc bien sensible pour nous, citoyens ad- » ministrateurs, que nous devons éprouver de ces communes rebelles » des entraves dans les subsistances nécessaires pour les défenseurs » de la patrie, tandis que notre commune ni de près ni de loin n'a » contribué en rien contraire au vœu du gouvernement et de ses » Lois.

» Les besoins que nous exigeons pour ce moment consistent en » foin, bois à brûler, et viande. Quant au Ir Article, nous ne pou- » vons mieux nous adresser pour icelui qu'aux communes de Waes- » munster, Elversele et thielrode, et pour le bois qu'à celles de » Stekene, Belcele, St Gilles, Sinay, Kemseke, St Paul et Nieukerken » — or comme nous ignorons entièrement comment nous devons agir » dans les circonstances actuelles, pas moins critiques, vous voudrez » bien au reçu de la présente nous indiquer les moyens pour porter » à la raison les communes refractaires, pour nous aider dans les » besoins des défenseurs de la patrie, un état provisoire que nous » vous transmettons par lettre de ce jour vous convaincra de ce que » notre commune a dejà du débourser depuis le 27 vendre dernier » jusqu'au 30 du mois passé (1). Nous vous observons néanmoins et » sous correction, qu'il conviendroit, que vous nous autorisiez à requé- » rir ou demander des communes voisines tout ce que nous ne pou- » vons proprement fournir pour la subsistance des troupes, sauf d'en » rendre compte exact, enfin nous espérons que vous suppléerez tous » autres moyens propres à assurer un service dont dépend la tran- » quillité et l'ordre public. Salut et fraternité » (2).

***

Le même jour la municipalité écrivit une autre lettre ainsi conçue au département de l'Escaut :

« Citoyens, nous vous transmettons cy joint un état provisoir des » Logemens etc. avec les pièces ou spécifications à l'appui, pour la » subsistance des troupes depuis le 27 Vendre an 7 jusqu'au 30 du

---

(1) 18 Octobre — 20 Novembre 1798.

(2) RB — B — fo 306. — Corr. envoyée au VII — No 473 de la Liasse.

» mois passé, occasionnés par les troubles qui depuis cette époque, » ont agité ce département, montant ensemble à la somme l. 20062-57 » centimes.

» Vous voudrez bien nous en faire le payement le plutôt possible, » afin que nous puissions satisfaire à ceux qui y sont intéressés.

» La lettre du commissaire du Directoire exécutif près votre ad[on] » en date 28 Vend[re] dernier et l'article 2 de vos dispositions adop- » tées en séance du 1[r] brumaire dernier, ne nous laissent aucun » doute à obtenir le payement de l'État susmentionné, sauf déduction » de la somme de 3000 francs reçu par notre président ès mains du » citoyen Sunnaert employé à votre administration, à compte de four- » nitures faites [et à faire] (1) Salut et fraternité » (2).

La pièce transmise par cette lettre (3) est trop curieuse pour que nous ne la reproduisions pas en son entier :

« *Tableau des livraisons de différents objets faite par les habitans du » canton de St Nicolas aux troupes pendant leurs séjour en ce canton » durant les troubles.*

1.	frans verhulst St Esprit pour avoir eu deux jours une garde dans sa maison de dix hommes porté dans sa spécification sous n° 1 f.	8	9	6
2.	ferdinand rombaut lanterne verte pour avoir eu la garde dans sa maison depuis le 2 jusqu'au 11 Brumaire selon sa spécification n° 2	95	15	0
	payé encore à compte par ordonnance du 2 floréal an 7 la somme de f. 39—4—0 c[t]			
3.	pierre Cools pour avoir livré une bouteille de vin à un soldat malade, et eau-de-vie et Bière à la garde du général sous n° 3	1	17	0
4.	pierre de group pour avoir eu la garde selon la spécification n° 4	2	17	0
5.	Bernard wauters pour avoir eu la garde d'une nuite sous n° 5	1	1	0
6.	pierre Jean Jacobs pour avoir eu la garde chez lui depuis le 29 vend. au 8 Brumair			

(1) Les mots entre crochets ont été biffés dans le texte de la minute.

(2) RB — B — f° 307. — Corr. envoyée au VII — N° 474 de la Liasse.

(3) Arch. Comm. Pièce non encore classée. Il est facile de voir que diverses annotations de payement ont été faites postérieurement sur cet état.

	selon note sous n° 6	48	19	0
7.	pierre van de winckel pour avoir donné			
Payé	un refraichissement à 12 hommes	5	0	0
8.	La veuve A. J. de Cock hotel de l'ange pour logements de plisieurs officiers selon sa compte de n° 7	155	5	0
9.	Jacques Cools post hoorn pour 4 bouteille de vin n° 8	5	0	0
10.	frans Schelfaut agneau pour une garde de 18 hommes durant deux jours selon la note de n° 9	24	19	0
11.	J. B. Mul St Hubert pour dépences de la patroille n° 10	2	15	0
12.	pierre Jean Capon pour le piquet durant 5 jours suivant sa spécification n° 11	18	0	0
13.	Judocus de Westelinck marché pour rafraichissement à 7 hommes sous n° 12	4	5	0
14.	ferdinand van haver pour le piquet durant dix jours selon note	72	0	0
15.	Jean buyl kokkelbeke pour un rafraichissement de 7 hommes	4	5	0
16.	P. van Lokeren ploege pour avoir eu la garde durant 2 jours et 2 nuits	5	5	0
17.	Bonaventure van de Winkel pour rafraichissement et piquet chez lui selon sa note de n° 14	116	1	0
18.	Joseph behiels couronne pour avoir eu le piquet deux jours chez lui selon note de n° 15	2	19	0
19.	Be de Corte Aigle pour un refraichissement à 10 hommes n° 16	5	0	0
20.	David Maes pour Diferents objets selon sa note de n° 17	105	14	6
21.	Anthoin de grave porte d'or un rafraichissement à 11 hommes n° 18	5	10	0
22.	pierre waman ketternuyt selon note sous n° 19	5	0	0
23.	frans de Corte clef d'or pour des rafraichissemens n° 20	51	0	0
24.	Anselme van Mieghem Etoile suivant une note n° 21	9	18	0

25. frans Baert knaptand pour le piquet selon notice n° 22	22	3	0
26. Joseph vercouteren bouten os pour dépenses à la garde depuis le 2 au 9 Brumaire selon sa spécification n° 23	61	0	0
27. frans pieters dry Couwen pour dépenses au passage des troupes n° 24	8	17	0
28. Jean B^te de Couwer haute Cambre pour depenses au passage de troupes suivant n° 25	17	1	0
29. het Spinhuys pour la garde durant 9 jours selon la note n° 26	26	10	0
30. Jacques D'hanys Geolier pour différents objets suivant la note n° 27	33	14	9
31. antoine templiers mesure (1) pour un rafraichissement à 6 hommes n° 28	2	8	0
32. Schelfant Sr Anthoin pour un rafraichissement à 6 hommes n° 29	2	8	0
33. Charel pieters receveur pour le piquet selon la notice n° 30	17	10	0
34. Anne Coleta Aertssens pour la garde suivant la note n° 31	6	0	0
35. héritières van Goethem marché pour un piquet	4	0	0
36. Adreaen vermeiren pour la garde Durant 12 Jours selon une spécification n° 32	36	0	0
37. Jean mulle maitre des poste pour le piquet suivant n° 33	2	17	6
38. A. B. de Muck ex-notaire pour dépenses au général et deux adjudants selon notice n° 34	148	14	0
39. Jacques frans de Sutter pour des linges à pancement et chemises selon reçus n° 35	20	13	0
par ord^re de payement sur l'administrateur Jacobs du 15 frimaire an 7 payé f. 6–0.			
par ord^re de payement du 7 messidor an 7 payé le restant, sur le percepteur Pieters.			
40. Keppens corder (2) pour des cordes selon la note 36	12	4	0

(1) Graenmaet ?

(2) Cordier ?

Payé par Raemdonc Pres[t] Raemdonck n'a payé que 19 florins.

41. Ambroise pierssens pour la garde selon la note nº 37	6	0	0
42. Jean Staes cave suivant sa notice nº 38	3	6	0
43. Bonaventure van de Winkel pour de Bière à la garde selon note nº 39	3	17	0
44. Jean de Nys pour de Chandelles depuis le 27 Vend[ce] au 22 Brumaire suivant la note nº 40	81	18	0
45. Veuve de Cock à l'ange pour logements à des officiers selon note nº 41	46	9	6
46. philippe van Garse pour avoir coiffé le général et sa suite suivant notice sous nº 42	4	4	0
47. Veuve Noens pour frais de la garde sous nº 43	3	3	0
48. J. B. de Graeve pour des chandelles selon nº 44	1	16	0
49. A. G. housiaux pour avoir travaillé pour la caveillerie selon note de nº 45	22	7	9
50. André Nys miroir pour rafraichissement nº 46	3	12	0
51. Joseph robyn pour avoir travaillé au fisils et pistolets des militaires sous nº 47	3	17	0
52. Joseph Suy pour 30 bottes de foin nº 48	3	0	0
53. Jan heyuderickx voiturier pour 20 bottes de foin nº 49	2	10	0
54. frans de Maere pour avoir travaillé aux chevaux des dragons et gens d'armes sous nº 50	18	3	0
13 frimaire an 7 par Jacobs — 7 florins 2 germinal encore payez à compte sept florins lui reste encore à payer f. 4—3. Soldé le 22 frim[r] an 8 par le percepteur pieters			
55. Verbiest vier Eemers pour un rafraichissement nº 51	3	4	0
56. frans pieters maréchal pour avoir livré les fers et feré les chevaux de la cavallerie sous nº 52	33	7	0
57. Albert ruttinck pour racomodage aux arnassures suivant sa note de nº 53	26	9	0
58. ferdinand Rombout lanterne verte pour un rafraichissement selon nº 54	16	10	0

59.	La veuve ackers pour rafraichissement note 53		14	0
60.	frans Cardo pour des plumes et selon note nº 56	3	17	0
61.	pierre Callens suivant spécification de nº 57	13	13	0
62.	Matthé hanssen pour reparation à un caisson nº 58	2	8	0
63.	héritiers van bellingen rue d'ancre pour fraix de la garde selon nº 59	3	14	0
64.	de Corte clef d'or pour 30 bottes de foin nº 60	4	10	0
65.	paulus Jan Mul 12 bottes de foin à 2 1/2	1	10	0
66.	J. B. de Grave suivant notice nº 61	6	0	0
67.	pierre fensels pour un rafraichissement sous nº 62	4	0	0
68.	héritiers van Esbeke pour fraix de la garde nº 63	11	13	0
69.	Joseph Staes pour racomodage d'une trompette nº 64	1	8	0
70.	A. Nobels selon spécification de nº 65	3	3	0
71.	Auguste van den bos pour un rafraichissement nº 66	3	12	0
72.	Danys Boulanger selon note nº 67	17	9	0
73.	B. van Cauwenberg par notice de nº 68	—	16	0
74.	Jean Dallecourt pour d'eau de vie sous nº 69	17	17	6
Payé 75.	Jean de Nys Boulanger suivant note de nº 70	13	8	0
76.	frans vergeilen selon sa spécification de nº 71	8	13	0
77.	Albertyn pour avoir raccomodé des bottes sous nº 72	6	6	0
	Payé le 2 Germinal an 8 déduction faite de l'accompte comprise dans les notes ci annexées			
78.	Pierre Jean Capon (1) pour d'eau de vie sous nº 73	73	16	0
	reçu à compte 27 ventose an 8 par le percepteur Pieters f. 30 — argt de france			
79.	pierre frans de Bonte pour avoir ferés les chevaux suivant nº 74	38	11	0
80.	Gillis Baert pour 15 bottes de foin à 2 1/2 sous nº 75	1	17	6

(1) Pierre Jean Cappon, ancien concierge du Landthuys et ancien messager du Chef-Collége.

	81.	Augustin de Cock pour un rafraichissement de nº 76	2	8	0
	82.	Jean pauwels porte rouge, un rafraichissement nº 77	2	0	0
	83.	ferdinand van haver 12 bottes de foin à 3 sous B.	1	16	0
	84.	heynderick St Jvo 18 bottes de foin à 2 1/2 sous	2	5	0
	85.	J. f. peeleman 12 bottes de foin à 2 1/2	1	10	0
	86.	veuve Gilles Nys 6 bottes de foin à 2 1/2 sous		15	0
	87.	J. de Moor Boulanger suivant notice nº 78	2	5	0
	88.	frans heyvaert pour 5 Bouteilles de vin nº 79	5	0	0
	89.	Pierre frans van raemdonck pour avoir livré du bois suivant la note nº 80	46	14	0
Payé le 12 Brum^re an 8	90.	p. J. Bouwens apoticaire pour des médicaments aux soldats malades, selon notice nº 81	9	16	9
Payé	91.	A. verstraeten messagier pour débourse fait par lui nº 82	8	8	0
	92.	J. B. Peyssens apoticaire pour medecine selon nº 83	12	10	0
Payé le 25 nivose an 7	93.	pierre van de Winckel boucher suivant nº 84	105	4	0
Payé	94.	frederique Verstraeten selon sa spécification nº 85	11	6	0
	95.	pierre david Maes pour livraison de bierre nº 86	17	8	6
Payé	96.	J. f. van Raemdonck pour debourse faite par lui selon note nº 87	199	18	6
Payé	97.	pierre-Jacques van Bogaert pour débourse fait par lui selon note nº 88	568	16	0
Payé	98.	Guill Joseph Jacobs pour débours faite par lui selon note nº 89	1519	8	8
Payé	99.	Jean de Nys Boulanger selon spécification nº 90	29	8	0
Payé	100.	frans Verstokken pour avoir livré de la houlle aux différents corps de gardes suivant spécification sous nº 91	50	0	0
	101.	Item doit passer en compte 5719 nuits de logements avec étape fait par les habitants de ce canton aux soldats de la république à 15 sous par jours chaque homme comme			

	il conste par les billets de logements delivré par cette administration et y déposé	4289	10	0
102.	Item encore 98 nuits de logements avec étape aux officiers à 20 sous par jours	98	0	0
103.	van der Sarre pour louage de trois chambre pour le magasin	49	0	0
104.	André van Biesen pour l'hopital sous n° 92	28	1	0
105.	Joseph Behiels au signe pour rafraichissement à 12 hommes sous n° 93	3	4	0
Payé le 2 Germl an 8 106.	Albertyn pour avoir fait des pieds neufs au Bottes des dragons selon note n° 94	4	18	0
107.	pour fournitures de voitures et chevaux fait par différents personnes aux troupes durant les troubles comme il conste par l'état sous n° 95	374	1	3
108.	M. van Riet chirurgyn selon spécification sous n° 96	14	16	0
109.	Veuve Ockers pour la garde chez elle suivant n° 97	26	8	0
110.	J. D'hanys Geolier pour avoir livré de la bierre et Caffé à la garde de la municipalité selon note n° 98	7	19	0
111.	Marius van Duyze pour fraix de la garde n° 99	6	13	0
112.	pour de la paille livré par Diférents personnes aux troupes pendant les troubles comme il conste par l'état ci joint n° 100	123	2	9
112.	Jean Mesot pour rafraichissement sous n° 101	1	8	0
114.	pierre van bogaert chef de bureau pour de débourse fait par lui par ordre de la municipalité suivant l'Etat n° 102	170	13	0
115.	Jacque D'hanys, pierre van de Winkel, et Jean Puymbroek pour avoir livré de la paille, viande et du pain aux prisonniers durant les troubles suivant spécification n° 103	159	3	6

Van Puymbroek et van de winkel sont payés par Weewanters

D'hanys	46	—	—
Puymbroek	37	16	6
van de Winkel	75	9	—
	159	3	6

116.	Aux membres de cette administration pour des indemnités de leurs séances permanentes depuis et compris le 27 vendemiaire jusqu'au 30 Brumair ainsi qu'à ses employés selon l'état nº 104	1158	19	0
117.	J. f. van Goethem pour avoir livré de bierre à l'hopital suivant sa spécification de nº 105	7	2	6
118.	J. f. van osselaer pour de poudre à fusils et balles selon notice nº 106	17	18	3
Payé 119.	Jean van puymbroek selon spécification nº 107	72	9	0
120.	pierre Colleman elverzele pour 357 bottes de foin à 11 florins sous nº 108 dit betaeld by ordonnantie den 16 nivose op pieters	39	9	0
	In guldens stuyvers dᵉʳˢ cᵗ f.	10922	19	2
	In Livres en centimes f.	20062	57	frs.

Ce qu'il y a de plus clair dans ce compte, c'est que si les Français ne se refusèrent rien, surtout les rafraichissements, les administrateurs municipaux ne s'oublièrent pas. Ils s'attribuaient 1158—19—0 florins courant, soit plus du dixième de la somme dont on sollicitait payement du département.

* * *

La municipalité, prenant en considération l'intérêt urgent que les habitants avaient à être indemnisés au plus tôt pour les logements fournis, et à être payés pour les fournitures faites, délégua un de ses membres et son secrétaire auprès de l'administration départementale et les chargea de demander instamment qu'il fut fait droit à ses sollicitations. Nous ne dirons pas que les membres de la municipalité n'avaient pas intérêt à voir aboutir au plus tôt les démarches de leurs députés.

« Daer alsoo alle het gonne byᵉ de vooren gereclameerde twee » brieven aengehaelt en gemeldt behelst eene aldergrootste aangelegentheydt van onse geadministreerde is geresolveert, gehoort etc., » te deputeren den administrateur Jacobs ende den secretaris Weewauters, ten fine van deselve brieven eygenhandigh te bewegen in » de centrale administratie van dit departement, hun belastende met » deselve brieven te vertrecken op morghen, ende daerop onophaudelyck te solliciteren favorable Dispositien en voldoeninghe » (1).

(1) RB — B — fº 307.

*
* *

Jacobs et le secrétaire municipal Weewanters revinrent de leur voyage à Gand le 4 frimaire (24 Novembre 1798) rapportant un arrêté de l'administration du Département de l'Escaut, donnant pouvoir à la municipalité de réquisitionner les vivres, fourrages et autres objets d'entretien pour les troupes françaises sur les communes de Waesmunster, Elversele, Thielrode, Belcele, Stekene, St. Gilles, Sinay, Vracene et Exaerde. Il fut résolu de confectionner immédiatement les réquisitoires et d'exiger prompte livraison des objets réquisitionnés.

« Ten voornoemden daeghe Lecture gedaen van het besluyt van de « centrale administratie van dito departement, in date 3e deser maendt, » persoonelyck medegebracht door den administrateur Jacobs ende » den secretaris Weewanters, medebrengende authorisatie op dese » administratie, ten fine van de communen van Waesmunster, Elver- » sele, thielrode, Belcele, Stekene, St Gillis, Sinay, Vracene en Exaerde » te requireren tot het besorgen de noodighe Levensmiddelen, fou- » ragien en onderhaúdt voor de militaire binnen dit gemeynte gesta- » tionneert.

» Is geresolveert, gehoort etc., d'uytschryvingen in consequentie te » formeren, ende 't gonne daerby geordonneert promptelyck te doen » leveren » (1).

Comme on voit, les députés de la municipalité ne parlent pas du payement de l'État qu'ils avaient emporté à Gand, et pour la liquidation duquel ils avaient été chargés de faire de si pressantes démarches. Cet état ne fut d'ailleurs liquidé que fort longtemps après.

*
* *

Cependant l'information concernant les faits de l'insurrection des Paysans continuait. Toute personne non munie de passeport était impitoyablement arrêtée et des renseignements sur sa moralité et son civisme étaient aussitôt demandés au lieu dont elle se disait originaire.

C'est ainsi que le 6 Frimaire (26 Novembre 1798) la municipalité de St. Nicolas écrivit à celle de Tamise la lettre suivante :

« Citoyens collègues, Un nommé pierre Noens se disant natif de » votre commune vient d'être arrêté et remis au dépôt de ce canton » comme n'étant muni de passeports. vous voudrez bien nous dire si » vous le réclamez pour votre habitant et s'il jouisse d'une conduite » irréprochable, ainsi s'il conviendroit, dele mettre en Liberté, sur

---

(1) RB — B — fo 309.

» tout quoi nous attendons une prompte réponse de votre part. Salut » et fraternité » (1).

Le municipalité de Tamise répondit le lendemain :

« Citoyens collègues, En reponce à votre lettre du 6 du Court » relatif au nommé Pierre Noens, notre habitant nous vous observons » que le citoyen Braeckman commissaire du Directoire près notre ad- » ministration est absent pour deux jours, nous vous prions de tenir » cet original jusqu'à son retour, toujours nous pouvons dire, que » le susdit Noens est un individu de plus dangereux, il a parcouru » notre commune comme un garçon désolé (2), ne parlant que des » assasinats, et de pillage, il a été à la tête des Brigands, forcé » nos jeunes gens à lui suivre, et a enlevé, avec un ton furieux, » les armes de nos habitans, tenez bien ce bougre, pour qu'il ne » vous échape pas, nous comptons sur votre exactitude, et nous vous » souhaitons salut et amitié.

» Joseph de Geudt Prest, P. J. Pasch, C. J. de Rop » (3).

Cette missive, dans laquelle la municipalité de Tamise ne mâchait pas les mots, parvint à St. Nicolas le 8 Frimaire (28 Novembre 1798). Il ne faut pas se demander si l'administration de cette dernière commune résolut de maintenir Noens en détention jusqu'à plus ample informé. Le contraire eût été étonnant.

« ..... Is geresolveert, gehoort etc., den voorseyden Noens. tot » naerdere Eclaircissementen aen te handen » (4).

*
* *

Un autre individu, également arrêté pour avoir été trouvé sans passeport, et détenu à la maison d'arrêt, eût plus de bonheur.

Le 7 Frimaire (27 Novembre 1798) la municipalité reçut à son égard la lettre suivante :

« Le commissaire de police de la 4e section du canton d'Anvers.

» A l'administration municipale du canton de St Nicolas.

» Citoyens.

» On me vient assuré que le nommé Joseph Parys cé trouve arrêté

(1) Corr. envoyée an VII — No 481 de la Liasse. — RB — B — fo 312.

(2) Le procès-verbal de la séance à laquelle lecture fut donnée de cette lettre (RB — B — fo 314) traduit cette expression de la manière suivante : « gelyck eenen » jongelingh die verloren is ».

(3) Arch. Comm. Pièce non encore classée.

(4) RB — B — fo 314.

» depuis un décade et son épouse ignore le motif de son arrestation. » Si c'est que son passeport n'étoit point en règle ou bien qu'il le » avoit perdu, je vous inviterai à lui vouloir mettre en liberté parce » que c'est un homme dont on ne peut rien lui reprocher.

» Salut et Respect.

» Reynwit » (1).

Sur le vu de cette lettre, la municipalité ordonna l'élargissement immédiat de Joseph Parys.

« Gesien den Brief van den borgher Reynwit commissaris van Police » der vierde sectie van het canton van antwerpen, by denwelcken hy » reclameert den persoon van Joseph Parys, aengehaúden in het huys » van gevangh van dit gemeynte, als onvoorsien synde van passeport » in aendacht nemende dat het blyckt by desen brief dat denselve » Joseph Parys is van een Eerelyck gedragh, ende ten laste van » welcken geene belastinghe en consteert.

» Ordonneert gevolgentlyck aen den bewaerder van het geseyde huys » van arrest, van hem op staenden voet te stellen in vryheydt.

» Expeditie van het tegenwoordigh sal overhandigt worden aen den-» selven bewaerder, op dat hy sigh daernaer saúde connen confor-» meren » (2).

*
* *

Pendant les deux premières décades de Brumaire an VII (22 Octobre — 10 Novembre 1798) aucune rentrée ne s'était faite dans la caisse publique de la commune de St. Nicolas. C'est ce que nous dit une lettre de la municipalité, du 7 Frimaire (27 Novembre 1798), adressée à l'Administration départementale : « ...... nous vous informons que » dans la 1e et 2e décade de Brumaire il n'a pas été fait dans sa » caisse » (du receveur) « aucun versement à causse des troubles qui » ont eu lieu dans les environs de cette commune » (3).

Aussi la Municipalité commença-t-elle dès le 9 Frimaire (29 Novembre 1798) à faire sur les communes voisines les réquisitions, auxquelles elle avait été autorisée le 3 Frimaire précédent par le Département

---

(1) Arch. comm. Cette pièce fait partie d'une farde intitulée provisoirement « Proclamations de la municipalité 17 Prairial an 5 — 24 fructidor an 7 ». Elle porte le n° 57bis de cette liasse qui ne contient que des proclamations, à quelques documents d'autre nature, mais peu nombreux, près.

(2) RB — B — f° 315.

(3) Corr. envoyée an VII — n° 483 de la Liasse. — RB — B — f° 313.

de l'Escaut. La commune de Belcele fut la première frappée. Le réquisitoire suivant lui fut adressé :

« St Nicolas ce 9 frimaire an VII de la Rep^l^.

» L'administration municipale du canton de St Nicolas.

» A l'agent de la Commune de Belcele.

» Citoyen.

» Nous vous transmettons cy joint expedition de l'arrêté de l'ad^n^ » centrale du Dep^t^ en date du 3 de ce mois.

» C'est en vertu de cet arrêté que nous vous invitons, et au besoin » vous requérons, de fournir dans les vingt-quatre heures qui suivront » la réception de la présente au magasin militaire placé dans notre » canton 133 rations d'avoine, 468 rations de viande et six voitures » de bois.

» Chaque ration de viande doit peser huit onces poids de marc, » ceci pour votre direction, nous vous Invitons de ne point fournir » la moindre chose des objets cy dessus que ce qu'est saine et propre » pour les défenseurs de la patrie et pour ne pas nous obliger de » les renvoyer à vos frais. Salut et fraternité » (1).

Nous allons voir maintenant ces requisitions se suivre rapidement, et presque toujours également importantes. Nous les relèverons à mesure qu'elles se présenteront dans leur ordre chronologique.

∴

Si l'autorité municipale, en tant que corps constitué, etait pleine de prévenances pour les troupes françaises, il faut croire que l'habitant n'éprouvait pas les mêmes sentiments. En effet, nous voyons le commandant Caillot se rendre le 9 Frimaire (29 Novembre 1798) à la municipalité et s'y plaindre. Il déclara que son logeur montrait un certain mécontentement de devoir, sans espoir de rémunération, lui fournir le couvert ainsi qu'à son adjudant. Il priait donc les administrateurs municipaux, soit de lui fournir un autre logement, soit de lui allouer dix huit Livres Tournois par jour, moyennant quelle somme, lui Caillot et son adjudant se logeraient et se nourriraient comme ils l'entendraient.

Il y eut alors entre la municipalité et le commandant Caillot un marchandage qui aboutit à cet arrangement. L'autorité de la commune allouait à Caillot douze livres Tournois par jour, pour pourvoir tant

(1) Corr. envoyée an VII — N° 484 de la Liasse. — RB — B — f° 315.

à son logement et couvert, qu'à celui de son adjudant. Cette convention n'était conclue qu'à titre essentiellement précaire, et pour autant seulement que l'autorité supérieure n'en disposât pas autrement.

« Eodem compareerde in vergaederinge den commandant deser
» plaetse, te kennen gevende dat hy in desselfs Logement bemerckt
» seker misnoegen, annopende de nourriture voor hem ende synen
» adjudant, waer omtrent door dese administratie geene betaelinghe
» en can gegeven nochte vermagh gegeven worden, by gevolghe
» Jnviteerde hy dese administratie, 't sy van hem te verleenen een
» ander Logement voor hem ende synen adjudant, ofte wel aen hem
» daegelyckx te besorgen eene somme van achttien Livres Tournois, in
» welck leste geval hy beneffens synen adjudant sigh sullen Logeren en
» doen nourriren op eygen cost, ende dese administratie daaof ontlasten.
» Welcken voorstel en vraeghe in overweginghe genomen hebbende,
» is geresolveert, gehoort etc., aen den voornoemden commandant
» toe te staen tot twelf Livres tournois par dagh by middel van
» welcke hy gehanden is te besorghen soo voor hem als synen adju-
» dant, het noodigh Logement, ende daeruyt Eensweghs te doen
» besorgen humne nourriture in aet, dranck etc., dit nogtans ter
» provisie ende tot wederroepens, ofte dat 'er contrarie Dispositie
» door die het Behoort aen dese administratie op haere vraege sal
» toecomen » (1).

Le même jour la municipalité écrivit la lettre suivante au Département de l'Escaut. Cette missive ne fût cependant expédiée que le 11 Frimaire suivant (1r Décembre 1798).

« Citoyens, Le Commandant des troupes stationnés dans ce canton,
» depuis son arrivé ayant Logé dans une auberge Jusqu'à ce jour,
» et nourri aux dépens de notre commune vient à l'Instant nous
» observer que son hôte lui sollicite vivement à déloger de chez lui,
» parce qu'il lui est impossible de continuer ce logement.
» Malgré notre bonne volonté au soulagement de nos administrés
» et en même [tems] (2) voulant seconder par tous les moyens possible
» le commandant de cette place dans ses besoins, nous avons pris
» la résolution, de vous demander par cette, si nous pouvons accor-
» der à Lui et son adjudant la somme de douze francs par jour,
» pour leurs nourritures, et ainsi si ces sommes nous serons rem-
» boursées, conjointement avec les autres frais déjà supportés et à

(1) RB — B — f° 315.
(2) Mot biffé dans le texte de la minute.

» supporter dans notre commune par rapport aux troubles qui ont
» agités ce département.

» Le commandant sollicitant cy-dessus une prompte disposition de » notre part, nous vous prions de bien vouloir nous éclairer sur la » demande cy-dessus, et de nous communiquer votre dècision le » plutôt possible, afin que nous puissions nous régler en conséquence.

» Salut et Fraternité.

» J. f. van Raemdonck, J. f. van Grootven, off. m[l], G. J. Jacobs, » P. A. van Stappen, off. m[l], P. J. Weewanters S[re] en Chef » (1).

Cette lettre résume, nous semble-t-il, toute la politique suivie par la municipalité depuis l'entrée des Français à St. Nicolas : Ménager l'habitant et les finances de la commune, mais aussi et surtout satisfaire aux exigences de l'autorité militaire française, dût-il être fait litière de tout sentiment patriotique. Mais ce sentiment existait-il alors dans nos provinces, qui pendant de longs siècles, au hasard des guerres et des successions, avaient appartenu tantôt à tel maitre, tantôt à tel autre, qui n'avaient que ceci de commun, ils ètaient pour la plupart étrangers et ils n'avaient jamais considéré nos malheureuses provinces que comme une source de revenus, dont il fallait tirer tout ce qu'ils pouvaient en tirer? Mais passons.

Le Département envoya son avis le 25 Frimaire (15 Décembre 1798) en ces termes :

« Citoyens, En réponse à votre lettre du 11 du courant, par laquelle » vous nous soumettez la demande que vous a faite le commandant » de votre place, d'une somme de douze francs par jour, pour son » logement et celui de son adjoint, nous ne voyons aucune loi qui » vous autorise à y obtempérer et nous ne pouvons par la même » raison l'approuver.

» La loi et les règlements sur les logemens militaires portent que » ces logemens seront fournis en nature, et vous devez vous y con- » former, eu égard au grade du militaire que vous avez à loger.

» Salut et Fraternité.

» Graham, pres[t], Malfeson, v. d. heeren » (2)

La municipalité ne reçut cette missive que le 30 Frimaire (20 Décembre 1798) et résolut de s'y conformer.

» Is geresolveert, gehoort etc., ons naer de Dispositie begrepen in » dito brief promptelyck te conformeren » (3).

---

(1) Corr. envoyée au VII — N° 483 de la Liasse. — RB — B — f° 317.

(2) Corr. reçue au VII. — N° 41 de la Liasse.

(3) RB — B — f° 347.

*
* *

Cela n'avait cependant pas empêché la commune de délivrer entretemps dès le 22 Frimaire (12 Décembre 1798) une ordonnance de payement de cent vingt Livres Tournois pour couvrir une décade d'entretien du commandant Caillot et de son adjudant.

« Ten voornoemden daeghe, naer gehoor etc., verleent ordonnantie » van betallinge, aen den secretaris deser administratie, Jnhaúdende » de somme van *Een hondert twintigh Livres tournois*, op last van » deselve somme over te tellen in handen van den commandant gesta- » tionneert binnen dit canton, ter causen van het te besorgen, op » Eygen cost voor hem ende desselfs adjudant, hunne daegelyeksche » Levensmiddelen in aet ende dranck, gedeurende eene decade, binnen » een huys van taire, conforme de resolutie van den 9en deser maendt » frimaire, hem secretaris dispenserende van de Jntreckinge der qui- » tantie op den gecommitteerden ontfanger Egidius van Grootven » (1).

Tout est bizarre dans cette affaire, mais surtout cette dispense donnée au secrétaire municipal de retirer quittance. La commune était-elle donc à ce point terrorisée par Caillot?

*
* *

Au commencement de l'insurrection, soit le 29 Vendemiaire (20 Octobre 1798), les « paysans » avaient tué le commissaire du Directoire exécutif du canton de Zele, Debbaudt. L'autorité centrale du Département de l'Escaut prit dès le 27 Brumaire suivant (17 Novembre 1798) des mesures de repression exceptionnelles contre les habitants de ce canton, et par le même arrêté décida que ces mesures de répression seraient publiées dans toutes les communes du Département.

La municipalité de St. Nicolas reçut cet arrêté le 12 Frimaire (2 Décembre 1798), et toujours désireuse de complaire à l'autorité supérieure, décida de faire proclamer cet arrêté le même jour dans la commune, et de le faire afficher à l'endroit habituel.

« Ten voornoemden daeghe Lecture gedaen van het besluyt van de » centrale administratie van dit departement in date 27 Brumaire » lest, strenge dispositien voorschryvende ten laste van de Jnwooners » van het canton van Zele, over de moord begaen op den Borgher » Debbaudt commissaris van d'Uytwerckende macht by hetselve can- » ton, den 29en vendémiaire lest.

» Is geresolveert, gehoort etc., hetselve besluyt heden binnen dit » gemeynte ter plaetse ordinaire aftekondigen en aen te placken » (2).

(1) RB — B — f° 532.

(2) RB — B — f° 519.

*
* *

La municipalité continuait à réquisitionner des vivres et des fourrages sur les communes environnantes, exécutant à son profit les dispositions de l'arrêté départemental du 3 Frimaire précédent (23 Novembre 1798). Le 12 Frimaire elle envoya la lettre suivante à l'agent de la commune de Thielrode :

« Citoyen

» Cy joint Expedition de l'arrêté de l'ad[on] centrale de ce Dep[t] en » date du 3 de ce mois.

» C'est en vertu de cet arrêté que nous vous invitons et au besoin » requérons, de fournir endéans les vingt-quatre heures qui suivront » la réception de la présente dans la magasin militaire de ce canton, » le nombre de cent trente trois rations de foin, propre pour nour- » rir les chevaux des défenseurs de la patrie. Salut et fraternité » (1).

Le même jour, la municipalité fit une autre réquisition de trois cent trente trois rations de foin sur la commune de Waesmunster (2).

Le 14 Frimaire (4 Décembre 1798) la municipalité fit une autre réquisition, de viande cette fois, sur la commune de Vracene, dans les termes suivants :

« Citoyen

» Nous vous transmettons cy joint Expédition de l'arreté de l'admi- » nistration centrale de ce département du 3 de ce mois.

» En vertu de cet arrêté nous vous invitons, et au besoin vous » requérons par cette de fournir endéans les vingt quatre heures qui » suivront la réception de la présente, dans le magasin militaire » établi en ce canton les deux cents rations de viande comprises » dans ledit arrêté.

» Nous nous flattons d'avance que vous ferez fournir de la viande » saine et propre pour nourrir les défenseurs de la patrie, vous » observant en outre que chaque ration de viande doit peser huit » onces poid de marc (3).

» Salut et fraternité » (4).

Nous voyons par ces diverses réquisitions que la municipalité, non contente d'imiter en tout l'envahisseur, s'efforçait même de faire sien son style administratif.

---

(1) Corr. envoyée an VII — N° 487 de la Liasse. — RB — B — f° 320.
(2) Corr. envoyée an VII — N° 488 de la Liasse. — RB — B — f° 320.
(3) Environ 250 grammes.
(4) Corr. envoyée an VII — N° 491 de la Liasse. — RB — B — f° 321.

*
* *

La municipalité, d'un autre côté, continuait à payer de nombreuses sommes aux habitants, des chefs les plus divers.

Le 13 Frimaire (3 Décembre 1798) elle émet une ordonnance de payement de l'import de quarante huit florins huit sous courant, en faveur de Nicolas Vermeulen, cordonnier, pour la fourniture de vingt deux paires de souliers aux troupes républicaines, dans le courant des mois de Brumaire et de Frimaire.

« Ten voornoemden daeghe, naer gehoor etc., verleent ordonnantie » van betaelinge in proffyte van Nicolaes Vermeulen, schoenmaecker » binnen dit gemeynte inhaüdende de somme van *acht en veertigh* » *gúldens acht stuyvers courant* (1) ter causen van by hem gelevert » te hebben den nombre van twee en twintigh paeren Leere schoe- » nen, ten behoeve van de militairen binnen dit gemeynte gelogeert, » gedaan op den 24en brumaire lest, 1e 3en ende 9en deser maendt » frimaire, op den gecommitteerden outfanger Egidius van Grootven » (2).

Deux jours plus tard, soit le 15 Frimaire (5 Décembre 1798) la municipalité ordonnança encore plusieurs payements. Nous rencontrons d'abord un mandat de seize florins quatre sous courant (3), en faveur de Anthóon frans D'haese pour fourniture de six paires de souliers et pour réparations à une paire de bottes.

« Ten voornoemden daeghe, naer gehoor etc., verleent ordonnantie » van betaelinge in proffyte van den Borgher Anthoon Frans D'haese, » schoenmaecker alhier, inhaúdende de somme van *sesthien guldens* » *veerthien stuyvers courant* over het import eender rekeninghe behel- » sende eene leveringhe van ses paeren Leerenschoenen, ende het » stellen van twee nieuwe schoenen op Leirssen (4), ten behoeve der » militaire alhier gelogeert, gedaen in de maendt Brumaire lest en » tegenwoordighe maendt frimaire op den ontfanger Charles Pieters » (5).

Nous rencontrons ensuite une ordonnance de six cent trente six florins quatre sous courant (6) en faveur de divers habitants de la commune, du chef de fournitures de marchandises, de salaires, de

---

(1) Fr. 87,80 (valeur à cette époque).

(2) RB — B — f° 320.

(3) Fr. 30.29 (valeur à cette époque).

(4) Nous trouvons un autre poste pour des réparations de même nature, mais libellé de façon plus originale, dans le « Tableau des Livraisons etc. » que nous reproduisons plus haut, sous le n° 106.

(5) RB — B — f° 322.

(6) Fr. 1153.51 (valeur à cette époque).

rafraichissements aux troupes, ainsi que pour indemnités à ceux qui avaient été obligés d'héberger des piquets de garde.

« Eodem, naer gehoor etc., verleent ordonnantie van betaelinge » Inhaúdende de somme van *ses hondert seven dertigh guldens vier* » *stuyvers courant*, in proffyte van verscheyde Inwoonders deser com- » mune, soo over Leverentien van coopwaeren, aerbeydtsloonen, haú- » den van wachten, ververschingen ende andere, by hún gedaen aen » de militaire alhier toegecomen 't sedert ende met 27[en] vendemiaire » Lest, tot ende met den 30[en] brumaire lest, emmers op rekeninge » van diere conforme staet danof geformeert op den administrateur » G. J. Jacobs, uyt de penningen by hem outfangen over d'oncosten » van het huys van arrest alhier, geduerende den lesten semester van » het jaer 5 » (1).

La partie finale de cette résolution est, nous semble-t-il, fort curieuse. Elle nous démontre que déjà à cette époque les administrations publiques connaissaient fort bien les virements de fonds. Mais alors on ne se contentait pas d'opérer les virements sur des fonds restés sans emploi; on n'hésitait pas à virer des deniers reçus pour en faire un emploi déterminé; dans le cas présent, pour payer des dettes vieilles de deux ans. Un particulier, qui, de nos jours, opèrerait de semblables virements, risquerait fort d'être poursuivi et condamné pour abus de confiance.

Nous rencontrons encore ce même 15 frimaire une ordonnance de payement d'un import de six cent trente florins courant (2), en faveur de plusieurs aubergistes de la commune, du chef de logements fournis aux militaires français depuis le 27 Vendemiaire jusqu'au 30 Brumaire (18 Octobre — 20 Novembre 1798), à compte.

« Eodem, naer gehoor etc., verleent ordonnantie van betaelinge, » Inhaúdende de somme van ses hondert dertigh guldens courant, in » proffyte van verscheyde herbergiers, woonachtigh binnen dit gemeynte, » op rekeninghe van gedaene Logementen etc., van fransche soldae- » ten, t'sedert ende met den 27[en] vendemiaire lest, tot ende met den » 30[en] Brumaire daernaer, dit ter oorsaeke der ontstaene troubelen, con- » forme den staet danof geformeert, op den ontfanger Charles Pieters » (3).

*
* *

La guerre des Paysans ne fit que passer à côté de St. Nicolas, et

---

(1) RB — B — f° 322.
(2) Fr. 1142,86 (valeur à cette époque).
(3) RB — B — f° 323.

semble, d'après ce que nous en avons vu jusqu'à présent, avoir laissé, tant les habitants que l'administration municipale dans la plus profonde indifférence, aussi longtemps qu'on ne touchait pas à leurs écus, ou qu'on n'exigeait pas d'eux des prestations militaires trop lourdes. C'est triste à constater, mais telle est la vérité qui se dégage de plus en plus de l'examen des divers documents que nous avons pu recueillir et que nous reproduisons ici. Cette apathie d'essence particulière, sera d'ailleurs encore plus tangible dans les pièces que nous allons analyser ou reprendre ci-après.

La foire annuelle (Jaeremerckt) devait se tenir en l'an VII le 16 Frimaire (6 Décembre 1798), c'est-à-dire à sa date traditionnelle. Ce n'est que la veille que la municipalité prit des mesures pour le maintien du bon ordre. Elle fit dans ce but un règlement en quatre articles relatif à la surveillance des étrangers qui viendraient loger chez les habitants de la commune pendant les deux jours que devait durer la foire. Les habitants qui hébergeaient chez eux des visiteurs devaient faire connaître à la municipalité les noms, prénoms, profession et lieu d'origine de leurs hôtes, et faire viser les passeports de ceux-ci, sous peine de poursuites. La force armée était chargée de faire des patrouilles continuelles pour constater les contraventions (1).

Mais ce qui prouve bien l'indifférence des habitants à l'égard des évènements qui venaient de se passer un mois auparavant, c'est que nous voyons ce même 15 Frimaire (5 Décembre 1798) la municipalité être saisie de la demande d'un aubergiste de la commune, le patron des « Gaúden sleutels », auberge située rue de l'Ancre, afin d'être autorisé à tenir un bal public pendant les deux jours que devait durer la foire. L'administration accorda cette permission, moyennant par l'impétrant de verser quinze florins courant (2) à la chambre des pauvres, à moins qu'il ne préférât de payer à celle-ci dix pour cent de la recette conformément à la loi du 19 Fructidor an VI (3).

« Eodem in overweginghe genomen hebbende de verbaele vraeghe » gedaen door den Borgher Jan frans de Corte herbergier in de » Gaúde sleutels binnen dit gemeynte tenderende tot het mogen haúden, geduerende de aenstaende Jaeremerckt en volgenden dagh » 't synen huyse als ter voorgaende Jaeremerckten geplogen, een bal » voor twee daegen dese administratie verhopende en Eensweeghs » vermeynende dat by middel van syne vraeghe te accorderen ende

(1) RB — B — f° 323.

(2) Fr. 27.21 (valeur à cette époque).

(3) Bull. 225, N° 1998. — Moniteur du 25 Fructidor an VI.

» het hauden van het versochte bal te permitteren, de algemeyne
» ruste niet gestoort en sal worden, gehoort den commissaris van
» d'Uytwerckende macht besluyt.

» Dese administratie permitteert aen den Borgher Jan frañs de Corte
» het hañden van een Bal in desselfs saele, op morgen en over-
» morgen, midts by hem de Corte betaelende in handen van den
» Directeur van de arme Caemer van dit gemeynte, ende ten proffyte
» van dito caemer eene somme van vyfthien guldens courant, t'en
» waere hy Liever hadde in redemptie van het te hañden bal te
» betaelen tot eene decime par franc, gefixeert op het hañden der
» Ballen by den tweeden artikel der Weth van den 19en fructidor
» lest, die de Jnvoorderinge der belastingen gestelt op de Jnkoom
» briefkens der schouwspelen etc. voor het jaer 7 in standt houdt.

» Expeditie van het tegenwoordigh sal overhandigt worden aen den
» voorseyden Directeur, voor syne Directie ende tot het hinnen der
» voorgemelde somme » (1).

Nous avons déjà vu quelles étaient parfois les exigences du commandent Caillot. Nous en rencontrons encore dans cette circonstance un exemple typique. Caillot avait probablement invité des camarades ou des amis à venir passer avec lui les deux jours de la foire annuelle, et ne savait comment les héberger. Cela ne l'embarrassa pas le moins du monde, et nous le voyons le 15 Frimaire (5 Décembre 1798) prier la municipalité de lui fournir quatre ou cinq matelas pour deux jours. Comme bien on pense, la municipalité s'empressa selon sa bonne habitude, de déférer à cette invitation, et résolut de fournir quatre matelas.

« Eodem Lecture gedaen van de Jnvitatie van den commandant deser
» plaetse, in date hedent, daerby versoeckende van hem te willen
» besorghen vier of vyf matrassen voor twee daegen, tot syn gebruyck.

» Is geresolveert, gehoort etc., hem in consequentie dies te besor-
» gen vier matrassen » (2).

Encore une fois, nous ne savons ce qui excite le plus notre étonnement, ou la sereine impudence du commandant Caillot, ou la plate servilité de la municipalité? L'une et l'autre dépassent notre entendement. *(A suivre).*

G. WILLEMSEN.

---

(1) RB — B — f° 324.
(2) RB — B — f° 324.

INHOUD. — TABLE. (*)

NOTITIËN EN VERHANDELINGEN. — NOTICES ET DISSERTATIONS.

(*) Deze inhoudstafel moet geplaatst worden op het einde der voorgaande aflevering achter bladz. 248.

Cette table trouve sa place à la fin de la livraison précédente et fait suite à la page 248.

